

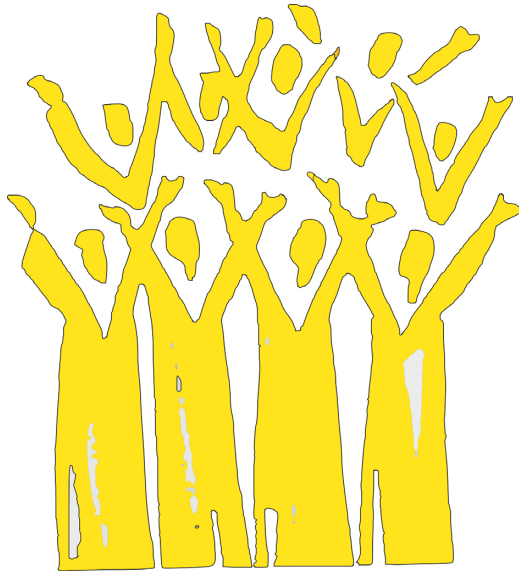

Pienet teot, suuri hurma

Toimijuus kulttuurisessa
vanhustyössä

TARU TÄHTI

91

STUDIA
MUSICA

TAIDEYLIOPISTON SIBELIUS-AKATEMIA 2022

Pienet teot, suuri hurma

Toimijuus kulttuurisessa vanhustyössä

Pienet teot, suuri hurma

Toimijuus kulttuurisessa vanhustyössä

Taru Tähti

Studia Musica 91

Ohjaajat: FT Kai Lehtikoinen, MuT Ava Numminen,
FT Hannu Saha ja FT Anne Tarvainen
Esitarkastajat: Professori, FT Tarja Rautiainen-Keskustalo,
Tampereen yliopisto ja yliopettaja, FT Laura Huhtinen-Hildén,
Metropolia Ammattikorkeakoulu
Kustos: Professori, MuT Kristiina Ilmonen,
Taideyliopiston Sibelius-Akatemia
Vastaväittäjä: Professori, FT Tarja Rautiainen-Keskustalo,
Tampereen yliopisto

Taideyliopiston Sibelius-Akatemia
Studia Musica 91

MuTri-tohtorikoulu
Kehittämisprojektin yhteenvetoraportti
(soveltajakoulutus, tieteellinen tutkinto)
© 2022 Taru Tähti

Kannen suunnittelu: Satu Grönlund
Kansikuva: Clker-Free-Vector-Images, Pixabay
Kuviot: Taru Tähti ja Jimmy Träskelin
Taitto: Jimmy Träskelin
Paino: Hansaprint Oy

ISBN 978-952-329-270-3 (painettu)
ISSN 0788-3757 (painettu)

ISBN 978-952-329-271-0 (PDF)
ISSN 2489-8155 (PDF)

Helsinki, 2022

Tiivistelmä

FM Taru Tähti. *Pienet teot, suuri hurma. Toimijuus kulttuurisessa vanhustyössä*
Taideyliopiston Sibelius-Akatemia, tieteellinen soveltajakoulutus 2022; 363 sivua.

Suomalainen yhteiskunta on monella tavalla murroksessa: väestö ikääntyy, hyvinvointi polarisoituu ja työelämä kuormittaa tekijöitään. Selvitäksemme muutoksessa tarvitsemme uudenlaisia toimintakulttuurisia ja rakenteellisia ratkaisuja. Taide ja kulttuuri voivat osaltaan tarjota ratkaisuja ikääntyneiden tarvitsemien palvelujen tuottamisen ja hyvinvoinnin haasteisiin.

Tutkin tohtorin tutkinnossani vanhuspalveluissa toteutettua musiikki- ja kulttuuritoimintaa, toisin sanoen kulttuurista vanhustyötä, toimijuuden käsitteen avulla. Koska toimijuus muotoutuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja siihen tarjoutuvat mahdollisuudet näyttäytyvät erilaisina eri rooleissa olevien henkilöiden näkökulmista, lähestyn toimijuutta 1) musiikin ammattilaisen (itseni), 2) ikääntyneiden, 3) hoivatyöntekijöiden sekä 4) vanhustyön lähiesimiesten lähtökohdista. Toimijuuden käsitteen avulla tutkin sitä, kuinka edellä mainitut henkilöt vaikuttavat musiikilla ja muulla kulttuuritoiminnalla vanhuspalveluiden arkeen. Lisäksi tutkin, millaiset tekijät mahdollistavat ja rajoittavat edellä mainittujen ryhmien toimijuuden rakentumista kulttuurisessa vanhustyössä.

Musiikin tohtorin opinnäytekokonaisuuteni koostuu kolmesta osiosta: 1) Kahden kulttuurihyvinvointipalvelun – Musiikkimootorit ja Kulttuurikuntouttajat – yhteiskehittäminen, 2) Neljä tieteellistä artikkelia, joissa käsittelin kokemuksiani laulamisen voimaannuttavasta vaikutuksesta (2010), kuvasin ja analysoin palvelukeskuksen asiakkaiden musiikillista toimijuutta (2015), hoivatyöntekijöiden taidelähtöistä toimijuutta (2015) ja vanhustyön lähiesimiesten musiikillista toimijuutta (2017), 3) Yhteenvetoraportti.

Tutkimusprosessin aikana kehitin uuden menetelmällisen lähestymistavan, kehittävän etnografian, jossa yhdistyy autoetnografia, osallistava etnografia ja kehittävä työote. Tutkimuksen aineisto on tuotettu kehittävän etnografian keinoin osana Musiikkimoot-

torit- ja Kulttuurikuntouttajat-palvelujen yhteiskehittämisympäristöjä. Analyysin tein teemoitellen aineistoa artikkeleissa aineistolähtöisesti ja yhteenvedossa erityisesti Sidsel Karlsenin (2011) ja Jyrki Jyrkämän (2008) toimijuuden määrittelyihin tukeutuen.

Tutkimuksessa olen tunnistanut kuusi kulttuurisessa vanhustyössä esiin nousevaa toimijuuden ilmenemismuotoa. Näitä ovat esteettinen, emotionaalinen, kehollinen, osaamiseen liittyvä, identiteettiin liittyvä ja muutokseen liittyvä toimijuus. Koska toimijuus on aina tilanne- ja historiasidonnaista, olen myös kartoittanut tekijöitä, jotka mahdollistivat, rajasivat ja muoivasivat toimijuuden ilmenemistä vanhuspalveluissa toteutetussa kulttuuritoiminnassa. Näitä tekijöitä ovat toimintakyky, osaaminen, tunteet ja arvostukset, motivaatio, lait ja säädökset sekä materiaaliset ja ajalliset resurssit.

Kulttuurisessa vanhustyössä toimijat vaikuttavat musiikki-, kulttuuri- ja taidetoiminnalla omiin ja toistensa kokemuksiin ja arkisiin vuorovaikutustilanteisiin sekä uudistavat hoivatyön ja asumispalveluiden käytäntöjä. Kulttuurinen vanhustyö tarjoaa tutkimuksen tulosten perusteella alustan toimijuuden moninaisten muotojen ilmentämiseen, tunnistamiseen, kehittämiseen, vahvistamiseen ja tutkimiseen. Tutkimus kuvaa, analysoi ja teoretisoi toimijuuden monimuotoisuutta kulttuurisessa vanhustyössä ja tarjoaa siten lisätietoa heille, jotka kehittävät työssään vanhuspalveluissa toteutettavaa musiikki- ja kulttuuritoimintaa tai tukevat muilla keinoilla vanhuspalveluiden asiakkaiden ja työntekijöiden toimijuutta.

Avainsanat: toimijuus, kulttuurinen vanhustyö, osallistava musiikkitoiminta, taidelähtöiset menetelmät, soveltava etnomusikologia, vanhuspalvelut

Abstract

MA Taru Tähti. *Small acts, great elation. Agency in Cultural Elderly Care*
Sibelius Academy, University of the Arts, Applied Study Programme (scholarly orientation)
2022; 363 pages.

In many ways Finnish society is undergoing a transformation: the population is ageing, the ability to achieve well-being is polarised, and working life is increasingly burdening its employees. In order to survive these changes, we need new kinds of operational and structural solutions. The fields of arts and culture can contribute to the efforts to produce innovative and effective services and a sustainable sense of well-being for older people.

In my doctoral dissertation, I studied musical and cultural activities in elderly services, i.e. cultural elderly care, through the concept of agency. Since agency takes shape within social interactions, and the opportunities offered by it can differ according to the unique perspectives of persons working within their individual roles, I approach agency from four different starting points: 1) the music professional (myself), 2) the elderly, 3) the care workers, and 4) the immediate superiors in the elderly care system. Using the concept of agency, I studied how the aforementioned persons can influence the everyday life of elderly care through music and other cultural activities. In addition, I examine the factors that enable and restrict the development of the agency of the above groups in cultural elderly care.

My dissertation consists of three sections: 1) the co-development of two cultural welfare services, Music Motors and Cultural Rehabilitators; 2) four scientific articles, in which I first explored my experiences with the empowering effect of singing (2010), and wherein I then described and analysed the musical agency of the service centre's customers (2015), the art-oriented agency of care workers (2015), and the musical agency of the immediate superiors in the elderly care system (2017); 3) a Summary Report of the whole development project.

During the research process I developed a new methodological approach – which I call developmental ethnography – that combines autoethnography, participatory ethno-

graphy, and developing workplace practices. The research data was produced by means of developing ethnography as part of the co-development processes of the Music Motors and Cultural Rehabilitators programs. I carried out the analysis by theming the material that was databased for the articles, and in the summarizing process I especially relied on the definitions of agency by Sidsel Karlsen (2011) and Jyrki Jyrkämä (2008).

In this research, I have identified six manifestations of agency that emerge in cultural elderly care. These include aesthetic, emotional, body-related, competence-related, identity-related, and transformation-related agency. Since agency is always contingent upon the individual situation at hand and its historical context, I have also charted the factors that enabled, outlined, and shaped the manifestation of agency in the cultural activities carried out in elderly services. These factors include functional ability, competence, emotions and valuations, motivation, laws and regulations, and material and temporal resources.

Actors in cultural elderly care can influence the experiences and everyday interactions of those within the system with music, culture, and art activities, and are thus able to reform the overall practices of caring and housing services. Based on the results of this research, cultural elderly care can provide a platform to manifest, identify, develop, strengthen, and study the diverse forms of agency active in this environment. The research describes, analyses, and theorizes the diverse types of agency in cultural elderly care, and thus provides additional information to those who wish to develop musical and cultural activities in elderly services, or who might want to support the agency of the clients and employees of elderly services through other means.

Key words: human agency, cultural elderly care, participatory music activities, art-based methods, applied ethnomusicology, elderly care

Esipuhe

Tämän tutkimuksen aloittamiseen minua inspiroi palvelukoti, joka sijaitsi oman kotimme lähellä Sastamalassa. Kävelin lasten kanssa palvelukodin ohi silloin tällöin ja mietin, mitä siellä asuvat ihmiset tuntevat ja kokevat, ja onko heillä mieluisaa tekemistä. Kun hoitopaikan jälkeen palasin työelämään, nämä lukuisat kävelyreissut vaikuttivat ajatteluuni. Tarjosin palvelukotiin laulu- ja liikeimprovisaatioesityksiä, ja pääsinkin muutamaksi kerraksi esiintymään palvelukodin aulaan. Asukkaat kuuntelivat ja katselivat esityksiäni vähän hämmentyneen oloisina, ja itse tunsin olevani täysin väärässä paikassa improvisaationi kanssa. Aulaan oli koottu parisenkymmentä vanhusta, joista kaikki eivät edes tuntuneet tietävän, missä he olivat. Aulatilaa ei ollut suunniteltu esityksien katsomiseen, joten vain osa asukkaista näki ja kuuli minut. Muistan, kuinka kerran lauluni aikana eräs asukas huusi vieruskaverilleen, että tämä taitaa nyt olla sitä taidetta, ja vieruskaveria nauratti. Papan huudahdus havahdutti minut miettimään, käytäntö osaamistani parhaalla mahdollisella tavalla juuri ikääntyneiden iloksi, sillä he eivät innostuneet improvisaatiosta samalla tavoin kuin vaikkapa koululaiset ja päiväkotikäiset. Seuraavalla esityskerralla kysyinkin asukkailta, millaista musiikkitoimintaa he toivoisivat taloon, jos he saisivat päättää. Asukkaat tahtoivat laulaa itse, joten lopetin improvisaatioesitykset siihen kertaan ja aloin ohjata yhteislaulua, ensin tuossa kyseisessä palvelukodissa, ja pian sen jälkeen myös samassa kaupungissa sijaitsevassa palvelukeskuksessa. Palvelukodin aulassa sattuneet kommellukset ja haparoinnit johtivat lopulta yli kymmenen vuotta kestäneeseen kehittämis- ja kirjoittamisprosessiin, jonka lopputuloksena on syntynyt tämä tohtorin tutkinto.

Tutkimusprosessin aikana kulttuurista vanhustyötä sekä ikääntyneiden kulttuurisia oikeuksia koskeva keskustelu ja tutkimus ovat yleistyneet, ja uusi kulttuurihyvinvointiala on syntynyt. Olen kiitollinen siitä, että olen saanut olla mukana kehittämässä alaa ja voinut osallistua keskusteluihin asioista, jotka ovat minulle henkilökohtaisesti merkityksellisiä. Pidän tärkeänä, että kaikilla ihmisillä olisi riittävän yhdenvertaiset mahdollisuudet osallisuuteen ja toimijuuteen riippumatta heidän taustastaan, toimintakyvystään tai elämäntilanteestaan. Teen työtä sen eteen, että musiikki, taide ja kaikenlainen luova tekeminen nähtäisiin aidosti merkityksellisenä osana kokonaisvaltaista ihmisyyttä ja kestävästi hyvinvoivaa yhteiskuntaa. Yksilöt ja yhteisöt voivat parhaiten yhteiskunnassa, joka tukee heidän luovuuttaan ja omaleimaisia olemisen, ilmaisemisen ja tulkinnan tapojaan.

Tämä väitöstyö on rakkauden osoitus niille hienoille, inspiroiville ja innostaville ihmisille, joiden kanssa olen saanut työskennellä tämän projektin aikana ja joiden tarinoita olen saanut kuunnella ja kertoa eteenpäin. Ilman teitä tätä työtä ei olisi.

Erityisen kiitoksen esitän SOTESissa työskennelleille vanhuspalveluiden esimiehille Terttu Sulanteelle ja Marita Pitkäselle, joiden aloittama kulttuurisen vanhustyön kehittämisprosessi innosti tämän kehittämistutkimuksen tekemiseen ja loi perustan koko työlle. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen osalta kiitän yhteistyöstä Sastamalan kaupungin kulttuuripalveluiden Arja Valtosta ja SASKY koulutuskuntayhtymän Tarja Lylynperää sekä Sastamalan opiston Heidi Kaartokalliota, joka toimii edelleen esikuvanani opetustyötä tehdessä. Iso kiitos myös Sastamalan opiston Ilari Mehtoselle, joka vastasi Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen tallentamisesta elämää pursuaviksi valokuviksi. Lisäksi kiitos SOTESin Mervi Saarelle innostavasta oppinnäyteyhteistyöstä ja yösijoista sekä Sini-Mari Lepistölle saunailloista, jotka auttoivat sietämään reissutyön ja väitöskirjanteon paineita.

Kiitän lämpimästi Kulttuurikuntouttajat-koulutukseen osallistuneita sosiaali- ja terveyspalveluiden työntekijöitä, jotka tulivat ennakkoluulottomasti mukaan oppimaan uutta ja opettivat samalla paljon meille koulutuksen vetäjille. Sydämelliset kiitokset lähetän kaikille kulttuuritoimintaan osallistuneille ja sitä ohjanneille ikääntyneille: teistä jokainen elää muistoissani. Omistan tämän väitöstyön Musiikkimoottoreiden vertaisohjaajana toimineelle ”Eerolle”: missä ikinä oletkin, olen varma, että siellä soitto soi ja laulu raikaa!

Väitöstutkimus on ollut omalla kohdallani pitkäaikainen projekti ja kiitänkin ohjausryhmäni jäseniä Kai Lehikoista, Ava Nummista, Hannu Sahaa ja Anne Tarvaista kärsivällisyydestä, kannustuksesta ja asiantuntevasta ohjauksesta. Kiitän lisäksi ohjauksesta Taideyliopiston Sibelius-Akatemian Kristiina Ilmosta ja Saijaleena Rantasta, jotka tarjosivat jumiutuneille tutkijan aivoille uusia näkökulmia ja auttoivat avaamaan kirjoittamistyön lukkoja. Kiitän myös emeritusprofessori Heikki Laitista siitä, että autoit minut alkuun tälle tutkimuspolulle. Lisäksi kiitän tohtoriopiskelijakollegoitani antoisista keskusteluista ja erityisesti Taru Koivistoa suuresta sydäimestä ja karonkkakaasona toimimisesta.

Tutkimustyölleni sain onnekseni rahoitusta useammasta lähteestä. Työtäni rahoittivat Musiikintutkimuksen valtakunnallinen tohtoriohjelma, Sibelius-Akatemian MuTri-toh-

torikoulu, ArtsEqual-tutkimushanke sekä Taidekasvatuksen tutkimuskeskus CERADA. Tämä väitöstutkimus onkin tehty osana ArtsEqual-hanketta (projektinro 314223). Valtavan suuri kiitos kaikille rahoittajille työni mahdollistamisesta!

Kirjoitustyö olisi ollut mahdotonta ilman kannattelevia kollegoita ja työn mahdollistavia ympäristöjä. Iso kiitos tutkijanhuoneen ja tutkijayhteisön tarjonnoille Mikkelin pääkirjastolle sekä Mikkelin yliopistokeskuksen tutkijahotellille. Kiitos oivalluksia herättäneistä keskusteluista mikkeliäisille väitöstutkijoille ja muille akateemiseen yhteisöni kuuluneille: Anni Rautio, Titta Kettukangas, Eeva Kuoppala, Piritta Parkkari, Pekka Hytinkoski, Mari Stenlund, Johanna Rapo, Ulla Jurvanen ja Sirpa Rautiainen. Olette olleet suunnattoman suurena (vertais)tukena ja pitäneet tämän naisen pystyssä vaikeinkin aikoina.

Kiitokset kuuluvat myös Etelä-Savon maakuntaliiton Heli Gyntherille, Eveliina Pekkaselle ja Terhi Venäläiselle, joiden kanssa tehty maakunnallinen kulttuurihyvinvointityö monipuolista osaamistani ja syvensi ymmärrystäni myös väitöstutkimusta kirjoittaessa.

Suurin kiitos kuuluu kuitenkin perheelleni: Kiitos äiti-Tuula ja isä-Heikki majoituksesta, lastenhoidosta, eväsrasioista ja sponsoroinnista sekä uskosta siihen, että tyttärellänne on osaamista viedä tämä projekti maaliin saakka. Ristolle kiitos 1. artikkelin valokuvista sekä rinnalla kulkemisesta. Lapsilleni Otsolle, Usvalle ja Elolle kiitos siitä, että olette parasta, mitä maa päällään kantaa ja tarjoatte syyn työn tekemiseen niinäkin päivinä, kun omaa innostustaan joutuu kaivamaan vähän tavallista syvemmältä.

Ikuisuusprojektini on nyt kansien välissä. Ilmassa on helpotusta ja haikeutta, iloa ja ihmetystä sekä intoa: Mihinkähän sitä ryhtyisi seuraavaksi?

Mikkelissä 19.6.2022

Taru

Väitöstutkimuksen osana julkaistut artikkelit

Tähti, T. 2010. Voimautumisen viisi tarvetta – Yhteisöllistä lauluimprovisaatiota kehittämässä. *Musiikin suunta* 32/2, 16–25.

Tähti, T. 2015. ”Intohimolla ja sydämellä, kuolemaan saakka”. Palvelukeskuksen asiakkaan musiikillinen toimijuus Musiikkimoottorit-projektissa. *Musiikki* 45/2, 5–27.

Tähti, T. 2015. Taidelähtöinen toimijuus hoivatyössä. Esimerkkinä Kulttuurikuntouttajat-koulutus. *Musiikkikasvatus* 18/1, 20–41.

Tähti, T. 2017. Vanhustyön lähiesimies musiikillisena toimijana. *Etnomusikologian vuosikirja* 29/1, 1–29.

Kuviot ja taulukot:

Kuvio 1: Tutkimuksessa toteutetun kehittämistoiminnan kannalta olennaisimmat toimintaympäristöön liittyvät käsitteet.

Kuvio 2: Monitieteinen soveltava etnomusikologia tässä tutkimuksessa.

Kuvio 3: Jyrki Jyrkämän (2008, 195) toimijuuden modaliteetit.

Kuvio 4: Lähiesimiesten musiikillinen toimijuus suhteessa muihin yhteisön toimijoihin.

Kuvio 5: Luvussa 4.2 käsiteltävät teemat koottuna toimijuuden teemoittelulinssiksi, joka on koostettu Karlsenin (2011) toimijuuslinssin pohjalta.

Kuvio 6: Toimijuuden ilmenemismuodot kulttuurisessa vanhustyössä.

Kuvio 7: Toimijuuden rakentumiseen vaikuttavat tekijät kulttuurisessa vanhustyössä.

Kuvio 8: Toimijuuskompassi kulttuurisessa vanhustyössä ilmenevän ja rakentuvan toimijuuden tunnistamisen, vahvistamisen ja arvioinnin tueksi.

Kuvio 9: Oma hybridiammatillisuuteni kulttuurisen vanhustyön kentällä tämän tutkimuksen aikana.

Taulukko 1: Musiikin tohtorin tutkintoni kokonaisuutena.

Taulukko 2: Musiikkimoottorit-ryhmän kehittämisprosessin aikana tuotettu aineisto.

Taulukko 3: Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen kehittämisen, toteuttamisen ja seurannan aikana tuotettu aineisto.

Sisällys

1 Johdanto	1
1.1 Ikääntyvä Suomi	4
1.2 Taide ja kulttuuri hyvinvointipalveluissa	8
1.2.1 Musiikin ammattilainen hyvinvoinnin kentällä	17
1.2.2 Musiikki ja ikääntyneet	20
1.2.3 Taide työn ja työhyvinvoinnin kehittämisessä	22
1.2.4 Kulttuuritoiminnan toteuttaminen vanhuspalveluissa	24
1.3 Tutkimuskysymykset ja työn rakenne	26
2 Teoreettinen viitekehys	28
2.1 Soveltava etnomusikologia monialaisena ja -tieteisenä lähestymistapana	29
2.2 Toimijuus teoreettisena kehyksenä	34
2.2.1 Toimijuus kokonaisvaltaisena, monimuotoisena ja monialaisena käsitteenä	34
2.2.2 Musiikillinen ja taidelähtöinen toimijuus	41
3 Metodologia ja kehitetyt kulttuurihyvinvointipalvelut	46
3.1 Kohti kehittävää etnografiaa	46
3.2 Kehitetyt kulttuurihyvinvointipalvelut	54
3.2.1 Musiikkimoottorit	54
3.2.2 Kulttuurikuntouttajat	62
3.3 Aineistot ja eettinen pohdinta	67
3.3.1 Aineistot ja niiden tuottaminen	67
3.3.2 Aineiston analyysiprosessin kuvaus	76
4 Tulokset	83
4.1 Artikkelit: Neljä näkökulmaa toimijuuteen kulttuurisessa vanhustyössä	83
4.1.1 Oma äänellinen toimijuuteni	83
4.1.2 Ikääntyneet musiikillisina toimijoina	86
4.1.3 Hoivatyöntekijät taidelähtöisinä toimijoina	88
4.1.4 Lähiesimiehet musiikillisina toimijoina	90
4.2 Toimijuuden ilmeneminen ja muotoutuminen kulttuurisessa vanhustyössä	92
4.2.1 Esteettinen toimijuus – kokeva ja ilmaiseva toimija sekä elämykset ja kokemus merkityksellisyydestä toimijuuden lähteenä	94

4.2.2 Emotionaalinen toimijuus – tunteva ja tunteita käsittelevä toimija sekä tunteet toiminnan mahdollistajina	101
4.2.3 Kehollinen toimijuus – aistiva ja liikkuva toimija sekä fyysinen toimintakyky toimijuuden mahdollistajana	111
4.2.4 Osaamiseen liittyvä toimijuus – toimija osaajana ja oppijana sekä osaaminen toimijuuden mahdollistamisena	119
4.2.5 Identiteettitoimijuus – minäkuvaa heijastava ja kehittävä toimija sekä identiteetin ilmaiseminen toimijuuden mahdollistamisena	134
4.2.6 Muutostoimijuus – toimintakulttuurissa liikkuvat ja sitä muuttavat toimijat sekä muutos kulttuurisen vanhustyön mahdollistamisena	146
5 Johtopäätökset ja pohdinta	157
5.1 Toimijuus ja sen tukeminen kulttuurisessa vanhustyössä	157
5.1.1 Erilaisia toimijoita sekä toimijuuden muotoja ja laatuja kulttuurisessa vanhustyössä	157
5.1.2 Toimijuuteen vaikuttavat tekijät kulttuurisessa vanhustyössä	161
5.2 Tutkimuksen kontribuutio teoreettiseen ja menetelmälliseen keskusteluun	164
5.2.1 Monimuotoinen ja monitieteinen toimijuus	164
5.2.2 Kehittävä etnografia ja hybridiammattilaisuus	166
5.3 Toimenpide-ehdotukset	170
5.4 Jatkotutkimusta ajatellen	173
Lähteet	176
Tutkimusaineisto	176
Kirjallisuus	178
Liitteet	203
Liite I: Artikkelin I	203
Liite II: Artikkelin II	213
Liite III: Artikkelin III	236
Liite IV: Artikkelin IV	258
Liite V: Kulttuurikuntouttajat-hankeraportti	287
Liite VI: Kysely Musiikkimoottorit-ryhmäläisille 5.3.2013	353
Liite VII: Kysely Musiikkimoottorit-ryhmäläisille 2.4.2013	354
Liite VIII: Kysely Musiikkimoottorit-ryhmäläisille 14.5.2013	355
Liite IX: Musiikkimoottoreita koskeva kysely lähiesimiehille 31.3.2014	356

Liite X: Kysely Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen osallistujille 21.2.2013.	357
Liite XI: Kysely Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen osallistujille 15.5.2013	358
Liite XII: Kysely Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen osallistujille 13.12.2013	359
Liite XIII: Kysely Kulttuurikuntouttajien esimiehille helmikuussa 2014	360
Liite XIV: Kysely Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen ohjausryhmälle tammikuussa 2014	362

1 Johdanto

Tutkin työssäni toimijuuden ilmenemistä ja rakentumista vanhuspalveluissa toteutetussa musiikki-, kulttuuri- ja taidetoiminnassa, toisin sanoen *kulttuurisessa vanhustyössä* (Huhtinen-Hildén 2013; Hintsala 2013). Toimijuudella tarkoitan toimintaa, jolla henkilö tai yhteisö vaikuttaa ja jossa hän/se vaikuttuu siten, että jokin asia muuttuu henkilön/ yhteisön kannalta toivottuun suuntaan. Lähestyn toimijuutta eri henkilöiden näkökulmista. Toimijuutta tarkastellaan ensinnäkin musiikin ammattilaisen eli itseni näkökulmasta, toiseksi ikääntyneiden, kolmanneksi hoivatyöntekijöiden ja neljänneksi vielä vanhustyön lähiesimiesten näkökulmasta. Toimijuuden käsitteen avulla tutkin sitä, kuinka edellä mainitut henkilöt vaikuttavat ja vaikuttuvat vanhuspalveluiden arjen kulttuurissa ja luovissa kohtaamisissa sekä järjestetyssä musiikki- ja kulttuuritoiminnassa. Lisäksi tutkin, millaiset tekijät vaikuttavat edellä mainittujen henkilöiden toimintamahdollisuuksiin kulttuurisessa vanhustyössä.

Tutkimuksen ensisijaisena tavoitteena on nostaa esiin ja tarkastella kriittisesti ikääntyneiden, hoivatyöntekijöiden ja vanhuspalveluiden lähiesimiesten taiteeseen ja kulttuuriin liittyvää toimijuutta sekä tuottaa lisätietoa erityisesti sellaisen kulttuuritoiminnan kehittämiseen, joka pohjautuu edellä mainittujen toimijaryhmien omaan luovaan osaamiseen ja omiin kiinnostuksenkohteisiin. Tutkimuksen ennakko-oletuksena on, että jokainen ihminen on kulttuurinen, luova, esteettinen ja ilmaisullinen toimija. Arkinen luovuus, kuvittelu- ja ilmaisukyky sekä kauneuden kaipuu ovat osa jokaisen ihmisen kokonaistoimijuutta, riippumatta hänen taustakulttuuristaan, toimintakyvystään, elämäntilanteestaan tai roolistaan yhteisössä. Koulujen taidekasvatus ja taiteen perusopetus tukevat lasten ja nuorten luovuuden ja ilmaisukyvyn kehittymistä. Ihminen tarvitsee tukea kulttuurisen osallisuutensa ja luovuutensa vahvistamiseen myös aikuisena – erityisesti jos hänellä ei ole taideharrastusta tai jos hän työskentelee alalla, jota ei lähtökohtaisesti nähdä luovana alana, kuten sosiaali- ja terveysala. Henkilö voi tarvita erityistä tukea luovuutensa ja ilmaisukyvynsä ylläpitämiseen sekä omaehtoiseen taide- ja kulttuuritoimintaan myös silloin, kun hän edustaa iältään (vanha) tai toimintakyvyltään (sairas) ihmisryhmää, jonka kategorisesti ajatellaan osallistuvan ohjattuun toimintaan, ei niinkään ohjaavan itse ryhmätoimintaa tai tekevän itse omaa elämänlaatuaan tukevia luovia tekoja ja ratkaisuja omassa arjessaan.

Tutkimuksen toisena tavoitteena on kuvata ja tulkita niitä merkityksiä ja tehtäviä, joita edellä mainitut toimijat antoivat arjen kulttuurille ja luovuudelle sekä toteuttamalleen musiikki- ja kulttuuritoiminnalle vanhuspalveluiden arjessa. Tämän osalta tutkimuksen ennako-oletuksena on ollut, että kulttuuri ja taide tukevat sen parissa toimivan yksilön ja yhteisön terveyttä ja hyvinvointia¹. Tutkimusta tehdessä en kuitenkaan ole nähnyt kulttuuriin ja taiteeseen liittyvää toimijuutta ensisijaisesti hyvinvointitoimijuutena, vaan pyrin olemaan avoin kaikille merkityksille ja tehtäville, joita toimijat ovat antaneet musiikki- ja kulttuuritoiminnalle. Tässä tutkimuksessa ymmärrän toimijuuden laajasti ja kuvaan sitä eri näkökulmista. Näin voin näyttää, että tutkimukseni kohteena olevat henkilöt toteuttavat kulttuuriin ja taiteeseen liittyvää toimijuuttaan hyvin eri tavoin, ja siksi kulttuuritoiminta saa monia merkityksiä vanhuspalveluiden arjessa.

Kolmanneksi tutkimuksen tavoitteena on kuvata ja teoretisoida kulttuuri- ja taidetoimintaan liittyvän toimijuuden rakentumista vanhuspalveluissa niin yksilön kuin yhteisönkin tasolla ja tuoda siten lisätietoa kulttuurisen vanhustyön kehittämisen tueksi. Lähtöoletuksena on, että kuten toimijuus yleensä, myös taiteeseen ja kulttuuriin liittyvä toimijuus on prosessi, joka muotoutuu yksilön, yhteisön ja rakenteiden välisissä vuorovaikutussuhteissa. Avaan tutkimuksessa, millaiset asiat mahdollistavat ja tukevat tai toisaalta rajoittavat ja estävät ikääntyneiden, hoivatyöntekijöiden ja lähiesimiesten sekä myös minun itseni – musiikin *hybridiammatillaisen* – toimijuuden ilmenemistä ja kehittymistä. Koska oma *ammattillinen toimijuuteni* on osaltaan vaikuttanut osallistujien toimijuuden muotoutumiseen, kuvaan tutkimuksessa myös omaa musiikin ammatillaisen hybridistä toimijuuttani ja sen kehittymistä prosessin aikana.

Tutkimus on osa Sibelius-Akatemian soveltajakoulutuksessa (tieteellinen painotus)²

1 Tutkimus ja sen osana kehittämämme kulttuurihyvinvointipalvelut – Musiikkimoottorit-ryhmä ja Kulttuurikuntouttajat-koulutus – ovat saaneet rahoitusta juuri tästä taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia näkökulmasta. Musiikkimoottorit-projektia tuki Sibelius-Akatemian kehittämiskeskus ja Kulttuurikuntouttajat-projektia Taiteen edistämiskeskuksen Pirkanmaan toimipiste.

2 Soveltajakoulutuksessa musiikin tohtorin tutkinto suoritetaan erikoistumalla tiedollisesti ja taidollisesti johonkin musiikinalan erityiskysymykseen. Tutkinto painottuu joko taiteellisesti tai tieteellisesti. Tutkinnon tekijä kehittyä ammattialallaan erityisasiantuntijaksi ja tuottaa sille uusia ja testattuja menetelmiä, sovelluksia ja käytäntöjä. Tutkinnon keskeisenä osana on opinnäytetekonaisuus, joka sisältää kirjoitetun tekstin lisäksi erilaisia osioita, kuten esim. opetusnäytteitä, oppimateriaaleja, laitteita tai tietokoneohjelmia, tai kuten tässä tapauksessa, vanhustyöhön suunnattuja kulttuurihyvinvointipalveluja. (Ks. Taideyliopisto 2021.)

tekemääni musiikin tohtorin opinnäytetekonaisuutta, joka koostuu seuraavista osioista:

Kahden kulttuurihyvinvointi- palvelun yhteiskehittäminen Sastamalassa	- Musiikkimootorit - Kulttuurikuntouttajat; liitteenä Kulttuurikuntouttajat-hankkeen julkinen raportti
Neljä tieteellistä artikkelia	- Tähti, T. 2010. Voimautumisen viisi tarvetta – Yhteisöllistä lauluimp- rovisaatiota kehittämässä. <i>Musiikin suunta</i> 32/2, 16–25. - Tähti, T. 2015. ”Intohimolla ja sydämellä, kuolemaan saakka”. Palve- lukeskuksen asiakkaan musiikillinen toimijuus Musiikkimootorit-pro- jektissa. <i>Musiikki</i> 45/2, 5–27. - Tähti, T. 2015. Taidelähtöinen toimijuus hoivatyössä. Esimerkkinä Kulttuurikuntouttajat-koulutus. <i>Musiikkikasvatus</i> 18/1, 20–41. - Tähti, T. 2017. Vanhustyön lähiesimies musiikillisena toimijana. <i>Etnomusikologian vuosikirja</i> 29/1, 1–29.

Yhteenveto

Taulukko 1: Musiikin tohtorin tutkintoni kokonaisuutena.

Kehitin Musiikkimootoreita ja Kulttuurikuntouttajia vuosina 2012–2013 yhdessä Sastamalan seudun sosiaali- ja terveystalveluiden vanhuspalveluiden työntekijöiden ja asiakkaiden sekä muiden sastamalalaisten kulttuuri- ja koulutusalan organisaatioiden kanssa. Palveluja suunnitellessamme, toteuttaessamme ja arvioidessamme pyrimme kuulemaan erilaisissa rooleissa olevien osallistujien asiantuntijuutta ja tukemaan samalla kulttuurihyvinvoinnin kollektiivisen asiantuntijuuden kehittymistä. Prosessin (2010–2016) aikana kehitin *autoetnografiaa*, *osallistavaa etnografiaa* ja *kehittävää työtöetta* yhdistävän *kehittävän etnografian* menetelmän, jonka keinoin olen kerännyt tutkimusaineiston sekä kirjoittanut niin julkaistut artikkelit kuin tämän yhteenvedonkin. Tehdessäni tutkimusta vanhuspalveluissa olen joutunut pohtimaan ja huomioimaan monia eettisiä kysymyksiä, joita tarkastelen tässä tutkimuksessa osana aineistojen tuottamista ja analysointia koskevia lukuja.

Suomalainen yhteiskunta on monella tavalla murroksessa: teknologia kehittyä, väestö ikääntyy, hyvinvointi polarisoituu ja työelämä sirpaloituu. Selvitäksemme muutoksessa tarvitsemme uudenlaisia toimintakulttuurisia ja rakenteellisia ratkaisuja sekä siirtymistä *toimijuusyhteiskuntaan* (Joutsenvirta 2016), jossa vahvistetaan kansalaisten ja etenkin kaikkein heikoimmassa asemassa olevien toiminnan ja vaikuttamisen mahdollisuuksia. Ihmisoikeuksien ja tasa-arvon näkökulmasta tärkeänä näyttäytyy toimijoiden kulttuuristen oikeuksien toteutuminen sekä kulttuurin ja taiteen tasa-arvoinen saatavuus ja saavutet-

tavuus myös silloin, kun henkilö tarvitsee toimintakykynsä heikkenemisen vuoksi tukea oman toimijuutensa ylläpitämiseen ja kehittämiseen (Lehikoinen & Rautiainen 2016). Taiteisiin osallistumisen yhdenvertainen saavutettavuus ja siitä syntyvät hyvinvointivaikutukset tuovat mukanaan myös taloudellisia vaikutuksia, joita on mahdollista laskea muun muassa terveydenhuollon ja sosiaalipalveluiden kustannussäästöinä ja kansantalouden tuottavuutena (Lehikoinen & Vanhanen 2017, 8). Pyrin tutkimuksellani tuottamaan lisätietoa näiden näkökulmien selvittämiseksi ja edistämiseksi.

1.1 Ikääntyvä Suomi

Länsimaissa väestön ikääntyminen on kasvava haaste. Niistä 20:stä maailman maasta, joissa on eniten yli 65-vuotiaita, on Euroopassa 18 (Edmondson 2013, 114). Suomen väestö on yksi ikääntyvimpiä Euroopassa kahden tulevan vuosikymmenen aikana (Kautto 2011, 40). Yli 65-vuotiaiden osuus Suomen väestöstä on vuonna 2020 ollut 22,7 prosenttia, ja sen arvioidaan nousevan 26 prosenttiin vuoteen 2030 ja 32 prosenttiin vuoteen 2060 mennessä (SVT 2020). Ikääntyvässä yhteiskunnassa myös muistisairauksia sairastavien määrä lisääntyy (Koivula 2013, 11): muistisairauteen sairastuu Suomessa vuosittain noin 14 500 henkilöä, joista valtaosa on yli 80-vuotiaita (STM 2020, 17). Siten väestön ikääntyminen ja eliniän piteneminen ovat myös kansantaloudellinen haaste (Parjanne 2004). Jo vuonna 2010 ikääntyneiden ympärivuorokautisen hoidon kustannukset yhtä henkilöä kohti olivat keskimäärin 46 000 euroa vuodessa, kun taas kotihoidon vastaavat kustannukset olivat 19 000 euroa (STM 2012, 7). Siten kotona asumista pidentämällä voidaan säästää kustannuksissa, mutta tällöin on sijoitettava resursseja ennaltaehkäisyyn ja kotona asumisen tukemiseen (emt., 7).

Väestön ikääntyminen aiheuttaa yhteiskuntaan kestävyysvajeen, jolla tarkoitetaan julkisen talouden ennakoitujen tulojen ja menojen epätasapainoa (Oksanen 2014, 43). Pitkän aikavälin trendinä on niin sanotun huoltosuhteen, erityisesti vanhushuoltosuhteen, heikkeneminen: vuonna 1980 jokaista 65 vuotta täyttäneitä kohti oli vähintään 5 työkäistä, vuonna 2010 neljä ja ennusteiden mukaan vuonna 2030 vain hiukan yli kaksi työkäistä (Kautto 2011, 40–41). Väestön ikääntyessä vanhushuoltosuhteen tarve kuitenkin kasvaa. Kasvava vanhusväestö lisää painetta resurssien tehokkaaseen ja vaikuttavaan kohdentamiseen (Ahtiainen 2019, 54), joten on löydettävä uusia tapoja vanhushuoltosuhteen tuottamiseen ja on joka tapauksessa tuotettava vanhushuoltosuhteita aiempaa halvemmalla. Toisaalta suurin osa

vanhenevan väestön uusista elinvuosista tulee olemaan terveitä vuosia, joten palvelujen kasvu ei onneksi lisäännny samassa suhteessa kuin väestö vanhenee (Puro 2010, 1523–1524). Ikääntyvän väestön terveyden ja toimintakuntoisuuden edellytyksenä olisi hyvin toimiva ja ennalta ehkäisevä perusterveydenhuolto keskeisten kansantautien hoitamiseksi. Tässä suhteessa nykyinen terveystalouden politiikka on epäonnistunut. (Emt., 1523–1524.)

Säästämisen jäljet näkyvät vanhuspalveluissa muun muassa siten, että henkilökunnan määrän vähentyessä jäljelle jäävä henkilökunta on entistä tiukemmalla. Pohjoismainen tutkimus osoittaa, että arkipäivien aamuvuorossa laitoshoitoyksiköiden henkilöstömitoitutus on muissa Pohjoismaissa 26–65 prosenttia Suomen yksiköitä korkeampi, sillä Suomessa yhtä työntekijää kohden on 4,3 asiakasta, mutta toisissa Pohjoismaissa 2,6–3,4 asiakasta (Kröger ym. 2018, 80). Tutkimuksen mukaan myös esimiestyössä on selviä ongelmia laitoshoidon osalta. Työntekijöiden kokemana kontrolli on kasvanut, ja samaan aikaan vaikutusmahdollisuudet oman työn organisointiin ovat vähentyneet. Kaksi viidestä suomalaisesta vanhustyön tekijästä ei itse haluaisi vanhana käyttää yksikkönsä tarjoamia palveluja. Palvelun puutteellisen laadun takia itsensä riittämättömäksi kokevien laitoshoidon hoivatyöntekijöiden osuus on noussut selkeästi viimeisen 10 vuoden aikana. Työn lopettamista vakavasti harkitsevien työntekijöiden määrä on kymmenessä vuodessa kaksinkertaistunut. (Emt., 80–81.) Yleisesti tiedossa olevien ongelmien vuoksi avoimena oleviin vanhusalan työpaikkoihin ei löydetä riittävästi tekijöitä, eikä ala houkuttele hoivatoimialalle valmistuvia nuoriakaan henkisen kuormittavuutensa vuoksi (Räsänen 2017, 76).

Lisäksi mediassa on käyty runsaasti keskustelua vanhusten hoidon yksityistämisen haasteista. Hoivayhtiöt ovat tulleet viime vuosina markkinoille ryminällä, ja tällä hetkellä yksityisiä hoivayksiköitä on Suomen kunnissa jo enemmän kuin julkisia (Mäntymaa ym. 2019). Valvovien viranomaisten mukaan ongelmat korostuvatkin juuri yksityisten hoivayhtiöiden yksiköissä. Suurin yksittäinen ongelma on liian vähäinen henkilöstön määrä, lisäksi haasteita on muun muassa johtamisessa, työvuorolistojen ja potilasasiakirjojen täyttämässä sekä lääkkeiden käsittelyssä. Ulkoilu ja kulttuuritoiminta saattavat olla suunnitelmissa hyvällä tasolla, mutta käytännössä viriketoiminnaksi voidaan kirjata, kun asiakkaalle avataan radio. Kilpailutuksessa palveluiden alhainen hinta korvaa usein hoivapalveluiden laadulliset kriteerit. (Emt.) Isot kansainväliset hoivaketjut tekevät halpoja tarjouksia voittaakseen markkinaosuutta itselleen, ja kyetäkseen vastaamaan

omistajien voittotavoitteisiin ne tekevät tuottoa tinkimällä hoidon laadusta (Sirén 2020). Kansainvälisillä hoivayrityksillä on myös juridista ja taloudellista osaamista, jolla löytää päivittämättä jääneiden sopimusten porsaanreiät ja jättää siten hoitamatta ne asiat, joita sopimuksissa ei edellytetä (Orjala 2019). Suuren yleisön mielikuvissa yksityisten hoiva-yhtiöiden maine on laskenut niin alas, että ne saavat kärkisijoja huonomaineisimpina yrityksinä, kun suomalaiset arvioivat yritysten kunniallisuutta (Kauppinen 2019). Vaikka ongelmia on paljon, suurimmassa osassa hoivakoteja ei viranomaisen mukaan ole ongelmia. Laatuerot yksiköiden välillä voivat olla suuria, ja haasteita löytyy niin yksityisistä kuin kuntien rahoittamistakin hoivapalveluista. (Mäntymaa ym. 2019.)

Säästämisvelvoitteiden, voiton tavoittelun ja työvoiman saantivaikeuksien kanssa ristipainetta tuo viimeksi vuonna 2020 uusittu vanhuspalvelulaki³. Lain mukaan pitkäaikaista hoitoa ja huolenpitoa turvaavat sosiaali- ja terveystalvet on toteutettava niin, että iäkäs henkilö voi kokea elämänsä turvalliseksi, merkitykselliseksi ja arvokkaaksi. Lain mukaan vanhan ihmisen on voitava ylläpitää sosiaalista vuorovaikutusta ja voitava osallistua mielekkääseen, hyvinvointia, terveyttä ja toimintakykyä edistävään ja ylläpitävään toimintaan⁴. Tutkimusten ja julkista vanhusten hoidon tilaa koskevan keskustelun perusteella voidaan päätellä, että lain kirjain ja henki eivät vielä toistaiseksi ole laajamittaisesti toteutuneet (Pirhonen ym. 2016, 128).

Sosiaali- ja terveysministeriön mukaan mahdollisimman terveen ja toimintakykyisen ikääntymisen turvaaminen on kuitenkin tärkeimpiä varautumistoimia ikääntyvässä Suomessa (Sosiaali- ja terveysministeriö 2017, 10). Iäkkäillä ihmisillä tulisi iästä ja toimintakyvystä riippumatta olla mahdollisuus elää omanlaistaan hyvää elämää omista yhteisöissään. Hyvällä elämänlaadulla ei suinkaan tarkoiteta vain hoitoa ja huolenpitoa, vaan kyse on

3 Tähän tutkimukseen liittyvien kulttuurihyvinvointipalvelujen kehittämisen ja aineiston keräämisen aikana oli voimassa vanhuspalvelulain vuoden 2012 versio.

4 Lain tarkoituksena on 1) tukea ikääntyneen väestön hyvinvointia, terveyttä, toimintakykyä ja itsenäistä suoriutumista, 2) parantaa ikääntyneen väestön mahdollisuutta osallistua elinoloihinsa vaikuttavien päätösten valmisteluun ja tarvitsemiensa palvelujen kehittämiseen, 3) parantaa iäkkään henkilön mahdollisuutta saada laadukkaita sosiaali- ja terveystalvet sekä ohjausta muiden tarjolla olevien palvelujen käyttöön yksilöllisten tarpeittensa mukaisesti ja oikea-aikaisesti sekä 4) vahvistaa iäkkään henkilön mahdollisuutta vaikuttaa hänelle järjestettävien sosiaali- ja terveystalvet sisältöön ja toteuttamistapaan sekä osaltaan päättää niitä koskevista valinnoista. (Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvetuista 28.12.2012/980, 1 §.)

laajasti hyvän elämän edistämisestä eli hyvän elämänlaadun, itsemääräämisoikeuden ja toimivan arjen turvaamisesta. Näkökulma ei koskaan saa kapeutua siihen, että iäkkäät ihmiset nähtäisiin vain sosiaali- ja terveyspalveluiden tarvitsijoina ja käyttäjinä. (Emt., 13.)

Taide, kulttuuri ja luovat menetelmät voivat osaltaan tarjota ratkaisuja ikääntyneiden tarvitsemien palvelujen tuottamisen ja hyvinvoinnin haasteisiin, ja taidelähtöisten vanhushpalvelujen kehittäminen onkin ollut aktiivista 2010-luvulla⁵. Kun taidelähtöisiä palveluja tuodaan hyvinvoinnin tueksi, toiminta voi vastata monen ihmisryhmän tarpeisiin: taiteen ja kulttuurin ammattilaiset voivat saada uusia työmahdollisuuksia, sote-palvelujen asiakkaina olevat ihmiset uudenlaista merkitystä ja sisältöä elämäänsä sekä sosiaali- ja terveysalojen ammattilaiset tukea kokonaisvaltaisen hoivan toteuttamiseen työssään (Koivisto & Lilja-Viherlampi 2019, 10–11).

Yhteisöllinen musiikkitoiminta voi tukea ikääntyneitä elämään itsenäistä, luovaa ja aktiivista elämää (Creech 2018, 100–101). Kulttuurisen vanhustyön kehittäminen voi myös edesauttaa hoivatyöntekijöiden ammatillisessa kehittämisessä ja työssä jaksamisessa (esim. Taipale 2001; Huhtinen-Hildén ym. 2017) ja siten helpottaa uusien työntekijöiden löytämistä vanhustyöhön. Esimerkiksi hoivayhteisöissä, joissa nuorille on annettu mahdollisuuksia käyttää omaa luovuuttaan, nuoret ovat viihtyneet hyvin ja he ovat saaneet positiivisia kokemuksia vanhustyöstä (Räsänen 2017, 76–77). Tämä tutkimus edustaa osaltaan tätä ajankohtaista ilmiötä, jossa taiteen ammattilaiset ovat mukana ratkomassa ikääntyvän yhteiskunnan haasteita ja kehittämässä ikääntyneiden tarpeisiin vastaavia kulttuurihyvinvointipalveluja.

Ikääntyneistä käytävässä keskustelussa vilisee monenlaisia eri tavoin arvottuneita ja eri taustoilta ammentavia termejä. Tutkijat ja vanhustyön kehittäjät ovat 2000-luvulla alkaneet vältellä termejä *vanha*, *vanhus* ja *vanhuus* ja ottaneet niiden sijaan käyttöön muita ilmauksia, kuten *ikäihminen*, *ikääntyvä*, *ikääntynyt* ja *seniori* (Ukkonen-Mikkola

5 2010-luvulla on toteutettu useita kulttuurisen vanhustyön kehittämishankkeita, kuten TunneMusiikki (Eläkeliitto ry), Hyvinvointia kuntiin ilman rajoja (Etelä-Pohjanmaan liitto), Kulttuuripolku senioreille (Kaakkois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus Socom Oy), Kulttuurisäpinää senioreille Etelä-Savossa (Mikkelin kaupunki) sekä Tänään kotona (Helsingin, Tampereen ja Vaasan kaupungit). Hankkeena käynnistyi alun perin myös 13 kunnan asiantuntijoiden muodostama Kulttuurisen seniori- ja vanhustyön AILI-verkosto, joka edistää ikääntyneiden kulttuuristen oikeuksien toteutumista.

2011, 26). Eläkeikäisten naisten bänditoimintaa tutkinut Tuulikki Laes (2013) kutsuu musiikkitoimintaan osallistujia *myöhäisikäisiksi*. Itse käytän tässä tutkimuksessa sanoja *ikääntynyt, vanhustyö* ja *vanhuspalvelut*. Ikääntynyt-termillä tarkoitan henkilöä, joka on ikänsä puolesta eläkkeellä. Vanhustyö- ja vanhuspalvelut-käsitteitä käytän, koska ne ovat arkisessa käytössä sosiaali- ja terveyspalveluissa puhuttaessa ikääntyneiden kanssa tehtävästä työstä sekä ikääntyneille tarjottavista palveluista. Eläkeiän aktiivista alkupäätä tutkijat kutsuvat usein *kolmanneksi iäksi*, jonka jälkeen toimintakyvyn aletessa ja hoivan tarpeen lisääntyessä siirrytään *neljänteen ikään* (mm. Weiss & Bass 2002, 3). Omaan tutkimukseeni osallistuneet ikääntyneet elivät valtaosin neljättä ikää, sillä he asuivat palvelun tarpeiden vuoksi joko palveluasunnossa tai tehostetun palveluasumisen yksikössä. Mukana oli myös joitakuita ikääntyneitä, joilla oli omaa toimintakykyä vielä jäljellä niin, että he asuivat kotona ja osallistuivat sieltä käsin Musiikkimoottoreihin tai kulttuurikuntouttajan toteuttamaan päivätoimintaan. On olennaista muistaa, että vanhuus ei ole homogeenistä, vaan yhä ikääntyneinäkin olemme yksilöitä, joiden kokemukseen elämästä vaikuttavat iän lisäksi monet muut tekijät (Victor 2013, 50). Ikääntymisen monimuotoisuutta ajatellen on hyvä antaa ikääntymistä koskevien termien kellua ja muuttua ja näin aidosti heijastaa ikääntymisen kulttuurista kirjoa ja sen saamia merkityksiä (Jyrkämä & Nikander 2007, 207).

1.2 Taide ja kulttuuri hyvinvointipalveluissa

Taiteeseen ja kulttuuriin pohjautuvia menetelmiä on hyödynnetty Suomessa sosiaali- ja terveysalalla jo 1960-luvulta lähtien musiikki- ja taideterapiassa (Suomen Musiikkiterapiayhdistys 2021; Rankanen 2011, 22). 1990-luvulla Suomessa lähdettiin mukaan Unescon käynnistämään Arts in Hospital hankkeeseen, jota Suomessa edisti Terveyttä kulttuurista -verkosto (Jakonen & Lahtinen 2019, 26), ja tämä lisäsi taiteen hyvinvointivaikutusten hyödyntämistä terapeuttisen kontekstin ulkopuolella. Taiteen soveltava käyttö alkoi lisääntyä laajemmin 2000-luvun alussa, ja kulttuurihyvinvointialan kirjallisuus, tutkimus ja tutkimuksen laatu on lisääntynyt valtavasti 2010-luvulla (Koivisto & Lilja-Viherlampi 2019, 24).

Taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksia hyvinvoinnin ja terveyden parantamisessa edisti ison harppauksen Opetusministeriön Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia -toimintaohjelma vuosille 2010–2014 (Liikanen 2010). Toimintaohjelmassa yksilöiden, yhteisöjen ja

yhteiskunnan hyvinvointia tuettiin kolmella painopistealueella: taide ja kulttuuri nähtiin 1) osallisuuden, yhteisöllisyyden, arjen toimintojen ja ympäristöjen edistäjänä, 2) osana sosiaali- ja terveydenhuoltoa sekä 3) työhyvinvoinnin tukijana (emt., 25–26).

Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia -toimintaohjelma (2010–2014) tukeutui Liikasen (2003, 151–152) jaotteluihin taiteesta ja kulttuurista hyvinvoinnin tukena. Liikasen esittää tutkimuksessa taiteella ja kulttuurilla olevan neljä vaikutusta ihmisen hyvinvoinnin kannalta. Ensimmäinen ja tärkein on taide elämyksenä, merkityksinä ja taidenautintona sellaisenaan, osana ihmisen tarpeita. Toisena tulee taiteen ja kulttuuritoiminnan yhteys hyvään terveyteen, parempaan työkykyyn ja hyvän elämän kokemuksiin. Kolmantena ovat kulttuuritoiminnan ja harrastamisen myötä syntyneet yhteisöllisyys ja verkostot, jotka auttavat hallitsemaan elämäämme paremmin. Neljäntenä ovat taiteen, arkkitehtuurin ja sisustamisen vaikutukset viihtyisämmän ympäristön luomiseksi.

Liikasen raportti sysäsi käyntiin merkittäviä kehittämistoimenpiteitä. Vuoden 2015 hallitusohjelmaan kirjattiin kulttuurin kärkihanke (2016–2018), jonka yhdeksi toimenpiteeksi määriteltiin ”prosenttitaiteen periaatteen laajentaminen yhteistyössä sosiaali- ja terveydenhuollon kanssa”. Prosenttiperiaatteen laajentamisen tarkoituksena oli luoda rakennushankkeisiin kytkeytyvän prosenttiperiaatteen rinnalle uusi toimintatapa, jolla taide- ja kulttuurisisältöisiä hyvinvointipalveluita rahoitetaan suoraan prosenttiosuutena sote-palveluiden käyttömenoista. Tällä tavoin kulttuurihyvinvointipalvelujen rahoitusta saataisiin jaettava kulttuuri- ja sote-sektoreiden kesken ja saataisiin luotua samalla pidempikestoisia rahoitusmalleja hankerahoituksen rinnalle. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2016.) Kärkihanke toteutettiin opetus- ja kulttuuriministeriön sekä sosiaali- ja terveysministeriön poikkihallinnollisena yhteistyönä. Vaikka taide- ja kulttuuri- sekä sosiaali- ja terveyssektorin välillä oli ollut jo vuosia yhteistyötä, laajempaa vakiintumista rakenteiden tai rahoituksen osalta ei ollut saavutettu, vaikka asia olikin edistynyt 2010-luvulla poikkihallinnollisten toimenpiteiden ansiosta. Kärkihankkeessa onnistuttiin lisäämään ja vakiinnuttamaan taiteen ja kulttuurin tarjontaa sekä käyttöä osana sosiaali- ja terveydenhuollon palveluita. (Jakonen & Lahtinen 2019, 6.) Kärkihankkeen tukena toimi OKM:n ja STM:n perustama Terveyttä ja hyvinvointia edistävä taide- ja kulttuuritoiminnan yhteistyöryhmä (Opetus- ja

kulttuuriministeriö 2019)⁶. Kärkihankkeen päättyessä OKM ja STM antoivat maakuntien ja kuntien poliittiselle ja operatiiviselle johdolle suosituksen taiteen ja kulttuurin saataavuuden ja saavutettavuuden parantamiseksi sosiaali- ja terveydenhuollossa (Opetus- ja kulttuuriministeriö & Sosiaali- ja terveysministeriö 2018).

Kärkihankkeen keskittyessä uudenlaisten yhteistyörakenteiden ja rahoitusratkaisuiden kehittämiseen Taideyliopiston koordinoima ArtsEqual – The Arts as Public Service: Strategic Steps towards Equality -hanke on tuottanut lisää tietoa siitä, kuinka taide julkisena palveluna voisi lisätä yhteiskunnallista tasa-arvoa ja hyvinvointia 2020-luvun Suomessa. Hankkeen tutkijat analysoivat muun muassa kouluissa, taiteen perusopetuksessa, monikulttuurisessa nuorisotyössä, vanhus- ja vammaistyössä sekä vankiloissa toteutettuja uudenlaisia taiteen ja taidekasvatuksen interventioita sekä niiden tasa-arvo- ja hyvinvointivaikutuksia. Kuusivuotista tutkimushanketta (2015–2021) on rahoittanut Suomen Akatemian Strategisen tutkimuksen neuvosto. (ArtsEqual 2019.) Myös oma tohtorintutkintoni on saanut rahoitusta ArtsEqual-hankkeesta, koska tutkimukseni liittyy taiteen yhdenvertaiseen saavutettavuuteen ja ikääntyneiden kulttuuristen oikeuksien toteutumiseen.

Hallinnon ja tutkimuksen ohella kulttuurihyvinvointialan koordinoitua on edistetty Suomessa myös valtakunnallisella tasolla. Taiteen edistämiskeskus myönsi Turun ammattikorkeakoululle valtionavustuksen ”taiteen hyvinvointivaikutuksien yhteyspisteenä toimimiseen” marraskuussa 2015. Näin syntyi *Taikusydän*, joka toimii Turussa yhdistäen taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia -kentän toimijoita toisiinsa. Taikusydän-yhteyspisteestä tehtävänä on kerätä ja välittää tietoa taiteen hyvinvointivaikutuksia koskevista projekteista, tutkimuksesta ja hyvistä käytännöistä sekä edistää taiteilijoiden työllistymistä sosiaali- ja terveydenhuollon sektorille. (Taikusydän 2019.)

Olen ollut tämän tutkimuksen tekemisen aikana yhteistyössä kaikkien edellä mainittujen hankkeiden kanssa, ja ne ovat lisänneet osaamistani ja ymmärrystäni kulttuurihyvinvointikentän toiminnasta kokonaisuutena. ArtsEqual-hankkeesta olen saanut rahoitusta tutkimukselleni ja olen toisaalta tuonut hankkeeseen osaamistani kulttuurisen vanhustyön

6 Ryhmän toimintaa jatkaa edelleen Kulttuurihyvinvoinnin yhteistyöryhmä (Taiku 3) toimikaudella 9.4.2020–15.2.2023 (OKM 30.3.2020).

kehittämisestä. Tutkimuksen kirjoittamisen aikana olen osallistunut Taikusydän-tutkijaverkoston toimintaan ja perustanut Taikusydän-verkoston Etelä-Savoon työskennellessäni koordinaattorina Etelä-Savon maakuntaliiton Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Savoon -hankkeessa, joka oli osa prosenttitaiteen periaatteen laajentamisen kärkihanketta. Monenlaisen tekemisen takia oman työni suurin anti onkin moninäkökulmaisuuksessa. Koska olen musiikin *hybridiammatillisena* (Gielen 2009) – laulajana, ohjaajana, koordinaattorina ja tutkijana – ollut mukana monenlaisessa kulttuurihyvinvoinnin kehittämistoiminnassa ja tehnyt työtä erilaisten toimijaryhmien kanssa, tunnustelen ja pohdin toimintaa luontevasti ja väistämättä useasta näkökulmasta. Kulttuurisessa vanhustyössä kohtaavat erilaisten toimijaryhmien intressit, kannustimet ja kynnykset, minkä vuoksi kenttää kannattaa kehittää ja tutkia useamman toimijaryhmän näkökulmasta. Tämän vuoksi tutkimukseni kykenee tarjoamaan sellaista uutta tietoa, joka ei tule esiin vain yhden ammattikunnan tai yhden toimijaryhmän näkökulmasta katsottuna.

Muun muassa edellä mainittujen hankkeiden ja toimintojen ansiosta taiteen ja kulttuurin hyvinvointivaikutuksista käytävä keskustelu on vilkastunut ja jossain yhteyksissä jopa arkipäiväistänyt. Kuntien hyvinvointityöryhmät ovat nostaneet kulttuuripalveluita mukaan kunnallisiin hyvinvointisuunnitelmiin, ja taide- ja kulttuuritoimijoille on auennut uusia rahoituksia, joissa taidetoimintaa toteutetaan hyvinvointikärki edellä. Uudet rahoitusinstrumentit ymmärtävät taiteen ensisijaisesti sen välinearvon kautta – taide ja kulttuuri edistävät hyvinvointia ja osallisuutta, luovat yhteisöllisyyttä sekä lisäävät alueiden elinvoimaisuutta. Soveltavan taiteen ja perinteisemmän taiteen suhteen rakentumista leimaakin samanaikaisesti keskustelu taiteen itseis- ja välinearvosta. Itseisarvoisesta taiteesta on muodostunut vastakohta soveltavalle taiteelle. (Petäjajarvi 2017, 30.) Vapaan taiteen diskurssissa ollaan sitä mieltä, että taidetta tulisi arvottaa vain sen omilla kriteereillä, ja rahoitusta pitäisi jakaa vapaan taiteen tekemiseen hyvinvointitaiteen sijaan.

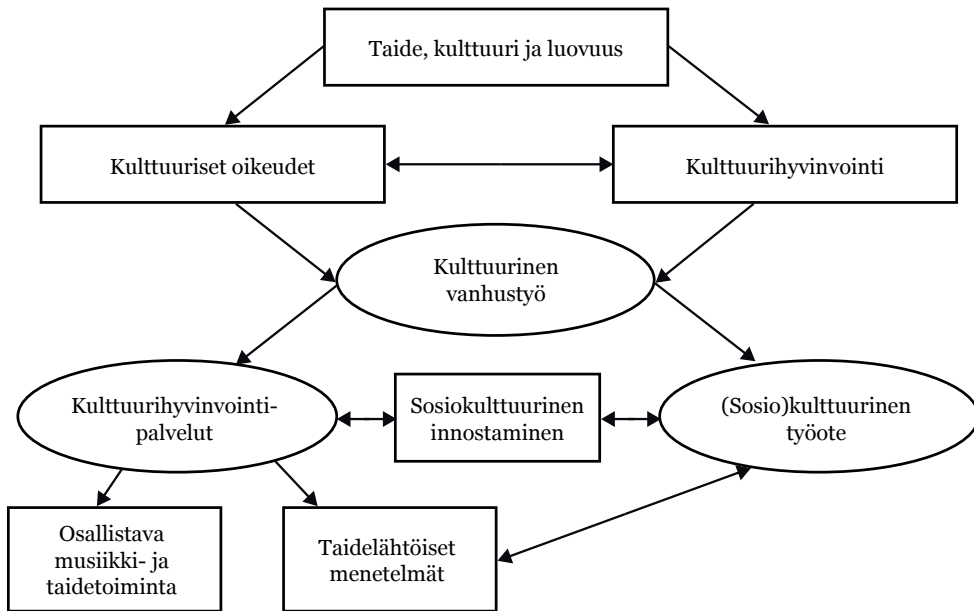
Itse en näe tällaista vastakkainasettelua mielekkäänä. Taide ja musiikki ovat osa ihmisyyttä, jolloin niiden itseisarvo liittyy myös ihmisen itseisarvoon (ks. Kangas ym. 2016, 26). Taiteen arvo on ennen kaikkea sen kyvyssä koskettaa, liikuttaa ja tuottaa elämyksiä sekä herätellä tunteita, ajatuksia ja keskustelua. Nämä asiat ovat ihmisyyden kannalta itseisarvoisia, mutta niillä on myös laajempaa vaikuttavuutta ihmisen ja ihmisyyhteisöjen hyvinvoinnin näkökulmasta. Siksi tutkin esimerkiksi musiikillisen toimijuuden käsitteen

avulla sekä musiikillisen toiminnan saamia merkityksiä että toiminnan aikaansaamia vaikutuksia. Merkitykset ja vaikutukset kytkeytyvät väistämättä toisiinsa, sillä vaikutus muotoutuu paljolti sen pohjalta, millainen merkitys musiikilla ja musiikkitoiminnalla on jollekulle. Taiteen ja kulttuurin vieminen uusiin ympäristöihin ei vie pois taiteen arvoa, vaan kasvattaa ja monipuolistaa sitä. Lisäksi taiteen soveltava käyttö voi toimia eräänlaisena yleisötyönä, jonka kautta ”vapaa” taide voi saada kokonaan uusia taiteesta kiinnostuneita yleisöjä (Lehikoinen & Pässilä 2016, 23).

Kulttuurihyvinvointialan kasvu on tuonut mukanaan runsaasti uusia ja joskus seka-
viakin käsitteitä. Samaa toimintaa kuvataan ja perustellaan usein täysin eri käsittein riippuen siitä, minkä alan toimijoista on kyse. Suomalaisella taiteen ja kulttuurin kentällä olen törmännyt muun muassa seuraaviin käsitteisiin: *soveltava taide* (von Brandenburg 2008; Huhtinen-Hildén 2013; Petäjäjärvi 2017), *taiteen soveltava käyttö* (Huhtinen-Hildén ym. 2017), *osallistava taide* tai *osallistava taide- tai musiikkitoiminta* (Lecklin 2018; Huhtinen-Hildén 2013), *yhteisötaide* (Taipale 2001; Kanttonen 2005), *hoivataide* ja *hoivamusiikki* (Koivisto & Lilja-Viherlampi 2019), *taidelähtöiset menetelmät* (Rantala 2011, 2012, 2013; Känkänen 2013), *taiteelliset tai taidelähtöiset interventiot* (Lehikoinen 2012; Korhonen 2012; Jansson 2013), *kulttuurihyvinvointi* (Pirkanmaan sairaanhoitopiiri & Taiteen edistämiskeskus 2017; Etelä-Savon maakuntaliitto 2018; Lilja-Viherlampi & Rosenlöf 2019), *kulttuurihyvinvointiala* (Lilja-Viherlampi & Rosenlöf 2019; Koivisto & Lilja-Viherlampi 2019), *kulttuurihyvinvointipalvelut* sekä *taide- ja kulttuurilähtöiset hyvinvointipalvelut* (Lilja-Viherlampi & Rosenlöf 2019), *etsivä kulttuurityö* (Turpeinen ym. 2019) sekä *kulttuurinen nuoriso- ja vanhustyö* (Houni, Pässilä & Väkevä 2017; Huhtinen-Hildén 2013; Huhtinen-Hildén ym. 2017). Lisäksi hoivatyön puolella kulttuuritoiminnasta puhutaan usein edelleen *viriketoimintana* (mm. Vihersaari 2017, 238). Käsitteet ovat syntyneet erilaisista lähtökohdista ja teorioista ja tarjoavat erilaisia näkökulmia hyvinvoinnin, hoivan, työn ja innovaatioiden kehittämiseen. Käsitteiden kirjo kuvaa kehittyvää, mutta hajanaista kenttää, jossa yhteisten käsitteiden määrittely on jatkuvasti työn alla.

Koska tutkimukseni on laaja-alainen ja monitieteinen, se vaatii useiden käsitteiden käyttämistä. Työni kannalta keskeisimmiksi toimintakenttään liittyviksi käsitteiksi

ovat valikoituneet kulttuurihyvinvointi ja kulttuuriset oikeudet, kulttuurinen vanhustyö, kulttuurihyvinvointipalvelut, (socio)kulttuurinen työote, sosiokulttuurinen innostaminen, osallistava musiikki- ja taidetoiminta sekä taidelähtöiset menetelmät (ks. alla olevaa kaaviota).

Kuvio 1: Tutkimuksessa toteutetun kehittämistoiminnan kannalta olennaisimmat toimintaympäristöön liittyvät käsitteet.

Osallistavalla musiikkitoiminnalla, jota tämän tutkimuksen osalta toteutin Musiikkimoottorit-ryhmän käynnistysvaiheessa (ks. 3.2.1.), tarkoitetaan osallistujalähtöistä, aktiiviseen musiikkitoimintaan perustuvaa vuorovaikutuksellista tilannetta, jonka keskiössä on osallistujien tarpeista käsin määrittyvä oppiminen, osallistuminen tai taiteellinen toiminta sekä merkitykselliset kokemukset ja niiden jakaminen (Huhtinen-Hildén 2013, 15). Osallistavan musiikki- ja taidetoiminnan tavoitteena voidaan Huhtinen-Hildénin mukaan nähdä voimaantuminen ja taiteellinen tasa-arvo osaamis- tasosta riippumatta. Musiikkimoottorit-ryhmä on pohjautunut *sosiokulttuuriseksi innostamiseksi* kutsulle lähestymistavalle, jonka tavoitteena on herättää ihmisten tietoisuutta, edistää vuorovaikutusta sekä saada ihmiset liikkeelle ja tulemaan tietoisiksi omasta roolistaan yhteisössään ja yhteiskunnassaan (Kurki 2000, 19–20). Musiikkimoottoreiden ensisijaisena tarkoituksena on ollut saada ikääntyneet kasva-

maan aktiivisiksi musiikillisiksi toimijoiksi omassa toiminta- ja asuinympäristössään eli paikallisessa palvelukeskuksessa.

Taidelähtöisiä menetelmiä käytettiin kaikissa Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen (ks. 3.2.2.) työpajoissa. Taidelähtöiset menetelmät on yleiskäsite eri taidemuotoihin pohjautuville lähestymistavoille silloin, kun menetelmillä pyritään vaikuttamaan osallistujien ajatteluun ja toimintaan tai saamaan aikaan niissä muutosta (Lehikoinen & Vanhanen 2017). Röngän ja Kuhalammen (2011, 32) mukaan keskeinen ero taidelähtöisten menetelmien ja taiteen tekemisen välillä on siinä, että taidelähtöisten menetelmien yhteydessä huomio kohdistuu prosessiin: taidelähtöisen työskentelyn tavoitteena ei ole taideteos, vaan luovuuteen rohkaiseminen ja uusien ajatusten herättäminen.

Kulttuurisen vanhustyön käsite on otettu viime vuosina käyttöön Helsingissä, ja sillä tarkoitetaan näkökulmaa, jossa taide, luovuus ja kulttuuri tuodaan eri tavoin osaksi vanhustyötä ja sen kehittämistä (esim. Varho & Lehtovirta 2010; Huhtinen-Hildén ym. 2017). Kulttuurisella vanhustyöllä tarkoitetaan kulttuuria ja luovuutta arvostavaa näkökulmaa, arvoja ja asenteita, jotka vaikuttavat vanhuspalveluissa arjen toiminnan sekä sen suunnittelun ja johtamisen taustalla (Huhtinen-Hildén ym. 2017, 21). Siten kulttuurisella vanhustyöllä viitataan käytännön kulttuuritoiminnan ohella laajempaan vanhustyössä vallitsevaan toimintakulttuuriin, jossa ajatus luovuudesta ja kulttuurista osana arkea ja elämää vaikuttaa kaikilla organisaatiokulttuurin tasoilla (emt., 21). Kulttuurisen vanhustyön näkökulmasta olennaista on moniammatillinen yhteistyö sekä *kulttuurinen* (Karlsson 2013) ja/tai *sosiokulttuurinen* (Kurki 2007) *työote*, joille ominaista on muun muassa kokemusten ja vuorovaikutuksen korostaminen, erilaisille kulttuurisille merkityksille herkistyminen sekä taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksien hyödyntäminen.

Käytän tässä työssä laajasti kulttuurisen vanhustyön käsitettä – otsikosta lähtien – vaikka pidän käsitettä jossain määrin ongelmallisena silloin, kun tutkimuksen kohteena on ikäihmisten toimijuus. Kulttuurisen vanhustyön näkökulma on ennen kaikkea vanhustyön tekijöiden näkökulma, jolloin ikääntyneet ovat vanhustyön asiakkaita. Tärkeää olisi nähdä tutkimukseen osallistuneet ikääntyneet kokonaisvaltaisesti inhimillisinä, kulttuurisina toimijoina, joiden yksi rooli heidän tämänhetkisessä

elämäntilanteessaan on vanhuspalvelujen asiakkaan rooli. Kulttuurinen vanhustyö on kuitenkin paras löytämäni käsite kuvaamaan vanhuspalveluissa tehtyä, kulttuuriin, taiteeseen ja luovuuteen liittyvää kehittämistoimintaa, sillä se huomioi ikääntyneiden asiakkaiden kulttuurisen taustan ja oman luovuuden sekä vanhustyötä tekevän henkilökunnan merkityksen: henkilökunta tekee mahdolliseksi sen, että ikääntyneiden oikeus kulttuuriin ja taiteeseen voi toteutua.

Kulttuurihyvinvoinnin määrittelyn ytimessä on eletty ja koettu kulttuurihyvinvointi, ihmisen oma kokemus siitä, että kulttuuri ja taide lisäävät hänen hyvinvointiaan tai ovat yhteydessä siihen (Lilja-Viherlampi & Rosenlöf 2019, 21). Toisaalta kulttuurihyvinvointina voidaan tarkastella ilmiötä, jossa kulttuuri ja taide kantavat erilaisia hyvinvointiin liittyviä merkityksiä ja vaikutuksia sekä yksilölle että yhteisölle. (Emt., 21.) Joskus kulttuurihyvinvoinnilla viitataan myös *kulttuurihyvinvointialaan*: sektorirajat ylittävään taide- ja kulttuuri-, kasvatukseen, opetukseen ja koulutukseen sekä sosiaali- ja terveysalojen väliseen hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen yhteistyöhön (Koivisto ym. 2020, 4). *Kulttuurihyvinvointipalveluilla* tarkoitetaan toimintaa, tekoja ja palveluja, jotka tarjoavat kulttuurin ja taiteen merkityksiä sekä mahdollisuuksia yksilöiden ja yhteisöjen hyvinvoinnin sekä hyvän elämän elementeiksi (Lilja-Viherlampi & Rosenlöf 2019, 21). Keskeistä on osallistujan toimijuuden tukeminen ja osallisuuden mahdollistaminen. Toiminnan piiriin kuuluvat konsertit, esitykset, taideteokset ja koulutukset sekä myös esimerkiksi taideterapiat, joissa taide on kommunikaation kanava sekä hoidon ja kuntoutuksen väline. (Emt., 21.)

Itse olen käyttänyt artikkeleita kirjoittaessani taidelähtöisen hyvinvointipalvelun käsitettä kuvatessani Musiikkimooottoreita ja Kulttuurikuntouttajia. Sittenmin käyttöön tullut kulttuurihyvinvointipalvelu tuntuu minusta nyt sopivammalta. Taidelähtöisyyteen kuuluvat mielestäni taidepohjaiset lähestymistavat, uuden luominen sekä näiden mukanaan tuoma yllätyksellisyys. Tämä toteutui Kulttuurikuntouttajissa, jossa työntekijät osallistuivat eri taiteen lajien pajoihin kokeillen ja oppien uutta. Musiikkimooottorit sen sijaan perustui tuttuuteen, ja siinä toiminta rakentui ennen kaikkea tutun musiikin ja jo olemassa olevien taitojen varaan, siis ikääntyneiden musiikilliselle ydinosaamiselle. Musiikkimooottorien kohdalla olen koko ajan vierastanut taidelähtöisen hyvinvointipalvelun käsitettä, koska en ole löytänyt siitä riittävän voi-

makkaasti ”taidetta”. Sittemmin käyttöön tullut kulttuurihyvinvointipalvelujen käsite on laajempi, sillä se pitää sisällään niin taide- kuin kulttuurilähtöisenkin⁷ toiminnan, ja siksi olen ottanut termin käyttöön tässä yhteenvetovaiheessa.

Kulttuuriset oikeudet ovat nousseet esiin viime vuosina erityisesti ArtsEqual-tutkimushankkeen julkaisuissa (erityisesti Lehikoinen & Rautiainen 2016). Opetus- ja kulttuuriministeriön (2009) Kulttuuripolitiikan strategia 2020:n mukaan suomalaista kulttuuripolitiikkaa ohjaavat taloudellisiin, sosiaalisiin ja sivistyksellisiin perusoikeuksiin kuuluvat kulttuuriset oikeudet. Oikeus osallistua taiteisiin ja kulttuuriin ja kehittää itseään ja yhteisöään niiden avulla sekä mahdollisuus ilmaista itseään vapaasti ovat YK:n ihmisoikeuksien julistuksessa (1948), useissa Suomea sitovissa ihmisoikeussopimuksissa (YK 1959; YK 1966; YK 1966; Yleissopimus 2016) sekä Suomen perustuslaissa (1999; erityisesti 12. §, 16. § ja 17. §) turvattuja ihmisen kulttuurisia perusoikeuksia. Omassa tutkimuksessani kulttuuristen oikeuksien edistäminen merkitsee erityisesti sitä, että puolustan ikääntyneiden yhdenvertaisia oikeuksia ja mahdollisuuksia ilmaista itseään, harjoittaa taide- ja kulttuuritoimintaa ja osallistua erilaisiin kulttuurin muotoihin sekä ylläpitää ja siirtää eteenpäin omaa aineetonta ja aineellista kulttuuriperintöään.

Seuraavassa syvennän neljää tutkimuksen kannalta keskeistä näkökulmaa kulttuuriseen vanhustyöhön. Kuvaan omaan toimijuuteeni kytkeytyvää musiikin ammattilaisen kehittyvää

7 Taiteella en tarkoita tämän tutkimuksen yhteydessä pelkästään esityksiä ja teoksia, vaan laajemmin luovaa, esteettistä ja kulttuurisidonnaista toimintaa, jossa korostuu sosiaalinen prosessi. Ymmärryksemme taiteesta on sekä aikasidonnainen (sidoksissa siihen, mitä sillä hetkellä ajattelemme taiteelle ominaisten funktioiden olevan sekä siihen, millaisia muotoja taidemaailma kyseisessä ajassa saa) että paikkasidonnainen (taiteelle annetaan erilaisia funktioita ja taidemaailma saa erilaisia muotoja samaan aikaan eri kulttuureissa ja eri puolilla maapalloa) (Belfiore & Bennett 2008, 19).

Kulttuurilla on tässä työssä kaksi merkitystä: Yhtäältä tarkoitan kulttuurilla laajasti jollekin yhteisölle ominaisia arvoja, asenteita, uskomuksia ja käytäntöjä, jotka välittyvät esimerkiksi kielen ja perinteiden kautta, jotka vaikuttavat kulttuurin vaikutuspiirissä oleviin toimijoihin ja joita nämä toimijat ylläpitävät ja uudistavat omalla toiminnallaan (ks. esim. Napier ym. 2014, 1609). Kaikki ihmiset ovat kulttuurisia, ja kulttuuriset tekijät vaikuttavat muun muassa yksilöiden käsityksiin terveydestä ja hyvinvoinnista sekä muokkaavat yhteisölle ominaisia hoitokäytäntöjä (Fietje & Stein 2017). Kulttuurit ovat kuitenkin myös heterogeenisiä, sillä ne koostuvat kulttuurin jäsenten yksilöllisistä narratiiveista ja tulkinnoista, jotka muuntuvat jatkuvasti sosiaalisissa merkityksenantoprosesseissa (Hofman 2010, 25). Toisaalta tarkoitan kulttuurilla taidetta laajempaa arjen kulttuuria ja harrastustoimintaa, joka pitää sisällään esimerkiksi ruoka-, pukeutumis- ja juhlakulttuurin sekä liikunnasta, luonnosta ja lähiympäristöstä saatavat elämykset (Siponkoski 2020, 2–3).

toimenkuvaa. Kuvaan myös musiikin vaikutusta ja merkitystä ikääntyneille sekä taiteen mahdollisuuksia hoivatyön kehittämässä. Lisäksi käsittelen vanhushoivapalveluita taiteen ja kulttuurin toimintaympäristönä. Näkökulmat pohjautuvat tutkimuksessa tuotettuun aineistoon: Kulttuurialan ammattilaisen ja ikääntyneiden näkökulmaa avaan vain musiikin näkökulmasta, koska heitä käsittelevä aineisto on tuotettu musiikkitoiminnassa. Hoivatyöntekijät ja lähiesimiehet ovat olleet mukana monimuotoisen kulttuurihyvinvointitoiminnan kehittämässä, joten hahmotelen heidän näkökulmiaan laajemmin monitaiteisen ja monipuolisen kulttuuritoiminnan näkökulmasta.

1.2.1 Musiikin ammattilainen hyvinvoinnin kentällä

Tutkimuksen kirjoittaminen lähti liikkeelle omien kokemusteni, siis musiikin ammattilaisen kokemusten, avaamisella ja analysoinnilla. Sen vuoksi aloitan myös kulttuurisen vanhustyön näkökulmien kuvaamisen musiikin ammattilaisuuden suunnasta. Kulttuurihyvinvoinnin kenttä tarjoaa uudenlaisia toimeentulomahdollisuuksia muusikoille ja taiteilijoille. Samalla työnkuvan muutos vaikuttaa musiikin ja taiteen ammattilaiselta vaadittavaan osaamiseen ja johtaa usein myös ammatti-identiteetin uudelleen määrittelyyn (vrt. Vihersaari 2017, 244). Hoivakäytöksen myötä muusikon ammattia kuvaavien käsitteiden kirjo on moninaistunut: perinteisten muusikon, musiikkipedagogin ja musiikkiterapeutin rinnalle on tullut ainakin *yhteisömuusikko* (Koskinen 2013), *yhteisömusiikkipedagogi* (Björkman & Perälä 2011; Lilja-Viherlampi 2013), *hoivamuusikko* (Koskinen 2013; Koivisto & Lilja-Viherlampi 2019) ja *sairaalamuusikko* (Koivisto & Lilja-Viherlampi 2019). Englanniksi hoivan parissa työskentelevistä musiikin ammattilaisista käytetään muun muassa termiä *health musician* (Ruud 2012; Bonde 2019) tai *healthcare musician* (Koivisto & Tähti 2020).

Itse käytin yhteisömuusikko-tittelä ohjatessani palvelutalon musiikkitoimintaa sekä työpajoja kouluissa ja päiväkodeissa vuosina 2010–2012. Yhteisömuusikolla tarkoitetaan henkilöä, joka musiikin avulla tai musiikin parissa yhdessä toimien innostaa henkilön tai ryhmän toimimaan aktiivisesti omassa ympäristössään jonkin tavoitteen saavuttamiseksi (Koskinen 2013, 60). Yhteisömuusikon tittelillä voi toimia myös henkilöitä, joilla ei ole varsinaista muusikon, musiikkikasvattajan tai musiikkiterapeutin koulutusta, jolloin he tekevät työtään soveltaen omaa koulutustaustaansa, käymiään kursseja ja elämässä yleisesti omaksumiaan tietoja ja taitoja (emt., 48). Itse olen musiikilliselta taustaltani etnomusikologi ja laulun harrastaja, jolla on kokemusta klassisesta laulusta, kansanlaulusta sekä erilaisista

parantavan ja meditatiivisen äänen menetelmistä. Lauluharrastukseni on elämän varrella laajentunut työpajojen ohjaamiseen ja kouluttamiseen sekä yhdistynyt musiikintutkijan ja projektikoordinoinnin osaamiseeni. Kun siis puhun tässä työssä itsestäni musiikin ammattilaisena, tarkoitan sillä työntekijää, jonka osaamisessa yhdistyvät nämä kaikki edellä mainitut musiikillisen toiminnan osa-alueet – laulaminen, musiikkitoiminnan ohjaaminen, musiikki- ja kulttuurialan projektien koordinointi sekä musiikintutkimus.

Muusikon, musiikkipedagogin tai yhteisömuusikon työskennellessä hoivalaitoksessa musiikkitoiminnalla on usein terveyteen ja hyvinvointiin liittyviä tavoitteita, vaikka tavoitteet eivät olisikaan varsinaisesti hoidollisia tai terapeuttisia. Musiikkitoiminnan tarkoituksena on luoda iloa ja mielihyvää, elämyksiä ja osallisuutta sekä parantaa hoivakodeissa asuvien elämän laatua musiikkiesityksillä ja osallistavalla musiikkitoiminnalla (Kontu-Korhonen 2017, 28; Bonde 2019). Näiden lisäksi musiikkitoiminnalla voi olla tilanteesta riippuen myös terapeuttisia vaikutuksia (Bonde 2019). Olennaista hoivan parissa toimivan muusikon työssä on kokonaisvaltainen työskentely ja ihmisen kohtaaminen tasavertaisena, ei vain hoivan kohteena (Koivisto & Lilja-Viherlampi 2019, 17–18). Hoivan ja taiteen rajapinnalla työskentelevällä musiikin ammattilaisella on usein vähän mahdollisuuksia vaikuttaa suoraan hoivaympäristön käytäntöihin, mutta hän voi musiikkitoiminnan avulla vaikuttaa esimerkiksi henkilökunnan ja asiakkaiden rooleihin ja rikastaa siten heidän ymmärrystään hyvästä hoivasta ja hoivakulttuurin muutokseen tarvittavista tekijöistä (Daykin 2019).

Koulutustausta vaikuttaa siihen, millaiset valmiudet musiikin ammattilainen saa hoivan kentällä toimimiseen osana peruskoulutustaan. Perinteisten esiintymis-, opettamis- ja sovittamistaitojen lisäksi hyvinvoinnin kentällä toimiva muusikko tarvitsee ennen kaikkea hyviä kommunikaatiotaitoja ja kykyä improvisoida sekä kykyä toimia moniammatillisessa verkostossa (Ruud 2012, 94). Lisäksi muusikolta vaaditaan hyvää keskittymiskykyä sekä reagoimista muuttuviin tilanteisiin musiikilla (Kontu-Korhonen 2017, 28). Koska sairaala- ja hoivamusiikkityössä kuulija ja osallistuja ovat pääosassa, hoitoyksiköihin tultaessa muusikoilta vaaditaan herkkyyttä ihmisten kohtaamiseen ja vuorovaikutustilanteen rakentamiseen (Tiihonen & Suvivuo 2013, 52). Taiteen ammattilaiselle on työssään erilaisissa organisaatioissa, kuten hoivalaitoksissa, hyötyä myös tutkimuksellisten toimintatapojen hallinnasta. Näitä ovat tutkimuskysymyksen

hahmottaminen, tiedon kerääminen ja prosessin dokumentointi sekä avoimuus kriittisille lähestymistavoille ja tulkinnoille. (Lehikoinen 2013, 58.) Usein hoivaympäristössä toimivalle muusikolle lankeaa laulamisen ja soittamisen lisäksi myös omien palvelujen markkinointia, monialaisen yhteistyön luomista ja projektien koordinoimista, joten näitäkin taitoja on tärkeä olla kentällä toimittaessa (ks. emt., 59–60).

Musiikin ammattilaiset näkevät työn hyvinvointialalla arvokkaana, tarpeellisenä, mielenkiintoisena, haasteellisena ja monipuolisena (Kontkanen 2013, 127).

Toiminta hyvinvointisektorilla on moneen muuhun musiikin alan työhön verrattuna kuitenkin matalasti palkattua, vaikkakin hankkeiden ja apurahojen tuella toteutettu toiminta vaikuttaakin olevan paremmin palkattua yksittäisiin esiintymisiin verrattuna (emt., 126). Toisaalta musiikin kenttä on muutenkin monenkirjava, ja freelancereille hoivapalveluissa työskentely on keikkatyötä muun esiintymisen ja opetuksen ohella. Ansaintalogiikan lisäksi haasteena voi olla musiikin ammattilaisen oma jaksaminen, sillä työ vaatii aikaa, aktiivisuutta, perusteellista suunnittelua, asiakkaan tarpeiden ja toiveiden kuuntelua sekä mukautumiskykyä ja venymistä epämukavuusalueella vaihtelevissa ja haastavissa tilanteissa (emt., 129–131). Hoivan ja taiteen rajapinnoilla työskentelevä freelancer joutuu usein suunnistamaan hoivan kentällä hyvin itsenäisesti ja samalla legitimoimaan omaa työtään kyseisessä ympäristössä, jolloin hän saattaa kokea asemansa yksinäiseksi ja epäselväksi (Daykin 2019).

Hyvinvoinnin parissa toimivan muusikon ammatin kehittyminen liittyy työn murrokseen ja globaaliin rakenteelliseen muutokseen, joka väistämättä ja alinomaa muuttaa työn sisältöjä ja käytäntöjä, tekijöitä ja ympäristöjä (Koivisto & Lilja-Viherlampi 2019, 11). Hoivan parissa toimiva musiikin ammattilainen työskentelee tyypillisimmin yhteistyössä hoivapalveluja tuottavien tahojen, esimerkiksi hoivakotien ja palvelutalojen kanssa (emt., 17–18). Moniammatillisella kentällä työskentelevälle taiteilija-pedagogi-tuottajalle kehittyvä ammatillinen hybridi-identiteetti, joka vaatii monialaista tapaa ajatella ja toimia (Sirén 2017, 275). Useamman näkökulman hahmottaminen ja työtehtävän tekeminen yhtäaikaaisesti sekä haastaa että mahdollistaa ja tuo mukanaan yllättäviä kohtaamisia ja uusia oivalluksia (emt., 275). Tässä tutkimuksessa tutkin vanhuspalveluiden asiakkaiden ja henkilökunnan toimijuuden ohella myös oman musiikillisen hybriditoimijuuteni ilmenemistä ja kehittymistä. Kuvaan sitä osana tutkimuksen tuloksia ja pohdintaa luvuissa 4 ja 5.

1.2.2 Musiikki ja ikääntyneet

Yksi tutkimuksen neljästä näkökulmasta käsittelee ikääntyneiden musiikillista toimintaa ja toimijuutta sekä ikääntyneiden arkeen ja hyvinvointiin liittyviä musiikin merkityksiä ja vaikutuksia. Ikääntyneiden kohdalla musiikin hyvinvointivaikutuksia on tutkittu muita taidemuotoja enemmän (Huhtinen-Hildén 2013, 9). Musiikin ja ikääntymisen suhdetta on tarkasteltu eri tutkimusaloilla, kuten musiikkikasvatuksessa, etnomusikologiassa ja aivotutkimuksessa.

Aktiivinen musiikkitoimintaan osallistuminen auttaa ikääntyneitä ylläpitämään elämänlaatua sekä saa aikaan merkityksellisyden tunnetta, autonomiaa ja positiivisia sosiaalisia ihmissuhteita (Hallam ym. 2014, 111; Hallam & Creech 2016). Musiikkitoiminnan on huomattu vaikuttavan asumispalveluissa asuvien ikääntyneiden mielialaan myönteisesti. Musiikkitoimintaan osallistuvat ovat sosiaalisesti aktiivisempia. Lisäksi he ovat omatoimisempia päivittäisissä askareissa ja heidän muistinsa ovat merkittävästi parempi kuin musiikkitoimintaan osallistumattomilla. (Liikanen 2003; Ruokonen ym. 2011.) Ikääntyneiden asumispalveluissa järjestettävässä musiikkiterapiassa käytetään usein ryhmätoimintaa sosiaalisen toimintakyvyn ja kommunikaatiotaitojen sekä kognitiivisten taitojen, kuten muistin ja ongelmanratkaisukyvyn, ylläpitämiseen (Aldridge 1996, 195). Jopa muistisairaiden – jotka eivät hetki osallistumisen jälkeen enää muista osallistuneensa tapahtumaan – mieliala säilyy positiivisena pitkään tapahtuman jälkeen (Colliander 2017, 318).

Musiikin vaikutuksia muistisairautta sairastaviin ikääntyneisiin on tutkittu runsaasti. Ikääntyneet, jotka eivät tunnista läheisiään tai muista omaa nimeään, saattavat muistaa usean laulun sanat ja melodiat (Versnik 2010). Laulamisen on tutkittu myös tukevan äänen tuottamista ikääntyvillä Parkinsonin tautia sairastavilla (Evans ym. 2012; Tanner ym. 2016). Ryhmässä laulaminen parantaa dementiaa sairastavien kokemusta elämän laadusta sekä lisää positiivisten tunteiden kokemista ja vähentää negatiivisia tunteita (Cho 2018). Musiikkiterapialla ja musiikin käytöllä voidaan hetkellisesti vähentää dementiapotilaan levottomuutta sekä parantaa vireystilaa, kommunikaatiota ja vuorovaikutusta (Jukkola 1999; Särkämö 2012). Hoitohenkilökunnan soittaman taustamusiikin sekä hoitajien laulamisen asiakkaille ja heidän kanssaan on todettu tukevan monipuolisesti dementiaa sairastavien asiakkaiden kognitiivista ja fyysistä toimintakykyä sekä rauhoittavan hoito-

tilanteita (Götell 2003; Marmstål Hammar 2011; Huhtala & Kolmonen 2012; Williamson 2014; Huhtinen-Hildén ym. 2017; Fancourt & Finn 2019). Muistaakseni laulan -tutkimuksessa (Särkämö ym. 2011) muistisairaat ja heidän tukihenkilönsä kokoontuivat ryhmiin laulamaan ja kuuntelemaan musiikkia. Tutkimus osoitti, että muistisairaana ja tukihenkilön yhteiset musiikkiaktiviteetit voivat kohentaa muistisairaana mielialaa ja vireystilaa siinä missä musiikkiterapiaan osallistuminenkin.

Ikääntyneiden itsenäistä elämää, toimintakykyä ja osallisuutta tuetaan lisääntyvässä määrin ennaltaehkäisevästi heidän omassa kodissaan (STM 2011, 12). Kotona asuvat ikäihmiset jäävät helposti taide- ja kulttuurikokemusten ja -harrastusten katvealueelle, sillä heidän tavoittamisensa on paljon hankalampaa, elleivät he eivät satu aktiivisesti toimimaan eläkeläisjärjestössä (Munter-Mäkeläinen 2010, 25). Kotona asuville ikääntyneille onkin alettu suunnata musiikkiryhmiä, joista on saatu hyviä kokemuksia. Ikäihmiset kertovat nauttineensa yhdessä laulamista, sillä se auttaa heitä virkistymään ja unohtamaan hetkeksi sairautensa ja ongelmansa (Bungay ja Skingley 2008, 5–6). Lauluryhmäläiset kokevat laulamisen tasa-arvoiseksi yhteen tuovaksi toiminnaksi, joka lisää itseluottamusta ja vähentää irrallisuuden tunnetta. Eläkeliiiton koordinoimassa Sävel soikoon – Musiikista sisältöä vapaaehtoistoimintaan -hankkeessa (2009–2011) pääosin eläkkeellä olevat vapaaehtoiset kokivat musiikillisena vertaisohjaajana toimiessaan tärkeäksi oman aktiivisuutensa ylläpitämisen ja ilon tuottamisen muille ihmisille (Talopoika 2010, 28–29). He näkivät yhteisen musiikin parissa vietetyn ajan vaikuttavan itseään iäkkäämpiin ja huonokuntoisempiin vanhuksiin positiivisesti, ja tämä antoi voimavaroja sekä uskoa omaan toimintaan.

Tukea ja hoivaa tarvitsevien ikääntyneiden kohdalla hoitava henkilökunta näkee musiikin ja muun taidetoiminnan usein ensisijaisesti juuri kuntouttavana toimintana (ks. mm. Lehikoinen 2017, 38). Kuitenkin aktiivisessa eläkeiässä oleville ikääntyville musiikkiharrastukset ovat osa mielekästä elämää ja samalla vaikuttavat positiivisesti mielenterveyteen ja edistävät omatoimisuutta sekä mahdollisuuksia elää omannäköistä elämää (mm. Creech 2018, 101). Ikääntyvien pianonsoittoharrastusta tutkineen Elina Siïrolan (2007, 107) mukaan ikäihmiset kokivat tärkeäksi soittoharrastuksen vaikutuksen mielialaan ja fyysiseen kuntoon. Myös uuden oppiminen oli ikääntyneistä soittoharrastajista innostavaa ja haastavaa. Jyväskylän alueella toimivat seniorikuorolaiset olivat Louhivuoren ym.

(2012, 451–452) tutkimuksen mukaan muihin vastaavan ikäisiin suomalaisiin verrattuna tyytyväisempiä omaan elämänlaatuunsa, hyvinvointiinsa, terveyteensä ja kykyynsä selviytyä ympäristön kanssa. Lisäksi kuorolaiset olivat vertailuaineistoa harvemmin tyytymättömiä ihmissuhteisiinsa ja tyytyväisempiä liikuntakykyynsä. Vaikka ikää tulee lisää ja toimintakyky heikkenee, on tärkeää, että kulttuuritoiminta on edelleen osa ikääntyneen merkityksellistä elämää, harrastuksia ja elinikäistä oppimista (ks. myöhäisiän musiikkikasvatuksesta Laes 2017). Jotta koti- ja laitoshoidon piirissä olevien ikääntyneiden hyvinvoinnin ja mielekkään elämän edellytykset toteutuvat, on sosiaali- ja terveystalveissa huolehdittava fysiologisten ja turvallisuuden tarpeiden lisäksi myös kulttuurisista tarpeista (Lehikoinen & Rautiainen 2016).

1.2.3 Taide työn ja työhyvinvoinnin kehittämisessä

Tämän tutkimuksen yksi keskeisistä tutkimuskohteista on vanhustyössä toimivien lähihoitajien ja heidän lähiesimiensä *ammattilinen toimijuus* ja sen kehittäminen taidelähtöisillä menetelmillä. Tämä kytkeytyy tiiviisti laajempaan keskusteluun työn, työyhteisötaitojen ja työhyvinvoinnin kehittämisestä taiteen ja kulttuurin avulla. Suomalaisessa työhyvinvointikeskustelussa on sytytty hitaasti taiteelle hyvinvoinnin tuottajana ja työn kehittämisen keinona, vaikka yhteiskunnassa onkin peräänkuulutettu luovuuden, esteettisyyden ja empatian tarvetta työelämässä (von Brandenburg 2007, 179; Purokuru 2016, 12). 2010-luvulla taidetta ja taidekasvatuksen menetelmiä on alettu käyttää enenevässä määrin työelämän kehittämiseen (mm. Horn & Vapalahti 2017). Etnomusikologina haluan kuitenkin nostaa esiin, että musiikilla on ollut kautta aikojen monenlaisia työhön liittyviä tehtäviä, kuten liikkeen synkronoiminen, sosiaalisten siteiden solmiminen, tylsyyden lievittäminen ja kommunikaation mahdollistaminen (Williamson 2014, 111). Siten musiikin ja taiteen tuominen osaksi työn ja työhyvinvoinnin kehittämistä ei ole ihmiselle uutta, vaan ennemminkin työn ja työkulttuurin muutoksessa unohtunutta osaamista, jota nyt sovelletaan ja edelleen kehitetään vastaamaan tämän päivän työelämän tarpeisiin.

Taidetoimintaan osallistuminen voi vaikuttaa niin työtä tekeviin yksilöihin, työtekijöiden vuorovaikutukseen kuin organisaation toimintakulttuuriinkin (Berthoin Antal 2009, 66). Taidetoiminta synnyttää uusia ideoita ja tarjoaa mahdollisuuksia katsoa työtä uusista näkökulmista (Rantala 2011, 26). Taidetoiminnassa työntekijä voi asettaa omat pohdintansa ikään kuin itsen ulkopuolelle, havaittaviksi, tunnistettaviksi ja käsiteltäviksi, jolloin sekä yksilön itseymmärrys ja toimijuus että työyhteisön ymmärrys toiminnastaan voivat

lisääntyä (Hiltunen & Rantala 2013, 23). Taidelähtöisten menetelmien avulla työntekijät voivat oppia kyseenalaistamaan vakiintuneita toimintatapoja ja he voivat kokea omanarvontunnon nousevan ja energian lisääntyvän (Berthoin Antal 2009, 66). Taidetoimintaan osallistuneet työntekijät kertovat muun muassa oppineensa armollisemmiksi itseään kohtaan, saavansa työstään aiempaa enemmän iloa, arvostavansa oman hyvinvoinnin ja jaksamisen merkitystä sekä saaneensa varmuutta ja rohkeutta esimiestyöhön (Tähti 2017, 118). Sosiaali- ja terveystieteiden työyhteisöissä taiteen ja kulttuurin on koettu antaneen hoitajille mahdollisuuden toisenlaiseen hoitamisen tapaan ja toimijuuteen (Rosenlöf 2014, 11). Yksilöiden taidelähtöisen oppimisen tuloksia on kuitenkin vaikea ennakoida etukäteen, sillä samaan projektiin osallistuvat saattavat saada irti hyvin erilaisia kokemuksia riippuen ammatillisesta kehitysvaiheestaan (Jansson 2013, 70) tai muista taidetoimintaan liittymättömistä seikoista, kuten yksilön kyvystä ja mahdollisuuksista sopeutua organisaatiossa käynnissä olevaan muutosprosessiin (Tähti 2017, 116–117).

Taidetoiminnan ja jaettujen kulttuuristen kokemusten on havaittu voivan parantaa kommunikaatiotaitoja. Ne myös lisäävät yhteenkuuluvuutta, yhteisöllisyyttä ja sosiaalista pääomaa työpaikalla. (Laitinen 2017a.) Työyhteisössä toteutettu taidetoiminta ohjaa kuuntelemaan kollegoja ja paljastaa tutuista työkavereista uusia piirteitä (Heimonen 2011, 44), jolloin verkoston antama tuki voi mahdollistua uusin tavoin (Luoma-Kuikka 2005, 107). Taidelähtöinen toiminta voi toimia kanavana ja katalysaattorina, jonka avulla työyhteisön vuorovaikutustilanteet tulevat näkyviksi, huomatuiksi ja ymmärretyiksi: esimerkiksi eri sukupolvia edustavien työntekijöiden erilaiset tavat suhtautua työhön sekä yhteisön jäsenille ominaiset roolit ja toimintatavat voivat hahmottua uusin tavoin (Rantala 2013, 78–90). Taidetoiminnan myötä työntekijät voimaantuvat, heidän osaamisensa voidaan tunnustaa, työyhteisössä voidaan kokeilla uudenlaisia vuorovaikutustapoja ja työilmapiirikin paranee (Berthoin Antal ym. 2011, 144–145).

Taiteen ja kulttuurin vaikutuksia on tutkittu myös yritystasolla esimerkiksi tarkastelemalla, miten taidelähtöisellä toiminnalla voidaan kehittää organisaatiota tai sen osia, tuottaa strategisia ja operatiivisia vaikutuksia sekä tukea henkilöstön oppimista, ammatillista kehittymistä ja identifioitumista (Honkala 2018). Taidelähtöisten prosessien avulla organisaatiot voivat tunnustaa uusia tapoja suunnitella ja johtaa organisaation käytäntöjä ja toimintamalleja (Schiuma 2011, 40). Koska taide kytkeytyy tiukasti ihmi-

syyteen, taidelähtöisten menetelmien käyttäminen osana johtamista tuo työtä tekevät ihmiset organisaation ja sen liiketoiminnan keskiöön ja siten inhimillistä organisaatioita. Näin organisaatio kehittyy ikään kuin elävänä organismina, joka kykenee sopeutumaan, kehittymään ja luomaan kestäväää arvonnousua itselleen ja liiketoiminnalleen. (Emt., 44.) Taidelähtöiset menetelmät ovat osoittautuneet tehokkaiksi myös merkittävimpien sairauspoissaolojen – selkäkipujen ja masennuksen – ennaltaehkäisemisessä (Ikäläinen 2017, 26). Taidelähtöinen toiminta voi piirtää erilaisia organisaatiokulttuureita näkyväksi ja edelleen kehitettäväksi (Hiltunen & Rantala 2013, 34). Taidetoiminta onkin työyhteisön kehittämishankkeissa parhaimmillaan toimintaa, joka aktivoi yksilöt ja ryhmät osallistumaan ja ottamaan vastuuta omasta työyhteisöstä ja sen toimintakulttuurista (emt., 34). Edellä mainittujen syiden vuoksi taidelähtöisellä kehittämisellä on esitetty olevan suuriakin epäsuoria taloudellisia vaikutuksia (Berthoin Antal & Strauß 2013; Schiuma 2011).

1.2.4 Kulttuuritoiminnan toteuttaminen vanhuspalveluissa

Tutkijat, toimittajat ja omaiset ovat olleet jo pitkään huolestuneita vanhuspalveluiden tilasta Suomessa. Viime vuosituhaten puolella vanhusten kotihoitoa tutkinut Silva Tedre (1999, 73) kuvasi tutkimuksessaan, kuinka vanhustenhuollossa sekä asiakkaat että ruohonjuuritasolla työtä tekevä henkilökunta kokevat asemansa alistetuksi ja mahdollisuutensa vaikuttaa sekä omaan asemaansa että hoivan ehtoihin vähäisiksi. Vanhuspalvelut on laaja kokonaisuus avopalveluista laitospalveluihin. Vahva lainsäädäntö ja erilaiset säännöt valvontoineen ylläpitävät niissä hierarkkisuuutta yhä tälläkin vuosituhatennalla (Räsänen & Leppälehto 2016, 78). Vaikka ikääntyneiden hoitamisessa huomioidaan jo usein ikääntyneen fyysinen, psyykinen ja sosiaalinen toimintakyky, ei hoito välttämättä ole ikääntyneen omista näkemyksistä lähtevää. Vanhuksilla on vain rajoitetusti mahdollisuuksia osallistua elämäänsä koskevaan päätöksentekoon, ja toiveet voivat jäädä toteutumatta vanhuksen toimijuuden ollessa heikko (Valokivi 2008, 59–68). Ensisijaisessa asemassa on usein se, mikä määrittellään parhaaksi ratkaisuksi instituution ja olemassa olevien resurssien kannalta (Järnström 2011, 257)⁸.

Vanhusten palveluissa hoitohenkilökunnan ihmiskäsitys on peruskoulutuksen ja työkokemuksen puitteissa lähtökohtaisesti naturalistinen eli luonnontieteisiin pohjautuva (Koivula 2013, 187). Tätä toimintaorientaatiota alleviivaavat vanhuusikävaiheen medika-

⁸ Ruotsissa ihmiskeskeisestä hoidosta (personcentrerad vård) puhutaan paljon ja sille on myös oma tutkimuskeskuksensa osana Göteborgin yliopistoa (Göteborgs Universitet 2020).

lisoituminen ja ikääntyvän yhteiskunnan taloudelliset priorisointikysymykset. Fyysisten tarpeiden tyydyttäminen, kuten fyysisen toimintakyvyn ylläpitäminen, ravitsemus ja lääkehoito, korostuvat toiminnassa. (Emt., 187.) Sosiaalisten tekijöiden vaikutukset määrittellään usein lääketieteellisinä tai henkilökohtaisina ongelmina, joihin täytyy puuttua lääkkeellisellä hoidolla (Calasanti & Slevin 2006, 6). Lääkkeettömien hoitojen puute johtuu osaltaan lääkäreiden ja hoitotyöntekijöiden perus- ja täydennyskoulutuksen puutteista sekä lääkäreiden vähäisestä kiinnostuksesta psykososiaalista ryhmätoimintaa kohtaan (Kivelä 2006, 73). Palvelutalossa hoitajan ammattitaidon on kuitenkin muodostuttava kliinisten hoitotoimenpiteiden osaamisen lisäksi myös ihmissuhdetaidoista ja asukkaiden sosiaalisen hyvinvoinnin tukemisesta (Pirhonen ym. 2016, 129).

Käsitykset toiminnasta vanhusasiakkaiden kanssa ovat muuttumassa entistä enemmän fyysikeskeisestä ajattelusta sosiokulttuuriseen vanhuskäsitteeseen (Huhtinen-Hildén ym. 2017, 91) sekä aiempaa laaja-alaisempaan hoitotyöhön, jonka tukena voi käyttää luovuutta ja taidelähtöisiä toimintoja (Nietosvuori ja Salonen 2011, 135; Liikanen 2003, 41). Välttämisen halu ja arjen todellisuus luovat ristiriitaisia paineita, sillä hoitotyön funktionaalisuus yhdistyy usein huonosti hoitajien haluun tarjota elämyksellisyyttä ja kokemuksellisuutta (Liikanen 2003, 126). Pääsy taiteen ja kulttuurin pariin hoitolaitoksessa on sidoksissa moniin tekijöihin, joita ovat 1) yksilön persoonaan liittyvät kysymykset, kuten asiakkaan omat kiinnostuksen kohteet sekä fyysinen ja psyykinen vointi, 2) yhteisön toimintaan liittyvät seikat, kuten laitoksen rutiinit, henkilökunta ja työroolit sekä 3) paikalliset diskurssit ja resurssit, kuten laitoksen toiminnan tavoitteet ja materiaaliset ehdot sekä erilaiset puhettavat kulttuurista, hoivasta ja osallisuudesta (Colliander 2017, 319).

Se, kuinka ikääntyneiden toimijuus tai hyvä hoiva ymmärretään vanhushoivapalveluissa, on osaltaan kiinni esimiesten tavasta johtaa palveluja. Kulttuurialan näkökulmasta sote-esimiehet näyttävät usein portinvartijoina, jotka ovat vastuussa kulttuurisille työmenetelmille suotuisan ilmapiirin luomisesta ja kipinän sytyttämisestä työntekijöissä (Hinttala & Varho 2010, 26–27; Känkänen 2013, 106; Rautiainen-Keskustalo ym. 2014, 20). Osastonhoitajan ja talon johdon on mahdollistettava luovuus ja annettava lupa kulttuuritoiminnan toteuttamiseen (Seppänen & Varho 2010, 29). Johtajan tehtävänä on myös kannustaa henkilökuntaa perehtymään vanhuksen elämäntyyliin, jotta virikkeellinen hoiva kykenee vastaamaan asiakkaan elämäntyyliin ja tarpeisiin (Räsänen 2011, 77). Joh-

tajat ja päälliköt voivat mahdollistaa kulttuurisen työotteen kehittymisen monenlaisten käytännön ideoiden ja rakenteellisten ratkaisujen avulla, kuten kouluttamalla henkilöstöä, pitämällä kulttuurisen vanhustyön näkökulmaa esillä johtamisjärjestelmän eri tasoilla, viemällä asioita eteenpäin yhteisöllisesti ja sopivalla vauhdilla, hyödyntämällä omassa yksikössä olevaa osaamista ja ideoita sekä huolehtimalla, etteivät kiire ja arjen kuormitus nouse luovuuden esteiksi (Huhtinen-Hildén ym. 2017, 89–90).

Johtavassa asemassa olevat henkilöt ja käytännön työntekijät näkevät arjen toiminnan kuitenkin eri suunnista ja painottavat siksi usein eri asioita (Colliander 2017, 313). Johtavassa asemassa työskentelevät henkilöt painottavat kulttuurin ja taiteen merkitystä asiakkaiden hyvinvoinnin kannalta. Hoitajat puolestaan korostavat laitospaailman arkipäivän realiteetteja kuten aikatauluja ja riittämättömiä henkilöresursseja. (Emt., 313.) Hoivalaitosten henkilökunta saattaa kokea, että panostaminen yksilölliseen huomioimiseen on vaikeaa resurssien puuttuessa. Johdon näkökulmasta resurssien puutteen sijaan ongelmana voivat olla henkilöstön asenteet. (Laukkanen, Colliander & Teikari 2017, 14.) Tämän vuoksi kulttuurisen vanhustyön kehittämistä on hyvä lähestyä usean toimijaryhmän näkökulmasta, jotta kaikkien kokemukset kulttuuritoimintaa mahdollistavista ja estävistä seikoista saadaan koottua yhteen hoiva- ja työyhteisön käsiteltäviksi.

1.3 Tutkimuskysymykset ja työn rakenne

Tutkin työssäni kulttuurisessa vanhustyössä ilmenevää ja muotoutuvaa toimijuutta useiden toimijaryhmien näkökulmasta. Tutkimuskysymyksiä on kaksi:

1) Millaisia muotoja musiikin ammattilaisen, ikääntyneiden, hoivatyöntekijöiden ja lähiesimiesten toimijuus saa kulttuurisessa vanhustyössä?

2) Mitkä tekijät vaikuttavat heidän toimijuutensa muotoutumiseen vanhuspalveluissa toteutetussa kulttuuritoiminnassa?

Toimijuuden muodoilla tarkoitan sekä ihmisten sisäisiä että ulospäin suuntautuvia toiminnan ja vaikuttamisen tapoja, joita toimijat käyttivät ja kehittivät osana kulttuurista vanhustyötä. Toimijuuden muotoutumiseen vaikuttavilla tekijöillä viitataan puolestaan siihen, millaiset asiat mahdollistivat ja rajoittivat tutkimuksen keskiössä olevien ihmisten

toimijuutta musiikki- ja muussa kulttuuritoiminnassa. Edellä mainitut toimijaryhmät ovat valikoituneet Musiikkimootoreihin ja Kulttuurikuntouttajiin osallistuneiden toimijoiden perusteella.

Seuraavassa luvussa kuvaan, mitä tarkoitan *soveltavalla etnomusikologialla* tässä tutkimuksessa. Sen jälkeen määrittelen monialaisesti, mitä tutkimuksen teoreettiset käsitteet *toimijuus* sekä siitä johdetut *musiikillinen ja taidelähtöinen toimijuus* tarkoittavat juuri tämän tutkimuksen yhteydessä. Menetelmäosiossa avaan kehittämäni ja käyttämäni tutkimusotetta *kehittävää etnografiaa*. Sen yhteydessä kerron myös Musiikkimootorit- ja Kulttuurikuntouttajat-palveluista sekä niiden kehittämisprosessien aikana tuotetuista aineistoista ja aineistojen analyysistä. Tulosluvun aluksi tiivistän tutkimuskokonaisuuteen kuuluvien artikkelien olennaisimmat tulokset ja sen jälkeen vastaan kootusti artikkeleiden ja aineistojen pohjalta yllä mainittuihin tutkimuskysymyksiin. Lopuksi pohdin tutkimustulosten merkitystä sekä soveltavan etnomusikologian että kulttuurisen vanhustyön kehittämisen kannalta.

2 Teorettinen viitekehys

Tässä luvussa avaan tutkimuksen teoreettista viitekehystä. Tutkimukseni kuuluu soveltavan etnomusikologian kentälle, joten määrittelen aluksi soveltavan etnomusikologian ja esittelen sitä monialaista ja -tieteistä kokonaisuutta, josta soveltava etnomusikologia tässä tutkimuksessa koostuu. Sen jälkeen keskityn kuvaamaan tämän tutkimuksen pääkäsitettä toimijuutta useiden tässä tutkimuksessa mukana olevien tieteenalojen näkökulmista. Määrittelen ensin yleisellä tasolla toimijuuden ja siirryn sitten kuvaamaan sen pohjalta eri aloilla syntyneitä alakäsitteitä, kuten pientä toimijuutta, ammatillista toimijuutta, moni- ja yhteistoimijuutta sekä musiikillista ja taidelähtöistä toimijuutta.

Ennen soveltavaan etnomusikologiaan siirtymistä kuvaan lyhyesti kuitenkin omaa arvo maailmaani sekä niitä minulla olevia käsityksiä ihmisestä, joiden varassa olen lähestynyt ikääntyneitä musiikkitoiminnassa sekä tehnyt tätä kehittämis- ja tutkimustyötä. Näkemykseni mukaan jokainen ihminen on yhtä arvokas ja ainutlaatuinen. Jokaisella meistä on kerrottavanaan oma ainutkertainen tarinamme ja jokainen ihminen on Veikko Lavia mukailleen sen arvoinen, että hänen tarinansa pääsee esiin, on se sitten laulussa, tutkimuksessa tai muilla keinoin. Tämän vuoksi olen kokenut tärkeänä ja kiinnostavana tuoda tutkimuksessani pienten arkisten tarinoiden avulla esiin vanhuspalveluiden asiakkaita ja työntekijöitä elävinä ja rikkaina persoonina, joilla on omat ainutlaatuiset elämänpolkunsä sekä omat tapansa käyttää kieltä ja kuvata kokemuksiaan.

Käsitykseni mukaan jokainen ihminen on myös osaaja ja oppija, ja jatkuva oppiminen on osa ihmisyyden perusolemusta. Kaikilla meillä on sellaista käytännön osaamista sekä eri tavoin opittua tietoa ja ymmärrystä, josta on arjessa iloa ja hyötyä itsellemme ja toisille. Sen vuoksi yhteisen kehittämistyön pohjana tulee olla kaikkien niiden henkilöiden osaaminen ja osaamisen kehittäminen, joita asia koskettaa, sillä panoksella, joka on heidän kiinnostuksensa, toimintakykynsä sekä käytettävissä olevien resurssien puitteissa mahdollista. Tietyllä tavalla myös jokaisen taidot ovat ainutkertaiset, koska ne tulevat käyttöön ainutlaatuisen persoonan kautta ja ovat kertyneet oman yksilöllisen elämänpolun aikana.

Näkemykseni mukaan ihminen on lisäksi kokonaisvaltainen olento, jonka eri olemuspuolet ovat yhteydessä keskenään ja rakentuvat toistensa varaan. Näitä olemuspuolia voi sanoittaa esimerkiksi filosofi Lauri Rauhala (esim. 1995, 86) tavoin kehollisuutena,

tajunnallisuutena ja situationaalisuutena. Kehollisuuden näkökulmasta olemassaolomme näyttäytyy orgaanisena tapahtumisena, tajunnallisuuden näkökulmasta painottuvat psyykkishenkiset kokonaisuutemme, ja situationaalisuuden näkökulmasta olemassaolomme suhteutuu omaan elämäntilanteeseemme ja siihen kuuluviin ihmissuhteisiimme. Tämä kokonaisvaltainen ihmiskäsitys on myös moniulotteisen toimijuuskäsitykseni pohjalla. Tiivistetysti omat ennako-oletukseni ihmisyydestä voi sijoittaa humanistisen ihmiskäsityksen alle. Tällöin ihminen näyttäytyy avoimena ja kokonaisvaltaisena järjestelmänä, joka on ainutkertainen, muuttuva, itseohjautuva ja valintoja tekevä (Anttila 2017).

2.1 Soveltava etnomusikologia monialaisena ja -tieteisenä lähestymistapana

Koska olen koulutukseltani etnomusikologi, soveltava etnomusikologia oli luontevin vaihtoehto, kun lähdin tutkimussuunnitelmaa tehdessä miettimään, mille tieteenalalle käytännönläheinen tutkimukseni sijoittuu. Näin soveltavan etnomusikologian monipuolisena ja kehittyvänä tieteenalana, jonka tavoitteena on laajentaa ja syventää perinteistä akateemista näkökulmaa käytännön ongelmien ratkaisemiseen etnomusikologisen tiedon avulla (Harrison & Pettan 2010, 14–15). Tutkimussuunnitelmassani *Musiikki voimaantumisen edistäjänä vanhustenhoitoyhteisössä* hyödynsin Alan P. Merriamin (1964) musiikkikulttuurin tutkimusmallia. Merriamin mallissa musiikin kulttuuriset ulottuvuudet omaavat kolme tutkimustasoa, joita hahmotin voimaantumisen näkökulmasta seuraavasti: 1) musiikin ja voimaantumisen yhteyteen liittyvät käsitykset 2) musiikillinen voimaantumista edistävä käyttäytyminen ja 3) musiikillinen, voimaantunut ääni. Merriamin tutkimusmallin ohella otin vaikutteita voimaantumistutkija David M. Fettermanin (2001, 5–7) voimaantumisen arviointimenetelmästä. Fettermanin menetelmän perusideana on saada projektiin osallistuvat määrittelemään itse omat tavoitteensa projektin sisällä sekä arvioimaan itse omaa edistymistään (emt., 5–7).

Sekä Merriamin teoria että voimaantumisen käsite jäivät kuitenkin sivuun ensimmäisen artikkelin jälkeen toimijuuden tullessa tärkeimmäksi tutkimuksen kohteeksi. Hahmotin voimaantumisen toimijuuden toteutumisen seurauksena, ja siksi koin, että on merkityksellisempää tutkia varsinaista toimijuuden ilmenemis- ja rakentumisprosessia eikä vain sen mahdollista lopputulosta. Samalla etnomusikologian rooli tutkimuksessa pieneni, kun toimijuuden käsitteen avulla löysin kiinnostavaa kirjallisuutta musiikkisosiologiasta

(DeNora 2000; Small 1998) sekä musiikkikasvatuksesta (mm. Karlsen 2011 ja Laes 2013). Myös musiikkiterapia kulki koko ajan rinnalla, sillä opiskelin vuosina 2010–2011 musiikkiterapian perusopinnot ja hyödynsin musiikkiterapian ja musiikkipsykologian tutkimusta (esim. Saarikallio 2007) ikääntyneistä kirjoittaessani. Yhdistin kolmessa ensimmäisessä artikkelissani näitä kaikkia musiikintutkimuksen aloja sijoittamatta itseäni sen tarkemmin millekään niistä. Neljäs artikkelini julkaistiin *Etnomusikologian vuosikirjassa*, ja tein sen kohdalla ratkaisun palata juurilleni ja määrittellä vanhustyön lähiesimiesten musiikillista toimijuutta käsittelevän tutkimukseni soveltavaksi etnomusikologiaksi. Määrittelin tuolloin soveltavan etnomusikologian yhteisössä toteutettavaksi musiikilliseksi väliintuloksi⁹, jonka tavoitteena on hyödyttää yhteisöä ja jota ohjaavat sosiaalisen vastuun, ihmisoikeuksien sekä kulttuurisen ja musiikillisen tasa-arvon periaatteet (Titon 2015, 4). Soveltavan etnomusikologin työn tarkoituksena on hyödyttää tai ratkaista ongelmia musiikin avulla yhdessä tai useammassa instituutiossa (Harrison 2016, 18).

Soveltavaa etnomusikologiaa on toteutettu Suomessa esimerkiksi tamperelaisessa Kulttuuriosuuskunta Uulussa, jonka toiminnassa etnomusikologista tietoa käytetään moniarvoisen ja -muotoisen yhteiskunnan rakentamiseen ja säilyttämiseen musiikki- ja taidekasvatuksen keinoin (Käppi 2011, 8–9). Marko Aho (2011, 14) näkee myös Kaustisen Kansanmusiikki-instituutin eräänlaisena soveltavan etnomusikologian laboratoriona aikana, jolloin etnomusikologian ja soveltavan käsitteet olivat vielä Suomessa melko vakiintumattomia, sillä toiminnan ytimessä oli alusta alkaen tutkimuksella saavutetun tiedon hyödyntäminen käytännön tasolla. Pirkko Moisalan (2013, 18) mukaan myös Helsingissä sijaitsevan Maailman musiikin keskuksen voidaan katsoa harjoittavan soveltavaa etnomusikologiaa muun muassa tarjoamalla eri musiikkikulttuureihin liittyvää koulutusta ja toimimalla asiantuntijatahona erilaisissa kehityshankkeissa (ks. GMC 2020). Kanadalais-suomalainen etnomusikologi Klisala Harrison on osallistunut soveltavan etnomusikologian perusteosten kirjoittamiseen (2010; 2015) sekä tutkinut muun muassa musiikin,

9 Vaikka tutkimuksessa onkin kehitetty ja toteutettu musiikillinen (Musiikkimoottorit) ja taidelähtöinen (Kulttuurikuntouttajat) interventio, tämä ei ole interventiotutkimus. Interventiotutkimus pitää sisällään sekä interventiona toimivan projektin tai palvelun kehittämisen että projektin tai palvelun vaikutusten arvioinnin (Fraser ym. 2009, 4). Väitöstutkimuksessani en tutki lainkaan Musiikkimoottorit- ja Kulttuurikuntouttajat-projektien ja palveluiden vaikutuksia osallistujien toimijuuden vahvistumiseen, vaan käytän kehittämisprosesseissa tuotettua etnografista aineistoa kuvatakseni laadullisella tasolla osallistujien toimijuuden erilaisia ilmenemis-
muotoja ja toimijuuden ilmenemiseen vaikuttavia tekijöitä.

terveyden ja köyhyyden välistä yhteyttä (2013; 2018) sekä laulujen tekemisen merkitystä turvapaikanhakijoiden traumaista toipumisesta (Harrison ym. 2019). Käytännönläheistä musiikin- ja tanssintutkimusta, jossa tutkimus palvelee käytännön toimintaa, on tehty Suomessa myös osallistavan etnomusikologian (Piekkari 2002), osallistavan musiikkietnografian (Järviluoma & Leppänen 2004) sekä osallistavan tanssintutkimuksen (Väätäinen esim. 2013) nimikkeillä. Soveltavan, osallistavan, aktivistisen ja perustutkimuksen erottaminen toisistaan onkin monissa tilanteissa hyvin tulkinnanvaraista¹⁰. Sen vuoksi katson tässä työssä soveltaviksi etnomusikologeiksi ne tutkijat, jotka itse määrittelevät tekevänsä soveltavaa etnomusikologiaa.

Yhteenvedoa kirjoittaessani hahmotan edelleen tämän tutkimuksen olevan soveltavaa etnomusikologiaa, jossa hyödynnän tarpeen mukaan tutkimusta muilta tieteenaloilta, joita kuvaan seuraavaksi (ks. kuvaa 2). Kun tutkin työssäni ihmisiä musiikillisina toimijoina, olen etnomusikologialle tyypillisesti kiinnostunut ihmisten ja musiikin välisestä suhteesta, ihmisten musiikillisista kokemuksista sekä siitä, miksi musiikki on toimijoille merkityksellistä (Bakan 2015, 116; Dhokai 2017, 128). Viime vuosina monet soveltavat etnomusikologit ovat työskennelleet sosiaali- ja terveystalouden asiakkaiden kanssa¹¹. Muun muassa Michael B. Bakan (2015) on tutkinut Asperger-piirteisen lapsen osallistumista neurologisesti monimuotoisessa musiikkiryhmässä, Niyati Dhokai (2017) on perehtynyt musiikin merkitykseen aivovammasta toipuvien entisten sotilaiden kuntoutusprosessissa, ja Ros Hawley (2018) on seurannut muusikkojen ja lasten välistä vuorovaikutusta sairaalan lastenosastolla. Pidän Bakanin (2015, 133) tavoin tärkeänä, että vaikka etnomusikologi toimiikin yhteistyössä sosiaali- ja terveystalouden ammattilaisten kanssa, hänen tekemässään tutkimuksessa säilyy etnografinen ote ja sen tarjoama relativistinen ajatusmaailma.

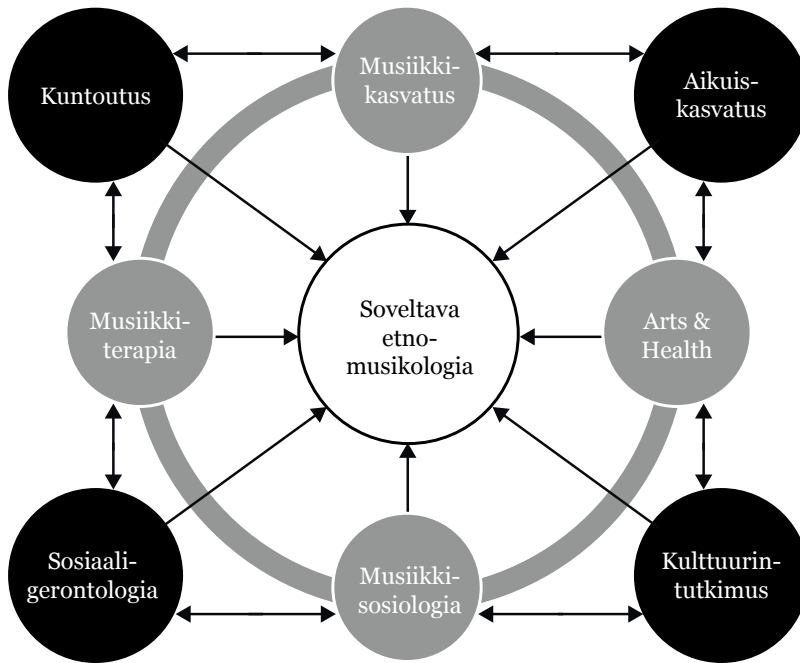
¹⁰ Soveltavan etnomusikologian ja sen määritelmän ympärillä käydään runsaasti keskustelua, sillä jokainen alalla työskentelevä tuntuu ymmärtävän käsitteen hieman eri tavoin (Aaltonen 2011, 4). Joidenkin tutkijoiden mielestä soveltavan etnomusikologian käsitettä ei kannattaisi lainkaan käyttää, sillä käsite saattaa ”kaivaa maata kriittisen etnomusikologisen perustutkimuksen alta” (Kärjä 2020). Tämä tutkimus tarjoaa osaltaan yhden esimerkin siitä, mitä soveltava etnomusikologia voi olla ja millaista käsitteistöä alalla voidaan hyödyntää, muttei pyri määrittelemään tieteenalaa ja sen toimijoita kattavasti tai ota kantaa musiikintutkimuksen kentän eri tieteenalojen väliseen polemiikkiin.

¹¹ Viime vuosina on kasvanut uusi musiikkia ja hyvinvointia yhdistävä tutkimusala medikaalinen etnomusikologia (esim. Koen 2008, suom. Moisala 2013). En kuitenkaan koe oman työni kuuluvan tuolle tutkimusalalle, vaikka toiminkin sosiaali- ja terveystaloudissa. Vaikka tutkimukseen osallistuneet kokivatkin musiikillisen toimijuuden vahvistumisella ja rikastumisella olevan hyvinvointivaikutuksia, eivät terveys- ja hyvinvointivaikutukset ole tutkimuksen pääfokus eikä musiikki ole tutkimuksessani lääketieteellinen interventio.

Etnografisesti tuotettu hyvinvointia koskeva tieto on perustavanlaatuisesti erilaista – konteksti- ja toimijasidonnaista – verrattuna esimerkiksi lääketieteellisen tutkimuksen tuottamaan tietoon, ja siksi se tarjoaa usein uudenlaisia ja tärkeitä näkökulmia sosiaali- ja terveyspalveluiden toimintaan (ks. Honkasalo ym. 2012).

Kulttuurikuntouttajia koskevassa artikkelissa käsittelen musiikkia laajempaa kulttuuritoimintaa ja taidelähtöisten menetelmien käyttämistä hoivatyössä. Alun perin tutkimussuunnitelmassani kuvasin, että tuossa vaiheessa tutkimusprosessia olisin mukana käynnistämässä tapahtumaa tai projektia, joka lähtee liikkeelle yhteisön tarpeista ja kiinnostuksen kohteista. Projekti muotoutui Kulttuurikuntouttajat-koulutukseksi, jossa hoivahenkilökunta opetteli taidelähtöisiä menetelmiä ja kulttuurista työtettä. En halunnut lähteä rajoittamaan koulutuksessa käytettäviä taiteen ja kulttuurin menetelmiä vain musiikkiin, sillä se ei olisi vastannut yhtä hyvin osallistujien tarpeisiin ja kiinnostuksen kohteisiin. Tämä vuoksi otin kolmannessa artikkelissa musiikillisen toimijuuden käsitteen rinnalle myös taidelähtöisen toimijuuden käsitteen. Lisäksi käytän tutkimuksessani laajasti monitaiteisilla soveltavan taiteen ja kulttuurihyvinvoinnin aloilla sekä Arts & Health tutkimuskentällä tuotettua kirjallisuutta (mm. Belfiore & Bennett 2008; MacDonald ym. 2012; Huhtinen-Hildén ym. 2017; Laitinen 2017a/b; Lehikoinen & Vanhanen 2017; Fancourt & Finn 2019).

Toimijuuden käsite on alun perin lähtöisin sosiologiasta (Giddens 1984), joten hyödynnän työni yhtenä lähtökohtana myös sosiologista kirjallisuutta. Lisää ymmärrystä toimijuuden ilmenemiseen ja rakentumiseen olen saanut fenomenologisesti suuntautuneessa kulttuurintutkimuksessa käytetyistä pienen ja hauraan toimijuuden käsitteistä (Honkasalo 2008; 2013). Koska sovellan musiikintutkijan osaamistani vanhuspalveluissa ja aikuis-koulutuksessa, käytän tutkimuksessani myös sosiaaligerontologian (Jyrkämä 2008), kuntoutuksen (esim. Vuori-Kemilä ym. 2005; Järvikoski & Karjalainen 2008) ja aikuiskasvatuksen (esim. Vähäsantanen 2013; Eteläpelto ym. 2014) kirjallisuutta, keskittyen näiden alojen käsityksiin toimijuudesta ja toimijuuden tukemisesta. Alla olevaan kuvaan olen hahmotellut, mistä kaikista tieteenaloista tässä tutkimuksessa käytettävä soveltava etnomusikologia koostuu kokonaisuudessaan.

Kuvio 2: Monitieteinen soveltava etnomusikologia tässä tutkimuksessa. Harmaat ympyrät kuvaavat tutkimuksen kannalta olennaisia, soveltavaa etnomusikologiaa täydentäviä musiikin- ja taiteentutkimuksen aloja. Mustissa ympyröissä on mainittu ne musiikin- ja taiteentutkimuksen ulkopuoliset tieteenalat, jotka ovat olennaisia tutkimuksen ja erityisesti kenttätöön ja toimijuuden määrittelyn kannalta.

Tutkimukseni tuo soveltavan etnomusikologian keskusteluihin mukaan toimijuuden käsitteen. Toimijuus on aiemminkin pilkahdellut joissain tutkimuksissa (esim. Bakan 2015), mutta tässä tutkimuksessa se on pääkäsitteenä ja osaltaan uudistaa aiempia etnomusikologiassa olleita toimijuuskäsityksiä. Esimerkiksi Stone (2008, 223–224) kiteyttää, että ”on tullut muodikkaaksi kiinnittää huomiota yksilöön eli toimijuuteen, kuten sitä usein kutsutaan”. Stonen mukaan yksilöt on huomioitu etnomusikologisissa teorioissa jo vuosia, joten toimijuus ei ole millään tavalla ajatuksena uusi. Hänen mukaansa toimijuus käsitteenä sopii luontevasti yhteen monien yksittäisiin muusikoihin tai esiintyjäryhmiin keskittyvien etnomusikologien työn kanssa. Tässä tutkimuksessa toimijuus ei tarkoita kuitenkaan yksilöön keskittymistä. Toimijuus on yksilöä ja yhteisöä ympäröiviä rakenteita yhdistävillä pinnoilla tapahtuvaa dynaamista toimintaa, jolla yksilöt ja yhteisö vaikuttavat ja josta he vaikuttavat. Toimijuutta tutkiessa tulee huomioida mahdollisimman monipuolisesti sekä yksilöiden että yhteisön toimintaa kuvaavia ja toimintaan vaikuttavia näkökulmia.

2.2 Toimijuus teoreettisena kehyksenä

Toimijuuden käsitettä on käytetty enenevässä määrin viimeisen parinkymmenen vuoden aikana vanhuspalveluissa ja aikuiskasvatuksessa, joiden kentällä itse toimin soveltavana etnomusikologina. Alun perin toimijuuden käsite tuli mukaan tutkimukseeni vanhustyön lähiesimieheltä, jonka kanssa tein yhteistyötä ja joka on tässä tutkimuksessa mukana myös yhtenä osallistujana. Olin tutustunut toimijuuden käsitteeseen toki aiemminkin, mutta hän johdatti minut lukemaan sosiaaligerontologi Jyrki Jyrkämän pohdintoja toimijuudesta, ja silloin aloin ensimmäistä kertaa pohtia, mitä kaikkea käsitteellä tarkoitetaan ja mitkä kaikki asiat siihen vaikuttavat. Monilla toimialoilla tutun ja siten niitä yhdistävän toimijuuden käsitteen käyttäminen on helpottanut osaltaan monialaista toimintaa ja tutkimuksen tekemistä. Toimijuus voidaan tässä tutkimuksessa nähdä rajapintakäsitteenä (vrt. *boundary object*; Daykin 2019), jolla tulen ymmärretyksi niin gerontologian, aikuiskasvatuksen kuin taiteentutkimuksenkin kentillä. Kaikilla näillä aloilla on kuitenkin runsaasti erilaisia toimijuuteen liittyviä lisämäärittelyitä, jotka ovat syntyneet vastaamaan kunkin kentän tarpeisiin. Kirjoitan tässä luvussa tutkimuksen kannalta olennaisista toimijuuskäsitteistä ja niiden määrittelyistä.

2.2.1 Toimijuus kokonaisvaltaisena, monimuotoisena ja monialaisena käsitteenä

Tässä tutkimuksessa näen toimijuuden tiivistetysti toimintana, jossa henkilö tai yhteisö vaikuttaa toiminnalla ja vaikuttuu itse kyseisessä toiminnassa mukana ollessaan siten, että jokin asia liikaa sisäisesti tai ulkoisesti toimijan kannalta toivottuun suuntaan. Toimijuuden tunne on tavoiteltava ja positiivinen kokemus, jossa yksilö tai yhteisö voi vaikuttaa oman elämänsä ohella myös toisten elämään siten, että toiminnalla on monenlaisia myönteisiä vaikutuksia (ks. Pirnes & Tiuhonen 2010, 208). Siksi toimijuutta pyritään tukemaan kasvatusta- ja opetus-, sosiaali- ja terveys- sekä taide- ja kulttuurialoilla monin tavoin.

Alun perin sosiologiassa käyttöön otetulla toimijuuden käsitteellä on tutkittu ihmistä toimivana ja vaikuttavana subjektina. Toimijuuden lähtökohtana käytetään usein sosiologi Anthony Giddensin (1984) strukturaatioteoriaa. Giddens ymmärtää teoriassaan toimijuuden ilmenevän silloin, kun ihminen toimii tietyllä tavalla tilanteessa, jossa olisi mahdollista toimia myös toisin (emt., 9). Siten toimijuus liittyy Giddensin mukaan yksilön kykyyn tehdä valintoja ja päätöksiä ja kytkeytyy aina myös yksilöllä käytettävissä

olevaan valtaan. Tämän tutkimuksen kannalta olennaista on strukturaatioteorian käsitys toimijuuden muotoutumisesta yksilön ja häntä ympäröivien rakenteiden kohtaamisessa: ihminen ei ole valintoja tehdessään irrallinen toimija, vaan hänen toimintansa kytkeytyy kiinteästi rakenteisiin. Toimijuuden kokemus rakentuu vaihtuvissa tilanteissa ja vuorovaikutuksessa ja on yhtäaikaista sekä yksilöllistä että kollektiivisesti rakentuvaa (Ojala ym. 2009, 15; Sugarman & Martin 2011). Rakenteet ja laajemmin sosiaaliset tekijät ovat jatkuvasti kaksinaisia, sillä ne sekä rajoittavat ja määräävät että samanaikaisesti myös ohjaavat ja mahdollistavat ihmisten ja yhteisöjen toimintaa (Giddens 1984, 25).

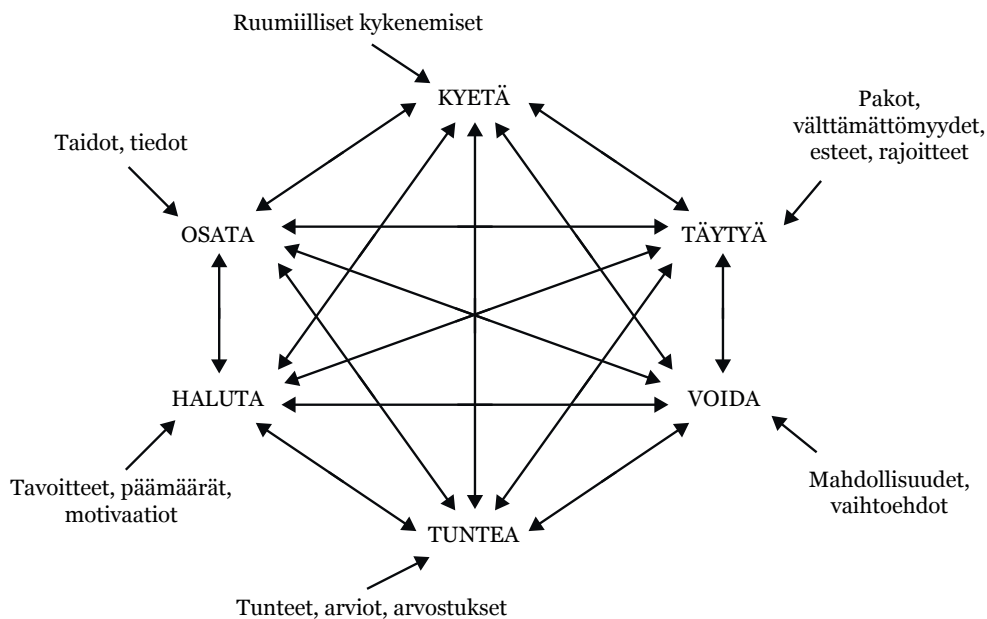
Sosiaaligerontologi¹² Jyrki Jyrkämä on tutkinut ja teoretisoinut runsaasti ikääntyvien toimijuutta (mm. 2007; 2008; 2013) ja hänen tulkintansa toimijuudesta ovat kulkeneet mukana vähintään pohjavireenä kaikissa tämän tutkimuksen toimijuutta käsittelevissä artikkeleissa¹³. Jyrkämän (2008, 193–194) mukaan toimijuuden rakenteet ovat ajallisesti muuttuvia ja niitä on mahdollista tarkastella ikään kuin ulkoapäin toimijuuden rakenteellisten koordinaattien avulla. Näitä toimijuuden koordinaatteja eli toimijuudelle rakenteita tuottavia tekijöitä ovat muun muassa ikä, sukupuoli, sukupolvi, yhteiskuntaluokka, kulttuurinen tausta, ympäristö ja ajankohta (emt., 193–194). Ihmisen toimijuus saa erilaisia muotoja elämän eri tilanteissa ja vaiheissa, joten on mielekästä nähdä ihminen

12 Sosiaaligerontologia tutkii ikääntyneiden ihmisten sosiaalisia suhteita (Victor 2013, 45).

13 Ikääntyneiden toimijuutta käsittelevässä artikkelissani Jyrkämä (2001a; 2001b, 2007; 2008; 2013) on vahvasti mukana, kun hahmottelen toimijuutta ikääntyneille tarjottuja identiteettejä rikkovana lähestymistapana, sekä kuvaan sitä, kuinka toimijuuden ilmenemismuodot vaihtelevat eri elämänvaiheissa ja kuinka hoivailaitosten kirjoitetut ja kirjoittamattomat toimintakäytännöt luovat rakenteita ikääntyneiden asukkaiden toimijuudelle. Hoivahenkilökunnan toimijuutta tutkivassa artikkelissani käytän Jyrkämää (2008) kuvatessani ikääntyneiden pienevää eli elämäntilanteen muuttuessa ilmenemismuotoaan muuttavaa toimijuutta sekä sitä, kuinka ikääntyneiden toimijuuden muutos vaikuttaa hoivahenkilökunnalta odotettaviin tekoihin ja arkiseen vuorovaikutukseen, toisin sanoen heidän ammatilliseen toimijuuteensa. Lähiesimiesten toimijuutta analysoivassa artikkelissa olen jättänyt Jyrkämän teokset sivuun ja painottanut aikuiskasvatuksen sekä musiikkisosiologian ja -kasvatuksen näkökulmia määritellessäni ja kuvatessani toimijuutta. Kyseistä artikkelia lukiessani koen kuitenkin Jyrkämän toimijuuskäsityksen näkyvän taustalla erityisesti silloin, kun kirjoitan lähiesimiesten ja ikääntyneiden välisestä vuorovaikutuksesta ja yhteistyöstä, jossa ikääntyneet näyttävät toimintakyvyltään heikkenevinä, mutta tunteitaan säätelevinä ja identiteettiään rakentavina toimijoina, joiden elämänkaari ja kulttuurinen tausta näkyvät musiikkivalinnoissa ja muussa musiikillisessa toiminnassa. Olen siis käyttänyt artikkeleissa Jyrkämän sosiaaligerontologista toimijuusteoriaa kuvaamaan juuri ikääntyneiden toimijuutta sekä sitä osaa henkilökunnan toimijuudesta, joka rakentuu vuorovaikutussuhteissa ikääntyneiden kanssa. Tässä yhteenvedo-osassa Jyrkämän teoriat toimijuudesta luovat pohjan kokonaisvaltaiselle toimijuuskäsitykselleni koskien kaikkia tutkimuksessa mukana olleita toimijaryhmiä.

toimijuuttaan kantavana, ilmentävänä ja toteuttavana inhimillisenä olentona kuolemaansa saakka (emt., 196). Toimijuus on siten prosessuaalista, ajassa ja elämänkulun eri vaiheissa elävää ja muuntuvaa.

Jyrkämän näkemykset toimijuudesta ja ennen kaikkea hänen (2008) määrittelemänsä toimijuuden modaliteetit (kuvio 3) ovat muokanneet ajatteluani. Toimijuuden modaliteetit auttavat sanoittamaan ja erottelemaan toimijan näkökulmasta niitä moninaisia tekijöitä, myös epäjohdonmukaisuuksia ja ristiriitaisuuksia, jotka vaikuttavat toimijan valintoihin ja tekoihin arjessa. Jyrkämä (2008, 195) mieltää toimijuuden modaliteeteiksi kuusi toisiinsa kytkeytyvää toimijuuden ulottuvuutta tai ainesosaa. Toimijuus rakentuu näiden kuuden modaliteetin – kykenemisen, osaamisen, haluamisen, täytymisen, voimisen ja tuntemisen – keskinäisestä kokonaisdynamikasta.

Kuvio 3: Jyrki Jyrkämän (2008, 195) toimijuuden modaliteetit.

Kyetä-ulottuvuudessa on kyse ensisijaisesti fyysisistä ja psyykkisistä kyvyistä ja kykenemisistä: tässä on mahdollista puhua myös perinteisesti ymmärretystä psykofyysisestä toimintakyvystä, joka vaihtelee tilanteesta toiseen ja jossa vanhetessa tapahtuu muutoksia.

Osata viittaa tässä hyvin laajasti tietoihin ja taitoihin, erilaisiin pysyviin osaamisiin, joita ihminen on itselleen elämänkulkunsa aikana hankkinut tai tulee hankkimaan. *Haluta* liittyy motivaatioon ja motivoituneisuuteen, tahtomiseen, päämääriin ja tavoitteisiin. *Täytyä*-ulottuvuuden piiriin kuuluvat niin fyysiset kuin myös sosiaaliset – normatiiviset ja moraaliset – esteet, pakot ja rajoitukset. *Voida* viittaa tässä mahdollisuuksiin, joita kulloinenkin tilanne ja siinä ilmenevät erilaiset rakenteet ja tekijät tuottavat ja avaavat. *Tuntea* liittyy puolestaan ihmisen perusominaisuuteen arvioida, arvottaa, kokea ja liittää kohtaamiinsa asioihin ja tilanteisiin tunteita ja affekteja. Toimijuus on näin Jyrkämän mielestä jotakin, joka syntyy, muotoutuu ja uusiutuu toimijuuden koordinaattien ja modalityettien dynaamisena kudelmana. (Emt., 195.)

Sairastumisen ja vanhustalveluiden pariin siirtymisen myötä ikääntyneiden arki ka-ventuu aiempaa pienemmäksi. Ikääntyessä myös teot ja tavoitteet pienenevät, jolloin mielekkääksi tulee tutkia toimijuutta jonain pienenä ja arkisena, paikallaan pysyvänä ja jopa ”tilanteellisesti näkymättömänä” (Jyrkämä 2008, 196). Jyrkämä (emt., 196) ko-rostaa, että toimijuus ei ole samaa kuin aktiivisuus tai tuotteliaisuus, vaan se voi ilmetä joutilaisuutena ja laiskuutena, tilanteellisena vastarintana tai hiljaisena sopeutumisena. Jyrkämän ohella muun muassa fenomenologisesti painottuneessa kulttuuritutkimuk- sessa on haluttu nostaa esiin aktiivisen ja eteenpäin vievän toimijuuden rinnalle *pienä toimijuutta*: arkisia, usein rakenteiden puristuksessa syntyviä toiminnan muotoja, jotka näyttävät pieniltä suhteessa siihen toiminnan käsitteistöön, jota sosiologisessa tutkimuk- sessa on totuttu käyttämään (Honkasalo & Jokinen 2007, 173–174). Pieni toimijuus on teoreettinen näkökulma, jonka avulla voi kysyä, millainen toimijuus on mahdollista ja miten se jäsenyy, kun elämä on ”ahdasta” tai kun ei voi tehdä juuri mitään, korkeintaan sietää (Honkasalo 2008, 208; Honkasalo 2013). Tällöin olennainen toimijuuden muoto saattaa olla vaikkapa odottaminen tai jouten olo, jotka hahmotetaan yleisesti passiivi- suutena. Toiminnan pienimuotoisuudesta huolimatta pienellä, hauraalla tai ylläpitävällä toimijuudella voidaan tavoitella elämän mittakaavassa hyvinkin tärkeitä tavoitteita. (Honkasalo 2008, 208–209; Jyrkämä 2008, 196–197.)

Kuten tämän luvun alussa määrittelin, tässä tutkimuksessa toimijuus on valintojen tekemistä ja toiminnalla vaikuttamista siten, että jokin asia muuttuu toimijan kannalta toivottuun suuntaan. Koska vaikuttaminen ja muutos voivat tapahtua joko sisäisesti tai

ulkoisesti, vaikuttamisen ja muutoksen edellytys ei ole ristiriidassa pieneksi, pysähtyneeksi tai näkymättömäksi tulkittavan toimijuuden kanssa. Sisäinen toimijuuden kokemus voi syntyä omaan kokemukseen vaikuttamisesta ja sitä kautta oman elämän kannattelemisesta, ilman että toiminta näyttäytyy ulospäin aktiivisena muutoksen tekemisenä.

Ikääntyneiden toimijuuden ohella analysoin tässä tutkimuksessa sosiaali- ja terveys- sekä kulttuurialan ammattilaisten työssä ilmenevää ja rakentuvaa toimijuutta. Tätä kuvaan aikuiskasvatuksen kentällä käytettävillä *työ- ja ammatillisen toimijuuden* käsitteillä, joilla tarkoitetaan ihmisen mahdollisuuksia toimia työssään ja vaikuttaa työhönsä. Yksilötasolla ammatillinen toimijuus koskee työn tekemisen tapoihin liittyviä valintoja ja päätöksiä sekä niiden mukaan toimimista (Vähäsantanen 2013, 90). Yksilöön suuntautuvassa työtoimijuudessa työntekijä tähtää oman itsen muuttumiseen tai ulkoisten asioiden muuttumiseen itseä varten (Harteis ja Goller 2014, 43–44). Silloin työntekijä etsii tietoisesti oppimisen ja kehittymisen mahdollisuuksia ja luo omaa urapolkuaan. Työyhteisön ja organisaation tasolla ammatillinen toimijuus liittyy työn olosuhteisiin ja sisältöihin vaikuttamiseen ja niistä neuvottelemiseen (Vähäsantanen 2013, 90). Ulkoisesti suuntautunut työtoimijuus on tavoitteellista toimintaa, jolla toimija kehittää uusia käytäntöjä työpaikallaan. Tällöin työntekijä nostaa toiminnallaan esiin myös työpaikalla olevia jännitteitä. Lisäksi ammatillinen toimijuus voidaan Vähäsantanen mukaan ymmärtää oman ammatillisen identiteetin luomisena tai sen uudelleen pohtimisena, jolloin puhutaan identiteetti-toimijuudesta (emt., 90). Työelämässä toimijuus näyttäytyy usein yhteisöllisenä tavoitteena, jossa kohtaavat niin työntekijöiden vaikutusmahdollisuudet kuin työelämän muutosvaatimuksista nousevat uudistamistarpeet (Eteläpelto ym. 2014, 212).

Yhdessä tekemistä kuvaan tässä tutkimuksessa *monitoimijuuden ja yhteistoimijuuden* käsitteillä. Monitoimijuudella korostetaan esimerkiksi omaisen toimijuuden rakentumista terveyskeskuksen pitkäaikaisosastolla monitoimijaisen ja moniulotteisen toiminnan kautta (Koivula 2013, 180). Monitoimijuus korostuu institutionaalisessa kontekstissa linkittyviä elämiä tarkasteltaessa. Koivula (emt., 185) kuvaa kiinnostavasti, kuinka omaisen toimijuus terveyskeskuksen pitkäaikaisosastolla saa muotonsa tilanteellisesti monitoimijaisen ja moniulotteisen toiminnan rakenteellisesti järjestyneissä pyörteissä. Yhteistoimijuudella puolestaan kuvataan työntekijöiden ammattitaidon sitä osaa, joka ilmenee ja jota kehitetään yhteistyössä, yhteisöllisesti (esim. Huhtinen-Hildén ym. 2017,

84). Toisaalta yhteistoimijuuden käsitteessä korostuu myös moniammatillinen yhteistyö, jossa toteutetaan perinteisiä työrooleja ja -tehtäviä laajempia, asiakas- ja tilannelähtöisiä tehtäviä (emt., 85). Tässä tutkimuksessa käytän käsitteitä rinnakkain kuvatessani vanhuspalveluiden arjen moniulotteisia tilanteita, joissa toimijuus rakentuu monialaisesti yhdessä tekemällä, usean toimijan elämäkokemusta ja osaamista käyttämällä sekä yhteistä osaamista kehittämällä.

Toimijuus-käsitteen ohella käytän tässä tutkimuksessa toimijuuteen tiiviisti kytkeytyviä voimaantumisen, osallisuuden, identiteetin, minäpystyvyyden ja toimintakyvyn sivukäsitteitä, joilta en voi välttyä tutkiessani toimijuutta. Voimaantumista olen käsitellyt ensimmäisessä artikkelissani, jossa kuvaan omaa laulamalla voimaantumisen prosessiani. Voimaantuminen on yksinkertaistettuna sisäisen voiman tunteen kasvua. Voimaantumisen mekanismin perusta rakennetaan lapsuudessa (Keltikangas-Järvinen 2008, 227–232): kun lasta hoidetaan silloin, kun hän itse osoittaa tarvitsevansa hoitoa, lapsi tuntee saavansa omalla toiminnallaan aikaan sen, että hänen olonsa paranee. Voimaantuessaan ihminen saa käyttöönsä itsessään olevan potentiaalisen voiman. Voimien käyttöönotto on aina prosessi, suunta, johon kuljetaan (Siitonen 1999). Voimaantuminen koostuu kahdesta osatekijästä (Ibrahim ja Alkire 2007, 8–9). Ensimmäinen osatekijä voidaan ajatella toimijuuden laajentumana: se on kyky toimia sen pohjalta, mitä itse pitää tärkeänä ja mikä itselle on perustellusti arvokasta. Toinen voimaantumisen osatekijä keskittyy institutionaaliseen ympäristöön, joka tarjoaa ihmisille mahdollisuuden käyttää toimijuuttaan hedelmällisesti. Voimaantumisen prosessi onnistuu silloin, kun se näkyy ihmisten kyvyissä toimia ja kun sille tehdään tilaa institutionaalisisessa rakenteessa. (Ibrahim ja Alkire 2007, 8–9.)

Osallisuus on väljä käsite, jota käytetään monin tavoin. Tässä työssä näen osallisuuden kolmesta näkökulmasta: Ensinnäkin osallisuus on yksilön kokemus kuulumisesta yhteisöön ja kuulluksi tulemisesta. Tällaista osallisuutta voidaan lähestyä esimerkiksi Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen osallisuusindikaattorilla (THL 2022). Toiseksi ja edelliseen pohjautuen osallisuus-termiä sivutaan tässä työssä puhuttaessa osallistavasta musiikkitoiminnasta eli osallistujalähtöisestä ja vuorovaikutteisesta musiikkitoiminnasta, jonka keskiössä on osallistujien tarpeista käsin määrittyvä oppiminen, osallistuminen tai taiteellinen toiminta sekä merkitykselliset kokemukset ja niiden jakaminen (Huhtinen-Hildén 2013, 15). Osallistavan musiikkitoiminnan tarkoituksena on vahvistaa osallistujien osallisuuden koke-

musta. Kolmanneksi osallisuus näyttäytyy tässä työssä laajasti kulttuurisena osallisuutena eli oikeuksina ja mahdollisuuksina omaan kieleen, kulttuuriin ja kulttuuriperintöön sekä oman luovan, esteettisen ja taiteellisen toimijuuden toteuttamiseen.

Identiteetin hahmotan tässä työssä ihmisen omiin kokemuksiin pohjautuvana, jatkuvasti rakentuvana tulkintana ja kertomuksena siitä, mistä tulen, kuka olen ja mihin olen menossa. Identiteettiä voidaan lähestyä kognitiivisesti, narratiivisesti ja diskursiivisesti (Ropo 2015a, 34): Kognitiivisesti tulkittuna identiteetti on yksilön informaationkäsittelyjärjestelmän muodostama skeema, malli tai representaatio omasta itsestä. Narratiivisen viitekehyksen mukaan identiteettiä ilmennetään kertomuksissa, joita muodostetaan ja muokataan tulkitseamalla ja merkityksellistämällä omia kokemuksia. Diskursiivisesta näkökulmasta katsottuna identiteetti on luonteeltaan prosessuaalinen, ja sitä luodaan ja toteutetaan yksilön kanssakäymisessä ympäristön kanssa. (Emt., 34–39.) Toimijuus ja identiteetti liittyvät tiiviisti toisiinsa, sillä ihmisen toimintaa ja vuorovaikutusta määrittää vahvasti se, millainen käsitys hänellä on omasta itsestään (Ropo 2015b, 20). Ammatillinen identiteetti puolestaan kuvaa ihmisen ammatillista minää ja hänen käsitystään itsestään ammatillisena toimijana (Vähäsantanen ym. 2012, 97). Ammatillinen identiteetti pitää sisällään työntekijälle merkityksellisiä ihanteita, kiinnostuksen kohteita, motivoivia tekijöitä ja tavoitteita sekä ammatillisia ja eettisiä sitoumuksia (Eteläpelto ym. 2014, 212). Ammatillinen toimijuus suhteessa ammatillisen identiteettiin viittaa siihen, että ihminen pystyy suuntaamaan toimintaansa tavoitteidensa ja arvojensa mukaisesti sekä ohjaamaan uraansa ja ammatillista tulevaisuuttansa mielenkiintojensa ja unelmiensa pohjalta (Hökkä ym. 2017, 11).

Toimijuuteen ja identiteettiin liittyy tiiviisti myös minäpystyvyyden käsite. Minäpystyvyydellä tarkoitetaan ihmisen minäkuvaan kytkeytyviä uskomuksia siitä, kuinka hän voi saavuttaa asettamiaan tavoitteita (Salkind 2006, 1134–1135). Uskomukset ovat tehtävä- ja tilannekohtaisia, joten heikko tai vahva minäpystyvyys ei ole yksilön ominaisuus, vaan ennemminkin tilanteesta riippuva ja jatkuvasti muuntuva kyvykkyys, joka pohjautuu aiemmin koettuihin tapahtumiin ja joka kehittyy uusien kokemusten kautta. (Emt., 1134–1135.)

Toimintakyvyllä tarkoitetaan henkilön kykyä selviytyä itselleen merkityksellisistä ja välttämättömistä jokapäiväisen elämän toiminnoista siinä ympäristössä, jossa hän elää (STM

2017, 36–37). Toimintakyky erotellaan tavallisesti fyysiseen, psyykkiseen ja sosiaaliseen osa-alueeseen, koska ihmisellä on näihin osa-alueisiin liittyviä tarpeita ja voimavaroja (Kettunen ym. 2017, 9). Lisäksi saatetaan puhua erikseen kognitiivisesta eli älyllisestä toimintakyvyn osa-alueesta, joka käsittää oppimiseen, tiedon käsittelyyn ja kielelliseen toimintaan liittyviä asioita. Koska erityisesti sosiaalinen ja psyykinen toimintakyky ovat hyvin riippuvaisia toisistaan, on usein järkevää puhua psykososiaalisesta toimintakyvystä. (Emt.) Yksilön toimintakykyyn vaikuttavat myös asuin- ja elinympäristöön liittyvät tekijät (STM 2017, 36–37). Toimintakyvyn muuttuessa ihmisen on opittava uudenlaisia toiminta- ja ajattelumalleja, jotka auttavat häntä tulemaan toimeen ja määrittelemään itsensä uudelleen muuttuneessa tilanteessa (Kettunen ym. 2017, 15). Toimintakyky sivuaa toimijuutta; toimintakyky on osa toimijuutta ja kuvaa ennen kaikkea sitä, kuinka toimija kykenee ja osaa toimia erilaisissa mahdollisuuksia ja esteitä luovissa tilanteissa ja niiden toimintakäytännöissä (Jyrkämä 2008, 199).

Tässä luvussa olen luonut pohjan sille, kuinka toimijuus määritellään tässä tutkimuksessa. Jokaisen ihmisen toimijuus on kuitenkin kokonaisuus, joka koostuu toimijuuden eri osa-alueista. Meistä valtaosa on jollain osa-alueella aktiivinen, intensiivisempi tai näkyvämpi toimija ja toisella osa-alueella taas vähemmän aktiivinen tai vetäytyvämpi. Muutos yhdellä toimijuuden osa-alueella saattaa vaikuttaa henkilön toimijuuteen muilla osa-alueilla tai saattaa olla vaikuttamatta. Siten seuraavassa alaluvussa esittelemäni musiikillinen ja taidelähtöinen toimijuus ovat ihan omia toimijuuden osa-alueitaan, joilla tapahtuvat muutokset voivat joko pysyä kyseisen toimijuuden sisällä tai vaikuttaa ihmisen muuhun toimijuuteen. Vastaavasti ihmisen toimijuus jollain muulla elämän osa-alueella saattaa vaikuttaa hänen musiikilliseen ja taidelähtöiseen toimijuuteensa. Siirrytään siis täydentämään tässä luvussa esiteltyä toimijuuskäsitystä musiikin- ja taiteentutkimuksen teorioilla musiikillisesta ja taidelähtöisestä toimijuudesta.

2.2.2 Musiikillinen ja taidelähtöinen toimijuus

Ihmisille ominaisia keinoja vaikuttua musiikista ja vaikuttaa musiikilla on tutkittu etnomusikologiassa jo kauan ennen toimijuuskäsitteen käyttöön ottamista. Etnomusikologiassa musiikin nähdään vaikuttavan laajalla tasolla yhteisöön, sen toimintaan ja arvoihin (Kurkela, Leisiö ja Moisala 2003, 61). Tutkimussuunnitelmaa tehdessäni tämän tutkimuksen yhtenä lähtökohtana toimi Alan P. Merriamin (1964) kirjoittama *The Anthropology of Music*, jossa Merriam kuvaa ihmisen ja musiikin suhdetta toisiaan täydentävillä musiikin käyttämisen

(*uses*) ja musiikin tehtävien (*functions*) käsitteillä (emt., 209–216). Musiikin käyttämisellä Merriam tarkoittaa ihmisen tapaa liittää musiikki tiettyihin toimintoihin, joita ovat esimerkiksi rakkauslaulun laulaminen rakastetulle, lehmien kutsuminen karjankutsulla tai jumalien kiittäminen rukouslaululla. Musiikin tehtävät ovat sen sijaan syvemmällä tasolla olevia syitä musiikin käyttämiseen sekä laajempia merkityksiä, joita musiikki eri yhteisöissä palvelee. Näitä ovat Merriamin (emt., 218–227) mukaan tunneilmaisu, esteettinen nautinto, viihtyminen, kommunikaatio, symbolinen representaatio, fyysinen vaste, sosiaalisiin normeihin mukauttaminen, sosiaalisten instituutioiden ja uskonnollisten rituaalien vahvistaminen, kulttuurin jatkuvuuden ja vakauden edistäminen sekä yhteisön yhdentymisen tukeminen. Merriam (emt., 211) näkee musiikin jokapäiväisenä ja kokonaisvaltaisena elämän ulottuvuutena, jonka välityksellä ihmiset ja ihmisyyhteisöt erityisesti suullisen perimätiedon kulttuureissa vaikuttavat elämänsä käytäntöihin ja syvärakenteisiin.

Musiikin funktioiden ja käyttötarkoitusten hahmottelua on jatkettu musiikkisosiologiassa ja musiikkikasvatuksessa musiikillisen toimijuuden käsitteen alla. Omassa tutkimuksessani Merriamin teoria jäi taka-alalle toimijuusnäkökulman vahvistuttua, ja tärkeään rooliin nousi muun muassa musiikkisosiologi Tia DeNora, joka kuvaa musiikkia voimavarana ja resurssina, jossa ja jonka avulla toimijuutta ja identiteettiä tuotetaan (2000, 5). Hänelle musiikki hahmottuu olennaisena osana ihmisen yksilöllistä ja yhteisöllistä toimijuutta, ennen kaikkea sosiaalisena voimana, jolla luodaan sosiaalista elämää (emt., 129). Musiikkisosiologian 1970- ja 1980-lukujen klassikoissa nähdään laajemminkin, että musiikki tarjoaa resurssin, jossa ja jonka kautta toimijuutta ja identiteettiä voidaan tuottaa (emt., 5). Resurssina musiikki tarjoaa vaihtuvan valikoiman muuttujia, joilla ihminen kehystää musiikillisesti omaa kokemustaan ja luo siten toimijuuttaan (emt., 27). Musiikillisella kehystämällä DeNora tarkoittaa ihmisen tapaa heijastaa tai soveltaa musiikin ominaisuuksia johonkin ulkomusiikilliseen.

DeNora on myöhemmin (2013) lähestynyt musiikin ja hyvinvoinnin suhdetta myös musiikillisen turvapaikan käsitteellä, jota käytin neljännessä artikkelissani (2017) kuvatessani lähiesimiesten musiikillista toimijuutta. DeNora tarkoittaa turvapaikalla käsitteellistä tilaa, jonka henkilö voi luoda missä ja milloin vain vahvistaakseen ja ylläpitääkseen terveyttään. Musiikillinen turvapaikka tarjoaa kaksi erilaista näkökulmaa terveyden ja hyvinvoinnin ylläpitämiseen. Se voidaan nähdä toimintana, jossa henkilö vaikuttaa

sosiaaliseen ympäristöönsä musiikin tarjoamalla symboliikalla tai materiaalilla siten, että hänen ja mahdollisesti myös ympäristön hyvinvointi lisääntyy. Toisaalta musiikillinen turvapaikka voidaan nähdä pakona pois jostain. Tällöin henkilö poistaa tai etäännyttää musiikillisella toiminnalla niitä kivun tai stressin aiheuttajia, jotka ovat muutoin läsnä sosiaalisessa ympäristössä, ja luo itselleen rinnakkaistodellisuuden, joka auttaa sietämään ulkoisia tapahtumia tai tarjoaa keinoja niiden kanssa selviytymiseen. (DeNora 2013, 136.)

Musiikkikasvatuksen alalla musiikillisen toimijuuden käsitteestä on monenlaisia tulkintoja erilaisin painotuksin. Yhteistä näille tulkinnoille on, että toimijuus ymmärretään yksilön toimintakapasiteettina suhteessa musiikkiin tai musiikkiin liittyvään tilanteeseen (Karlsen 2011, 10). Sekä ikääntyneiden (että lähiesimiesten musiikillista toimijuutta pohtiessani olen pitänyt mielessäni Sidsel Karlsenin (2011) käsityksen musiikillisesta toimijuudesta linssinä, jonka avulla voi tutkia musiikkikasvatusta kokemusten näkökulmasta. Karlsen korostaa musiikillisella toimijuudella olevan sekä yksilöllinen että yhteisöllinen ulottuvuutensa. Musiikillisen toimijuuden yksilölliseen ulottuvuuteen Karlsen katsoo kuuluvaksi kuusi musiikin käyttämiseen tai musiikilliseen toimintaan kuuluvaa päätyyppiä. Nämä ovat itsesäätely, oman identiteetin muovaaminen, itsesuojelu, ajattelevuus, olemisen tason pohdinta ja vahvistaminen sekä musiikillisten ja musiikkiin liittyvien taitojen kehittäminen. Yhteisölliseen ulottuvuuteen Karlsen (2011) näkee kuuluvan seuraavat toiminnot: sosiaalisten kohtaamisten säätely ja jäsentäminen, kehojen toiminnan koordinoiminen, yhteisöllisen identiteetin tutkiminen ja vahvistaminen, ympäröivään maailmaan tutustuminen sekä yhteisöllisen musiikkitoiminnan rakentaminen. Koska Karlsenin linssi tarjoaa hyvin jäsenneilyn ja tutkimukseni teoriaperustaan sopivan mallin musiikillisen toimijuuden muotojen erottelukseen, olen käyttänyt sitä pohjakehikkona tutkimusaineiston analyysivaiheessa vastatessani ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni ”Millaisia muotoja musiikin ammattilaisen, ikääntyneiden, hoivatyöntekijöiden ja lähiesimiesten toimijuus saa kulttuurisessa vanhustyössä?” (ks. analyysistä tarkemmin lukua 3.3.2).

Tähän työhön liittyvissä artikkeleissani olen DeNora mukailleen kuvannut, kuinka musiikillisessa toimijuudessa on kyse musiikista resurssina tai välineenä, jonka tarjoamiin mahdollisuuksiin tarttuen ihminen voi jäsentää elämäänsä sekä yksilöllisellä että sosiaalisella tasolla. Yhteenvetovaiheessa haluan korostaa, että en määrittele musiikkia ihmisestä irrallisena voimavarana tai resurssina, vaan ennen kaikkea inhimillisenä re-

surssina. Näkemykseni mukaan musiikki on osa ihmisyyttä ja inhimillistä toimintaa, josta Christopher Small (1998, 9) käyttää verbiä *to music*. Tämä musiikillinen toiminta, *musicking* tai *musikointi*, on osallistumista musisoimiseen tai musiikkitoimintaan millä tavalla tahansa: laulamalla, soittamalla, säveltämällä, tanssimalla, kuuntelemalla tai organisoimalla¹⁴. Musiikillisen toimijuuden käsitteellä kuvaan ihmistä tai yhteisöä, joka 1) toimii musiikillisesti, 2) tekee musiikkiin tai musiikkitoimintaan liittyviä valintoja ja siten 3) vaikuttaa toiminnallaan ja valinnoillaan ja vaikuttuu toiminnasta ja valinnoista siten, että 4) jokin asia tai tilanne muuttuu toimijan kannalta toivottuun tai mielekkääseen suuntaan. Tällöin toimija ei heijasta musiikin ominaisuuksia johonkin ulkomusiikilliseen, vaan sen sijaan reflektoi sisäisesti itsensä – yksilön tai yhteisön – erilaisia puolia – musiikillisia ja ei-musiikillisia. Toimijuuden vahvistumisen kohdalla olennaista siis on, että musiikillisen toiminnan lisäksi kasvaa kyky vaikuttaa toiminnalla omaan kokemukseensa ja sosiaaliseen ympäristöönsä (Westerlund 2002, 25). Musiikkitoiminnan kohdalla on nimittäin huomioitava, että musiikillisia taitoja voi omata ja oppia ilman, että kokemus musiikillisesta toimijuudesta kehittyy. Musiikillisten taitojen käyttäminen ja lisääntyminen ei välttämättä johda toimijuuden vahvistumiseen, mikäli osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuudet eivät kasva (Rikandi 2012, 95).

Musiikillisesta toimijuudesta puhuttaessa on olennaista huomioida, että musiikin aikaansaamia tunteita, affekteja ja tilanteita ei pystytä ennakoimaan. Kun teemme tietyn musiikillisen valinnan, voimme saada aikaan juuri sen vaikutuksen, jota haimme ja toivoimme. Samanaikaisesti musiikki voi kuitenkin vaikuttaa meihin ilman, että tiedostamme sitä, tai sellaisella tavalla, jota emme odottaneet, sillä musiikin vaikutuksia määrittävät varsinaisen musiikin ohella myös lukuisat yksilölliset, sosiaaliset, kulttuuriset ja materiaaliset tekijät (Tähti 2006, 14; Laitinen 2017b, 42). Vaikka toimijuus käsitteenä kytkeytyykin yhteen elämän hallinnan kanssa, musiikki ja taide voivat tuoda mukanaan myös tunteen hallinnan menettämisestä avatessaan uusia näköaloja, sotkiessaan, hajottaessaan ja hämmentäessään tuttuja kuvioita (Heimonen 2011, 43). Musiikin ja taiteen kohdalla hallinta tapahtuukin usein asettumalla yhtäaikaaisesti toiminnan kohteeksi, antautumalla

¹⁴ Stige (esim. 2012) on lanseerannut kulttuurihyvinvoinnin kentälle Smalliin tukeutuvan käsitteen *health musicking*. Itse en halua rajata toimijuuden agendaa tai sitä kuvaavaa terminologiaa ainoastaan terveyteen ja hyvinvointiin, vaan tutkin toimijuutta enemmänkin ”*musicking in health care*”-näkökulmasta, jotta tutkimus pysyy avoimena musiikin moninaisille merkityksille ja vaikutuksille.

tuntemattomalle ja odottamattomalle. Siten musiikillinen toimija on väistämättä aina subjektiobjekti – oman musiikillisen toimintansa seuraamusten ja vaikutusten kohde sekä usein myös niiden refleктоija.

Koska olen käsitellyt tutkimuksessani musiikkitoiminnan ohella muutakin taide- ja kulttuuritoimintaa, olen pohtinut paljon, millä käsitteillä toimijuuden ilmentymistä ja rakentumista muussa taide- ja kulttuuritoiminnassa olisi hyvä lähestyä. Hoivatyöntekijöistä kertovassa artikkelissani käytin taidelähtöisen toimijuuden käsitettä, jolla tarkoitin toimijuutta, joka kehittyy ja jota tuetaan taiteen ja kulttuurin keinoin¹⁵. Tällöin tutkimuksen kohteena oli sekä se, kuinka hoitajien toimijuus ilmeni ja rakentui Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa ohjatussa luovassa toiminnassa, että se, kuinka hoitajien kulttuuriseen vanhus- ja vammaistyöhön liittyvä toimijuus ilmeni ja rakentui varsinaisen koulutuksessa ohjatun luovan toiminnan ulkopuolella. Taidelähtöisen toimijuuden käsitteellä korostin taidelähtöisten menetelmien näkökulmaa, jonka mukaisesti toiminnan tavoitteena on aikaansaada muutoksia osallistujien toimijuudessa varsinaisen taidelähtöisen toiminnan ulkopuolella. Tarkoituksena on lisätä osallistujien terveyttä ja hyvinvointia sekä esimerkiksi hakea uusia näkökulmia muutoin vaikeasti lähestyttäviin asioihin. (Känkänen 2013, 75.) Näin taidelähtöisen toimijuuden käsite linkittyi myös laajennetun toimijuuden käsitteeseen, jolla Laes (2013) kuvaa rokkibändin jäsenyyden aikaansaamia muutoksia ikääntyvien naisten elämäntavassa.

Yhteenvedoa kirjoittaessani pohdin pitkään, tarvitsisinko musiikillisen ja taidelähtöisen toimijuuden jatkoksi käsitteen, joka kuvaisi kokonaisuutena sitä toimijuutta, jota ilmennetään ja rakennetaan kulttuurisessa vanhustyössä. Päädyin kuitenkin siihen, että en ota käyttöön yhtä kokoavaa käsitettä, vaan puhun yleisellä tasolla ja monikäsitteisesti toimijuudesta kulttuurisessa vanhustyössä. Siten jätän parhaiten tilaa kaikille kulttuurisessa vanhustyössä ilmeneville toimijuuden muodoille, joita kuvaan tässä tutkimuksessa esteettisen, emotionaalisen ja kehollisen toimijuuden sekä osaamis-, identiteetti- ja muutostoimijuuden käsitteillä. Määrittelen nämä käsitteet niitä koskevissa tulosluvuissa (4.2.1–4.2.6).

15 Yksi taidelähtöisen toimijuuden lähikäsitteistä on taiteellinen toimijuus (esim. Stolp 2011), joka kuvaa taiteellisessa toiminnassa ilmenevää ja rakentuvaa toimijuutta. Taiteellinen toimijuus ei kuitenkaan soveltunut käytettäväksi kulttuurikuntouttajien kohdalla, koska hoitajien tavat ilmentää omaa, taidelähtöisten menetelmien herättelemää ja vahvistamaa toimijuuttaan olivat joissain tapauksissa laajemmin sosiokulttuurisia, eivät välttämättä niinkään taiteellisia.

3 Metodologia ja kehitetyt kulttuurihyvinvointipalvelut

Kuten olen edellä todennut, tämä tutkimus on kehittämistutkimus. Projektityöläistäustani vuoksi minulla on hyvin selkeästi yhteiskehittäjän ammatillinen identiteetti, joten olen luontaisesti tutkimustyöllänikin pyrkinyt kehittämään tutkimuksen kohteena olevaa asiaa yhdessä toisten ihmisten kanssa. Tutkimuksen tekeminen on kytkeytynyt tiukasti sen aikana kehitettyjen kulttuurihyvinvointipalvelujen prosesseihin, sillä palveluja kehittämällä on sekä tuettu että tutkittu kehittämisessä mukana olleiden musiikillista ja taidelähtöistä toimijuutta. Kehittämisen- ja tutkimusprosessin aikana kehitin uuden tutkimuksellisen lähestymistavan, kehittävän etnografian. Tässä luvussa kuvaan kehittävää etnografiaa ja sen syntyprosessia, tutkimuksen aikana kehitettyjä kulttuurihyvinvointipalveluja sekä kerättyä aineistoa ja sen analysointia.

3.1 Kohti kehittävää etnografiaa

Kun aloin suunnitella tohtoriopintoja, hakeuduin opiskelemaan Sibelius-Akatemian kehittäjäkoulutusmuotoiseen tohtorikoulutukseen. En halunnut kirjoittaa niin sanottua tavallista väitöskirjaa, jossa pelkällä kirjoitetulla tutkimustiedolla on merkitystä. Halusin, että konkreettinen musisointi ja käytännön kehittämistyö, jota aioin tehdä osana tohtoriopintoja, saisi myös arvoa ja merkitystä osana tohtorin tutkintoa. Kehittäjäkoulutus (jonka nimi muuttui vuonna 2018 soveltajakoulutukseksi) sopi minulle, sillä tarkoitukseni oli kehittää tutkimuksen keinoin musiikkiin liittyviä käytäntöjä ja uusia innovaatioita (ks. Taideyliopisto 2021).

Olen pohjakoulutukseltani etnomusikologi. Perusopinnoissani kasvoinkin siihen, että kun jotain musiikillista ilmiötä tutkitaan, tehdään kenttätöitä, havainnoidaan ihmisiä, osallistutaan toimintaan ja kirjoitetaan kuvaileva tutkimus kenttätöiden tuottaman monipuolisen aineiston pohjalta (esim. Stone 2008, 4). Olen siis kasvanut etnografiksi. Halusin itse olla mukana tekemässä, aistia, vaikuttaa ja vaikuttua. Etnomusikologiassa kenttätöillä on perinteisesti ollut niin suuri merkitys, että Nettlin (1983, 252) mukaan etnomusikologian historia voidaan nähdä erilaisten kenttätötapojen historiana. Kentän käsite on kuitenkin muuttunut paljon vuosien kuluessa: ennen lähdettiin pois kotoa tutkimaan kaukaisia kulttuureita, mutta nyttemmin etnomusikologit tutkivat usein oman maansa tai kaupunkinsa ihmisiä ja musiikkielämää (Nettl 1980, 3). Oma tutkimuskenttäni löytyi hyvin läheltä, silloisesta kotikaupungistani Sastamalasta ja ennen kaikkea sen vanhushpalveluista.

Tohtorin tutkintoa aloittaessani hahmotin etnografian kapeasti tiedon ja ymmärryksen hankintana toisten tekemästä toiminnasta ja toisten kokemuksista (esim. Lappalainen 2007, 10). Itse halusin oppia nimenomaan yhdessä tekemällä; halusin tuottaa yhdessä tekemisen kautta syntyvää uudenlaista toimintaa ja siihen pohjautuvaa uutta tutkittua tietoa. Uuden etnografisen kirjallisuuden ohella lueskelin kovasti erilaiseen toiminnalliseen tutkimukseen liittyviä menetelmäoppaita etsien sopivaa termistöä sille, mitä olin tekemässä. Koska tiesin tutkivani toimimalla, tutustuin toimintatutkimukseen (erityisesti osallistavaan toimintatutkimukseen), opettaja-tutkijamalliin¹⁶ (Niikko 2010) sekä Pirkko Anttilan¹⁷ (2006) kirjoituksiin tekemällä tutkimisesta. Parhaiten perehdyin osallistavaan toimintatutkimukseen, sillä moni soveltava etnomusikologi tekee toimintatutkimusta ja tähtää sen avulla konkreettisten ongelmien ratkaisemiseen (esim. Impey 2006; Reigersberg 2010; Tan 2015). Toimintatutkimus olisikin sopinut tutkimusmetodikseni, jos olisin ratkaissut selkeää ongelmaa, kuvannut, kuinka kehittämämme kulttuurihyvinvointipalvelut vaikuttivat ja verrannut tapahtunutta muutosta alkutilanteen ja lopputilanteen välillä. Tässä tutkimuksessa en kuitenkaan tutki osallistujien toimijuudessa tapahtunutta muutosta, vaan toimijuutta sinänsä, sen ilmenemistä ja rakentumista tietyissä olosuhteissa. Silloin etnografian kuvaileva ja läheltä katsova ote antaa nähdäkseen paremmin vastauksia tutkimuksen keskeisiin tavoitteisiin. Koska siis tunsin itseni ensisijaisesti etnografiksi, lähdin tutkimaan ja kokeilemaan, mitä etnografia voi olla juuri tässä tutkimuksessa ja millaiset tavat toimia ja kirjoittaa sopivat niihin erilaisiin näkökulmiin, joita haluan tässä työssä kuvata¹⁸.

16 Tutkivassa opettajuudessa opettaminen näyttättyy yhtenä tutkimuksen muotona (Niikko 2010, 231–232). Tutkiva opettaja -ajattelu edellyttää opettajalta asettumista harkitusti tutkimuskohteensa oppiin, toisin sanoen pyrkimystä jatkuvasti oppia paitsi tutkimuskohteestaan, myös itsestään tutkijana ja opettajana.

17 Käsityötieteen emeritaprofessori Anttilan (2005) menetelmät sopivat luovan prosessin ja sen tulosten toiminnalliseen tutkimiseen. Anttilan menetelmät olisivat olleet osuvia, mikäli olisin tehnyt selkeämmin taiteellista tutkimusta ja halunnut perehtyä myös prosessin tuloksena syntyneeseen teokseen.

18 Minulle on ehdotettu tutkimusmenetelmäksi myös neksusanalyysiä. Sitä ovat Suomessa käyttäneet ainakin Rautiainen-Keskustalo ym. (2014) ja Colliander (2017) tutkiessaan toimijuutta kulttuurihyvinvointipalveluissa. Neksusanalyysi on etnografiaa ja toiminnan tutkimusta yhdistävä menetelmä, jonka avulla voidaan tarkastella sosiaalista vuorovaikutusta ihmisten välillä sekä organisaatioiden ja instituutioiden tasoilla (Scollon & Scollon 2004, 8–9; sit. Colliander 2017, 309). Pidän kuitenkin itse etnografian käytännönläheisyydestä. Lisäksi koska itse olin mukana kehittämässä ja toteuttamassa kulttuurihyvinvointipalveluja, kehittävä etnografia tarjosi minulle mahdollisuuden säilyttää kehittävä tutkimusote mukana koko prosessin ajan.

Tutkimukseni lähti liikkeelle laulamalla. Ensimmäisen jatko-opiskeluvuoden aikana 2009 lauloin 20–60 minuutin pituisia improvisaatioita Sastamalassa kesäkahvilan puutarhassa, terveyskeskuksen aulassa, kirjaston pihalla sekä Pyhän Olavin kirkon ympäristössä. Ohjasin tuolloin myös lauluimprovisaatioon pohjautuvia maalauspajoja yläkoululaisille sekä yhteislaulua pienten lasten äideille ja ikääntyneille. Näiden kokemusten pohjalta tutkin ensimmäisessä artikkelissani omaa laulamalla voimaantumisen prosessiani autoetnografisella kirjoittamis- ja tutkimusotteella. Autoetnografia on omaelämäkerrallinen kirjoittamisen ja tutkimuksen genre, joka yhdistää persoonallisen kulttuuriseen sekä tarjoaa mahdollisuuden monipuoliselle ilmaisulle (Ellis & Bochner 2000, 739). Autoetnografiassa kirjoittaja ammentaa henkilökohtaisista kokemuksistaan ja vuorovaikutussuhteistaan sekä kirjoittaa avoimen subjektiivisesti, jopa tunnustuksellisesti (Salo 2007, 242–243; Mackinlay 2010, 97). Nostin artikkelissani voimakkaasti esiin erilaisia tarpeitani, joita laulaminen täytti, ja kuvasin avoimesti esimerkiksi laulaessa esiin nousseita tunteita, kuten häpeän tunnetta, jonka kytkin suomalaisessa musiikin opetuksessa vallalla olleeseen käsitykseen siitä, kuinka toiset osaavat laulaa ja toiset eivät (Numminen 2005, 19). Koin myös, että kirjalliseen, kappaleista koostuvaan lauluperinteeseen verrattuna improvisaatiossani oli kyse jostain hallitsemattomammasta, intuitiivisemmasta ja tulkinnanvaraisemmasta. Siksi pohdin, voinko yhä kantaa yhteisöllisen muistini kautta häpeää ajalta, jolloin vanhakantaisten muistinvaraisten runolaulujen laulamisesta tuli osa pakanallisuutta ja siten jotain auktoriteeteilta salattavaa ja häpeällistä (Heiskanen 2006, 159).

Vuoden 2010 alussa oma laulamiseni vaihtui ikäihmisten laulattamiseen. Aloin ohjata musiikkitoimintaa kahdessa sastamalalaisessa (tuolloin vammalalaisessa) palvelukeskuksessa tammikuussa 2010. Näistä toinen oli kunnallinen, Sastamalan seudun sosiaali- ja terveyspalveluiden palvelukeskus, jossa myös päädyin koordinoimaan työelämävalmennettavana palvelukeskuksen kulttuuritoimintaa kolmeksi kuukaudeksi keväällä 2011. Syksyllä 2011 olin puolestaan toiset kolme kuukautta työelämävalmennuksessa Sastamalan kaupungin kulttuuripalvelujen puolella, jolloin toteutimme yhdessä sosiaali- ja terveyspalveluiden kanssa Ikäihmisten kulttuuriverkosto kokeilun ja laitoimme alulle hakemuksen Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen kehittämistä varten. Olin siten mukana Sastamalan vanhuspalveluita ja kulttuuritoimintaa yhdistävällä kentällä kaksi vuotta ennen kuin aloimme kehittää niitä palveluja, joissa ja joiden aikana on tuotettu tämän tutkimuksen aineisto. Kehittämistyötä helpotti huomattavasti se, että tunsimme valmiiksi toistemme osaamista

ja toimialaa. Marja-Liisa Honkasalon (2008, 40) mielestä ydinkysymys kenttätöössä on viipyminen tutkittavien kanssa, mikä merkitsee aikaa, hitautta ja keskittymistä heidän elämänsä ja yhteisönsä eri puoliin. Oma kenttätöyöni – verkostojen luominen, palvelujen kehittäminen ja osallistujien kokemusten kerääminen – kesti kokonaisuudessaan seitsemän vuotta (2010–2016).

Toista ja kolmatta artikkelia varten lähdin kehittämään Musiikkimootorit-ryhmää ja Kulttuurikuntouttajat-koulutusta mahdollisimman paljon yhdessä ikääntyneiden ja vanhuspalveluiden työntekijöiden kanssa, jolloin myös tutkimuksen tekeminen kehittyi luontevasti osallistavan etnografian suuntaan. Osallistavan etnografian lähtökohtana on, että etnografista tutkimusta tekevän tutkijan läsnäolo, toiminta ja tutkimuksen tulokset vaikuttavat aina jollain tavalla tutkimuksen kohteina oleviin ihmisiin ja heidän elämäänsä (Moisala & Seye 2013, 38). Osallistavassa etnografiassa tutkija kääntää vaikuttamisen näkyväksi, pyrkii avoimesti vaikuttamaan läsnäolollaan ja ideoillaan sekä koettaa löytää ratkaisuja myös käytännön ongelmiin (ks. Väättäinen 2013, 119). Osallistavalle etnografialle ominaisesti pyrin yhdessä tekemällä horjuttamaan perinteistä valta-asetelmaa tutkijan ja tutkittavien välillä luomalla sellaisia kohtaamisia, joissa korostui tutkijan ja tutkittavien välinen vastavuoroisuus ja tasavertaisuus (Väättäinen 2013, 119; Mackinlay 2010, 105). Käytännössä tämä oli mahdollista, koska hybriditoimijana vaihdoin roolia tutkijasta musiikkitoiminnan vetäjään, oppimisen ohjaajaan tai projektityöntekijään, aina tarpeen mukaan. Roolia ja sanastoa vaihtamalla pystyin toimimaan erilaisissa vuorovaikutussuhteissa ja konteksteissa sekä valtarakenteiden eri tasoilla.

Lappalaisen (2007a, 14) mukaan etnografisen lähestymistavan voima on sen mahdollisuuksissa tuottaa yhteiskunnallisesti merkityksellistä tutkimusta tekemällä näkyväksi erilaisia eroja tuottavia, poissulkevia ja ihmisten toimijuutta rajoittavia käytäntöjä. Osallistavana etnografina astuin tässä askelta pidemmälle, kun hybriditoimijana pyrin yhdessä tekemällä tukemaan sekä organisaation että paikallisen toimintakulttuurin muutosta ja löytämään ratkaisuja eroja tuottaviin ja toimijuutta rajoittaviin käytäntöihin. Yhdessä tehdessä osallistujan ja osallistajan rajat hämärtyivät, sillä käytännössä ikääntyneet ja mukana olleiden organisaatioiden työntekijät osallistivat minua omiin prosesseihinsa yhtä lailla kuin minä heitä tähän tutkimusprosessiin (vrt. Koen 2003, 40). Koin alusta asti osallistamisen ongelmalliseksi käsitteeksi, koska se sisältää helposti ajatuksen, että toisen ihmisen voi tehdä

osalliseksi tai jopa voimaannuttaa ulkopuolelta käsin, ikään kuin antaa toimijuuden tai ”äänen” toiselle ihmiselle (Pyyry 2012, 35). ”Osallistava” sisältää siten sanana sisäänkirjoitetun valta-aseman ja roolien epätasa-arvoisuuden. Paremmän käsitteen puutteessa valitsin toisessa ja kolmannessa artikkelissa kuitenkin osallistamisen käsitteen, tarkoittaen sillä palvelukeskuksen asukkaiden ja henkilökunnan kutsumista ja kannustamista mukaan talon musiikki- ja kulttuuritoiminnan kehittämisprosessiin ja prosessin aikaansaaman uuden tiedon *kanssatuottamiseen* (Järviluoma & Leppänen 2004, 36).

Musiikki- ja kulttuuritoimintaa kehittäessäni aloin toimia osana organisaatiota ja sen toimintakulttuuria, joka oli yhtäaikaisesti ikääntyneiden koti, heille tarjolla olevien palvelujen keskittymä sekä palvelukeskuksen työntekijöiden työpaikka. Kulttuuritoimijana ympäristö oli minulle uusi, enkä tuntenut hoiva- ja työkuulttuurin kirjoitettuja ja kirjoittamattomia sääntöjä ja käytäntöjä. Työotteeni oli tunnusteleva ja kuunteleva, kun opettelin uusia tapoja sanoittaa tekemääni kulttuurityötä ja sen tavoitteita. Taide- ja kulttuuri- sekä sosiaali- ja terveysalojen yhteistyötä käsittelevä tutkimus nostaa usein esiin näiden kahden toimialan eroja ja vastakkainasetteluja (esim. Liikanen 2003; Laukkanen, Colliander & Teikari 2017; Puha 2017). Totta kuitenkin on, että esimerkiksi omassa tutkimuksessani toimimme kummankin toimialan sisällä samassa kaupungissa, samalla kielellä, pitkälti saman lainsäädännön ja yhteiskunnallisen tilanteen alla. Toimintakulttuuriset erot kulttuuri- ja sote-alojen välillä usein korostuvat, vaikka toisaalta erot ovat hyvin pieniä verrattuna siihen, millaisia eroja koko maailman mittakaavassa voi kahden kulttuurin välillä olla.

Paukkunen (2007, 184) pohtii omassa tutkimuksessaan etnografista kenttätyötä vieraan kulttuurin oppimisprosessina, jossa keskeisenä työvälineenä on vuorovaikutus kentän eri toimijoiden välillä. Tällöin materiaalin keräämistä tärkeämpää onkin sosiaalinen kanssakäyminen, sillä vain sitä kautta on mahdollista oppia tuntemaan tutkimuksen kohteena olevaa kulttuuria eli ihmisten ajattelu- ja toimintatapoja (emt., 185). Kun perinteisesti etnografian tarkoitus on esittää kysymyksiä kahden kulttuurin – tarkastelijan ja tarkasteltavien – välissä (Van Maanen 2011, 4), olen itse tasapainotellut sen välillä, kuinka erotan, mitkä ovat eri toimintakulttuureille ominaisia arvoja, asenteita ja toimintatapoja ja mitkä arvot ja vaikkapa tavoitteet puolestaan yhdistävät meitä eri taustoista tulevia. Kehittäjänä ja soveltavana tutkijana viihdyn parhaiten juuri eri toimintakulttuurien välisillä rajapinnoilla.

Osallistava etnografi saattaa tuntea olevansa kyseenalaistaja ja yhtenäisyyden tunteen rikkoja (Arvisto, Lehtiö & Väättäinen 2006, 138). Minä puolestani koin miltei päinvastoin – etsin etnografina eri toimintakulttuurien väliltä näkemyksiä ja toimintatapoja, jotka toivat ihmisiä yhteen ja ohjasivat heitä näkemään toistensa vahvuuksia omiensa rinnalla. Olin etnografinkin koko ajan kehittäjä. Pidin tässä tutkimuksessa esiteltyjä, ikääntyneiden ja moniammatillisten osaajien kanssa kehitettyjä kulttuurihyvinvointipalveluja vähintään yhtä merkityksellisinä kuin niistä kirjoitettua tutkimusta. Itselleni oli myös tärkeää, että tämä tutkimus on tuotettu tavalla, joka palvelee tiedeyhteisön ohella myös sitä varsinaista kehittämistoimintaa, josta tutkimus kertoo. Näiden pohdintojen seurauksena tein neljännen artikkelin kohdalla ratkaisun kutsua tutkimusotettani kehittäväksi etnografiaksi.

Kehittävä etnografia tuo yhteen autoetnografian, osallistavan etnografian ja soveltavan antropologian puolella käytetyn kehittämisetnografian. Lisäksi se yhdistää etnografista perinnettä kehittämistyölle ominaiseen voimavaralähtöiseen ja ratkaisukeskeiseen työotteeseen. Soveltavassa antropologiassa käytössä oleva kehittämisetnografia (*ethnography of development* tai *development ethnography*) on etnografista tutkimusta, jossa tutkija on projektissa mukana kehittäjänä tai antropologisena konsulttina (Mosse 2005, 11–13). Kehittämisetnografiassa tutkija on projektitoimija siinä missä toisetkin ja sitoutuu yhtä lailla niin kehittämiseen kuin tutkimuksen tekoonkin ollen yhtä aikaa sekä sisä- että ulkopuolinen. Kehittämisetnografiat ovat kuitenkin keskittyneet ainoastaan kehitysyhteistyöhön, jonka kentällä soveltavat antropologit (esim. Mosse 2005, 2006; Févre 2010) ovat työskennelleet ja tuoneet käytännön työstä saamaansa tietoa mukaan akateemiseen keskusteluun. Kehittämisetnografioiden näkökulma on voimakkaammin yhteiskunnallinen, sillä ne nostavat selkeämmin esiin kehitysyhteistyöhön vaikuttavia historiallisia tekijöitä ja poliittisia voimasuhteita. Käsittääkseni kehittämisetnografioissa painotetaan sitä, millaisia osatekijöitä on huomioitava, jotta projektit onnistuisivat (esim. Mosse 2005, 8). Omassa työssäni kehittävä etnografia on ollut osa kehittämistyötä (*ethnography for development*) ja sen keskiössä on ollut kehittämistyön kannalta olennaisen ilmiön kuvaaminen ja analysoiminen. Lisäksi olen käyttänyt lähestymistapana voimavaralähtöistä ja ratkaisukeskeistä työotetta, joka on tarkoittanut ennen kaikkea keskittymistä osallistujien osaamisen ja (jäljellä olevien) voimavarojen sekä heillä käytössä olevien resurssien hyödyntämiseen ongelmia ratkaistaessa.

Tässä tutkimuksessa kehitetylle ja toteutetulle kehittäväälle etnografialle¹⁹ ovat siten olleet ominaisia seuraavat seikat:

1. *Kehittävä etnografia kuvaa ja pyrkii ymmärtämään tutkittavaa ilmiötä sitä kehittämällä.* Belfioren ja Bennettin (2008, 6–7) mukaan tarve puolustaa taidetta ja sen merkityksellisyttä on hämärtänyt taiteen vaikutusten tutkimuksessa taiteen puolesta puhumisen ja tutkimuksen rajan. Vaikuttavuustutkimuksiin on usein kohdistunut paljon metodologista kritiikkiä, sillä teksteissä on ennemminkin todisteltu, että taiteella on vaikutuksia, kuin tutkittu, onko todellisuudessa näin. Tätä asiaa on ollut hankala kiertää omassa tutkimuksessani, koska olen sekä kulttuuritoiminnan kehittäjä että sen tutkija. Kehittäjänä minun on uskottava siihen, että taiteella on merkitystä ja vaikutusta, muuten en saa toimintaa eteenpäin enkä valettua uskoa toisiin. Kehittäjänä minulle on myös luontaista korostaa haasteiden sijaan toimijoita yhdistäviä asioita sekä heidän onnistumisiansa. Kuinka sitten onnistuisin tutkijana kyseenalaistamaan kehittäjäminäni työn tulokset ja pohtimaan, oliko toiminnalla merkitystä, sen sijaan, että päädyn todistelemaan, että totta kai toiminnalla oli merkitystä? Sisäisen ristiriidan vuoksi en ole lähtenyt arvioimaan kehitettyjen palveluiden vaikutuksia, vaan tutkin vaikutusten sijaan kehittämisen keskiössä olevaa ilmiötä – toimijuutta kulttuurisessa vanhustyössä – ymmärtääkseni sen eri ilmenemismuotoja sekä niitä olosuhteita, joissa ilmiö saa muotonsa. Koska tutkin ilmiötä kehittämällä sitä, ei kehittämistä ja tutkimusta voida erottaa toisistaan. Lisäksi tutkimusta kirjoittaessani taustalla on ajatus jatkuvasta kehittamisestä, sillä kuvaamalla ja analysoimalla toimijuutta kulttuurisessa vanhustyössä pyrin edelleen edistämään kulttuuripalveluiden ja niihin kytkeytyvän toimijuuden kehittymistä tutkimissani vanhuspalveluissa.

2. *Yhdessä tekeminen on olennainen osa kehittävää etnografiaa.* Kehittävä etnografi ei seuraa vierestä muiden kehittämistyötä, vaan osallistuu itse kehittämiseen, keräten samalla kehittämisprosessin tuottamaa aineistoa. Kuten olen osallistavan etnografian kohdalla kuvannut, kehittämistyölle ominaista oli vuorovaikutteisuus sekä ikääntyneiden ja eri alojen ammattilaisten kutsuminen mukaan yhteiseen toimintaan. Kehitimme

19 Taiteellinen ja/tai käytäntölähtöinen tutkija toimii hyvin samantapaisesti lähestyessään ilmiötä taiteellisen prosessin avulla. Menetelmien valintaan ja nimeämiseen vaikuttavat kuitenkin sekä toimintaympäristö että tutkijan ammatillinen tausta ja identiteetti: etnografiksi identifioitavana en osaisi itse ajatella tekeväni taiteellista tai käytäntölähtöistä tutkimusta, vaikka käytännön ratkaisut ja prosessit olisivatkin ulkopuolisen silmin pitkälti samanlaisia kuin taiteilijataustaisilla tutkijoilla.

asiakkaiden ja työntekijöiden kanssa yhdessä kaksi kulttuurihyvinvointipalvelua, joiden avulla pyrimme vahvistamaan osallistujien toimijuutta, ja tuotimme yhteistyössä monipuolista aineistoa osana kehittämistyötä. Kulttuurikuntouttajat-hankeraportin kirjoitin yhdessä kansalaisopiston suunnittelijaopettajan ja Sotesin palvelukoordinaattorin kanssa. Vaikka kehittämistyö onkin jaettava, päävastuu tutkimuksen tekemisestä on etnografilla itsellään. Kehittämistyössä tuotetun aineiston olen analysoinut yksin ja tutkimuksen olen kirjoittanut yksin. Olen kuitenkin luetuttanut kehittämistyöhön osallistuneilla jokaisen artikkelini sekä osittain myös tämän yhteenveto-osan luonnoksen, ja he ovat kommentoineet tekstejä (aiheesta tarkemmin luvussa 3.3.2).

Kehittävä etnografi painii jatkuvasti kehittäjä- ja tutkijarooleihin liittyvien ennako-odotusten ristipaineessa. Yhteiskehittämisessä etnografi on selkeästi yhdenvertainen toisten toimijoiden kanssa. Toki projekteista vastaavana työntekijänä minulla on ollut muita enemmän vastuuta toiminnan läpiviemisestä ja tulosten saavuttamisesta, mutta ideani toiminnan kehittämiseksi ovat olleet samanarvoisia toisten toimijoiden asiantuntemuksen kanssa. Tutkijana etnografilta odotetaan kuitenkin syvempää asiantuntijuutta sekä tutkimustuloksiin pohjautuvia suosituksia tilanteeseen sopivista, osaamista ja toimintaa kehittävästä käytännöistä ja toimintamalleista. Tällöin analysoidessaan vertaiskehittäjien toimintaa ja antaessaan heille toimintasuosituksia toiminnan kehittämiseksi etnografi kohtelee tutkittaviaan vertaisten sijaan tutkimuksen ja suositusten kohteina (Freire 1979/1972, 143; sit. Järviluoma & Leppänen 2004, 36). Vertaiskehittäjän ja tutkijan – toisin sanoen sisä- ja ulkopuolisen – näkökulmien yhdistäminen on kehittävä etnografian työssä jatkuvasti läsnä ja luo pysyvän ristiriidan, jonka kanssa toimiminen on hämmentävää, eettisesti sensitiivistä ja toki myös inspiroivaa.

3. Kehittävässä etnografiassa tuotetaan uudenlaisia toimintamalleja, joiden avulla keskiössä olevaa ilmiötä kehitetään ja tutkitaan. Tässä tutkimuksessa olen ollut mukana kehittämässä vertaisohjattua Musiikkimoottorit-ryhmää sekä Kulttuurikuntouttajat-koulutusta. Nämä toimintamallit tai konseptit ovat tämän tohtorintutkimuksen kannalta merkityksellisiä niin palveluina, tutkimusmenetelminä, aineistoina kuin tutkimustuloksina.

4. Kehittävä etnografian oma näkökulma tulee esiin tutkimuksessa yhdenvertaisena toisten osallistujien näkökulmien rinnalla. Kehittävä etnografi avaa omia kokemuksiaan

ja omaa rooliaan tutkimuksessa esimerkiksi autoetnografisen kirjoittamisen avulla. Etnografiassa yleensäkin on tärkeää kuvata avoimesti tutkijan positio, ja kehittävässä etnografiassa tämän merkitys korostuu entisestään: kehittämistyöhön vaikuttaa suuresti se, miltä taustalta kehittäjä tulee, mitä osaamista hänellä on, kuinka hän aistii ja tulkitsee tilanteita sekä millaiseksi hänen roolinsa yhteisössä muotoutuu. Toisten ihmisten toimijuutta tutkiessa on tärkeää tulla tietoiseksi siitä, miten kehittäjä-tutkijan oma toimijuus ilmenee ja rakentuu yhteisessä kehittämistyössä osana yhteisöä ja sen toimintaa. Mitä avoimemmin hänen toimintaansa ja kokemuksiaan kuvataan, sitä avoimemmaksi kehittämistyö tulee kaikkine haasteineen ja onnistumisineen. Omassa tutkimuksessani laulajan, ohjaajan, koordinaattorin ja tutkijan roolit ruokkivat kokonaisvaltaisesti toinen toistaan: se, mitä oivalsin tai oivalsimme yhdessä käytännön työssä, ruokki ajatuksiani tutkijana, ja se, mitä pohdin tutkijana, näkyi pian myös käytännön yhteistyössä tekemissäni ehdotuksissa ja ratkaisuisissa. Kehittämisen- ja tutkimusprosessin aikana myös oma toimijuuteni muuttui ja kehittyi. Tuloksia kirjoittaessani joudun tasapainottelemaan sen välillä, missä määrin omat toimijuuden kokemukseni ovat tutkimuksen tavoitteiden kannalta merkityksellisiä ja miltä osin kokemukset eivät ole relevantteja, vaan lähinnä oma sisäisen kokemusmaailman epätarkoituksenmukaista korostamista ja reflektointia.

3.2 Kehitetyt kulttuurihyvinvointipalvelut

Kuvaan tässä luvussa tutkimusprosessin aikana kehitettyjä kulttuurihyvinvointipalveluita. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksesta lukija saa lisätietoa liitteenä olevasta Kulttuurikuntouttajat-hankkeen raportista. Musiikkimoottorit-ryhmän kehittymisestä ei ole omaa itsenäistä raporttijulkaisua, joten kuvaan sitä tässä luvussa laajemmin.

3.2.1 Musiikkimoottorit

Musiikkimoottorit on vertaisohjattu musiikkiryhmä, joka kehitettiin sastamalalaisessa palvelukeskuksessa vuosina 2012–2013. Kehittämisvaiheessa riittävän hyväkuntoisista ja musiikista kiinnostuneista palvelukeskuksen asiakkaista koulutettiin henkilökunnan tukemia musiikkituokioiden vertaisohjaajia, musiikkimoottoreita. Toiminnan tarkoituksena oli lisätä asiakkaiden mahdollisuuksia vaikuttaa palvelukeskuksessa järjestettävään musiikkitoimintaan sekä ohjata asiakkaita ja henkilökuntaa tekemään yhdessä jotain musiikillista, johon he eivät jatkossa tarvitsisi ulkopuolista musiikin ammattilaista.

Toimintapaikkana oli Sastamalan seudun sosiaali- ja terveystalouden omistama palvelukeskus Sastamalassa. Palvelukeskus koostui erilaisista asumisyksiköistä: siihen kuului tehostetun asumispalvelun yksiköitä, palveluasuntoja sekä vuokra-asuntoja. Palvelukeskuksessa kokoontui myös vaihtuvia päivätoiminnan ryhmiä. Ohjasin palvelukeskuksessa musiikkitoimintaa vuoden 2010 alusta. Lisäksi ollessani palvelukeskuksessa työelämävalmennuksessa keväällä 2011 haastattelin palvelukeskuksen henkilökuntaa ja hyväkuntoisia asiakkaita siitä, millaista toimintaa he tahtoisivat talossa järjestettävän. Kyselin myös, mitä sellaista asukkaat haluaisivat tehdä, jota heillä olisi vielä voimia ja taitoa ohjata itse. Asukkailla oli monenlaisia toiveita, mutta yksi säännöllisesti esiin noussut toive oli musiikkitoiminnan lisääminen ja monipuolistaminen.

Suunnittelin muuttoa toiselle paikkakunnalle, minkä vuoksi olin lopettamassa palvelukeskuksen musiikkitoiminnan ohjaamisen keväällä 2012. Kuulin toistuvasti harmittelua siitä, että yhteislaulu loppuu, sillä uutta ohjaajaa ei ollut löytynyt. Niinpä ajattelin kokeilla, kuinka ohjasin asiakkaita ja henkilökuntaa ohjaamaan musiikkitoimintaa itse, jotta säännöllinen ja uskonnollisesti sitoutumaton musiikkitoiminta ei täysin loppuisi palvelukeskuksesta (seurakunnan kanttori ohjasi hengellisiä musiikkihetkiä viikoittain). Sibelius-Akatemian Kehittämiskeskus oli myöntänyt minulle keväällä rahoituksen Muistomusikaali-teoksen toteuttamiseen palvelukeskuksen asukkaiden kanssa. Kehittämiskeskuksessa suhtauduttiin myönteisesti ajatukseen, että suuntaankin rahan musiikkitoiminnan jatkuvuuden varmistamiseen ikääntyneitä ja henkilökuntaa valmentamalla. Musiikkitoiminnan kehittämisen painopiste säilyi näin edelleen ikääntyneiden musiikillisen toimijuuden kehittämisessä, toiminnan tapa vain vaihtui esiintymisestä ryhmän ohjaamiseen.

Sosiaali- ja terveystalouksissa työskentelevältä etnomusikologilta ei odoteta, että hän diagnosoisi ihmisiä tai auttaisi heitä muuttamaan muunlaisiksi kuin he ovat (Bakan 2015, 134). Sen sijaan hänet on koulutettu käsitteellistämään tapoja, joilla ihmiset poikkeavat hänestä itsestään, musiikillisesti tai muutoin. (Emt.) Poikkeamat eivät ole merkkejä siitä, että ihmisissä olisi jotain vikaa, vaan ne kertovat ihmisten erilaisista (musiikillisista) kyvyistä (*diffability*; Kennedy 2012). Tähän ajatukseen pohjautui myös oma kehittämistyöni erityisesti Musiikkimoottorien kohdalla: en ollut paikalla musiikkiterapeuttina (koska en ole musiikkiterapeutti) tukemassa ikääntyneiden kuntoutumista, vaan olin vanhuspalveluissa kehittämässä yhdessä toimintaa, joka pohjautui

ikäntyneillä ja henkilökunnalla jo olevaan osaamiseen ja siihen toimijuuteen, joka kullakin oli käytettävissä kyseisessä tilanteessa.

Syksyllä 2012 aloin ohjata osallistavaa musiikkiryhmää, jonka tarkoituksena oli siirtää vähitellen vastuuta musiikkiryhmästä ja laajemmin palvelukeskuksen musiikkitoiminnasta sen asiakkaille ja henkilökunnalle. Elo-syyskuussa 2012 mietimme yhdessä henkilökunnan kanssa, ketkä olisivat ryhmään sopivia, siis sekä musiikista innostuneita että myös riittävän hyväkuntoisia innostamaan toisia. Kyselin näitä asiakkaita mukaan, ja valtaosa innostuikin asiasta. Ryhmä kokoontui minun ohjaamanani syyskuusta 2012 toukokuuhun 2013 joka toinen viikko puolitoista tuntia kerrallaan. Ryhmään osallistui 7–10 vuosina 1921–1953 syntyneitä vakituista asiakasta ja heidän rinnallaan satunnaisesti muita asiakkaita ja henkilökuntaa.

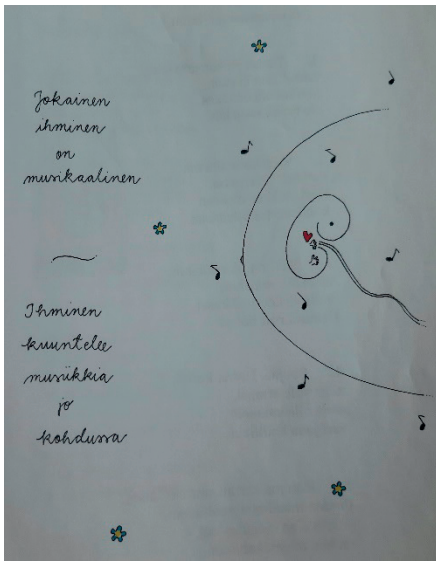
Pohdimme yhdessä asiakkaiden kanssa, millaista musiikkitoimintaa he haluavat ja miten sen voisi toteuttaa palvelukeskuksen tiloissa ja resursseilla. Kokoonnuimme musiikkitoiminnan parissa mahdollisimman monipuolisesti eri puolilla palvelukeskusta ja hyödynsimme siten niitä resursseja, joita talossa oli jo valmiiksi hankittuina. Palvelukeskuksen kaapeissa pullisteli monenlaisia laulun sanoja, talossa oli kolme pianoa, useampi cd-soitin, kahdet karaokelaitteet ja monitoimisalissa laulajalle mikrofoni, joten monenlainen musiikkitoiminta onnistui laitteiden ja tarvikkeiden puolesta. Tein samanaikaisesti yhteistyötä talon henkilökunnan kanssa löytääkseni henkilökunnasta musiikkitoiminnasta kiinnostuneita, jotka tulisivat asiakkaiden tueksi musiikkituokioiden ohjaamisessa. Tavoitteena oli, että vastuu ryhmän ohjaamisesta siirtyy vähitellen minulta henkilökunnan tukemille asiakkaille ja että he ottavat lähtiessäni yhdessä vastuun asukasvetoisesta musiikkitoiminnasta. Heidän ei siis suinkaan tarvinnut jatkaa ryhmää sellaisena kuin minä olin sitä ohjannut, vaan toteuttaa talossa sellaista musiikkitoimintaa, josta he itse pitävät ja johon talo tarjoaa mahdollisuuksia. Kyseessä oli siten tietynlainen ikäihmisten parissa toteutettu innostamisprojekti (vrt. Kurki 2007).

Innostaminen ja osallistaminen tapahtui ryhmässä mahdollisimman monella tasolla. Musiikkitoiminta määräytyi mahdollisimman pitkälle sen mukaan, mitä osallistujat toivoivat. Kaikkein toivotuinta oli yhdessä laulaminen (14 krt). Kolmasti ryhmä lauloi karaokea, kerran piti iltapäivätanssit ja kerran yksi osallistujista järjesti juhlat kotonaan. Asukkaat osallistuivat ryhmän toimintaan muun muassa toivomalla lauluja, aloittamalla

kappaleita heille sopivalta korkeudelta ja keskustelemalla laulujen herättämistä ajatuksista. Huomioimme myös osallistujien omaiset ja sosiaalisen verkoston ja mietimme, keitä he voisivat pyytää mukaan ryhmään, keiden luona voisimme käydä vierailulla ja kuka voisi tulla seuraksemme soittamaan tansseihin. Suunnittelimme jatkuvasti yhdessä myös tulevaa ja pohdimme, miten heidän toivomaansa musiikkitoimintaa saadaan pidettyä yllä sitten, kun vastuu ryhmästä siirtyy heille.

Vastuu siirtyi ryhmäläisille pienissä osissa. He ottivat vastuuta esimerkiksi laulun aloittamisella silloinkin, kun olin ryhmässä paikalla. Olin kuitenkin aika usein myös pois ryhmästä, aluksi pieniä aikoja ja vähitellen pidempiä, jotta osallistujat saivat harjoitella itseohjautuvuutta pienissä erissä. Kävin ryhmän kokoontumisen aikana monistamassa laulun sanoja tai tapaamassa jotakuta henkilökunnasta ja jätin ohjausvastuun jollekulle ryhmästä. Kevätpuolella välillä sairastuinkin ja lopulta jättäydyin kokonaan sivuun joiltain kerroilta. Ryhmästä nousi luontevasti muutama rohkea ja innokas, jotka jakoivat vastuuta ryhmässä.

Pidin ryhmässä myös kaksi luentoa musiikin hyvinvointivaikutuksista. Lyhyiden (15–30 min) luentojen otsikkoina olivat ”Musiikki ja hyvinvointi” ja ”Musiikki ja muisti”. Luennot sisälsivät tutkimustiedon ohella keskustelua siitä, kuinka osallistujat olivat kokeneet musiikin lisäävän heidän omaa hyvinvointiaan. Luentojeni tarkoituksena oli saada palvelukeskuksen asukkaita tietoisemmiksi siitä, kuinka he hoitavat itseään musiikilla, sekä kannustaa ylläpitämään niitä musiikkisuhteita tai musiikin käyttämisen tapoja, jotka kuuluivat jo heidän repertuaariinsa. Pääpaino oli siis jo olemassa olevien taitojen ylläpitämisessä ja unohtuneiden, aiemmin osattujen taitojen uudelleen käyttöön ottamisessa. Luennot saivat yllättävän hyvän vastaanoton. Ikääntyneet jaksoivat kuunnella ja osallistuivat myös keskusteluun. Samanaikaisesti yksi palvelukeskuksen hoitajista teki Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen opinnäytetyönään lauluvihkoa palvelukeskuksen käyttöön. Jotta musiikin hyvinvointivaikutuksista olisi jäänyt jotain pysyvämpää tietoa taloon, sovimme hänen kanssaan, että lisäksi laulujen lomaan pieniä tietoisuuksia musiikin kuuntelemisen, laulamisen ja yhdessä tekemisen hyvinvointivaikutuksista. Näin sekä asukkaat että henkilökunta törmäävät myös kognitiivisella tasolla ajatukseen musiikin kuntouttavasta vaikutuksesta aina silloin tällöin, kun he käyttävät lauluvihkoja. Hoitaja vielä muokkasi tietoisuudet esteettiseen ja helposti ymmärrettävään muotoon, ja niistä tulikin hyvää palautetta.

Kuva 1: Esimerkki Kulttuurikuntouttajat-koulutukseen osallistuneen hoitajan lauluvihkoon piirtämästä kuvituksesta.

Sain heti alussa palvelukeskuksen eri yksiköiden vastaavista työntekijöistä koostuvan ohjausryhmän käyttöni. Ryhmään kuului palvelukoordinaattori (joka toimi myös päivätoiminnan esimiehenä), asumispalveluyksikön osastonhoitaja, kotihoidonohjaaja sekä palveluohjaaja. Meillä oli yhteensä kolme ohjausryhmän tapaamista, lisäksi olin jokaisen ohjausryhmäläisen kanssa kahdenkeskisessä yhteydessä tarpeen vaatiessa. Ohjausryhmään kuulunut palveluohjaaja teki omaa opinnäytetyötään talon talotoimikuntaa liittyen. Sain häneltä monia hyviä vinkkejä, ja teimme myös yhteistyötä asukaslähtöisen toiminnan parissa. Ryhmän jatkuvuuden suunnittelussa ohjausryhmä oli todella tärkeä.

Henkilökunta osallistui ohjaamani musiikkiryhmän toimintaan vaihtelevasti. Kuten jo mainitsin, ryhmän jäsenet valittiin alussa hoitohenkilökunnan avustuksella. Lisäksi hoitajat huolehtivat pyörätuolissa istuvat ryhmäläiset kokoontumisiin. Käsitykseni mukaan asukkaille löytyi aina saattaja, kun he halusivat tulla ryhmään. Tavoitteena oli, että omahoitajat olisivat jääneet ryhmäläisten mukana musiikkituokiolle, mutta näin ei käynyt. Apunani oli usein palvelukeskuksessa työelämävalmennuksessa ollut henkilö, jolla oli vahva laulutausta ja joka otti muun muassa vastuuta ryhmän esiintymisestä esilaulajina talotoimikunnan joulukoristelutilaisuudessa. Kerran mukana oli yksi opiskelija ja kahdesti henkilökunnan jäsen. Työelämävalmennettavan käyttäminen ei kuitenkaan sitouttanut henkilökuntaa Musiikkimootorit-toimintaan, sillä valmennettava ei ollut talon vakituista henkilökuntaa.

Lähetin kahteen otteeseen sähköpostia kahdelle palvelukeskuksessa työskentelevälle esimiehelle, että tulisin mielelläni pitämään Musiikkimoottorit-aiheista koulutuspäivää henkilökunnalle. Mielessäni oli parituntinen työpaja, jossa olisin kertonut musiikin tutkituista hyvinvointivaikutuksista ja ohjannut heitä miettimään omaa rooliaan asukkaiden toiminnan mahdollistajina. Kumpikaan esimies ei koskaan vastannut sähköpostiini, ja idea henkilökunnan kouluttamisesta hautautui. Vaikka ymmärsinkin talon kiireen, tämä jäi harmittamaan minua, koska olisin ehkä koulutuksen avulla saanut henkilökuntaa laajemmin mukaan Musiikkimoottorien toimintaan.

Suunnittelimme pitkin kevättä 2013 ryhmäläisten kanssa talon tulevaa musiikkitoimintaa. Huhtikuussa asukkaat valitsivat ryhmän jatkavaksi ohjaajaksi yhden osallistujista, Eeron, sillä heistä tuntui paremmalta, että ryhmällä on yksi selkeä johtaja kuin että useampi olisi johtanut ryhmää yhdessä. Mies oli ratkaisuun tyytyväinen ja otti mielellään vastuuta ryhmän tulevaisuudesta. Toiveenani oli, että useampi asukas ottaisi yhdessä vastuun ryhmän jatkuvuudesta, mutta sitä emme sillä hetkellä saaneet onnistumaan. Asukkaat olivat ehkä tottuneet siihen, että yksi henkilö ohjaa toimintaa sen sijaan, että etsittäisiin yhdessä toimivia ratkaisuja. Minusta yksin johtaminen oli riskialtis ratkaisu, koska Eerolla oli haasteita terveytensä kanssa, mutta tällä tavalla lähdimme kuitenkin liikkeelle.

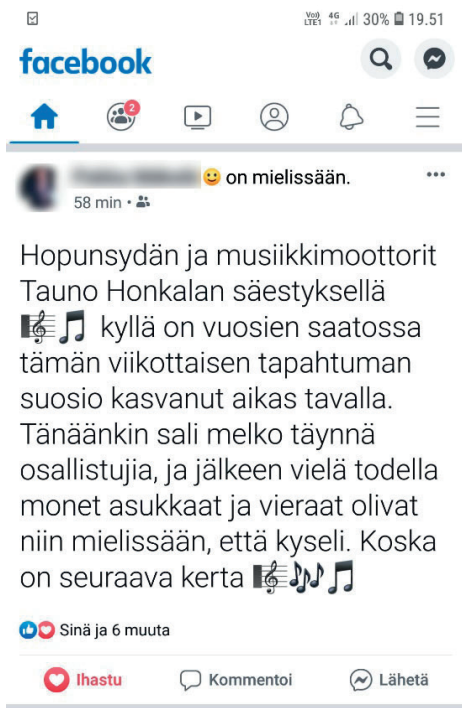
Mietimme ohjausryhmän kanssa kevään aikana erilaisia vaihtoehtoja, kuinka asukkaiden itseohjaama musiikkiryhmä voisi sulautua osaksi palvelukeskuksen toimintaa ja kuinka henkilökunta ottaisi siitä vastuuta vertaisohjaajan rinnalla. Toukokuussa 2013 lähtiessäni talosta asiaan ei ollut vielä saatu selvyttä. Kesäkuussa päivätoiminnan esimies sopi työntekijänsä kanssa, että he ottavat vastuun asukkaiden ohjaamasta musiikkiryhmästä. Kesä oli taukoa toiminnassa, mutta elokuusta lähtien vertaisohjaaja ja yksi päivätoiminnan ohjaajista aloittivat yhteistyön. Aluksi he kokeilivat pitää ryhmää perjantaisin, mutta samaan aikaan asukkaita vietiin ulos, eikä ryhmään riittänyt osallistujia. Alkusyksystä vertaisohjaaja sairastui ja joutui sairaalaankin. Muutama kerta jouduttiin perumaan ja syntyi epä tietoisuutta, koska ryhmään voi mennä ja koska ei. Vertaisohjaaja kuitenkin toipui nopeasti ja pysyi, että saisi jatkaa ryhmän johdossa. Hän koki ryhmän parantavan hänen jaksamistaan ja auttavan terveenä pysymisessä.

Myöhemmin syksyllä 2013 Musiikkimoottorit-toiminta alkoi vähitellen vakiintua. Yhteislaululle löydettiin parempi aika maanantaiaamupäivisin. Vertaisohjaaja tahtoi jatkaa

musiikkitoimintaa juuri yhteislaulun merkeissä ja ohjasi viikoittain kokoontuvaa laulu-tuokiota henkilökunnan vaihtuvalla tuella. Muista musiikkimoottoreista vertaisohjaajan naapurissa asuva Aino oli säännöllisesti mukana laulamassa ja ennen kaikkea henkisenä tukena. Henkilökunnan tuki ilmeni alkuvaiheessa enemmän tilan ja ajan varaamisena ja varmistamisena sekä vesikannun kantamisena – siis hyvin käytännöllisenä tukena. Vertaisohjaaja tarvitsi kuitenkin tukea myös varsinaiseen ohjaustehtävään. Henkilökunta oli välillä hänen kanssaan ymmällään, sillä heidän aika- ja materiaaliresurssinsa olivat kovin rajalliset. Matkassa oli monenlaisia kommunikaatioon ja sairastamiseen liittyviä mutkia: välillä laulu-tuokio peruuntui vertaisohjaajan joutuessa sairaalaan, välillä hän saapui väärään aikaan ja välillä hän onnistui suututtamaan osallistujat tilanteeseen kuulumattomilla sanavalinnoillaan. Musiikkitoiminta jatkui kuitenkin säännöllisenä koko lukuvuoden 2013–2014 pieniä poikkeuksia lukuun ottamatta. Ryhmän koko vaihteli suuresti: joskus Eero ja Aino olivat keskenään paikalla, joskus tulijoita oli kymmeniä.

Kesän 2014 aikana yksi asumisyksiköiden esimiehistä alkoi osallistua säännöllisesti Musiikkimoottorien toimintaan ja tukea vertaisohjaajaa ohjaamisessa (Tähti 2016). Vertaisohjaaja innosti esimiestä musiikin pariin, pulppusi ideoita ja toimi ikään kuin Musiikkimoottorien taiteellisenä johtajana. Esimiehelle jäi puolestaan toiminnanjohtajan rooli: hän organisoivat heille tilan ja tiedotti ryhmän kokoontumisesta. Hän toppuutteli vertaisohjaajan unelmia ja etsi kompromisseja sen suhteen, mikä olisi aidosti toteutettavissa niillä resursseilla, joita heillä oli käytettävissään. Esimies myös kannatteli vertaisohjaajaa emotionaalisesti niillä kerroilla, kun hän oli liian sairas tai väsynyt ohjatakseen ryhmää luvaten, että jos vertaisohjaaja nyt oli liian voimaton, niin ensi kerralla he sitten laulaisivat sitäkin kovemmin. Esimies myös varmisti, että ryhmän osallistujat saivat tilaa ilmaista mielipiteitään ja että vertaisohjaaja otti heidän mielipiteensä huomioon. (Emt.)

Tärkeä rooli muotoutui vähitellen myös tukiryhmälle, joka koostui niistä osallistujista, jotka olivat ryhmän aktiivisimpia kävijöitä. Ryhmään kuului asukkaiden lisäksi omaisia ja harjoittelijoita eri asumisyksiköistä. He ottivat osaltaan vetovastuuta ryhmästä silloin, jos esimies ei päässyt ryhmään vertaisohjaajan tueksi. Tukiryhmäläiset olivat musiikin rakastajia ja taitavia laulajia, joten heistä oli apua myös esilaulajalle, ja he välillä haastivatkin vertaisohjaajaa laulamaisessa.

Kuva 2: Musiikkimoottorit-ryhmää koskeva päivitys Facebookissa 29.1.2020.

Tutkimusprosessin ollessa lopuillaan ryhmä kokoontui edelleen pieniä poikkeuksia lukuun ottamatta viikoittain (ks. Ylitalo 2019). Ryhmää ohjasivat edelleen vertaisohjaaja ja asu-misyksikön esimies. Joka keskiviikko kokoontuvassa lauluryhmässä kävi parhaimmillaan 60–70 osallistujaa. Tilaisuudessa laulettiin vanhoja ja uudempiakin lauluja osallistujien toiveiden mukaan. Silloin tällöin tuttu haitarinsoitaja tuli matkakorvauksia vastaan säes-tämään. Omaiset olivat tervetulleita mukaan, ja osallistujia tuli myös viereisistä vanhusten kerrostaloista. Vuonna 2018 palvelukeskuksessa tehtiin tilasto siitä, miten paljon ihmisiä kävi eri tapahtumissa, kuten hartaustilaisuuksissa. Tilastojen mukaan Musiikkimoottorit oli säännöllisistä ryhmistä kaikkein suosituin.

Musiikkimoottorit-projektissa tuen palvelukeskuksen asiakkaiden musiikillista toimijuutta ennen kaikkea musiikillisen arjen, musiikkitoiminnan vertaisohjaamisen sekä musiikkitoi-minnan järjestämisen näkökulmista. Palvelukeskuksen asiakkaiden musiikillista toimijuutta tukevassa projektissa olisi yhtä hyvin voitu tukea ikääntyviä esimerkiksi esiintyjänä tai musiikkiperinnön välittäjinä. Olisi tuntunut luontevalta, että yksi osa ikääntyvien musii-killista toimijuutta olisi ollut musiikkiperinnön siirtäminen nuoremmille. Tavallaan tätä tapahtuikin, sillä asiakkaiden laulamista lauluista tuli väistämättä tuttuja henkilökunnal-

le, joka kuuli usein samoja lauluja vuodesta toiseen. Missään vaiheessa näiden vuosien aikana musiikin merkitys kulttuuriperintönä ei kuitenkaan noussut esiin, ei asiakkaiden eikä henkilökunnan puheissa. Mielestäni se kertoo jotain sekä ikääntyneiden kulttuurisen pääoman että musiikin arvostuksesta, tai ennemminkin arvostuksen puutteesta, meidän kulttuurissamme. Musiikki nähdään helposti ikääntyneiden kohdalla vain virikkeenä tai parhaimmillaan kuntoutumisen välineenä ja muissa yhteyksissä lähinnä osana kulttuuritaloutta ja vientiä. Musiikin arvo elinikäisessä oppimisessa (esim. Laes 2017) tai kulttuuriperintönä ei juurikaan nouse arjen hoivassa tai tutkimuskeskusteluissa esiin.

Kuten totesin kuvatessani kehittävästä etnografiasta, Musiikkimoottorit on tämän tohtorintutkimuksen kohdalla merkityksellinen niin palveluna, tutkimusmenetelmänä, aineistona kuin tutkimustuloksenakin. Musiikkimoottoreiden kehittämiseen liittyvät käytännön tilanteet sekä toimintamallin tavat ilmentää ja vahvistaa toimijuutta tulevat esiin tuloslukuissa, kun kuvaan toimijuuden ilmenemistä ja muotoutumista eri näkökulmista ja vaihtuvien teemojen.

3.2.2 Kulttuurikuntouttajat

Tutkimussuunnitelmassani kuvasin, että Muistomusikaalin (joka muuttui prosessin aikana Musiikkimoottoreiksi) jälkeen tutkimuksessa on vuorossa palvelutalon omasta aloitteesta liikkeelle lähtevä projekti:

Kun kyse on voimaantumiseen tähtäävästä työotteesta, on luontevaa, että yhteisön oma päätösvalta kasvaa tutkimusprojektin edetessä ja että sen rooli muuttuu yhä enemmän passiivisesta kohteesta aktiiviseksi toimijaksi (Hovila 2004, 97). Vaikka hoitoyhteisön osallistaminen on voimakkaasti mukana jokaisessa tämän tutkimusprojektin vaiheessa, on – – viimeinen vaihe tässä suhteessa totaalisiin: Toimin alusta asti työkaluna yhteisön omille ideoille, toiveille ja tarpeille. Projekti voi olla mitä tahansa musiikkiin liittyvää ja suunnattu kenelle tahansa Hopun vanhustenhoitoyhteisön jäsenelle/jäsenille.

Ollessani työelämävalmennuksessa palvelukeskuksessa keväällä 2011 palvelukoordinaattori alkoi järjestää tapaamisia kulttuurin ja hyvinvoinnin parissa toimiville sastamalalaisille. Kun sitten siirryin syyskuksi 2011 työelämävalmennukseen Sastamalan kulttuuripalveluille, aloimme samaisissa palaverissa suunnitella sosiaali- ja terveystalouden, kulttuuripalveluiden, kansalaisopiston sekä ammattiopiston yhteistä hanketta, jonka avulla

vanhus- ja vammaispalveluiden henkilökunta voisi kehittää toiminnallisia taitojaan sekä ymmärrystään taiteen ja kulttuurin vaikutuksista hyvinvointiin ja osallisuuteen. Pirkanmaan taidetoimikunta ja Taiteen edistämiskeskuksen Pirkanmaan toimipiste myönsivät hankkeelle rahoituksen vuosille 2012–2013 Kulttuurikuntouttajat-pilottikoulutuksen suunnittelemiseen, toteuttamiseen ja mallintamiseen.

Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen tavoitteena oli ohjata ja tukea hoitajia ja ohjaajia käyttämään omaa luovuuttaan ja taidelähtöisiä menetelmiä työssään sekä kannustaa heitä verkostoitumaan ja siten käyttämään laajasti paikkakunnalla olevia resursseja. Pilottikoulutuksen toteuttivat Sastamalan kasvatus-, taide- ja kulttuuri- sekä sosiaali- ja terveystieteiden ammattilaiset moniammatillisessa yhteistyössä: Hanketta koordinoi Sastamalan kaupungin kulttuuripalvelut, jossa työskentelin itse hankkeen projektisuunnittelijana. Yhteistyössä olivat mukana Sastamalan Opisto, Sastamalan seudun sosiaali- ja terveystieteiden SOTEsi sekä Sastamalan koulutuskuntayhtymä SASKY.

Kunnallisen sosiaali- ja terveystieteiden tuottajan SOTEsin esimiehet olivat alusta saakka mukana täydennyskoulutuksen suunnittelussa, ja myös koulutukseen otetut 20 työntekijää valittiin yhteistyössä heidän kanssaan, sillä 20 työntekijästä 14 tuli SOTEsilta. Valitsimme koulutukseen ensisijaisesti vanhusten, vammaisten ja pitkäaikaissairaiden kanssa työskenteleviä lähihoitajia ja ohjaajia. Valinnassa painotimme työntekijän omaa kiinnostusta sekä esimiehen näkemystä siitä, kenen työntekijän kohdalla kulttuurisen työotteen vahvistaminen olisi luontevaa tai kuka tarvitsisi uutta kipinää työhönsä. Valituilla työntekijöillä oli taustalla vaihteleva määrä taide- ja kulttuuriharrastuksia satunnaisista kesäteatterikäynneistä miltei ammattilaisuuteen saakka. Kaikki koulutukseen hakeneet ja siten myös valitut olivat naisia. Tämä kertoo mielestäni ennen kaikkea siitä, kuinka naisvaltaisesta alasta on kyse, ei siitä, että kulttuuritoiminta kiinnostaisi vain naispuolisia työntekijöitä.

Koulutuksessa määrittelimme kulttuurikuntouttajan kuntouttavaa työotetta käyttäväksi sosiaali- ja terveystieteiden ammattilaiseksi, joka osaa hyödyntää taiteen ja kulttuurin lähestymistapoja ja menetelmiä työssään. Koulutus koostui kymmenestä pakollisesta ja kahdesta vapaaehtoisesta lähitapaamisesta, etätehtävistä, työelämästä kehittämisestä sekä yhdestä kansalaisopiston tarjonnasta valittavasta vapaavalintaisesta kurssista. Tavoitteena oli rakentaa monimuotoinen ja rikas oppimisympäristö, joka mahdollistaisi mielekkään oppimisprosessin

ja tukisi oppimista. Lähitapaamisissa käytiin läpi erilaisia hoitotyöhön liittyviä teemoja sekä käytännöllistä tietoa antavilla luennoilla että taidetyöpajoissa. Työpajoissa käytetyillä eri taiteenaloille ominaisilla lähestymistavoilla käsiteltiin vaihtuvia teemoja oman tekemisen ja kokemisen kautta, turvallisessa ja leikkisässä ilmapiirissä. Taidetyöpajoissa haluttiin hyödyntää mahdollisimman laajasti paikallisia taide- ja kulttuurialan osaajia. Siksi lähipäivien työpajoissa oli mukana yhteensä seitsemän erilaista taiteen ja kulttuurin muotoa: draama, käsityö, musiikki, kirjoittaminen, tanssi, lukeminen ja kuvataide. Esimerkiksi marraskuussa 2012 teemana oli yhteisöllisyys, jota osallistujat lähestyivät rytmisoittimilla ja omalla äänellä improvisoiden sekä rytmirinkulan kanssa liikkuen. Lähitapaamisten välillä hoitajat tekivät käytännönläheisiä etätehtäviä, joissa he refleктоivat omia kokemuksiaan tai sovelsivat työpajojen harjoitteita oman työyhteisön tai omien asiakkaiden käyttöön. Näin yksittäisiä taidelähtöisiä kokeiluita ujutettiin pienin askelin mukaan hoitajien työhön.²⁰

Osallistujien toimijuuden tukemisen kannalta keskeisessä roolissa oli osallistujien omassa työssä toteuttama kehittämistehtävä. Kehittämistehtävässään he miettivät omasta työstään jonkin kehitettävän asian tai alueen, jota he tutkivat ja kehittivät käytännössä koulutuksessa saamiaan ideoita hyödyntäen. Kehittämistehtävän avulla koulutus sidottiin tiukasti työpajoihin arkeen ja tavoiteltiin siten pysyvää muutosta opiskelijan asenteessa ja toimintatavoissa työpaikalla. Kehittämistehtävässä oli olennaista miettiä kehittämiskohteen realismi, soveltuvuus omaan toimintaympäristöön, työyhteisön mukaan saaminen, yhteistyön tekeminen mahdollisimman laajasti sekä erityisesti toiminnan juurruttaminen: millä keinoin varmistetaan siitä, että toiminta jatkuu myös sen jälkeen, kun koulutus on päättynyt.

Hoivatyöntekijät toteuttivat kehittämistehtävissään seuraavia projekteja:

- Palveluasunnoilla työskentelevä lähihoitaja kirjoitti ja kuvitti elämäntarinoita palveluasuntojen asukkaille yhdessä asukkaiden, heidän omaistensa ja ystäviensä sekä muun henkilökunnan kanssa.
- Päivätoiminnan työntekijä teki asiakkaidensa kanssa kosketeltavia tauluja kierrätysmateriaaleista sekä koosti tauluista Matildan helmiä -näyttelyn.
- Kaksi tehostetussa asumispalveluyksikössä työskentelevää hoitajaa ideoi ja ohjasi yhdessä poppanankudontapiiriä.

²⁰ Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen suunnittelusta, sisällöistä ja vaikutuksista kerrotaan tarkemmin liitteenä olevassa verkkojulkaisussa *Kulttuurikuntouttajat – Raportti hankkeesta ja pilottikoulutuksesta* (Tähti ym. 2014).

- Sosiaalihojaaja kokosi muistisairaiden hoitoyksikössä kuluneen vuoden aikana toteutettua kulttuuritoimintaa. Lisäksi hän pohti, miten kulttuuri voi auttaa jatkossa yhtäikäisesti hänen omassa työssä jaksamisessaan sekä palvella asiakkaiden hyvinvointia.
- Vanhusten vuokratotaloilla työskentelevä kotihoitaja ohjasi lauluhetkiä asukkaille sekä kokosi ja kuvitti vuokratulojen käyttöön laulukansion.
- Työtoiminnan ohjaaja loi toimintakeskukselle blogisivut, joita asiakkaat päivittivät ohjatusti yhdessä ohjaajan kanssa.
- Kehitysvammaisten asumispalveluyksikössä työskentelevä lähihoitaja ohjasi luovan toiminnan kerhoa, jonka asiakkaat nimesivät Monivuotiseksi luovuudeksi.
- Työtoiminnan ohjaaja aloitti viittomatuokiot kehitysvammaisten toimintakeskuksessa.
- Työvalmentaja toteutti yhdessä kuvataideopettajaopiskelijan kanssa työvoiman palvelukeskuksessa kaksi sosiaalisen kuntoutuksen ryhmää, Taidepolku 1:n ja 2:n.
- Kehitysvammaisten asumispalveluyksikössä toimiva lähihoitaja alkoi toteuttaa työpaikalleen Snoezelen-menetelmän mukaista rentoutumishuonetta.
- Lähihoitaja ohjasi kehittämistehtävässään karaoketansseja tehostetun palveluasumisen yksiköissä.
- Muistisairaiden kanssa työskentelevä lähihoitaja järjesti päiväkodista lapsia tapaamaan tehostetun palveluasumisyksikön asukkaita.
- Hoitokodin virikeohjaaja alkoi ohjata draama- ja kuvataidepiiriä yhdessä paikallisten draama- ja kuvataiteen ammattilaisten kanssa.

Koulutuksen aloittaneista 20 opiskelijasta 14 raportoi koulutuksen päätteeksi kehittämistehtävästään ja valmistui siten puolitoistavuotisen koulutuksen päätteeksi kulttuurikuntouttajaksi.

Koulutuksen aikana laitos- ja kotihoidon asiakkaiden taiteen ja kulttuurin saatavuus parani opiskelijoiden toteuttamien etä- ja kehittämistehtävien avulla. Asiakkaat lähtivät helposti mukaan kulttuuritoimintaan, jota ohjasi jo valmiiksi tuttu, asiakkaiden toimintakyvyn ja persoonallisuuden tunteva ammattilainen. Kuntouttavan työotteen kehittyminen taiteen ja kulttuurin keinoin toi mukanaan muutosta opiskelijoiden ammatillisessa toimijuudessa: taidelähtöiset menetelmät paransivat itsetuntemusta, tarjosivat uusia keinoja asiakkaan kohtaamiseen sekä lisäsivät innostusta työhön, rohkeutta yllättävissä tilanteissa toimimiseen ja taitoja hiljaisen tiedon jakamiseen. Taide- ja kulttuuritoiminnan tarjoama mahdollisuus itsensä kuuntelemiseen sekä itsensä, asiakkaiden ja työyhteisön näkemiseen

uudella tavalla avasi uinuvia tai arjen alle peittyneitä voimavaroja, ja useampi osallistuja kertoi palautteessaan jaksaneensa paremmin töissä. Työntekijöiden käsitykset taiteesta ja kulttuurista arkistuivat, ja taide- ja kulttuuritoiminta löysi aiempaa laajemmin paikkansa osana opiskelijoiden tapaa tehdä hoitotyötä. Tämä osaltaan paransi taiteen ja kulttuurin saatavuutta myös koulutuksen päätyttyä.

Toimintamallissa paikalliset sosiaali-, terveys- ja kulttuuritoimijat osallistuivat mahdollisimman laajalti koulutuksen suunnitteluun ja toteuttamiseen. Kokosimme alusta lähtien paikallisia sosiaali-, terveys- ja kulttuurialan ihmisiä yhteen pohtimaan kumpaakin alaa koskettavia ongelmia ja niiden mahdollisia ratkaisuja. Yhteisön toimijat jakoivat keskenään osaamista, resursseja ja vastuuta. Paikalliset asiantuntijat toimivat koulutuksen organisoijina, opettajina ja ohjaajina. Muun muassa kehittämistehtävien välityksellä palveluketju ja hankkeen vaikutukset saatiin ulottumaan organisaatiotasolta aina opiskelijoiden työyhteisöihin, asiakkaisiin ja asiakkaiden omaisiin saakka. Kantavana ajatuksena oli pitkin matkaa, että yhteisöllä on halua, osaamista ja resursseja tuottaa alueellisesti hyvää kohtuullisin kustannuksin.

Tarkempi kuvaus Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen sisällöistä, tuloksista ja vaikutuksista löytyy hankeraportista, joka on tutkimuksessa liitteenä 5. Koulutuspilotin jatkeeksi 2014–2015 Sastamalan Opisto ja SOTESi toteuttivat yhteistyössä Kulttuuri kuntouttaa verkostotapaamisia sekä kaikille hoitajille avoimia teemapäiviä, joissa kulttuurikuntouttajat kouluttivat muille hoitajille koulutuksessa kehittämiään ja oppimiaan menetelmiä. Näin pyrittiin levittämään ja juurruttamaan kulttuuristen menetelmien osaamista laajemmalle SOTESin yksiköihin. Samalla teemapäivät tukivat edelleen kulttuurikuntouttajien toimijuutta, koska he siirtyivät nyt opettajiksi ja siten toiminnan eteenpäin viejiksi. Verkostotapaamisiin osallistui myös SOTESin vammaispalveluiden työntekijä Timo Helenius, joka teki opinnäytetyönsä Kulttuurikuntouttajat-koulutuksesta Satakunnan ammattikorkeakouluun vuonna 2016. Hän toi esiin työssään, että kulttuurikuntouttajat olivat tyytyväisiä koulutuksen antiin, mutta kokivat, että kulttuurikuntoutuksen ajattelutapaa oli hankala saada levitettyä työyhteisöissä laajemmalle, jolloin kulttuuristen lähestymistapojen käyttäminen jäi koulutuksen päätyttyä siihen osallistuneiden vastuulle (Helenius 2016, 26–27). Sittemmin kehittämistyötä on jatkettu muun muassa uudella Kulttuurikuntouttajat-koulutuksella 2016–2017, mutta tuolloin olin jo lopettanut tutkimusaineiston keräämisen enkä enää itse ollut mukana koulutuksessa.

Kuva: Ilari Mehtonen

Sosiaali- ja terveysalalla toimivien kouluttaminen taiteen ja kulttuurin menetelmiin

Sastamalan Opiston ja Sastamalan seudun sosiaali- ja terveyspalvelut SOTESin Kulttuurikuntouttajat-koulutus on sote-alan ammattilaisten oman työhyvinvoinnin ja ammatillisen osaamisen kehittämisen menetelmä. Tavoitteena on kannustaa sote-alan ammattilaisia löytämään uusia näkökulmia ja menetelmiä työnsä sekä toimintakulttuurinsa rikastuttamiseen taiteen ja kulttuurin keinoin. Kulttuurikuntouttajat on alkujaan vuosina 2012–2013 toteutettu hanke. Kysynnästä johtuen se päätettiin toteuttaa uudestaan vuosina 2016–2017. Toimintaa rahoittaa Sastamalan Opisto.

Kuva 3: Kulttuurikuntouttajat-koulutus huomioitiin yhtenä hyvänä käytäntönä Pirkanmaan alueellisessa kulttuurihyvinvointisuunnitelmassa 2017.

Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen kehittämisprosessi tuotti monipuolista tutkimusaineistoa, jota kuvaan seuraavassa luvussa. Koulutuksen kautta tutkimuksen näkökulma laajeni ikään-tyneistä heidän kanssaan työskenteleviin. Painopiste pysyi toimijuuden tukemisessa, mutta musiikillisen toimijuuden ohella näkökulma laajeni taidelähtöiseen toimijuuteen, jolloin fokuksena oli sekä henkilökunnan toimijuuden ilmeneminen monitaiteisissa työpajoissa että taidelähtöisten menetelmien ja kulttuurisen työotteen siirtyminen hoito- ja hoivatyön arkeen.

3.3 Aineistot ja eettinen pohdinta

Esittelen tässä luvussa Musiikkimootorit-ryhmän ja Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen kehittämisprosessien aikana tuotetun aineiston. Lisäksi kuvaan aineiston tuottamista ja sen analysointia osana kehittävää etnografiaa sekä käsittelen vanhuspalveluissa työskentelemiseen liittyviä eettisiä kysymyksiä.

3.3.1 Aineistot ja niiden tuottaminen

Etnografinen kenttätö tuottaa tyypillisesti monipuolista, moninaisin menetelmin tuotettua aineistoa (esim. Lappalainen 2007; Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014). Näin tapahtui myös oman tutkimukseni kohdalla. Tutkimuksessani kerätyn aineiston tarkoituksena on kuvata tutkittavaa ilmiötä monipuolisesti useammasta näkökulmasta. Kuvaan tässä luvussa sekä Musiikkimootorit- että Kulttuurikuntouttajat-projekteissa kerättyä aineistoa sekä sen tuottamista.

Musiikkimootorit-ryhmän osalta kokosin seuraavanlaisen aineiston:

	Aineistotyyppi	Ajankohta	Liitteet
1.	Työpäiväkirja	2011–2015	-
2.	Haastattelut Musiikkimootorit-ryhmäläisille	toukokuu 2013 ja toukokuu 2014	-
3.	Kyselyt Musiikkimootorit-ryhmäläisille	maalis-, huhti- ja toukokuu 2013	VI, VII ja VIII
4.	Sähköpostikirjeenvaihto palvelukeskuksen henkilökunnan kanssa	2013–2014	-
5.	Musiikkimootorit-ryhmää koskeva sähköpostikysely palvelukeskuksen vastaavalle henkilökunnalle	huhtikuu 2014	IV

Taulukko 2: Musiikkimootorit-ryhmän kehittämisprosessin aikana tuotettu aineisto.

Lisäksi tallensin videolle kaikki kerrat, jolloin olin itse ohjaamassa Musiikkimootoreita, ja eräs hoitajista kävi yhdellä kerralla ottamassa valokuvia. Kuvamateriaali toimi kuitenkin enemmänkin muistinvirkistäjänä eikä ollut niinkään osa varsinaista analysoitavaa aineistoa. Avaan Musiikkimootorit-kehittämisprosessin aikana tehtyjä haastatteluja ja kyselyjä tarkemmin myöhemmin tässä luvussa.

Kulttuurikuntouttajien kohdalla aineisto muodostui seuraavanlaiseksi:

	Aineistotyyppi	Ajankohta	Liitteet
1.	Kulttuurikuntouttajien kirjoittamat kehittämis- ja muut tehtävät	syyskuu 2012 – lokakuu 2013	-
2.	Kulttuurikuntouttajille tehdyt kyselyt	helmikuu, toukokuu ja joulukuu 2013	X, XI, XII
3.	Kysely kulttuurikuntouttajien esimiehille	helmikuu 2014	XIII
4.	Kysely Kulttuurikuntouttajat-hankkeen ohjausryhmän jäsenille	kevät 2014	XIV
5.	Ryhmähaastattelu Kulttuurikuntouttajien toteutukseen osallistuneille esimiehille (3)	syyskuu 2015	-
6.	Puhelinhaastattelut Kulttuurikuntouttajien ja Musiikkimootoreiden toteutukseen osallistuneille esimiehille (3)	kesä 2016	-
7.	Työpäiväkirja (sama kuin Musiikkimootoreissa)	2011–2015	-

Taulukko 3: Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen kehittämisen, toteuttamisen ja seurannan aikana tuotettu aineisto.

Myös Kulttuurikuntouttajiä kuvattiin kahtena opetuspäivänä viestinnällisiin tarkoituksiin (valokuvaaja Ilari Mehtonen), ja kuvat ovat minun käytettävissäni. Kuvaan Kulttuurikun-

touttajat-kehittämisen prosessin aikana tehtyjä haastatteluja ja kyselyjä sekä kulttuurikuntouttajien tehtäviä tarkemmin myöhemmin tässä luvussa.

Tutkimusaineistoni perustan muodosti oma työpäiväkirjani. Aloin pitää työpäiväkirjaa ensimmäistä kertaa kesäkuussa 2008 julkisista improvisaatioistani, joista ammensen aineistoa ensimmäiseen 2010 julkaistuun autoetnografiseen artikkeliini. Valokuvaaja Risto Nyssönen otti kuvia useista improvisaatioista, ja käytin kuvia artikkelissani havainnollistamaan improvisaatiotilanteita. Jatkoin päiväkirjan pitämistä työelämävalmennuksen aikana lokakuussa 2011 ja pidin sitä läpi Musiikkimoottorit- ja Kulttuurikuntouttajat-projektien ja niiden jälkeisten kenttätöiden aina elokuuhun 2015 saakka. Työpäiväkirjan pitämisessä haastavaa oli, etten aina ehtinyt kirjoittaa asioita tuoreeltaan päiväkirjaan, jolloin en muistanut enää jälkikäteen yhtä tarkkaan esimerkiksi ikääntyneiden tai henkilökunnan kanssa käymiämme keskusteluja. Minulla oli myös vaikeuksia valita, mitä asioita kirjoitan muistiin, koska minulle oli pitkään epäselvää, mitä oikeastaan tutkin palveluja kehittämällä. Palvelujen kehittämissä aikana oli oltava rahoittajaa varten selvää, mitä me yhdessä kehitimme, mutta itselläni oli siitä huolimatta pitkään pohdinnassa, mitä juuri minä tutkin kehittämällä tai kehittämisessä. Tutkimusaiheeni ja käytetyt käsitteet avautuivat vasta prosessin myötä ”tietämättömyyden tilan” (Jäntti, Laakkonen & Honkasalo 2021, 309–310) hälvetessä, aineiston karttuessa ja kirjoittamisen edetessä, artikkeli artikkelilta. Jos olisin osannut alusta saakka määritellä ja rajata paremmin tutkimusaiheeni, olisin todennäköisesti saanut kirjoitettua muistiin vielä tarkemmin juuri tutkimuskysymykseeni vastaavia yksityiskohtia. Käytännössä omat mielenkiinnon kohteeni suuntasivat sitä, mihin huomioni kiinnittyi ja mitä kirjoitin tarkimmin ylös.

Avaan seuraavassa tarkemmin kehittämissä prosesseissa tuotettuja haastattelu- ja kyselyaineistoja sekä kuvaan Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa tehtyjen kehittämissä ja muiden tehtävien tuottamaa aineistoa.

Haastattelut

Tärkeän osan aineistoa muodostavat edellä mainitut etnografiset haastattelut. Tolosen ja Palmun (2007, 91) mukaan kaikissa haastatteluissa mutta erityisesti etnografisissa haastatteluissa sosiaalinen konteksti, haastattelutilanne, -aika ja -paikka ovat merkityksellisiä. Etnografista haastattelua voidaan luonnehtia etnografisen kenttätöiden yhteydessä

tehdyksi haastatteluksi, jossa molemmat osapuolet tietävät jo ennestään jotain toisistaan ja jossa haastateltava toimii informanttina kertoen paitsi omista tuntemuksistaan ja kokemuksistaan, myös tutkimuskentän tapahtumista. Haastattelu on usein keskustelutilanne, joka nauhoitetaan, tai se voi olla myös keskustelutilanne kenttätyön yhteydessä, josta tutkija tekee myöhemmin kenttämuistiinpanot. (Emt., 91.) Tässä tutkimuksessa mukana oli kumpiakin: etukäteen sovittuja haastatteluja, jotka nauhoitin, sekä epävirallisia, palvelukeskuksen käytävillä tai jopa muualla kaupungilla käytyjä keskusteluja, joista tein jälkikäteen muistiinpanot.

Musiikkimoottorit-ryhmän osalta haastattelin kertaalleen kaikkia ryhmäläisiä joko heidän omalla asunnollaan tai palvelukeskuksen tiloissa toukokuun 2013 aikana. Näissä haastatteluissa pyysin ryhmäläisiä kertomaan omasta musiikillisesta taustastaan, heille merkityksellisistä musiikkiin kytkeytyvistä tapahtumista sekä musiikkiin liittyvistä tulevaisuuden toiveistaan. Lisäksi kävin haastattelemassa vertaisohjaajaa kahdesti hänen asunnollaan keväällä 2014. Näissä haastatteluissa keskityimme vertaisohjaajan kokemuksiin Musiikkimoottoreista ja muusta palvelukeskuksen puitteissa järjestettävästä musiikkitoiminnasta. Haastattelut lisäsivät suuresti ymmärrystäni asukkaista musiikillisina toimijoina, koska kahdenkeskisissä tilanteissa oli aikaa kuunnella juuri sen kyseisen musiikkimoottorin elämäntarinaa, musiikin roolia hänen elämänsä vaihtuvissa käänteissä sekä hänen toiveitaan musiikillisesta tulevaisuudesta.

Ikääntyneitä haastatellessani koin eettisiä haasteita. Ikääntyneillä saattoi olla niin voimakas seuran kaipuu, että he kertoivat tavatessamme hyvin henkilökohtaisia asioita, vaikka emme tunteneetkaan toisiamme kovin hyvin. Tolonen ja Palmu (2007, 102) toteavat, että terapeutisessa, avautuvassa ja uskoutuvassa haastattelussa haastateltava saattaa kertoa ”liikaa” ja paljastaa asioita, joita ei haluaisi julkisuuteen. Tutkijan eettiseen vastuuseen liittyy paitsi sen pohtiminen, mitä voi kysyä, myös miettiä tarkkaan, mitä voi kirjoittaa julkaistavaksi niin, ettei se tuota vahinkoa tai mieliharmia tutkittaville. Artikkeleja kirjoittaessani vältin kirjoittamasta erityisesti ikääntyneiden henkilökohtaisista kokemuksista ja elämäntapahtumista, mikäli ne eivät olleet tutkimuskysymyksen kannalta välttämättömiä. Ikääntyneiden silmissä olin ensisijaisesti tuttu musiikkituokioiden ohjaaja, joten he eivät välttämättä ymmärtäneet keskustelujemme päätyvän tutkimuksen aineistoksi, vaikka toinkin sen esiin aina keskustelujen alussa.

Kehittämispöcessien aikana tuotettujen aineistojen lisäksi järjestin lähiesimiehille ryhmähaastattelun kaksi vuotta projektien päättymisen jälkeen syksyllä 2015. Tein myös puhelinhaastattelut tutkimuksen kohteena oleville lähiesimiehille vielä kesällä 2016. Näiden haastattelujen tarkoituksena oli seurata, mitä kehitetyille kulttuurihyvinvointipalveluille kuuluu ja kuinka kulttuuritoiminta kehittyy vanhuspalveluiden yksiköissä. Tarkoituksena oli myös saada lisätietoa lähiesimiesten roolista kulttuuritoiminnan ylläpitämisessä. Lähiesimiesten haastatteleminen yksilöllisesti oli tärkeää työni kannalta, sillä kahdenkeskisissä keskusteluissa esimiehen roolit raottuivat vapaammin ja heidän omat musiikkiin ja muuhun kulttuuritoimintaan liittyvät kokemuksensa nousivat avoimemmin esiin.

Se, että olen ollut itse tässä tutkimuksessa niin monessa roolissa, sekä toteuttajana että tutkijana, on vaikuttanut voimakkaasti aineiston luonteeseen. Se, mitä informantit sanovat haastattelussa, muotoutuu haastattelijan ja haastateltavan välisessä vuorovaikutuksessa. Haastattelutilanteissa haastateltavat muokkaavat myös omaa ja yhteistä identiteettiään (Hammersley 2006) sekä luovat mielikuvaa organisaatiostaan. Koin usein, että minulle toiminnan kehittäjänä haluttiin kertoa toiminnasta ensisijaisesti hyviä asioita ja onnistumisia. Välillä mietin, millä tavalla erilaisia tuloksia tutkimukseen olisi tullut, mikäli joku toinen – ulkopuolinen – olisi kerännyt aineiston työstä, jonka me toteutimme. Toisaalta tuttuus ja minun monet roolini ovat auttaneet pääsemään haastattelussa lähemmäs haastateltavia kuin mihin aivan ulkopuolinen henkilö olisi kyennyt. Koska teimme yhdessä kehittämistyötä, koin, että haastattelutilanteissa jatkoimme edelleen kehittämistä – vaikka olinkin muodollisesti tutkijana ja he haastateltavina, en voinut poistua kehittäjän roolista. Haastateltavatkin jatkoivat kehittämistöön ja kehittämistyötään, koska se oli meidän yhdessä olollemme ja yhteistyöllemme ominaista.

Ryhmähaastatteluissa huomasin selvästi, kuinka paikalla olleet henkilöt hahmottelivat yhdessä yhteisiä mielipiteitä. Otan tästä esimerkin Musiikkimoottoreiden kohdalta: Tehdessäni yksilöhaastatteluja musiikkimoottoreille päädyin haastattelemaan ryhmän vertaisohjaajaa ja hänen ryhmässä mukana olevaa naapuriaan yhtä aikaa. Yhteishaastattelu tuli luonnostaan, sillä naapurin rouva kävi usein vertaisohjaajan luona laittamassa ruokaa ja keittämässä kahvia. Vaikka tarkoitukseni oli haastatella heitä erikseen, he olivat ystävällisesti laittaneet vertaisohjaajan kotona kahvipöydän koreaksi, jotta voimme kaikki rupatella siinä yhtä aikaa. Niinpä nautimme tarjoiluista ja juttelimme kolmissin. Tuon va-

paamuotoisen teemahaastattelun aikana mietin useamman kerran, olisiko kylässä olleella naapurilla ollut edes tilaa olla eri mieltä vertaisohjaajan kanssa. Olin huomannut, että muutenkin arjessa naapuri muokkasi mielipiteitään hyvin paljon muiden mielipiteiden mukaan, ja sama tapa näyttäytyi myös keskustelussamme. Koetin kannustaa naapuria puhumaan ja kertomaan lisää erityisesti omista kokemuksistaan ja näkemyksistään. Hän kuitenkin antoi luontevasti tilaa vertaisohjaajalle ja myötäili paljon hänen näkemyksiään. Valtaosin koin, että en voinut puuttua tähän roolitukseen haastattelussa, sillä se oli heidän tapansa elää heidän elämäänsä. Se kuvasti heidän arkeaan ja samalla heidän tapansa ohjata Musiikkimootoreita: vertaisohjaaja johti toimintaa voimakkaalla persoonallaan ja äänellään, kun taas naapurin rouva peesasi lempeänä henkisenä tukena ja kanssalaulajana. Asetelma vaikutti yhteishaastatteluissa tuotettuun tutkimusaineistoon kuitenkin siten, että kaikkien osapuolien näkemykset eivät nouse siinä esiin tasapuolisesti.

Epäviralliset tapaamiset, jotka perustuivat usein sattumaan, toivat usein hyvin kiinnostavaa, kulttuuritoiminnan haasteita kuvaavaa lisäinformaatiota. Koska tein etnografista työtäni asuinkaupungissani, olin läsnä ihmisten keskellä muutoinkin kuin tallentaessani tilanteita. Siten nämä samat ihmiset tulivat vastaan muuallakin kuin palvelukeskuksessa tai työyhteisöissään. Kiinnostavimmat ja paljastavimmat asiat saattoivat tulla esiin esimerkiksi silloin, kun tulin palvelukeskuksen käytävällä vastaan jotakuta tai hain jonkun vanhuspalveluiden työntekijän kanssa samaan aikaan lapsia päiväkodista ja jäimme yhdessä juttelemaan tarhan portille. Toisaalta erityisesti ikääntyneet sanoivat usein aidoimmat asiat silloin, kun tallennuslaitteet eivät olleet päällä: kun haastatteluvierailun päätteeksi puin kenkiä eteisessä tai kun tapasin jonkun yllättäen palvelukeskuksen hissien ovella. Informaaleissa tilanteissa minulla ei tietenkään ollut muistiinpanovälineitä mukana, joten kirjoitin asiat ylös siinä vaiheessa, kun pääsin seuraavan kerran vihon tai koneen ääreen.

Eettisesti tällaiset informaaliset kohtaamiset ovat kiinnostavia ja arkaluontoisia, epäselviäkin tilanteita. Kun olin paikalla haastattelutilanteissa tallennuslaitteiden kanssa, oli selkeää, että keräsin tutkijana materiaalia tutkimustani varten. Mutta kun tulin vastaan jossain epävirallisessa tilanteessa, mikä tietysti on etnografialle tyypillistä, ei toisille ihmisille välttämättä ollut yhtä selkeää, että minä olin silloinkin tutkija ja kirjoitin ylös kaiken, mitä he minulle sanoivat. Usein asiat, joita paljastui tällaisissa epämuodollisissa tilanteissa, olivat epävirallisempia ja tunnepitoisempia. Intiimimpi tilanne ruokki avointa

ilmaisua, loi mahdollisuuden paljastaa ja houkutteli siihen. Tällaisissa tilanteissa paljastui esimerkiksi, kuinka huonosti esimies koki työntekijöiden hoitavan asiakkaita, kuinka joku sairasti alkoholismia tai kuinka joku inhosi jotakuta toista. Käytännössä tällaiset asiat olivat todella merkityksellisiä kulttuuritoiminnan kehittämisen kannalta, ja jos näitä asioita ei varsinaisissa haastatteluissa olisi tuotu esiin, en olisi voinut tutkijana ymmärtää, miksi jokin asia ei etene. Eettisiä riskejä minimoidakseni olen antanut tekstiluonnokset tutkimukseen osallistuneiden luettavaksi, jotta he ovat voineet halutessaan kommentoida, lisäillä ja tarkastaa, kuinka olen tulkinnut heidän kokemuksiaan (asiasta tarkemmin luvussa 3.3.2).

Kyselyt

Keväällä 2013 tein kolme kyselyä Musiikkimoottorit-ryhmäläisille (maalis-, huhti- ja toukokuu 2013, liitteet nro VI, VII ja VIII). Maaliskuun ensimmäisessä kyselyssä pyysin osallistujia kuvaamaan syitä, jotka saivat heidät osallistumaan Musiikkimoottorit-ryhmään, sekä musiikin merkitystä heille. Kysyin myös, mitä ikääntyneet tahtoivat tehdä tai oppia musiikkiryhmässä. Huhtikuun kyselyssä keskityin ryhmän jatkuvuuteen. Tiedustelin kävijöiltä, toivoivatko he ryhmän jatkuvan minun lopettaessani sen ohjaajana ja miksi niin oli. Kysyin myös mahdollisia toiveita siitä, mitä jatkossa tehtäisiin. Toukokuun loppukyselyssä kysyin, mitä mieltä osallistujat olivat olleet musiikkitoiminnan sisällöistä ja järjestelystä. Käytin kyselyissä paljon asioiden arviointia asteikolla 1–5 ja mahdollisimman vähän avoimia kysymyksiä, sillä kirjoittaminen oli vaikeaa useammalle osallistujalle. Ikääntyneille tehtävien kyselyjen tuli olla lyhyitä ja selkeitä, joten kovin paljon informaatiota niiden kautta ei saanut. Kyselyt kuitenkin täydensivät ryhmäkeskustelujen ja haastattelujen avulla saatua tietoa erityisesti Musiikkimoottorit-ryhmän toiminnan kehittämisen osalta.

Lisäksi tein Musiikkimoottorit-ryhmää koskevan sähköpostikyselyn palvelukeskuksen lähiesimiehille (huhtikuu 2014, liite nro IX). Kyselyn avulla sain tietoa siitä, miksi lähiesimiehet ajattelivat asiakkaiden osallistuvan Musiikkimoottorit-toimintaan sekä siitä, millaisia merkityksiä heidän näkemystensä mukaan asiakkaat ja henkilökunta antoivat musiikille. Kysyin myös, mitä etuja ja mitä haasteita esimiehet näkivät siinä, että ikääntyneet ohjasivat itse palvelukeskuksen musiikkitoimintaa. Sain kyselyyn vastauksen kolmelta palvelukeskuksen neljästä lähiesimiehestä.

Kulttuurikuntouttajien osalta osallistujien itsetuottaman materiaalin lisäksi aineistossa on mukana kolme kyselyä, joihin he vastasivat helmikuussa, toukokuussa ja joulukuussa 2013 (liitteet X, XI ja XII). Laadin kyselyiden kysymykset yhdessä toisen oppimisen ohjaajan kanssa. Helmikuussa keräsimme palautetta viidestä jo toteutuneesta koulutuspäivästä. Pyysimme osallistujia kuvaamaan mielipidettään esitetyistä väitteistä liukuvalla janalla, jonka toisessa päässä oli ”samaa mieltä” ja toisessa päässä ”eri mieltä”. Väitteet käsittelivät koulutuspäivien laatua sekä heidän kokemustaan oppimisesta ja opitun hyödyntämisestä arjessa. Janan kautta saimme visuaalisesti hahmotettua osallistujien tyytyväisyyttä ja kokemusta opitun hyödyllisyydestä. Ensimmäiseen kyselyyn vastasi 13 hoitajaa. Toukokuun kyselyn kysymykset käsittelivät itsessä ja työotteessa tapahtuneita muutoksia, koulutuksen käytännön järjestelyjä sekä tulevaisuutta koskevia toiveita. Kyselyt tarjosivat valtaosin hyvin avoimia ja monipuolisia kuvauksia hoivatyöntekijöiden työotteessa tapahtuneista muutoksista. Myös toiseen kyselyyn vastasi 13 osallistujaa.

Koulutuksen päätteeksi joulukuussa 2013 kysyimme hoitajilta uudelleen itsessä ja työotteessa tapahtuneista muutoksista. Kysyimme myös, mitä muita ajatuksia koulutuksen lähipäivät ja kehittämistehtävän tekeminen työpaikalla olivat herättäneet sekä hyödynsivätkö hoitajat koulutuksen antamaa mahdollisuutta yhteen vapaaehtoiseen kansalaisopiston kurssiin. Koulutuksen loppukysely toteutettiin ensimmäisen kerran marraskuussa koulutuksen päätöspäivänä. Siihen vastasivat kaikki 14 viimeiseen lähipäivään osallistunutta hoitajaa. Nämä vastaukset kuitenkin hävisivät postissa, kun ne lähetettiin minulle Sastamalasta Mikkeliin. Teetimme uuden loppukyselyn joulukuussa, mutta siihen saimme vastaukset vain kuudelta hoitajalta, mikä pienensi aineistoa ja jätti kiinnostavan loppupalautteen paljolti aineiston ulkopuolelle. Mielestäni kyselyaineisto kokonaisuutena kuvaa siitä huolimatta monipuolisesti kulttuurikuntouttajien kokemuksia taiteen ja kulttuurin siirtämisestä hoitotyön arkeen. Hävinneet loppupalautteet olivat ikävämpi menetys koulutuksen arvioinnin kuin varsinaisen tutkimuksen kannalta.

Kulttuurikuntouttajien esimiehille tein kyselyn koulutuksen vaikutuksista ja merkityksestä helmikuussa 2014 (liite XIII). Kysyimme aluksi taustoja sekä sitä, miksi heidän työntekijänsä lähtivät mukaan koulutukseen ja millaisia odotuksista yksikössä oli koulutuksen suhteen. Seuraavaksi kysyimme muutoksista osallistujien tavassa tehdä työtä, koulutuksen annista asiakkaille, muutoksista työntekijän roolissa työyhteisössä sekä työyhteisön suh-

tautumisesta koulutukseen. Lopuksi olimme kiinnostuneita verkostojen kehittymisestä koulutuksen myötä sekä siitä, olivatko esimiehet kiinnostuneita olemaan jatkossa mukana kulttuurihyvinvoinnin kehittämishankkeissa. Lähetin kyselyn 13 esimiehelle, joista viisi vastasi. Kyselyt eivät siten antaneet kattavaa kokonaiskuvaa, mutta kuitenkin tärkeää lisätietoa siitä, millaisin tavoin esimiehet ja työyhteisöt näkivät taide- ja kulttuurilähtöisten menetelmien merkityksen hoivatyössä. Lisäksi Kulttuurikuntouttajat-hankkeen ohjausryhmän jäsenet vastasivat kyselyyn hankkeen onnistumisesta keväällä 2014 (liite XIV). Kyselyssä kartoitettiin ohjausryhmän jäsenten roolia hankkeessa sekä kokemuksia yhteistyön tekemisestä ja hankkeen haasteista ja onnistumisista. Lopuksi kysyimme kiinnostusta kulttuurihyvinvointialan yhteistyön kehittämiseen jatkossa.

Kulttuurikuntouttajien tehtävät

Kulttuurikuntouttajien kohdalla tärkeimmäksi aineistoksi nousivat Kulttuurikuntouttajat-koulutukseen osallistuneiden hoitajien kirjoittamat kehittämis- ja muut tehtävät. Kulttuurikuntouttajien kirjoittamat tekstit olivat kehittämistehtäväraportteja sekä vapaamuotoisia Minä kulttuurikuntouttajana -tekstejä, joita olin itse mukana ohjaamassa ja ohjeistamassa. Teetimme myös muita lyhyitä kirjallisia tehtäviä näiden koulutuksen päätteeksi tehtyjen kehittämistehtävien lisäksi. Muissa tehtävissä hoitajat kuitenkin kuvasivat käsiteltäviin teemoihin liittyviä aiheita, kuten esimerkiksi omia joulumuistojaan tai ihmissuhteiden merkitystä elämässään, joten nämä tehtävät eivät tarjonneet tutkimuskysymysten kannalta olennaista informaatiota. Kehittämistehtäväraportin kirjoitti yhteensä 14 hoivatyöntekijää. Kehittämistehtävien aiheita kuvaan lyhyesti luvussa 3.2.2 ja laajemmin liitteenä olevassa Kulttuurikuntouttajat-hankkeen raportissa. Raportit olivat tutkimusaineistona hyvin rikkaita ja kiinnostavia, sillä hoitajat kuvasivat niissä omaa projektiaan suunnitteluvaiheesta arviointiin saakka.

Minä kulttuurikuntouttajana -tekstejä hoitajat tuottivat koulutuksen aikana kahdesti: Ensimmäisellä kerralla maaliskuussa 2013 tekstin tuottamista pyrittiin helpottamaan ohjeella: ”Kirjoita vapaasti otsikolla Minä kulttuurikuntouttajana. Pohdi kuitenkin asiaa eri näkökulmista – tunteet, arvot ja asenteet, taidot ja tiedot.” Toisella kertaa syyskuussa ohjeistus jätettiin pois ja pyydettiin kirjoittamaan vapaasti aiheesta. Minä kulttuurikuntouttajana -tekstejä kirjoitti yhteensä 12 hoitajaa, jotkut kerran ja toiset kahdesti. Vapaan kirjoittamisen tekniikalla tuotetut tekstit tuottivat kyselyjä syvempää henkilökohtaista

pohdintaa, kyselyihin kun usein vastataan melko lyhyesti ja pinnallisesti. Vapaan kirjoittamisen tekniikalla paperille tallentui myös sellaisia alitajunnasta esiin nousevia ajatuksia, joita ei välttämättä tiukemmin strukturoidussa tilanteessa olisi ilmennyt.

3.3.2 Aineiston analyysiprosessin kuvaus

Tässä tutkimuksessa kehittävän etnografian tekemisessä on ollut kaksi hyvin erilaista vaihetta: Aluksi Musiikkimootorit- ja Kulttuurikuntouttajat-toimintamallien kehittämisprosessit (vuoteen 2014 saakka) tuottivat tekemisen ja kokemisen välityksellä uutta omakohtaista tietoa kaikille kehittämiseen osallistuneille. Yhteiskehittämisen jälkeen (vuodesta 2014) tehtäväni on ollut muokata kanssatuotettu tieto tieteelliseksi tutkimukseksi. Etnografiassa kehittämistyön ja haastattelujen aikaiset suhteet heijastuvat kuitenkin aina myös aineiston analyysiin, tulkintaan ja kirjoittamiseen (Tolonen & Palmu 2007, 102–103).

Artikkeleita kirjoittaessani analyysimenetelmäni oli aineistolähtöinen eli induktiivinen: aloitin lukemalla kehittämissprosessissa tuotettuja aineistoja läpi ja luokittelin aineistoa erilaisiin teemoihin, jotka jollakin tavalla kytkeytyivät toimijuuteen. Koska jokainen artikkeli kuvaa eri osallistujaryhmän näkökulman, tein teemoittelun erikseen jokaisen osallistujaryhmän osalta. Minulla oli pohjalla väljä käsitys toimijuudesta valintojen tekemisenä ja tilanteisiin vaikuttamisena. Aineistojen avulla aloin hahmotella, mitä musiikillinen tai taidelähtöinen toimijuus tarkoittaa kyseisen osallistujaryhmän näkökulmasta ja käytettävissä olevan aineiston välityksellä kerrottuna.

Artikkelien kohdalla aineiston teemoitteluun vaikutti kaikki se moniaistinen ja kehollistettu hiljainen tieto, jota minulle kerääntyi kulttuurihyvinvointipalveluiden kehittämissprosessien aikana. Etnografiassa analyysi alkaa jo kenttävaiheessa ja tutkimuskysymystä asetettaessa (Fetterman 2010, 93), ja yhteiskehittämissvaiheessa tietyt näkökulmat alkoivatkin vähitellen korostua toiminnassa ja keskusteluissa muita useammin. Siksi artikkelien kirjoitusvaiheessa tekemäni analyysi ei ollut pelkästään analyttinen vaan myös intuitiivinen: sain aineistosta vaikutelmia ja tunteita, jotka yhdistyivät kirjoittaessani kenttäkokemukseeni ja kävivät vuoropuhelua keskenään (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006). Tässä vaiheessa samaistuin voimakkaasti Fals Bordan (2001, 31) kuvaukseen osallistavasta tutkimuksesta. Bordan mukaan osallistava tutkimus on enemmän kuin tutkimusmetodologia: se on elämänfilosofia, joka antaa käyttäjiensä olla ajattelevia ja tuntevia ihmisiä (*thinking-feeling persons*). Pidin

tärkeänä säilyttää tunteet ja intuition mukana niin kehittämistyössä kuin aineiston analyysi- ja tutkimuksen kirjoitusvaiheessa.

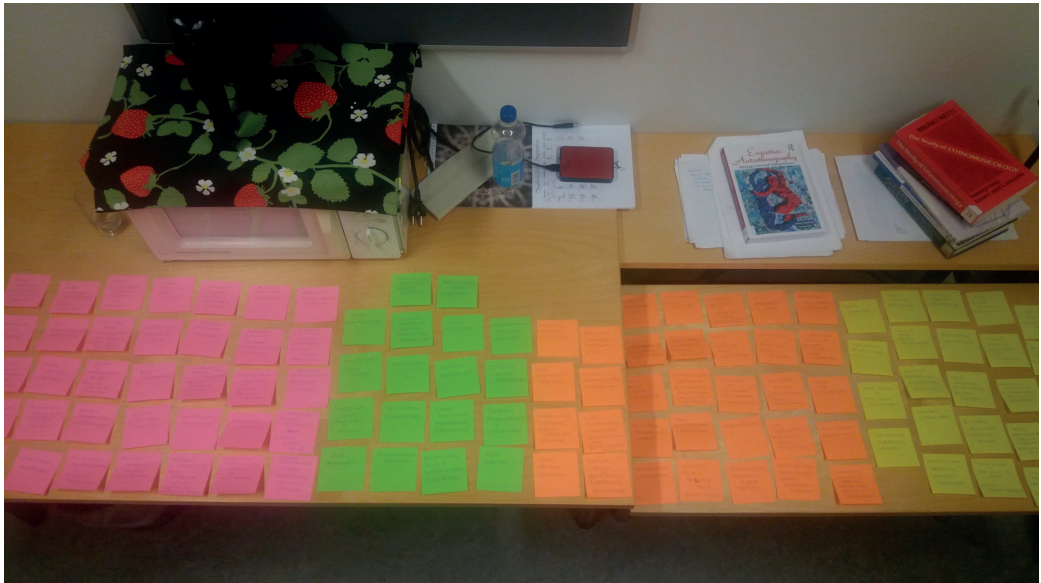
Pirkko Anttilan (2006, 75) näkemyksen mukaan tutkijan hiljainen tieto on erittäin henkilökohtainen asia ja sitä on vaikea saada täsmällisen keskustelun ja keskinäisen kommunikoinnin kohteeksi. Subjektiiiviset näkemykset, intuitio ja aavistuksenomaiset ideat kuuluvat Anttilan mukaan tähän tiedon kategoriaan. Oman subjektiivisuuteni sanallistaminen on tässä tutkimuksessa siten kaikilta osin mahdotonta, mutta pidän tärkeänä tuoda esiin, etten pyri objektiiviseen tutkimukseen, vaan kehittävänä etnografina tuon esiin erilaisia näkökulmia, jotka näyttäytyvät laulaja-ohjaaja-koordinaattori-tutkijan silmin merkityksellisinä. Etnografia on siten minun tulkintani ja representaationi tapahtuneista tilanteista ja esiin tulleista kertomuksista. Se ei ole yhteiskehittämisen prosessi sellaisena kuin se on aikoinaan tapahtunut (ks. Van Maanen 2011, 3–4).

Artikkeleissani on isoja eroja siinä, kuinka olen kirjoittanut itseni niihin mukaan ja kuinka omakohtaisesti koettua tai tuotettua niissä käytetty aineisto on. Omakohtaisin on autoetnografia (2010), joka perustuu täysin omaan kokemukseeni. Ikääntyneiden musiikillista toimijuutta käsittelevässä artikkelissa (2015) olen mukana ohjaajana ja kuvaan tekstissä hetkittäin yhteisiä vuorovaikutustilanteitamme. Hoivatyöntekijöiden taidelähtöistä toimijuutta kuvaava artikkeli (2015) pohjautui eniten kirjallisiin aineistoihin, ja siinä on tuntu, että sen olisi voinut kirjoittaa kuka vain ulkopuolinenkin, sävy on etäisin. Lähiesimiesten kohdalla (2017) aineistona ovat pääosin kehittäjä-tutkijan tekemät haastattelut, joten tuttuus ja yhteistyö paistavat läpi ainakin rivien väleistä.

Etnografisen tutkimuksen tekeminen on iteratiivista. Tutkimuksen tekemisen tavat kehittyvät koko ajan sen mukaan, mitä aiemmassa vaiheessa on opittu. (Fetterman 2010, 93.) Artikkelien julkaisun jälkeen, tutkimuksen yhteenvedoa kirjoittaessani analyysityylini on muuttunut aineistolähtöisestä teorialähtöiseksi. Tämä on tuntunut toimivalta, sillä artikkeleissa aineistolähtöisesti kuvattu toimijuus näyttäytyi niin rikkaana ja monisyisenä, että koin teoreettisemman lähestymistavan auttavan oleellisten asioiden kiteyttämisessä ja tutkimuskysymyksiin vastaamisessa. Kehittämisen ja kirjoittamisen aikana Jyrki Jyrkämän (ennen kaikkea 2008) sekä Sidsel Karlsenin (2011) toimijuuden mallit olivat tulleet minulle tutuiksi ja ohjanneet prosessiani, joten koin toimivaksi peilata aineistojani

niihin ja samalla uudelleen muokata malleja oman aineistoni pohjalta jatkokäyttöä varten. Jyrkämän ja Karlсенin mallien avulla olen valjastanut aineiston vastaamaan kahteen päätutkimuskysymykseeni, ja tätä analyysiprosessia kuvaan seuraavaksi.

Ensimmäistä tutkimuskysymystäni ”Millaisia muotoja musiikin ammattilaisen, ikääntyneiden, hoivatyöntekijöiden ja lähiesimiesten toimijuus saa kulttuurisessa vanhustyössä?” lähestyin Karlсенin (2011) musiikillisen toimijuuden kuvauksen kautta (ks. lukua 2.3.2). Koin Karlсенin musiikillisen toimijuuden luokittelun tarjoavan minulle konkreettisen, musiikin merkityksiä ja vaikutuksia monipuolisesti kokoavan mutta silti tarvittaessa muokkautuvan ja edelleen kehitettävän mallin, johon saatoin peilata kulttuurisessa vanhustyössä tuotettuja aineistojani. Poimin artikkeleista post it -lapuille osallistujien musiikki- ja kulttuuritoimintaan liittyvää toimijuutta kuvaavia asioita niin, että eri väriset post it -laput kuvasivat aina eri osallistujaryhmän toimijuutta.

Kuva 4: Yhteenvedon hahmottelua ensimmäisen tutkimuskysymyksen osalta.

Aloin sijoitella lappuja niiden kuuden eri teeman alle, joita Karlсенilla on omassa musiikillisen toimijuuden kehikossaan (ks. kuvaa nro 5 alla). Koska aineistoni ja kohderyhmäni on toinen kuin Karlсенilla, kävi pian selväksi, että kaikki teemat eivät olleet aineistooni sopivia – minulla ei ollut aineistoa kaikkien otsikoiden alle ja toisaalta Karlсенilla ei ollut antaa

otsikko kaikille minun otsikossani esiin nouseville tekemisen muodoille. Niinpä analyysin edetessä, kehikon ja lappujen välisessä vuoropuhelussa, alkuperäiset teemat tiivistyivät kuudeksi teemaksi, jotka osittain vastaavat Karlsenin teemoja. Tämän analyysin pohjalta olen jaotellut tulosluvun 4.2 kuuteen eri toimijuuden teemoja vastaavaan alalukuun.

Toisen tutkimuskysymyksen ”Mitkä tekijät vaikuttavat musiikin ammattilaisen, ikääntyneiden, hoivatyöntekijöiden ja lähiesimiesten toimijuuden muotoutumiseen vanhuspalveluissa toteutetussa kulttuuritoiminnassa?” kohdalla tartuin Jyrki Jyrkämän (2008) malliin

Kuva 5: Yhteenvedon hahmottelua ensimmäisen tutkimuskysymyksen osalta. Jaottelin artikkeleista poimimiani asioita aluksi kuuden Karlsenilta otetun teeman alle.

toimijuuden modaliteeteista (ks. lukua 2.3.1). Tukeuduin Jyrkämän ajatuksiin jollain tapaa jokaisessa toimijuutta käsittelevässä artikkelissani, sillä malli toimijuuden modaliteetista nostaa minusta hyvin esiin ihmisen moniulotteisuuden. Mallissa ihminen ei ole vain suora- viivainen, tavoitteellinen toimija, sillä tavoitteellisuus on esillä vain yhtenä modaliteettina (haluta). Samalla tavoin ihmisen toiminta ei ole kiinni vain tarjoutuvista mahdollisuuksista tai käytössä olevasta ajasta ja rahasta, sillä nekin ovat vain yksi kuudesta modaliteetista (voida). Muut modaliteetit kertovat siitä, miksi jonkun henkilön suhtautuminen käytössä oleviin mahdollisuuksiin on toisenlainen kuin jollain toisella henkilöllä. Jyrkämä on luonut mallin kuvaamaan ikääntyneen toimijuuden dynamiikkaa, mutta minusta se sopii eri-ikäisten ja erilaisissa rooleissa olevien toimijuuden kuvaamiseen. Lisäksi se auttaa yhteisöllisellä tasolla ymmärtämään toiminnan kerrannaisvaikutuksia, sillä yhteisö koostuu yksilöistä ja yhteisön toiminta yksilöiden teoista ja valinnoista. Modaliteettiajattelu myös mahdollistaa

sen, että yhteisössä eri rooleissa olevien osaaminen tai motivoituneisuus voivat näyttäytyä painoarvoltaan yhtä merkityksellisenä ja arvokkaana. Tämän vuoksi olen halunnut kasvattaa Jyrkämän toimijuuden modaliteettien painoarvoa tutkimuksessani nyt yhteenvedo-osaa kirjoittaessani. Hyödynnän sitä sovelletusti kaikissa yhteen kokoavissa tulosluvuissa (4.2) sekä tutkimuksen tuloksena syntyvässä toimijuuskompassissa.

Analyysiprosessi oli toisen tutkimuskysymyksen kohdalla hyvin samalainen kuin ensimmäisenkin kohdalla. Poinin artikkeleista post it -lapuille kohtia, jotka kuvasivat jonkun henkilön tai yhteisön toimijuutta mahdollistavia tai rajoittavia asioita. Sijoittelin post it -laput isolle paperille piirtämäni toimijuuden modaliteetit -kaavioon (ks. kuvaa nro 6). Lappujen väreillä on merkitys: punasävyiset kuvaavat asiakkaita, vaaleansiniset hoivatyöntekijöitä, tummansiniset/vihreät lähiesimiehiä ja keltaiset verkostoa. Jaottelin jokaisen modaliteetin kohdalla vaikuttavat asiat mahdollistaviin ja rajoittaviin, vaikkei tällaista jakoa ollutkaan alkuperäisessä kaaviossa. Se kuitenkin tuntui merkitykselliseltä oman työni kannalta.

Kuva 6: Teemoittelu toisen tutkimuskysymyksen osalta.

Toisen tutkimuskysymyksen kohdalla en ottanut mukaan analysoitavaksi omaan laulamiseeni liittyvää artikkelia, sillä kyseinen artikkeli ei kerro, mitkä asiat mahdollistivat tai estivät minun musiikillisen toimintani ja toimijuuteni juuri vanhuspalveluissa eikä siten

vastaa juuri tähän tutkimuskysymykseen. Kirjoitusvaiheessa upotin toisen tutkimuskysymyksen ja siihen kytkeytyneet Jyrkämän toimijuuden modaliteetit osaksi ensimmäisen tutkimuskysymyksen analyysin aikana muodostuneita kuutta teemaa. Esittelen tulosluvun 4.2 alussa tarkemmin, kuinka tutkimuskysymykset ja niihin kytkeytyvät teoriat kietoutuvat toisiinsa tulosluvuissa 4.2.1–4.2.6.

Analyysivaiheen jälkeen tulokset täytyi vielä sanoittaa tekstiksi. Kirjoittaessani tahdoin saada tekstiin näkyviin kokonaisia ihmisiä ja toimijoita, jotka ovat yhtä aikaa sekä tuntevia, ristiriitaisia ja inhimillisiä että kykeneviä, osaavia ja päämäärätietoisia. Amanda Coffey (1999; sit. Gordon ym. 2007, 55) on todennut, että etnografisesta tutkimuksesta kirjoitettaessa tutkijoiden tunteet jäävät usein piiloon, vaikka kentällä olemisella saattaa olla heihin hyvinkin syvälinen vaikutus. Jotta saatoin nähdä, kuinka muiden toimijuus ilmeni emotionaalisena, oli minun itsenikin oltava ”pelikentällä” kokonaisena ja haavoittuvaisena kaikkine tunteineni (ks. myös esim. Laukkanen ym. 2021, 8). Olen tuntenut iloa, pettymystä, pelkoa ja onnistumisen riemua. Aineistoon on tallentunut niin rakastumista kuin toisten haukkumista ja halventamista sekä näiden kummankin mukanaan tuomia seuraamuksia. Näiden kokemusten mukaan ottaminen on merkityksellistä, sillä monesti haasteet toimintatapojen kehittämisessä ovat lähellä, ihmisten toimintatavoissa ja vuorovaikutuksessa. Siten niistä kirjoittaminen on yhtä merkityksellistä kuin riittävästä resursseista tai tarvittavista lakipykälästä kirjoittaminen. Olen kuitenkin pyrkinyt kuvaamaan asioita mahdollisimman yleisellä tasolla ja siten, etten tahtomattani tuota vahinkoa, paljasta tai loukkaa tutkittaviani (ks. Palmu 2007, 149).

Sekä Musiikkimooottoreiden että Kulttuurikuntouttajien osallistujat antoivat kehittämistyön alussa kirjallisen luvan käyttää tuottamaansa aineistoa nimettömänä sekä projekteista raportointiin että tekemääni tutkimukseen. Osallistujien anonymiteetin suojelemiseksi tutkimusartikkeleissa käytetyt nimet eivät ole heidän oikeita nimiään, vaan satunnaisesti valittuja. Tässä yhteenveto-osassa käytän vähemmän nimiä ja kutsun toimijoita sen sijaan yleisellä tasolla ikääntyneiksi, hoivatyöntekijöiksi ja lähiesimiehiksi. Eettisistä syistä artikkeleissa ei mainita myöskään niiden yksiköiden nimiä, joissa osallistujat asuivat tai työskentelivät koulutuksen aikana. Vaikka tutkimuksessa esiintyvien henkilöiden nimien ja tapahtumapaikkojen vaihtamisen tarkoituksena on suojella ja pitää tutkittavat anonyymeinä, tämän tutkimuksen kohdalla tunnistamisia kuitenkin saattaa tapahtua. Tätä ei voi

mielestäni välttää silloin, kun mukana on projekteja, jotka selkeästi paikantuvat johonkin pieneen paikkakuntaan. Lisäksi kummastakin projektista on kirjoitettu verkkomedioissa, mikä tekee tiedonhaun netin kautta yksinkertaiseksi.

Hyviin tapoihin kuuluu, että tutkimukseen osallistujille kerrotaan mahdollisimman varhaisessa vaiheessa ja mahdollisimman tarkasti, mitä tutkimus käsittelee (ks. Hirsjärvi ym. 2004, 27). Tutkimusetiikan kannalta hankalana näyttäytyi se, etten osannut sanoa vielä palveluja kehitettäessä, mistä näkökulmasta tulen tutkimaan osallistujien tuottamaa aineistoa. SOTESin vanhuspalveluille jättämässäni tutkimuslupa-anomuksessa kerroin, että ”tutkimus tarjoaa uutta tietoa hoiva- ja taidealojen ammattilaisille musiikki- ja muun taidetoiminnan merkityksestä osallisuuden ja toimijuuden rakentumisessa”, ja tutkimusteemat tarkentuivat tuosta vasta tutkimusprosessin aikana.

Hyvien soveltavan tutkimuksen käytäntöjen mukaisesti olen sittemmin antanut jokaisen artikkelin kohdalla artikkeliluonnoksen osallistujien luettavaksi, jotta he ovat voineet halutessaan kommentoida, lisäillä ja tarkastaa, kuinka olen tulkinnut heidän kokemuksiaan (vrt. Harrison 2019). Musiikkimooottorit eivät välittäneet lukea heidän toimintaansa käsittelevää artikkeliluonnosta, mutta kävin artikkelin kirjoitusvaiheessa vertaisohjaajan kanssa aiheesta puhelinkeskustelun, jossa kerroin tekstin sisällöstä pääpiirteittäin. Hoiva-työntekijöitä ja lähiesimiehiä koskevien artikkelien kohdalla lähetin artikkeliluonnokset kaikille, jotka olivat tuottaneet aineistoa artikkeleita varten. Osa tutkimukseen osallistuneista kommentoikin tekstiä ja antoi samalla vielä lisäinformaatiota. Tätä yhteenveto-osaa ovat kommentoineet kehittämistyöhön osallistuneet vanhuspalveluiden lähiesimiehet sekä Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen toisena oppimisen ohjaajana toiminut kansalaisopiston suunnittelijaopettaja. Heiltä olen saanut tarkennuksia termistöön, ajankohtaisia lähteitä sekä lisävalaistusta toimijuuden ymmärtämiseen ja toimintaympäristön käynnissä oleviin kehityssuuntiin. Kukaan kommentointiin osallistuneista ei ole pyytänyt minua poistamaan tekstiä tai muuttamaan tulkintojani, joten koen saaneeni tutkimustuloksilleni hyväksynnän kulttuurihyvinvointipalveluiden kehittämiseen osallistuneiden suunnalta.

4 Tulokset

Tässä luvussa vastaan tutkimuskysymyksiini: 1) *Millaisia muotoja musiikin ammattilaisen, ikääntyneiden, hoivatyöntekijöiden ja lähiesimiesten toimijuus saa kulttuurisessa vanhustyössä?* ja 2) *Mitkä tekijät vaikuttavat heidän toimijuutensa muotoutumiseen vanhuspalveluissa toteutetussa kulttuuritoiminnassa?* Esittelen aluksi luvussa 4.1 tähän tutkimukseen liittyvät artikkelit, joista jokaisessa tuon esiin yhden toimijaryhmän näkökulman: Ensimmäinen artikkeli (luku 4.1.1) käsittelee omaa äänellistä toimijuuttani, toinen artikkeli (luku 4.1.2) palvelukeskuksen asiakkaiden musiikillista toimijuutta, kolmas artikkeli (luku 4.1.3) hoivatyöntekijöiden taidelähtöistä toimijuutta ja neljäs artikkeli (luku 4.1.4) vanhuspalveluiden lähiesimiesten musiikillista toimijuutta.

Luvussa 4.2 käsittelen yhteenvedonomaisesti kaikkien edellä mainittujen toimijaryhmien toimijuuden ilmenemistä ja rakentumista. Luvun 4.2 alaluvut käsittelevät kulttuurisessa vanhustyössä esiin tulevan toimijuuden erilaisia puolia: luvussa 4.2.1 käsittelen esteettistä toimijuutta, luvussa 4.2.2 emotionaalista toimijuutta ja luvussa 4.2.3 kehollista toimijuutta. Luvussa 4.2.4 keskityn osaamisen ja toimijuuden yhdyspintaan, luvussa 4.2.5 identiteettitoimijuuteen ja lopuksi luvussa 4.2.6 muutostoimijuuteen.

4.1 Artikkelit: Neljä näkökulmaa toimijuuteen kulttuurisessa vanhustyössä

4.1.1 Oma äänellinen toimijuuteni

Ensimmäinen artikkelini *Voimaantumisen viisi tarvetta – Yhteisöllistä lauluimprovisaatiota kehittämässä* (2010) käsittelee omaa laulamalla voimaantumistani. Kuvasin artikkelissa, kuinka laulaminen vastasi tarpeisiini ja kuinka se voimaannutti minua. Olin aiemmin harjoitellut erilaisia voimauttavia ja rentouttavia äänessä olemisen menetelmiä, ja niiden parissa sekä voimaantuneena että turhautuneena halusin lähteä kehittämään uudenlaista, yhteisöllistä ja improvisaatioon pohjautuvaa voimauttavan äänenkäytön menetelmää. Prosessin aikana lauloin 20–60 minuutin pituisia improvisaatioita kotikunnassani Sastamalassa muun muassa kesäkahvilan puutarhassa, terveyskeskuksen aulassa ja Pyhän Olavin kirkon ympäristössä. Lisäksi improvisoin sanatonta laulua koulujen kuvataiteen tunneilla sekä ohjasin yhteislaulua vanhuksille ja pienten lasten äideille. Yhdistelin improvisaatiossani klassista laulua, kansanlaulua sekä erilaisia ke-

hollista läsnäoloa painottavia äänellisiä menetelmiä, kuten harmonista laulua (Vuori 1995) ja Orfeo-pedagogiikkaa (Varila 2006).

Tunnistin ensimmäisen artikkelin kirjoitusprosessin aikana viisi minulla olevaa tarvetta, joihin vastasin laulamalla: tarpeen olla läsnä kehossani, tarpeen hyväksyä tunteeni, tarpeen muunnella, tarpeen vuorovaikutukseen ja tarpeen palvella toisia. Koin, että koska kehoni on aina paikalla jokaisessa elämäni hetkessä, on perustarpeeni olla läsnä kehossani. Kehoresonanssin avulla aistin laulavan kehoni ja opin entistä paremmin olemaan läsnä hetkessä. Toinen tarpeeni oli hyväksyä kaikki tunteeni, jotka liikkuvat ja vaihtuivat minussa. Improvisoidessani yksin julkisilla paikoilla koin aluksi voimakasta häpeää siitä, että toimin toisin kuin muut: heidän asioidessaan kirjastossa tai terveyskeskuksessa ”oikeilla” asioilla minä vaan istuin paikallani kaiken keskellä ja lauloin, usein vielä kielellä, jota kukaan ei voinut ymmärtää ja joka ei edes tarjonnut ”oikeita” merkityksiä. Vähitellen häpeän verho alkoi murtua ja monenlaisia muita tunteita, kuten surua, alkoi vuotaa sen läpi, erilaisissa vivahteissaan ja ilmenemismuodoissaan. Seuraavaksi havaitsin, että vielä kiinnostuneempi kuin tunteista, olin siitä tyyneydestä, joka paljastui tunteiden alta. Prosessin päätteeksi olin valmis yhdistämään improvisaatiossani tunteita ja tyyneyttä, samanaikaisesti sekä tuomaan lapsenomaista haavoittuvaisuuttani laulutilanteeseen että kannattelemaan äidin lailla noita esiin nousevia kipeitä tunteita.

Tarpeeni muunnella laulamistani auttoi minua luomaan itselleni ominaisen laulukielen, joka jossain määrin toisti itseään, mutta joka silti oli ainutkertainen ja elävä. Muuntelemisen käsitteellä tarkastelin laulamistani prosessinomaisesti ja lineaarisesti. Kun kahden viikon sisällä lauloin yhdeksällä kuvataiteen tunnilla, laulukerrat muistuttivat erehdyttävästi toisiaan. Huomasin jälkikäteen pyöritelteni kerrasta toiseen samoja teemoja niin musiikillisesti kuin mielikuvallisestikin. Laulaessani elin kuitenkin kokemuksellista aikaa, sillä aloitin laulamisen siinä hetkessä olleen olotilan, tunteiden ja mielikuvien varassa ilman esisuunnittelua tai tietoista muuntelua. Hahmotin laulamistani lineaarisen ja kokemuksellisen ajan lisäksi myös syklisen aikakäsityksen suunnasta: laulamisesta muodostui rituaali, joka piti sisällään valmistautumisen, alun, keskiosan, lopun ja sulkemisen. Syklisyys auttoi minua muokkaamaan sattumanvaraisesta improvisaatiosta säännönmukaista muuntelua.

Tarve vuorovaikutukseen kehittyi laulamisen kautta. Aloittaessani tämän projektin kesällä 2008 en ollut koskaan improvisoinut yksin toisten ihmisten edessä. Kuten tunteitani eritellessä jo sanoitin, koin aluksi voimakasta häpeän leimaamaa erillisyyttä kuulijoista, kunnes löysin laululleni merkityksen (työpäiväkirja 20.7.2008):

Mä olin paikalla muistuttamassa ihmisiä, että laulaminen on olemassa. Että se on täällä, meissä jokaisessa ihmisessä, eikä vain levyillä jossain arjen tuolla puolen, vaan se on arkea. – – Samalla laulaminen julkisella paikalla muistuttaa hitaammasta elämäntavasta. Aina ei tarvitse olla menossa johonkin tai tehdä jotain ns. tuottavaa. Joskus voi vain pysähtyä ja laulaa, ja sehän tietysti tuottaa monenlaisia asioita, kuten vaikkapa iloa.

Kokemuksessa näkyy sisäistettynä oma käsitykseni laulamisen itseis- ja välinearvosta, ne ovat molemmat siinä läsnä, yhtä merkityksellisinä. Sittemmin vuorovaikutustilanteissa – sooloimprovisaatioissa ja työpajoissa – hain omaa rooliani suhteessa toisiin ja mietin, millainen on minulle ominainen tapa toimia laulajana ja ohjaajana. Koin, että halusin luoda ympärilleni olemisen tilan, joka mahdollisti dialogin ja uuden oivaltamisen. Samalla laulaminen vastasi tarpeeseeni palvella toisia, sillä tahdoin vilpittömästi tuoda ihmisten elämään laulua erilaisissa sosiaalisissa ja yhteisöllisissä tilanteissa. Tunsin oloni kotoisaksi, kun jokaiselle paikallaolijalle tarjoutui mahdollisuus ottaa osaa tapahtumaan ja olla sivustakatsojan sijaan aktiivinen toimija. Opettelin erilaisia tapoja ohjata työpajoja ja musiikkitoimintaa ja muokkasin sitä sopivaksi osallistujien tarpeisiin. Minulla ei ollut koulutusta pedagogiksi, joten opettelini ryhmänohjaamista käytännön tekemisen kautta.

Jälkikäteen hahmotan tämän ensimmäisen artikkelin oman *äänellisen toimijuuteni* kuvuksena ajalta ennen varsinaisia kehittämishankkeita, joissa tutkin toisten ihmisten musiikkilista ja taidelähtöistä toimijuutta. Artikkelissa kuvaan, kuinka sekä ilmensin äänelläni toimijuuttani että etsin äänellisen toimijuuteni rajoja ja rakennuspuita. Tein laulaessani valintoja, jotka muokkasivat minua laulajana, esilaulajana, yhteislaulun ohjaajana ja ihmisenä. Teoillani ja valinnoillani vaikutin sekä omaan kokemukseeni että sosiaaliseen ympäristööni. Reflektoidessani omia kokemuksiani tein pohjatyötä sille, kuinka sittemmin lähdin lähestymään toisten ihmisten toimijuutta. Epämukavuusalueella oleminen ja sen herättämien hankalien tunteiden kohtaaminen ja sanoittaminen auttoivat minua

ymmärtämään sitä tunteiden spektriä, jota myöhemmin ohjaamaani musiikkitoimintaan osallistuneet henkilöt saattoivat käydä läpi, sillä samantyyppiset kokemukset yhdistävät toimijoita usein roolista riippumatta.

Tutkimuksen jatkon kannalta on kiinnostavaa, kuinka voimakkaasti keholliset kokemukseni olivat läsnä tässä artikkelissa, jossa kuvasin omaa toimijuuttani. Kun siirsin huomioni toisiin ihmisiin, toimijuuskäsitykseni selvästi muuttui. Toisten keholliset aistimukset eivät nousseetkaan enää samalla tavalla esiin, vaan osallistujista tuli enemmänkin tuntevia ja ajattelevia, muttei aistivia toimijoita. Heidän kehonsa vetivät huomioni puoleensa vain silloin, kun heidän fyysisessä toimintakyvyssään ilmeni puutteita, joihin joko vaikutettiin toiminnalla tai jotka vaikuttivat heidän toimijuuteensa.

Oma musiikillinen toimijuuteni eli kovasti projektin edetessä ja muuttui monimuotoisemmaksi. Äänellinen toimijuus laajeni musiikilliseksi toimijuudeksi, joka ilmeni laulamisen lisäksi musiikkiryhmien ohjaamisena, musiikkiin ja taidelähtöisiin menetelmiin liittyvien projektien koordinoimisena sekä musiikintutkimukseen liittyvän asiantuntemuksen kehittymisenä. Tämä tohtoriprojekti oli kohdallani voimakasta ammatillisen kasvun ja ammatillisen toimijuuden monimuotoistumisen aikaa. Käsittelen omaa, projektin aikana kehittyntä musiikin ammattilaisen hybriditoimijuuttani osana tuloslukua 4.2 sekä johtopäätöksissä luvussa 5.2.2.

4.1.2 Ikääntyneet musiikillisina toimijoina

Toisen artikkelin ”*Intohimolla ja sydämellä, kuolemaan saakka*” – *Palvelukeskuksen asiakkaan musiikillinen toimijuus Musiikkimoottorit-projektissa* (2015) aiheena oli otsikon mukaisesti Musiikkimoottorit-projektiin osallistuneiden ikääntyneiden musiikillinen toimijuus. Ohjatessani vuonna 2010 ikäihmisille suunnattuja musiikkituokioita kiinnostuin erityisesti siitä, kuinka musiikkitoimintaa voisi ohjata osallistujien omista lähtökohdista niin, että vastuu toiminnasta olisi mahdollisimman pitkälle osallistujilla itsellään. Pidin kiinnostavana pohtia myös sitä, mikä sitoi osallistujat musiikkitoimintaan sekä millaisia merkityksiä he antoivat musiikkitoiminnalle ja laajemmin musiikille omassa arjessaan. Musiikkikasvatuksessa käytetty *musiikillisen toimijuuden* käsite (mm. Karlsen 2011) tuntui kattavan nämä molemmat ulottuvuudet. Asiakkaiden musiikillisen toimijuuden kehittämistä varten suunnittelin ja toteutin palvelukeskuksen asiakkaiden ja henkilökunnan kanssa aiemmin tässä yhteenvedossa esitellyn Musiikkimoottorit-projektin vuosina 2012–2013.

Tarkastelin artikkelissa osallistavan etnografian keinoin, millaisia muotoja palvelukeskuksen asiakkaiden musiikillinen toimijuus sai Musiikkimoottorit-kokeilun aikana: millaista musiikillista toimintaa palvelukeskuksen asiakkaiden elämään kuului ja kuinka asukkaat vaikuttivat musiikilla omaan elämäänsä. Musiikillisella toimijuudella tarkoitin musiikkia resurssina tai välineenä, jonka tarjoamiin mahdollisuuksiin tarttuen ihminen saattoi jäsentää elämänsä ulkomusiikillisia toimintoja sekä yksilöllisellä että sosiaalisella tasolla (ks. DeNora 2000).

Musiikillisen toimijuuden käsitteen kautta palvelukeskuksen asiakkaat nousivat artikkelissa esiin musiikillisina subjekteina. He eivät olleet vain musiikin kohteita, niin kuin tutkimuksissa käytetyt sanamuodot usein antoivat ymmärtää (”musiikki virkistää vanhuksia ja parantaa heidän muistiaan...”), vaan musiikillisia tekoja tekeviä ja musiikin elämäänsä valitsevia aktiivisia toimijoita. Ero musiikin kohteena olemisen ja musiikillisena subjektina toimimisen välillä on toki osittain keinotekoinen, sillä musiikillinen toimijuus on tietoisten valintojen ohella alitajuista, ei-rationaalisella tasolla toimivaa oman elämän ja kokemusmaailman organisointia (ks. DeNora 2000, 158).

Musiikkimoottorit-projektin aikana palvelukeskuksen asiakkaat vaikuttivat musiikilla mielialaansa, sillä he saivat musiikista virkistystä, voimaa ja lohtua sekä kokivat sen keventävän arkeaan. Järjestetty musiikkitoiminta tarjosi paikan yhdessä ololle sekä uusien ystävyys-suhteiden solmimiselle. Lapsuudesta ja nuoruudesta tutuilla lauluilla osallistujat määrittelivät ja ylläpitivät sosiaalista ja paikallista identiteettiään. Musiikkituokioiden ja musiikin kuuntelemisen kautta he löysivät keinoja sopeutua niihin olosuhteisiin, joita elämä sillä hetkellä tarjosi. Musiikin kuunteleminen kotona omassa rauhassa toimi palvelukeskuksen asiakkaiden arjessa myös ”lääkkeenä” sekä ”kaverina” yksinäisissä hetkissä.

Hyväkuntoisimpien palvelukeskuksen asiakkaiden musiikkiharrastuksessa oli yhä mukana tavoitteellisuus ja halu kehittää omia taitoja – kehittyminen itsessään toi yhä mielihyvää. Laulamalla ja musiikkitoimintaa ohjaamalla asiakkaat loivat myös yhteyttä henkilökuntaan hierarkkista hoitaja–hoidettava-suhdetta tasavertaisemmassa ilmapiirissä. Musiikkitoiminnan vertaisohjaajana hyväkuntoinen asiakas saattoi hyödyntää intohimoista suhdettaan musiikkiin ja näyttäytyä samalla aktiivisena vaikuttajana luoden lisää osallistumisen mahdollisuuksia myös heikkokuntoisemmille asiakkaille.

Musiikkimoottoreihin osallistuneissa ikääntyneissä oli joukossa henkilöitä, joilla intohimo musiikkiin sai aikaan yllättävää osaamista ja toimijuutta juuri kyseisellä osa-alueella. Sen perusteella on tärkeää tukea ikääntyneitä ottamaan käyttöön heidän taiteeseen ja kulttuuriin liittyvä potentiaalinsa ja toimijuutensa, iästä ja toimintakyvystä riippumatta. Tällöin asiakkaat saavat elää oman näköistään elämää, pysyä itse toimintakykyisempinä ja elämänhaluisempina sekä käyttää omaa osaamistaan laajemmin hoitoyhteisön jäsenten terveyden ja hyvinvoinnin edistämiseen. Toiminnan tueksi tarvitaan henkilökuntaa, jolla on *pedagogista sensitiivisyyttä* (Huhtinen-Hildén 2013, 16) eli herkistynyttä kykyä kuunnella asiakkaan osaamispotentiaalia, luoda mahdollisuuksia ja laittaa rajoja. Artikkelissa ehdotin, että jatkossa vanhuspalveluiden asiakkaiden toimintakyky ja kuntoutuminen hahmotettaisiin laajemmin myös taiteellisenä ja kulttuurisena toimintakykynä. Osaksi kuntouttavaa työtä nähtäisiin myös taide- ja kulttuurilähtöisten menetelmien käyttäminen. Nyt yhteenvedoa kirjoittaessani ilmaisisin tuon ”taiteellisen ja kulttuurisen toimintakyvyn” toisin, ja toivoisin, että vanhuspalveluissa nähtäisiin taiteeseen ja kulttuuriin liittyvä toimijuus tärkeänä toimintakykyä ylläpitävänä tekijänä ja siten mahdollistettaisiin asiakkaiden kulttuurisen taustan ilmentäminen sekä taide- ja kulttuuritoimintaan osallistuminen osana toiminnallista ja toimintakykyä ylläpitävää arkea. Edelleen vuonna 2021 kokoontuva Musiikkimoottorit-ryhmä on osaltaan osoitus siitä, että ainakin kyseisessä palvelukeskuksessa musiikkitoiminta hahmotetaan nykyään aiempaa paremmin virkistystoiminnan ohella toimintakykyä ylläpitävänä ja kuntouttavana toimintana.

4.1.3 Hoivatyöntekijät taidelähtöisinä toimijoina

Kolmannen artikkelin *Taidelähtöinen toimijuus hoivatyössä – Esimerkinä Kulttuurikuntouttajat-koulutus* (2015) keskiössä oli Sastamalassa vuosina 2012–2013 toteutettu Kulttuurikuntouttajat-koulutus, jossa kehitettiin sosiaali- ja terveysalan työntekijöiden työtapoja taiteen ja kulttuurin keinoin. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen laitoivat alulle Sastamalan seudun sosiaali- ja terveyspalveluiden SOTESin esimiehet, jotka kaipaivat muutosta hoivatyöntekijöiden työotteeseen ja lähtivät etsimään uudenlaisia ratkaisuja yhdessä paikallisten kulttuuri- ja koulutusalan toimijoiden kanssa. Kuten olen luvussa 3.2.2 kuvannut, olin mukana koulutuksen kehittämisessä, toteuttamisessa ja arvioinnissa alusta loppuun saakka. Artikkelin tutkimuskysymyksenä oli, millaisena hoivatyöntekijöiden *taidelähtöinen toimijuus* näyttäytyi heidän työssään Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen aikana. Taidelähtöisellä toimijuudella tarkoitin artikkelissa taidelähtöisin menetelmin, siis taiteen ja kulttuurin keinoin, tuettua ja kehittyvää toimijuutta.

Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa taide ja kulttuuri tarjosivat uudenlaisia mahdollisuuksia hoitajien toimijuudelle. Koulutukseen osallistuneet hoivatyöntekijät alkoivat ymmärtää taiteen ja kulttuurin aiempaa toiminnallisempänä ja vuorovaikutteisempänä, jolloin heidän itsensä tuottama taide- ja kulttuuritoiminta toi arkista vaihtelua ja kohtaamisen mahdollisuuksia jokapäiväisiin työtilanteisiin. Omien taide- ja kulttuuriharrastusten – jopa entisten haaveammattien – ja niiden kautta kerääntyneen tietotaidon tuominen omaan työhön rikasti hoitajilla käytössä olleita valinnan mahdollisuuksia ja lisäsi mielenkiintoa työn tekemiseen. Taide- ja kulttuuritoiminta tarjosi hoitajille mahdollisuuksia oman hyvinvoinnin arvostamiseen ja tukemiseen asiakkaan hyvinvoinnin rinnalla, sillä he saivat virkistystä ja voimaa koulutuksen työpajoista, taide- ja kulttuuriharrastuksista sekä työssä toteuttamastaan taide- ja kulttuuritoiminnasta. Taide ja kulttuuri toivat mukanaan myös välineitä ja tilaisuuksia uudelleenpohtia ja -rakentaa omaa roolia työyhteisössä sekä osallistaa samalla muuta työyhteisöä toimimaan asiakkaiden kanssa uusin keinoin. Lisäksi taide- ja kulttuuritoiminnan kautta hoivatyöntekijät verkostoituivat aiempaa laajemmin paikallisten sosiaali- ja terveys- sekä taide- ja kulttuurialan osaajien kanssa, mikä paransi taiteen saatavuutta ja saavutettavuutta sekä laajensi paikallisen yhteisön mahdollisuuksia ottaa vastuuta vanhusten, vammaisten ja pitkäaikaissairaiden hoidosta.

Koska koulutuksessa kehitettiin hoitajien työhön liittyviä toimintatapoja taiteen ja kulttuurin keinoin, kytkeytyi koulutuksessa rakentunut taidelähtöinen toimijuus osaksi hoivatyöntekijöiden työ- ja ammatillista toimijuutta. Työtoimijuus pitää sisällään yksilöllisiä kykyjä, asenteita ja uskomuksia, jotka tuovat mukanaan yksilöllistä riippumattomuutta työpaikan ulkoisista olosuhteista (Harteis ja Goller 2014, 44). Työtoimijuuden ylläpitäminen vaatii strategioita, joilla kehittää ja uudistaa omia kykyjään ja pätevyyttään. Tulkintani mukaan Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen taidelähtöiset menetelmät tukivat hoitajia heidän pyrkimyksissään kehittää omaa työtötta itselle sopivaksi ja luoda strategioita arjessa toimimiseksi. Hoitajat pyrkivät koulutuksen aikana omilla päätöksillään ja omalla toiminnallaan asioihin, joita he pitivät tärkeinä, ja etsivät niihin liittyviä ratkaisuja arkisessa vuorovaikutuksessa yhdessä asiakkaidensa ja työkavereidensa kanssa taiteen ja kulttuurin keinoin.

Vaikka hoivatyöntekijöiden näkemykset taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksista avartuivat Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen aikana, koulutus ei ehtinyt kovin paljon vaikuttaa työyk-

siköissä vallalla olleisiin käsityksiin hoivatyöstä. Aineiston mukaan esimiehet suhtautuivat kulttuuritoimintaan poikkeuksetta kannustavasti koulutuksen aikana, mutta oli toinen asia kyetä esimiehenä pitkällä tähtäimellä luomaan työntekijöille sellaisia olosuhteita, joissa taide- ja kulttuurimenetelmien käyttäminen osana hoivatyötä olisi mahdollista. Koska hoivatyöntekijöiden mahdollisuudet toteuttaa taide- ja kulttuuritoimintaa työssään kytkeytyvät myös heidän esimiestensä toimijuuteen, ehdotin, että olisi tutkittava, missä määrin esimiehillä oli aitoja mahdollisuuksia ja resursseja muuttaa yksikkönsä hoivatyön käytäntöjä. Tämä ajatuskulku johti siihen, että keskityin seuraavassa artikkelissani juuri lähiesimiesten musiikillisen toimijuuden tutkimiseen.

Vanhustyössä ei voida taiteen ja kulttuurin keinoin vaikuttaa mataliin palkkoihin tai kiristyneisiin henkilöstöresursseihin, jotka vaikeuttavat hoivatyöntekijöiden suoriutumista työssä (Nissi 2014, 341). Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa saadun kokemuksen mukaan taidelähtöiset menetelmät rikastavat kuitenkin sosiaali- ja terveysalan työntekijöiden toimijuutta tarjoamalla uudenlaisia merkityksiä, lähestymistapoja ja toimintastrategioita arjen tilanteisiin. Koska toimijuus muodostuu ja kehittyy vuorovaikutuksessa (Jyrkämä 2008; Ojala ym. 2009; Vähäsantanen 2013), muutokset yhden osapuolen toimijuudessa vaikuttavat myös muiden osapuolten toimintatapoihin ja -mahdollisuuksiin. Vaikka Kulttuurikuntouttajissa taidelähtöisen toiminnan keskipisteessä olivat lähityöntekijät, vaikutti toiminta välillisesti myös asiakkaisiin, työyhteisöihin ja paikalliseen yhteistyöhön sosiaali- ja terveys- sekä taide- ja kulttuurisektoreiden välillä. Taidelähtöiset menetelmät näyttäytyivät mahdollisuutena tukea, paitsi yksilöiden toimijuutta, myös kollektiivista kehitystä kohti paikallista osallisuutta ja kulttuurista hyvinvointia.

4.1.4 Lähiesimiehet musiikillisina toimijoina

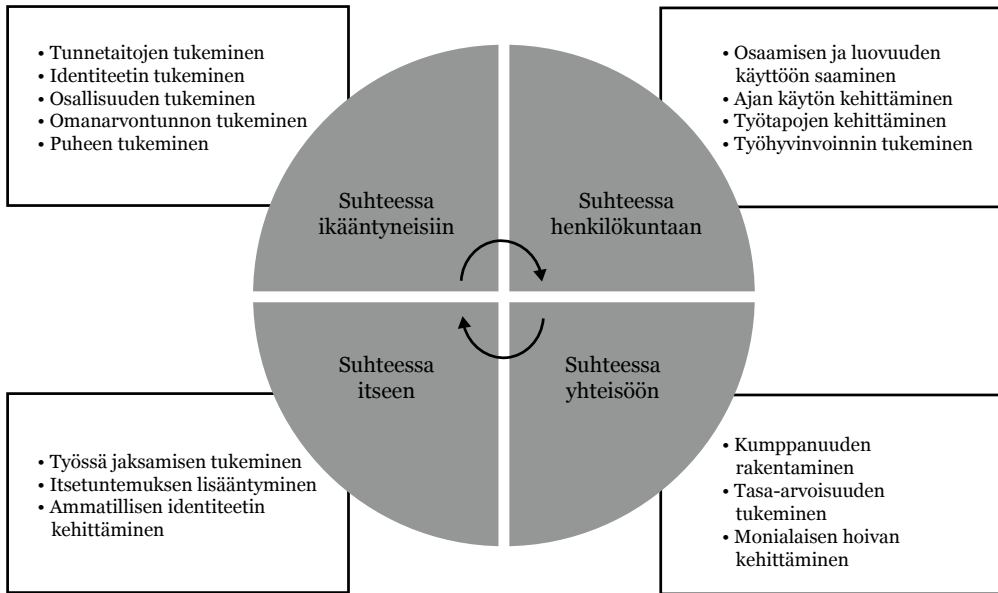
Kun musiikki- ja taidetoimintaa toteutetaan osana ikääntyneiden hoivaa ja hoitoa, vanhustyön lähiesimiehet nousevat tärkeään rooliin. Lähiesimiesten kulttuuritoimintaan liittyvistä näkemyksistä ja kokemuksista ei ollut kuitenkaan vielä kirjoitettu paljon. Siksi halusin neljännessä artikkelissa *Vanhustyön lähiesimies musiikillisena toimijana* (2017) tutkia musiikillisen toimijuuden käsitteen avulla sitä, kuinka lähiesimiehet vaikuttivat musiikkitoiminnalla oman organisaationsa arkeen ja oman ammatillisen identiteettinsä kehittymiseen sekä kuinka vanhuspalveluiden sosiokulttuuriset käytännöt vaikuttivat lähiesimiesten musiikillisen toimintaan. Lukemissani hankeraportteissa ja tutkimuksissa (mm. Hinttala & Varho 2010; Seppänen & Varho 2010; Matilainen

2011; Känkänen 2013; Rautiainen-Keskustalo ym. 2014) lähiesimiehistä kirjoitettiin usein toimijoina, joilla on valtaa tehdä päätöksiä ja joihin kohdistuu sen vuoksi paljon odotuksia. Löytämäni raportit ja tutkimukset lähestyivät aihepiiriä kulttuuritoimijoiden näkökulmasta ja jättivät kertomatta siitä, millaisia sosiaali- ja terveystalouden lähiesimiehet itse ovat toimijoina sekä millaiset tekijät ja olosuhteet mahdollistavat ja rajaavat sitä toimintaa ja niitä ratkaisuja, joita kulttuurin ammattilaiset odottavat heiltä.

Tutkin artikkelissa kahden tutkimuskysymyksen avulla, miten lähiesimiesten musiikillinen toimijuus ilmeni ja rakentui: Miten lähiesimiehet vaikuttivat musiikkitoiminnalla vanhuspalveluiden arkeen? Kuinka vanhuspalveluiden sosiokulttuuriset käytännöt vaikuttivat lähiesimiesten musiikilliseen toimintaan? Tutkimus pohjautui kumpaankin taidelähtöisten hyvinvointipalveluiden kehittämisprojektiin, Musiikkimootoreihin ja Kulttuurikuntouttajiin, joissa toimin yhteistyössä Sastamalan seudun sosiaali- ja terveystalouden vanhuspalveluiden lähiesimiesten kanssa.

Aineiston perusteella lähiesimiehen musiikillinen toimijuus muodostui tiiviissä vuorovaikutussuhteessa työ- ja hoivayhteisön muiden toimijoiden kanssa: toisaalta lähiesimiehet mahdollistivat ja rajasivat toiminnallaan asiakkaiden, työntekijöiden ja kollegoiden musiikillista toimijuutta, toisaalta muiden työntekijöiden asenteet ja tekemiset sekä annetut resurssit vaikuttivat heidän omiin mahdollisuuksiinsa viedä musiikki- ja muuta kulttuuritoimintaa eteenpäin. Näin vanhustenhoitoyhteisön jäsenet muodostivat yhdessä toimintaympäristön, joka rajasi ja määräsi sekä toisaalta ohjasi ja mahdollisti heidän yksilöllistä ja yhteisöllistä musiikillista toimijuuttaan (ks. Giddens 1984, 25; Karlsen 2011).

DeNoran (2013) musiikillisen turvapaikan käsitteen kaksijakoisuutta hyödyntäen totesin, että lähiesimiehet löysivät musiikista sekä sosiaalisen alustan organisaation käytänteiden kehittämiseen että yksityisen tilan musiikin herättämien kokemusten reflektointiin ja arjesta irtautumiseen. Alla olevaan kuvaan kokosin lähiesimiesten musiikillisen toimijuuden ulottuvuuksia suhteessa toisiinsa vanhustenhoitoyhteisön toimijoihin:

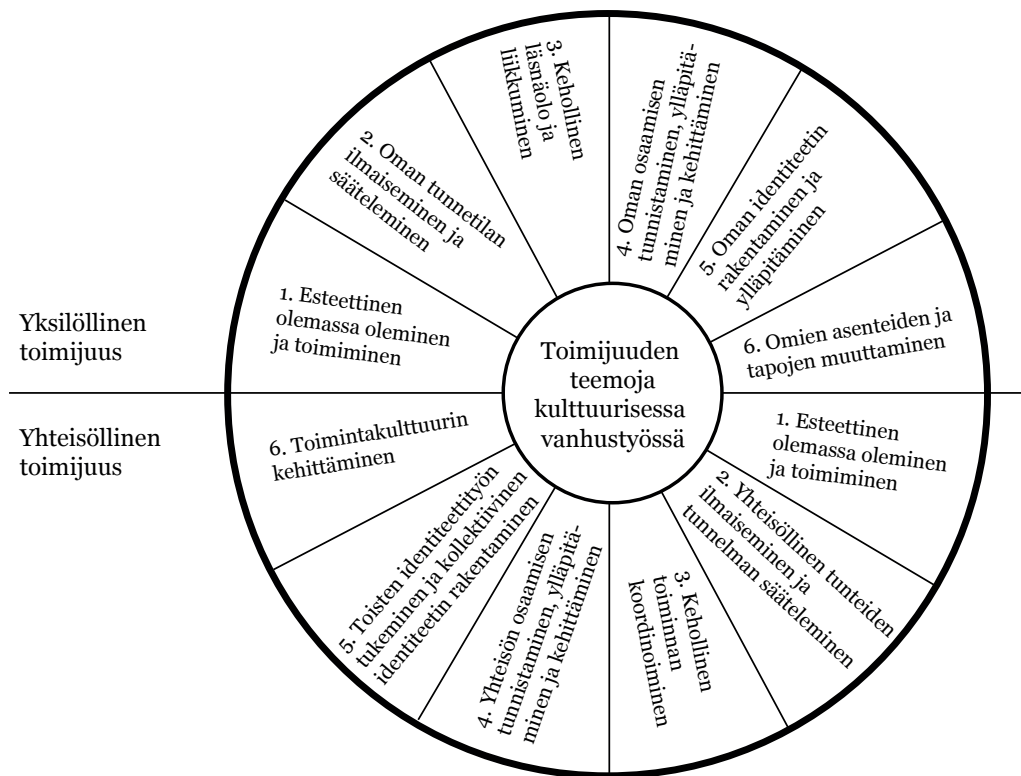
Kuvio 4: Lähiesimiesten musiikillinen toimijuus suhteessa muihin yhteisön toimijoihin.

Tämän päivän työelämässä jatkuva kiire ja työn kasvavat vaatimukset eivät useinkaan jätä aikaa ja tilaa oman työtoiminnan ja sen vaikutusten reflektoinnille, vaikka tämä olisi välttämätöntä työssä oppimiselle ja identiteetin uudelleenmäärittelylle erityisesti aloilla, joissa oma minuus ja tunteet ovat vahvasti mukana, kuten hoitoalan tehtävissä (Eteläpelto & Vähäsantanen 2010, 48). Tämän artikkelin perusteella oman musiikillisen kokemuksen ja toiminnan kautta esimiehille voi aueta uusia mahdollisuuksia kiinnostua itsestään sekä ammatillisena että taiteellisena toimijana ja merkitysten antajana (ks. Huhtinen-Hildén 2014, 5). Musiikillinen kokemus voi tuoda myös ymmärrystä ja välineitä sosiaali- ja terveysalan hoiva- ja työyhteisöiden arkisiin haasteisiin.

4.2 Toimijuuden ilmeneminen ja muotoutuminen kulttuurisessa vanhustyössä

Kun artikkeleissa kuvasin erikseen vanhuspalluiden eri toimijoiden – musiikin ammatillainen, ikääntyneet, hoivatyöntekijät ja vanhuspalluiden lähiesimiehet – toimijuutta, tässä aluvussa vedän yhteen näiden toimijaryhmien kokemuksia toimijuuden ilmenemisestä ja rakentumisesta kulttuurisessa vanhustyössä. Olen koontanut kulttuuriseen vanhustyöhön liittyvän toimijuuden eri ilmenemismuodot aineiston analyysiprosessin aikana alla olevaksi linssiksi (kuvio nro 5). Kuvio pohjautuu Karlsenin (2011) musiikillisen

toimijuuden linssiin, jonka olen esitellyt luvussa 2.3.2. Olen muuttanut ja täydentänyt Karlсенin linssiä oman tutkimusaineistoni pohjalta suhteessa aineistossani esiin nouseviin teemoihin (ks. tarkempaa kuvausta luvussa 3.3.2).

Kuvio 5: Luvussa 4.2 käsiteltävät teemat koottuna toimijuuden teemoittelulinssiksi, joka on koostettu Karlсенin (2011) toimijuuslinssin pohjalta.

Tämän luvun alaluvut 4.2.1–4.2.6 seurailevat kaavion teemoja 1–6. Kuten kaaviosta käy ilmi, jokaisella kuudella toimijuuden ulottuvuudella on sekä yksilöllinen että yhteisöllinen puolensa. Kirjoittaessani olen kuitenkin yhdistänyt toimijuuden yksilöllisten ja yhteisöllisten ilmenemismuotojen kuvauksen samaan alalukuun, sillä kuvaamissani arjen käytännöissä ne kytkeytyvät niin tiivisti toisiinsa, että niiden erottaminen olisi tuntunut keinotekoiselta ja rikkonut lukukokemusta. Tulosluvun ensimmäisessä alaluvussa kuvaan aineistooni tukeutuen esteettistä toimijuutta eli musiikki-, kulttuuri- ja taidetoiminnassa avautuvaa olemisen, ajattelemisen ja toiminnan muotoa, johon kaikki seuraavat toimijuuden ilmenemismuodot pohjautuvat. Seuraavan alaluvun aiheena on emotionaalinen

toimijuus, toisin sanoen tunteiden tunnistaminen, säätteleminen ja ilmaiseminen taide-toiminnassa. Kolmannessa alaluvussa käsittelen toimijuuden kehollista ulottuvuutta eli taidetoiminnassa tapahtuvaa kehollista läsnäoloa, liikkumista ja liikuttamista taiteen keinoin. Neljännessä alaluvussa huomion keskipisteenä on osaamiseen liittyvä toimijuus, joten käsittelen taidetoiminnassa tapahtuvaa osaamisen tunnistamista, tunnustamista, ylläpitämistä ja kehittämistä. Viides alaluku keskittyy identiteetti-toimijuuteen ja siinä tapahtuvaan identiteetin ylläpitämiseen ja kehittämiseen taidetoiminnan keinoin. Viimeisen alaluvun aiheena on muutostoimijuus, ja näkökulma on laajasti hoiva- ja työyhteisön sekä monialaisen yhteistyön kehittämisessä.

Lukuja kirjoittaessani olen huomionnut Karlсенin ohella erityisesti Jyrkämän (2008) teorian toimijuudesta ja sen modaliteeteista. Kuten olen luvussa 2.2.1 avannut, Jyrkämän mukaan toimijuus syntyy kuuden modaliteetin – kykenemisen, osaamisen, haluamisen, täytymisen, voimisen ja tuntemisen – keskinäisestä kokonaisdynamiikasta. Olen soveltanut modaliteetteja analyysissäni toisen tutkimuskysymyksen ”Mitkä tekijät vaikuttavat osallistujien toimijuuden muotoutumiseen vanhuspalveluissa toteutetussa kulttuuritoiminnassa?” kohdalla (ks. analyysistä tarkemmin lukua 3.3.2) ja samalla käyttänyt sitä kuvaamaan niitä tekijöitä, jotka vaikuttavat toimijuuden rakentumiseen edellä mainitsemieni kuuden teeman alla. Olen käsitellyt sisäistä motivaatiota (haluaminen) osana esteettistä toimijuutta, tuntemista osana emotionaalista toimijuutta, fyysistä toimintakykyä (kykeneminen) osana kehollista toimijuutta sekä kulttuuritoiminnassa kehittyviä taitoja ja tietoja (osaaminen) osana osaamiseen liittyvää toimijuutta. Toimintakulttuurin kehittämiseen tarvittavia materiaalisia ja ajallisia resursseja (voiminen) sekä toimintaa sääteleviä lakeja ja sääntöjä (täytyminen) kuvaan viimeisessä muutostoimijuutta käsittelevässä luvussa.

4.2.1 Esteettinen toimijuus – kokeva ja ilmaiseva toimija sekä elämykset ja kokemus merkityksellisyydestä toimijuuden lähteenä

Tässä luvussa käsittelen vanhuspalveluissa toteutetussa kulttuuritoiminnassa ilmenevää toimijuutta sen esteettisen perustan näkökulmasta. Tällä tarkoitan musiikki-, taide- ja kulttuuritoimintaan osallistuvalla ja siinä toimivalle henkilölle ominaisia tapoja aistia, kokea, toimia ja luoda merkityksiä. Kulttuuritoiminnan ytimessä ovat inhimillinen kokemus, mielikuvitus, esteettisyys ja luovuus perustavanlaatuisina, itseisarvoisina ja olennaisina osina ihmisyyttä. DeNora (2000, 153) kuvaa esteettistä toimijuutta seuraavasti:

Ollakseen täysin toimija on täytyttävä edes hetkellisesti estetiikan eri muodoista. Tunne ja herkkyyks ovat sosiaalisen olemisen esteettisiä ulottuvuuksia ja samalla liikkeelle laittavia voimia. Estetisoiminen on kyvykkyyden käyttöön ottamista, kykyä havaita ja aistia, olla hereillä. Sen vastakohta epäestetisointi kuvaa uinuvaa ja reagoimatonta olotilaa. Esteettiset materiaalit, kuten musiikki, avaavat havaintokykyä ja tunteita sekä tarjoavat tilaa niiden herättelemälle toiminnalle ja kehollisuudelle.

Musiikillista toimijuutta kuvaava Karlsen (2011, 113–114) erottelee musiikin sekä tavaksi olla olemassa että ajattelemisen välineeksi. Karlsenin mukaan olemisen tasolla musiikki voi terästä tietoisuutta, lisätä mielikuvitusta ja kykyä ymmärtää vivahteita, täyttää henkisiä tarpeita ja tuoda turvaa. Ajattelun välineenä musiikki tarjoaa välineitä ja alustan havainnoinnille, kognitiolle ja reflektiolle. (Emt., 113–114.) Olen yhdistänyt tässä luvussa esteettisen toimijuuden alle sekä olemisen että ajattelun tason, sillä nämä kaksi asiaa ovat toiminnassa erottamattomassa vuorovaikutuksessa keskenään: esimerkiksi Karlsenin musiikillisen olemassa olemisen osaksi hahmottelemat tietoiseksi tuleminen ja mielikuvituksen käyttö ovat myös tapoja ajatella. Esteettinen ajattelu tarkoittaa tässä äänellisten, liikkeellisten tai vaikkapa visuaalisten elementtien avulla ajattelua. Koska toimijuus on aina valintojen tekemistä ja vaikuttamista, esteettinen toimija käyttää esteettisiä – musiikki-, taide- ja kulttuuritoimintaan liittyviä – elementtejä muokatessaan ja suunnatessaan olemistaan, ajatteluaan ja toimintaansa. Esteettisen toimijuuden aistinvarainen, alitajuinen ja kehollinen luonne ja sen ytimessä oleva kokijuus tekevät siitä kuitenkin hankalan tutkittavan, sillä musiikki- ja kulttuuritoimintaan osallistuneet ikääntyneet sanoittivat esteettistä toimintaansa ja ajatteluaan melko vähän. Koska esimerkiksi laulaminen, tanssiminen ja maalaaminen ovat jo sellaisenaan ”omia kieliään” – ajattelemisen ja ilmaisemisen tapoja – niiden sanoittaminen tuntuu usein turhalta, hankalalta ja jopa mahdottomalta.

Musiikki- ja kulttuuritoimintaan osallistumalla ja sitä toteuttamalla ikääntyneet saivat esteettisiä kokemuksia ja elämyksiä sekä vastasivat tarpeeseensa ilmaista itseään luovien keinoin. Musiikkitoiminta tarjosi tilaa tuoda esiin omaa luovuutta ja kauneuden kaipausta hoitolaitoksen arjessa, jota usein kannattelivat päivästä toiseen samoina toistuvat rutiinit. Ikääntyneet kokivat kulttuuritoiminnan tarjoavan vaihtelua, jotain erilaista ja yllättävää päivään: se tarjosi tekemistä, joka oli jotain ”muuta” ja jonka lopputulosta tai jonka herättämiä tunteita ei aina tiennyt ennalta, vaan joka piti sisällään tervetullutta

yllätyksellisyyttä. Musiikillisiin ja kulttuuritoiminnassa saatuihin kokemuksiin kytkeytyi usein myös ikääntyneiden henkilökohtainen esteettinen kartta, jossa musiikin ja taiteen elementit liittyivät erilaisiin elämäntilanteisiin ja nostivat esiin muistoja, mielikuvia ja mielle yhtymiä (ks. DeNora 2000, 61). Kuorossa laulaminen tai käsitöiden tekeminen olivat olleet monille elinikäisiä harrastuksia tai jopa elämäntapoja, jotka tekivät elämästä mielekästä ja omannäköistä. Itselle merkityksellinen tekeminen sai silmät säihkymään ja saattoi antaa tunteen elossa olemisesta. Se antoi parhaimmillaan myös tunteen kokonaisena olemisesta. Eräs ikääntyneistä totesi kerran yhteislaulun päättyttyä: ”Tää hoitaa mun sielua!” Esteettinen elämys tuntui omassa olemuksessa, mutta se ei ollut varsinaisesti tunne, vaan tunteita herättävä hetki, jossa oltiin ja aistittiin (Saarelainen 2001, 102).

Samalla musiikkitoiminta oli ikääntyneille mielekäs tapa viettää aikaa yhdessä toistensa kanssa. Yhdessä oleminen, laulaminen ja jutteleminen sekä toisten kuunteleminen toivat merkityksellisyyden tunteen arkeen. Musiikkimoottorit ja muu kulttuuritoiminta oli mukavaa ja hauskaa yhdessä tekemistä, jossa sai iloita ja ”unohtaa hetkeksi arjen vaivat”. Musiikki-toiminta tarjosi myös estradin esiintymiselle: joillekin ikänsä laulaneille esiintyminen oli edelleen keino tulla kuulluksi ja nähdyksi omalla äänellään ja osaamisellaan. Palveluksessa tarjoutui esiintymisen mahdollisuuksia muun muassa seurakunnan kanttorin ohjaamassa kuorossa sekä Musiikkimoottorien järjestämissä yhteislaulutilaisuuksissa ja päivätansseissa. Asukkaat saattoivat myös soittaa kappaa tai lausua runoja omassa asumisyksikössään vaikkapa kahvitauon yhteydessä. Musiikki- ja kulttuuritoiminta oli tällöin itsessään tärkeä tapa viettää aikaa ja ilmaista itseään. Musiikkia ei esitetty tai toimintaan osallistuttu ensisijaisesti sen vaikutusten vuoksi, vaan siksi, että tekeminen tuntui itsessään merkitykselliseltä, kiinnostavalta ja innostavalta tavalla olla, ajatella ja toimia yhdessä.

Siten taide- ja kulttuuritoiminnan tuottamat positiiviset kokemukset olivat yksi taidetoimintaa mahdollistava ja osallistumiseen motivoiva tekijä. Sekä ikääntyneet että vanhuspalveluiden henkilökunta olivat motivoituneita ja sitoutuneita viemään eteenpäin sellaista kulttuuritoimintaa, joka oli heille itselleen mielekästä ja merkityksellistä. Jyrkämän (2008) toimijuuden modaaliteeteista ”haluta” liittyy motivaatioon ja motivoituneisuuteen, tahtomiseen, päämääriin ja tavoitteisiin. Motivaatio määritellään sisäiseksi tilaksi, joka saa aikaan, pitää yllä ja ohjaa toimintaa (Lehtinen ym. 2016). Motivaatio vaikuttaa yksilön tekemiin valintoihin sekä yksilön määrätietoisuuteen ja sitoutuneisuuteen toimintaa toteuttaessaan.

Motivaatio voidaan katsoa joko ulkoiseksi tai sisäiseksi. Ulkoinen motivaatio viittaa siihen, että yksilö tekee jotain ulkoisten syiden vuoksi. Tässä luvussa kuvataan toimijoiden omista kiinnostuksen kohteista ja sisäisestä motivaatiosta nousevia tilanteita, jossa yksilöt ovat motivoituneita suorituksiin niiden itsensä vuoksi ilman ulkoisia syitä. (Emt.)

Musiikkimoottorien vertaisohjaaja kertoi haastattelussa ryhtyneensä ryhmän vertaisohjaajaksi mielellään, koska musiikki oli hänelle niin tärkeää: ”Mä teen sen sydämestäni, mä haluan itelleni ja muille mukavia hetkiä.” Kun kyselin vertaisohjaajalta, mitä taitoja Musiikkimoottorit-ryhmän ohjaamiseen tarvitsee, hän vastasi: ”Ei siinä tarvita taitoja, vaan intohimo. Intohimolla ja sydämellä, kuolemaan saakka.” Elinikäinen intohimo musiikkiin – laulamiseen, soittamiseen ja tanssimiseen – oli vertaisohjaajaa käynnissä pitävä voima, joka sai aikaan tunteen, että ”taivas on auki” ja sai hänet toimimaan aktiivisesti musiikin parissa edelleen palvelukeskuksessa asuessaan ja aktivoimaan myös toisia asukkaita liikkeelle. Hän saattoi kiertää ennen ryhmän alkua ovelta toiselle keräämässä porukkaa laulamaan ja tartutti siten parhaansa mukaan ”laulamisen kipinää” niin muihin ikääntyneisiin kuin henkilökuntaankin omalla innostuksellaan. Vertaisohjaaja koki vahvasti, että hänen roolinsa oli tuoda musiikkia ja laulua osaksi palvelukeskuksen yhteisöä: ”Mulla on tämä fiilis semmonen, että niin kauan, kun mä tässä asun ja mut hyväksytään täällä, niin mä pyrin laulamaan. Jos ei muut [tule ohjaamaan], niin jatkan yksin. Jos ei [laulutuokiolle] tuu porukkaa, menen osastoille laulamaan.” Palo ja rakkaus musiikkiin olivat moottoreita, joka laittoivat hänet käyntiin myös sairastuoteella maataessa:

”Pyytäisinkö jonkun talon ulkopuolisen ohjaamaan tuokiota?”, kysyin [vertaisohjaajalta, kun hän oli juuri päässyt sairaalasta kotiin]. ”Älä kysy! Mun täytyy kokeilla vetää Musiikkimoottoreita. Puhisen intoo. Mä odotan tanssejakin ja karaokee.” Kysyin vielä huolestuneena, kokeeko hän lisästressiä nyt sairaana siitä, että vetää Musiikkimoottoreita. ”Ei, se tuo mulle terveyttä. Heti alko käymään päässä [Musiikkimoottori-asiat], kun mää kuulin sun äänes. Mä oon niin saatanan hullu.” Sanoin [vertaisohjaajalle], että hyvä, kun oot hullu. (Työpäiväkirja 26.8.2013.)

Ikääntyneiden arjessa kulttuuritoiminta oli merkityksellistä osana aitoa ja kokonaisvaltaista ihmisyyttä. Vaikka esteettinen toimijuus ei olekaan perinteisesti keskiössä hoivan ja kuntoutuksen tavoitteita pohdittaessa, tutkimusaineistoni mukaan se kytkeytyy tiiviisti

ikäntyneiden kokemukseen hyvästä ja mielekkästä elämästä. Esteettisen toimijuuden ydin on aistien herkistymisessä sekä kauneuteen ja luovuuteen liittyvissä tarpeissa ja voimavaroissa. Siihen kuuluu olennaisena osana oma kehollinen kokemustieto ja sen kuunteleminen, joka voi tarjota uutta tietoa opitun tiedon ohelle (ks. Jylhä-Natri 2015, 52). Esteettinen toimijuus on herkkyyttä aistia elämää ja ilmaista kulttuuri- ja taidetoiminnan keinoin omaa kokemusta elämästä, kaikessa sen kauneudessa ja rumuudessa. Esteettinen toimijuus koskettaa jokaista toimintakyvyn osa-aluetta (fyysinen, psyykinen ja sosiaalinen), ja sen ylläpitäminen voi auttaa kaikkien seuraavissa luvuissa kuvattavien toimijuuden ja toimintakyvyn osa-alueiden ylläpitämisessä ja kehittämisessä.

Hoivatyöntekijöillä on tärkeä rooli ikääntyneiden esteettisten kokemusten mahdollistajina. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen työpajoissa hoivatyöntekijöille annettiin aikaa ja tilaa keskittyä omaan elämys- ja kokemusmaailmaansa ja siten saamaan sellaisia kokemuksia, joita he haluaisivat edelleen tarjota ja mahdollistaa työssään omille asiakkailleen. Kannustimme osallistujia uskaltautumaan omalle epämukavuusalueelleen ja nauttimaan luvan kanssa – kokemaan jotain uutta niin ihmisenä kuin työntekijänäkin. Moni koulutukseen osallistunut korostikin antamassaan palautteessa juuri sitä, kuinka tärkeää oli päästä itse tekemään ja kokemaan. Työpajoihin osallistuminen koettiin virkistävänä, inspiroivana ja voimaannuttavana. Hoivatyöntekijöiden ohella myös lähiesimiehille olivat merkityksellisiä ne hetket, jolloin he osallistuivat vanhuspalveluiden kulttuuritarjontaan, kuten yksi lähiesimiehistä kertoi omasta konserttikokemuksestaan:

Me istuttiin siellä penkeillä ja toinen soitti sellasta, vähän se tahti kiihtykin, oisko se ollu kannel tai... ja toinen sitten huiski semmosella oksalla. Ja mullaki oli ollu sillai, että oli ollu aamupäivä jotenki kauheen kiireinen ja must tuntu, et mä ihan tunsin, et mä vaivuin semmoseen nirvanaan siinä (naurua). Et mä vaan olin ja nautin, et tää on ihanaa, tää on niin ihanaa. Että tuli sellanen hirveen hyvä olo. Et mä aattelin, et kyllä tällaisia hetkiä saa olla työssä kans, et tulee hyvä olo (naurua). (Ryhmähaastattelu 2.9.2015.)

Tilanteessa lähiesimies oli mukana antamassa tukensa järjestetylle tilaisuudelle ja kuuntelemassa musiikkia. Ulkoisesti passiiviselta näyttävästä toiminnasta aktiivista esteettisen toimijuuden rakentamista teki se itsereflektio, jota lähiesimies teki musiikkia

kuunnellessaan, kun hän kävi läpi kokemustaan ja sen herättämiä ajatuksia ja tunteita. Itsereflektion vaikutuksesta hän päätyi siihen, että esteettiset kokemukset sekä niiden herättämät olotilat, ajatuskulut ja tunteet saattoivat olla yksi luovallinen osa hänen ammatillista toimijuuttaan.

Työntekijöitä itseään motivoivat usein omiin harrastuksiin ja muuten valmiiksi tuttuihin kiinnostuksen kohteisiin liittyvät asiat. Esimerkiksi Musiikkimooottoreissa vertaisohjaajan rinnalla toiminut lähiesimies oli harrastanut pianonsoittoa sekä nautti vanhojen laulukirjojen selailusta ja lauleskelusta vapaa-ajallaan, ja se osaltaan innosti häntä hyödyntämään musiikkia myös työssään. Lähiesimies kertoi nauttivansa ”ihan suunnattomasti” musiikkihetkestä asukkaiden kanssa. Ikääntyneet, jotka yleensä pyysivät päästä sänkyyn tai joiden silmät tuijottivat elottomina kaukaisuuteen, kysyivät lähiesimiehen kuvauksen mukaan silmät säihkyen, koska seuraavan kerran lauletaan tai runoillaan. Musiikin vaikutusten näkeminen ikääntyneiden arjessa tuotti lähiesimiehelle lisää mielihyvää, jolloin onnistumisen kokemukset vahvistivat hänen motivaatiotaan musiikin käyttämiseen jatkossakin. Parhaimmillaan ikääntyneillä ja työntekijöillä olikin keskenään jokin yhteinen kiinnostuksen ja innostuksen kohde, kuten vaikkapa laulaminen tai maton kutominen, joka tuotti elämyksiä ja loi pohjan yhdessä tekemiselle, vuorovaikutukselle ja jopa vastuun jakamiselle.

Omien kokemusten ja harrastusten innostamana kulttuurikuntouttajat ja monet muutkin hoitajat upottivat arkiseen työhönsä kulttuurisia kohtaamisia, arjen helmihetkiä. Koulutukseen osallistuneet hoitajat alkoivat nähdä kulttuurin entistä luontaisempana, monimuotoisempana ja laajempaan toiminnan kenttänä, joka oli jotain ”enemmän kuin perushoito”. Toiminta saattoi olla yhdessä laulamista, käytävillä tanssahtelua, käsitöitä tai vaikka runonlausuntaa, erilaisia pieniä arjen piristyksiä. Olennaista toiminnassa oli läsnäolo, asiakkaan kuunteleminen sekä vuorovaikutuksen vahvistuminen ja yhdessä tekeminen, ”tekemisen ilo ja yhdessä olo”. Koulutukseen osallistunut sosiaaliohjaaja korosti kulttuuria yhteisenä toimintana ja kertoi huomanneensa, että ”yhteiset toimintahetket vahvistavat sidettämme eri lailla kuin arjen toimet. Teemme jotakin erilaista yhdessä, rauhassa toisiimme sekä itseemme keskittyen.” Yksi hoitajista kuvasi, kuinka ”yhteiset toimintahetket luovat mahdollisuuksia oppia ymmärtämään asiakas tasavertaisena ja lisäämään ymmärrystä hänen kokemusmaailmastaan. Asiakkaista on noussut esiin uu-

sia piirteitä ja vuorovaikutussuhteet ovat syventyneet.” Kulttuurikuntouttajien mukaan kulttuurikuntoutus ei saanutkaan olla arjesta erillistä toimintaa, vaan sen tuli nivoutua osaksi jokapäiväistä perushoitoa (vrt. Liikanen 2003, 110). Tällöin kyse oli kulttuurisesta tai esteettisestä työotteesta, jossa työntekijän ja asiakkaan välinen kohtaaminen korostui ja sai aiempaa herkempiä sävyjä.

Hoivatyöntekijöiden kokemukset kohtaamisesta sopivat hyvin Satu Itkosen (2013, 45) käsitykseen kulttuurisesta vanhustyöstä, joka – kun se puetaan luonnollisen vuorovaikutuksen tavaksi eikä joksikin niin vaikeaksi, että täytyy olla alalla erityiskoulutettu – ei vaadi monivuotista koulutusta, vaan käsillä olevan hetken ja kiinnostuksen toisen ihmisen kohtaamiseen ja vuorovaikutukseen. Koulutuksen aikana hoivatyöntekijät alkoivat nähdä aiempaa enemmän mahdollisuuksia pienelle ja luovalle yhdessä tekemiselle arkisten rutiinien keskellä. Arkinen kulttuuritoiminta koostui pienistä esteettisistä teoista ja siirroista, joilla vahvistettiin vuorovaikutusta sekä sujuvoitettiin arkea, pidettiin sitä yllä ja tuotiin siihen merkityksellisyyttä. Tekojen suuruuden sijaan tärkeämmäksi nousi tällöin tekojen säännöllisyys.

Kuten olen aiemmin esittänyt, DeNoran (2013, 136) käyttämä musiikillisen turvapaikan käsite tarjoaa kaksi toisiaan tukevaa näkökulmaa terveyden ja hyvinvoinnin ylläpitämiseen: Musiikillisen turvapaikan luominen voidaan nähdä toimintana, jossa henkilö vaikuttaa sosiaaliseen ympäristöönsä musiikin tarjoamalla symboliikalla tai materiaalilla siten, että hänen ja mahdollisesti myös hänen ympäristönsä hyvinvointi lisääntyy. Toisaalta musiikillinen turvapaikka voidaan nähdä pakona pois jostain. Tällöin henkilö poistaa tai etäännyttää musiikillisella toiminnalla niitä kivun tai stressin aiheuttajia, jotka ovat muutoin läsnä sosiaalisessa ympäristössä. (Emt., 136.) DeNoran kahtiajako sopii osaksi esteettistä toimijuutta, sillä vanhuspalveluissa toteutettu musiikki- tai muu kulttuuritoiminta voi olla sekä arjen estetisointia että eskapismia arjesta. Arjen estetisoinnilla tarkoitan ulospäin suuntautuvaa ja muille näkyvää musiikki- ja kulttuuritoimintaa, jolla toimija vaikuttaa tilanteisiin sekä luo suuntaa ja tilaa yhteiselle toiminnalle. Myös sisäänpäin suuntautuva esteettinen eskapismi voi olla toimijuuden osoitus, valinta, päätös ja selviytymiskeino. Se voi myös rikastaa elämää antaessaan mahdollisuuden elää useassa todellisuudessa, esimerkiksi erilaisten laulujen tarjoamissa mielikuvitusmaailmoissa tai mielen kuvittamissa muistoissa. Sen vuoksi kuvittelukyvyyn ja oman mielikuvitusmaailman säilyttäminen on

elämänvaiheesta riippumatta olennainen osa esteettistä toimijuutta ja kokonaisvaltaisen toimintakyvyn ylläpitämistä. On tärkeää, että elämässä säilyy mukana erilaisia olemassa olemisen tasoja, jotka yhdistyessään muodostavat rikkaan kokonaisuuden.

Esteettisen toimijuuden näkökulmasta musiikki- ja muu kulttuuritoiminta tarjosivat toiminta-alustan, jossa kokonaisvaltaiset elämykset, vuorovaikutus, osallisuus ja toimijuus mahdollistuivat. Esteettinen toimija vaikuttaa musiikki- ja kulttuuritoiminnassa ja toiminnalla kokemukseensa elämästä: siihen, kuinka elämä itselle ilmenee ja miltä se näyttää, kuulostaa ja tuntuu. Esteettisyyden tarve on synnynnäinen, se on mukana ihmisten elämässä alusta loppuun ja siihen vastaamisella on suuri merkitys vanhuspalveluiden asiakkaiden ja henkilökunnan hyvinvoinnin kannalta (Aaltonen ym. 2016, 34). Kuten sanottu, esteettinen toimijuus näyttäytyy perustana, jolle muut tässä tutkimuksessa esitellyt toimijuuden muodot rakentuvat ja jonka varassa muita toimijuuden muotoja voi ilmentää ja kehittää. Näin myös musiikki-, kulttuuri- ja taidetoiminta näyttäytyvät tässä tutkimuksessa itseisarvoisena toimintana, jonka vaikuttavuus rakentuu juuri sen itseisarvoisuuden varaan.

4.2.2 Emotionaalinen toimijuus – tunteva ja tunteita käsittelevä toimija sekä tunteet toiminnan mahdollistajina

Aktiivisessa ja ulospäin suuntautuvassa toimijuudessa henkilöt pyrkivät vaikuttamaan käsillä olevaan tilanteeseen ja sen olosuhteisiin heillä käytössä olevin keinoin tarttumalla heille avautuviin mahdollisuuksiin. Aina suora ja näkyvä ulkoisiin tapahtumiin vaikuttaminen ei ole kuitenkaan mahdollista, varsinkaan vanhuspalveluissa, joissa sekä asiakkaiden että työntekijöiden toimijuus näyttäytyvät usein heikkona ja vaikutusmahdollisuudet vähäisinä (Valokivi 2008; Kröger ym. 2018). Tässä luvussa kuvaan yhtenä toimijuuden muotona ilmenevää tunnetoimijuutta, jonka kohdalla vaikuttaminen ei kohdistu suoraan ulkoisiin olosuhteisiin, vaan ennemminkin toimijan tai toimijoiden kokemukseen tilanteesta sekä tilanteen herättämiin tunteisiin. Tunnetoimijuus on omien ja muiden tunteiden tiedostamista, ymmärtämistä ja huomioonottamista sekä tunteisiin vaikuttamista organisaation käytänteissä, toiminnassa ja vuorovaikutuksessa (Hökkä ym. 2020, 73). Siten tunnetoimijuus on sekä yksilön kompetenssi, jota voidaan vahvistaa ja oppia, että toimintaa ja tunteisiin vaikuttamista esimerkiksi työssä. Tunteisiin vaikuttaminen voi kohdistua omiin ja muiden tunteisiin sekä laajemmin yhteisölliseen asuin- tai työpaikan tunneilmastoon. (Emt.) Tunnetoimijuuteen kytkeytyy myös Jyrkämän (2008) *tuntea*-modaliteetti, joka

hänen teoriassaan liittyä ihmisen perusominaisuuteen arvioida, arvottaa, kokea ja liittää kohtaamiinsa asioihin ja tilanteisiin tunteitaan. Tässä luvussa kuvaankin tunnetoimijuutta kahdesta näkökulmasta: avaan, kuinka musiikki- ja muu kulttuuritoiminta tarjosi vanhuspalveluiden toimijoille runsaasti tunneyöskentelyyn sopivia keinoja, ja lisäksi pohdin, millä tavoin toimijoiden kulttuuritoimintaan tai sen olosuhteisiin liittyvät tunteet ja arvostukset vaikuttivat toimijuuden toteutumiseen kulttuurisessa vanhustyössä.

Kuten luvussa 2.1.1 kerroin, lähdin tutkimuksessani liikkeelle oman äänellisen toimijuuteni tutkimisesta. Tuolloin käsittelin tekstissäni avoimesti laulaessani pintaan nousseita tunteita. Kävin läpi kokemuksiani improvisaatioesityksistä seuraavanlaista kehityskulua seuraten: Kun aloin improvisoida äänelläni yksin julkisilla paikoilla, laulamisen tuottama häpeä vei suuren osan huomiostani. Kun häpeän verho sitten kuukausien vieressä murtui, suru alkoi vuotaa sen läpi erilaisissa vivahteissaan ja ilmenemismuodoissaan. Vuodatin suruani itkuvirrenomaisesti esimerkiksi Sastamalassa terveyskeskuksen aulassa ja pääkirjaston edustalla. Koin tuolloin ristiriitaa tunneilmiasuni vuoksi, sillä olisin mieluummin tahtonut tuottaa ihmisille iloa ja piristää heidän päiväänsä laulullani. Halusin kuitenkin säilyttää otteen aidosta tunteestani ja sain tukea ajatuksesta, että ”tuullan” tuskiani kuten suomalaiset aikoinaan itkuvirsillä (Timonen 2004).

Vähitellen huomasinkin, etten ollut kiinnostunut pelkästään improvisaation pintaan nostamista tunteista, vaan myös siitä tyyneydestä, joka paljastui tunteiden alta. Prosessin edetessä kykenin esimerkiksi kouluissa ohjaamillani musiikkimaalaustunneilla yhdistämään laulussani tunteita ja tyyneyttä, siis sekä purkamaan tunteitani että lohduttamaan ja kannattelemaan itseäni ja luokan ilmapiiriä äänelläni. Kun siirryin ohjaamaan musiikkitoimintaa palvelukeskukseen vuoden 2010 alusta, roolini vaihtui laulajasta yhteislaulun ohjaajaksi ja musiikki vaihtui improvisaatiosta kansanlaulujen, koululaulujen ja iskelmien laulamiseksi. Tällöin myös tunneilmiasun ja -työskentelyn suhteen roolini vaihtui: kun improvisoidessani olin aistinnut ilmapiirin tarjoamia mahdollisuuksia kohdata, käsitellä ja ilmaista omia tunteitani, palvelukeskuksen musiikkitoiminnassa tehtäväni oli lukea herkillä silmillä ja korvilla hoiva- ja työympäristön tunneilmastoa ja osallistujien tunteita sekä tarjota musiikkia, joka vastasi heidän emotionaaliin tarpeisiinsa. Koen, että ääni-improvisaatioprosessi ja sen reflektointi ja analysointi herkistivät ja valmistivat minua ohjaustehtävään sopivaksi tunnetoimijaksi.

Palvelukeskuksessa musiikkitoimintaan osallistuneet ikääntyneet toivoivat ennen kaikkea sellaista musiikkia, jolla he kohensivat omaa mielialaansa ja vahvistivat positiivisia tunteitaan. Musiikki ja muu luova tekeminen toi heidän sanojensa mukaan iloa, virkeyttä ja voimaa arkeen. Ikääntyneet korostivat musiikin tuovan hyvää mieltä, hauskuutta ja piristystä, ”ihan lääkettä on kyllä musiikki, kun sitä kuuntelee”. Laulettu ja kuunneltu musiikki jäivät myös soimaan päähän, jolloin aika ja tekeminen sujuivat mukavammin. Samalla ikääntyneet kevensivät negatiivisia tunteitaan ja kokemuksiaan, kuten yksinäisyyttä, taiteen keinoin: kuunneltu musiikki oli ”kaveri arjessa”, se oli jokin, johon yksinäisenä saattoi tukeutua, josta sai seuraa ja jonka avulla saattoi näin säädellä yksinäisyyden kokemustaan ja sen herättämiä tunteita. Musiikkimoottorit-ryhmän vertaisohjaaja kuvasi musiikkitoiminnan merkitystä hänelle sanoilla: ”Kyllä tää [musiikkitoiminta] mun oli pelastus, kun mä tänne [palvelukeskukseen] muutin.” Kuten edellisessä luvussa kuvasin, yhdessä laulaessaan ikääntyneet saivat positiivisia kokemuksia yhdessä tekemisestä ja porukkaan kuulumisesta. Yksi lähiesimiehistä toikin painokkaasti esiin, että hänen mielestään yhdessä laulaminen oli ikääntyneille tosi tärkeää siinä vaiheessa, kun kyvyt toimia ja osallistua arkeen heikkenivät ja negatiiviset tunteet valtasivat alaa. Laulaminen toi hänen mukaansa ikääntyneille onnistumisen kokemuksia ja piti siten yllä omanarvontuntoa toimintakyvyn heiketessä.

Kun positiiviset tunteet innostivat ikääntyneitä osallistumaan kulttuuritoimintaan, hankalaksi koetut tunteet saattoivat puolestaan estää toimintaan osallistumisen tai sen edistämisen. Ikääntyneet kuvasivat laulamisen nostaneen pintaan muistoja ja niihin liittyviä voimakkaita tunteita, jotka saattoivat olla myös ikäviä, kuten suru, kaipuu tai ahdistus. Tämä tuli esiin esimerkiksi Musiikkimoottoreihin osallistuneen asukkaan kohdalla, joka oli kotoisin rajan takaa Karjalasta. Hän toivoi laulutuoquioilla usein *Karjalaisten laulua*, erityisesti, jos sitä ennen oli laulettu *Satakuntalaisten laulu*. Laulua seurasivat usein asukkaan muistot lapsuudesta ja kodin jättämisestä sekä muistojen mukanaan tuoma itku. Asukkaan aina samana toistuva laulutoive ja sen mukanaan tuoma tunteen purkaus herätti joissain toisissa musiikkimoottoreissa joskus turhautumista, jolloin keskustelimme auki tilannetta, miksi kyseiselle asukkaalle oli niin tärkeää päästä laulamaan tuo hänelle merkityksellinen laulu. Tällaisissa tilanteissa tärkeintä oli, että pintaan nousseet tunteet päästiin käsittelemään mahdollisimman pian, jotta ne eivät jääneet hiertämään ja kuormittamaan osallistujia eivätkä muodostaneet estettä musiikkitoimintaan osallistumiselle jatkossa.

Musiikki- ja kulttuuritoiminta toimi myös alustana, jolla ikääntyneet ja henkilökunta jakoivat ja käsitelivät tunteita yhdessä. Laulutuokioilla henkilökunta pystyi käyttämään hoiva-alan koulutustaan siihen, että he auttoivat ikääntyneitä kohtaamaan ja muuntaamaan laulujen herättelemiä tunteita. Tämä nousi esiin esimerkiksi palvelukeskuksessa vietetyn veteraanipäivän yhteydessä, kun Musiikkimooottoreihin osallistuneet asukkaat eivät halunneet laulaa *Partisaanivalssia*, koska pelkäsivät sen nostavan esiin surullisia muistoja. Lauluhetkeä ohjannut lähiesimies ohjaili keskustelua, jonka jälkeen he päättivät laulaa Partisaanivalssin kiitollisuudella heille, jotka olivat aikoinaan puolustaneet Suomea. Lähiesimies halusi kääntää ajatuksen niin päin, että asukkaina olevat olivat tehneet jo aikoinaan oman osuutensa, ja nyt oli nuorempien sukupolvien vuoro ponnistella maamme puolesta. Näin Partisaanivalssin laulaminen ja sen ympärillä käyty keskustelu muuntuivat keinoksi työstää asukkaiden suhdetta muistoihinsa ja muistojen herättämiä tunteita. Yhdessä laulaminen ja laulusta keskusteleminen mahdollistivat surun kohtaamisen sekä sen muuntamisen joksikin arvokkaaksi ja jaetuksi, joka oli edelleen ajankohtaista.

Toisaalta musiikki nousi vanhuspalveluiden arjessa esiin sekä työntekijöiden että omaisten keinona käsitellä ikääntyneiden kuoleman tuottamaa surua. Yksi lähiesimiehistä kuvasi useampaa asukkaiden kuolemaan liittyvää tilannetta, joissa musiikilla oli iso merkitys: Hoitajat tarjosivat musiikkia kuunneltavaksi saattohoitotilanteissa, jolloin omainen vietti paljon aikaa asukkaan huoneessa hänen rinnallaan. Omaisen halutessa huoneeseen siirrettiin cd-soitin, jotta omainen saattoi kuunnella hengellistä tai muuta rauhallista ja rauhoittavaa musiikkia saattohoidon tukena. Yksikössä oli myös tapana, että asukkaan kuoltua vuorossa oleva henkilökunta kerääntyi asukkaan huoneeseen ja lauloi asukkaalle virren tai jonkin muun hänen vakaumukselleen sopivan laulun. Lähiesimies kertoi myös tarinan asukkaasta, joka piti kovasti haitarimusiikista ja toivoikin asukaskokouksessa elävää haitarimusiikkia. Kun haitarinoittaja sitten tuli, asukas olikin nukkunut pois ja omaiset tyhjensivät samanaikaisesti hänen huonettaan tavaroista. Omaiset toivoivat siinä hetkessä haitarinoittajalta asukkaan lempikappaleen *Metsäkukkia* ja sen soidessa he ”itkivät muutaman kyneleen”. Musiikin kuunteleminen, soittaminen ja laulaminen olivat keinoja kohdata ja käsitellä asukkaan tai läheisen kuoleman tuottamaa surua ja samalla kunnioittaa poisnukkunutta.

Surun käsittelymisen lisäksi haitarin soiton kuunteleminen yhdessä omaisten kanssa tarjosi henkilökunnalle tilan myötätunnon kokemiselle. Erilaiset myötätunteet, kuten myötätunto ja myötäilo, kuuluvat hoito- ja hoivatyön arkeen ja nousivat esiin hoivatyöntekijöiden ja lähiesimiesten kuvauksissa. Myötätunto heräsi esimerkiksi hoivatyöntekijän kuunnellussa muistoja, joita asukkaat jakoivat yhdessä laulamisen käynnistämänä. Myötäilon – siis ilon toisten ilosta – rooli korostui monissa työntekijöiden ja lähiesimiesten kertomuksissa. He kuvailivat monesti, miltä heistä itsestään tuntui, kun he näkivät ja kokivat ikääntyneiden saavan kulttuuritoiminnasta iloa, intoa ja virkistystä. Eräs hoitaja kuvasi: ”Suurin ilo on ollut seurata hymy huulilla keskittyneesti maalaavia asukkaitamme. Ja kuunnella iloisten mummojen muisteluja ja tarinoita.” Kenties työntekijöiden myötäilo oli sekoitus iloa toisten ilosta sekä iloa siitä, että oli ammatilaisena löytänyt sellaisia toimintatapoja, jotka näyttivät toimivan ja herättivät asiakkaisissa positiivisia tunteita.

Vanhustenhoitoyhteisön tasolla musiikki- ja kulttuuritoiminta oli keino säädellä yksilöiden tunteista kutoutuvaa yksiköiden tunnelmaa sekä toiminnan tapahtumahetkellä että sen jälkeen. Musiikkitoimintaa ohjatessani kuulin usein palautetta, että musiikki- tai tanssi-tuokion jälkeen ilmapiiri yksiköissä oli iloisempi ja keveämpi. Tällöin musiikkitoimintaa ohjaava musiikin ammatilainen tai hoivatyöntekijä toimi kuin dj, joka säätää osallistujien mielialoja tai yhteistä tunnelmaa musiikkivalinnoilla ja keskustelua johdattelemalla (ks. mm. Karlsen 2011, 115). Dj:n keikoilta osallistujat poistuvat ja hajaantuvat keikan jälkeen, mutta vanhuspalveluissa yhteinen kokemus musiikkitoiminnasta jäi vaikuttamaan tuohon samaan yhteisöön, joka osallistui toimintaan. Toiminta oli yhteisön kannalta siten pitkävaikutteisempaa ja mahdollisti tarvittaessa yhteisöllisten kokemusten työstämisen ja vahvistamisen.

Joskus musiikkitoiminnan päättyessä käsiteltäväksi jäi myös hankalia tunteita. Olen musiikkitoimintaa ohjatessani ollut tilanteessa, jossa jokin yhdessä lauletuista lauluista laukaisi muistisairaassa asiakkaassa itkukohtauksen, jolle ei tullut loppua. Minun oli itkusta huolimatta ohjattava samalla muuta ryhmää ja musiikkituokion päättyessä minun olikin riennettävä jo seuraavaan paikkaan. Tällöin musiikin herättämän tunteen purkauksen käsittely jäi henkilökunnalle, joka suhtautuikin itkuun minua rennommin ja tottuneemmin. Taiteen ja kulttuurin kohdalla on muistettava, ettei taidelähtöinen toiminta aina herätä osallistujissa pelkkiä positiivisia tai helppoja tunteita (vrt. Sederholm 2001, 9).

Myös haastavien tunteiden ilmaiseminen ja käsitteleminen on tärkeä osa kulttuuriseen vanhustyöhön liittyvää tunnetoimijuutta niin asiakkailta kuin henkilökunnallakin.

Tähän mennessä kuvaamissani tilanteissa musiikki- ja muu kulttuuritoiminta on tarjonnut ikääntyneille ja heidän kanssaan työskenteleville keinoja vanhustyön arjessa ilmenevien tunteiden kokemiseen, vahvistamiseen, työstämiseen ja ilmaisemiseen. Kuitenkin, kuten jo edellisessä luvussa kuvasin, Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa pidimme tärkeänä, että hoivatyöntekijät saivat taidetyöpajoissa keskittyä omiin kokemuksiinsa ja tunteisiinsa ja jopa unohtaa työroolinsa. Työpajoihin osallistuneet hoitajat kokivatkin, että heillä oli taidetyöpajoissa harvinaista tilaa ja aikaa kerrankin huomioida omat tunteensa ja olotilansa. Kiireisessä hoitotyössä huomion keskipisteessä oli aina joku muu, jolloin omien tunteiden ja oman jaksamisen huomioiminen jäi usein sivuun. Kulttuurikuntouttajissa hoitajille avautui mahdollisuus aistia omia tunteitaan, sekä työ- että yksityiselämästä kumpuavia, ja tulla niistä tietoisiksi. Tällä saattoi olla terapeuttisia vaikutuksia, kuten oman lempivärinsä maalannut hoitaja kuvasi kuvataidetehtävässään:

Väri, jota ensimmäisenä mietin tehtävänantopäivänä, oli oranssi: voimakas, vahva, positiivisia ajatuksia herättävä, intohimoinenkin. Maalasin paperille pyöreään, pallomaisen, vahvan oranssin värisen ”auringon”. Mielessäni ajattelin edessä olevaa avioeroani, tietynlaista menettämisen tuskaa, ”pientä kuolemaa”, mutta samalla uutta mahdollisuutta, itseni löytämistä. Väri oli täynnä iloa ja surua, hyvin vahvaa tunnetta. Pyöreä muoto taas selkeyttä ilman liian tarkkoja rajoja. Pyöreään muotoon ja oranssiin väriin mahtuivat kaikki lapseni, suurenmoiset saavutukseni. Tehtävää tehdessä olin hyvin liikuttuneessa tilassa, mutta sillä oli myös terapeuttinen vaikutus. (Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen tehtävä 21.3.2013.)

Kulttuurikuntouttajat-koulutukseen osallistuneiden työntekijöiden mukaan taidetoimintaan osallistuminen pakotti välillä heittäytymään asioihin, jotka olivat itselle vieraita ja usein vähän pelottavia. Tämä näyttäytyi kuitenkin aineistossani ensisijaisesti positiivisena asiana, sillä kulttuurikuntouttajat kokivat epämukavuusalueella onnistumisen kokemuksia ja kokivat rohkeutensa ja spontaaniutensa kasvavan. Iloa ja onnistumista kuvasi muun muassa lähihoitaja, joka kokosi ja kuvitti vihkollisen yhteislauluja ja oli tyytyväinen kuvittamaansa lauluvihkoon kovasta itsekritiikistään huolimatta. Hän kertoi joutuneensa

koulutuksen aikana kohtaamaan itsessä pimennossa säilyneitä piirteitä: “Olen aina ollut kova jännittäjä ja mieluummin sivuun jäävä, nyt on ollut ‘pakko’ tulla mukaan.” Hoitaja onnistui kääntämään jännityksen voitoksi kokiessaan taidetoiminnan riittävän turvalliseksi ja kannustavaksi ympäristöksi ja onnistui tekemään löytöretken itseensä. Pelon tunteen sijaan pintaan jäi tällöin onnistumisen ja voimaantumisen kokemus, joka kannusti osallistumaan uudelleen.

Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen aikana herännyt oma musiikillinen ja taiteellinen tekeminen sekä vahvistunut tunnetoimijuus saattoivat näkyä myös hoitajien yksityiselä-mässä. Lauluvihon koonnut ja koristellut lähahoitaja kuvasi, kuinka hänellä tuli voimakas tarve mennä laulamaan lauluvihon lauluja oman muistisairaana äitinsä kanssa. Yllättäen yhdessä laulaminen mahdollisti hoitajalle ja hänen muistisairaalle äidilleen tunnetason kohtaamisen ja yhteyden, joka ei ollut aiemmin onnistunut puhumalla tai koskettamalla:

– – menin siis juhannusaattona yksin äitille. Kerroin kansioista. Näytin kuvia, kehui taiteilijaksi. En ole koskaan tehnyt äitini kanssa mitään läheistä. Emme kosketa, halaile, puhu tai näytä tunteita. Siksi on ihmeellistä, että menin ja pyysin äitin sohvalle istumaan ja laulamaan yhdessä. Äiti nykyään toistaa ja kyselee kaiken aikaa. Tunnin päästä saa kertoa uudestaan samat asiat. Mutta yhtäkkiä hän muistikin vanhat laulut. Lauloimme yhteensä 18 laulua! Suurimman osan hän osasi ulkoa. Osan hyrääli alusta loppuun ihan oikein. Välillä korjasi minun sävel-tänikin. Osan sanat luki vihosta. Minä kuljetin sormella riviä, että pysyi mukana. Olin aivan ihmeissäni. Hän kertoi laulaneensa niitä viimeksi emäntäkoulussa noin 50 vuotta sitten. Ja ne vaan tuli sieltä. Laulujen jälkeen olisi voinut halata tai kysellä tuntemuksia, mutta en pystynyt. Ehkä sitten toiste. Tämä laulaminen oli jo iso askel eteenpäin äitisuhteessani – – (Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen tehtävä 27.6.2013.)

Kulttuurisilla menetelmillä voitiin aineiston mukaan lisätä hoitajien positiivisia työhön kohdistuvia tunteita. Monien hoitajien mielestä työhön tuli kulttuurisen työotteen avulla lisää mielekkyyttä ja nautintoa. Yksi hoitajista kertoi kokevansa koko työnsä positiivisempänä, kun voi ja osasi käyttää “kulttuurin tukemaa kuntouttavaa työotetta”. Monilla Kulttuurikuntouttajat-koulutukseen osallistuneilla hoitajilla, sekä toisaalta myös kult-

tuuritoimintaa edistäneillä lähiesimiehillä, oli vapaa-aikanaan erilaisia taideharrastuksia, kuten kuorolaulua, karaokea, showtanssia, kudontaa, kuvanveistoa, valokuvaamista ja jopa muskarien ja nuorisomusikaalien ohjaamista. Omien vapaa-ajan kulttuuriharrastusten tuominen työhön saattoi tuoda mukanaan rikkaamman tunteiden kirjon, samankaltaista iloa ja onnistumista, mitä tekeminen antoi heille vapaa-ajallakin. Jokinen ja Luoma-Ke-turi (2006, 63) kysyvät, voiko ihminen jakautua kahtia siten, että kytkee tunteensa ja tarpeensa on/off-tilaan sen mukaan, onko hän vapaa- vai työajallaan. Pohdinnoissaan he päätyvät siihen, että työelämässä heräävien tarpeiden ja tunteiden tunnistaminen ja niiden kautta oppiminen on parempi ratkaisu kuin niiden sulkeminen pois työelämästä ja rajoittaminen yksityiselämään. Tarpeiden ja tunteiden näkökulmasta harrastuksilla on merkittävä tehtävä: harrastamalla täytetään tarpeita, joihin työ- ja perhe-elämä eivät perinteisesti pysty vastaamaan. Kun hoivatyöntekijät toivat harrastuksiaan osaksi omaa työtään, yksityis- ja työelämän välinen raja liudentui. Kulttuurikuntouttajien kohdalla rajan madaltuminen näyttäytyi positiivisena. On kuitenkin tärkeää, että ammatillisen ja yksityisen tunnetoimijuuden välillä saa ja on hyväkin olla raja, joka suojelee ihmisen minää ja antaa liikkumavaraa persoonallisuuden eri puolille.

Taidetoiminnan tarjoama hiljentyminen itsen ja omien tunteiden äärelle antoi aikaa miettiä myös omaa vointia sekä ratkaisuja, joiden avulla oma jaksaminen kohentuisi ja väsymys korjaantuisi. Henkilökunnan kohdalla liiallinen kuormittuminen saattoi vaikuttaa sekä psyykkiseen että fyysiseen työssä jaksamiseen. Henkilökunnan jaksaminen oli kovilla, jos työtahti oli kiivas eikä palautumisen paikkoja ollut tarjolla. Eräs Kulttuurikuntoutta-jat-koulutukseen osallistunut työntekijä huomasi vapaassa kirjoitusharjoituksessa kirjoit-taneensa itsestään kulttuurikuntouttajan sijaan kulttuurikuntoutujana. Tämä työntekijä ei toiminut vanhustyössä, mutta mielestäni esimerkkitalanne soveltuu hyvin kuvaamaan ylikuormittumista laajemmin ihmistyössä. Työntekijä pohti kirjoituksessaan sitä, kuinka hän oli levon tarpeessa ja kuinka hänen olisi pidettävä huolta ensin itsestään, jotta jaksaa huolehtia myös muista:

Tällä hetkellä olo on sellainen, ettei ole kulttuurikuntouttaja, koska oma väsymys on suuri ja energia melkein nollassa. Mutta uskoisin, että jokaiselle kulttuurikun-touttajalle tulee samanlaisia hetkiä. Aina ei jaksa, eikä tarvitsekaan jaksaa. Tässä nyt kyllä on sen ainakin huomannut todella hyvin, että jos haluaa olla kulttuuri-

kuntouttaja (muukin kuntouttaja) on äärimmäisen tärkeää pitää omasta hyvinvoinnistaan huolta. Ja kulttuurikuntouttaja ei voi toimia, jos on jatkuvasti kiire. Eli minä kulttuurikuntouttajana tällä hetkellä pistän omaksi tavoitteekseni tehdä asioita, joista saan voimaa (maalaaminen, ystävät, lukeminen, lepääminen), jotta voisin taas ammentaa omasta energiastani muille. (Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen tehtävä 12.9.2013.)

Esimerkissä hoitohenkilökunnan jaksaminen ja heillä käytettävissä olevat resurssit kytkeytyvät tiiviisti toisiinsa. Kiire oli yksi negatiivisia tunteita ja kuormitusta aiheuttavista ja siten henkilökunnan toimintakykyä alentavista ja toimijuutta rajaavista tekijöistä. Luvussa 4.2.6 kuvaan laajemmin, kuinka kiire näyttäytyi aineistossa henkilökunnan ja siten myös ikääntyneiden toimijuutta suuntaavana ja rajoittavana tekijänä. Kuormituksesta toipumisen kannalta tärkeäksi huomioksi nousi edellä olevassa lainauksessa mainittu seikka laajemminkin: hoitajien oli vapaa-ajalla tärkeää keskittyä omiin taiteellisiin ja kulttuuriin kiinnostuksen kohteisiinsa, jotta omat akut latautuivat ja jotta he jaksoivat työajalla vastata toisten kulttuuriin tarpeisiin. Koulutuksessa mukana olleen sosiaalihoitajan sanoin: ”Minun on oleellista muistaa ensi vuonna huolehtia myös siitä, että laulaminen ei jää pelkäksi ‘työvälineeksi’, vaan laulan henkilökohtaisessa elämässäni mielekkäällä tavalla ja sopivissa ympäristöissä. Tärkeää on, että esiinnyn ja toteutan näyttämöllistä puolta itsessäni.”

Vanhuspalveluissa toteutettuun kulttuuritoimintaan kytkeytyi monenlaisia positiivisia tunteita ja arvostuksia, jotka eivät välttämättä liittyneet taide- ja kulttuuritoimintaan sinänsä, vaan yleisemmällä tasolla toimijoihin itseensä tai heidän väliseensä vuorovaikutukseen. Tällaisia tunteita, affekteja ja olotiloja olivat muun muassa rohkeus kokeilla uusia asioita, usko omaan tekemiseen, luvan antaminen itselle tai toiselle ominaiseen työtapaan sekä yhdessä olon, yhteistyön, luottamuksen ja avoimuuden arvostaminen. Positiiviset tunteet ja kokemukset tarjosivat kannattelevan tilan uudennaisille toimijuuden ilmaisuille: esimerkiksi kun Musiikkimooottoreiden vertaisohjaaja tuli musiikkiryhmässä kuulluksi ja huomioiduksi toimijana, hän rohkaistui toimimaan ryhmän ulkopuolellakin näkyvämmiin ja aktiivisemmin sekä ilmaisi avoimemmin tunteitaan ja ainakin kulttuuritoimintaan liittyviä toiveitaan. Näistä yksittäisistä toimijuuden ilmaisuista saattoi ajan kanssa kehittyä yksiköihin istuvia, uudennaisia näkökulmia tarjoavia toimintatapoja,

jotka esimerkiksi hyväksyivät asiakkaiden aiempaa laajempaa ja monimuotoisemman toimijuuden, tekivät sille tilaa ja tarjosivat sille uusia mahdollisuuksia.

Toisaalta toimijoihin itseensä sekä heidän väliseensä vuorovaikutukseen liittyi aineiston perusteella myös kielteisiä ja kuormittavia tunteita, jotka saattoivat vaikuttaa työntekijöiden ammatilliseen toimijuuteen ja siten esimerkiksi estää työkäytäntöjen uudistamisen (ks. Hökkä ym. 2020, 70). Tällaisia tunteita olivat esimerkiksi pelko ilmaista ja käsitellä ikäviä tunteita tai haasteellisia tilanteita, pelko paljastaa omaa persoonallisuutta, huoli oman osaamisen riittämättömydestä sekä oman yksikön edun laittaminen yhteisen hyvän edelle²¹. Pelko paljastaa itsensä erilaisia puolia saattoi johtaa työntekijän erottelemaan työn ja harrastukset niin, että hän ei halunnut tuoda vapaa-ajan osaamistaan osaksi työnkuvaansa. Työntekijän huoli omasta riittämättömydestä tai osaamattomuudesta saattoi laittaa työntekijän vastustamaan esimiehen kulttuurista työtapaa. Lähiesimiehet toimivat monissa tilanteissa esimerkkeinä, jolloin esimiehen rooliin saattoi liittyä painetta kontrolloida tilanteiden herättämiä negatiivisia tunteita, mikä taas osaltaan lisäsi työn kuormitusta (ks. Hökkä 2017, 19). Lähiesimiesten välinen yhteistyö puolestaan hidastui, jos joku esimiehistä kehitti ensisijaisesti omaa yksikköään ja loi siten kilpailua yksiköiden välille. Kehittämistoimintaa tehtiin ihmisten kesken, joten siihen liittyi väistämättä kaikenlaisia inhimilliseen vuorovaikutukseen liittyviä tunteita ja tilanteita: yksi rakastui johonkuhun ja joku inhosi jotakuta toista. Tällaiset inhimilliset tunteet vaikuttivat kaikkeen kulttuuritoimintaan ja kehittämistyöhön, koska me toimintaan osallistuneet ihmiset olimme toimijoina paitsi tavoitteellisia ja rationaalisia myös kehollisia, tuntevia ja irrationaalisia.

Edellä kuvattujen esimerkkien perusteella musiikki ja muut kulttuuriset lähestymistavat tarjosivat kulttuuritoimintaan osallistuneille monenlaisia keinoja kohdata, käsitellä, muuntaa ja ilmaista arjessa heränneitä tunteita. Toisaalta osallistujien tunteet vaikuttivat monin tavoin siihen, millä tavoin he toteuttivat kulttuuritoimintaa ja millaisia muotoja heidän toimijuutensa sai. Vaikka ikääntyneet ja heidän kanssaan työskennellyt henkilökunta eivät olisi voineet vaikuttaa johonkin tilanteeseen, he saattoivat esimerkiksi musiikin avulla vaikuttaa siihen, mitä he itse tunsivat kyseisessä tilanteessa, mikä osaltaan saattoikin vaikuttaa tilanteen ja tapahtumien kulkuun. Tunnetoimijuus onkin monin

²¹ Jotkut näistä nimeämistäni tunteista, affekteista ja olotiloista ovat minun tulkintojani tapahtuneesta, osa taas on suoraan työntekijöiden tai esimiesten sanoittamia tilanteita.

tavoin pientä toimijuutta, se on ”jotain, mitä voidaan tehdä silloin, kun ei voida tehdä mitään” (ks. Honkasalo 2008). Musiikin ja muiden kulttuuristen keinojen avulla toimijat saattoivat sopeutua tilanteeseen, kohdata sen herättämiä tunteita sekä saada tunteen omaan kokemukseen ja tilanteeseen vaikuttamisesta, jopa tilanteen hallinnasta. Toisaalta laajempaan hoiva- tai työyksikön tunnelmaan tai tunneilmastoon vaikuttaminen voidaan nähdä jo aktiivisena, ulospäin suuntautuneena toimijuutena, jolla pyrittiin vaikuttamaan myös toisten toimijoiden kokemukseen käsillä olevasta tilanteesta.

4.2.3 Kehollinen toimijuus – aistiva ja liikkuva toimija sekä fyysinen toimintakyky toimijuuden mahdollistajana

Tässä luvussa keskityn toimijuuden keholliseen ulottuvuuteen. Kehollinen toimijuus keskittää huomion kehoon, kehossa tapahtuvaan ja keholla tehtävään toimintaan – ihmiseen kehollisena olentona. Luvussa 2.2.2 esittelemässäni Karlsenin (2011, 112) toimijuuslinsissä kehollisen käyttäytymisen säätelyminen hahmottuu osana musiikillista itsesäätelystä. Musiikillisella itsesäätelyllä Karlsen tarkoittaa kehon näkökulmasta esimerkiksi energiatasoon vaikuttamista, kehollisen turvallisuudentunteen saavuttamista sekä vahvuuden, kestävyuden ja koordinaation parantamista musiikin keinoin. Kehollinen toimijuus voi Karlsenin (emt., 115) mukaan ilmentyä myös kollektiivisella tasolla silloin, kun joku koordinoi toisten liikkumista musiikilla, esimerkiksi jumppatunnilla tai reiveissä. Kehollisessa näkökulmasta katsottuna toimijuus ei ole vain tietoisien valintojen tekemistä, vaan aistivaa, alitajuista ja usein tahdosta riippumatonta vuorovaikutusta musiikin ja taiteen sekä toisten toimijoiden kanssa: musiikki rytmittää sydämen sykettä, hengitystä ja askeleita riippumatta ihmisen tietoisesta päätöksestä rytmittyä tai olla rytmittymättä. Kehollisuus on mukana myös Jyrkämän (2008) toimijuuden modaliteeteissa toimintakyvyn näkökulmasta. Jyrkämä tarkoittaa *kykenemisellä* fyysistä ja psyykkistä kykyä ja kykenemistä, toisin sanoen perinteisesti ymmärrettyä psykofyysistä toimintakykyä, joka vaihtelee tilanteesta toiseen ja jossa vanhetessa tapahtuu muutoksia. Tässä luvussa pu-reudun kehollisen toimijuuden ilmaisumuotojen kuvaamisen ohella siihen, millä tavoin ikääntyneiden toimintakyky – erityisesti fyysinen toimintakyky tai sen puutteet – vaikutti heidän mahdollisuuksiinsa kulttuurisen vanhustyön toimijoina.

Kun tutkimuksen ensimmäisessä artikkelissa (2010) tutkin omaa laulamalla voimaantumistani ja omaa musiikillista toimijuuttani, laulamalla oli iso merkitys siinä, että se toi minut läsnä olevaksi kehossani. Olin aiemmin harjoitellut kehollisia menetelmiä, kuten

harmonista laulua ja Orfeo-pedagogiikkaa, joten kehollinen lähestymistapa laulamiseen oli minulle henkilökohtaisesti luonnollinen ja merkityksellinen. Äänen värähtely kehossa ohjasi tunnustelemaan kehoa sisäpuolelta proprioseptisia aisteja käyttämällä. Tällöin oman kehon aistiminen oli jotain, joka vahvistui laulaessa ja joka myös toimi laulamisen lähtökohtana. Myös laulaessa ilmenevät tunteet tuntuivat kehossa ja siten tunteiden ilmaiseminen oli konkreettista toimintaa, jonka tunsin tapahtuvan kehossani ja kehostani. Tunteiden fyysinen tunteminen yhdisti emotionaalisen ja kehollisen toimijuuden toisiinsa osaksi äänellistä toimijuuttani.

Kuten jo luvussa 4.1.1 mainitsin, on kiinnostavaa, että kun lähdin tutkimaan toisia toimijoita, en enää antanutkaan samaa painoarvoa heidän kokevalle ja elävälle keholleen, vaan siirryin tutkimaan heidän toimijuuttaan selkeämmin psykososiaalisten kokemusten kautta. Olen havahtunut tähän asiaan vasta yhteenveto-osiota kirjoittaessani ja pohtinut mahdollisia syitä, miksi kehollinen toimijuus siirtyi sivuun tutkimuksen fokuksesta. Ennen kaikkea kyse oli varmaankin silloisesta käsityksestäni siitä, kuinka etnografista tutkimusta tehdään. Tutkiessani toisten kokemuksia hylkäsin oman kehoni tutkimusvälineenä, sillä käsitykseni tutkijasta oli ”kehoton analyttinen tietoisuus” (Turner 2000), älyllä ja tunteella toimiva, mutta ei kehollisena toimijana merkityksellinen. Kun sitten jätin sivuun oman kehoni tuntemukset tutkimuksen teon välineenä, siirsin samanaikaisesti huomaamattani sivuun toisten keholliset kokemukset ja niiden merkityksen osana heidän kokonaistoimijuuttaan.

Toinen kehollisen toimijuuden sivuun jäämiseen vaikuttanut tekijä saattoi olla osallistujaryhmän fyysinen toimintakyky: Kun esimerkiksi kouluikäisten musiikkiliikunnassa erityisoppilaat ilmaisevat itseään näyttävästi kehollaan ja osallistuvat keholliseen vuorovaihtukseen, he ilmenevät luontevasti aktiivisina kehollisina toimijoina (esim. Sutela 2020). Sen sijaan palvelukeskuksessa asuvien ja asioivien ikääntyneiden fyysinen toimintakyky on jo usein niin heikko, että musiikkitoiminta on enemmän paikallaan pysyvää. Ulkoinen näkyvä liike vähenee, ja painopiste siirtyy sisäiseen liikkeeseen ja tunteiden liikuttamiseen. Toisaalta tutkimaani musiikkitoimintaan kuului yhteislaulujen laulamista ja niiden mukana liikkumista, rytmisoittimien soittamista ja paritanssien tanssimista, joten ikääntyneet kehot eivät näyttäneet ulkoisesti niin passiivisina, että paikallaan pysyvyys olisi voinut olla ainoa syy kehollisuuden sivuun jäämiseen. Kehollisesti tietoisena etnografina

minulla olisi tuossa tilanteessa voinut herätä kiinnostus sitä kohtaan, millaisilla keinoilla ikääntyneiden ulkoisesti paikallaan pysyvät kehot ilmensivät aktiivista toimijuuttaan.

Onneksi kehollinen toiminta nousi kuitenkin silloin tällöin puheeksi ikääntyneiden keskusteluissa ja haastatteluissa. He esimerkiksi kuvasivat musiikki- ja kulttuuritoimintaan osallistumista liikkeessä pysymisen näkökulmasta. Lähtemällä tapahtumiin ja jo lähtemällä kauppaan johonkin tapahtumaan liittyviä, yhdessä hankittavia tarjoiluja valmistellessaan he saivat arkeen liikettä sekä suunnan liikkeelle ja heillä oli jotain mielekästä, mihin lähteä. Lisäksi ikääntyneet kuvasivat tanssia hauskanpidon ohella hyvänä liikuntana. Palvelukeskuksessa järjestettiin silloin tällöin päivätansseja, ja lisäksi Musiikkimoottorien vertaisohjaaja kutsui välillä muita asukkaita kotiinsa kahvittelemaan ja tanssimaan levyjen tahdissa. Musiikista ja tanssista vertaisohjaaja sai hyvän syyn kutsua ihmisiä kotiinsa. Hän sanoi suoraan, että hänen on saatava, paitsi itselleen, myös muille asukkaille jotain tekemistä, etteivät he vietä koko päivää maaten sängyssä. Omassa kodissa tanssiminen oli sellaista, mitä saattoi tehdä spontaanisti tilanteen ja omien voimien salliessa. Tanssimiseen liittyi hyvin vahvasti myös psykofyysinen ulottuvuus, sillä tanssiessa saattoi vertaisohjaajan mukaan tulla olo, että oli ”sellanen hurma päällä”. Paritanssit antoivat tilaisuuden myös toisten koskettamiselle ja fyysiselle lähellä olemiselle, jolle muuten on vähänlaisesti luontevia mahdollisuuksia palvelukeskuksessa asuvien ikääntyneiden välillä.

Oman kokemuksen perusteella ikääntyneet olisivat voineet hyötyä tanssista enemmänkin liikkumisen keinona juuri sen psykofyysisen ominaisuutensa takia. Esimerkkinä kerron palvelukeskuksen päiväsalissa olleesta tapahtumasta, jossa bändi soitti ja asiakkaat tanssivat henkilökunnan ja omaisten kanssa. Näin, kun kesken tapahtuman yksi hoitajista toi pyörätuolissa istuvan naisasiakkaan päiväsalin ja asiakas jäi istuskelemaan tuolissa salin reunalle. Hän katseli tanssijoita innostuneen näköisenä, ja kun seuraava kappale alkoi, päätin mennä hakemaan häntä tanssimaan. Olin valmistautunut tanssittamaan häntä pyörätuolissa, mutta kun yritin tarttua pyörätuoliin, hän nousikin seisomaan ja käveli kanssani tanssilattialle. Siellä olin peloissani, koska ajattelin, että nyt hän kaatuu, kun nousee niin uhkarohkeasti seisomaan ja vielä tanssimaan. Mutta mitä vielä – hän tanssitti minua koko sen kappaleen ajan, siis ihan oikeasti vei minua niin kuin mies konsanaan. Kysyin häneltä, kuinka hän osaa tuolla lailla viedä, ja hän kertoi usein tanssineensa nuorena tyttö kavereiden kesken niin, että hän joutui mieheksi ja oppi viemään. Kun tanssi loppui,

saatoin hänet takaisin pyörätuoliin istumaan. Hetken päästä tilaisuus päättyi ja hoitaja työnsi juuri tanssineen asiakkaan pyörätuolilla takaisin omaan yksikköönsä. Jäin tuossa tilanteessa miettimään, mikä voimavara tanssi olisikaan ollut tuolle asiakkaalle arjessa, jos sitä olisi osattu käyttää arkisena hoivatanssina. Minusta olisi tuntunut luontevalta kulkea käytävää kohti asukkaan omaa huonetta edes jonkun matkaa tanssiaskelin ja pitää sillä tavoin yllä hänen fyysistä toimintakykyään sekä kehollista ja tanssillista toimijuuttaan. Kenties sitä tehtiinkin arjessa, mutta juuri tuossa hetkessä henkilökunnalla ei vaan ollut aikaa, en tiedä. En löytänyt tilaisuutta palata asiaan jälkikäteen.

Sen sijaan hoivalaulua käytettiin palvelukeskuksessa vuorovaikutuksen lisäämiseen ja kehollisen toiminnan koordinoimiseen. Osa hoitajista esimerkiksi lauloi kulkiessaan käytävällä yhdessä asiakkaan kanssa kävelyn rytmittämiseksi. Eräs lähiesimiehistä kertoi käyttävänsä *Yksi pieni elefantti marssi näin* -laulua tässä yhteydessä. Hoitajan kokemuksen mukaan ikääntyneet eivät kokeneet sitä liian lapsellisena, vaan kaikki lähtivät hyvin mukaan yhteiseen lauluun ja sen rytmittämään kävelemiseen, kun he siirtyivät palvelukeskuksen pitkillä käytävillä yhtenä ryhmänä yksiköstä toiseen. Yhteinen laulaminen synkronoi ryhmässä kulkijat yhteiseen rytmiin ja samaan askelmittaan ja toi sitä kautta yhteisöllisen kokemuksen lisäten samalla liikkumiseen liittyvää motivaatiota saaden kävelemisen tuntumaan ”rattosammalta” (vrt. DeNora 2000, 89).

Hoivalaulua, siis muistisairaana ja häntä hoitavan työntekijän yhteistä laulamista, käytetään usein myös arkisten hoitotoimenpiteiden tukena. Palvelukeskuksessa hoivalaulun käyttö ei kenttätyöni aikaan ollut vielä vakiintunut, ja se herätti joissain hoitajissa vastustusta. Esimerkiksi ollessani palvelukeskuksessa työelämävalmennuksessa vuonna 2011 kuulin hoitajien keskustelevan, kuinka he olivat jo valmiiksi antaneet muistisairaalle asukkaalle rauhoittavan lääkityksen, koska tarkoituksena oli viedä asukas pesulle. Aikataulut olivat kuitenkin muuttuneet, ja sen vuoksi asukasta ei ehditty suunnitelmien mukaisesti viedä pesulle sinä päivänä, vaan se jäisikin seuraavalle päivälle, jolloin hänet taas lääkittäisiin uudelleen. Otin tilanteesta puheeksi, että joissain hoivakodeissa on kokemuksia siitä, kuinka pesutilanteissa laulaminen on rauhoittanut asukkaita niin, että heitä ei ole tarvinnutkaan lääkittää, tai ainakin rauhoittavaa lääkitystä on voitu vähentää. Hoitajat nauroivat ja sanoivat minulle, ettei heidän asukkaitaan kukaan laululla pitele. He antoivat ymmärtää, että muistisairaavat ovat niin levottomia ja pahimmillaan väkivaltaisia, ettei laulua kannata

edes yrittää. Kuitenkin tutkimusten (esim. Götell 2003; Engström ym. 2011) mukaan laulaminen vaikuttaa muistisairaiden kehon kieleen rentouttavasti ja rauhoittavasti sekä parantaa heidän käytöstään ja kommunikaatiokykyään. Tutuilla lauluilla voidaan vaikuttaa juuri siihen turvattomuuden tunteeseen, joka syntyy muistisairaalle asiakkaalle tilanteessa, jossa hänellä ei ole hallinnan kokemusta, ja joka purkautuu väkivaltaisena käytöksenä. Hoito- ja pesutilanteissa laulamisen tavoitteena on, että turvallisuuden tunnetta vahvistamalla voidaan tukea asukasta tunteiden ja kehollisen käyttäytymisen itsesäätelyssä. Myös hoivalaulu luo siten selkeän yhteyden ikääntyneiden tunnetoimijuuden ja kehollisen toimijuuden välille.

Laitoshoidossa olevilla ikääntyneillä oli jo lähtökohtaisesti jokin rajoitus, joka esti heitä asumasta kotonaan tai toimimasta itsenäisesti (Routasalo ym. 2013, 12). Kuten kuvaan tarkemmin identiteettitoimijuutta koskevassa luvussa 4.2.5, Musiikkimoottoreihin osallistuneet ikääntyneet olivat joutuneet muuttamaan musiikkiharrastuksiaan elämäntilanteensa ja toimintakykynsä muuttuessa: Sairastuessaan muutamaa vuotta aiemmin vertaisohjaaja oli vaihtanut kitaran kosketinsoittimiin, sillä halvaantumisen jälkeen kitaransoitto oli liian haastavaa yhdellä kädellä. Yksi ryhmäläisistä siirtyi terveydentilansa heiketessä kuorolaulusta yhteislauluun, ja muuttaessaan kotoaan kaksioon palvelukeskuksen alueelle hän luopui kokonaan soittimista ja siirtyi soittoharrastuksesta musiikin kuuntelemiseen. Parhaimmillaan musiikki kulki siis edelleen mukana heidän elämässään toimintakyvyn ja elämäntilanteen muutosten säädellessä sitä, millaisia muotoja musiikin harrastaminen sai.

Myös Musiikkimoottorit-ryhmässä osallistujien toimintarajoitteet näkyivät monin tavoin, mutta toisaalta heidän toimintakykynsä myös mahdollisti monenlaista toimintaa. Kehitimme Musiikkimoottorit-ryhmän toimintaa ja yhteisohjaamista ennen kaikkea sen perusteella, millä osa-alueella kenelläkin osallistujalla oli toimintakykyä jäljellä: käsistään ja jaloistaan kykenevä ryhmäläinen kantoi vesikannuja, kun taas näkövammaisen osallistuja lauloi kuulonvaraisesti ja kertoi tarinoita, kun taas vahvaäänisin ryhmäläinen toimi esilaulajana. Ikääntyneiden kunto kuitenkin vaihteli päivittäin, joten he osallistuivat ryhmiin ja muuhun yhteiseen tekemiseen aina sen päivän kunnan mukaan toimintakyvyn sallimissa rajoissa. Sama henkilö saattoi olla passiivinen tai aktiivinen, mukana tai poissa, osallistuva tai vetäytyvä – aina päivän voinnin mukaan. Huono kuulo teki useamman ryhmäläisen osallistumisesta hankalaa, ja se vaikeutti ennen kaikkea mukana pysymistä

keskusteluissa, joita käytiin musiikillisiin muistoihin tai musiikkitoiminnan suunnitteluun liittyen. Myös muistamisen vaikeuden hankaloittivat osallistumista ja toiminnan suunnittelu. Ikääntyneet kysyivät asioita ryhmässä moneen kertaan eivätkä aina muistaneet tulla ryhmään oikeana päivänä. Siksi minun oli tärkeää tehdä yhteistyötä henkilökunnan kanssa, jotta he muistuttivat ryhmäläisiä ja ohjasivat sekä tarvittaessa kuljettivat heidät paikalle oikeaan aikaan.

Musiikkimoottoreiden vertaisohjaajakin tarvitsi usein tukea ryhmän ohjaamiseen sairastelunsa vuoksi, sillä hän ei fyysisen toimintakykynsä rajoitteiden vuoksi esimerkiksi kyennyt kantamaan musiikkiryhmässä tarvittavia tavaroita. Sairasteleminen toi myös poissaoloja ja siten epävarmuutta vertaisohjaajan kykyyn ohjata ryhmää säännöllisesti. Henkilökunnan antama tuki ilmeni alkuvaiheessa enemmän tilan ja ajan varaamisena ja varmistamisena sekä vesikannun kantamisena – siis hyvin käytännöllisenä tukena. Sitten vertaisohjaaja sai lähiesimieheltä tukea ryhmän ohjaamiseen ja lisäksi vertaisohjaajan sairastelun tuottamia haasteita ratkottiin verkostomaisella toiminnalla. Kerron näistä lisää osaamiseen liittyvää toimijuutta kuvaavassa luvussa 4.2.4.

Ikääntyneiden toimintakyvyn heiketessä vastuu heidän musiikillisen toimijuutensa toteutumisesta jäikin aiempaa enemmän henkilökunnalle, omaisille ja vapaaehtoisille. Henkilökunnalta tarvittiin enemmän aikaa asiakkaiden kuljettamiseen kulttuuritilaisuuksiin sekä lisäksi hoiva- ja ohjaustyöhön liittyvää sensitiivisyyttä, toisin sanoen kehittyvää kykyä seurata (fyysisen) toimintakyvyn muutoksia ja tarjota uudenlaisia, muuttuneeseen tilanteeseen sopivia toimintatapoja. Konkreettinen esimerkki henkilökunnan sensitiivisestä otteesta oli se, että monet hoitajat tukivat pyörätuolissa istuvien ikääntyneiden toimintakykyä sekä toimijuuden tunnetta tanssimalla heidän kanssaan päivätansseissa. Olennaista oli, että hoitajat huomasivat eron tanssittamisen ja yhdessä tanssimisen välillä ja tanssivat asiakkaiden kanssa yhdessä niin, että he pitivät kiinni vain asiakkaan käsistä. Tuolloin pyörätuolissa tanssivan toimijuus saattoi näyttäytyä hiuksenhienona liikkeenä, jota osaava tanssipari kykeni lukemaan ja tukemaan. Tanssiminen oli vuorovaikutuksellisempaa, ja asiakkaalla oli suurempi mahdollisuus vaikuttaa tanssiin sekä myös ylläpitää jäljellä olevaa fyysistä, psyykkistä ja sosiaalista toimintakykyään. Voin tunnustaa, että aluksi itse tanssitin usein pyörätuolissa istuvia, siis otin kiinni heidän pyörätuolistaan ja liikutin pyörätuolia samaan tahtiin kanssani, kuin olisin vienyt jotakuta jaloillaan tanssivaa. Vähitellen kuitenkin otin

oppia hoitajilta ja siirryin käsistä kiinni pitämiseen ja yhdessä tanssimiseen. Pyörätuolissa tanssivan asiakkaan liikkeen kuunteleminen tuntui vielä merkityksellisemmältä miesasiakkaan kanssa tanssiessa, koska käsillä tanssiessa hänelle saattoi yhä tarjoutua mahdollisuus viemiseen ja sitä kautta paritanssin perinteisen miehen roolin toteuttamiseen.

Kulttuurikuntouttajat-koulutukseen osallistuneiden hoitajien huomio siirtyi ikääntyneiden keholliseen toimijuuteen ennen kaikkea toimintakyvyn puutteiden tai toimintakyvyn ylläpitämisen noustessa keskiöön. Ikääntyneiden fyysisen toimintakyvyn ylläpitämiseksi hoitajat käyttivät monia luovia keinoja: Yhdessä laulamisen yhtenä tarkoituksena oli tukea niitä asiakkaita, joilla oli haasteita puheen tuottamisessa tai hengittämisessä, sillä yksi lähiesimiehistä sanoi huomanneensa puheen selvästi harjaantuvan laulaessa. Kaksi matonkutomista harrastavaa lähihoitajaa järjesti yksikköönsä kangaspuut, joilla asukkaat saattoivat kutoa poppanoita oman yksikön viihtyisyyden lisäämiseksi. Muiden merkitysten ja hyötyjen ohella hoitajat hahmottivat poppanankutomisen hyvänä liikuntana, sillä kutoessa asukkaat joutuivat kurkottelemaan pitkälle ja sellaisiin asentoihin, joita ei muuten arjessa tulisi tehtyä. Hoitajat korostivat kutomisen merkitystä myös tasapainolle ja lihaskunnolle. Liikuntamuotoina poppanankutomisen ja vaikkapa tanssimisen koettiin motivoivan asiakkaita paremmin kuin perusjumpan: tanssiessa ja kutoessa ikääntyneet eivät liikkuneet liikkumisen vuoksi, vaan liikkuminen tuli lisähyötynä tehdessä jotain itselle merkityksellistä ja mukavaa. Kulttuuritoiminta tarjosi siten henkilökunnan näkökulmasta vaihtelevia ja motivoivia keinoja asiakkaiden fyysisen toimintakyvyn ylläpitämiseen ja kuntoutumiseen.

Kulttuurisen vanhustyön arkeen liittyvissä kuvauksissa henkilökunnan oma kehollinen toimijuus näyttäytyi ennen kaikkea ikääntyneiden liikkumisen tukemisena ja liikuttamisena. Hoitajat olivat kehollaan toisia kehoja varten – kannattelivat tanssiessa, suuntasivat kulkua käytävällä, rytmittivät kulkemista ja siirtelivät pyörätuoleja tai kangaspuita. Toisaalta kaikki henkilökunnan toteuttama kulttuuritoiminta on aina myös kehollista toimintaa, kuten erityisesti vaikkapa laulaminen. Hoivatyöntekijät tai lähiesimiehet eivät kuitenkaan sanoittaneet omaa kehollista toimintaansa aineistossa millään tavoin, enkä myöskään huomannut kannustaa sellaiseen. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen tanssi- ja liiketyöpajassa opeteltiin opettajan kuvauksen mukaan ”toiminnallisesti asioita kehosta ja keholla, käyttämällä enemmän sanatonta kommunikaatiota kuin sanallista”. Työpajassa kävimme keskustelua luovan liikkeen herättämisestä tunteista ja ajatuksista, mutta

koska kokemusten pohjalta ei tehty mitään kirjallista tehtävää, minulla ei ole käytössäni aineistoa juuri tätä työpajaa koskien. Tätä kirjoittaessani mietin, että kenties ihmiset eivät muutenkaan suomalaisessa kulttuurissa puhu kehoistaan kovin paljon ainakaan työpajalla, paitsi jos keho työvälinautena pettää, toisin sanoen työntekijä sairastuu tai kehon toimintakyvyssä on jotain vikaa. Kenties kehon aistimuksissa ja tarpeissa on jotain niin intiimiä, että kehojen ei katsota kuuluvan ainakaan ammatillisen toimijuuden piiriin?

Tässä luvussa musiikki- ja muu kulttuuritoiminta tarjosivat alustan läsnä olevaksi tulemiselle, liikkeelle lähtemiselle ja liikkeessä pysymiselle, lähelle tulemiselle ja koskettamiselle, arjesta poikkeavien asentojen ja roolien ottamiselle, rytmisissä kulkemiselle sekä puheen harjaantumiselle ja käsien kurkottelemiselle. Hoivatyöntekijöiden kohdalla kehollinen toimijuus näyttäytyi toisten liikkumisen tukemisena, kannatteluna, suuntaamisena ja rytmittämisenä. Musiikki- ja kulttuuritoiminta tukivat liikettä, antoivat uusia suuntia ja synkronoivat toimijoita kollektiivisella tasolla. Useammassa esimerkissä toimijoiden tunteiden ja kehon välinen yhteys nousi esiin. Kehollisen toimijuuden tutkimuksen kannalta aineistoni, joka koostui kenttämuistiinpanoista, haastatteluista ja kirjallisista tehtävistä, näyttäytyi riittämättömänä. On hankalaa tutkia kirjallisen aineiston varassa sitä, mitä tutkittavat eivät sanoita vaan jota ilmentetään jokaiselle keholle ominaisella kehon kielellä.

Luvun esimerkeissä ikääntyneillä oleva fyysinen toimintakyky suuntasi monin tavoin kulttuuritoiminnan toteuttamista. Samanaikaisesti, kun heidän heikkenevä toimintakykynsä esti joidenkin asioiden ja ideoiden toteuttamisen, heillä jäljellä oleva toimintakyky mahdollisti monien muiden asioiden toteuttamisen. Tilanne oli aina kaksisuuntainen: vaikka toimintakykyä puuttui, sitä oli aina myös jäljellä, ja heidän toimijuutensa rakentui jäljellä olevalle (fyysiselle) toimintakyvylle, tarvittaessa toisten tuella. Koska ikääntyneiden toimintakykyyn vaikuttavat asuin- ja elinympäristöön liittyvät tekijät (STM 2017, 36–37), he saattoivat toimintakyvyn huonontuessa käyttää kehoaan luovaan toimintaan vain silloin, kun toimintaympäristö tarjosi siihen riittävästi tilaa ja tukea. Siten luvun 4 muissa alaluvuissa kuvattavat toimijuutta mahdollistavat tekijät, kuten henkilökunnan innostus ja osaaminen, heillä käytettävissä olevat aika- ja tilaresurssit sekä heidän työtään säätelevät ohjeistukset ja lait, ovat tärkeässä roolissa henkilökunnan mahdollistaessa fyysiseltä toimintakyvyltään heikkenevien asiakkaiden taiteeseen ja kulttuuriin liittyvää toimijuutta.

4.2.4 Osaamiseen liittyvä toimijuus – toimija osajana ja oppijana sekä osaaminen toimijuuden mahdollistamisena

Tämän luvun tarkoituksena on kuvata yhtäältä sitä, kuinka vanhuspalveluiden toimijat ottavat käyttöön, ylläpitävät ja kehittävät musiikkiin ja taiteeseen liittyvää osaamistaan sekä toisaalta sitä, kuinka he saavat musiikki- ja kulttuuritoimintaan osallistumalla ja sitä toteuttamalla muuta monipuolista osaamista ja työn kannalta tärkeitä taitoja. Omassa toimijuuslinssissään Karlsen (2011, 114) pitää musiikillisen toimijuuden kannalta keskeisenä musiikkiin liittyvien taitojen kehittämistä ja käyttöön ottamista, sillä hänen mukaansa muut toimijuuden muodot saavutetaan tämän avulla. Karlsenin näkökulma nousee musiikkikasvatuksesta ja nostaa toimijuuden ytimeen ennen kaikkea musiikkiin liittyvien taitojen oppimisen, mutta myös musiikillisen toiminnan sinänsä, jonka puolestaan itse olen huomionnut osana esteettistä toimijuutta luvussa 4.2.1. Syvempää ja kokonaisvaltaisempaa oppimista eli ihmisenä ja työntekijänä kehittymistä sekä yhteisön asiantuntijuuden rakentamista kuvaan tarkemmin muutostoihimuuteen liittyvässä luvussa 4.2.6.

Käsittelen tässä luvussa myös niitä osaamiseen ja oppimiseen liittyviä tekijöitä, jotka vaikuttavat toimijuuden muotoutumiseen kulttuurisessa vanhustyössä. Jyrkämän (2008) toimijuuden modaaliteeteista *osata* viittaa hyvin laajasti tietoihin ja taitoihin, erilaisiin pysyviin osaamisiin, joita ihminen on itselleen elämänkulkunsa aikana hankkinut tai tulee hankkimaan. Tässä luvussa käyn siten läpi erilaisia taitoja, joita ikääntyneet tai henkilökunta käyttivät ja tarvitsivat kulttuuritoiminnan ja siihen kytkeytyvän toimijuutensa ylläpitämiseen ja kehittämiseen. Osaamisen suhde toimijuuteen on samantapainen kuin toimintakyvyn kohdalla: osaamisen ja ymmärryksen puute rajoitti tai jopa esti toimintaa ja toimijuutta, mutta samanaikaisesti sekä ikääntyneillä että henkilökunnalla oli runsaasti osaamista ja ymmärrystä, jolle toiminta ja toimijuus saattoivat pohjautua. Sen vuoksi sekä Musiikkimootoreissa että Kulttuurikuntouttajissa ohjattiin osallistujia tunnistamaan, tunnustamaan ja ottamaan käyttöön heillä olevaa osaamista sekä rakentamaan uuden oppimista tuon jo olemassa olevan osaamisen varaan.

Sekä Musiikkimootorit-ryhmän että Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen keskiössä oli osallistujien jo olemassa olevien musiikillisten, taiteellisten ja luovien taitojen käyttöön ottaminen ja niiden ylläpitäminen ja kehittäminen. Kumpikin kulttuurihyvinvointipalvelu perustuu sille ajatukselle, että asiakkailta ja henkilökunnalla on runsaasti elämän

aikana opittuja musiikillisia ja taiteellisia taitoja, pitkäaikaisia harrastuksia ja jopa entisiä ammatteja, joita käyttöön ottamalla ja uusin tavoin yhdistelemällä voidaan toteuttaa monenlaista uutta tekemistä hoiva- ja työyhteisössä. Siksi oli tärkeää tunnistaa se osaaminen, jota toimijoilla jo oli, ja lähteä hahmottelemaan uusien taitojen ja uuden tiedon oppimista vasta olemassa olevan osaamisen lisäksi ja sen syventämiseksi. Pedagogisesti tärkeää oli sosiokulttuurisen innostamisen mukaisesti antaa tunnustusta ikääntyneiden piilevistä ja käyttämättömistä taidoista ja näyttää ne merkityksellisinä yhteisön kannalta (Kurki 2000, 27). Toisaalta oli tärkeää tunnistaa aiemmin opitusta myös sellaiset asenteet ja uskomukset, jotka saattoivat johtaa harhaan esimerkiksi uudenlaisia työmenetelmiä opeteltaessa (ks. Schneider & Stern 2010).

Palvelukeskuksessa asioivat ikääntyneet käyttivät musiikillista osaamistaan monin tavoin. He paitsi osallistuivat yhteislauluun, myös esiintyivät kuorossa ja soolona haitarinsoittajan säestämänä. Moni Musiikkimoottorit-ryhmään kuulunut kertoi lauleskelevansa kotona ihan itsekseen, ja joillain heistä oli taustallaan vuosia, jopa vuosikymmeniä kestänyt kuorolauluharrastus. Erityisesti palveluasunnoissa asuva Musiikkimoottorit-ryhmän vertaisohjaaja ja hänen naapurinsa harrastivat laulamista ja soittamista kotioloissa silloin, kun terveys sen salli. Toisessa artikkelissani kuvasin vertaisohjaajan musiikillista osaamista ja sen ylläpitämistä seuraavalla työpäiväkirjani otteella:

Eerolla oli poikkeuksellisen kantava ääni ja hänellä oli selvästi paljon kokemusta laulamisesta. Hän viritti usein kanssani keskusteluja laulamisesta ja toivoi kappa-leita miltei tauotta niin, etteivät muut osallistujat ehtineet tuoda omaa heikompa-aääntään kuuluville. Mietin, mitä keksisin tilanteen muuttamiseksi, ja päätin kysyä Eeroa kanssani laulajaksi musiikkituokiolla järjestettäviin päivätansseihin. Eero suostui. Valmistauduimme tansseihin pitämällä kahdet harjoitukset Eerolla haitaristin kanssa (harjoitukset alkoivat aina pullakahveilla). Tanssit menivät hienosti. Seuraavalla musiikkituokiolla Eero näytti vakavalta ja kysyi, koska meillä on seuraavia keikkoja tiedossa. Vastasin, etten tee keikkoja näiden musiikkituokioiden ulkopuolella ja että hänen täytyy etsiä muita väyliä omalle musiikilliselle ilmaisulleen. Muutama viikko kului, ja Eero mainitsi ohimennen, että oli alkanut käydä myös muualla yhteislaulutuokiolla. Jälleen muutamaa viikkoa myöhemmin Eero tuli yhdellä laulutuokiolla luokseni kasvot hehkuen ja kertoi, että hän oli ollut

syntymäpäivillä hanuristin kanssa keikalla ja siitä oli vielä maksettukin. Ja lisäksi Eero oli saanut kehuja ja kysehyjä seuraavalle keikalle. Lopuksi hän mainitsi, että lääkäri oli sanonut Eerolle leikkauksen jälkeen, että sinä et koskaan enää kävele etkä laula. Ja nyt hän teki molempia. (Työpäiväkirja 24.3.2011.)

Lainauksesta tulee hyvin esiin se, kuinka koetin ohjaajana etsiä kaikille musiikkitoimintaan osallistuville sellaista osaa ja roolia, jossa heidän osaamisensa tulee käyttöön niin, että se tuo iloa sekä heille itselleen että muille osallistujille. Tällöin elinikäinen musiikkiharrastus saattoi antaa vaikkapa pohjan toimia vertaisohjaajana Musiikkimoottoreissa, kuten Eeron kohdalla tapahtui. Musiikkiharrastukset olivat kerryttäneet ikääntyneille osaamista, jota he pystyivät edelleen palvelukeskuksen asiakkaina käyttämään omaksi ja toisten iloksi ja hyödyksi ja jonka avulla he pystyivät jopa vaikuttamaan siihen, millaista toimintaa palvelukeskuksessa oli tarjolla.

Musiikkimoottorit-ryhmän käynnistysvaiheessa tuin ikääntyneitä osaamisen käyttöön ottamisessa esimerkiksi pitämällä kaksi lyhyttä luentoa, jotta he saivat lisää tietoa ja ymmärrystä siitä, millaisia tutkittuja vaikutuksia musiikkitoiminnalla on. Ensimmäisen luennon teemana oli ”Musiikki ja hyvinvointi”. Luennolla hahmottelin ihmistä musiikkilisenä olentona sekä kerroin maanläheisesti musiikin vaikutuksista aivoihin, muistiin, tunteisiin ja laajemmin fyysiseen hyvinvointiin. Lopuksi keskustelimme siitä, miten musiikki näkyy ja kuuluu heidän arjessaan sekä millaisia vaikutuksia he kokevat sillä olevan. Toisella luennolla keskityimme musiikin ja muistin yhteyteen. Kerroin erityisesti Muistaakseni laulan tutkimushankkeen (Särkämö ym. 2011) tuloksista, ja luennon lopuksi kävimme keskustelua osallistujien kokemuksista aiheeseen liittyen. Pienoisluennot saivat yllättävän hyvän vastaanoton: osallistujat jaksoivat kuunnella keskittyneesti ja jakoivat omia kokemuksiaan aiheesta loppukeskusteluissa. Eräs musiikkimoottoreista kiitteli kovasti siitä, että hän sai uutta tietoa musiikin vaikutuksista. Hän oli ostanut jopa uuden kansion Musiikkimoottorit-ryhmää varten ja laittoi sinne talteen luentojen diatulosteet voidakseen palata niihin myöhemmin uudelleen.

Musiikkimoottorit-ryhmän vertaisohjaajalla oli monia vahvuuksia ja monenlaista osaamista, jota hän saattoi käyttää ryhmää ohjatessaan: hän oli voimakasääninen, kokenut ja jopa laulamista opiskellut laulaja, innostunut ja asialle omistautunut vetäjä sekä karis-

maattinen ja mukaansa tempaava persoona. Hän kuitenkin tarvitsi myös tukea ryhmän ohjaamisessa, kuten olen kuvannut aiemmassa toimintakykyä käsittelevässä luvussa, eikä hänellä ollut aiempaa kokemusta musiikkiryhmän ohjaamisesta. Ryhmän aloittaessa keväällä 2013 vertaisohjaaja ei uskonut tarvitsevänsä ryhmän ohjaamiseen sen kummempaa osaamista, vaan hän koki, että riittää, kun hän ohjaa ryhmää ”intohimolla ja sydämellä”. Hän lauloi usein esilaulajana kovaan ääneen hänelle itselleen sopivalta korkeudelta ja vaihtelevalla tempolla huomioimatta sitä, kuinka toiset laulajat pääsivät mukaan lauluun. Hän saattoi myös kommunikoida hyvin suoraviivaisesti ja ehdottomasti eikä saanut sillä tavoin osallistujia lämpenemään omille ideoilleen ja musiikkitoimintaan osallistumiselle. Koska monet Musiikkimoottorit-ryhmään osallistuvat olivat muisti-, kuulo- ja näköongelmaisia ja heidän oli vaikea liikkua, vertaisohjaajalta vaadittiin kuitenkin runsaasti kykyä huomioida toiset osallistujat ja heidän toimintakykynsä ja mukauttaa toimintaa sen mukaan. Lisäksi, kuten kuvasin luvussa 4.2.3, vertaisohjaajan sairasteleminen toi haasteita ohjaajana toimimiseen, joten vertaisohjaajalta tarvittiin myös oman motivaation ylläpitämiseen liittyvää toiminnanohjauksellista osaamista, jotta ryhmä pysyi käynnissä haasteista huolimatta.

Vertaisohjaaja selvästi kuitenkin kehittyi ohjaustyössään. Puhelimessa syksyllä 2013 vertaisohjaaja jo kuvasi, kuinka ”mä koetin kuunnella toisia”. Musiikkimoottoreissa oli ollut mukana uusi ryhmäläinen, joka oli hyvä laulaja. Tämä ryhmäläinen lauloi eri sävelkorkeudelta kuin vertaisohjaaja, mutta vertaisohjaaja oli tietoisesti saanut otettua kiinni sekä hänen sävelkorkeudestaan että tahdistaan ja liittynyt hänen lauluunsa: ”Se onnistui!” Lisäksi vertaisohjaajan kanssa työskennellyt lähiesimies ylläpiti vertaisohjaajan laulamisen kipinää yllä kannustuksella ja kumppanuuden luomisella: ”Esimerkiksi kun hän kerran taas sano, että ei hän nyt jaksu tulla, kun en minäkään tule. Mä sanoin, että kuule, se Musiikkimoottorit säilyy siellä ja jos susta tuntuu siltä, että tänään et lähde, kun minäkään en tule, niin mennään ens kerralla ja lauletaan senkin eestä.” Lähiesimies kuvasi rakentavansa tietoisesti kumppanuutta vertaisohjaajan kanssa tukeakseen häntä ohjaamisessa sekä auttaakseen häntä säilyttämään motivaation ohella tarpeellisuuden ja tärkeyden tunteen, jonka vertaisohjaaja sai hoitaessaan tärkeää tehtävää musiikkiryhmän vetäjänä. Tarjoamalla vertaisohjaajalle tukea ja tunnistamalla hänen osaamisensa merkityksen sekä vertaisohjaajan oman hyvinvoinnin ylläpitämisessä sekä musiikkiryhmän ohjaamisessa lähiesimies vahvisti omaa suhdetoimijuuttaan (Edwards 2005), kykyään etsiä

yhdessä ratkaisuja arkisiin haasteisiin osaamisia yhdistämällä. Samalla heidän välisessään kumppanuudessa syntyi sellaista jaettua musiikillista ja ohjauksellista erityisosaamista, jota kummallakaan heistä ei olisi yksin ollut.

Kumppanuus ja ohjauksellinen osaaminen laajenivat osittain myös ryhmän yhteiseksi osaamiseksi, sillä ryhmän toiminnan takaamiseksi jokaisessa palvelukeskuksen yksikössä oli vähintään yksi Musiikkimoottoreiden tukihenkilö – asukas, omainen, kuntouttavassa työtoiminnassa työskentelevä tai työntekijä – joka osallistui toiminnan ylläpitämiseen. Tavoitteena oli, että he tulivat paikalle ohjaamaan Musiikkimoottorit-toimintaa silloinkin, jos lähiesimies tai kenties edes vertaisohjaaja eivät päässeet paikalle. Palvelukeskuksen yksiköiden välisellä yhteistyöllä ja verkostomaisella toimintamallilla ryhmälle saatiin jatkuvuutta, eikä se ollut täysin riippuvainen yksittäisten ihmisten osaamisesta, lähiesimiehen muista menoista tai vertaisohjaajan terveydentilasta.

Musiikkimoottorit-toiminta toikin esiin kaksi näkökulmaa osaamiseen liittyvään toimijuuteen: Vertaisohjaajan ja häntä tukevan lähiesimiehen taitoja tarvittiin musiikkitoiminnan ohjaamiseen, jotta sekä ohjaajien että osallistujien musiikillinen toimijuus pääsivät toteutumaan. Toisesta suunnasta katsottuna musiikkitoiminta tarjosi erityisesti vertaisohjaajalle alustan hänen omien taitojensa ylläpitämiseen ja kehittämiseen vielä palvelukeskuksessa asuessa, mikä vahvisti vertaisohjaajan oppimiseen liittyvää toimijuutta. Musiikkitoiminnan ohjaaminen tarjosi vertaisohjaajalle sekä onnistumisen että epäonnistumisen kokemuksia. Laeksen (2013, 313) mukaan epäonnistuminen on osa toimijuuden rakentumisen prosessia ja ilman sitä oppimisen kokemus voi jäädä etäiseksi. Siten vertaisohjaustyössä kompurointi ja epäonnistumisen kokemukset olivat väistämättömiä myös vertaisohjaajan musiikilliseksi toimijaksi ja osaajaksi kasvamisen prosessissa.

Oppimiseen liittyvä toimijuus kytkeytyy vanhuspalveluissa vahvasti elinikäisen oppimisen näkökulmaan. Vertaisohjaajan oppimiskokemusten ohella myös toisella, vertaisohjaajan naapurissa asuvalla musiikkimoottorilla oli edelleen musiikillisia tavoitteita. Hän oli kiinnostunut oppimaan uusia kappaleita ja kävi lisäksi satunnaisilla laulutunneilla vertaisohjaajan luona, joka opetti naapurilleen laulamiseen tarvittavaa hengitystekniikkaa. Heidän musiikkiharrastuksessaan oli yhä mukana tavoitteellisuus ja halu kehittää omia taitoja – kehittyminen toi yhä mielihyvää. Jos palvelukeskuksessa asiakkaat nähtäisiin

mahdollisimman pitkään kuntoutujien ohella myös osajina ja oppijoina, heidän osaamisensa voisi edelleen kehittyä ja tuoda motivaatiota ja merkityksellisyyttä sekä omaan että yhteisön arkeen. Osaamisen ja oppimisen näkökulman ylläpitäminen on itseisarvoisen tärkeää, sillä mahdollisuus osatun käyttämiseen ja edelleen oppimiseen on yksi ihmistyden peruspilareista. Vaikka henkilökunnan näkökulmasta musiikkitoiminta olisi ennen kaikkea asiakkaiden hyvinvointia tukevaa virkistystoimintaa, asiakkaiden oma painopiste toiminnassa saattaa olla muualla tai ainakin pelkkää hyvinvointinäkökulmaa laajempi. Olisi tärkeää, että palvelukeskuksissa kiinnostuttaisiin asiakkaiden esteettisestä toimijuudesta ja tuettaisiin siihen liittyvää elinikäistä oppimista. Ikä ei sulje pois ihmisen luontaista oppimishalua ja tarvetta kehittyä, se vain muuttaa oppimisen tapoja ja tavoitteita (ks. Paloniemi 2007, 245).

Ikääntyneiden osaamiseen liittyen minua itseäni hämmensi hetkittäin heillä olevan musiikillisen osaamisen ja siten laajemmin katsottuna elävän kulttuuriperinnön arvostuksen puute: Ikääntyneillä oli muistissaan valtava repertuaari koulu-, maakunta-, joulu- ja lastenlauluja sekä vanhoja iskelmiä, joita he kykenivät edelleen laulamaan, paljolti ulko-muistista. Etnomusikologina koin merkitykselliseksi ja itseisarvoisen tärkeäksi sen, että ikääntyneiden musiikillinen ja kulttuurinen osaaminen siirtyisi seuraavalle sukupolvelle. Käytännössä tätä tapahtuikin jatkuvasti, sillä sekä yhteislaulussa että hoivalaulussa hoitajat lauloivat ikääntyneiden kanssa heille tuttuja lauluja ja vähitellen oppivat niitä itsekin, mikäli eivät jo aiemmin osanneet. Missään vaiheessa kenttä- ja kehittämistyötänä en kuitenkaan muista kuulleen, että ikääntyneiden tai henkilökunnan puheissa olisi noussut esiin kulttuuriperinnön arvostus, se että on hienoa, että laulut siirtyvät ja säilyvät. Pidän tähän todennäköisenä syynä sitä, että ikääntyneiden kanssa työskenteleville ikääntyneiden kulttuurisen osaamisen omaksuminen on niin arkista, etteivät he huomanneet erikseen sanoittaa sitä, kun en itse huomannut siitä kysyä. Näkökulman kapeutuminen saattoi johtua myös hoivayhteisölle ominaisten toimintakyvyn ja kuntoutuksen näkökulmien korostumisesta, jolloin me musiikkitoimintaa ja koulutuksia ohjanneetkin sanoitimme toiminnan hyötyjä, tarvittavaa osaamista ja laajempaa vaikuttavuutta herkästi juuri kuntoutuksen suunnasta, kuten Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen nimestä voi huomata.

Musiikkimooottoreiden rinnalla toiminut Kulttuurikuntouttajat-koulutus oli selkeästi täydennyskoulutuksellinen projekti, ja sen myötä päädyin ensimmäistä kertaa oppimisen

ohjaajaksi ja koulutuksen suunnittelijaksi. Taustallani oli musiikkitoiminnan ohjaamista ikääntyneille ja kenttätöiden pohjalta vanhustyön tuntemusta, mutta minulla ei ollut pedagogista osaamista, jonka varassa kehittää koulutusta. Onnekseni sain Kulttuurikuntouttajissa työparikseni kansalaisopiston suunnittelijaopettajan, jonka kanssa yhdessä suunnittelimme koulutusta ja ohjasimme hoivatyöntekijöiden oppimisprosessia. Lisäksi tukenamme oli mukana olleiden organisaatioiden edustajista koostuva ohjausryhmä, jonka kanssa saatoimme peilata koulutuksesta tulevia palautteita. Saimme käyttää heitä myös kouluttajina ja kehittämistehtävien tarkastajina. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa mukana oleminen laajensi osaamistani ja vahvisti pedagogista puolta omassa hybriditoimijuudessani. Hybriditoimijuudelle onkin ominaista juuri se, että kaikissa ammatillisissa rooleissaan ei tunne olevansa yhtä vahvoilla, mutta siitä huolimatta joutuu ja saa tehdä työtä, joka on hyvin monimuotoista ja vaihtelevaa ja vaatii vuosien varrella kerääntyvää moniosaamista.

Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa hoivatyöntekijät opettelivat sekä olemassa olevan osaamisen tunnistamista, käyttöönottamista ja soveltamista että uusia musiikillisia ja luovia taitoja ja menetelmiä. Kuten olen kuvannut luvussa 3.2.2, kulttuurikuntouttajat opettelivat eri taiteen aloihin – musiikkiin, tanssiin, kuvataiteeseen, käsitöihin, draamaan ja kirjallisuuteen – pohjautuvia käytännön menetelmiä, joita he sovelsivat sitten omassa työssään asiakkaidensa kanssa sellaisilla tavoilla, jotka olivat juuri heidän asiakkailleen sopivia. Käytännön menetelmien ohella hoivatyöntekijät kehittivät arkisia taitoja, jotka kytkeytyivät musiikki- ja kulttuuritoiminnan suunnittelemiseen ja toteuttamiseen. Jokaisessa koulutuspäivässä käsiteltiin jotakin hoivatyöhön liittyvää temaa ensin paikallisen asiantuntijan pitämällä luennolla ja sen jälkeen vaihtuvilla taidelähtöisillä menetelmillä. Äärimmäisen tärkeänä näyttäytyi myös vertaisoppiminen: hoitajat jakoivat keskenään omien yksikköjensä hyviä käytäntöjä sekä kehittivät toistensa ideoita eteenpäin. Lisäksi hoitajat lisäsivät osaamistaan ja ymmärrystään lukemalla artikkeleita taiteen ja kulttuurin vaikutuksista sekä kirjoittamalla etä- ja kehittämistehtäviä²².

Kulttuurikuntouttajat-koulutukseen osallistuneiden hoitajien kohdalla oma kulttuuriharrastus, aiempi koulutus tai jopa aiempi ammatti toivat lisäosaamista työhön ja tarjosivat

²² Tarkempi kuvaus Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen opetuksen sisällöistä löytyy liitteenä olevasta Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen ja hankkeen loppuraportista.

lisää työvälineitä hoivatilanteisiin ja vuorovaikutukseen. Konkreettinen esimerkki tästä oli eräs lähihoitaja, joka oli opiskellut valokuvaajaksi lähes 30 vuotta aiemmin, mutta lopettanut tuolloin koulun kesken ja siirtynyt monen mutkan kautta hoitotyöhön. Myöhemmin hän oli halunnut vaihtaa jälleen alaa ja palata taiteen pariin, mutta uudelleen kouluttautuminen ei ollut enää mahdollista. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen aikana lähihoitaja oppi ymmärtämään, että hän saattoi nykyisessä työssäänkin toteuttaa taiteellisuuttaan ja että hänellä oli taustansa vuoksi paljon annettavaa asiakkailleen. Kehittämisprojektissaan hän alkoi yhdessä toisen samassa dementiayksikössä työskentelevän lähihoitajan kanssa ohjata poppanankudontapiiriä, koska molemmat hoitajat harrastivat sillä hetkellä kutomista. He organisoivat asumisyksikköön myös näyttelytilan, jossa sekä asukkaiden että vierailevien taiteilijoiden työt pääsivät näkyville. Hoitajilla jo olevan kuvataide- ja käsityöosaamisen vuoksi toimintaan kuuluvien yksityiskohtien – millaiset kangaspuut olivat tarkoitukseen sopivat, mistä saatiin poppanan kuteita ja mihin taulukiskot kannatti asentaa – miettiminen sujui luontevasti. Omaehtoisessa kulttuuritoiminnassa hoitajat saivat käyttöön ja yhteisön hyödyksi sellaisen osaamisensa, joka oli heille itselleen tärkeää ja mieluista, mutta joka ei ollut ”mahtunut” nykyiseen työhön, kunnes sille tehtiin tila ja annettiin lupa. Oman luovan osaamisen soveltaminen uudessa ympäristössä ja uusilla reunaehdoilla antoi tilaisuuden edelleenkehittää omaa osaamistaan vapaa-ajan harrastuksista poikkeavassa toimintaympäristössä.

Työntekijöiden motivaation säilymisen kannalta oli merkityksellistä, että kulttuuritoiminta lähti liikkeelle heidän omista ideoistaan tai että he saivat ainakin vaikuttaa riittävästi siihen, mitä ja miten toimintaa toteutettiin. Yksi lähiesimiehistä korosti, että hän piti tärkeänä, että jokainen työntekijä toteutti asioita omilla taidoillaan, voimillaan ja haluillaan. Hän halusi kuitenkin kannustaa työntekijöitä myös tarttumaan haasteisiin ja tarjosi heille mahdollisuuksia: ”Niin silloin sitä ei tavallaan koeta ehkä niin, että nyt on pakko.” Lähiesimiesten mukaan oli tärkeää välttää sellaista tilannetta, jossa työntekijälle syntyi tunne, että häntä yritetään manipuloida sellaiseen tekemiseen, jota hän ei koe omakseen tai johon hänen osaamisensa, voimavaransa ja toimintakykynsä eivät juuri sillä hetkellä sopineet. Tällöin työntekijä helposti käytti omaa toimijuuttaan kieltäytymällä ja vetäytymällä tilanteesta. Olennaista oli kuitenkin ensisijaisesti kuunnella työntekijää ja kunnioittaa hänen valintaansa, myös kieltäytymistään, ja katsoa, olisiko tilanne sopivampi joskus toisella kertaa. Sisäisen motivaation positiivisen kehityksen kannalta oli tärkeää, että työntekijät tuns-

vat olevansa itse vastuussa tekemisistään ja voivansa itsenäisesti vaikuttaa osaamisensa käyttöön ottamiseen ja koko tekemisen prosessiin (Lehtinen ym. 2016).

Joissain tilanteissa hoitajien oma henkilökohtainen kokemus siitä, että ei omannut riittävästi taidetoimintaan tarvittavaa osaamista, saattoi estää hoitajia ottamasta käyttöön ja kehittämästä niitä taitoja, joita heillä oli valmiina. Erään lähiesimiehen mukaan esimerkiksi musiikkia käytettiin hoitotyössä arkaillen, koska usein ajateltiin, että pitäisi olla hyvä laulaja, jotta voisi laulaa asiakkaiden kanssa. Sen vuoksi yksi esimiehistä käytti itse laulua aamutoimien ja kävelyn rytmittäjänä (hoivalaulusta mm. Götell 2003), vaikka ujoitelikin laulamista toisten kuullen, ja antoi näin itselleen luvan laulaa niillä taidoilla, joita hänellä oli. Hän myös kannusti työntekijöitä ”hyppäämään reunalta” ja tekemään asioita uusin tavoin. Toinen lähiesimies kannusti puolestaan oman yksikkönsä työntekijöitä sanomalla: ”Tule niillä avuilla mitä sinulla on, että sinun ei tarvitse olla hyvä ja taiteellinen tässä ja osata laulaa. Voi laulaa nuotin vierestä ja joka kerta taputetaan itellemme laulun jälkeen.” Näin lähiesimiehet antoivat ymmärtää, että jokaisen hoitajan taidot riittivät ja saivat olla käytössä juuri sellaisina kuin ne sillä hetkellä olivat. Lähiesimiesten tavoitteena oli madaltaa kynnystä kokeiluihin vahvistamalla hoitajien kulttuuritoimintaan liittyvää minäpystyvyyden tunnetta, sillä kulttuuritoiminnassa opitut uudet taidot ja tehdessä saadut positiiviset kokemukset vahvistivat hoitajien käsityksiä siitä, mihin he pystyivät jatkossa.

Esimiestyöllä olikin suuri merkitys henkilöstön osaamisen käyttöön saamisessa, motivaation tukemisessa ja kulttuuritoimintaa mahdollistavan ilmapiirin luomisessa (ks. Collin ym. 2017, 11–12). Osa hoivatyöntekijöistä oli lähtökohtaisesti vilpittömän innostuneita taide- ja kulttuurilähtöisten menetelmien käyttämisestä, ja he tarvitsivat esimieheltään ennemminkin vain luvan ja resursseja toiminnan toteuttamiseen. Toisaalta joukossa oli yhä henkilökunnan jäseniä, joiden mielestä kulttuuritoiminnan järjestäminen kuului niin sanotuille askartelunohjaajille, eikä se ollut suinkaan kaikkien yhteinen asia. Askartelunohjaajista oli kuitenkin säästösyistä luovuttu muutama vuosi aikaisemmin, joten heidän ammattiosaamisensa ei enää ollut yhteisön käytössä. Siksi tutkimukseen osallistuneet lähiesimiehet pyrkivätkin parhaansa mukaan luomaan toimintakulttuuria, jossa kaikki kiinnostuneet hoivatyöntekijät saivat käyttää omaa osaamistaan ja luovuuttaan kokonaisvaltaisesti omassa työssään (tästä tarkemmin muutostoimijuudesta kertovassa luvussa 4.2.6).

Koska Kulttuurikuntouttajat-koulutukseen osallistuminen oli vapaaehtoista, siihen osallistuneet työntekijät suhtautuivat taiteen mahdollisuuksiin hoivatyössä lähtökohtaisesti positiivisesti. Heidän kohdallaan oli enemmänkin kyse halusta oppia ja ymmärtää lisää kuin siitä, että joku olisi kokonaan muuttanut mielensä taidevastaisesta taidemyönteiseksi. Koulutuksen alussa osa hoitajista kuitenkin koki kulttuurin jonain isona, vaikeana tai irrallisena, jopa ylevänä. Tällainen käsitys taiteesta ja kulttuurista hidasti sen ottamista osaksi omaa työtä ja säilytti kulttuuritoiminnan taiteen ammattilaisille ja virikeohjaajille. Koulutuksen aikana hoitajat ja ohjaajat alkoivat aiempaa enemmän hahmottaa kulttuurin pieninä tekoina, joita he saattoivat upottaa päivittäiseen työhönsä ja jotka auttoivat heitä ylläpitämään ja sujuvoittamaan arkea. Kulttuuri tai taide ei silloin ollut enää hoitotyöstä irrallista tai erillistä, vaan kulttuuriosaaminen nivoutui osaksi jokapäiväistä hoitoa ja hoitajan omaa työtettä ja palveli samoja tavoitteita kuin muukin hoiva. Tällaiseen käsitykseen kulttuurista sopii myös Honkasalon (2008) käsitys sairastuessa pienentyneen elinpiirin mukana pienentyvästä toimijuudesta. Ikääntyneiden toimijuuden pienentyessä myös hoivatyöntekijöiltä riittivät pienet mutta sitäkin säännöllisemmät kulttuuriteot. Arkisena toimintatapana kulttuuritoiminnan nähtiin tällöin joskus jopa säästävän aikaa, ei niinkään vievän aikaa, sillä kulttuurisilla menetelmillä hoitotoimenpiteet saattoivat helpottua ja nopeutua (ajan käytöstä tarkemmin luvussa 4.2.6).

Taidelähtöisen ja kulttuurisen osaamisen ja ymmärryksen lisääntyminen kytkeytyi suoraan kulttuurisen vanhustyön arvostukseen: kun työntekijät saivat lisää tietoa ja ymmärrystä taiteen ja kulttuurin vaikutuksista, he myös arvostivat taidetoimintaa enemmän. Samalla kulttuurikuntouttajat saivat koulutuksen myötä luvan erilaisiin ja moninaisiin tapoihin toimia, vaikka sitä ei olisi aiemmin ollut. Kulttuuristen työmenetelmien koulutuksia ohjanneen Ava Nummisen (2011, 30) mukaan sote-työntekijät kokevat tiedon saamisen tärkeäksi, sillä vaikka hoitajilla olisi omakohtaisia kokemuksia tilanteista, joissa laulaminen tai tanssiaskleet ovat helpottaneet esimerkiksi muistisairaana asukkaana kanssa toimimista, laulua tai tanssia ei mielletä välttämättä ”oikeiksi” keinoiksi ennen kuin joku asiantunteva taho ”oikeuttaa” ne ja antaa arvon niiden käyttämiselle. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa esiin tuotu tutkimustieto sekä kouluttavat asiantuntijat osaltaan oikeuttivat taiteen ja kulttuurin osaksi hoitotyötä, ja taiteen arvo hoivatyössä tuli ennen kaikkea sen kuntouttavista vaikutuksista.

Kulttuurikuntouttajat-koulutukseen osallistuneet hoitajat oppivat musiikki- ja kulttuuritoiminnan avulla myös sellaisia ei-musiikillisia ja ei-taiteellisia taitoja, joita kulttuuritoiminnassa tarvittiin ja harjoiteltiin ja jotka siksi kehittyivät sitä toteuttaessa. Näistä taidoista oli hyötyä myös musiikki- ja kulttuuritoiminnan ulkopuolella. Tällaisia taitoja olivat muun muassa ryhmänohjaus-, organisointi- ja verkostoitumistaidot. Henkilökunnalla oli usein kuitenkin sellainen käsitys, että kulttuuriseen vanhustyöhön tarvitaan ennen kaikkea juuri taide- ja kulttuuriosaamista, eivätkä he välttämättä ymmärtäneet heillä olevan muun osaamisen merkitystä ja arvoa kulttuuritoiminnan ohjaamisessa ja kulttuurisen työotteen kehittämisessä.

Valtaosa hoitajista oli ennen Kulttuurikuntouttajat-koulutusta ohjannut työssään ryhmätoimintaa, ja moni ohjasikin jonkinlaista ryhmää osana kehittämistehtävänsä. Taidelähtöisiä harjoituksia ohjattaessaan hoitajilla nousi uudenlainen kiinnostus kohtaamiseen, vuorovaikutukseen ja läsnäoloon. Kulttuuritoimintaan liittyvän osaamisen lisääntyessä moni hoitaja kertoi kehittyneensä vuorovaikutustilanteissa, herkistyneensä kuulemaan ryhmiin osallistuvien asiakkaiden tarpeita sekä antamaan tilaa heidän osaamiselleen ja ilmaisulleen (ks. esteettinen toimijuus 4.2.1). Kulttuurikuntouttajissa osa hoitajien ohjauksellista osaamista oli, että he osasivat arvioida asiakkaiden toimintakyvyn ja osaamisen tason ja muokata harjoituksia ja muuta tarjoamaansa toimintaa niiden mukaisesti. Ohjausosaamisessa tärkeää oli myös sensitiivinen asiakkaan toimijuuden tukeminen, esimerkiksi taito tanssia pyörätuolissa istuvan asukkaan kanssa siten, että asiakas saattoi viedä ja johtaa vuorovaikutustilannetta, kuten kuvasin luvussa 4.2.3. Yksi hoitajista kertoi harjoittelussa olevien opiskelijoidenkin ohjaamisen tuntuneen Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen myötä helpommalta: ”Johtuisiko siitä, että olen saanut lisää itsevarmuutta.” Kulttuurikuntouttajissa vahvistunut itsevarmuus ja lisääntynyt ohjausosaaminen saattoivat siten näkyä myös varsinaisen kulttuuritoiminnan ohjaamisen ohella sen ulkopuolisissa ammatillisissa tilanteissa.

Hoitohenkilökunta tarvitsi kulttuuritoiminnan toteuttamiseen myös organisointitaitoja, jotka edelleen kehittyivät, kun kulttuurikuntouttajat veivät omat ideansa suunnitelmasta aina toteutukseen ja arviointiin saakka. Moni kulttuurikuntouttaja koki oppineensa huomiomaan monipuolisesti toimintaan tarvittavia resursseja sekä perustelemaan entistä paremmin, miksi taide ja kulttuuri muodostavat tärkeän osan hoitotyötä. Kehittämistehtävää toteuttaessaan hoitajat näkivät omien perusteltujen ja budjetoitujen ideoidensa menevän

läpi ja saavan kannatusta. Motivaatio omanlaisen toiminnan eteenpäin viemiseen kasvoi ja opiskelijat saivat rohkeutta matkalla kompasteluun: ”Olen oppinut, että pienestäkin yrittämisestä voi pitkässä juoksussa seurata paljon hyvää. Kaikki ei aina mene suunnitelmien mukaan, mutta siitä ei kannata lannistua, vaan soveltaen ja kaikkien taidot ja tarpeet huomioon ottaen onnistutaan aina.”

Lähiesimiesten puheissa korostui käytännön hoitotyötä tekeviä enemmän tarve organisoida aikatauluja ja jäsentää käytettävissä olevaa aikaa parhaalla mahdollisella tavalla. Vaikka julkisissa keskusteluissa henkilökunnan ja ajan puute on vallitseva teema ja se nähdään usein esteenä esimerkiksi kulttuuritoiminnan kehittämiseksi, haastattelemani lähiesimiehet näkivät tilanteen toisin: ”Sitä aikaa ihan oikeesti on, jos se vaan niin halutaan. Se ei tarvitse olla tunteja, vaan se on 15 minuuttia, se on vaikka 5 minuuttia, se tekee paljon.” Lähiesimiesten mielestä kulttuurisen työotteen esteenä ei siis niinkään ollut ajan puute kuin osaamisen puute – se, ettei osattu käyttää aikaa oikein. Heidän mukaansa olennaista oli huomioida järjestettävä ryhmätoiminta työvuorosuunnittelussa sekä tarttua niihin pieniin hetkiin, joita arjessa yllättäen aukesi jonkinlaiselle luovalle yhdessä tekemiselle: ”Meilläkin ihan saattavat ottaa kirjan siinä välillä, jonkun lauluvihon, tai laulaen mennä vessaan.” Musiikkimooottoreita ohjannut lähiesimies korosti järjestävänsä myös omia työtehtäviään niin, että hän pääsee mahdollisimman usein paikalle musiikkiryhmään. Hoitajat valtaosin kokivat, että jos ryhmätoimintaa järjestetään säännöllisesti aina samaan aikaan viikosta, se sopii paremmin yksiköiden aikatauluihin ja asiakkaat muistetaan paremmin tuoda paikalle. Toisaalta Kulttuurikuntouttajiin osallistuneella ohjaajalla oli päinvastainen kokemus. Hän yritti järjestää säännöllistä ja tiettyyn aikaan sidottua Monivuotinen luovuus -kerhoa, mutta muutti lopulta käytäntöä joustavammaksi, koska tiukka aikataulutus ei toiminut heidän yksikössään: ”Kieltämättä pelkäsin, että toiminta harvenee, jos sitä ei ole tavallaan erikseen suunniteltu, mutta toisin kävi. Kerhokerrat lisääntyivät. Ainakin kerran viikossa on joku meistä hoitajista pitänyt kerhotoimintaa.” Tässä tilanteessa olennaista osaamista oli löytää kokeilujen kautta omassa yksikössä vallitsevaan päivärytmiin sopivat toimintatavat.

Osaksi organisointitaitoja voi tulkita myös sen, millä tavoin hoitajat osasivat hyödyntää käytössä olevia tiloja. Palvelukeskuksessa ja ympärivuorokautisen hoivan yksiköissä oli runsaasti erilaisia tiloja erilaisiin käyttötarkoituksiin. Kehittämisprosessien aikana kulttuuritoimintaa toteutettiin asukkaiden kodeissa, ruokailu- ja päiväsaaleissa, käytävillä,

kokoushuoneissa sekä kodassa ja muissa ulkotiloissa. Tiloja käytettiin monipuolisesti ja ne mahdollistivat monenlaista toimintaa isoista tilaisuuksista pienen porukan intiimeihin laulu- ja tanssihetkiin sekä hoivalauluun. Tiloja olisi voinut käyttää vielä monipuolisemmin, sillä osa tiloista oli vajaakäytöllä, ja vakiintuneet, joustamattomat tavat käyttää tiloja saattoivat säädellä toimintaa. Eräs kulttuurikuntouttajista kyseli pitkään esimiehiltään, olisiko tyhjillään olevan entisen taukotuvan voinut ottaa käyttöön asukkaiden ryhmätoimintaa varten, mutta asia ei edennyt tutkimusprosessin aikana. Vakiintuneet toimintatavat kangistivat toimintaa myös silloin, kun järjestimme ryhmätoimintaa palvelukeskuksen alueella asuvan Musiikkimoottorit-vertaisohjaajan omassa kodissa. Tällöin hoitajat kertoivat, että heillä ei ollut aikaa tuoda muita asukkaita kylään tämän asukkaan kotiin, mutta saman matkan kuljettaminen toiseen suuntaan eli palvelukeskuksen päiväsaliin olisi onnistunut.

Huonokuntoiset asiakkaat olivat käytännössä niin riippuvaisia henkilökunnan avusta, että heidän kulttuurinen osallisuutensa ja siten kulttuuristen oikeuksiensa toteutuminen määräytyi paitsi tarjolla olevan kulttuuritoiminnan, myös työntekijöiden ehtimisen näkökulmasta (ks. Colliander 2017, 311). Yksiköissä yritettiin onneksi aktiivisesti etsiä ratkaisuja ongelmaan. Yksi toimiva vaihtoehto tuntui olevan, että parempikuntoiset asiakkaat työnsivät huonokuntoisempia asiakkaita pyörätuoleissa, jolloin pyörätuolista oli samalla tukea sitä työntäville, ja näin edettiin ”junana” pitkin käytäviä. Tällä tavoin saatiin apukäsiä vielä toimintakykyisiltä asiakkailta ja samalla he saivat vahvistusta omalle tarpeellisuuden tunteelleen. Vaikka tilat ovatkin materiaalisia resursseja, henkilökunnan ymmärrys tilojen monipuolisesta käyttämisestä ja niiden välillä kulkemisesta on osa kulttuurisen vanhustyön mahdollistavaa osaamista.

Musiikki- ja muun kulttuuritoiminnan toteuttamiseen tarvittiin tilojen ohella monenlaista tekniikkaa, jota löytyi sekä asukkaiden kotoa että yleisistä tiloista, sekä osaamista tekniikan käyttämiseen. Aineistoni mukaan yleisiä laitteita olivat piano tai jokin kosketinsoitin, cd-soitin ja karaokelaitteet. Asukkailla saattoi olla kotonaan radio, cd-soitin, levysoitin, piano tai kitara. Tämän tutkimuksen aineiston keräämisen aikana ei vielä käytetty kovin runsaasti tabletteja tai tietokoneita, joiden käyttö on sittemmin yleistynyt hoivakodeissa. Kokemukseni perusteella vuokra-asunnoissa asuvien ikääntyneiden osaaminen ja toimintakyky riittivät yleensä musiikkilaitteiden käyttämiseen. Sen sijaan tehostetun palveluasumisen huonokuntoisemmat asukkaat tarvitsivat usein apua laitteiden käytössä, ja henkilökunnalla olikin riittävä osaaminen tekniikan käyttämiseen.

Kulttuurikuntouttajat oppivat koulutuksen aikana myös käyttämään aiempaa paremmin tarjolla olevia yhteistyömahdollisuuksia: ”Yksin ei tarvi kaikkea tehdä vaan muiden mukaan saaminen auttaa suoriutumaan.” Yksi hoitajista mainitsi, että hän huomaa jakavansa tietojaan ja taitojaan enemmän toisille työntekijöille ja on ymmärtänyt hiljaisen tiedon jakamisen merkityksen elämässään. Yhteistyötaitoja tarvittiin myös sellaisissa tilanteissa, joissa toivottiin taiteen ammattilaisia tai vapaaehtoisia toteuttamaan kulttuuritoimintaa tai tarvittiin toimintaa varten resursseja, joita ei itsellä tai omassa yksikössä ollut. Omaisia ja vapaaehtoisia saatettiin kutsua saattajiksi säännöllisiin tilaisuuksiin, kuten Musiikkimootoreihin, tai poikkeuksellisen suurin tapahtumiin, kuten avoimen ovien päiviin. Omaiset ja vapaaehtoiset saivat samalla selkeän syyn tulla paikalle ja olivat avuksi henkilökunnalle sellaisissa tehtävissä, jotka eivät vaatineet sosiaali- ja terveystalouden ammattitaitoa.

Toinen hyvä esimerkki verkostojen avulla tapahtuneesta resurssien hankinnasta liittyy aiemmin tässä luvussa mainittuun poppanankudontaan. Lähihoitajat, jotka päättivät kokeilla kudontaa yksikössään, lainasivat kangaspuut yksikkönsä toisesta sote-kuntayhtymän yksiköstä. Poppanakudetta kerättiin lahjoituksina asiakkaiden omaisilta sekä kansalaisopiston kudontapiireistä. Lisäksi hoitajat saivat projektiinsa mukaan paikallisen eläkeyhdistyksen jäseniä, jotka tulivat kutomaan asiakkaiden kanssa. Näiden eläkeyhdistyksen jäsenien joukossa oli kansalaisopiston kudontapiirin jäseniä, joilla oli paljon osaamista maton- ja poppanankutomisessa ja jotka pystyivät myös ohjaamaan ja opastamaan asiakkaita kudonnassa. Hoitajat saivat siten koottua yhteen kutomiseen tarvittavat välineet, materiaalit, osaamisen ja ajan, kun he hyödynsivät riittävän laaja-alaisesti omia verkostojaan. Tällöin hoitajilla itsellään meni runsaastikin aikaa asiakkaiden kudontaharrastuksen aloittamiseen, mutta ei sittemmin enää toiminnan ylläpitämiseen.

Verkostoista oli hyötyä myös osaamisresurssina, sillä rahaa vierailevien esiintyjien ja taidepedagogien palkkaamiseen oli hyvin niukasti ja maksullisia taiteen ammattilaisia vieraili lähinnä juhlissa muutaman kerran vuodessa. Seurakunnan kanttori oli ainoa taiteen ammattilainen, joka vieraili palvelukeskuksessa säännöllisesti. Lisäksi muun muassa kansalaisopisto järjesti palvelukeskuksessa ajoittain kursseja, joille osallistuminen oli kaikille avointa ja ilmaista. Tällä tavoin kulttuuritoimintaa saatiin palvelukeskuksen asiakkaille säännöllisesti kansalaisopiston lukukauden ajan ja kansalaisopisto sai suunnattua tarjontaansa esteettömästi kaikkein heikkokuntoisimmillekin ikääntyneille kuntalaisille.

Näin toteutettiin esimerkiksi minun 2010–2012 ohjaamani musiikkitoiminta sekä eri sukupolvia yhdistänyt Vauvasta vaariin -muskari. Valtaosa hoivayksiköissä käyneistä esiintyjistä oli kuitenkin ilmaisia musiikin ja taiteen harrastajia, jotka löytyivät henkilökunnan omista verkostoista. Palvelukeskuksen yksiköiden välillä oli siten myös eroja vapaaehtoisten esiintyjien määrässä, sillä esiintyjien määrä oli riippuvainen siitä, kuinka hyvät verkostot yksikön vierailijoista vastaavalla työntekijällä oli. Kun kulttuuritoimintaan ei ollut paljon rahaa käytettäväksi, olivat verkostot sitä arvokkaampia toiminnan resursseja ja verkosto-osaaminen sitä tärkeämpi osaamisalue.

Monialainen verkosto-osaaminen oli kuitenkin tutkimukseen liittyvien projektien kehittämisvaiheessa vasta aluillaan ja rakentumassa. Lähihoitajien työ on luonteeltaan paikallaan pysyvää, joten verkostoituminen edes vanhuspalveluiden sisällä ei tapahtunut luonnostaan, paitsi vähitellen kierron aikana. Sastamalan seudun sosiaali- ja terveystalot SOTEsi oli tuolloin vielä uusi organisaatio, eivätkä sen hoitajat tunteneet hyvin toisiaan, joten hyvät käytännöt eivät päässeet leviämään arjessa nopeasti. Projektien aikana huomattavissa oli myös, että paikalliset kulttuuri- ja sote-työntekijät eivät vielä olleet oppineet tuntemaan toistensa toimintatapoja eikä yhteinen kieli ollut vielä kehittynyt. Yhteistyön haasteita kuvannut kulttuurikuntouttaja kertoi yhteistyön ulkopuolisen taidetoimijan kanssa olleen haastavaa, koska hän ei tuntenut organisaation käytäntöjä. Pattitilanteista kuitenkin selvittiin keskustelemalla rehellisesti taidetoiminnan tarkoituksesta asiakkaille, ja siten sanoitettiin yhteistä tavoitetta. Myös minä ja kansalaisopiston suunnittelijaopettaja, jotka toimimme oppimisen ohjaajina Kulttuurikuntouttajissa, käytimme paljon aikaa ja energiaa etsiessämme sellaisia sanoja, jotka ohjaisivat hoitajia mahdollisimman hyvin kulttuuritoiminnan äärelle ilman pelkoa tai vastarintaa. Siksi saatoimme puhua taidelähtöisen toiminnan sijaan vaikkapa harrastustoiminnasta tai arkeen tuotavista helmihetkidestä. Monialaisessa toimintaympäristössä kehittyvä toimijoita yhdistävä taito muotoilla ja sanoittaa tavoitteita ja toiminnan vaikutuksia vahvistui projektien aikana ja kehittyi luonnollisesti edelleen pidempikestoisen toiminnan myötä.

Tässä luvussa kulttuurisen vanhustyön toimijat näyttäytyivät osaajina ja oppijoina. Toimijoilla olevat moninaiset taidot ja tiedot mahdollistivat musiikki- ja kulttuuritoiminnan toteuttamisen vanhuspalveluissa. Toisaalta se, että toimijat käyttivät osaamistaan musiikki- ja kulttuuritoiminnassa, ylläpiti ja edelleenkehitti heidän osaamistaan ja vahvisti heillä

olevaa minäpystyvyyden tunnetta, erityisesti kulttuuritoimintaan liittyen, mutta myös sen ulkopuolella. Luvussa osaamisella tarkoitettiin niin musiikki-, taide- ja kulttuuriosaamista kuin monia muitakin kulttuuritoiminnan toteuttamisessa tarvittavia taitoja, kuten ryhmänohjaus-, organisointi- ja verkostoitumistaitoja. Nämä taidot yhtäältä mahdollistivat toiminnan ja toimijuuden toteutumisen kulttuurisessa vanhustyössä, ja toisaalta taitojen puute puolestaan rajoitti toimintaa ja toimijuudelle tarjoutuvia mahdollisuuksia, niin yksilön kuin yhteisönkin osalta.

4.2.5 Identiteettitoimijuus – minäkuvaa heijastava ja kehittävä toimija sekä identiteetin ilmaiseminen toimijuuden mahdollistamisena

Tässä luvussa kuvaan identiteettitoimijuuden avulla sitä, kuinka vanhuspalveluiden toimijat rakensivat, ilmaisivat ja kehittivät identiteettiään musiikin ja muun kulttuuritoiminnan avulla (ks. Silander & Mahlakaarto 2014, 117). Musiikillisen toimijuuden linssissään Karlson (2011, 112, 116) hahmottelee musiikkia sekä oman identiteetin muovaamisen välineenä että keinona tutkia ja vahvistaa kollektiivista identiteettiä. Yksilöllisestä näkökulmasta minuus näyttäytyy esteettisesti refleksiivisenä projektina, jossa musiikki tarjoaa peilin oman minuuden heijastamiseen ja esteettisen toimijuuden rakentamiseen (DeNora 2000, 48). Toisaalta musiikki materiaalina voi tarjota alustan oman identiteetin tunnistamiselle, jos ihminen tunnistaa itsensä jostain musiikkityylistä, musiikillisista rakenteista tai musiikillisesta ajanjaksosta (emt., 68). Näin musiikki toimii peilinä, joka sallii nähdä oman itsen, ja toisaalta myös ”taikapeilinä”, jonka materiaaliset ominaisuudet mahdollistavat siitä heijastuvan kuvan – muistojen ja identiteetin – muokkaamisen yksilön tarpeiden mukaisesti (emt., 70). Kuvaamalla toimijoilla käytössä olleita identiteetin ilmaisemiseen ja rakentamiseen käytettyjä keinoja pyrin hahmottamaan myös sitä, kuinka rakentuva yksilöllinen ja kollektiivinen identiteetti mahdollisti osaltaan kulttuuritoiminnan toteuttamisen ja kehittämisen.

Säilyttääkseni tutkimuksen autoetnografisen pohjavireen kuvaan aluksi omaa musiikin ammattilaisen identiteettitoimijuuttani, toisin sanoen sitä, kuinka tein musiikin avulla sekä suhteessa musiikkiin ja musiikki- ja kulttuuritoiminnan kehittämiseen sellaista identiteettityötä, joka auttoi minua suuntaamaan ammatillista toimintaani kohti hybriditoimijuutta ja arvojeni mukaista ammatillista tulevaisuutta (ks. Hökkä 2017, 11). Kuten totesin tunnettomuutta ja kehollista toimijuutta käsittelevissä luvuissa, vuosina 2008–2010 julkisilla paikoilla improvisoiminen nosti itselläni pintaan monenlaisia kehossa eläviä, hankaliakin tunteita. Improvisaatiokokemuksistani kirjoittaessani ja tunteitani reflektoidessani tein

samalla identiteettityötä, sillä minun oli selitettävä itselleni, miksi tein sitä, mitä tein, ja millainen juuri minä olin tekijänä (ks. myös luku 4.1.1). Löysin työni merkityksen siitä, että olin arkisissa ympäristöissä muistuttamassa ihmisiä siitä, että laulaminen on osa arkea ja että laulaa voi kuka vain ja missä vain. Koin tuolloin, että pohjimmiltaan olin muistuttamassa toisia, jotta muistaisin itsekin, kuinka laulamalla voi lopettaa pakenemasta, pysähtyä ja astua sisälle omaan elämäänsä. Laulaminen auttoi minua siten tunnistamaan, mitkä asiat elämässä olivat minulle aidosti tärkeitä, ja mahdollisti minulle muistuttajan ja havahduttajan roolin, jossa koin voivani tarjota itselleni ja toisille arkisia elämyksiä sekä pysähtymisen, hämmennyksen ja oivalluksen hetkiä.

Iso muutos ammatillisen identiteettini kannalta tapahtui 2012, jolloin sain rahoituksen vanhuspalveluihin keskittyvän musiikkitoiminnan tutkimista varten. Tuolloin musiikki vaihtui ääni- ja liikeimprovisaatiosta ikääntyneille tutuiksi koulu- ja kansanlauluiksi ja iskelmiksi sekä paritansseiksi. Oma laulamiseni siirtyi vapaa-ajalle ja loppui pian kokonaan muutettuani toiselle paikkakunnalle. Laulaminen vaihtui laulattamiseksi – loin toisille mahdollisuuksia, jotta he saivat laulaa ja tanssia. Toimin samalla yhdistäjänä, sillä musiikkitoiminta toi palvelukeskuksen asukkaita yhteen, yhteisen mielenkiinnon kohteen äärelle, iloitsemaan musiikista ja toisten ihmisten seurasta.

Kulttuurihyvinvointipalveluita kehittäessäni yhdistäjän rooli syventyi yhteiskehittäjäksi: musiikkitoimintaa ohjatessa tärkeintä oli mahdollistaa ikääntyneille ja hoivatyöteki-
jölle osallisuuden kokemuksia ja hyvää oloa läsnä olevassa hetkessä, mutta palvelujen kehittämistyössä toiminnalla oli käsillä olevan hetken ohella myös suunta – yhteinen parempi tulevaisuus. Kehittäessämme yhdessä monialaisessa toimintaympäristössä meidän toimijoiden oli opittava tunnistamaan ikääntyneiden ja työntekijöiden tarpeita eri toimialojen näkökulmista, etsimään sanoja yhteisille tehtäville ja tavoitteille sekä valaistava ja maalailtava esiin sellaisia tulevaisuuskuvia, jotka tahdoimme yhdessä elää todeksi. Tällöin ammatilliseen identiteettiini tuli taas uusia puolia ja rooleja: oli opittava innostamaan toisia ideointiin, tarttumaan toisten hyviin ideoihin ja yhdisteltävä niistä toimivia kokonaisuuksia jatkokehittämistä varten. Kehityin myös kielillä puhujana, sillä opettelini vaihtamaan sanastoa ja elekieltä aina sen mukaan, olinko tekemisissä ikään-
tyneiden, vanhuspalveluiden työntekijöiden vai hankkeiden rahoittajien kanssa (ks. tarkemmin lukua 5.2.2).

Tutkimusta kirjoittaessani olen kehittynyt osallistujien kokemusten sanottajana ja tarinankertojana sekä kokemus- ja tutkimustiedon ja tutkimusmenetelmien yhdistäjänä. Olen tahtonut kirjoittaa tämän tutkimuksen suomen kielellä, jotta olen saanut käyttää kokemuksista kirjoittaessani omaa tunnekieltäni. Lisäksi toivon suomen kielen käyttämisen madaltavan suomalaisella taide- ja kulttuurikentällä sekä vanhuspalveluissa työskentelevien kynnystä tarttua tutkimuksen tuloksiin. Yhteenvedoa kirjoittaessani olen siten hahmottanut itseni myös kulttuurisen osallisuuden kuvaajaksi ja vanhuspalveluiden kehittäjäksi. Tutkimusprosessissa tekemäni identiteettityön aikana, ”joksikin tulemisen” dynaamisessa prosessissa (Juuti & Littleton 2010, 243), minulle on kasvanut ammatillinen hybridi-identiteetti, jossa toimin monissa rooleissa, monenlaisella osaamisella, monenlaisten ihmisten kanssa monialaisella kentällä. Ammatillisen identiteettini pohja on kuitenkin ennallaan, sillä syy tehdä työtä on edelleen sama kuin prosessin alussa improvisoidessani kirjaston edessä tai terveyskeskuksen penkillä: tahdon musiikki- ja kulttuuritoiminnan keinoin lisätä sekä omaa että toisten ymmärrystä ihmisyydestä, siitä keitä me olemme ja mihin me yhdessä pystymme.

Ikääntyneiden osalta musiikkiharrastuksen ylläpitäminen oli tärkeä keino säilyttää tuntuma itseän ja omaan minäkuvaan muuttuvissa elämäntilanteissa – sairastuessa ja muuttaessa omasta kodista palvelukeskuksen alueelle. Musiikkitoiminnassa he saattoivat tuoda esiin sellaisia puolia itsestään ja omasta esteettisestä kokemusmaailmastaan, jotka olivat olleet heille merkityksellisiä kenties koko elämän ajan, kuten eräs musiikkimooottoreista kuvasi: ”Musiikki on aina ollut elämässäni tärkeä, aina pienestä lähtien.” Musiikkiharrastuksen muoto saattoi kuitenkin muuttua elämäntilanteiden vaihtuessa ja toimintakyvyn heiketessä. Heille, jotka olivat aiemmin laulaneet kuoroissa, yhteislauluryhmä tarjosi pysyvyyttä musiikkiharrastuksen ja musiikin harrastajan identiteetin säilyessä. Toinen musiikkimooottoreista kertoi vaihtaneensa sairastuttuaan kitaran soiton koskettimien soittamiseen, koska se onnistui yhdelläkin kädellä toisen käden halvaannuttua. Ikävuosien lisääntyessä ja toimintakyvyn heiketessä ikääntyneet sopeuttivat musiikillista toimintaansa aktiivisesti ja muokkasivat sitä sopimaan muuttuneisiin olosuhteisiin (Pirhonen ym. 2019, 117). Sopeutuminen voidaankin nähdä hyvän vanhenemisen avaintekijänä, sillä gerontologiassa käytettävän jatkuvuusteorian mukaan hyvä vanheneminen perustuu pyrkimykseen toimia totutuilla tavoilla toimintakyvyn laskusta huolimatta niissä tilanteissa, joissa se on mahdollista (emt., 107). Vanhetessa

toimijuus perustuu siten ihmisen kykyyn soveltaa aiempia toimintamalleja uusiin tilanteisiin toimintaa ja minäkuvaa peilaten ja muokaten.

Musiikkitoimintaan osallistuneet ikääntyneet ilmaisivat ja ylläpitivät omaa sosiaalista identiteettiään henkilökohtaisilla musiikkivalinnoillaan. Luodessaan sosiaalista identiteettiään ikääntyneet tietoisesti tai tiedostamattaan erottelivat itsensä ja toiset ihmiset erilaisiin kategorioihin, jotka erosivat toisistaan jonkin merkityksellisen piirteen suhteen (Abrams & Hogg 2004, 155). Tällöin erottelua tehtäessä kappalevalinnoilla oli iso merkitys. ”Hyvällä vanhan ajan musiikilla” ikääntyneet korostivat selkeästi omaa sukupolvikokemustaan. Kunnan musiikin yhteinen määrittelyminen ja sen pariin kokoontuminen loi joukkohenkeä ja mahdollisti yhteisten sukupolvimuistojen jakamisen (vrt. Hohenthal-Antin 2009, 24). Yhteinen laulurepertuaari oli ikääntyneille yksi tapa luoda sosiaalista identiteettiä ja hahmottaa omaa positiota palvelukeskuksen asiakkaista koostuvassa ryhmässä (ks. Crozier 1997, 72). Lähiesimiehen mukaan asukkaiden musiikkivalinnat nostivat esiin myös erilaisia persoonia, jolloin näkyville pääsi se, ”minkä taustakulttuurin osana ihminen tunnistaa itsensä”. Kun joku asukkaista halusi palata musiikin kautta lapsuuteensa Karjalaan, toinen kaipasi nuoruuden tanssilavoille tai paljon matkustelleena vaikkapa Moskovaan. Musiikki palautti heidän mieleensä aiemmin kuvattujen tunteiden ohella tapahtumia, ihmisiä ja ajanjaksoja, jotka olivat heille syystä tai toisesta merkityksellisiä. Näin musiikillinen muistelemineen antoi mahdollisuuden saada yhteyden siihen minään, joita asukkaat olivat joskus aiemmin olleet, sekä myös heillä tuona aikana olleeseen esteettiseen toimijuuteen (DeNora 2000, 65).

Maakuntalauluilla ikääntyneet ilmaisivat avoimesti paikallista identiteettiään. Palvelukeskuksen yhteislaulutuokioilla *Satakuntalaisten laulu* oli yksi toivotuimmista lauluista. Vaikka Sastamala onkin nykyään osa Pirkanmaata, satakuntalaisuus tuntui olevan monilla asukkailla vahva osa identiteettiä ja näyttäytyi myös suhteessa toisiin heimoihin. Karjalasta lähteneille evakoille *Karjalaisten laulu* oli puolestaan merkityksellinen laulu, jota toivottiin useimmiten heti *Satakuntalaisten laulun* jälkeen. Laulua seurasivat usein muistot lapsuudesta ja kodin jättämisestä. Satakuntalaisten ja karjalaisten erottelemineen oli selkeä laulujen kautta tehtävä erottelu muuten ryhmän yhtenäisyyttä korostavissa lauluvälinoissa. Useimmiten yhdessä laulettu laulut ylläpitivät kunnan kansalaisuutta, työteliäisyyttä, uskonnollisuutta ja heteroseksuaalisuutta – maailmankuvaa, johon osallis-

tujat olivat lapsena ja nuorena kasvaneet. Tulevaisuudessa palvelutalojen laulurepertuaari ja laulujen kulttuuriset taustat ovat oletettavasti nykyistä huomattavasti monimuotoisempia, sillä suomalaisten melko homogeeninen kulttuuritausta muuttuu kovaa vauhtia muista kulttuureista tulevien vaikutteiden sekä muista kulttuureista kotoisin olevien ikääntyneiden myötä (Routasalo ym. 2013, 13).

Musiikkitoimintaan osallistuneiden ikääntyneiden sukupuoli tuli näkyväksi ja nousi merkitykselliseksi paritansseja tanssittaessa, vaikka sukupuolisuus joutuikin hoivalaitoksen arjessa muutoin usein taka-alalle. Perinteisissä paritansseissa tanssija asettautuu jo otteen perusteella miehen tai naisen rooliin. Ennen sotaa syntyneiden ikäihmisten mielissä paritanssit kytkeytyivät nuoruuteen (vrt. Liikanen 2003, 115) ja toivat tanssissa mieleen muistoja tuolta ajalta, vaikka niitä ei tanssissa sanoitettaisikaan. Henkilökunta auttoi asukkaita usein laittautumaan päivätansseja varten: hiukset laitettiin nätisti ja päälle puettiin jotain vähän arkista juhlavampaa. Palvelukeskuksen tansseissa miehillä oli kova kysyntä, sillä tanssikykyisiä miehiä oli kovin vähän tuossa ikävaiheessa jäljellä. Erityisesti palvelukeskuksen ulkopuolelta käyvät miehet – asukkaiden omaiset ja ystävät – olivat haluttuja tanssipareja, sillä heillä oli tanssitaitoa ja toimintakykyä enemmän jäljellä. Tarvittaessa tansseja tanssittiinkin naispareina, monilla naisasukkailla kun oli nuoruudestaan kokemusta miehen roolissa viemisestä. Paritanssit antoivat ikääntyneille mahdollisuuden ammentaa kehollisista esteettisistä muistoista, nostivat pintaan tanssimiseen kytkeytyvää juhlamieltä ja loivat tilan ilmentää sukupuolta osana omaa identiteettiä (ks. Creech 2018, 102).

Musiikki- ja kulttuuritoimintaan osallistumisen ohella ikääntyneet saattoivat ilmentää ja ylläpitää identiteettiään myös jäämällä pois sellaisesta musiikki- ja kulttuuritoiminnasta, joka ei ollut heidän oman arvomaailmansa mukaista. Tästä näkökulmasta uskonnollisuus tai sen puute näyttäytyivät identiteettitoimijuutta suuntavana tekijänä. Musiikkimotto-reita ohjanneen lähiesimiehen mukaan asiakkaalle saattoi olla merkityksellistä kieltäytyä musiikkitoimintaan osallistumisesta, mikäli musiikkituokioilla laulettu musiikki ei ilmentänyt hänen omaa uskonnollista maailmankuvaansa. Toisaalta Musiikkimotto-reiden vertaisohjaaja, joka ei ollut seurakunnan jäsen, ei halunnut osallistua seurakunnan järjestämään musiikkitoimintaan, vaan mieluummin ohjasi Musiikkimotto-reita, joissa saattoi itse vapaammin vaikuttaa lauluvalintoihin. Siksi oli tärkeää, että palvelukeskuk-

sessä oli tarjolla erityyppistä musiikki- ja kulttuuritarjontaa, jotta asukkaat saattoivat tehdä valintoja erilaisten toimintojen välillä ja siten edelleen ylläpitää ja työstää valintojen avulla omaa identiteettiään. Palvelukeskuksen alueella asuvien ikääntyneiden identiteetin kannalta oli myös tärkeää, että heidän minäkuvansa ei supistunut pelkästään sairaaksi ja hoivattavaksi vanhuspalveluiden asiakkaaksi, vaan kulttuuritoiminta tuki osaltaan heidän sukupolvi-, sukupuoli- ja paikallisidentiteettiään sekä heidän minäkuvaansa aktiivisina musiikin ja kulttuurin harrastajina.

Musiikkimoottoreiden vertaisohjaajalle ryhmänohjaaminen tarjosi jatkuvuutta oman musiikillisen minäkuvan ylläpitämiseen: sairaskohtausten iskiessä Musiikkimoottorit-ryhmän ohjaaminen tarjosi hänelle jotain odotettavaa ja suunniteltavaa, jonka vuoksi kannatti parantua. Siten Musiikkimoottorit-ryhmän toiminta oli myös sairastuneena jotain, johon pystyi vaikuttamaan, vaikka omaan terveydentilaan tai toimintakyvyn muutosten mukana vaihtuvaan asuinpaikkaan ei aina voinutkaan. Ikääntyessään ihminen alkaa myös tyypillisesti orientoitua enemmän menneisyyteen liittyviin, muistissa oleviin aineksiin ja ohjata minäänsä niiden varassa (Ropo 1999, 155). Elämänhalun säilymisen kannalta perspektiivi eteenpäin on kuitenkin tärkeä (Jyrkämä 2001a, 143). Musiikki ja musiikkitoiminnan päämäärätietoinen suunnitteleminen tarjosivat vertaisohjaajalle asioita, joita odottaa ja joissa edelleen kehittyä, ja sitä kautta sillan omaan tulevaisuuteen.

Kun Musiikkimoottorit-ryhmässä tuettiin vertaisohjaajan toimijuutta ja toimintakykyä, hän sai mahdollisuuden näyttää omaa jäljellä olevaa musiikillista kyvykkyyttään muille. Tällöin tunne siitä, että onnistuu ja pystyy, antoi tukea itseluottamukselle ja itsensä arvostamiselle (Jylhä-Natri 2015, 52) ja vahvisti hänen tunnetoimijuuttaan sekä identiteettiään. Tutkija-kehittäjän silmin katsottuna vertaisohjaajaan saatettiin silti suhtautua ristiriitaisesti, sillä hän oli yhä asiakas, mutta samalla ryhmänohjaaja ja ikään kuin palveluntuottaja, joka odotti yhteistyötä ja tukea musiikkiryhmän ohjaamiseksi. Osallisuuden toteutuessa ja vahvistuessa toimijuudeksi asiakkaan rooli saattoi olla tuolla tavalla ambivalentti, hetkissä muuttuva ja siten myös vaihtuvaa tukea tarvitseva. Minulle jäi joissain tilanteissa epäselväksi, arvostettiinko asiakkaiden toimijuuden vahvistumista aidosti ja laajasti vai oliko joidenkin hoivatyöntekijöiden ensisijainen kokemus se, että roolien hämärtyessä tilanteet vaikeutuivat. Musiikkitoiminta näyttäytyi kuitenkin paikkana, jossa ikääntyneen musiikillinen tausta ja siitä kumpuava osaaminen saattoivat nousta tärkeämmäksi kuin

hänen roolinsa hierarkiassa, ja samanaikaisesti ikääntyneen identiteetissä pääsi tapahtumaan kokonaisvaltaista kehittymistä.

Lähiesimiesten tavoite, että jokainen palvelukeskuksen asiakas tulisi kuulluksi, oli yhteisön jäsenten toimijuuden toteutumisen ja identiteetin rakentumisen kannalta keskeinen. Asumisyksiköissä ikääntyneiden kulttuuritoiveita kuultiin esimerkiksi kerran kuussa järjestettävissä asukaskokouksissa. Tavoitteena oli toteuttaa asiakkaiden toiveita mahdollisuuksien mukaan, seurata, että kaikki asukkaat pääsivät osallistumaan kulttuuritoimintaan tasapuolisesti, sekä tuntea asukkaat niin hyvin, että heitä voitiin avustaa juuri heitä kiinnostavaan toimintaan silloin, kun sitä oli saatavilla. Yksi kulttuurikuntouttajista kuvasi tehtävässään kauniisti sitä, kuinka hän näki vaivaa löytääkseen kaikkia asiakkaitaan kiinnostavia ja heidän identiteettiään tukevia tekemisiä:

Asiakkaiden mieltymysten ja kiinnostusten löytäminen vaatii salapoliisityötä ja paikallisen kulttuurin tuntemista. Mitä Tyrvällä on tehty 50–60 vuotta sitten? Minkälainen kylä on ollut Kiikka tai Keikyä? Kuinka suuri muuri on ihmisten mielissä ollut naapurikuntien välillä? Ovatko asiakkaat mahdollisesti evakkoja vai vanhojen perintötilojen isäntiä/emäntiä? Kuka on ollut opettaja, kuka lapseton, kuka töissä tehtaassa? Kulttuurikuntouttaminen on seikkailua menneessä ja tulevaisuuden yhdistämistä menneeseen. (Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen tehtävä 21.3.2013.)

Taiteen ja kulttuurin saavutettavuuden sekä kulttuuristen oikeuksien näkökulmasta on olennaista kiinnittää huomiota siihen, että ikääntyneet pääsevät heitä kiinnostavaan kulttuuritoimintaan, eikä siihen, joka on hoitajien arvojen ja asenteiden mukaan ikääntyneelle sopivaa tai joka istuu parhaiten yksikön päivärytmiin. Tutkimuksen aikana hoitajat tekivät valintoja varmasti sekä asiakas- että työntekijälähtöisesti, ja se onkin käytännössä usein väistämätöntä. Kun jonkinlainen esitys tai ryhmä järjestettiin, toimintaan haettiin usein mukaan ihmisiä mahdollisimman laajalti palvelukeskuksen eri asumisyksiköistä. Kulttuuritoimintaa suunnitellessaan ja toteuttaessaan työntekijät kuitenkin kontrolloivat tilanteiden rakentumista sekä asukkaille tarjoutuvia toimijuuden mahdollisuuksia. Työntekijät osoittavat näin omalla ilmaisullaan ja omilla valinnoillaan, millaiset vakaumukset, identiteetit ja ilmaisun tavat ovat sallittuja ja hyväksyttäviä vanhuspalveluiden asukkaille.

Hoivatyöntekijöille taiteen menetelmät antoivat keinon tutkia ja ilmentää omia työn tekemisen tapoja sekä tutustua itseän ihmisenä ja työntekijänä. Kiinnostavaa olikin, kuinka koulutukseen osallistuneet hoitajat hahmottivat ja rakensivat kulttuurikuntouttajuutta osaksi omaa ammatillista identiteettiään ja määrittelivät samalla uudelleen rooliaan työyhteisössä. Eräs lähihoitaja kuvasi joutuneensa koulutuksen työpajoissa uusiin tilanteisiin ja osallistumaan epämurkkualueellaan olevaan toimintaan. Työssään muistisairaiden yksikössä hän alkoi myös pitää lauluhetkiä, joiden ohjaaminen jännitti häntä aluksi, koska hän koki laulavansa ”nuotin vierestä”. Kerta kerralta hän pääsi kuitenkin yli jännityksestä, ja musiikkihetkien ohjaaminen alkoi tuntua luontevalta. Kulttuuritoimintaan osallistumisaan ja sitä ohjattaessaan hoitaja kohtasi uudentyyliä tilanteissa herääviä tunteitaan sekä tutustui itseensä ja omiin vahvuuksiinsa uudella tavalla. Samantapaista tilannetta kuvasi eräs päivätoiminnassa työskennellyt hoitaja kokiessaan hankaluuksia koulutuksessa opittujen draamatehtävien soveltamisessa:

Jostain kumman syystä tehtävät vaati pitkän kypsytelyyn. Tulin siihen lopputulokseen, että suurin syy/este olin minä itse :) Korrekti ja hillitty minäni, tällaisen heittäytymisen kohdalla, estää minua usein tekemästä asioita, joissa en ole omalla maaperälläni tai saattaisin joutua naurun alaiseksi... Ja tietoisuus siitä on ehkä tärkein mitä näiden draamatyön harjoitteiden tekemisessä on tapahtunut. Sisäisen oman lapsen löytyminen oli mahtava tunne! (Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen tehtävä 13.9.2012.)

Parhaimmillaan kulttuuritoiminnassa kohdatut tunteet ja niiden kautta kehittynyt itse-reflektio sekä itseilmaisun laajentaminen ja uusien, itselle sopivien työskentelytapojen etsiminen johtivat työntekijöiden oman ammatillisen toimijuuden ja identiteetin rikastumiseen ja laajentumiseen. Samalla hoitajat tulivat aiempaa tietoisemmiksi omasta kulttuurisuhteestaan. Kulttuurikuntouttajuus näyttäytyi hoivatyöntekijöille merkityksellisenä osana omaa ammattilaisuutta, kuten karaoketansseja ohjannut hoitaja kuvasi: ”Musiikki ja tanssi ovat kulttuurimuotoja, joita olen aina työssäni käyttänyt mutta nyt rohkeammin. Tehtävää toteuttaessani olen kokenut itseni tärkeäksi työssäni, tunnen edelleen, että olen omalla alallani. Tarjoamalla asiakkaille mahdollisimman hyvää ja kokonaisvaltaista hoitoa ja huolenpitoa saa myös itse enemmän, muutakin kuin palkan tililleen.” Myös Musiikkimooittoreita ohjannut lähiesimies kuvasi ryhmään osallistumisen olevan tärkeä osa hänen työtään ja ammatillisuuttaan. Hän kertoi vienneensä musiikkiryhmää sitkeästi

eteenpäin kuntoutuksellisen näkökulman ohella myös siksi, sillä lauluryhmä oli hänelle henkilökohtaisesti yksi tärkeä keino jaksaa työssä: ”Mä nautin ihan suunnattomasti siitä”. Hän kertoi lauluhetken tuovan hengähdystauon arkiseen päivärytmiin: ”Mä oon perustellut tätä sillä, että sekä työyhteisö, asukkaat että minä, minäkin, kyllä minä sen ihan reilusti myönnän, et se on myös henkireikä mulle, koska silloin saa olla ja laulaa.” Lähiesimies määritteli, että yhdessä laulaminen ja laulussa lepääminen on myös hänelle itselleen sallittu olemisen ja työn tekemisen tapa (vrt. Karlsen 2011, 114). Näin hän antoi itselleen luvan käyttää positiivisia kokemuksiaan – kulttuuritoiminnan kautta syntyneitä ”henkireikiä” – resursseina, joiden kautta hän määritteli ja neuvotteli omaa ammattilaisuuttaan ja ammatillista identiteettiään (vrt. Vähäsantanen 2013, 74).

Koulutuksen ja kokeilujen myötä kulttuurikuntouttajat alkoivat perustella ja puolustaa kulttuuria osana omaa työn tekemisen tapansa. Eräs vammaispalveluissa työskennellyt ohjaaja omaksui kulttuurisen työtavan osaksi arkeaan ja opetteli koulutuksen aikana puolustamaan työtapaansa niiden työkavereiden edessä, jotka eivät vielä ymmärtäneet arkisen luovuuden merkitystä. Ohjaaja puolustautui jopa niin rohkeasti, että yllätti sillä itsensäkin: ”Olen nyt päättänyt, että joka kerta hänen sanoessaan jotain, mikä pahoittaa mieleni, sanon heti suoraan hänelle: Miksi loukkasit? Yms. Uskon, että hän lopettaa. Ennen en ole uskaltanut ‘taistella’ aina.” Koulutuksen myötä usko omaan tekemiseen ja ymmärrys luovan toiminnan vaikuttavuudesta oli vahvistunut niin, että ohjaaja sekä palautteiden mukaan myös monet muut vanhuspalveluissa työskennelleet kulttuurikuntouttajat seisoivat aiempaa jämäkämmin oman tekemisensä takana. Harteis ja Goller (2014, 43–44) kutsuvat tämän kaltaista työtoimijuutta ulkoisesti suuntautuneeksi toimijuudeksi. Ulkoisesti suuntautunut toimijuus on tavoitteellista toimintaa, jolla työntekijä kehittää, muuttaa tai luo uusia käytäntöjä työpaikalla laajemmin oman työnkuvansa ulkopuolella. Tällöin työntekijä on valmis myös nostamaan esiin työpaikalla olevia jännitteitä ja vastaamaan niihin omalla toiminnallaan. Näin hoivayhteisön kulttuuristen käytäntöjen kehittäminen rakentui osaksi useiden kulttuurikuntouttajien ammatillista identiteettiä.

Toisaalta kulttuurisen työtteen sisäistyminen osaksi ammatillista minäkuvaa ja toimijuutta saattoi tuoda mukanaan erillisyyden tunnetta, mikäli hoitaja koki olevansa yksikönsä ainoa kulttuuritoiminnan toteuttaja ja kehittäjä. Hoitaja saattoi olla itse alun perin hyvin motivoitunut johonkin toimintaan, mutta jos hän ei saanut muita työntekijöitä

motivoitumaan toiminnasta tai saanut esimieheltä riittäviä resursseja toimintaa varten, innostus vaihtui yksinäisyydeksi ja hiipui vähitellen kaiken muun arkisen tekemisen alle. Kuten edellisessä luvussa tilojen hyödyntämisen yhteydessä mainitsin, eräs hoitaja koetti järjestää asukkaille yhteistä kokoontumistilaa palvelukeskuksen alueelta, kun asukkaat viettivät paljon aikaa yksin huoneissaan ja heidän ainoa yhteinen kokoontumispaikkansa oli taivasalla. Asia ei kuitenkaan ottanut edetäkseen:

*Vanha, pieni taukotupa on jonkun aikaa ollut tyhjillään. Olen puoli vuotta pommit-
tanut pomoa ja pomonpomoa, jotta tilasta saataisiin asukkaiden kokoontumistila.
Haluaisin niin alkaa vetää asukaskokouksia siellä kerran kuussa, olisi tila askarte-
lulle sun muulle. Tilaa voisi yhdessä koristella vuodenaikojen ja juhlapyhien mukaan
ym., mutta asia ei vaan etene. Saa nähdä. Että tällaisia ajatuksia kulttuurityöstä
työpaikallani. (Sähköposti kulttuurikuntouttajalta 15.7.2015.)*

Samainen hoitaja koki muutenkin tekevänsä kulttuuritoimintaa yksin omalla työpaikallaan ja turhautui, kun ei saanut muita mukaan ehdotuksiinsa: ”Jostain syystä minusta on tehty se henkilö, joka kaiken ideoi.” Yksin tekeminen lannisti hoitajaa, mutta hän ei ainakaan tuolloin antanut periksi: ”Käytin itse pienenpienetkin hetket työn lomassa siihen, että luin ääneen, jutustelin, lauloin, kyselin sananparsia, ulkoilutin. Pienikin hetki on tärkeä.” Tällaisessa tilanteessa tekeminen jäi kuitenkin liikaa yhden motivoituneen työntekijän harteille ilman, että hoitaja olisi saanut tarvitsemaansa tukea, resursseja ja arvostusta tekemiselleen, ja pidemmän päälle asetelma varmasti söi työntekijän motivaatiota sekä hidasti kulttuurisen työotteen siirtymistä osaksi hänen ammatillista identiteettiään.

Lähiesimiesten ammatillinen identiteetti nousi aineistossa esiin sekä esteettisten kokemusten että kulttuuritoiminnan juurruttamisen yhteydessä. Kuten kuvasin esteettistä toimijuutta käsittelevässä luvussa, lähiesimiehille olivat monin tavoin merkityksellisiä ne hetket, jolloin he osallistuivat vanhuspalveluiden kulttuuritarjontaan. Esimerkiksi konsertissa tai musiikki-
kituokiolla koettu musiikillinen elämys saattoi laajentaa lähiesimiehen kuvaa siitä, millainen toiminta ja millaiset tunteet olivat sallittuja työssä ja jopa työhön kuuluvia.

Erään lähiesimiehen kuvauksen mukaan nämä kokemukset vaikuttivat henkilökohtai-
sella tasolla siihen, että hän ymmärsi ja muisti aiempaa paremmin pitää huolta myös

omasta jaksamisestaan juuri hänelle itselleen sopivilla keinoilla. Musiikkitoiminnan herättämien positiivisten tunteiden kautta lähiesimiehet opettelivat sallimaan itselleen positiivisia tunteita työssään, mikä lisäsi heidän ymmärrystään itsestään työntekijöinä ja siten kehitti myös heidän ammatillista identiteettiään ja toimijuuttaan (ks. Harteis & Goller 2014, 43–44).

Ollakseen uskottava työtapojen kehittäjä esimiehen oli annettava lupa itselleen tehdä omaa hoito- ja esimiestyötään niillä avuilla ja keinoilla, jotka olivat juuri itselle ominaisia. Lähiesimiehen ammatillisen identiteetin ja toimijuuden neuvottelu on hänen persoonallisen ja sosiaalisen puolensa vuoropuhelu, jossa hän neuvottelee asemansa suhteessa häntä ympäröivään sosiaaliseen todellisuuteen (Eteläpelto & Vähäsantanen 2010, 62–63). Siten toteuttaakseen musiikki- ja kulttuuritoimintaa omalla työajallaan lähiesimiehen täytyi perustella ja rakentaa toiminta pitkäjänteisesti osaksi omaa ammatillista identiteettiään, jotta työntekijät hyväksyivät toiminnan. Esimerkiksi musiikkitoimintaa ohjaamalla lähiesimies saattoi viedä eteenpäin itselleen tärkeitä asioita – ihanteita, kiinnostuksen kohteita ja tavoitteita – ja kehittää siten samanaikaisesti sekä organisaationsa toimintakulttuuria että omaa ammatillista toimijuuttaan (ks. Eteläpelto ym. 2014, 212).

Aineistoni perusteella kaikki kolme ryhmäkeskusteluun osallistunutta lähiesimiestä kuvasivat oman esimiehensä mahdollistavan kulttuuritoiminnan edistämisen. Toisaalta kukaan heistä ei sanonut saaneensa varsinaisesti kannustusta toiminnan edistämiseen, vaan mahdollistaminen näyttäytyi enemmänkin luottamuksena lähiesimiehen tekemiin valintoihin, jolloin esimies ”ei oo käskeny, muttei oo kieltänykkää”. Vammaispalveluissa työskennellyt esimies pohti, kuinka paljon hän on ylipäätään puhunut kulttuuritoiminnan edistämisestä omalle esimiehelleen: ”Mä tos rupesin miettiin, et kuinka paljon mä oon puhunu. Niin, on tilaa tehdä, on tilaa tehdä ja sillä tavalla varmaan onkin keskusteltu näistä kaikista henkilöstöhallinnollisista asioista, saako vapaata ja tämmöistä, eikä niissä oo koskaan mitään ongelmaa ollu.” Samainen lähiesimies kuvasi kulttuuritoiminnan kehittämistä työn laadun parantamisena, ja lähiesimiehet sanoittivat yhdessä, että mikäli esimiehen tukea ei olisi ollut, esimies olisi jo jossain kohtaa kyseenalaistanut sen, mikä kaikki toiminta oikein kuuluukaan lähiesimiesten toimenkuvaan. Keskustelusta jäi se kuva, että lähiesimiehet tekivät työtään ja siihen kuuluvia valintoja hyvin itsenäisesti, jolloin heidän osallistumisensa Musiikkimooottoreihin, Kulttuurikuntouttajiin ja muuhun

kulttuuritoiminnan kehittämiseen pohjautui heidän henkilökohtaisiin arvostuksiinsa ja kiinnostuksen kohteisiinsa. Heidän tekemänsä ratkaisut kulttuuritoiminnan edistämiseksi olivat esimiehen hyväksymiä, mutta varsinaisia kehotuksia tai lisäresursseja kulttuuritoiminnan kehittämiseen ei ylemmiltä tahoilta annettu. Siten lähiesimiehet sekä saivat että joutuivat rakentamaan omaa ammatillista identiteettiään hyvin itsenäisesti oman näköisekseen esimiesten tarjoamassa tilassa ja luottamuksessa, ilman tarkkaa ohjausta, omien mielenkiinnonkohteidensa viitoittamana.

Kulttuuristen menetelmien käyttäminen työyhteisössä tarjosi mahdollisuuden myös työyhteisön roolitusten ja yhteisöllisen identiteetin tutkimiselle, ylläpitämiselle ja kehittämiselle muuttuvissa tilanteissa. Eräs kulttuurikuntouttaja kuvasi tehtävässään, kuinka hän katseli työyhteisössään teettämänsä, koulutuksen välitehtävänä olleen draamaharjoituksen jälkeen omaa työyhteisöään muuttunein silmin:

Harjoitteen jälkeen syntyi hyvä keskustelu. Osan mielestä tämä ei palvelisi meidän asiakaskuntaamme ollenkaan ja osan mielestä palvelisi vallan hyvin. Yksi piti touhua vallan hulluna. Osan mielestä asiakkaat eivät uskaltaisi lähteä tähän mukaan ja osan mielestä juuri tällaiset harjoitteet olisivat hyväksi tuomaan itse-tuntoa lisää. Itse huomasin, että ne, jotka lähtivät harjoitteeseen epäluuloisimmin, olivat niitä, joiden mielestä harjoite oli humpuukia tai että se ei palvelisi asiakkaita. Ihmettelemään jäin myös sitä, kuinka totutuista tavoista pidetään kiinni ja uusi koetaan uhkana. Jo pelkkä tuolien siirto sai osan ”purnaamaan”. Pakostakin kävi mielessä kysymys, kuinka nämä työkaverit käsittelevät hyvinkin muuttuvaa ja yllätyksellistä työtämme. (Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen tehtävä 13.9.2012.)

Draamaharjoitus teki näkyväksi hoiva- ja työyhteisössä piileviä asenteita ja asetelmia, jotka joko jäivät arkisen aherruksen lomassa huomaamatta tai joita ainakin oli haastava ottaa puheeksi kesken kaiken. Toinen kulttuurikuntouttaja käyttikin koulutuksessa oppimiaan draamaharjoitteita tietoisesti apuna työyhteisönsä haasteellisen tilanteen käsittelemisessä. Työyhteisö oli muutoksen keskellä, se oli hajoamassa ja sen toiminta oli puolittumassa. Siten myös työyhteisön identiteetti – käsitys esimerkiksi siitä, keitä yhteisöön kuuluu, mitkä asiat yhdistävät ja erottavat heitä sekä millaisia toimintatapoja ja tavoitteita yhteisöllä on – oli väistämättä muutoksessa. Työntekijä muokkasi

koulutuksessa oppimiaan draamaharjoitteita vastaamaan työyhteisön senhetkistä tilannetta luodakseen tilan, jossa työntekijöillä oli mahdollisuus tuoda julki muutokseen liittyviä tuntemuksiaan draaman kautta. Hoitajan mukaan työpajassa käyty keskustelu ja osallistujien itseilmaisu oli tavallista rohkeampaa ja avoimempaa. Työntekijän itse ohjaamien harjoitusten avulla työyhteisö sai tilaisuuden pohtia yhdessä, keitä he olivat työntekijöinä sekä millainen heidän työyhteisönsä oli nyt ja millainen he haluaisivat sen olevan tulevaisuudessa. Draamaharjoitusten herättämä yhteisöllinen pohdinta oli osallistujille positiivinen kokemus.

Tässä luvussa olen kuvannut sitä, kuinka kulttuuritoiminta ja sitä ohjaava henkilökunta tarjosivat ikääntyneille mahdollisuuksia ja välineitä identiteetin ylläpitämiseen ja rakentamiseen. Siihen liittyen ja sen ohella hoitajat ja lähiesimiehet rakensivat omaa ammatillista identiteettiään kulttuuritoimintaan osallistumalla ja sitä toteuttamalla. Kun työntekijät kehittivät omaa ammatillisuuttaan ja kytkivät kulttuuriset työtavat osaksi omia toimintatapojaan ja ammatillista identiteettiään, se samanaikaisesti kehitti kulttuuritoimintaa ja toimi pohjana heidän toimijuutensa edelleen kehittämiseksi, sillä rakentava ja vahva toimijuus edellyttää riittävän eheää identiteettiä (Hökkä ym. 2017, 5).

4.2.6 Muutostoimijuus – toimintakulttuurissa liikkuvat ja sitä muuttavat toimijat sekä muutos kulttuurisen vanhustyön mahdollistamisena

Aineistoni perusteella kuudes kulttuurisessa vanhustyössä ilmenevä toimijuuden muoto on muutostoimijuus. Muutostoimijuuden näkökulmaa ei ole mukana Karlsenin (2011) toimijuuskaaviossa, jonka pohjalta olen lähestynyt aiempia toimijuuden ilmenemistä ja rakentumista koskevia tuloslukuja. Muutostoimijuuden teema on kulttuurisen vanhustyön näkökulmasta kuitenkin tarpeellinen, sillä aineiston perusteella kulttuuritoiminta yhtäältä sai aikaan ja toisaalta tarvitsi toteutuakseen taitojen oppimista laajempaa, transformoivaa ajatusmallien ja toimintakulttuurin muutosta. Transformatiivisen toimijuuden käsite on lähtöisin kehittävän työntutkimuksen kentältä (esim. Engeström 2015). Siellä transformatiivinen toimijuus määritellään asteittaiseksi prosessiksi, jossa murtaudutaan ulos totutuista toimintamalleista ja tehdään aloitteita toimintatapojen muuttamiseksi. Transformatiivinen toimijuus on jaoteltu kuuteen erilaiseen toiminnan tapaan, jotta muutosprosessin askeleita voidaan tutkia tarkemmin. (Emt.) Koska en kuitenkaan sijoita omaa työtäni kehittävän työntutkimuksen kentälle, en hyödynnä tässä luvussa sen

tarkemmin transformatiivisen toimijuuden yksityiskohtaista teoriaa, vaan ennemminkin tarkastelen yleisellä tasolla käsitteen tarjoamaa ideaa muutoksesta suuntana sekä siihen kytkeytyvää muutostoimijuutta.

Muutostoimijuuteen kuuluu sellainen vanhuspalveluiden toimintakulttuurin kehittyminen, joka ei ole yhdenkään yksittäisen toimijan taitojen lisääntymistä tai kulttuurisen työotteen kehittymistä, vaan laajemman hoito- ja hoivayhteisön sisällä tapahtuvaa toimintatapojen ja toiminnalle tarjoutuvien resurssien sekä niihin kytkeytyvien sääntöjen muutosta. Jyrkämän (2008) modaliteeteista käsittelen tässä luvussa sekä ”voida”- että ”täytyä”-ulottuvuuksia. Voimisella Jyrkämä viittaa mahdollisuuksiin, joita kulloinenkin tilanne ja siinä ilmenevät erilaiset tekijät ja rakenteet tuottavat ja avaavat. Rajaan tässä luvussa käsittelemäni mahdollisuudet niihin resursseihin, jotka konkreettisella tasolla mahdollistivat kulttuuritoiminnan ja kulttuurisen työotteen toteuttamisen ja kehittämisen vanhustyössä. Täytymisellä Jyrkämä tarkoittaa niin fyysisiä kuin myös sosiaalisia – normatiivisia ja moraalisia – esteitä, pakkoja ja rajoituksia. Sovellan täytymistä tässä alaluvussa siten, että käsittelen sekä kulttuuriseen vanhustyöhön vaikuttavia arvostuksia ja asenteita että vanhustyön käytäntöjä ohjaavia lakeja, asiakirjoja ja järjestelmiä.

Sekä Musiikkimootorit-ryhmää että Kulttuurikuntouttajat-koulutusta kehittäessämme pyrimme yksittäisten osallistujien toimijuuden tukemisen ohella laajempaan paikallisen hoiva- ja työkulttuurin muutokseen. Aineistoni ja kokemukseni mukaan tutkimissani vanhuspalveluissa oli valmiiksi menossa hyvin kokonaisvaltainen hoiva- ja hoitokulttuurin muutos, johon kulttuuritoiminnan kehittäminen kytkeytyi. Taustalla vaikuttivat terveyspalveluihin ja akuuttiin hoitotyöhön perustuvat asenteet ja toimintatavat, jotka eivät koskaan olleet täysin istuneet asumispalveluihin, joiden tavoitteena on luoda ikään-tyneille kodinomaiset asumisolosuhteet. Taiteen ja kulttuurin kytkeytyminen sosiaali- ja terveyspalveluihin oli vielä kehittämis- ja tutkimusajanjaksolla 2010–2016 sen verran aluillaan, että kulttuuritoimintaa ei huomioitu erikseen missään sosiaali- ja terveyspalveluja koskevissa laeissa tai suosituksissa. Vanhustyötä ohjaavat asiakirjat²³, kuten van-

23 Sastamalan sosiaali- ja terveyspalveluiden kuntayhtymän strategian muistan nähneeni kenttätöön aikana. Yksi lähiesimiehistä näytti sitä minulle ja kertoi samalla, kuinka kehittämämme kulttuuritoiminta oli SOTESin strategian mukaista toimintaa. Ikävä kyllä en tullut kirjoittaneeksi yksityiskohtia ylös, joten en muista hänen esittämiään perusteluja. Kenttätöyöni aikana ei nostettu esiin muita asiakirjoja, joiden perusteella kulttuuritoimintaa olisi perusteltu tai vastustettu.

huspalvelulaki, mahdollistivat kulttuurisen vanhustyön toteuttamisen, sillä ikääntyneet näyttäytyivät niissä toimijoina, joille haluttiin taata sekä mahdollisuuksia vaikuttamiseen että heidän yksilöllisiä tarpeitaan vastaavia palveluja (Laki ikääntyneen ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvuluista 28.12.2012/980). Koska laki ei kuitenkaan sisältänyt suoraa mainintoja taiteesta, kulttuurista tai luovasta toiminnasta vanhustyössä, ikääntyneiden toimintakyvyn tukemiseen ja hyvinvoinnin edistämiseen valitut keinot olivat pitkälti riippuvaisia yksilöiden ja yksiköiden (esimiesten) henkilökohtaisista arvoista, asenteista, osaamisista ja mielenkiinnonkohteista. Siksi myös SOTESin vanhustalvuluiden yksiköiden välillä oli eroja siinä, kuinka paljon ja millaisin tavoin mikäkin yksikkö huomioi taidetta ja kulttuuria toiminnassaan.

Kaikki haastatteleman lähiesimiehet työskentelivät samassa palvelukeskuksessa, ja heillä oli selkeä tahtotila kehittää hoiva- ja hoitotyötä muiden asioiden ohella kulttuurisen vanhustyön suuntaan. Yksi lähiesimiehistä korosti sitä, että projektimme aikana keskustelu kulttuurihyvinvoinnin ympärillä lisääntyi huomattavasti koko Suomessa ja lisääntynyt keskustelu lisäsi osaltaan kulttuuritoiminnan arvostusta sekä toi positiivista painetta kehittää kulttuuritoimintaa ja kulttuuritoimijoiden kanssa tehtävää yhteistyötä myös SOTESin yksiköissä. Käytännössä lähiesimiehet edistivät hoivakulttuurin muutosta alun alkaen jo sillä, että he käyttivät työaikaansa ja omaa osaamistaan Musiikkimoottorit-ryhmän ja Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen suunnitteluun ja toteuttamiseen sekä monilla arkisilla ratkaisuuilla, joita olen kuvannut edellisissä luvuissa. Musiikkimoottorit-toimintamallin puitteissa kehitettiin niin kokonaisvaltaisesti sekä palvelukeskuksessa tarjolla olevaa musiikkitoimintaa että asiakkaiden ja työntekijöiden roolia yhteisössä, että nostan toimintamallin erityisesti esiin vielä tässä muutostoinnijuudesta puhuttaessa.

Musiikkimoottorit-mallin alkuperäinen ajatus kollektiivisesta musiikkitoiminnan ohjaamisesta ja vastuun kantamisesta lähti alkuhaasteiden jälkeen lopulta rakentumaan yhteisöstä itsestään käsin. Keväällä 2013, kun siirsin vastuun ryhmän ohjaamisesta ryhmälle itselleen, yritin saada useita asiakkaita ja myös työntekijöitä jakamaan vastuuta. Aika ei silloin ollut vielä kypsä. Ei ehkä ollut realististakaan, että yhteisön ulkopuolelta tuleva toimija saisi yhteisön jäsenet saman tien toimimaan ideoimallaan ja ohjeistamallaan tavalla. Musiikkimoottoreiden yhteisöllinen ohjaaminen jäi kuitenkin muhimaan yhden lähiesimiehen ajatuksissa, ja kun hän muutamaa kuukautta myöhemmin otti vastuun ryhmän ohjaamisesta ja kehittämisestä

yhdessä vertaisohjaajan kanssa, toimintamalli lähti rakentumaan alkuperäisen ajatuksen mukaisesti yhteisön osaamisen ja voimavarojen varaan.

Kuten olen kuvannut aiemmissa luvuissa, vertaisohjaaja ja häntä tukenut lähiesimies kehittivät Musiikkimootoreissa kumppanuuttaan ja laajensivat musiikkiryhmän ohjausta verkostomuotoiseksi. Verkostomuotoisen ohjaamisen näkökulmasta olennaisia tekijöitä olivat palvelukeskuksen asiakkaiden ja työntekijöiden musiikillisen osaamisen yhdistäminen sekä riittävän monen asiakkaan riittävä toimintakyky. Useammassa yksikössä oli onneksi laulutaitoisia, musiikista kiinnostuneita ja riittävän hyväkuntoisia toimijoita – asukkaita, asiakkaita, omaisia ja työntekijöitä – jotka saattoivat tulla paikalle jakamaan vastuuta ryhmän ohjaamisesta. Näin he saivat musiikkitoiminnan pysymään käynnissä palvelukeskuksen omilla resursseilla ilman, että olisivat olleet riippuvaisia ulkopuolisten musiikinohjaajien saatavuudesta. Samalla toimintamalli vahvisti väistämättä asukkaiden ja henkilökunnan välistä yhteistoimijuutta, joka tasavertaisesti heitä musiikillisina toimijoina, toi näkyviin heidän yhteisen musiikillisen asiantuntijuutensa mahdollisuuksia ja loi pohjaa asiakaslähtöiselle ja moniammatilliselle muutosten eteenpäin viemiselle jatkoa ajatellen.

Ajan käytöllisiä haasteita ratkottiin Musiikkimootorit-toiminnassa jakamalla ohjausvastuuta, mutta kulttuurikuntouttajien ja muiden hoivatyötä tekevien kohdalla ajan puute selvästi rajoitti toimintaa ja toimijuutta. Henkilöstöressurssien puutteen mukanaan tuomat hankaluudet, eettiset ongelmat ja psykososiaalinen kuormitus nousivat säännöllisesti puheeksi Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen lähipäivien keskusteluissa. Koulutukseen osallistuessaan hoitajat tarvitsivat aikaa varsinaisen kulttuuritoiminnan toteuttamisen lisäksi toiminnan suunnittelemiseen, materiaalien hankkimiseen, asukkaiden kuljettamiseen, tiedon jakamiseen, muiden työntekijöiden innostamiseen ja verkostojen rakentamiseen. Hoitajat saivat osallistua Kulttuurikuntouttajat-koulutukseen työajallaan ja olivat tyytyväisiä siihen, että koulutus tarjosi aikaa itselle oppia ja kokeilla uusia menetelmiä. Kulttuuritoiminnan suunnittelu ja materiaalihankinnat sekä tehtävien kirjoittaminen täytyi kuitenkin hoitajien mukaan tehdä omalla ajalla, sillä työaika ei riittänyt niihin. Käytännössä työajalla ei hoitajien kokemuksen mukaan useinkaan ollut aikaa toteuttaa muuta kuin pakolliset hoitotoimenpiteet, ja ajan etsiminen kulttuurille oli haastavaa. Myös Kulttuurikuntouttajat-koulutusta suunnitelleet ja koulutuksessa opettaneet esimiehet olisivat halunneet osallistua enemmän varsinaisiin koulutuspäiviin, mutta eivät

ajan puutteen vuoksi päässeet paikalle kuin parina koulutuspäivänä. Lähiesimiesten mahdollisuudet vaikuttaa käytettävissä oleviin henkilöstöresursseihin olivat pienet, sillä päätökset henkilöstön määrästä tehtiin ylemmällä tasolla. Tarvittaessa lähiesimiehet saattoivat kuitenkin esimerkiksi lisätä yhden ylimääräisen työntekijän ajoissa tiedossa olevaa iltatapahtumaa varten.

Kuten olen tuonut esiin osaamista koskevassa luvussa 4.2.4, ajan puutteesta puhuttaessa lähiesimiehet korostivat ajankäyttöön liittyvän osaamisen merkitystä, sillä henkilöstön osaamiseen lähiesimiehet kykenivät vaikuttamaan. Lähiesimiesten mukaan hoivatyötä tehtäessä ei saanut jäädä kiinni rutiineihin tai ajatukseen kiireestä ja ajan puutteesta, vaan työtettä kehitettiin kohti spontaaniutta, joustoa ja tilannetajua sekä kykyä toteuttaa kulttuuritoimintaa silloin, kun sille aukesi sopiva hetki. Kun hoivayksiköiden arkisissa hetkissä tartuttiin asukkailla ja henkilökunnalla olevaan osaamiseen, kulttuuritoiminta tuli sujuvasti osaksi hoitoyksiköiden arkea eikä sille välttämättä tarvinnut olla erikseen järjestettyä ajan-kohtaa aikataulussa. Lähiesimiesten mukaan toivottavaa oli, että musiikki ja muut kulttuurin muodot pääsisivät sisään hoitotoimenpiteisiin ja että ne nähtäisiin siten enemmän ajan säästämisen keinoina kuin ajan tuhlaajina. Siten arkisen musiikki- ja kulttuuritoiminnan keinoin kehitettiin hetkessä elävää työn tekemisen tapaa ja toimintakulttuuria, jossa asioita voitiin toteuttaa myös improvisoiden, kuten yksi lähiesimiehistä kertoo:

Sitähän sitä mieltii juuri tätä ajankäyttöä, että kun aattelee, että kuitenkin jos on yksikkö, jossa asutaan ja siellä ne perustoiminnot, kun ihmiset ei pysty niihin itse, niin nehän täytyy hoitaa, ei siitä mihinkään pääse. Niin sitten ... ei siinä oo mitään muuta mahdollisuutta kuin se, että, et tavallaan ... koko ajan siinä toiminnassa on sisällä suoraan jo se kulttuuri. Eli tavallaan kun kävelet, niin saatat laulaa. Et se täytyy ihan oikeesti päästä siihen sisälle, toimintaan sisälle sen kulttuurin. Että se ei oo hetki sillon tällön, vaan se koko ajan elää. Joku voi lausuu sen runon siinä matkallansa, mutta sitten on myöskin näitä tunnelmointihetkiä, jolloin sitten toteutetaan isommalla porukalla jotain. (Haastattelu 2.9.2015.)

Tavoitetilanteessa kyse ei ollut enää erillisestä kulttuuritoiminnasta, vaan toimintakulttuurista, jossa pienet luovat hetket saattoivat lähteä liikkeelle ex tempore kenestä tahansa yhteisön jäsenestä, tilanteen ja tunnelman mukaan. Yksi lähiesimiehistä kuvasi yksiköissä

järjestetyn toiminnan olevan parhaimmillaan sellaista, jossa vuoron perään jokainen antaa ja jokainen saa. Tällä he tarkoittivat henkilökunnan ja musiikkimoottoreiden lisäksi myös huonokuntoisempia asukkaita ja heidän laulu-, runonlausumis-, tarinankerronta- ja kammansoittotaitojensa käyttöön ottamista. Näin musiikki- ja kulttuuritoiminta saattoi toimia hoivayksikössä sosiaalisena alustana, jossa kaikkien osallistujien elämäkokemus sekä potentiaalinen osaaminen ja luovuus pääsivät käyttöön. Esimiehen kannattelemana yhteisön jäsenten osaaminen muodosti heidän elämähistorioistaan ammentavan pohjan sille, mitä kaikkea toimintaa yksikössä oli mahdollisuus toteuttaa ilman ulkopuolelta tulevia taiteen ja kulttuurin ammattilaisia. Samalla arjen rikastaminen ja estetisointi kytkeytyivät syvätasolla hoivayksiköiden toimintakulttuurien kehittämiseen, jota tehtiin yhdessä kaikkien osallistujien taidoilla ja ehdoilla.

Hoitotyön arjessa oli edelleen hidasteita, jotka ohjasivat pitämään kiinni totutuista toimintatavoista. Yksi merkittävä tekijä oli lähihoitajien koulutus, ja eräs lähiesimiehistä pohtikin oppilaitosten merkitystä perinteisen työkulttuurin ylläpitäjänä seuraavasti:

Me ainakin sosiaali- ja terveyspalveluissa ollaan niin orientoiduttu koulun kautta nimenomaan siihen, että se on sitä hoitotyötä, ja jos jotakin muuta tehdään, niin ei anna edes itelleen lupaa tehdä sitä, vaan se pitää olla sitä hoitotyötä, joka koetaan siksi oikeaksi työksi. Vaikka hoidollisesti sillä kulttuurilla voidaan tehdä niin paljon hyvää. (Haastattelu 2.9.2015.)

Toisaalta toinen esimiehistä toi keskusteluun näkökulman, kuinka lähihoitajaopiskelijat ovat nykyään hyvinkin avarakatseisia ja koulutettuja myös kulttuurisissa lähestymistavoissa, kun he tulevat työharjoitteluun. Työtä tehdessään opiskelijat kuitenkin omaksuvat helposti työyksiköissä vallalla olevia hoitotyön tapoja, mikä saattaa viedä sekä opiskelijoiden omaa ammatillista toimijuutta että potentiaalista työkulttuurin muutosta taaksepäin. Opiskelijat saattavat aluksi epäröidä hoivayksiköissä vallalla olevaa työkulttuuria, että ”kylläpä nää nyt kohtaa vähän rumasti”, mutta pian opiskelijat selviytyäkseen alkavat matkia yksikön toimintatapoja eivätkä kykenekään tuomaan yksiköihin sitä tuoretta osaamista, jota heillä olisi. Yksilöiden, varsinkaan yhteisön ulkopuolelta tulevien, on mahdotonta viedä muutosta eteenpäin ilman, että ajatukset ja ideat saavat laajempaa tukea, ja ilman niiden toteuttamiseen tarvittavia resursseja.

Ajan ohella kulttuuritoimintaan käytettävissä olevan rahan rajallisuus oli jatkuvasti läsnä kehittämisprosessien aikana. Lähiesimiehillä oli yleisellä tasolla vähän mahdollisuuksia vaikuttaa käytettävissä olevan rahan määrään. He saattoivat kuitenkin olla mukana vaikkapa päättämässä siitä, että vanhuspalveluille tullut perintöraha saatiin suunnattua kulttuuritoimintaa varten. Lähinnä lähiesimiehet kuitenkin ohjasivat työntekijöitä miettimään, miten jo olemassa olevia resursseja voitiin hyödyntää paremmin tai kuinka verkostot voisivat tarjota toiminnassa tarvittavat materiaalit. Lähtökohtaisesti lähiesimiehet näkivät kulttuurisen työotteen asenteena ja lähestymistapana, joka ei välttämättä tuottanut lisäkuluja:

*Lähiesimies 1: Ja sit jos puhutaan kireestä taloustilanteesta ja muustakin, et taval-
laan kun et ei voida toteuttaa, kun ei oo rahaa, mutta tämä ei maksa.*

*Lähiesimies 2: Mitään, niin. Tähän ei tarvita rahaa. Uskallusta ja halua. (Haas-
tattelu 2.9.2015.)*

Käytännössä kulttuuritoiminnasta tuli usein kuitenkin pieniä kuluja, joiden kattamiseen tarvittiin rahaa. Kumpikin tähän tutkimukseen liittyneistä kulttuurihyvinvointipalveluiden kehittämisprojekteista sai hankerahaa, mutta se oli suunnattu ensisijaisesti opettajien ja koordinaattorin palkkakuluihin. Musiikkimootoreissa rahaa käytettiin lähinnä laulansanojen kopiointiin. Kulttuurikuntouttajat tekivät omissa yksiköissään monenlaisia käytännön välitehtäviä ja isomman kehittämistehtävän. Koulutuksen välitehtävät pyrittiin luomaan sellaisiksi, ettei niistä aiheutunut kuluja yksiköille, mutta kehittämistehtävät olivat työntekijöiden itse ideoimia, jolloin kulutkin riippuivat siitä, mitä työntekijä tahtoi toteuttaa. Yhdessä laulaminen ja tanssiminen, kirjan lukeminen, blogin kirjoittaminen sekä lasten ja vanhusten yhteen tuominen onnistuivat usein ilman minkäänlaisia lisäkuluja. Toisaalta osa kehittämistehtävistä vaati hankintoja: esimerkiksi elämänkaarikansioita ja yhteislaulukansioita varten oli hankittava kansioita, kuvataidetyöpajoja varten maalausvälineitä sekä metsähuonetta varten muun muassa tapettia, maalia ja verhoja. Kaikkiin kulttuurikuntouttajien kehittämistehtäviin löytyivät rahat oman esimiehen luvalla oman yksikön käyttömenoista. Hintavamman metsähuoneen kohdalla kustannukset päätettiin jakaa kahdelle vuodelle siten, että tila laitettiin kuntoon kuluvan vuoden budjetista ja huonekalujen sekä rekvisiitan hankkiminen jätettiin seuraavalle vuodelle.

Oikeastaan yllätyin siitä, että kulttuurikuntouttajat löysivät rahoituksen niin monelle pienimuotoiselle toiminnalle juuri oman yksikkönsä käyttömenoista. Olen ollut kulttuurihyvinvointialalla 2010-luvun ajan ja törmännyt usein siihen keskusteluun, että kulttuuritoimintaa ei saada rahoitettua käyttömenoista, vaan aina on haettava erillisiä projektirahoituksia, jotta jotain uutta toimintaa saadaan toteutettua. Tämä positiivisesti yllättänyt tilanne laittoikin miettimään, suhtauduttiinko juuri noissa yksiköissä erityisen positiivisesti kulttuuritoimintaan, kun he olivat alun perinkin tarjonneet työntekijälleen mahdollisuuden osallistua Kulttuurikuntouttajat-koulutukseen. Pidän tätä todennäköisenä syynä. Lisäksi alueellisessa Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa mukana oleminen saattoi parhaimmillaan aiheuttaa yksiköille positiivista painetta saada omien työntekijöiden ideoita toteutumaan ja näkyville. Mietin kuitenkin myös, että kenties koulutuksen ja vertaisryhmän tuen ansiosta kulttuurikuntouttajat osasivat pitää puoliaan ja perustella toimintansa vaikutukset esimiehelleen poikkeuksellisen hyvin.

Osa tutkimukseen osallistuneista lähiesimiehistä toivoi, että kulttuurinen osaaminen olisi voitu huomioida paremmin työntekijöiden palkkauksessa. Ryhmäkeskustelussa lähiesimiehet pohtivat yhdessä sitä, onko tilanne työntekijöille epätasa-arvoinen, kun kaikki saavat saman peruspalkan eikä lisäosaamisesta, kuten vaikkapa opiskelijoiden ohjaamisesta tai taide- ja kulttuurimenetelmien osaamisesta, voida maksaa lisäkorvausta: ”Et arvostetaanko me sitä... että on muitakin ulottuvuuksia kuin vaan se perustyö ja semmonen vähän mekaaninen työ. Vai onko palkittavissa ulottuvuus, että oot tämmönen luova ja mahdollistaja ja soveltava, että hoitotoimissa voit oikeesti soveltaa monennäköstä?” Ainakaan haastatteluhetkellä erityisosaamista ei voitu huomioida palkanmaksussa, eikä muutosta tilanteeseen ollut näköpiirissä. Siten kulttuuritoiminnan toteuttaminen oli enemmän yksittäisten hoivatyöntekijöiden sisäisen motivaation varassa, kun ulkoisia motivointikeinoja, kuten parempaa palkkaa, ei voitu luvata eikä niiden avulla voitu todentaa kulttuurityön arvostusta.

Muutosten tekeminen kulttuuritoimintaan varattavien ajallisten ja taloudellisten resurssien kohdalla tapahtuu hitaasti. Kuten jo aiemmin mainitsin, aineistossani resurssien puutetta koskevien keskustelujen rinnalla kulki kuitenkin koko ajan keskusteluja siitä, että aikaa ja materiaalisia resursseja on, jos vaan niitä osataan käyttää ja organisoida paremmin. Resurssien käyttämisen yhteydessä nousee hyvin esiin se, kuinka monitahoisia yksittäiset asiat, kuten aika, saattavat olla: Kulttuurisessa vanhustyössä esimerkiksi aika oli tarvittava

resurssi, jonka organisointiin tarvittiin osaamista (luku 4.2.4), johon kytkeytyi työntekijän motivaatioon ja ammatilliseen identiteettiin liittyvää tehtävien priorisointia (luku 4.2.5). Tämä osaaminen yhdistyi myös yksiköiden toimintakulttuurisiin arvostuksiin ja tottumuksiin: siihen, kuinka aikaa oli totuttu käyttämään ja kuinka sitä oli sallittua käyttää. Osaamisen lisäämisen ja ammatillisen identiteetin muodostamisen kohdalla muutoksia tapahtui nopeammin, mutta kenties niillä alueilla tapahtuvat muutokset pohjustivat tulevia resursointia koskevia muutoksia. Nämä moninaiset resursointiin liittyvät, risteilevät näkökulmat on hyvä pitää mielessä, sillä niin usein arkipuheessa kulttuurisen vanhustyön kehittämisen esteenä nähdään vain ja ainoastaan resurssien puute.

Kaikissa palvelukeskuksen yksiköissä oli käytössä yhtenäinen hoito- ja palvelusuunnitelma, jonka tuli olla asiakkaalle toteutettavan hoivan tukirunko. Hoito- ja palvelusuunnitelman tekemiseen osallistui asukkaan ja hänen omaistensa kanssa asukkaan omahoitaja ja sairaanhoitaja. Suunnitelmassa kysyttiin asukkaan harrastuksia, mitä harrastuksia hän toivoi voivansa jatkaa sekä sitä, miten harrastusten jatkaminen suunnitellaan tapahtuvaksi palvelukeskusolosuhteissa. Kulttuuri- ja harrastustoimintaan osallistumista seurattiin siten jossain määrin potilastietojärjestelmän avulla, oli kyse sitten säännöllisestä Musiikkimootoreihin osallistumisesta tai satunnaisemmasta toiminnasta, kuten yksi lähiesimiehistä kuvasi: ”Mä oon laittanut nyt tänne tämmöset tavat ja tottumukset -kohdan, mis on harrastukset, mieli-puuhut, asiat ja tekemiset, jotka ilahduttavat. Niin jos se on se musiikki, mikä ilahduttaa tai se on ollu se harrastus tai muuta, niin kyllähän se pitäis sitten tossa näkyä.” Harrastusten ja mieltymysten kirjaamisella hoitoprosessia ohjaavaan hoito- ja palvelusuunnitelmaan pyrittiin tukemaan asiakaslähtöistä työtettä sekä vahvistamaan ikääntyneen omannäköisen arjen toteutumista ja hänen hyvinvointiaan (Siponkoski 2020, 4).

Lähiesimiehen mielestä potilastietojärjestelmä sopi kuitenkin huonosti asumispalveluiden käyttöön ja elämän laadun mittaamiseen, sillä se oli ”enemmän terveydenhuoltolähtöinen”. Järjestelmä oli valtakunnallinen, mikä tarkoitti, että järjestelmään määritellyt väliotsikot oli määritelty valtakunnallisesti yhdenmukaisiksi eivätkä esimiehet voineet vaihtaa niitä sen enempää omaan toimintaansa sopiviksi. Lähiesimiehen kertoman mukaan kulttuuritoimintaan osallistuminen kirjattiin ylös osaksi aktiviteettia edistävää toimintaa, mutta sitä ”ei kirjata niin, että tavallaan tehtäs jollakin tapaa seurantaa puhumattakaan toimintakykyä ylläpitävästä seurannasta”. Kulttuurikirjaamisen käytännöt

olivatkin järjestelmän epäsopivuuden vuoksi vaihtelevia, ja epäselväksi jäi, mikä merkitys oli sellaisen toiminnan kirjaamisella, jonka vaikuttavuutta ei seurattu osana hoito- ja palvelusuunnitelman toteutumista. Kirjaaminen ja arviointi ovat kuitenkin keskeisessä roolissa sosiaali- ja terveyspalveluissa, sillä hoito- ja palvelusuunnitelmien tarkoituksena on ohjata koko vanhustyön prosessia (Siponkoski 2020, 3).

Yhdeksi keinoksi paikallisen hoitokulttuurin kehittämiseen näimme Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen ohjausryhmän kesken sen, että koulutuksen suunnittelu ja toteutus pohjautuivat paikallisten sote-, kulttuuri- ja koulutusalojen ammattilaisten yhteistyöhön. Tällä tavoittelimme monialaisen ja kollektiivisen kulttuurihyvinvoinnin asiantuntijuuden kehittymistä niin hoivayksiköissä, sote-organisaatioissa kuin Sastamalan kaupungissakin. Hyvinvointipalvelujen tuottamisen nähtiin pitkään kuntahallinnossa kuuluvan ainoastaan sosiaali- ja terveyssektorille (Varho 2010, 19). Viime vuosien aikana on kuitenkin vahvistunut käsitys, jonka mukaan kunnan asukkaiden osallisuuden sekä hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen tulee huomioida kaikilla kunnan toimialoilla, myös kulttuuri- ja vapaa-aikapalveluissa sekä kansalaisopistoissa ja kirjastoissa.

Kulttuuripalvelujen, kansalaisopiston sekä vanhus- ja vammaispalvelujen yhteistyössä toteuttama Kulttuurikuntouttajat-koulutus sai hankkeen ohjausryhmän jäsenet huomaamaan, miten paljon erilaista osaamista oman kaupungin alueella olikaan. Ohjausryhmäläisten mukaan paikalliset asiantuntijaresurssit saatiin uudella tavalla käyttöön, kun paikalliset toimijat rakensivat itse koko palveluketjun alkuideasta loppukäyttäjälle asti. Ohjausryhmäläiset olivat myös ylpeitä uudesta taidelähtöisestä koulutustuotteesta, konseptista, jota voitiin hyödyntää jatkossakin, yhdessä jalostettavilla tavoilla. Koulutus tarjosi onnistumisen kokemuksia myös ohjausryhmään kuuluneille lähiesimiehille ja lisäsi uskoa ja innostusta paikallisten yhdessä toteutettavien hankkeiden tekemiseen jatkossa. Kun kulttuurihyvinvoinnin tietotaitoa luotiin kollektiivisesti, se myös kasvoi kollektiivisesti ja tässä tapauksessa ennen kaikkea paikallisesti. Jaana Parviaisen (2006, 156) mukaan kollektiivinen tiedonrakennus on hyödyllistä ja jopa välttämätöntä asiantuntijuudelle sinänsä, ei vain asiantuntijoille tai organisaatiolle. Monitoimijaisessa kulttuuri-, koulutus- ja sote-sektoreiden osaamista kokoavassa keskustelussa ja reflektiossa ideat hioutuivat ja kokemukset jalostuivat aina askeleen eteenpäin kohti käytännöllisiä ratkaisuja ja laajempaa paikallista toimintakulttuurin muutosta.

Tässä luvussa käsittelin kulttuurista vanhustyötä muutostoimijuuden ja hoiva- ja työku-
lttuureiden kokonaisvaltaisen muutoksen näkökulmasta. Toin esiin Musiikkimoottoreiden
vertaisohjaajan ja häntä tukevan lähiesimiehen kumppanuuden ja verkostomaisen yhteis-
toimijuuden kehittämisen, jossa kummankin taitojen yhdistämisellä saatiin sekä uutta
toimintaa että uudenlaisia ajattelu- ja toimintamalleja palvelukeskukseen. Kuvasin myös
kulttuuritoiminnan vaikutusta hoivakulttuurin kehittämiseen ja toisaalta sitä, millaista
hoivakulttuurin muutosta ja millaisia resursseja tarvittiin, jotta kulttuuritoiminnan to-
teuttaminen ja sitä kautta tapahtuva vanhustyön kehittäminen olivat mahdollisia. Lopuksi
käsittelin vanhustyön moniammatillistumista eli sitä, kuinka hoivatyön ammattilaisten
yhteistyö kulttuuri- ja koulutusalojen toimijoiden kanssa teki vanhustyöstä muidenkin
kuin sote-ammattilaisten toimintakentän. Kulttuurisen vanhustyön kehittäminen oli osa
laajempaa, jatkuvasti käynnissä olevaa hoito-, hoiva- ja työku-
lttuurin muutosta, joka tapahtui useammasta suunnasta, erilaisilla menetelmillä ja monien eri alojen välisenä
yhteistyönä.

5 Johtopäätökset ja pohdinta

Tässä luvussa vedän yhteen tutkimuksen tuloksia ja pohdin, mitä annettavaa niillä on kulttuurisen vanhustyön kentän kehittymiselle. Pohdin myös tutkimuksen kontribuutiota teoreettiseen ja menetelmälliseen keskusteluun sekä mahdollisia jatkotutkimussuuntia.

5.1 Toimijuus ja sen tukeminen kulttuurisessa vanhustyössä

Kulttuurinen vanhustyö tarjoaa tutkimuksen tulosten perusteella alustan toimijuuden moninaisten muotojen ilmentämiseen, tunnistamiseen, kehittämiseen ja tutkimiseen. Tutkimuksen tavoitteena on ollut kuvata, analysoida ja teoretisoida toimijuuden monimuotoisuutta kulttuurisessa vanhustyössä ja tarjota siten lisätietoa heille, jotka kehittävät työssään vanhuspalveluissa toteutettavaa musiikki- ja kulttuuritoimintaa tai tukevat muilla keinoilla vanhuspalveluiden asiakkaiden ja työntekijöiden toimijuutta. Tässä luvussa koan tuloksia yhteen sekä pohdin niiden käytettävyyttä kulttuurisen vanhustyön kentällä.

5.1.1 Erilaisia toimijoita sekä toimijuuden muotoja ja laatuja kulttuurisessa vanhustyössä

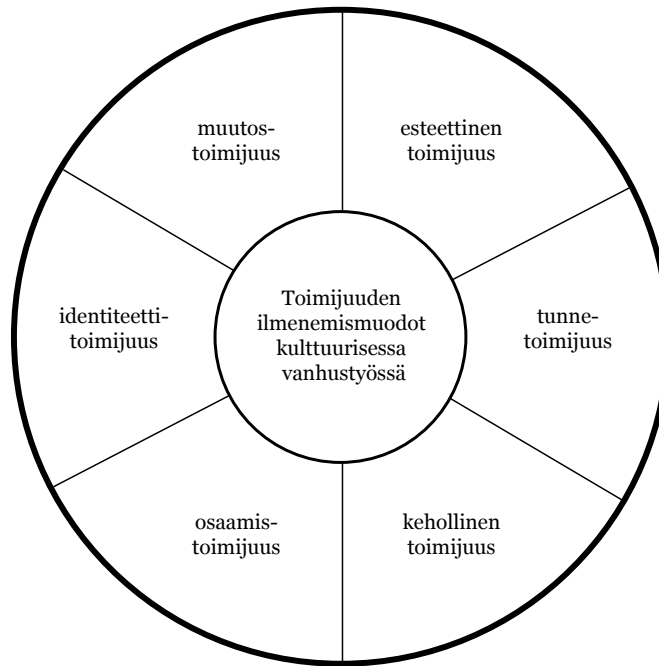
Koska toimijuus muotoutuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja siihen tarjoutuvat mahdollisuudet näyttäytyvät erilaisina eri rooleissa olevien henkilöiden näkökulmasta, olen tutkinut kulttuurista vanhustyötä ja siinä muotoutuvaa toimijuutta useiden toimijaryhmien näkökulmista: vanhuspalveluiden asiakkaat sekä vanhuspalveluissa työskentelevät hoivatyöntekijät ja lähiesimiehet ovat olleet tutkimukseen osallistujina ja sen kohteina. Lisäksi refleктоimalla omaa toimijuuttani olen sekä kuvannut omaa musiikin ammattilaisen hybriditoimijuuttani että peilannut ja tulkinnut toisten toimintaa ja toimijuuksia.

Tämän tutkimuksen kannalta olennaista on ollut nähdä meidät kaikki palveluiden kehittämiseen osallistuneet toimijoina arkirooleistamme ja toimintakyvystämme riippumatta. Ikääntyneet, hoivatyöntekijät ja lähiesimiehet ovat osittain näyttäytyneet myös yhteisöllisinä toimijaryhminä, joilla on yhdistävän historiallisen taustan, elämäntilanteen tai ammatillisen roolin kautta yhteisiä kokemuksia ja tavoitteita. Lisäksi tärkeää on ollut huomioida yhteisö – sote-organisaatio tai palvelukeskuksen yksikkö – toimijana, joka elää ja kehittää omaa toimintakulttuuriaan, tekee sen pohjalta arkisia ratkaisuja sekä kehittää asiantuntijuuttaan.

Vaikka tutkimuksen aikana kehitetyillä kulttuurihyvinvointipalveluilla – Musiikki-
moottoreilla ja Kulttuurikuntouttajilla – sekä palvelukeskuksessa toteutetulla kulttuu-

ritoiminnalla pyrittiinkin vaikuttamaan ennen kaikkea ikääntyneiden toimijuuteen ja huolehtimaan heidän kulttuuristen oikeuksiensa toteutumisesta, toimenpiteet vaikuttivat väistämättä monitoimijaisesti kohderyhmää laajemmin kaikkiin, jotka osallistuvat kulttuuritoimintaan jollain tavalla. Lisäksi mahdollisten vanhuspalveluiden toimintakulttuurissa tapahtuvien muutosten kautta kulttuuritoiminta saattoi aiheuttaa myös perhosefektejä: pieneltä tuntuvat teot saattoivat käynnistää tai olla osaltaan tärkeitä impulsseja suurissa toimintakulttuurisissa kehitysprosesseissa. Toisaalta henkilökohtaisella tasolla pienimuotoinenkin toimijuus osana kulttuurista vanhustyötä ja vanhuspalveluiden arkea tuntui merkitykselliseltä. Näistä syistä on olennaista huomioida mukana olevat toimijat ja heidän toimintaympäristönsä mahdollisimman laajasti. Tärkeää on kiinnittää huomiota myös siihen, kenellä ajatellaan lähtökohtaisesti olevan toimijuutta: onko se jokaisella oleva tarve, ominaisuus, potentiaali ja kyvykkyys, kuten tässä tutkimuksessa on lähtökohtana, vai onko se rajattu tietyissä, ehkä näkyvissä ja vastuullisissa rooleissa oleville? Se, kenellä nähdään olevan toimijuutta, kytkeytyy vahvasti siihen, millaisin tavoin toimijuutta tulkitaan ja tunnustetaan.

Koska toimijoiden tekemät valinnat ja valinnoilla olevat vaikutukset voivat suuntautua hyvin moniin erilaisiin elämän osa-alueisiin, toin tuloksissa teemoitellen esille kulttuurisessa vanhustyössä esiin nousevia toimijuuden ilmenemismuotoja. Näitä toimijuuden muotoja ovat aineiston perusteella olleet esteettinen, emotionaalinen, kehollinen, osaamiseen liittyvä, identiteettiin liittyvä ja muutokseen liittyvä toimijuus (ks. kuviota 6). Käytännön toiminnassa nämä erilaiset toimijuuden ilmenemismuodot väistämättä kytkeytyvät toisiinsa ja rakentuvat toistensa varaan. Eri toimijoilla ja toimijaryhmillä korostuivat erilaiset toimijuuden muodot, mutta aineistoni perusteella kaikki toimija(-ryhmät) – vanhuspalveluiden asiakkaat, hoivatyöntekijät ja lähiesimiehet sekä musiikin ammattilainen – olivat edustettuina kaikkien kuuden toimijuuden ilmenemismuodon kohdalla.

Kuvio 6: Toimijuuden ilmenemismuodot kulttuurisessa vanhustyössä.

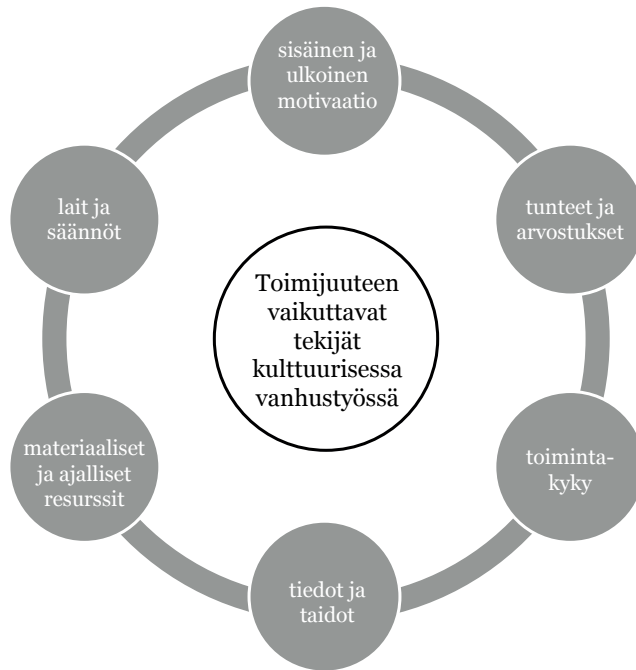
Eri toimijaryhmien kohdalla tunnistettiin ja tunnustettiin herkemmin erilaisia toimijuuden muotoja. Henkilökunnan silmissä ikääntyneet näyttäytyivät kenties helpoiten musiikki- ja kulttuuritoiminnasta nauttivina esteettisinä ja emotionaalisina toimijoina, joiden päivä piristyi laulamalla ja tanssimalla. Ikääntyneet saattoivat kuitenkin sen ohella olla edelleen osaajia ja oppijoita, jotka halusivat kehittää musiikillisia taitojaan, sekä muutoksen tekijöitä, jotka halusivat ohjata kanssa-asukkaitaan mukaan toimintaan ja järjestää palvelukeskuksessa uudenlaista toimintaa. Osaamistoimijuuden kohdalla on tärkeää huomata, että ikääntyneen tai edes vanhuspalveluiden työntekijän ei tarvinnut olla taide- ja kulttuurialan erityisosaaja käyttääkseen, kehittääkseen ja soveltaakseen kulttuuriosaamistaan omassa toimintapiirissään. Hoivatyöntekijät näyttäytyivät selkeästi osaajina, jotka kehittivät taitojaan taidelähtöisillä menetelmillä ja samalla tuunasivat työtään, työotettaan ja ammatillista identiteettiään. Aineiston perusteella näyttäytyi kiinnostavana se, että työntekijöiden – sekä hoivatyöntekijöiden että lähiesimiesten – oli hetkittäin hankala antaa itselleen lupa esteettiseen toimijuuteen eli siihen läsnä olevaan aistimiseen, kokonaisvaltaiseen kokemiseen ja nauttimiseen, joka juuri pohjimmiltaan mahdollisti uudenlaisen lähestymistavan työn tekemiseen ja edelsi uuden oppimista.

Edellä mainittujen teemojen ohella oli tärkeää kiinnittää huomioita erilaisten toimijuuksien laatuun kulttuurisessa vanhustyössä. Joskus toimijat ja toimijaryhmät näyttäytyivät selkeästi subjekteina, jotka edistivät aktiivisesti asioita, ohjasivat ryhmiä, rakensivat moniammatillisia verkostoja ja kehittivät toimintaa. Toisaalta toimijuus saattoi näyttää ulospäin passiiviselta koostuessaan enemmän pienistä tai sisäänpäin suuntautuvista teoista, kuten omaan kokemukseen tai tunteisiin vaikuttamisesta, hiljaisen tiedon siirtämisestä käytäntöön tai arjen ylläpitämisestä muutoksen edistämisen sijaan. Toimijuus saattoi olla myös yhden tai useamman taidemuodon teknistä osaamista. Tekemiseen lähtemisen sijaan toimijuus saattoi näkyä myös tekemisestä kieltäytymisenä, jos toiminta ei motivoinut tai ollut oman identiteetin ja arvomaailman mukaista.

Toimijuuden moninaisuuden vuoksi on tärkeää, että vanhuspalveluissa toimivat ja vanhuspalveluiden toimintaa kehittävät ovat tietoisia siitä, millaisia toimijuuden teemoja ja laatuja he tunnustavat ja arvostavat. Jos esimerkiksi aktiivisia ja ulospäin suuntautuvia toiminnan ja vaikuttamisen tapoja arvostetaan enemmän, niitä myös pyritään tukemaan enemmän kuin pieniä, sisäänpäin suuntautuvia tai arkea ylläpitäviä tekoja, jotka tulevat huomatuiksi kenties vasta silloin, kun ne puuttuvat. Se, millaiset toimijuuden muodot näyttäytyvät merkityksellisinä, kytkeytyy sekä sote-organisaatioiden ja hoivayksiköiden toimintakulttuuriin että yhteiskunnassa vallalla oleviin arvoihin ja asenteisiin. Jos toimijoiden monimuotoista ja kokonaisvaltaista kyvykkyyttä ei vallalla olevan ajattelun tai muiden toimijoiden osaamisen puutteen vuoksi tunnusteta, ei sitä myöskään osata arvostaa tai antaa tukea sen kehittämiseksi.

Toimijuus-käsitteen avulla pyrin tässä työssä tuomaan esiin, millaisin tavoin henkilöt ja yhteisöt vaikuttivat musiikki- ja kulttuuritoiminnassa ja -toiminnalla omaan ja yhteisönsä elämään. Pyrin tällä tietoisesti välttämään kuulumista siihen tutkimusgenreen, jossa musiikki, taide ja kulttuuri itsessään näyttäytyvät toimijoina ja vaikutusten aikaan saajina, kuten sanottaessa, että ”musiikki auttaa muistisairasta”. Toimijuuden avulla tuon esiin sen, että musiikki ei ole jotain ihmisestä irrallista, joka vaikuttaa heihin, vaan ihmiset itse ovat musiikillisia ja kulttuurisia toimijoita osallistuessaan musiikkitoimintaan, jossa he voivat vaikuttaa ja vaikuttua. Kun puhutaan musiikillisesta tai taidelähtöisestä toimijuudesta, toimija on olennaiselta olemukseltaan aina subjekti-objekti, koska taidetoiminnassa toimija itsekin niin selkeästi vaikuttaa. Toimijuusnäkökulmasta ajateltuna musiikin, taiteen ja kulttuurin vaikutukset syntyvät jokaisen tekijän omasta ja yhteisestä toiminnasta musiikin, taiteen ja

kulttuurin parissa. Musiikki-, taide- ja kulttuuritoiminta muodostavat sosiaalisen alustan, jossa osallistujien toimijuus pääsee toteutumaan ja vahvistumaan sekä ruokkimaan toisten toimijuutta. Kulttuuritoiminnassa ja taidelähtöisillä menetelmillä toimijat voivat muokata toimijuuttaan sekä yhteisön toimintakulttuuria siten, että erilaiset toimijuuden ilmentymät, muodot ja laadut pääsevät esiin aiempaa avoimemmin ja monimuotoisemmin.

Kuvio 7: Toimijuuden rakentumiseen vaikuttavat tekijät kulttuurisessa vanhustyössä.

5.1.2 Toimijuuteen vaikuttavat tekijät kulttuurisessa vanhustyössä

Koska toimijuus on aina tilanne- ja historiasidonnaista, olen tuonut tuloslukuissa esiin toimijuuden teemojen yhteydessä esiin niitä tekijöitä, jotka mahdollistivat, rajasivat ja muoivasivat toimijuuden ilmenemistä kulttuurisessa vanhustyössä. Näitä toimijuutta tukevia ja mahdollistavia tai osaltaan estäviä ja rajaavia tekijöitä ovat tämän aineiston pohjalta toimintakyky, osaaminen, tunteet ja arvostukset, motivaatio, lait ja säädökset sekä materiaaliset ja ajalliset resurssit (ks. kuviota 7). Kuvio 7: Toimijuuden rakentumiseen vaikuttavat tekijät kulttuurisessa vanhustyössä.

Tekijät painottuvat erilaisin tavoin eri toimijaryhmien kohdalla, joten toimijuutta tukevat toimintatavat on mietittävä aina yksilö- ja yhteisökohtaisesti – on mietittävä, kenen

toimijuutta tuetaan. Kulttuurisessa vanhustyössä toimijoilla oli toimintakykynsä ja roolinsa perusteella erilaisia mahdollisuuksia saada tukea ja päästä käsiksi resursseihin. Esimerkiksi ikääntyneiden kohdalla oli luontevaa ajatella, että heidän toimintakykynsä heikkeneminen rajoitti heidän toimijuuttaan, ja siksi heille oli tärkeää tarjota sekä fyysistä tukea, jotta he pääsivät osallistumaan kulttuuritoimintaan, että kulttuuritoimintaa heidän fyysisen toimintakykynsä kuntoutumisen tueksi. Henkilökunnan kohdalla oli helppo nähdä osaaminen ja uuden oppiminen resurssina, jota hoivatyöntekijät tarvitsivat ammatillisen toimijuutensa toteuttamiseen, ja siksi esimerkiksi Kulttuurikuntouttajat-koulutuksella vahvistettiin hoivatyöntekijöiden osaamista ja ymmärtämystä kulttuuritoiminnan vaikutuksista. Lähiesimiehen tehtävä oli huolehtia työntekijöiden pääsystä toimintaresursseihin, mutta he olivat sinänsä hankalassa välikädessä, että eivät kuitenkaan pystyneet paljontaan vaikuttamaan resurssien riittävyteen, vaan ennemminkin siihen, kuinka niitä käytettiin.

Toimijuuden ilmenemiseen ja sen tukemiseen vaikuttavat tekijät ovat käytännössä sidoksissa toisiinsa ja jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Siksi kehittämistyössä on hyvä pohtia, voidaanko eri tekijöillä ja niihin liittyvillä resursseilla täydentää tai kompensoida toisten puutetta. Esimerkiksi jos aika on rajallista, voidaanko toiminnan ja toimijuuden mahdollisuuksia lisätä kasvattamalla sellaista osaamista, jossa kulttuuritoimintaa upotetaan arkeen niin, ettei aikaa kulu aiempaa enempää vaan sitä ehkä jopa säästyy. Toisaalta yksikössä käytettävissä olevien resurssien määrää voidaan lisätä myös kehittämällä työntekijöiden verkosto-osaamista, sillä useamman tahon resursseja yhdistämällä voidaan yhteistyössä vastata sekä oman yksikön että muiden toimijoiden kannalta oleellisiin tavoitteisiin. Kuten olen jo aiemmin maininnut, on myös tärkeää pitää silmät avoimina sille, ketkä nähdään osaajina ja millä tavoin hahmotetaan asiakkailta jäljellä olevan toimintakyvyn arvoa. Vaikka ikääntyneen fyysinen toimintakyky olisi heikentynyt, rakkaus musiikkiin tai vaikkapa runonlausuntaan voi saada jäljellä olevan toimintakyvyn ja osaamisen aktiiviseen käyttöön sekä itsen että yhteisön muiden jäsenien iloksi ja hyödyksi, mikäli hoivayhteisön toimintakulttuuri mahdollistaa asukkaiden omaehtoisen luovuuden esiin tuomisen.

Myös työntekijöiden motivaation ja kulttuuritoimintaa koskevien rakenteellisten asiakirjojen ja järjestelmien välillä on tärkeä kytkös. Koska lainsäädäntö ei ole kulttuurihyvinvointialalla vielä kehittynyt huomioimaan toiminnan tärkeyttä ja sen tarvitsemia resursseja, on toiminta monesti niiden työntekijöiden varassa, jotka ovat kiinnostuneita ja motivoituneita

kulttuuritoiminnasta. Kulttuuritoiminnan järjestämisestä tai taidelähtöisten menetelmien osaamisesta ei tämän aineiston valossa pystytä palkitsemaan ainakaan rahallisesti, joten toiminnan ylläpitäminen vaatii työntekijöiltä vahvaa sisäistä motivaatiota. Tutkimuksen tulosten perusteella kulttuuritoiminta jää liian yksinäisiin käsiin, mikäli se jätetään heille, jotka vievät sitä innolla ja intohimolla eteenpäin. Siksi kulttuurihyvinvointiosaamisen huomioimista lainsäädännössä, strategioissa ja suunnitelmissa sekä työntekijöiden palkitsemisjärjestelmissä kannattaa kehittää edelleen.

Toimijuus kytkeytyy aina valtaan, valta-asemiin ja rooleihin. Kenttätyössä ja aineistoa läpikäydessäni törmäsin tilanteisiin, joissa palvelukeskuksessa työskentelevän henkilökunnan, myös minun itseni, oli helpompi tarjota ikääntyneille osallisuutta – mukaan tulemistä ja osana olemista – kuin toimijuutta, sillä toisin kuin toimijuus, osallisuus ei muuttanut yksikön dynamiikkaa, valta-asetelmia ikääntyneiden ja henkilökunnan välillä. Tähän samaiseen valta-asetelmaan saattoi liittyä myös se, että ikääntyneille tarjottiin helpommin kuntoutujan kuin osaaajan ja oppijan tai muutoksentehtäjän roolia. Musiikkimootorit-ryhmän arvo oli siinä mielessä ei-perinteinen, että se toi ikääntyneiden arkeen, erityisesti vertaisohjaajan kohdalla, mielihyvän ja virkistykseen rinnalle epävarmuutta, riskejä ja uudenlaisten tilanteiden kohtaamista. Turvallisuushakuisessa ja kaavamaisuuteen taipuvaisessa palvelukeskusympäristössä näitäkin ulottuvuuksia tarvitaan, sillä ne ovat osa aktiivista elämää. Aito asiakaslähtöisyys voi olla pelottavaa, jopa kapinallista, ja siksi mietinkin, uskalletaanko sitä kaikissa hoivayksiköissä todella haluta. Kenties kulttuurisen vanhustyön kehittämistä jarruttaa osaltaan juuri pelko tuntemattomasta, sillä kulttuuri- ja taidetoimintaan osallistuminen saattaa tuoda arkeen epämukavuusalueella olemista ja haastavia tunteita tai ohjata toimijoita etsimään uudelleen roolejaan ja vastuitaan hoivayhteisössä.

Tutkimusta kirjoittaessani olen miettinyt useaan otteeseen, kuinka pääsisimme vanhuspalveluita koskevissa keskusteluissamme eteenpäin siitä diskurssista, jossa vanhustenhoito näyttäänty vain resurssien riittämättömyyden ja vanhustyön kuormittavuuden kautta. Tutkimusaineistoni mukaan kulttuurinen vanhustyö pitää sisällään kauniita kohtaamisia ja merkityksellistä arkea, joka voi syntyä rajallisista resursseista riippumatta. Siksi puutediskurssin rinnalla on tärkeää korostaa myös toista olemassa olevaa diskurssia, jota voi kutsua runsausdiskurssiksi: tarvitaan keskustelua siitä kaikesta hyvästä, mitä tavallisessa suomalaisessa vanhustenhoidossa esimerkiksi kulttuurisen vanhustyön kautta

jo tapahtuu. Runsausdiskurssin näkökulmasta korostuvat ne pienet arkiset teot, jotka vahvistavat elämän ja työn laatua, merkityksellisyyttä ja mielekkyyttä. Näin myös musiikillisen ja taidelähtöisen osaamisen ja toimijuuden vahvistaminen voi tarjota vanhustyön kehittämiseen sopivia ratkaisuja tällaisena resurssiniukkana aikana.

5.2 Tutkimuksen kontribuutio teoreettiseen ja menetelmälliseen keskusteluun

5.2.1 Monimuotoinen ja monitieteinen toimijuus

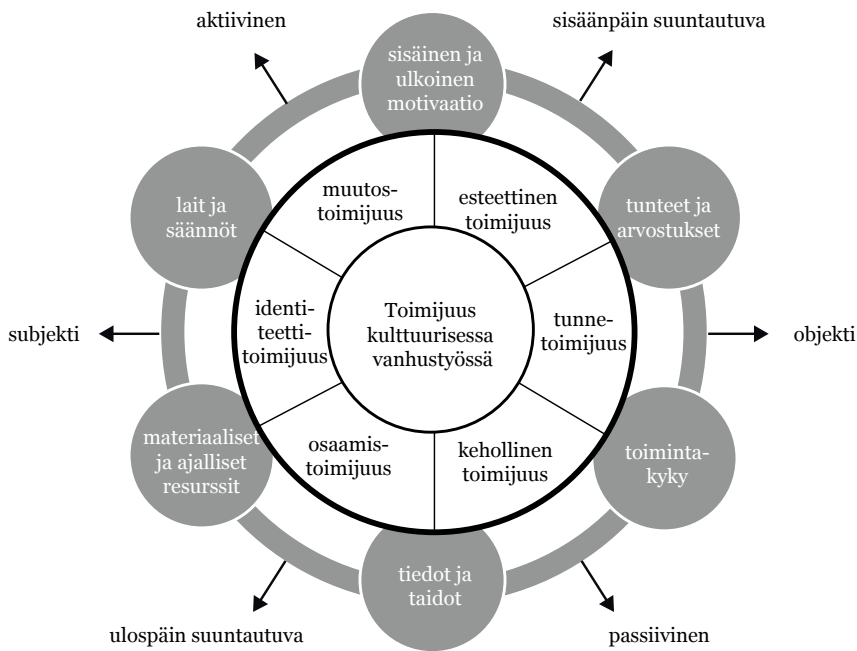
Olen hyödyntänyt tässä tutkimuksessa toimijuuskirjallisuutta useilta tieteenaloilta kyetäkseni kuvaamaan kulttuurisessa vanhustyössä ilmenevää ja rakentuvaa toimijuutta mahdollisimman monipuolisesti. Olen pyrkinyt saamaan näkyviin mahdollisimman suuren kirjon erilaisia musiikillisen ja taidelähtöisen toimijuuden ilmenemismuotoja yhdistämällä toimijuuskirjallisuutta sosiologiasta, sosiaaligerontologiasta, musiikkisosiologiasta, aikuiskasvatuksesta, musiikkikasvatuksesta ja fenomenologisesti suuntautuneesta kulttuurintutkimuksesta. Olen soveltanut teorioita siltä osin, kuin ne ovat tuoneet lisäymmärrystä käytännön työhön tai auttaneet käytännön projekteissa tuotetun tutkimusaineiston analysoinnissa. Vanhuspalveluiden hoivatyöntekijöiden toimijuutta analysoidessani kehitin myös uuden käsitteen – taidelähtöisen toimijuuden – jolla tarkoitan taidelähtöisin menetelmin eli taiteen ja kulttuurin keinoin tuettua ja kehittyvää toimijuutta. Käsite voi olla käyttökelpoinen jatkossakin silloin, kun tutkitaan taidelähtöisessä toiminnassa ilmenevää ja sen avulla tuettavaa toimijuutta, kontekstista riippumatta.

Analyysivaiheessa käytin apunani ennen kaikkea Jyrki Jyrkämän (2008) toimijuutta koskevia teorioita sekä Sidsel Karlsenin (2011) musiikillisen toimijuuden määritelmää, ja samalla muokkasin heidän toimijuuskaavioistaan omia versioitani vuoropuhelussa tutkimusaineistoni kanssa. Tärkeäksi erottavaksi tekijäksi suhteessa Karlsenin toimijuusmalliin nousi yksilöllisen ja yhteisöllisen tason vahva vuorovaikutus: Karlsen on taulukossaan huomionnut yksilöllisen ja yhteisöllisen tason, mutta jostain syystä tasot eivät ole suorassa vuorovaikutuksessa keskenään. Oman aineistoni pohjalta yksilöllinen ja yhteisöllinen taso olivat voimakkaassa vuorovaikutuksessa – yksilö toteutti tekemisiään suhteessa yhteisöön ja yhteisö taas koostui yksilöiden toiminnasta. Siksi käsittelin tulosluvussa 4.2 toimijuuden yksilöllistä ja yhteisöllistä tasoa saman otsikon ja niitä yhdistävän teeman alla. Lisäksi muokkasin toimijuuslinssin teemoja aineistoni pohjalta kulttuuriseen vanhustyöhön so-

piviksi (kuvio 6), sillä Karlсенin linssi on tarkoitettu kokemuksellisuuden kuvaamiseen musiikkikasvatuksessa. Tämän vuoksi lisäsin linssiin uuden teeman, muutostoimijuuden, kuvaamaan muutoksen tekemistä laajalla toimintakulttuurisella tasolla. Muokkasin myös Jyrkämän toimijuuden modaliteetteja käsittelevän kuvion kulttuurisen vanhustyön kontekstiin sopivaksi, kuvatakseni niitä konkreettisia aineellisia ja aineettomia tekijöitä, jotka vaikuttivat ikääntyneiden, hoivatyöntekijöiden ja lähiesimiesten toimijuuteen sekä omaan musiikin ammattilaisen musiikilliseen ja taidelähtöiseen toimijuuteeni (kuvio 7).

Valittuani toimijuuden tutkimukseni keskeiseksi käsitteeksi olen halunnut tuoda monialaisen ja aiempaa monimuotoisemman (musiikillisen) toimijuuden käsitteen mukaan etnomusikologiseen keskusteluun. Löytämäni tutkimuskirjallisuuden valossa toimijuus on käsitteenä ollut sivussa etnomusikologisessa tutkimuksessa, ja se on saatettu tulkita kapeasti yksilön toiminnaksi ja ominaisuudeksi. Tässä tutkimuksessa toimijuus on musiikillista, taidelähtöistä ja luovaa dynaamista toimintaa, joka tapahtuu yksilöä, yhteisöä ja ympäröiviä rakenteita yhdistävillä pinnoilla. Tässä kulttuuritoiminnassa yksilöt ja yhteisö sekä vaikuttavat että vaikuttuvat. Toimijuus näyttäytyy isona ja pienenä sekä aktiivisena ja passiivisena, ja se voi suuntautua sekä ulos- että sisäänpäin. Kulttuurisessa vanhustyössä toimijuus voi olla muun muassa oman positiivisen mielialan ylläpitämistä tai sellaisten tekojen tekemistä, jotka johtavat surun tunteiden läpi kulkemiseen, oman kehon aistimiseen tai uuden taidon oppimiseen. Toisaalta se voi olla yhteisössä tapahtuvaa, monialaista osaamista yhdistävää toimintaa, joka etsii uudenlaisia ratkaisuja hoivayhteisön haasteisiin. Vanhusten asumispalveluissa pieni, ylläpitävä ja arkinen feministisen kulttuuritutkimuksen suunnasta tuleva toimijuus korostuu, sillä ruokailuun ja puhtaanapitoon liittyvät rutiinit ovat olennaisia hyvän ja sujuvan arjen ja hoidon onnistumiseksi. Pieniä, luovia arkisia tekoja ja niiden saamia merkityksiä kuvaamalla ja analysoimalla tämä työ nostaa osaltaan näkyviin ”näkymätöntä”, huomaamatonta kohtaamista ja tekemistä, joka voi tehdä arjesta sujuvaa, antoisaa ja arvokasta sekä tuottaa hyvää elämää ja hyvinvointia.

Olen koonnut luvussa 5.1 kuvaamiani kulttuurisessa vanhustyössä ilmeneviä toimijuuden ulottuvuuksia toimijuuskompassiksi (ks. kuviota 8). Kokonaisvaltaista ja monimuotoista toimijuutta kuvaava toimijuuskompassi ohjaa tunnistamaan ja huomioimaan toimijuuden erilaisia ilmenemismuotoja (mustavalkoiset alueet), toimijuuden rakentumiseen vaikuttavia tekijöitä (harmaat alueet) sekä toimijuuden kaksisuuntaisia laatuja (nuolet).

Kuvio 8: Toimijuuskompassi kulttuurisessa vanhustyössä ilmenevän ja rakentuvan toimijuuden tunnistamisen, vahvistamisen ja arvioinnin tueksi.

Toimijuuskompassin tarkoituksena on auttaa tunnistamaan kulttuuritoiminnalla tuettavan toimijuuden erilaisia ulottuvuuksia, jotta niitä voidaan edistää ja jotta toimijuuden mahdollistavaa toimintakulttuuria ja toimintaympäristöjä voidaan kehittää. Toimijuuskompassia voidaan hyödyntää sekä yksilön että yhteisön toimijuutta vahvistavan kulttuuritoiminnan kehittämisessä ja tutkimuksessa. Toimijuuskompassin sisällöt on tuotettu tutkimusaineistoni perusteella, joten se onnistuu parhaiten kuvaamaan kulttuurisessa vanhustyössä ilmenevän ja rakentuvan toimijuuden erilaisia puolia. Toimijuuskompassista voi olla kuitenkin hyötyä myös muiden toimijaryhmien kanssa tehtävää musiikki-, taide- ja kulttuuritoimintaa suunniteltaessa, kehitettäessä ja arvioitaessa.

5.2.2 Kehittävä etnografia ja hybridiammatillisuus

Tätä tutkimusta tehdessäni olen luonut uuden tutkimuksellisen lähestymistavan, kehittävän etnografian, jossa olen yhdistänyt autoetnografiaa, osallistavaa etnografiaa ja kehittämisetnografiaa sekä kehittävää työtä. Kehittävän etnografian menetelmin olen tuottanut tiheää kuvausta toimijuuden ilmenemismuodoista ja niihin vaikuttavista tekijöistä kulttuurisessa vanhustyössä. Tiivistettynä kehittävässä etnografiassa toimijat luovat uusia

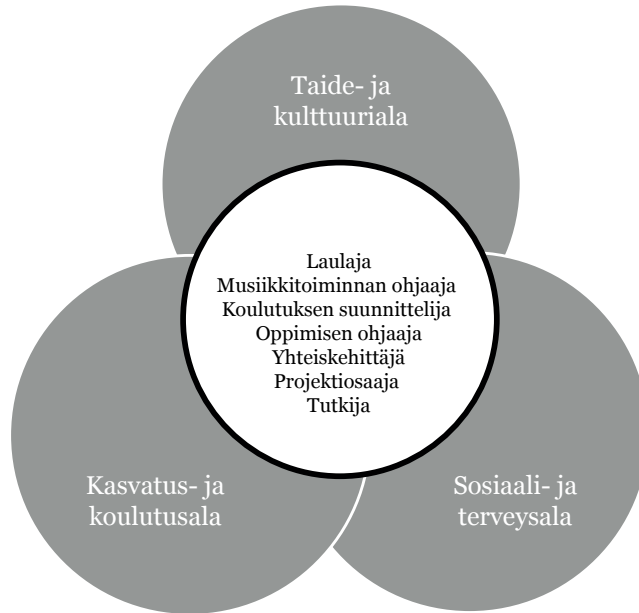
monialaisessa ja -ammattillisessa yhteistyössä toteutettavia palveluja tai toimintamalleja, joiden kehittämisprosessin avulla ja aikana kehitetään ja tutkitaan yhteistyön keskiössä olevaa ilmiötä. Kehittävä etnografia kuvaa ja pyrkii ymmärtämään ilmiötä toiminnan kehittämisprosessissa tuotettavan tiedon kautta ja tuottaa uutta tietoa sekä tiedeyhteisölle että toimintaa kehittäville yhteisölle jatkuvaa kehittämistä varten. Lähestymistapa nostaa esiin kehitetyn toiminnan yhdenvertaisena siitä tuotetun tutkimustiedon rinnalle ja tuo esiin kehittäjä-tutkijan näkökulman osana yhteistä kehittämistyötä.

Kehittävänä etnografina toimin hyvin monipuolisesti erilaisissa rooleissa. Aloitin tutkimuksen teon laulajana, kun kiersin improvisoimassa äänelläni muun muassa kouluissa ja vanhainkodin aulassa. Musiikkimooottoreissa ohjasin ikääntyneiden musiikkitoimintaa ja valmensin ikääntyneitä ottamaan vastuuta musiikkiryhmän ohjaamisesta jatkossa. Kulttuurikuntouttajissa minulla oli koulutuksen suunnittelijan ja oppimisen ohjaajan rooli, kun yhdessä kansalaisopiston suunnittelijaopettajan kanssa ohjasimme hoivatyöntekijöiden oppimisprosessia puolitoistavuotisen koulutuksen ajan. Projektikoordinaattorin roolissa ohjasin yhteiskehittämistä, hain rahoituksia ja raportoin: Musiikkimooottorien rahoituksen hain itse yhteistyössä SOTESin kanssa ja Kulttuurikuntouttajien rahoitusta olin hake-massa yhdessä Sastamalan kulttuuripalvelujen, SOTESin, Sastamalan Opiston ja Saskyn kanssa. Projektirahoituksia hakiessa ja niiden käytöstä raportoidessa kehittyi taito ajatella projektimaisesti, puhua hankekieltä sekä sanoittaa projekti niin, että se vastasi riittävästi niihin aihealueisiin ja tavoitteisiin, joita juuri se rahoittaja juuri sillä kertaa rahoitti. Sekä Musiikkimooottoreissa että Kulttuurikuntouttajissa kehitin taitoani toimia monialaisessa ja ammatillisessa ryhmässä ja opettelin hahmottamaan mukana olevia tahoja yhdistäviä kehittämistavoitteita sekä etsimään sanoja, jotka kaikki osallistujat ymmärtäisivät riittävän samalla tavalla. Koordinaattorin työssä olennaista oli myös verkostoitua ja tuoda osajia yhteen osaksi projektit toteuttavaa paikallista kulttuurihyvinvoinnin asiantuntijayhteisöä.

Tutkijana olen harjoitellut katsomaan tekemiämme asioita kauempaa ja suurempina kokonaisuuksina. Olen siirtänyt kokemuksiamme musiikintutkimuksen kielelle ja koonnut yhteen monialaista tutkimuskirjallisuutta toimijuuden monimuotoisuuden avaamiseksi. Tieteellisten esitelmien pitäminen, tieteellisten artikkelien kirjoittaminen ja lopuksi tutkimusyhteenvedon kirjoittaminen – näiden oppiminen on sisältänyt runsaasti monien, usein sanoittamattomienkin käytäntöjen opettelua. Näissä moninaisissa rooleissa

toimiessani olen kokenut haasteelliseksi vaihtaa ”kieltä” jatkuvasti (ks. myös Jäntti, Laakkonen ja Honkasalo 2021, 289): Tässä tutkimusprojektissa olen toiminut ikääntyneiden, hoivatyöntekijöiden ja ohjaajien, (lähi)esimiesten, taiteilijoiden, kulttuurijohtajan, sote-alan pedagogien ja hankerahoittajien sekä tutkimusyhteisön kanssa. Oma viesti on ollut muunnettava kontekstista riippuen aina sille kielelle, jota vastapuoli puhuu. Yksinkertaistaen musiikki- ja kulttuuritoiminta on ollut ikääntyneelle hauskanpitoa, hoitajalle kuntoutusta, sote-päällikölle hoivan laadun parantamista, taiteilijalle oman ammattitaidon laajentamista, kulttuurijohtajalle ja kulttuurialan rahoittajalle taiteen saavutettavuuden parantamista sekä tutkimuksen rahoittajalle musiikintutkimuksen soveltamista ikääntyvän yhteiskunnan haasteiden ratkaisemiseksi. Siksi on ollut opeteltava monenlaisia käsitteitä ja valikoitava tarkkaan, mitä niistä käyttää kenenkin kohdalla.

Tällaisen kulttuurisen vanhustyön parissa työskentelevän moniosaajan hybridiammatillisuuden tunnistaminen ja kuvaaminen sekä sen kytkeminen kehittävän etnografian lähestymistapaan on ollut yksi tutkimuksen lähtökohdista, mutta se on myös yksi tutkimuksen tuloksista. Tutkimus tekee näkyväksi, kuinka erilaisissa rooleissa monialaisella kulttuurisen vanhustyön kentällä työskentelevä musiikin ammattilainen voi toimia ja kuinka monenlaisia taitoja työn tekemiseen siten tarvitaan (ks. alla oleva kuviota).

Kuvio 9: Oma hybridiammatillaisuuteni kulttuurisen vanhustyön kentällä tämän tutkimuksen aikana. Kulttuurisessa vanhustyössä toimitaan monialaisella ja -ammattillisella kentällä, jossa oman tutkimukseni kohdalla yhdistyivät taide- ja kulttuuri-, kasvatus- ja koulutus- sekä sosiaali- ja terveysalat. Keskelle olen koonnut erilaista osaamista vaativia rooleja ja tehtäviä, joissa toimin tutkimusprosessin aikana.

Moninaisen työnkuvan haasteena on ollut työn yksinäisyys sekä omien rajojen säilyttäminen ja oman ydinosuamisen kirkastaminen (vrt. Jokitalo 2016, 264). Kasvaessani prosessin aikana mahdollisimman monenlaiseen osaamiseen ja mukautuessani moniammatilliseen toimintaympäristöön koin haasteelliseksi pitää kiinni omista rajoistani ja hahmottaa, mihin minun ammattiosaamiseni tulee riittää ja missä se on parhaimmillaan. Parhaiten rajanveto sujui silloin, kun sain tehdä työpariyhteistyötä toisen alan ammattilaisen kanssa, kuten Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen opetusta suunnitellessamme ja toteuttaessamme kävi. Asiantuntijaksi kasvamisen prosessiini liittyi jatkuva riittämättömyyden tunne, kunnes sain tätä yhteenvedoa kirjoittaessani kiinni ajatuksesta, että alojen väleissä liikuvana moniosaajana erityisosaamiseni syntyy juuri tästä eri roolien, toimintakenttien ja osaamispuolien kohtaamisesta, eikä minun tarvitse venyä jatkuvasti epämukavuusalueen ulkopuolelle kaikilla osa-alueilla. Loppujen lopuksi tohtorin tutkinnon tekeminen on ollut itselleni mahtava ammatillisen kasvun paikka, jonka aikana ammatillaisuuteni on laajen-

tunut yksittäisten esitysten ja työpajojen toteuttamisesta yhteisten kehittämisprojektien läpi viemiseen ja niiden tieteelliseen reflektointiin ja analysointiin. Prosessi on opettanut minut tekemään avoimemmin yhteistyötä eri alojen ammattilaisten kanssa, etsimään aktiivisesti paikkoja osaamisen jakamiselle ja tarttumaan apuun tilanteissa, joissa oma osaamiseni loppuu ja toisen osaaminen alkaa.

Tutkimusta tehdessäni olen kehittäväenä etnografina koettanut tasapainotella erilaisten kulttuurihyvinvointikentällä vaikuttavien diskurssien välillä. Yhtäältä olen etnografina tahtonut luoda tutkimuksellani lisää yksilöiden ja yhteisöjen kokemustietoon perustuvaa ruohonjuuritason ymmärrystä taiteen ja hoivan kohtaamisista. Toisaalta olen alusta saakka kokenut painetta tuottaa musiikki- ja kulttuuritoiminnalla ratkaisuja vanhuspalveluiden haasteisiin, koska olen kokenut, että vanhuspalveluissa toteutettua taide- ja kulttuuritoimintaa ja sitä koskevaa tutkimusta oikeutetaan ja rahoitetaan ennen kaikkea vaikuttavuuskärjellä. Tutkijan ja tutkimuskentän tarve asioiden ymmärtämiseen sekä yhteiskunnalta tuleva tarve ratkaisujen tuottamiseen osuvat parhaimmillaan hyvin yhteen, mutta nuo kaksi erilaista lähestymistapaa ovat osaltaan tuoneet myös ristivetoa tutkimustyön tekemiseen.

Hybridiammattilaisena ymmärrän kulttuurihyvinvointikentän ilmiöitä laajasti katsoessani niitä eri rooleissa eri toimijoiden näkökulmista, erilaisilta tasoilta ja vaihtuvilla käsitteillä. Tällainen toimintatapa ja toimijuus on itsessään merkityksellinen, sillä se pystyy näkökulmien sulautuessa yhteen tarjoamaan uudenlaisia, ammatti-, sektori- ja tieteenalarajoja ylittäviä näkökulmia ja ratkaisuja käsillä oleviin haasteisiin. Kulttuurihyvinvoinnin kentän ammattilaisten monimuotoisen toimijuuden reflektointiin olisikin hyvä tarjota aiempaa enemmän tukea laajasti eri taiteenalojen korkeakouluopetuksessa.

5.3 Toimenpide-ehdotukset

Edellä tarkastellun valossa esitän seuraavia kehittämistoimenpiteitä vanhuspalveluiden henkilökunnalle (1.), vanhuspalveluiden esimiehille (2. ja 3.), eduskunnalle (3.), kulttuurisen vanhustyön palveluiden tuottajille (4.) sekä taide- ja kulttuurialan korkeakouluille (5.):

1. Vanhuspalveluiden asiakkaiden toimintakyvyn ja toimijuuden tukeminen taiteen ja kulttuurin keinoin

Vanhuspalveluiden henkilökunta tunnistaa taiteen ja kulttuurin tarjoamat mahdollisuudet

ikäntyneiden toimintakyvyn eri osa-alueiden ylläpitämisessä sekä huomioi esteettisen – taide- ja kulttuuritoiminnassa ilmenevän ja vahvistuvan – toimijuuden merkityksellisenä osana ikääntyneiden kokonaistoimijuutta. Henkilökuntaideoi palvelutaloissa toteutettavaa taide- ja kulttuuritoimintaa yhdessä ikääntyneiden kanssa ja kannustaa heitä sekä osallistumaan yhteisölliseen toimintaan kokijana että jatkamaan omaehtoista taiteen ja kulttuurin harrastamista tekijänä. Koska henkilökunta näkee taide- ja kulttuuritoiminnan kuntouttavana toimintana, henkilökunnan edustajat kirjaavat ikääntyneiden kulttuuriharrastamisen järjestelmiinsä ja seuraavat toiminnan vaikutuksia asukkaiden toimintakykyyn ja hyvinvointiin.

2. Vanhuspalveluiden henkilökunnan taide- ja kulttuurisuhteen vahvistaminen

Vanhuspalveluiden esimiehet huomioivat taide- ja kulttuuritoiminnan osana henkilökunnan täydennyskoulutusta ja hoivayksiköiden työ- ja kulttuurin kehittämistä. Koulutuksilla vahvistetaan henkilökunnan taide- ja kulttuuriosaamista ja -suhdetta osana elinikäistä oppimista sekä ammatillista identiteettiä ja toimijuutta (ks. Koivisto ym. 2020, 3). Kulttuuriharrastuksen tuominen osaksi ammattiosaamista ja muuhun itselle mieluisaan taide- ja kulttuuritoimintaan osallistuminen edistävät työyhteisön hyvinvointia sekä työntekijöiden resilienssiä: mitä vahvemmaksi henkilökunnan luova ammatillinen toimijuus kehittyy, sitä enemmän henkilökunnan jäsenet kykenevät lukemaan muuttuvia tilanteita, luovimaan arjessa ja tekemään uudenlaisia ratkaisuja tilanteiden eläessä. Vanhuspalveluita tuottavat organisaatiot kehittävät työntekijöiden palkitsemisjärjestelmiä siten, että ne huomioivat myös taide- ja kulttuuriosaamisen sekä hoiva- ja työyhteisön innostamisen.

3. Kulttuurisen vanhustyön tukeminen lainsäädännöllä sekä sote-organisaatioiden toimintaa ohjaavalla strategisella suunnittelulla

Kun kulttuurisen vanhustyön toteuttaminen on henkilökunnan oman innostuksen ja ohjaavien suositusten varassa, ei kaikille ikääntyneille voida taata yhdenvertaisia mahdollisuuksia osallistua taide- ja kulttuuritoimintaan. Siksi, kun eduskunta seuraavan kerran uudistaa vanhuspalvelulakia, se velvoittaa vanhuspalveluita tuottavia organisaatioita tarjoamaan asiakkailleen taide- ja kulttuuripalveluja osana laadukasta ja hyvää hoitoa sekä vastaamaan asumispalveluiden parissa olevien asiakkaiden kulttuuristen oikeuksien toteutumisesta. Vanhuspalveluita tuottavat organisaatiot puolestaan huomioivat kulttuuriset ja luovat lähestymistavat strategiatasolla ja jatkuvuuden varmistamiseksi varaavat niitä varten re-

sursseja vuosittaisissa taloussuunnitelmissaan. Lisäksi vanhuspalveluissa kohdennetaan henkilöstöresursseja kulttuuriseen vanhustyöhön, virikkeelliseen arkeen sekä ikääntyneiden sosiaalisen toimintakyvyn ylläpitämiseen henkilöstömitoituksen kasvaessa vähitellen 0,7:ään tehostetussa palveluasumisessa sekä pitkäaikaisen laitoshoidon yksiköissä.

4. Toimijalähtöinen kulttuurihyvinvointipalvelujen kehittäminen

Kulttuurisen vanhustyön palveluja tuottavat sote- ja taideorganisaatiot huomioivat toimijalähtöisyyden palveluiden suunnittelemisessa, toteuttamisessa ja arvioinnissa. Toimijalähtöisessä kehittämisessä huomioidaan mahdollisimman monen ilmiöön kytkeytyvän toimijaryhmän näkemykset ja kehitetään palveluja siten, että ne tarjoavat mahdollisuuden näiden ryhmien toimijuuden vahvistamiseen, ilmentämiseen ja reflektointiin. Toimijalähtöinen toimintatapa tunnistaa erilaisia toimijuuden laatuja, kuten aktiivinen – passiivinen, kehittävä – ylläpitävä sekä ulospäin suuntautuva – sisäänpäin suuntautuva, eikä sen vuoksi odota eri toimijoiden tai toimijaryhmien toimivan samanlaisin tavoin ilmaistessaan toimijuuttaan. Lähestymistapa huomioi myös laajasti erilaiset toimijuuden ilmenemis- muodot, kuten esteettisen toimijuuden, tunnetoimijuuden ja kehollisen toimijuuden sekä osaamis-, identiteetti- ja muutostoimijuuden, ja tukee näiden vahvistamisessa. Laajassa mittakaavassa toimijalähtöiset lähestymistavat ohjaavat meitä kohti toimijuusyhteiskuntaa ja jatkuvassa muutoksessa tarvittavia innovatiivisia ratkaisuja.

5. Kulttuurihyvinvointi ja kulttuurinen vanhustyö osana taide- ja kulttuurialan korkeakoulupedagogiikkaa

Taidetta, kulttuuria ja luovia menetelmiä hyödynnetään vuosi vuodelta enemmän osana hyvinvoinnin ja terveyden edistämistä, kuntoutusta ja työn kehittämistä. Tällöin taiteen soveltava käyttö ja taidetoiminnan ohjaaminen hyvinvointiympäristöissä tarjoavat työllistymisen ja kehittymisen mahdollisuuksia yhä useammille taiteen ja kulttuurin ammattilaisille. Taide- ja kulttuurialan korkeakoulujen on huomioitava erilaiset kulttuurihyvinvoinnin kentät sekä soveltavan taiteen hybridiammattilaisuus koulutusohjelmissaan ja opetussuunnitelmissaan. Taide- ja kulttuurialan ammattilaisia on ohjattava tunnistamaan oman osaamisensa mahdollisuudet laaja-alaisesti ja heille on tarjottava valmiuksia moniammatillisilla terveyden, hyvinvoinnin ja kehittämisen kentillä työskentelemiseen (ks. myös Ilmola-Sheppard ym. 2021, 66–67). Suomi on ikääntyvä yhteiskunta, ja mikäli taide- ja kulttuurialan ammattilaiset ja korkeakoulut vastaavat osaltaan ikääntymisen mukanaan

tuomiin haasteisiin, voimme toimia jatkossa entistä enemmän kulttuurisen vanhustyön edelläkävijöinä ja tarjota osaamistamme myös kansainvälisesti.

5.4 Jatkotutkimusta ajatellen

Nostan tässä luvussa esiin niitä näkökulmia ja jatkotutkimusaihioita, jotka ovat tulleet mieleeni tutkimusprosessin aikana mutta joihin tarttumista käytettävissä oleva aika tai muut resurssit eivät ole mahdollistaneet. Ensimmäiset huomioni liittyvät tutkimuksellisiin lähestymistapoihin. Kuten olen edellisissä luvuissa kuvannut, tätä tutkimusta on leimannut vahvasti oma roolini monialaisella ja -ammattillisella kulttuurisen vanhustyön kentällä toimivana laulaja-opettaja-kehittäjä-tutkijana: näkökulma on laaja, ja tekijän saappaat ovat syvällä suossa. Moninäkökulmaisena ja monialaisena työnä tutkimuksen vahvuus on siinä, että se lähestyy valittua ilmiötä monipuolisesti ilman turhaa lokerointia. En ole minkään yksittäisen näkökulman, osallistujaryhmän tai tieteenalan asiantuntija, vaan asiantuntijuuteni on kulttuurihyvinvointialalle ominaista hybridiosaamista. Tutkimusprosessini perusteella suosittelen moninäkökulmaista laadullista tutkimusotetta käytettäväksi myös jatkotutkimuksissa. Moniroolisenä toimijana olen kokenut tutkimusprosessin kuitenkin työlääksi ja hetkittäin myös hyvin raskaaksi. Jatkotutkimusta tehdessäni ideaalitalanne olisi, että saisin lähestyä tutkimuksen kohteeksi valittua ilmiötä eri alojen osaajista koostuvassa työryhmässä. Tällöin pääsisin itsekin osaksi monesti kaipaamaani työyhteisöä, vertaistukea ja vertaisoppimista. Myös tutkimustulosten kannalta olisi mielekästä yhdistää eri alojen osaamista sekä laadullisten ja määrällisten tutkimusmenetelmien käyttöä.

Kuten tulosluvuissa 4.1.1 ja 4.2.3 kuvasin, minusta oli ajatuksia herättävää se, että jätin toimijoiden keholliset kokemukset vähemmälle huomiolle siinä vaiheessa, kun siirryin omien laulamiskokemusteni reflektoinnista ja analysoinnista monialaiseen yhteiskehittämiseen. Kentällä olin kuitenkin vahvasti mukana kehollani: musiikkimoottoreiden kanssa lauloin ja tanssin ja kulttuurikuntouttajien kanssa osallistuin kaikkiin harjoituksiin draamasta tanssiin ja kuvataiteeseen. Jaetut keholliset kokemukset toivat tutkimukseen pohjavireen, joka varmasti välittyi tämän tutkimuksen aineistossa ja kirjoittamisessa ainakin hiljaisena tietona. Jos olisin ymmärtänyt, olisin pitänyt kehoni tietoisemmin mukana ajattelun ja kehittämisen välineenä. Jatkossa kulttuurihyvinvointipalveluita kehittäessäni ottaisin sekä oman kehoni että toisten kehon ja kehollisen tiedon voimakkaammin mukaan tutkimuksen tekemiseen ja veisin tutkimusta enemmän kehollisen etnografian (embodied ethnography;

esim. Turner 2000) suuntaan. Näin saisin tuotua tietoisesti mukaan toimijalähtöiseen kehittämistyöhön sen alitajuisen, sanattoman ja intuitiivisen tiedon, joka usein ohjaa toimijoita heidän tiedostamattaan, ja saisin kehitettyä tutkimusmenetelmäosaamistani edelleen kokonaisvaltaisempaan suuntaan.

Jatkossa olisi kiinnostavaa myös hyödyntää tässä tutkimuksessa kehittämäni toimijuuskompassia jonkun muun toteuttaman kulttuurihyvinvointiprojektin arvioinnin yhteydessä. Kokeilisin mielelläni työkalun käyttömahdollisuuksia joko jossain toisessa kulttuurisen vanhustyön projektissa tai jollekin muulle kentälle suunnatussa toimijuutta tukevassa taide- ja kulttuuritoiminnassa ja tutkisin samalla, saisinko kehitettyä toimijuuskompassista yhden laajemmin käyttökelpoisen arviointityökalun kulttuurihyvinvoinnin kentälle. Toimijuuteen liittyen olisi myös tärkeää tutkia syvemmin musiikki- ja kulttuuritoiminnassa ilmenevän ja rakentuvan toimijuuden suhdetta henkilön kokonaistoimijuuteen. Jos musiikkitoimintaan osallistujan musiikillinen toimijuus vahvistuu, se saattaa vaikuttaa hänen toimijuuteensa musiikkitoiminnan ulkopuolella, mutta näin ei välttämättä käy. Tutkimuksellisesti olisi tärkeää päästä kiinni niihin seikkoihin, jotka mahdollistavat tai estävät toimijuuden laajenemisen musiikki- ja taidetoiminnan ulkopuolelle.

Tässä tutkimuksessa on keskitytty ennen kaikkea asumispalvelujen parissa olevien ikään-tyneiden ja heidän kanssaan työskentelevän henkilökunnan toimijuuteen. Kuitenkin väestörakenteen vuoksi tavoitteena on lisätä iäkkään väestön kotona asumisen mahdollisuuksia. Jotta ikään-tyntynyt väestö voi asua nykyistä pidempään kotona, on investoitava terveen ja toimintakykyisen ikään-tyntymisen edistämiseen sekä kuntoutuksen lisäämiseen ja monimuotoistamiseen (STM 2017, 24). Tässä myös kotioloissa toteutettavalla kulttuurisella vanhustyöllä on tärkeä rooli. Kotona asuvien ikään-tyneiden toimintakyvyn ja toimijuuden edellytyksiä tulisi tukea ja tutkia aiempaa monipuolisemmin, jotta ymmärretään, kuinka he säilyttävät elämän laadun kannalta olennaisen mielekkyyden ja merkityksellisyyden tunteen omassa arjessaan. Jatkotutkimusta olisi kiinnostavaa tehdä myös siitä, kuinka digitalisaatiota ja robotisaatiota voidaan hyödyntää kulttuuritoiminnan tuomisessa ikään-tyneiden koteihin (ks. STM 2017, 28).

Lisäksi kotona asuviin ikään-tyneisiin liittyvä tärkeä tutkimusaihe on, kuinka taide- ja kulttuuripalvelut saataisiin parhaiten kytkettyä osaksi muita ikään-tyneiden palveluita

ja palveluohjausta. Tähän liittyen voisi kehittää ja tutkia asiakas- ja palveluohjauksessa käytettyä niin sanotun yhden luukun periaatetta (STM 2017, 17–18). Tällöin asiakkaan ei tarvitse itse tietää, mitä ja mistä palvelua haetaan, vaan yksi yhteydenotto riittää; asiakkaan tilanne selvitetään ja sen perusteella asiakasta neuvotaan omaehtoisiin ratkaisuihin. Keskitetyn asiakas- ja palveluohjauksen tarkoituksena on helpottaa tukien ja palveluiden hakemista ja koordinoita ja sujuvoittaa palveluiden kohdentumista asiakkaiden arvioidun palvelutarpeen mukaan. (Emt.) Onnistuneella asiakas- ja palveluohjauksella on tärkeä merkitys kotona asuvan ikääntyneen osallisuuden ja toimijuuden toteutumisen kannalta. Asiakas- ja palveluohjaus tekee lähtökohtaisesti tiivistä yhteistyötä sosiaali- ja terveystieteiden ohella myös järjestöjen, seurakuntien ja kunnan sivistystoimen kanssa. Keskitetyn palveluohjauksen toimintaa tuetaan ja seurataan yhteisillä tunnusluvuilla ja indikaattoreilla, jotka kuvaavat hoitoprosesseja ja tiedonkulkua ja tuovat näkyväksi palveluohjaajien tekemiä päätöksiä ja myös niiden vertailtavuutta ja kustannuksia. Koska palveluohjausta on viime vuosina kehitetty voimakkaasti, olisi realistista lähteä aktiivisemmin tutkimaan ikääntyneiden ohjautumista kulttuuripalveluihin sekä perehtymään indikaattoreihin, joiden avulla voitaisiin seurata kulttuuritoimintaan ohjautumisen vaikutuksia kotona asuvien ikääntyneiden terveyteen, hyvinvointiin ja hyvän elämän kokemukseen.

Tässä ajassa on kehitettävä yhdessä ekologisesti, sosiaalisesti, kulttuurisesti ja taloudellisesti kestäviä ratkaisuja, jotka mahdollistavat jatkossakin elämän maapallolla. Kulttuurisen vanhustyön menetelmät sopivat sosiaalisesti ja kulttuurisesti kestäväan tulevaisuuteen, jossa korostuvat osallisuus ja toimijuus, kulttuuristen oikeuksien yhdenvertainen ja monimuotoinen toteutuminen, elinikäinen oppiminen sekä kokonaisvaltainen hyvinvointi. Uusia ratkaisuja kehitettäessä kannattaa kuulla eri tieteenalojen ääntä ja osaamista – myös musiikin ja taiteen tutkimusta – jotta saadaan useilla ihmiskäsityksillä ja tiedon tuottamisen tavoilla katsovaa ja kommentoivaa tutkimusta mukaan muun muassa vanhuspalveluiden kehittämiseen. Kulttuurisessa vanhustyössä osallistujat kokevat itsensä musiikillisina ja taidelähtöisinä toimijoina, jotka voivat vaikuttaa tilanteisiin sekä luoda uudenlaisia toimintatapoja ja -malleja niin omassa elämässään kuin yhteiskunnan vaihtuvia haasteita silmällä pitäen. Taidetta ei voi jättää taiteilijoille ja luovuutta luovien alojen työntekijöille, koska kaikki tarvitsevat arkeensa elämyksiä, merkityksellisyyttä sekä luovuuden mukanaan tuomaa muutoskyvykkyyttä. Pienillä luovilla arjen teoilla me kaikki voimme vaikuttaa isosti.

Lähteet

Tutkimusaineisto

Haastattelut

Musiikkimootorit-ryhmän osallistujien haastattelut:

H1 2013. Sastamala 21.5.2013. Haastattelija Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

H2 2013. Sastamala 21.5.2013. Haastattelija Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

H3 2013. Sastamala 21.5.2013. Haastattelija Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

H4 2013. Sastamala 21.5.2013. Haastattelija Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

H5 2013. Sastamala 22.5.2013. Haastattelija Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

H6 2013. Sastamala 22.5.2013. Haastattelija Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

H7 2013. Sastamala 22.5.2013. Haastattelija Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

H8 2014. Puhelinhaastattelu 26.5.2014. Haastattelija Taru Tähti. Muistiinpanot tutkijan hallussa.

Projekteihin osallistuneiden lähiesimiesten haastattelut:

H9 2013. Sastamala 15.5.2013. Ryhmähaastattelu. Haastattelija Taru Tähti. Tallenne tutkijan hallussa.

H10 2015. Sastamala 2.9.2015. Ryhmähaastattelu. Haastattelija Taru Tähti. Tallenne tutkijan hallussa.

H11 2016. Puhelinhaastattelu 6.5.2016. Haastattelija Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

H12 2016. Puhelinhaastattelu 22.6.2016. Haastattelija Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

H13 2016. Puhelinhaastattelu 6.7.2016. Haastattelija Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

Kenttätyötallenteet

Musiikkimootorit-ryhmän tapaamisten videoinnit:

V1 2012. Sastamala 25.9.2012. Kuvaaja Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

V2 2012. Sastamala 9.10.2012. Kuvaaja Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

V3 2012. Sastamala 23.10.2012. Kuvaaja Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

V4 2012. Sastamala 6.11.2012. Kuvaaja Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

V5 2012. Sastamala 20.11.2012. Kuvaaja Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

V6 2012. Sastamala 4.12.2012. Kuvaaja Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

- V7 2013. Sastamala 22.1.2013. Kuvaaja Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.
- V8 2013. Sastamala 5.2.2013. Kuvaaja Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.
- V9 2013. Sastamala 19.2.2013. Kuvaaja Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.
- V10 2013. Sastamala 5.3.2013. Kuvaaja Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.
- V11 2013. Sastamala 19.3.2013. Kuvaaja Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.
- V12 2013. Sastamala 2.4.2013. Kuvaaja Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.
- V13 2013. Sastamala 14.5.2013. Kuvaaja Taru Tähti. Digitalenne tutkijan hallussa.

Kyselyt

- K1 2013. Kysely Musiikkimootorit-ryhmäläisille 5.3.2013. Liite VI. Vastausmateriaali tutkijan hallussa.
- K2 2013. Kysely Musiikkimootorit-ryhmäläisille 2.4.2013. Liite VII. Vastausmateriaali tutkijan hallussa.
- K3 2013. Kysely Musiikkimootorit-ryhmäläisille 14.5.2013. Liite VIII. Vastausmateriaali tutkijan hallussa.
- K4 2014. Musiikkimootorit-ryhmää koskeva sähköpostikysely palvelukeskuksen vastaavalle henkilökunnalle 31.3.2014. Liite IX. Vastausmateriaali tutkijan hallussa.
- K5 2013. Kysely Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen osallistujille 21.2.2013. Liite X. Vastausmateriaali tutkijan hallussa.
- K6 2013. Kysely Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen osallistujille 15.5.2013. Liite XI. Vastausmateriaali tutkijan hallussa.
- K7 2013. Kysely Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen osallistujille 13.12.2013. Liite XII. Vastausmateriaali tutkijan hallussa.
- K8 2014. Sähköpostikysely kulttuurikuntouttajien esimiehille. Helmikuu 2014. Liite XIII. Vastausmateriaali tutkijan hallussa.
- K9 2014. Sähköpostikysely Kulttuurikuntouttajat-hankkeen ohjausryhmän jäsenille. Tammikuu 2014. Liite IVX. Vastausmateriaali tutkijan hallussa.

Muu tutkimusaineisto

- Työpäiväkirja 2010–2016. Materiaali tutkijan hallussa.
- Kulttuurikuntouttajat-koulutukseen osallistuneiden sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten kirjoittamat kehittämis- ja muut tehtävät koulutuksen ajalta syyskuusta 2012 joulukuuhun 2013. Materiaali tutkijan hallussa.

Kirjallisuus

- Aaltonen, L. 2011. Soveltava etnomusikologia. *Musiikin suunta* 33/4–34/1, 4.
- Aaltonen, T., Telaranta, S. & Turunen, M. 2016. Esteettisyys hoitotyössä. Opinnäytetyö, hoitotyön koulutusohjelma. Turku: Turun ammattikorkeakoulu.
- Abrams, D. & Hogg, M. A. 2004. Collective Identity: Group Membership and Self-Conception. Teoksessa M. B. Brewer & M. Hewstone (toim.) *Self and Social Identity*. UK: Blackwell Publishing Ltd., 147–181.
- Aho, M. 2011. Kansanmusiikki-instituutti. Soveltavan etnomusikologian laboratorio. *Musiikin suunta* 33/4–34/1, 13–19.
- Ahtiainen, H. 2019. *Kuuden suurimman kaupungin vanhusten sosiaali- ja terveysten palvelujen ja kustannusten vertailu vuonna 2018*. Kuusikko-työryhmän julkaisusarja 4/2019. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Aldridge, D. 1996. *Music Therapy Research and Practice in Medicine. From Out of the Silence*. Great Britain: Jessica Kingsley Publishing.
- Anttila, E. 2017. *Ihmis- ja oppimiskäsitteet taideopetuksessa*. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 58. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu. <https://disco.teak.fi/anttila/>. (Luettu 30.5.2021.)
- ArtsEqual 2019. Tietoa hankkeesta. www.artsequal.fi/fi/tietoa-hankkeesta. (Luettu 16.5.2021.)
- Arvisto, J., Lehtiö, R. & Väättäinen, H. 2006. Onko Timppa kyydissä? Vammaiskulttuurinen näkökulma taidetanssiteoksen saavutettavuuteen. *Etnomusikologian vuosikirja* 18/1, 131–153.
- Bakan, M. B. 2015. ”Don’t Go Changing to Try and Please Me”: Combating Essentialism through Ethnography in the Ethnomusicology of Autism. *Ethnomusicology* 59/1, 116–144.
- Belfiore, E. & Bennett, O. 2008. *The Social Impact of the Arts. An Intellectual History*. London: Palgrave Macmillan.
- Berthoin Antal, A. 2009. *Transforming Organisations with the Arts. Research Framework for Evaluating the Effects of Artistic Interventions in Organizations*. Research Report. Gothenburg: TILLT Europe.
- Berthoin Antal, A., Gómez de la Iglesia, R. & Almandoz, M. V. 2011. *Managing Artistic Interventions in Organisations. A Comparative Study of Programmes in Europe*.

Gothenburg: TILLT Europe.

- Berthoin Antal, A. & Strauß, A. 2013: *Artistic Interventions in Organisations. Finding Evidence of Values Added*. Creative Clash Report. Berlin: WZB.
- Björkman, P.-M. & Perälä, L. 2011. Musiikkipedagogina TYKSiin lastenlinikalla ja Kotikunnas-palvelutalossa. Teoksessa L.-M. Lilja-Viherlampi (toim.) *Iloa ja eloa musiikkitoiminnasta sairaala- ja hoivakotiympäristöissä*. Turun ammattikorkeakoulun raportteja 107. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 11–27.
- Bonde, L. O. 2019. Five Approaches to Music as Health Promotion. *Biomedical Journal of Scientific & Technical Research* 15/3, 11349–11350.
- Bungay, H. & Skingley, A. 2008. *The Silver Song Club Project. Summary of a Formative Evaluation*. Canterbury: Canterbury Christ Church University.
- Calasanti, T. M. & Slevin, K. F. 2006. Introduction: Age Matters. Teoksessa T. M. Calasanti & K. F. Slevin (toim.) *Age Matters: Realigning Feminist Thinking*. New York: Routledge, 1–17.
- Cho, H. K. 2018. The Effects of Music Therapy-Singing Group on Quality of Life and Affect of Persons with Dementia: A Randomized Controlled Trial. *Frontiers in Medicine* 5, 279.
- Colliander, M. 2017. Kulttuuri ja taide hoivalaitoksessa. Laitosarjen ja kulttuuritoiminnan ideaalien kohtaamisia. *Sociologia* 54/3, 305–321.
- Collin, K., Auvinen, T., Herranen, S., Paloniemi, S., Riivari, E., Sintonen, T. & Lemmetty, S. 2017. *Johtajuutta vai johtajattomuutta? Johtamisen merkitys luovuudelle informaatioteknologian organisaatioissa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6921-9>. (Luettu 15.10.2020.)
- Creech, A. 2018. Community-Supported Music Making as a Context for Positive and Creative Ageing. Teoksessa B.-L. Bartleet & L. Higgins (toim.) *The Oxford Handbook of Community Music*. Oxford: Oxford University Press, 89–108.
- Crozier, W. R. 1997. Music and Social Influence. Teoksessa D. J. Hargreaves & A. C. North (toim.) *The Social Psychology of Music*. Oxford: Oxford University Press, 67–83.
- Daykin, N. 2019. Social Movements and Boundary Work in Arts, Health and Wellbeing: A research agenda. *Nordic Journal in Arts, Culture and Health* 1/1, 9–20.
- DeNora, T. 2000. *Music in Everyday Life*. Cambridge: The Press Syndicate of the University of Cambridge.
- DeNora, T. 2013. *Music Asylums. Wellbeing through Music in Everyday Life*. Surrey: Ashgate Publishing.

- Dhokai, N. 2017. Mediating Music and Culture in Medical Rehabilitation Settings. *Journal of Folklore Research* 54/1–2, 119–131.
- Edmondson, R. 2013. Cultural Gerontology: Valuing Older People. Teoksessa K. Komp & M. Aartsen (toim.) *Old Age in Europe. A Textbook of Gerontology*. Dordrecht: Springer, 113–130.
- Edwards, A. 2005. Relational Agency: Learning to Be a Resourceful Practitioner. *International Journal of Educational Research* 43/3, 168–182.
- Ellis, C. & Bochner, A. P. 2000. Autoethnography, Personal Narrative, Reflexivity: Researcher as Subject. Teoksessa N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (toim.) *The Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, 733–768.
- Engeström, Y. 2015. *Learning by Expanding: An Activity-Theoretical Approach to Developmental Research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engström, G., Marmstål, L., Williams, C. & Götell, E. 2011. Evaluation of Communication Behaviour in Persons with Dementia During Caregivers' Singing. *Nursing Reports* 1/1, 15–20.
- Eteläpelto, A. & Vähäsantanen, K. 2010. Ammatillinen identiteetti persoonallisena ja sosiaalisena konstruktiona. Teoksessa T. Asunmaa & P. Rähä (toim.) *Samalta viivalta 4*. Jyväskylä: PS-kustannus, 45–68.
- Eteläpelto, A., Vähäsantanen, K., Hökkä, P. & Paloniemi, S. 2014. Miten käsitteellistää ammatillista toimijuutta työssä? *Aikuiskasvatus* 34/3, 202–214.
- Evans, C., Canavan, M., Foy, C., Langford, R. & Proctor, R. 2012. Can Group Singing Provide Effective Speech Therapy for People with Parkinson's Disease? *Arts & Health* 4/1, 83–95.
- Fals Borda, O. 2001. Participatory (Action) Research in Social Theory: Origins and Challenges. Teoksessa P. Reason & H. Bradbury (toim.) *Handbook of Action Research*. Great Britain: SAGE Publications, 27–37.
- Fancourt, D. & Finn, S. 2019. *What is the Evidence on the Role of the Arts in Improving Health and Wellbeing? A Scoping Review*. Health Evidence Network synthesis report 67. Copenhagen: World Health Organization.
- Fetterman, D. M. 2001. *Foundations of Empowerment Evaluation*. USA: Sage Publications, Inc.
- Fetterman, D. M. 2010. *Ethnography. Step-be-Step*. Applied Social Research Methods Series vol. 17. Great Britain: SAGE Publications, Inc.

- Fietje, N. & Stein, C. 2017. Editorial: Helping WHO to Place Health in its Cultural Contexts. *Public Health Panorama* 3/1, 10–15. <https://www.euro.who.int/en/publications/public-health-panorama/journal-issues/volume-3,-issue-1,-march-2017>. (Luettu 7.9.2020.)
- Fraser, M. W., Richman, J. M., Galinsky, M. J. & Day, S. H. 2009. *Intervention Research: Developing Social Programs*. New York: Oxford University Press.
- Freire, Paulo 1979/1972. *Pedagogik för förtryckta*. Stockholm: Gummessons.
- Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society*. Berkeley: University of California Press.
- Gielen, P. 2009. *The Murmuring of the Artistic Multitude: Global Art, Politics and Post-Fordism*. Amsterdam: Valiz.
- Global Music Center 2020. Maailman musiikin keskuksen verkkosivut. <https://globalmusic.fi/fi/koti>. (Luettu 17.9.2020.)
- Gordon, T., Hynninen, P., Lahelma, E, Metso, T., Palmu, T. & Tolonen, T. 2007. Koulun arkea tutkimassa. Kokemuksia kollektiivisesta etnografiasta. Teoksessa S. Lappalainen, P. Hynninen, T. Kankkunen, E. Lahelma & T. Tolonen (toim.) *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Tampere: Vastapaino, 41–64.
- Göteborgs Universitet 2020. Centrum för personcentrerad vård – CPCC. <https://www.gu.se/gpcc>. (Luettu 19.12.2020.)
- Götell, E. 2003. *Singing, Background Music and Music Events in the Communication between Persons with Dementia and Their Caregivers*. Stockholm: Karolinska Institutet.
- Hallam, S., Creech, A., Varvarigou, M., McQueen, H. & Gaunt, H. 2014. Does Active Engagement in Community Music Support the Well-Being of Older People? *Arts & Health* 6/2, 101–116.
- Hallam, S. & Creech, A. 2016. Can Active Music Making Promote Health and Well-Being in Older Citizens? Findings of the Music for Life Project. *London Journal of Primary Care* 8/2, 21–25.
- Hammersley, M. 2006. Ethnography: problems and prospects. *Ethnography and Education* 1/1, 3–14.
- Harrison, K. & Pettan, S. 2010. Introduction. Teoksessa K. Harrison, E. Mackinlay & S. Pettan (toim.) *Applied Ethnomusicology. Historical and Contemporary Approaches*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 1–20.
- Harrison, K. 2016. Why Applied Ethnomusicology? Teoksessa K. Harrison (toim.) *Applied Ethnomusicology in Institutional Policy and Practice*. Collegium – Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences 21. Helsinki: Helsinki Collegium

- for Advanced Studies, 1–21.
- Harrison, K. 2019. The Social Potential of Music for Addiction Recovery. *Music & Science* January 2019. <https://doi.org/10.1177/2059204319842058>. (Luettu 15.4.2020.)
- Harrison, K., Jacobsen, K. & Sunderland, N. 2019. New Skies Above: Sense-Bound and Place-Based Songwriting as a Trauma Response for Asylum Seekers and Refugees. *Journal of Applied Arts & Health* 10/2, 147–167.
- Harteis, C. & Goller, M. 2014. New Skills for New Jobs. Work Agency as a Necessary Condition for Successful Lifelong Learning. Teoksessa T. Halttunen, M. Koivisto & S. Billett (toim.) *Promoting, Assessing, Recognizing and Certifying Lifelong Learning*. International Perspectives and Practices. Dordrecht: Springer, 37–56.
- Hawley, R. 2018. Listen to a Songbird Sing: Musicians, Creativity, and the Paediatric Hospital Setting. *International Journal of Community Music* 11/1, 7–20.
- Heimonen, K. 2011. Taidelähtöiset menetelmät sosiaali- ja terveystieteiden henkilökunnan arjessa. Miten käy hyvinvoinnin, työn ja taiteen? Teoksessa A.-L. Rönkä, I. Kuhanen, M. Liski, S. Niemeläinen & P. Rantala (toim.) *Taide käy työssä – Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä*. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu, sarja C, osa 74. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu, 37–47. <http://www.taikahanke.fi/binary/file/-/id/1/fid/554>. (Luettu 26.8.2015.)
- Heiskanen, I. 2006. Lauluinen luontomme. Teoksessa I. Heiskanen & K. Kailo (toim.) *Ekopsykologia ja perinnetieto*. Tampere: Green Spot, 143–175.
- Helenius, T. 2016. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen hyödyntäminen työelämässä. Opinnäytetyö, kuntoutusohjauksen ja -suunnittelun koulutusohjelma. Pori: Satakunnan ammattikorkeakoulu SAMK.
- Hiltunen, M. & Rantala, P. 2013. Angstisen mummon potkukelkasta keskinäisen kehumisen klubiin. Taidetyöskentelyä asiantuntijaorganisaatiossa. Teoksessa P. Rantala & S.-M. Jansson (toim.) *Taiteesta toiseen. Taidelähtöisten menetelmien vaikutuksia*. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 10. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 11–36.
- Hintsala, M. 2013. Kulttuuri kuuluu kaikenikäisille. Teoksessa L. Huhtinen-Hildén & A.-M. Vilkkunen (toim.) *Kulttuurinen vanhustyö. Taide kumppanina läpi elämän*. Helsinki: Metropolia Ammattikorkeakoulu, 33–37.
- Hinttala, M.-L. & Varho, J. 2010. Johtajan tehtävänä on mahdollistaa henkilökunnan luovuus. Teoksessa J. Varho & M. Lehtovirta (toim.) *Taidetta ikä kaikki. Selvitys*

- ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä*. Helsinki: Helsingin kulttuurikeskus, 26–27. http://www.kansalaisareena.fi/Taidetta_ika_k kaikki.pdf. (Luettu 9.8.2016.)
- Hirsjärvi, S. 2004. Tieteelliselle tutkimustyölle asetetut vaatimukset. Teoksessa S. Hirsjärvi, P. Remes & P. Sajavaara (toim.) *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Tammi, 23–28.
- Hofman, A. 2010. Maintaining the Distance, Othering the Subaltern: Rethinking Ethnomusicologists' Engagement in Advocacy and Social Justice. Teoksessa S. Pettan, E. Mackinlay & K. Harrison (toim.) *Applied Ethnomusicology. Historical and Contemporary Approaches*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 22–35.
- Hohenthal-Antin, L. 2009. *Muistot näkyviksi: Muistelutyön menetelmiä ja merkityksiä*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Honkala, N. 2018. *Näkökulmia taiteen ja kulttuurin vaikutuksista oppimiseen*. Sitran tietokortti. <https://media.sitra.fi/2018/02/07105528/taiteen-ja-kulttuurin-vaikutukset-oppimiseen-tietokortti-final.pdf>. (Luettu 16.5.2021.)
- Honkasalo, M.-L. & Jokinen, E. 2007. Pieni toimijuus. *Sosiologia* 44/2, 173–175.
- Honkasalo, M.-L. 2008. *Reikä sydämessä*. Tampere: Vastapaino.
- Honkasalo, M.-L., Salmi, H. & Launis, V. 2012. Johdanto. Teoksessa M.-L. Honkasalo & H. Salmi (toim.) *Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*. Turku: k&h, 7–24.
- Honkasalo, M.-L. 2013. Katveessa. Pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan. *Tiede & edistys* 38/1, 42–61.
- Horn, H. & Vapalahti K. (toim.) 2017. *Taidetta työn kehittämiseen*. Xamk Kehittää 8, Kaakkois-Suomen ammattikorkeakoulu XAMK.
- Houni, P., Pässilä, A. & Väkevä, L. 2017. Taide kaikkien oikeutena. *Nuorisotutkimus* 35/1–2, 1–4.
- Hovila, E. 2004. Taide-interventioryhmät vetäjän näkökulmasta. Mikä toimii ja mikä ei? Teoksessa K. Pitkälä, P. Routasalo & L. Blomqvist (toim.) *Taide- ja virikeryhmät psykososiaalisena kuntoutuksena*. Geriatrisen kuntoutuksen tutkimus- ja kehittämishanke, tutkimusraportti 5. Saarijärvi: Vanhustyön keskusliitto, 97–102.
- Huhtala, M. & Kolmonen, H. 2012. Musiikin käyttö pitkäaikaissairaiden ihmisten hoitotyössä. Opinnäytetyö. Rovaniemi: Rovaniemen ammattikorkeakoulu.
- Huhtinen-Hildén, L. 2013. Kulttuurinen vanhustyö. Hyvistä käytänteistä toimintakulttuurin

- muutokseen. Teoksessa L. Huhtinen-Hildén & A.-M. Vilkuna (toim.) *Kulttuurinen vanhustyö. Taide kumppanina läpi elämän*. Helsinki: Metropolia Ammattikorkeakoulu, 8–16.
- Huhtinen-Hildén, L., Puustelli-Pitkänen, A., Strandman, P. & Ala-Nikkola, E. 2017. *Kohti luovaa arkea. Kulttuurinen vanhustyö asiakaslähtöisyyden edistäjänä*. Helsinki: Metropolia Ammattikorkeakoulu.
- Hämeenaho, P. & Koskinen-Koivisto, E. 2014. Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet. Teoksessa P. Hämeenaho & E. Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry, 7–31.
- Hökkä, P., Paloniemi, S., Vähäsantanen, K., Mahlakaarto, S., Paavola, V. & Rossi, M. 2017. *Kohtaa – Osallista – Edistä (KOE!) Toimijuusjohtamisen askeleet*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Hökkä, P., Räikkönen, E., Ikävalko, H. Paloniemi, S. & Vähäsantanen, K. 2020. Tunnetoimijuus ja mittari sen tutkimiseen työssä. Teoksessa P. Hökkä, H. Ikävalko, S. Paloniemi, K. Vähäsantanen & A. Nordling (toim.) *Tunnetoimijuus ja sen tuki työssä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 67–92.
- Ibrahim, S. & Alkire, S. 2007. Agency and Empowerment: A Proposal for Internationally Comparable Indicators. *Oxford Development Studies* 35/4, 379–403.
- Ikäläinen, P. 2017. *Taiteesta tukea työhyvinvointiin*. Helsinki: Taiteen edistämiskeskus. https://storage.googleapis.com/turku-amk/2018/04/taiteesta_tukea_tyohyvinvointiin_web_2018.pdf. (Luettu 14.5.2020.)
- Ilmola-Sheppard, L., Rautiainen, P., Westerlund, H., Lehikoinen, K., Karttunen, S., Juntunen, M.-L. & Anttila, E. 2021. *ArtsEqual: Tasa-arvo taiteen ja taidekasvatuksen palveluiden suuntana*. Helsinki: Taideyliopiston CERADA.
- Impey, A. 2006. Culture, Conservation, and Community Reconstruction. Explorations in Advocacy Ethnomusicology and Participatory Action Research on Northern KwaZulu Natal. Teoksessa J. C. Post (toim.) *Ethnomusicology. A Contemporary Reader*. UK: Routledge, 401–411.
- Itkonen, S. 2013. Matkalla muutokseen? Hoivahenkilöstön taidekuvatyöpajoista. Teoksessa K. Leppisaari (toim.) *Kulttuurinen vanhustyö nyt ja tulevaisuudessa. Tahtoa, toimintaa ja teoriaa*. Helsinki: Osaattori ja Lasipalatsin Mediakeskus Oy, 38–49. http://uusi.osaattori.fi/media/filer_public/2013/11/25/tahtoa_toimintaa_osaattori.pdf. (Luettu 12.5.2015.)

- Jakonen, O. & Lahtinen, E. 2019. *Taide, kulttuuri ja hyvinvointi. Hallitusohjelman kulttuurin kärkihankkeen arviointi: Prosenttitaiteen periaatteen laajentaminen yhteistyössä sosiaali- ja terveydenhuollon kanssa*. Cuporen verkkojulkaisuja 53. Helsinki: Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cupore. https://www.cupore.fi/images/tiedostot/2019/karkihankeraportti_final.pdf. (Luettu 1.3.2019.)
- Jansson, S.-M. 2013. Muutosjohtajia valmentamassa teatterin keinoin. Oppimisen mahdollisuuksia, edellytyksiä ja vaikutuksia. Teoksessa P. Rantala & S.-M. Jansson (toim.) *Taiteesta toiseen. Taidelähtöisten menetelmien vaikutuksia*. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 10. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 37–73.
- Jokinen, E. & Luoma-Keturi, N. 2006. Elinikäisestä oppimisesta välineitä itsensä toteuttamiseen työelämässä. Teoksessa J. Mäkinen, E. Olkinuora, R. Rinne & A. Suikkanen (toim.) *Elinkautisesta työstä elinikäiseen oppimiseen*. Keuruu: PS-kustannus, 61–73.
- Jokitalo, M.-L. 2016. Monet roolini taitelijana palvelutalossa. Teoksessa K. Lehikoinen, A. Pässilä, M. Martin & M. Pulkki (toim.) *Taiteilija kehittäjänä. Taiteelliset interventiot työssä*. Kokos-julkaisuja 1/2016. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu, 253–271.
- Joutsenvirta, Maria 2016. Toimijuusyhteiskunta olisi parempi ratkaisu. Mieliopidekirjoitus Helsingin Sanomissa 19.7.2016. <https://www.hs.fi/mielipide/art-2000002911519.html>. (Luettu 6.7.2020.)
- Jukkola, R. 1999. Dementia musiikkiterapian haasteena. Yhteislauluun perustuvan musiikkiterapian tarkastelua. Teoksessa J. Erkkilä & K. Lehtonen (toim.) *Musiikkiterapian monet kasvot*. Jyväskylä: Suomen Musiikkiterapiayhdistys, 345–357.
- Jylhä-Natri, H. 2015. Luovan toimijuuden jäljillä. Hahmotelma ikääntyneen muistisairaana luovan toimijuuden kehyksistä hoivakoti Paatelan muistelutyöpajoissa. Pro gradu -työ. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Juuti, S. & Littleton, K. 2010. Luovuus identiteettityössä. Muusikoiden identiteetit muutoksessa. Teoksessa K. Collin, S. Paloniemi, H. Rasku-Puttonen & P. Tynjälä (toim.) *Luovuus, oppiminen ja asiantuntijuus*. Helsinki: WSOYpro, 243–252.
- Jyrkämä, J. 2001a. Aika tutkimuksessa ja elämänsäkulussa. Teoksessa A. Sankari & J. Jyrkämä (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino, 117–157.
- Jyrkämä, J. 2001b. Vanheneminen ja vanhuus. Teoksessa A. Sankari & J. Jyrkämä (toim.)

- Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa.* Tampere: Vastapaino, 267–323.
- Jyrkämä, J. 2007. Toimijuus ja toimijatilanteet. Aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen. Teoksessa M. Seppänen, A. Karisto & T. Kröger (toim.) *Vanhuus ja sosiaalityö.* Jyväskylä: PS-kustannus, 195–217.
- Jyrkämä, J. 2008. Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä. Hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi. *Gerontologia* 22/4, 190–203.
- Jyrkämä, J. 2013. Kolmas ikä, sukupuoli ja toimijuus. Teoksessa H. Ojala & I. Pietilä (toim.) *Miehistä puhetta: miehet, ikääntyminen ja vanhenemisen kulttuuriset mallit.* Tampere: Tampere University Press, 89–114.
- Jyrkämä, J. & Nikander, P. 2007. Ikäsyrijntä, ageismi. Teoksessa O. Lepola & S. Villa (toim.) *Syrjintä Suomessa 2006.* Helsinki: Ihmisoikeusliitto, 181–218.
- Jäntti, S., Laakkonen, R. & Honkasalo, M.-L. 2021. Yhteisö, taide ja tutkimus. Keskustelu eettisistä mahdollisuuksista tietämättömyyden tilassa. Teoksessa L. Kantonen & S. Karttunen (toim.) *Yhteisötaiteen etiikka. Tilaa toiselle, arvoa arvaamattomalle.* Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu, 279–316.
- Järnström, S. 2011. ”En tiedä, mitä ne ajattelee mun kohtalokseni”: etnografinen tutkimus asiakuudesta ja asiakaslähtöisyydestä geriatrisessa sairaalassa. *Acta Universitatis Tamperensis* 1635. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Järvikoski, A. & Karjalainen, V. 2008. Kuntoutus monitieteisenä ja -alaisena prosessina. Teoksessa P. Rissanen, T. Kallanranta & A. Suikkanen (toim.) *Kuntoutus.* Keuruu: Duodecim, 80–93.
- Järviluoma, H. & Leppänen, T. 2004. ”Jos metsään haluat mennä nyt”: osallistava musiikkietnografia ja eksymisen metodologia. *Kulttuurintutkimus* 21/3, 35–41.
- Kangas, S.-A., Poikela, M. ja Ojala, J. 2016. Asiantuntijoiden käsityksiä musiikintutkimuksen ja yhteiskunnan suhteista. *Musiikki* 46/4, 3–32.
- Kantonen, L. 2005. *Telttä. Kohtaamisia nuorten taidetyöpajoissa.* Helsinki: Like & Taideteollinen korkeakoulu.
- Karlsen, S. 2011. Using Musical Agency as a Lens. Researching Music Education from the Angle of Experience. *Research Studies in Music Education* 33/2, 107–121.
- Karlsson, L. 2013. Jos mielesi on murheellinen, ala laulaa ja soittaa suloista laulua. Kulttuuri ja toimijuus Roihuvuoren monipuolisessa palvelukeskuksessa. Opinnäytetyö. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu.
- Kauppinen, L. 2019. Hoivakriisi pisti huonomaineisimpien yritysten listan uusiksi: Esperi

- Care ja Attendo syrjäyttivät kestoinhokit. Helsingin Sanomat, 29.10.2019. <https://www.hs.fi/talous/art-2000006288729.html>. (Luettu 15.6.2020.)
- Kautto, M. 2011. Kestävyyden ikääntyvässä yhteiskunnassa. Teoksessa O. Kontula (toim.) *Suomalaisen hyvinvoinnin ja onnellisuuden tulevaisuus*. Helsinki: VL-Markkinointi Oy, 38–50.
- Keltikangas-Järvinen, L. 2008. *Hyvä itsetunto*. Juva: WSOY.
- Kennedy, L. 2012. *The Hidden Diffability: Discovering Aspergers*. Australia: Black Publishing.
- Kettunen, R., Kähäri-Wiik, K., Vuori-Kemilä, A. & Ihalainen, J. 2017. *Kuntoutumisen mahdollisuudet*. Helsinki: Sanoma Pro Oy.
- Kivelä, S.-L. 2006. *Geriatrisen hoidon ja vanhustyön kehittäminen*. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2006:30. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Koen, B. D. 2003. *Devotional Music and Healing in Badakhshan, Tajikistan: Preventive and Curative Practices*. Dissertation. USA: The Ohio State University.
- Koen, B. D. (toim.) 2008. *The Oxford Handbook of Medical Ethnomusicology*. Oxford: Oxford University Press.
- Koivisto, T.-A. & Lilja-Viherlampi, L.-M. 2019. Sairaala- ja hoivamusiikkityön käsitteistöä ja tietoperustaa jäsentämässä. Teoksessa L.-M. Lilja-Viherlampi (toim.) *Musiikkihyvinvointia! Musiikkityö sairaala- ja hoivaympäristöissä*. Turun ammattikorkeakoulun oppimateriaaleja 120. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 9–41.
- Koivisto, T.-A. & Tähti, T. 2020. Professional entanglements: A qualitative systematic review of healthcare musicians' work in somatic hospital wards. *Nordic Journal of Music Therapy* 29/5, 416–436.
- Koivisto, T., Lehikoinen, K., Lapiro, P., Lilja-Viherlampi, L.-M. & Salanterä, S. 2020. *Kulttuuri ja taide sairaalassa ja muissa terveyspalveluissa*. ArtsEqual Policy Brief 1/2020. https://sites.uniarts.fi/documents/14230/o/artsequal+++toimenpidesuositus++2020++nro+1+%E2%80%93+2020+08+14_NETTI.pdf/e9eb7dd8-d0e7-2879-2816-b7cf56c9980f?t=1599650585009. (Luettu 14.12.2020.)
- Koivula, R. 2013. *Muistisairaana ihmisen omaisena terveyskeskuksen pitkäaikaisosastolla. Tutkimus toimijuudesta*. Tutkimus 108. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kontkanen, R. 2013. Musiikki luo hyvinvointia koko yhteiskunnan leveydeltä. Musiikkialan ammattilaisten mahdollisuuksia sosiaali- ja terveysalalla. Teoksessa L.-M. Lilja-Viherlampi (toim.) *Care Music. Sairaala- ja hoivamusiikkityö ammattina*. Turun

- ammattikorkeakoulun raportteja 158. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 122–151.
- Kontu-Korhonen, U. 2017. Muusikon erilaisia tehtäviä. Teoksessa I. Tanskanen & P. Juppi (toim.) *Taiteen moniammatilliset kontekstit*. Turun ammattikorkeakoulun puheenvuoroja 94. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 28.
- Korhonen, S.-M. 2012. Taidelähtöiset interventiot henkilöstön ja organisaation kehittämisessä. Teoksessa P. Rantala & S-M. Korhonen (toim.) *Uutta osaamista luomassa. Työelämän kehittäminen taiteen keinoin*. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 61, 25–30. <http://www.taikahanke.fi/binary/file/-/id/4/fid/1253/>. (Luettu 29.7.2015.)
- Koskinen, T. 2013. Tutkimuskohteena yhteisö- ja hoivamuusikot. Uuden ammattikunnan synty? Pro gradu. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kröger, T., Van Aerschot, L. & Puthenparambil, J. M. 2018. *Hoivatyö muutoksessa. Suomalainen vanhustyö pohjoismaisessa vertailussa*. YFI julkaisuja 6. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kurkela, V., Leisiö, T. & Moisala, P. 2003. Etnomusikologia. Teoksessa T. Eerola, J. Louhivuori & P. Moisala (toim.) *Johdatus musiikintutkimukseen*. Helsinki: Suomen musiikkitieteellinen seura, 53–70.
- Kurki, L. 2000. *Sosiokulttuurinen innostaminen. Muutoksen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Kurki, L. 2007. *Innostava vanhuus*. Helsinki: Finn Lectura.
- Känkänen, P. 2013. *Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa. Kohti tilaa ja kokemuksia*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, tutkimus 109. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/104494/URN_ISBN_978-952-245-911-4.pdf?sequence=1. (Luettu 3.6.2020.)
- Käppi, P. 2011. Uulu: elävää perinnettä ja matkoja marginaaliin. *Musiikin suunta* 33/4 – 34/1, 6–12.
- Kärjä, A.-V. 2020. Yksityinen sähköposti 27.8.2020. Tutkijan hallussa.
- Laes, T. 2013. Musiikillisen toimijuuden ja voimaantumisen mahdollisuudet myöhäisiän musiikkikasvatuksessa. Tapaustutkimus Riskiryhmä-yhtyeestä. *Musiikkikasvatus* 16/1, 6–17.
- Laes, T. 2017. *The (Im)possibility of Inclusion. Reimagining the Potentials of Democratic Inclusion in and through Activist Music Education*. *Studia Musica* 72. Helsinki: Sibelius Academy of the University of the Arts Helsinki.

- Laitinen, L. 2017a. *Näkökulmia taiteen ja kulttuurin terveysvaikutuksiin*. Sitran ja Taikusydämen tietokortti. <https://media.sitra.fi/2017/11/21100218/Taiteen-ja-kulttuurin-vaikutukset-terveyteen-tietokortti.pdf>. (Luettu 6.5.2020.)
- Laitinen, L. 2017b. *Vaikuttavaa? Taiteen hyvinvointivaikutusten tarkastelua*. Turun ammattikorkeakoulun tutkimuksia 46. Turku: Turun ammattikorkeakoulu. <http://julkaisut.turkuamk.fi/isbn9789522166166.pdf>. (Luettu 4.9.2020.)
- Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvveluista 28.12.2012/980. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2012/20120980>. (Luettu 16.5.2021.)
- Lappalainen, S. 2007. Johdanto. Mikä ihmeen etnografia? Teoksessa S. Lappalainen, P. Hynninen, T. Kankkunen, E. Lahelma & T. Tolonen (toim.) *Etnografia metodologiana*. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus. Tampere: Vastapaino, 9–14.
- Laukkanen, A., Colliander, M. & Teikari, A. 2017. Tarvitseva, ulkopuolella, vailla. Kulttuurin saavutettavuuden tulkintoja kulttuuri-, sosiaali- ja terveystalvvelalan henkilöstön puheessa. *Kulttuuripolitiikan tutkimuksen vuosikirja 2017*, 6–20.
- Laukkanen, A., Jaakonaho, L., Fast, H. & Koivisto, T.-A. 2021. Negotiating Boundaries: Reflections on the Ethics of Arts-Based and Artistic Research in Care Contexts. *Arts & Health*, 1–14. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17533015.2021.1999279>. (Luettu 28.11.2021.)
- Lecklin, J. 2018. *Esitettyä aitoutta. Osallistavasta taiteesta ja sen etiikasta*. Helsinki: Taideyliopiston Kuvataideakatemia.
- Lehikoinen, K. 2012. Taiteelliset interventiot ja taiteen soveltava käyttö työyhteisöissä. Ajatuksia tutkimustarpeista ja tietopohjan vahvistamisesta. Teoksessa P. Rantala & S.-M. Korhonen (toim.) *Utta osaamista luomassa. Työelämän kehittäminen taiteen keinoin*. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 61, 18–23.
- Lehikoinen, K. 2013. Qualification Framework for Artists in Artistic Interventions. Teoksessa J. Heinsius & K. Lehikoinen (toim.) *Training Artists for Innovation. Competencies for New Contexts*. Helsinki: Theatre Academy, 48–63.
- Lehikoinen, K. & Pässilä, A. 2016. Johdanto. Teoksessa K. Lehikoinen, A. Pässilä, M. Martin & M. Pulkki (toim.) *Taiteilija kehittäjänä. Taiteelliset interventiot työssä*. Kokos julkaisuja 1/2016. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu, 7–33.
- Lehikoinen, K. & Rautiainen, P. 2016. *Kulttuuristen oikeuksien toteuttaminen*

- osaksi sote-palveluja*. ArtsEqual Policy Brief 1/2016. <http://www.artsequal.fi/documents/14230/26193/Sote-sektori+suositus/df5a3d5e-ae2-413d-baea-cedce6db2575>. (Luettu 20.8.2020.)
- Lehikoinen, K. & Vanhanen, E. 2017. Johdanto. Teoksessa K. Lehikoinen & E. Vanhanen (toim.) *Taide ja hyvinvointi. Katsauksia kansainväliseen tutkimukseen*. Kokosjulkaisusarja 1/2017. Taideyliopisto, 7–30.
- Lehtinen, E., Vauras, M. & Lerkkanen, M.-K. 2016. *Kasvatuspsykologia*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Liikanen, H.-L. 2003. *Taide kohtaa elämän. Arts in Hospital -hanke ja kulttuuritoiminta itäsuomalaisten hoitoyksiköiden arjessa ja juhlassa*. Helsinki: Suomen mielenterveysseura.
- Liikanen, H.-L. 2010. *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia. Ehdotus toimintaohjelmaksi 2010–2014*. Opetusministeriön julkaisuja 2010:1. Helsinki: Opetusministeriö. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75612/OPM1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (Luettu 16.5.2021.)
- Lilja-Viherlampi, L.-M. 2013. Johdanto. Teoksessa L.-M. Lilja-Viherlampi (toim.) *Care Music. Sairaala- ja hoivamusiikkityö ammattina*. Turun ammattikorkeakoulun raportteja 158. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 5–23.
- Lilja-Viherlampi, L.-M. & Rosenlöf, A.-M. 2019. Moninäkökulmainen kulttuurihyvinvointi. Teoksessa I. Tanskanen (toim.) *Taide töissä. Näkökulmia taiteen opetukseen sekä taiteilijan rooliin yhteisöissä*. Turun ammattikorkeakoulun raportteja 256. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 20–39.
- Louhivuori, J., Siljander, E., Luoma, M.-L. & Johnson, J. K. 2012. Seniorikuorolaulajien sosioekonominen tausta, koettu hyvinvointi ja terveys. *Yhteiskuntapolitiikka* 77/4, 446–453.
- Luoma-Kuikka, A. 2005. Draamatyöskentely terveydenhuollon lähiesimiesten täydennyskoulutuksessa. Teoksessa P. Korhonen & R. Airaksinen (toim.) *Hyvä hankaus. Teatterilähtöiset menetelmät oppimisen ja osallisuuden mahdollisuuksina*. Helsinki: Teatterikorkeakoulu, 102–109.
- MacDonald, R., Kreutz, G. & Mitchell, L. (toim.) 2012. *Music, Health, & Wellbeing*. Oxford: Oxford University Press.
- Mackinlay, E. 2010. Big Women from Burrulula. An Approach to Advocacy and Applied Ethnomusicology with the Yanuwa Aboriginal Community in the Northern

- Territory, Australia. Teoksessa K. Harrison, E. Mackinlay & S. Pettan (toim.) *Applied Ethnomusicology. Historical and Contemporary Approaches*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 51–74.
- Marmstål Hammar, L. 2011. *Caregivers' Singing Facilitates Mutual Encounter. Implementation and Evaluation of Music Therapeutic Caregiving in Complex Dementia Care Situations*. Stockholm: Karolinska Institutet.
- Matilainen, I. 2011. Luovat menetelmät iäkkäiden arjessa. Haasteita ja mahdollisuuksia. Teoksessa P. Jussila (toim.) *Luovaa lystiä. Luovat menetelmät osana hoitotyötä*. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 126. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu, 62–69. http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/38539/JAMKJULKAISUJA1262011_web.pdf. (Luettu 9.8.2016.)
- Merriam, A. P. 1964. *The Anthropology of Music*. USA: Northwestern University Press.
- Moisala, P. 2013. Etnomusikologian uudet haasteet. Teoksessa P. Moisala & E. Seye (toim.) *Musiikki kulttuurina*. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura, 9–25.
- Moisala, P. & Seye, E. 2013. Musiikintutkija ihmisten keskellä. Etnomusikologinen kenttättyö. Teoksessa P. Moisala & E. Seye (toim.) *Musiikki kulttuurina*. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura, 29–56.
- Mosse, D. 2005. *Cultivating Development. An Ethnography of Aid Policy and Practice*. London: Pluto Press.
- Mosse, D. 2006. Global Governance and the Ethnography of International Aid. Teoksessa D. Lewis & D. Mosse (toim.) *The Aid Effect: Giving and Governing in International Development*. London: Pluto Press, 1–36.
- Munter-Mäkeläinen, S. 2010. Osallistuva kaupunkilainen. Vantaan näköisiä projekteja: Monna Relander. Teoksessa L. Huhtinen-Hildén, T. Raninen & T. Ranta-Meyer (toim.) *Soivia kohtaamisia*. Helsinki: Metropolia ammattikorkeakoulu, 21–26. http://kulttuurisilta.metropolia.fi/soivia_kohtaamisia_pressi/soivia_kohtaamisia_kokokirja_web.pdf. (Luettu 3.2.2015.)
- Mäntymaa, J., Roslund, R., Martti, E. & Tuominen, S. 2019. Katso täältä missä hoivakodissa on mitään ongelmia. Hoivakotien pitäisi itse valvoa toimintaansa, mutta valvontaa ei oteta tosissaan. YLE 30.1.2019. <https://yle.fi/uutiset/3-10618808>. (Luettu 15.6.2020.)
- Napier, A. D., Ancarno, C., Butler, B., Calabrese, J., Chater, A., Chatterjee, H., Guesnet, F., Horne, R., Jacyna, S., Jadhav, S., Macdonald, A., Neuendorf, U., Parkhurst, A., Reynolds, R., Scambler, G., Shamdasani, S., Smith, S. Z., Stougaard-Nielsen, J., Thomson, L.,

- Tyler, N., Volkmann, A.-M., Walker, T., Watson, J., Williams, A. C. de C., Willott, C., Wilson, J. & Woolf, K. 2014. Culture and health. *Lancet* 384/9954, 1607–1639.
- Nettl, B. 1980. Ethnomusicology: Definitions, Directions, and Problems. Teoksessa E. May (toim.) *Musics of Many Cultures. An Introduction*. Berkeley: University of California Press, 1–9.
- Nettl, B. 1983. *The Study of Ethnomusicology. Twenty-nine Issues and Concepts*. USA: University of Illinois Press.
- Nietosvuori, L. & Salonen, M. 2011. Vohvelitanssit: tukea ja voimaa arkipäivään. Teoksessa A.-L. Rönkä, I. Kuhanen, M. Liski, S. Niemeläinen & P. Rantala (toim.) *Taide käy työssä: taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä*. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu, sarja C, osa 74. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu, 131–135.
- Niikko, A. 2010. Tutkiva opettaja ongelmaratkaisijana. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Metodien valinta ja aineistokeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 230–246.
- Nissi, K. 2014. Etnografisia reflektioita sairaanhoidon kentältä. Teoksessa P. Hämeenaho & E. Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite, 17. Helsinki: Ethnos ry, 333–361.
- Numminen, A. 2005. *Laulutaidottomasta kehittyväksi laulajaksi. Tutkimus aikuisen laulutaidon lukoista ja niiden aukaisemisesta*. *Studia Musica* 25. Helsinki: Sibelius-Akatemia.
- Numminen, A. 2011. Kulttuuriryövälineet ikäihmistien hoidossa. Teoksessa J. Varho & M. Lehtovirta (toim.) *Taidetta ikä kaikki. Selvitys ikäihmistien hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä*. Helsingin kulttuurikeskus, 30–31. http://www.kansalaisareena.fi/Taidetta_ika_kaikki.pdf. (Luettu 14.5.2015.)
- Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. 2009. Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa. Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoleen. Teoksessa H. Ojala, T. Palmu & J. Saarinen (toim.) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino, 13–38.
- Oksanen, H. 2014. *Julkisen talouden kestävyysvaje ja eläkeiän nostaminen*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus VATT. <https://vatt.fi/documents/2956369/3012225/t177.pdf>. (Luettu 7.12.2020.)
- Opetus- ja kulttuuriministeriö 2016. Prosenttitaiteen periaatteen laajentaminen. <https://minedu.fi/prosenttiperiaate>. (Luettu 9.12.2019.)
- Opetus- ja kulttuuriministeriö 2019. Terveyttä ja hyvinvointia edistävä

- taide- ja kulttuuritoiminnan yhteistyöryhmä. <https://minedu.fi/hanke?tunnus=OKM008:00/2017>. (Luettu 11.10.2019.)
- Opetus- ja kulttuuriministeriö 2020. Kulttuurihyvinvoinnin yhteistyöryhmän (Taiku3) asettamispäätös. Asiakirja tutkijan hallussa.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö & Sosiaali- ja terveysministeriö 2018. Suositus taiteen ja kulttuurin saatavuuden ja saavutettavuuden parantamiseksi sosiaali- ja terveyshuollossa. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161228/Prosenttiperiaatteen%20kärkihanke-esite.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (Luettu 26.8.2020.)
- Orjala, A. 2019. Ovatko kunnat liian löperöitä ja ostavatko aina vain halvinta? 7 kysymystä tunteita kuumentavasta vanhustenhoidon yksityistämisestä. YLE 1.2.2019. <https://yle.fi/uutiset/3-10623579>. (Luettu 15.6.2020.)
- Palmu, T. 2007. Kenttä, kirjoittaminen, analyysi. Yhteenkietoutumia. Teoksessa S. Lappalainen, P. Hynninen, T. Kankkunen, E. Lahelma & T. Tolonen (toim.) *Etnografia metodologiana*. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus. Tampere: Vastapaino, 137–150.
- Paloniemi, S. 2007. Ikääntyneiden oppiminen ja oppimisen ohjaaminen. Teoksessa K. Collin & S. Paloniemi (toim.) *Aikuiskasvatus tieteenä ja toimintakenttänä*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 221–247.
- Parjanne, M.-L. 2004. Väestön ikärakenteen muutoksen vaikutukset ja niihin varautuminen eri hallinnonaloilla. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2004:18. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Paukkunen, E. 2007. Afrikkalaista tanssia oppimassa. Etnografinen kenttätyö tutkijan oppimisprosessina. *Etnomusikologian vuosikirja* 19/1, 183–197.
- Petäjajarvi, K. 2017. Soveltava ”taide” haastaa Taiteen. Teoksessa I. Tanskanen & P. Juppi (toim.) *Taiteen moniammatilliset kontekstit*. Turun ammattikorkeakoulun puheenvuoroja 94. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 29–33.
- Piekkari, J. 2002. Paikalliset äänet osallistavassa kulttuurityössä. Etnomusikologinen ja osallistava näkökulma ammatilliseen kasvuun. Pro gradu. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Pirhonen, J., Tiilikainen, E. & Lemivaara, M. 2016. Yksin yhteisössä: tutkimuskohteena tehostettu palveluasuminen. *Gerontologia* 30/3, 119–130.
- Pirhonen, J., Tuominen, K., Jolanki, O. & Jylhä, M. 2019. Hyvinvointi vanhuudessa: valmistautumista, sopeutumista, luopumista ja hyväksymistä. *Gerontologia* 33/3, 105–120.

- Pirkanmaan sairaanhoitopiiri & Taiteen edistämiskeskus 2017. Pirkanmaan alueellinen kulttuurihyvinvointisuunnitelma. https://www.tampere.fi/tiedostot/p/gS5Dfh9gp/pirkanmaan_kulttuurihyvinvointisuunnitelma.pdf. (Luettu 16.6.2020.)
- Pirnes, E. & Tiihonen, A. 2010. Hyvinvointia liikunnasta ja kulttuurista. Käsitteiden, kokemusten ja vastuiden uusia tulkintoja. *Kasvatus & Aika* 4/2, 203–235.
- Puha, P. 2017. ArtsEqual-hankkeen tutkimuksen tie käytäntöön. Taide- ja kulttuurialan tutkimushankkeen toimenpidesuosituksen käyttöönotto ja yhteiskunnallinen vaikuttavuus. Opinnäytetyö. Helsinki: Humanistinen ammattikorkeakoulu.
- Puro, K. 2010. Ikääntymisen haasteet yhteiskunnalle. *Duodecim* 126/13, 1523–1524.
- Purokuru, V. 2016. Taiteen menetelmät tutkimuksessa ja kehittämisessä. Teoksessa V. Purokuru & A. Huntus (toim.) *Taiteen menetelmät kehittämisessä ja tutkimuksessa*. Esiselvitys. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisu 4/2016. Helsinki: Eduskunta, 12–21.
- Pyry, N. 2012. Nuorten osallisuus tutkimuksessa. Menetelmällisiä kysymyksiä ja vastausyrityksiä. *Nuorisotutkimus* 30/1, 35–53.
- Rankanen, M. 2011. Jaettuja maisemia. Taideterapian tiedon ja taidon alaa jäsentämässä. *Synnyt/Origins* 3/2011, 17–40.
- Rantala, P. 2011. Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöihin. Prosessianalyysi. Teoksessa A.-L. Rönkä, I. Kuhanen, M. Liski, S. Niemeläinen & P. Rantala (toim.) *Taide käy työssä. Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä*. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu, sarja C, osa 74. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu, 16–29. <http://www.taikahanke.fi/binary/file/-/id/1/fid/554>. (Luettu 26.8.2015.)
- Rantala, P. 2012. Taidelähtöiset menetelmät työyhteisöissä. Tarpeita rakenteiden muutokselle. Teoksessa P. Rantala & S.-M. Korhonen (toim.) *Uutta osaamista luomassa. Työelämän kehittäminen taiteen keinoin*. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 61. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 14–17. <http://www.taikahanke.fi/binary/file/-/id/4/fid/1253/>. (Luettu 8.4.2015.)
- Rantala, P. 2013. Taidelähtöinen toiminta katalysaattorina ja näkyväksi tekijänä. Teoksessa P. Rantala & S.-M. Jansson (toim.) *Taiteesta toiseen. Taidelähtöisten menetelmien vaikutuksia*. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 10. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 74–94.
- Rauhala, L. 1995. *Tajunnan itsepuolustus*. Helsinki: Yliopistopaino.

- Rautiainen-Keskustalo, T., Raudaskoski, S., Colliander, M., Pimiä, A., Rantanen, A. & Teikari, A. 2014. Moniaineksinen etäkonsertti. Neksusanalyysi musiikillisen toiminnan tutkimusmetodina. *Musiikki* 44/1–2, 6–28.
- Reigersberg, M. S. 2010. Applied Ethnomusicology, Music Therapy and Ethnographically Informed Choral Education. The Merging Disciplines During a Case Study in Hopevale, Northern Queensland. Teoksessa K. Harrison, E. Mackinlay & S. Pettan (toim.) *Applied Ethnomusicology. Historical and Contemporary Approaches*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 51–74.
- Rikandi, I. 2012. *Negotiating Musical and Pedagogical Agency in a Learning Community. A Case of Redesigning a Group Piano Vapaa Säästys Course in Music Teacher Education*. Helsinki: Sibelius-Akatemia.
- Ropo, E. 1999. Minuus, muutos ja oppiminen: elinikäisen oppimisen lähtökohtien teoreettista tarkastelua. Teoksessa P. Houni & P. Paavolainen (toim.) *Taide, kertomus ja identiteetti*. Acta Scenica 3. Helsinki: Teatterikorkeakoulu, 149–165.
- Ropo, E. 2015a. Identiteetti tutkimuskohteena. Teoksessa E. Ropo, E. Sormunen & J. Heinström (toim.) *Identiteetistä informaatiolukutaitoon. Tavoitteena itsenäinen ja yhteisöllinen oppija*. Tampere: Tampere University Press, 26–47.
- Ropo, E. 2015b. Identiteetin rakentuminen opetuksessa. Teoksessa E. Ropo, E. Sormunen & J. Heinström (toim.) *Identiteetistä informaatiolukutaitoon. Tavoitteena itsenäinen ja yhteisöllinen oppija*. Tampere: Tampere University Press, 19–25.
- Rosenlöf, A.-M. 2014. *Rakenteita ratkomassa. Kulttuurisen seniori- ja vanhustyön käytäntöjä ja toimintamalleja*. Helsinki: Taiteen edistämiskeskus. http://www.taike.fi/fi/web/varsinais-suomi/rakenteita_ratkomassa. (Luettu 30.4.2015.)
- Routasalo, P., Toivonen, H. & Rautiainen, M. 2013. Taide ja kulttuuri vanhuksen hyvinvoinnin tukena arjessa. Teoksessa P. Routasalo, H. Toivonen & M. Rautiainen (toim.) *Hyvä arki vanhukselle. Voimavarojen aktivoiminen taidelähtöisillä menetelmillä*. Turun ammattikorkeakoulun raportteja 154. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 10–17.
- Ruokonen, I., Moilanen, K., Ollaranta, R. & Ruismäki, H. 2011. Virkistysverson musiikkitoiminta virittää vanhusten hyvinvointia ja omatoimisuutta. *Musiikki* 41/1, 56–74.
- Ruud, E. 2012. The New Health Musicians. Teoksessa R. MacDonald, G. Kreutz & L. Mitchell (toim.) *Music, Health, & Well-Being*. Oxford: Oxford University Press, 87–96.
- Räsänen, M. M. 2017. Mielekästä työtä ja sukupolvien välisiä kohtaamisia.

- Työllistämishankkeeseen osallistuneiden nuorten kokemuksia vanhustyön tekemisestä. Pro gradu. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Räsänen, R. 2011. Johtamisen merkitys luovien menetelmien käytössä. Teoksessa P. Jussila (toim.) *Luovaa lystiä. Luovat menetelmät osana hoitotyötä*. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 126. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu, 74–78. http://www.theseus.f/bitstream/handle/10024/38539/JAMKJULKAISUJA1262011_web.pdf. (Luettu 16.8.2016.)
- Räsänen, R. & Leppälehto, S. 2016. Ei mitä tahansa johtamista, vaan gerontologista johtamista sen olla pitää. *Gerontologia* 30/2, 78–82.
- Rönkä, A.-L. & Kuhalampi, A. 2011. Sanoilla yli sektorirajojen. Teoksessa A.-L. Rönkä, I. Kuhanen, M. Liski, S. Niemeläinen & P. Rantala (toim.) *Taide käy työssä. Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä*. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu, sarja C, osa 74. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu, 30–34. <http://www.taikananke.fi/binary/file/-/id/1/fid/554>. (Luettu 26.8.2015.)
- Saaranen-Kauppinen, A. & Puusniekka, A. 2006. *KvaliMOTV: Menetelmäopetuksen tietovaranto*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/>. (Luettu 22.5.2015.)
- Saarelainen, R. 2001. Taide ja luovuus mielenterveys- ja päihdetyössä. Teoksessa I. Ukkola (toim.) *Parantava taide. Taideoppikirja lähi- ja perushoitajille*. Helsinki: Toimihenkilöjärjestöjen sivistysliitto TJS, 95–111.
- Saarikallio, S. 2007. *Music as Mood Regulation in Adolescence*. Jyväskylä studies in humanities 67. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Salkind, N. J. (toim.) 2006. *Encyclopedia of Human Development*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Salo, U.-M. 2007. Etnografinen kirjoittaminen. Teoksessa S. Lappalainen, P. Hynninen, T. Kankkunen, E. Lahelma & T. Tolonen (toim.) *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Tampere: Vastapaino, 227–246.
- Schiuma, G. 2011. *The Value of Arts for Business*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schneider, M. & Stern, E. 2010. The Cognitive Perspective on Learning. Ten Cornerstone Findings. Teoksessa Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) (toim.) *The Nature of Learning. Using Research to Inspire Practice*. Paris: OECD, 69–90.
- Sederholm, H. 2001. Taide on vahva lääke. Teoksessa I. Ukkola (toim.) *Parantava taide*.

- Taideoppikirja lähi- ja perushoitajille*. Pieksämäki: TJS, 8–21.
- Seppänen, S. & Varho, J. 2010. Taide hoitotyön arjessa. Teoksessa J. Varho & M. Lehtovirta (toim.) *Taidetta ikä kaikki. Selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä*. Helsinki: Helsingin kulttuurikeskus, 28–29. http://www.kansalaisareena.fi/Taidetta_ika_kaikki.pdf. (Luettu 9.8.2016.)
- Siirola, E. 2007. *Salasoittajat: pianonsoitto ikäihmisten harrastuksena*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Siitonen, J. 1999. *Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua*. Oulu: Oulun yliopisto. <http://herkules oulu.fi/isbn951425340X/html/>. (Luettu 9.4.2010.)
- Silander, T. & Mahlakaarto, S. 2014. Johtajaidentiteetin vahvistuminen sisäisen ja ulkoisen kohtaamisen tiloina. Teoksessa P. Hökkä, S. Paloniemi, K. Vähäsantanen, S. Herranen, M. Manninen & A. Eteläpelto (toim.) *Ammatillisen toimijuuden ja työssä oppimisen vahvistaminen. Luovia voimavaroja työhön!* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 107–120.
- Siponkoski, S. 2020. *Kulttuurisen vanhustyön tietopohjaa rakentamassa. RAI-järjestelmän hyödyntäminen*. Kulttuurisen vanhustyön AILI-verkoston julkaisu. Helsinki: Helsingin kaupungin kulttuurin ja vapaa-ajan toimiala. <file:///C:/Users/Taru/Downloads/kulttuurisenvanhusty%C3%B6ntietopohjaarakentamassa.pdf>. (Luettu 7.9.2020.)
- Sirén, K. 2017. Rajatapaus. Taiteilija-tuottaja sektorirajat ylittävää kulttuurista yhteistyötä rakentamassa. Teoksessa I. Tanskanen & P. Juppi (toim.) *Taiteen moniammatilliset kontekstit*. Turun ammattikorkeakoulun puheenvuoroja 94. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 274–298.
- Sirén, V. 2020. Miksi hylkäsimme vanhukset? Helsingin Sanomat 9.6.2020. <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000006535275.html>. (Luettu 15.6.2020.)
- Small, C. 1998. *Musicking: The Meanings of Performing and Listening*. Hanover: University Press of New England.
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2011. *Sosiaalisesti kestävä Suomi 2020. Sosiaali- ja terveyspolitiikan strategia*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2011:1. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/73418/URN:NBN:fi-fe201504223250.pdf?sequence>. (Luettu 2.6.2014.)
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2012. *Kansallinen muistiohjelma 2012–2020. Tavoitteena muistiystävällinen Suomi*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2012:10. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/72532>. (Luettu 22.1.2022.)

- Sosiaali- ja terveysministeriö 2017. *Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi 2017–2019*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2017:6. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/80132/06_2017_Laatusuositusjulkaisu_fi_kansilla.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (Luettu 22.1.2022.)
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2020. *Kansallinen ikäohjelma vuoteen 2030. Tavoitteena ikäkyvykäs Suomi*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2020:30. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/162462>. (Luettu 22.1.2022.)
- Stige, B. 2012. Health Musicking: A Perspective on Music and Health as Action and Performance. Teoksessa R. MacDonald, G. Kreutz & L. Mitchell (toim.) *Music, Health, & Well-Being*. Oxford: Oxford University Press, 183–195.
- Stone, R. M. 2008. *Theory for Ethnomusicology*. USA: Pearson Education, Inc.
- Sugarman, J. & Martin, J. 2011. Theorizing Relational Agency. *Journal of Constructivist Psychology* 24/4, 283–289.
- Suomen Musiikkiterapiayhdistys 2021. Mitä on musiikkiterapia? <https://musiikkiterapia.net/index.php/mita-musiikkiterapia>. (Luettu 13.5.2021.)
- Suomen perustuslaki 1999. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731#L2P12>. (Luettu 20.12.2021.)
- Sutela, K. 2020. *Dalcroze-pedagogiikkaan pohjautuvan musiikkikasvatuksen mahdollisuudet erityisoppilaan toimijuuden vahvistamisessa. Opettajatutkimus erityiskoulussa*. Oulu: Oulun yliopisto.
- SVT 2020. Väestörakenne ja -ennuste 2020. https://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html. (Luettu 9.1.2022.)
- Särkämö, T., Laitinen, S., Numminen, A., Tervaniemi, M., Kurki, M. & Rantanen, P. 2011. *Muistaakseni laulan: Musiikin käyttö muistisairaiden mielialan, elämänlaadun ja kognitiivisen toimintakyvyn tukemisessa*. Miina Sillanpään Säätiön julkaisusarja A:10. Helsinki: Miina Sillanpään Säätiö.
- Särkämö, T. 2012. Musiikkia aivoille. Miten musiikki vaikuttaa aivojen toimintaan? Teoksessa J. Varho & M. Lehtovirta (toim.) *Taidetta ikä kaikki*. Selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä. http://www.kansalaisareena.fi/Taidetta_ika_kaikki.pdf. (Luettu 17.6.14.)
- Taideyliopisto 2021. Musiikin tohtorikoulutus. <https://www.uniarts.fi/koulutusohjelmat/>

- musiikin-tohtoriohjelmalla/. (Luettu 16.5.2021.)
- Taikusydän 2019. Taikusydän kokoa, kytkee ja koordinoi! <https://taikusydan.turkuamk.fi/info/taikusydan/>. (Luettu 16.5.2019.)
- Taipale, M. 2001. Taidetoiminta vanhustenhoitolaitoksessa. Teoksessa I. Ukkola (toim.) *Parantava taide. Taideoppikirja lähi- ja perushoitajille*. Helsinki: Toimihenkilöjärjestöjen sivistysliitto TJS, 79–94.
- Talonpoika, P. 2010. ”Niin rupee silmä kirkastuu”. Musiikillista vapaaehtoistoimintaa tekevien tuen tarve ja jaksaminen Eläkeliiton Sävel soikoon -hankkeessa. Opinnäytetyö. Vantaa: Laurea Ammattikorkeakoulu.
- Tan, S. B. 2015. Cultural Engagement and Ownership Through Participatory Approaches in Applied Ethnomusicology. Teoksessa J. T. Titon & S. Pettan (toim.) *The Oxford Handbook of Applied Ethnomusicology*. Oxford: Oxford University Press, 109–133.
- Tanner, M., Rammage, L. & Liu, L. 2016. Does Singing and Vocal Strengthening Improve Vocal Ability in People with Parkinson’s Disease? *Arts & Health* 8/3, 199–212.
- Tedre, S. 1999. *Hoivan sanattomat sopimukset: tutkimus vanhusten kotipalvelun työntekijöiden työstä*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- THL 2022. Osallisuusindikaattori mittaa osallisuuden kokemusta. https://thl.fi/fi/web/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/osallisuuden-edistaminen/heikoimmassa-asemassa-olevien-osallisuus/tutkimus/osallisuusindikaattori-mittaa-osallisuuden-kokemusta#Osallisuusindikaattorin_yleinen_kuvaus. (Luettu 29.5.2022.)
- Tiihonen, J. & Suvivuo, P. 2013. Muistisairaiden vanhusten musiikillinen työpaja. Teoksessa P. Routasalo, H. Toivonen & M. Rautiainen (toim.) *Hyvä arki vanhukselle. Voimavarojen aktivoiminen taidelähtöisillä menetelmillä*. Turun ammattikorkeakoulun raportteja 154. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 47–53.
- Timonen, S. 2004. *Minä, tila, tunne*. Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan. Helsinki: SKS.
- Titon, J. T. 2015. Applied Ethnomusicology. A Descriptive and Historical Account. Teoksessa J. T. Titon & S. Pettan (toim.) *Oxford Handbook of Applied Ethnomusicology*. Oxford: Oxford University Press, 4–28.
- Tolonen, T. & Palmu, T. 2007. Etnografia, haastattelu ja (valta)positiot. Teoksessa S. Lappalainen, P. Hynninen, T. Kankkunen, E. Lahelma & T. Tolonen (toim.) *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Tampere: Vastapaino, 89–112.
- Turner, A. 2000. Embodied Ethnography. Doing Culture. *Social Anthropology* 8/1, 51–60.

- Turpeinen, I., Juntunen, M.-L. & Kamensky, H. 2019. *Etsivä kulttuurityö lisää lasten ja nuorten kulttuurista osallisuutta*. ArtsEqual Policy Brief 2/2019. <https://sites.uniarts.fi/documents/14230/0/Etsiv%C3%A4+kulttuurity%C3%B6+PB/f4b98b97-85ac-4c82-90a9-d090de72c63d>. (Luettu 14.12.2020.)
- Tähti, T. 2006. Viisi kertomusta synnytyslaulusta. Oma ääni antautumisen ja hallinnan välineenä synnytyksessä ja raskausaikana. Pro gradu. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Tähti, T. 2016. The Story of Eero and the Music Motors. Music Activities in a Senior Services Center. Editoitu esitelmä ArtsEqual-hankkeen verkkosivuilla. http://www.artsequal.fi/ajankohtaista/lue-sisalto/-/asset_publisher/yhbRkxQLJGsz/content/the-story-of-eero-and-the-music-motors-music-activities-in-a-senior-services-center. (Luettu 15.9.2018.)
- Tähti, T. 2017. Taidelähtöisen toiminnan arviointi: esimerkkinä TAOTTU-koulutus. Teoksessa H. Horn & K. Vapalahti (toim.) *Taidetta työn kehittämiseen*. XAMK kehittää 8. Mikkeli: Kaakkois-Suomen ammattikorkeakoulu XAMK, 116–119. <https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/127046/URNISBN9789523440159.pdf?sequence=1>. (Luettu 22.1.2022.)
- Ukkonen-Mikkola, T. 2011. *Sukupolvien kohtaamisia lasten ja vanhusten yhteisessä palvelukeskuksessa*. Tampere: Tampere University Press.
- Valokivi, H. 2008. *Kansalainen asiakkaana. Tutkimus vanhusten ja lainrikkojien osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Van Maanen, J. 2011 [1988]. *Tales of the Field. On Writing Ethnography*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Varho, J. & Lehtovirta, M. (toim.) 2010. *Taidetta ikä kaikki. Selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä*. Helsinki: Helsingin kulttuurikeskus. http://www.kansalaisareena.fi/Taidetta_ika_kaikki.pdf. (Luettu 9.1.2022.)
- Varho, J. 2010. Kunta ikäihmisten hyvinvoinnin edistäjänä. Teoksessa J. Varho & M. Lehtovirta (toim.) *Taidetta ikä kaikki – Selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä*. Helsinki: Helsingin kulttuurikeskus, 18–21. http://www.kansalaisareena.fi/Taidetta_ika_kaikki.pdf. (Luettu 14.5.2015.)
- Varila, I. 2006. *Orfeo-pedagogiikka. Muodonlaajentamisen kaavan erillisversio, osa IV*. Kaustinen: Varila, Ilmari.
- Versnik, V. 2010. Solid as Stone and Bone: Song as a Bridge between Cultures and Generations. Teoksessa K. Harrison, E. Mackinlay & S. Pettan (toim.) *Applied*

- Ethnomusicology: Historical and Contemporary Approaches*. UK: Cambridge Scholars Publishing, 133–148.
- Victor, C. 2013. Social Gerontology: Older People and Everybody Else. Teoksessa K. Komp & M. Aartsen (toim.) *Old Age in Europe. A Textbook of Gerontology*. Dordrecht: Springer, 45–58.
- Vihersaari, H. 2017. Taide työvälineeksi. Taideherkkyyttä lähihoitajaopintoihin kokemuksellisen oppimisen keinoin. Teoksessa I. Tanskanen & P. Juppi (toim.) *Taiteen moniammatilliset kontekstit*. Turun ammattikorkeakoulun puheenvuoroja 94. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 225–250.
- von Brandenburg, C. 2007. Taide ja työhyvinvoinnin edistäminen: tehokkuusajattelua vai elämänlaadun parantamista? Teoksessa M. Bardy, R. Haapalainen, M. Isotalo & P. Korhonen (toim.) *Taide keskellä elämää*. Nykyaiteenmuseo Kiasman julkaisuja 106/2007. Helsinki: Like, 179–187.
- von Brandenburg, C. 2008. *Kulttuurin ja hyvinvoinnin välisistä yhteyksistä. Näköaloja taiteen soveltavaan käyttöön*. Opetusministeriön julkaisuja 2008:12. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö. <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2008/liitteet/opm12.pdf?lang=fi>. (Luettu 6.12.2018.)
- Vuori, H.-L. 1995. *Hiljaisuuden syvä ääni*. Helsinki: Kriittinen korkeakoulu.
- Vuori-Kemilä, A., Lindroos, S., Nevala, S. & Virtanen, J. A. 2005. *Ihmisen hyvä. Etiikka lähihoitotyössä*. Helsinki: WSOY.
- Vähäsantanen, K. 2013. *Vocational Teachers' Professional Agency in the Stream of Change*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 460. Jyväskylä: Jyväskylä University.
- Väättäinen, H. 2013. Osallistava tanssintutkimus. Soveltavaa etnomusikologiaa ja esitystutkimusta tanssien, keskustellen ja kirjoittaen. Teoksessa P. Moisala & E. Seye (toim.) *Musiikki kulttuurina*. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura, 119–134.
- Weiss, R. S. & Bass, S. A. 2002. *Challenges of the Third Age. Meaning and Purpose in Later Life*. New York: Oxford University Press.
- Westerlund, H. 2002. *Bridging Experience, Action, and Culture in Music Education*. Helsinki: Sibelius Academy.
- Williamson, V. 2014. *You Are the Music. How Music Reveals What It Means to Be Human*. UK: Icon Books Ltd.
- YK 1948. Universal Declaration of Human Rights. <https://www.un.org/en/about-us/>

- universal-declaration-of-human-rights. (Luettu 8.11.2021.)
- YK 1966. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>. (Luettu 8.11.2021.)
- YK 1966. International Covenant on Civil and Political Rights. <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>. (Luettu 8.11.2021.)
- YK 1959. Lapsen oikeuksien sopimus. <https://www.unicef.fi/lapsen-oikeudet/sopimus-kokonaisuudessaan/>. (Luettu 8.11.2021.)
- Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista 2016. https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2016/20160027/20160027_2#idm45237817179760. (Luettu 8.11.2021.)
- Ylitalo, S. 2019. Taiteen käyttö vanhustyössä tuo iloa myös hoitajille. Tulanet. <https://tulanet.fi/2019/03/13/taiteen-kaytto-vanhustyossa/>. (Luettu 7.2.2020.)

Liitteet

Liite I: Artikkelit

Voimautumisen viisi tarvetta – Yhteisöllistä lauluimprovisaatiota kehittämässä.

Musiikin suunta 32/2, 16–25.

TARU TÄHTI
FM, laulaja, tohtoriopiskelija,
Sibelius-Akatemia

VOIMAUTUMISEN VIISI TARVETTA

Yhteisöllistä lauluimprovisaatiota kehittämässä

16

NRO 2 2010

VOIMAUTUMINEN, tai vaihtoehtoisesti voimaantuminen, on yksinkertaistettuna sisäisen voiman tunteen kasvua. Liisa Keltikangas-Järvisen (2008: 227–232) mukaan voimaantumisen mekanismin perusta rakennetaan lapsuudessa. Kun lasta hoidetaan silloin kun hän itse osoittaa tarvitsevansa hoitoa, lapsi tuntee saavansa omalla toiminnallaan aikaan sen, että hänen olonsa paranee. Lapsi, jolla on sisäinen kontrolli, tuntee olevansa voimakas ja vastuussa siitä, mitä hänelle tapahtuu. Voimautuessaan ihminen saa käyttöönsä itsessään olevan potentiaalisen voiman. Voimien käyttöönotto on aina prosessi, suunta, johon kuljetaan (Siitonen 1999).

Kuljen omalla voimaantumisen polullani nyt toista vuotta. Olin aiemmin harjoitellut erilaisia voimauttavia ja rentouttavia äänessä olemisen menetelmiä ja kokenut niiden parissa sekä levon että tuskan hetkiä. Tohtoriopinnoissani päätin lähteä kehittämään sellaista uutta voimaantumisen menetelmää, joka toimisi parhaiten minulle itselleni. Puolentoista vuoden kokeilujen jälkeen olen ymmärtänyt jotain voimautumisen luonteesta. Sisäinen voiman tunne, hallinnan tunne, hyvä itsetunto – ne kaikki tarvitsevat pohjalle tunteen siitä, että elämä vastaa tarpeisiini. Siten voimaannun varmimmin laulaessani tavalla, joka täyttää mahdollisimman monta ihmisenä olemisen tarpeistani. Tässä artikkelissani käsittelem voimauttavaa laulamista juuri tarpeiden näkökulmasta ja pohdin kysymyksiä: Mitä tarpeitani voin täyttää laulamalla? Miten laulamminen on täyttänyt tarpeitani?

Ensimmäisen opiskeluvuoden aikana lauloin 20–60 minuutin pituisia improvisaatioita kotikunnassani Sas-

tamalassa: kesäkahvilan puutarhassa, terveyskeskuksen aulassa, kirjaston pihalla, Pyhän Olavin kirkon ympäristössä ja lopuksi paikallisten kuvataiteilijoiden ”Näkyväksi tulleet”-nimisen näyttelyn päättäjäsissä. Näyttelyn päättäjäsiset olivat samalla oman projektini ensimmäisen vaiheen päättäjäsiset, vaikkon sitä silloin ymmärtänytään. Koin tulleen jo riittävän näkyväksi voidakseni siirtyä eteenpäin. Viime vuonna lähdin hakemaan voimakkaampaa vuorovaikutusta ja päädyin kahteen erilaiseen työskentelytapaan: improvisoin sanatonta laulua koulujen kuvataiteen tunneilla ja ohjasin yhteislaulua vanhuksille ja pienten lasten äideille. Kuljen kahta reittiä, painotan toisella polulla tuttua ja toisella tuntematonta. Päämääräni hämmöittää tuolla jossain. Koetan olla ajattelematta sitä ja vain kulkea, keskittyen hetkeen ja tarpeisiini.

Tarve olla läsnä kehossani

Ensisijainen tarve jokaisessa elämäni hetkessä on olla mahdollisimman läsnä tässä ja nyt. Koska kehoni on jokaisessa hetkessä aina paikalla, on perustarpeeni olla läsnä kehossani. Tarve läsnäoloon luo perustan tohtoriprojektilleni, joka kantaa työnimeä ”Äänessä olemisen voima”. Oma laulajan taustani on erilaisissa kehollista läsnäoloa painottavissa äänellisissä menetelmissä. Harmoninen laulu (Vuori 1995) sekä sen pohjalta kehittynyt synnytykslaulu (Vuori & Laitinen 2005; Tähti 2006) auttoivat minua tutkimukseni alkutaipaleella tutustumaan kehoni sisätilaan resonanssia tunnustelemalla. Kehoresonanssiin keskittyminen helpottaa pysymään kehossa

laulun aikana, se on jotain konkreettista, mistä ottaa kiinni, mihin tarttua. Sittemmin olen ottanut tavakseni keskittyä sisäiseen kehooni jo ennen laulun aloittamista. Tunnustelen kehoani sen sisäpuolisilla proprioepisilla aisteilla, joita ovat tasapaino-, liike- ja asentoaistit (Klemola 2004, 78). Ennen laulun aloittamista pyrin siis hahmottamaan kehoni sisätilan kokonaisuutena, tilana, jossa laulu pääsee soimaan.

Vuosina 2006–2009 opiskelin Orfeo-pedagogiikkaa, joka opetti minua ottamaan äänen vastaan rinnan alueella pään sijasta (Varila 2006: 71). Tunnen hienovaraisella tuntoaistillani äänen koskettavan rintaani. Kun olen hiljaa, mutta avoinna äänille, koen olevani kaikkien mahdollisten äänivaihtoehtojen ympäröimänä. Käytän tästä korvin kuulemattomasta äänellisestä ulottuvuudesta nimitystä Ääni. Orfeo-pedagogiikassa tästä rajattomasta äänestä käytetään termiä musikaalinen elementti (Varila 2006: 66), intialaisessa ajattelussa vastaava nimitys on Anahata Nada, lyömätön ääni (Lehtiranta 2005: 166). Sydämeni, rinnan keskiosa, on kuin anturi, joka valitsee Äänestä aina seuraavan äänen ja yhdistää ne musiikiksi. Sittemmin niin sanotun hoitavan äänen avulla olen oppinut vielä lisää siitä, kuinka tärkeä paikka sydän on laulamiseksi. Sydäntä arvostetaan esimerkiksi intialaisessa perinteessä, jossa ajatellaan, että vain puhdistamalla ja laajentamalla sydäntä voidaan luoda pyhää musiikkia (Tame 1984: 185). Koetan keskittyä laulaessani voimalisemmin sydämeni virtaan, kuin siihen, mitä suustani purkautuu. Tärkeämpää kuin äänen kuuluva pinta-asi, on se syvempi ajatus- ja tunnesisältö, jonka ääni kantaa mukanaan. Olen kokenut rintaan keskittymisen erittäin vapauttavaksi myös kurkun toiminnan kannalta. Kun huomioni pysyy rinnan alueella, pääkeskeinen ajattelu ja siihen liittyvä kurkun puristaminen vähenevät.

Orfeo-pedagogiikka opetti minua myös huomaamaan näkö- ja kuuloaistin merkityksen läsnäololle. Vaikka en kuuntelekaan laulamaani musiikkia, silmien ja korvien aktiivinen käyttäminen auttavat minua pysymään läsnä kehossani. Laulaessani yhdessä toisten kanssa käytän Orfeo-pedagogiikan kautta löytämäni harmonista kuuloa, joka tarkoittaa toisten kuuntelemista koko keholla (Varila 2006: 71). Voin pysyä tavallista helpommin yhteydessä toisiin, kuunnella heitä kokonaisina, ja kuulla silti

sydämelläni Äänen. Kun sitten välillä nousen ylös kehostani ajatuksiini ja huomaan kuuntelevani tilannetta tavallisella kuulollani, kuulenkin tilanteeseen liittyvän sekasorron, ristiriitaiset sävelet ja juoksevat ja laahustavat rytmit. Harmonista kuuloa käyttäessä ja ”sydämellä kuunnella” harmonian tunne korostuu.

Kehon huomioimiseen kokonaisuutena liittyy myös kieli, jolla improvisoidessani laulan. Työsuunnitelmasani keväältä 2008 totean, että ”[v]alintani on, että lauluni on sanatonta ääntä. Sanaton äänen maailma on minulle pakopaikka arjesta, jossa olen sanojen sitomana ja määrittelemänä. Sanat ovat kuin jäävuoren huippuja asioille, joita ne ilmaisevat, ja olen itse kiinnostuneempi siitä, mitä on veden alla.” Matkalla suunnitelmani ovat eläneet. Projektini ensimmäisen vuoden aikana laulussa liikkui vaikutteita sieltä ja täältä: oli vokaalilaulua, sian-saksaa, kalevalamittaisuutta ja poplyriikkaa. Klassinen saksan- tai italiantalkiella imitoiva laulutyylini pilkahteli hetkittäin ja toi tilanteisiin tuulahduksia nuoruusvuosiensa laulutunneilta. Vuoden lopulla laulamisen tavat alkoivat kuitenkin vakiintua. Sanat, niin koti- kuin ulkomaankielisetkin, alkoivat ihan konkreettisesti kuvottaa minua. Siirryin jälleen takaisin sanattomaan lauluun.

Alun vokaalipainotteinen lauluni keräsi vähitellen puoleensa myös konsonantteja. Toistaan alun perin riippumattomat vokaalit ja konsonantit alkoivat limitytyä toisiinsa. Kauttani vuotavaan nonsense-tulvaan syntyessäni huomasin, kuinka paljon helpompaa minulle on pysyä kehossani laulaessani kieltä, joka ei kanna mukanaan sovittuja merkityksiä. Tunnen kulkevani semioottisen esikielellisen kielen alueella, laulavani jostain, jota saatoinkin laulaa jo lapsena ennen kuin opin puhumaan. Laulukieleni ammentaa kokonaisesta, kaikin aistein hahmotettavasta hiljaisesta tiedosta määritellyn ja paloitetun tiedon sijaan (Koivunen 1998: 202). Laulukieleni on minulle puhekieltä lempeämpi ja tuntee minut paremmin. Se sallii minun pysyä kehossani kuin äiti, joka kannattelee lastaan.

Tarve hyväksyä tunteeni

Toinen tarpeeni on hyväksyä omat tunteeni, kaikki, jotka minuun ovat eksyneet. Tämän tarpeen olen hahmotanut kesäkuusta 2008 lähtien neljää eri kautta. Kun

"Vuodatin suruani itkuvirrenomaisesti terveyskeskuksen aulaassa ja pääkirjaston edustalla, kokien silti jatkuvaa ristiriitaa tunneilmaisuni vuoksi."

aloin improvisoida äänelläni yksin julkisilla paikoilla, koin voimakasta häpeää. Häpeä oli päällimmäisin tunne kaikessa, mitä tein. Häpesin ääntäni, joka kuulosti joko tilanteessa vääränlaiselta, vaikken tiennytkään, miltä sen pitäisi kuulostaa. Häpesin tunteiden näyttämistä ja sitä, etten osannut näyttää niitä. Häpesin sekalaisia kokeilujani laulaa erilaisilla menetelmillä ja häpesin kokeiluja hypätä menetelmien ulkopuolelle. Ymmärsin kuinka voimakkaasti häpeä oli säädelyt laulamistani ja ennen kaikkea laulamattomuuttani niihin päiviin asti. Tiesin myös, että häpeän yli pääsisin vain kulkemalla sen läpi, kaikesta kivusta huolimatta. Itsetuntemuksen kannalta on tärkeää oppia tunnistamaan häpeän ja siihen usein liittyvän epäarvostuksen pelon liikahdukset mielessään. Tarkkailemisen kautta ihminen oppii ymmärtämään, mihin häpeä häntä sitoo ja mistä se on saanut alkunsa (Turunen 2004: 59).

Häpeän kanssa taisteleminen kasvatti sisua ja nosti pintaan paljon ajatuksia. Mietin, kuinka moni suomalainen hiljentääkään äänensä häpeän vuoksi? Yksi jos toinen meistä on seissyt luokan edessä laulukokeessa ja tullut nolatuksi "epäonnistuneena". Vanhusten kanssa työskennellessäni olen kuullut monta versiota tästä samaisesta aiheesta. Laajemmin kyse on kulttuuriim-

me iskostuneesta käsityksestä, että toiset osaavat laulaa ja toiset eivät (Numminen 2005: 19). Kuinka uusi tämä käsitys meillä on? Vielä kaksi-kolmesataa vuotta sitten laulu oli suomalaisille yksi olennainen osa arkea. Ihmiset elivät ja lauloivat "ruumiissaan, pirtissä, kodissaan, suvussa, kylässä, Karjalassa, ihmisten ja elävien maailmassa" (Tarkka 2005: 384). Itse samastan oman laulukielisen improvisaationi monilta osin runolauluun. Kirjalliseen, kappaleista koostuvaan lauluperinteeseen verrattuna kyse on jostain hallitsemattomammasta, intuitiivisemmasta, tulkinnanvaraisemmasta. Voinko kantaa yhteisöllisten muistini kautta häpeää ajalta, jolloin vanhakantaisten muistinvaraisen runolaulujen laulamisesta tuli osa pakanallisuutta ja siten jotain auktoriteeteilta salattavaa, häpeällistä? (Heiskanen 2006: 159)

Toisessa vaiheessa häpeän verho alkoi murtua ja suru alkoi vuotaa sen läpi, erilaisissa vivahteissaan ja ilmene- mismuodoissaan. Esimerkki työpäiväkirjastani 10.7.08:

Surua olen ilmaissut yhden kerran (olen käynyt tähän mennessä kaksi kertaa laulamassa Vanhan Mummulan puutarhassa). Seisoin keskellä kasveja pää oikealle kallellaan ja hymisin hiljaa, voimattomasti. Tunsin, kuinka suru halusi tulla lauletuksi, kuulluksi, ja sitten poistui. Olostani tuli vahvempi ja kevyempi. Joku nainen seisoikin ehkä kymmenen metrin päässä, katsoi minuun päin ja hymyili. En hymyilyt takaisin, sillä olin päättänyt pysyä tunteessani vaikka muut tulisivat kuinka lähelle. Nainen käänsi katseensa ja jäi lähistölle kävelemään. En tiedä, kuuliko hän ääntäni. Se hetki oli minulle tärkeä. Olin ensimmäistä kertaa laulaessani julkisesti sisällä tunteessani.

Vuodatin suruani itkuvirrenomaisesti terveyskeskuksen aulaassa ja pääkirjaston edustalla, kokien silti jatkuvaa ristiriitaa tunneilmaisuni vuoksi. Tahdoin tuottaa ihmisille iloa ja piristää heidän päiväänsä laullani, mutta en voinut lopettaa vuotamasta tuskaani ulos. Samalla kuitenkin tiesin, etten koskaan pääsisä suruni yli, ellen antaisi sille juuri sen kokoista tilaa, jonka se tarvitsi. En tahtonut esittää iloisia lauluja piristääkseni toisia, vaan tahdoin virrata iloa laulujen kautta, siten kun aika oli siihen kypsä. Senni Timosen *Minä, tila*,

tunne -teosta (2004) lukiessani koin vihdoinkin helpotusta samastumisen kautta. Sain tietää ”tuultavani” tuski-
ani. Näin suomalaiset ovat ennenkin laulaneet surujaan

Laulun ympärille kerään-
tyminen saa aikaiseksi
yhdessä olon tunteen ilman
rajoja. Jokainen on merki-
tyksellinen ihan vain siksi,
että on läsnä ja mukana.”

ulos itsestään, improvisoi-
den, muunnellen. Ja vaikka
surut eivät koskaan poistui-
sikaan, tai ainakaan loppuisi,
ne tulisivat ulos, näytille, kä-
siteltäviksi, puitaviksi. Lau-
lamiseni oli jotain aktiivista,
jota tein tilani muuttami-
seksi. En tyytynyt olemaan
surullinen ja samastunut
suruuni, vaan toimin tunte-
akseni, että suru vain oli jo-
tain, joka virtasi minussa. Kesän mittaan siirryin laula-
maan yhä enemmän luonnon keskelle ja annoin luonnon
neuvoa minua. Vähitellen opin ohjaamaan suruni suun-
taa ja annoin sen kannettavaksi niille, jotka olivat mi-
nua vahvempia: luonnon elementeille. Nehän ovat aut-
taneet ihmisiä iät ja ajat, kuten kansanlaulussa Taivas
on sininen ja valkoinen todetaan: ”Synkkä metsä, kirkas
taivas, ne tuntee mun huoliani.” (*Suuri kansanlaulukirja*
1996: 246.)

Kolmanteen vaiheeseen pääsin vuorovaikutuksen li-
sääntyyssä. Siirtyessäni syksyn tullessa taas sisätiloihin
ja Sylvään koulun kuvataideluokkaan, koin olevani aiem-
pää valmiimpi antamaan toisille jotain. Häpeän kuori oli
ohentunut, pelleilin avoimesti, päästelin hassutuksia ja
hurjia shamaanimörinöitä. Vaikka kaikki sujui mukavas-
ti ja oppilaat ottivat uudet jutut ilolla vastaan ja keskit-
tyivät myös maalaamiseen, koin rasittuvani laulamises-
sa. Työpäiväkirjoja lukiessa ymmärsin yhä kannattelevani
nuoruusvuosina pystytettyä fasadia, joka imi energiaa-
ni. Pidän parhaani mukaan yllä jatkuvaa sähellystä, jot-
ta oma luontainen hitauteni olisi pysynyt piilossa. Tein
vinkeitä ääniä, sillä en luottanut sen kauneuden voimaan,
joka sisältäni pulppuusi tekemättä liikaa. Päälystin ään-
täni yhä rakennetuilla tunteilla, vaikka lähtökohtanani
oli luopua niistä. Äänessä olemisen sijaan yhä ääntelin.
Laulamassa olemisen sijaan lauloin.

Minun täytyi luopua kahdesta laulamiseen liittyvästä
uskomuksesta, joita yhä kannoin mukanani. Ensini-

näkin siitä uskomuksesta, että laulu on sitä kiinnos-
tavampaa, mitä voimakkaampaa tunnetta se ilmaisee.
Havaitsin, että en asiassa ollut niinkään kiinnostunut
tunteista, vaan siitä tyyneydestä, joka paljastuu tun-
teiden alta. Silti peittelin oman lauluni vähäeleisyyttä
ja koetin laulaessani tarttua itsessäni kiertäviin tuntei-
siin tehdäkseni laulustani jotain enemmän. Minun oli
aika hyväksyä, että laulajia on erilaisia. Jokainen ilmai-
see tunteita jollain tapaa ja jossain määrin, sillä äänem-
me välittää kuuluville kaiken, mitä meissä on. Se riittää.
Tämä liittyy toiseen uskomukseen, jota huomasin kan-
tavani: laulaja on esittäjä. Esittäjä esittää toisille olevan-
sa jotain muuta kuin mitä oikeasti on. Se ei ole minua,
en kykene kantamaan rooleja. Olen laulaessani sitä mi-
tä muulloinkin. Laulaminen tarjoaa mahdollisuuden
tuoda esille niitä piirteitä, jotka arjessa muuten jäävät
sivuun, muttei se muuta minua miksikään. Olen yhä se,
joka kantaa nimeä Taru.

Neljännessä vaiheessa olin valmis yhdistämään tun-
teita ja tyyneyttä, tuomaan omia kipujani laulutilantee-
seen ja kannattelemaan niitä. Kaikki alkoi päivästä, jol-
loin omat voimani olivat vähissä ja ihmettelin, kuinka
minusta on voimauttamaan ketään, kun en löydä edes
omia voimiani. Sitten... (työpäiväkirja 22.2.10):

*...matkalla kouluun kävellessäni tajusin, että mähän voin
laulaa kehtolaulua sille omalle pienelle rikkinaiselle lap-
selleni tuolla sisällä. Sillä tavalla voin pitää sitä hyvänä ja
rauhoitella, antaa sille sitä äitiyttä, jota se ei saanut, kun
olin fyysisestikin pieni, oikeasti lapsi. Koululle päästessä
oli sitten semmoinen olo, että tahdon laulaa lohtulaulun
kaikille maailman rikkinaisille lapsille. On ne sitten fyysi-
sesti lapsia tai jo kasvaneet aikuisiksi, niin kaikkia meitä on
rikottu joskus. Tahdoin laulaa sen itselleni ja samalla muille.*

Ensin häpeän alta pääsi purkautumaan huoli ja sitten
lohduttaja minussa sai luvan tulla esiin. Lopulta ne sai-
vat kulkea rinnakkain: suru ja lohtu, pelko ja turva, lapsi
ja äiti. Koen ääneni ilmaisevan molempien osapuolien
kokemuksen, yhtäaikaaisesti, vaihdellen. Olen saanut
tästä kertovaa palautetta myös ihmisiltä, joiden kanssa
olen työskennellyt, alakoululaisesta tohtoriopiskelijaan.
Tunteeni elävät minussa, samoin se jokin horjumaton

tunteita syvempi ja suurempi, joka on valmis ottamaan tunteet syliinsä. Tämä kaikki saa tulla esille sellaisena kuin se on. Olen hyväksynyt sen. Olen hyväksynyt.

Tarve muunnella

Kaikki elävä muuntuu luonnostaan koko ajan. Muuntua on pehmeä sana. Mikään ei oikeastaan muutu, sillä muuttuminen olisi jotain totaalista, kuin kaikki vaihtuisi joksikin toiseksi. Joskus kai tätäkin tapahtuu, mutta omassa elämässäni ja musiikillisessa kokemuksessani muuttuminen on minulle tutumpaa. Asiat vaivihkaa liudentuvat toisiksi ilman, että olen kiinnittänyt niihin sen suurempaa huomiota. Hannu Saha (1996, 336) toteaa intentionaalisen muuntelun olevan musisoitina niin luonnollista, että sen toteutus saattaa olla musikolle lähes tiedostamatonta tai alitajuista. Muusikon tajuunassa muuntelu on musiikkia ja musisoitina muuntelua. Yhtäkkiä vain panen merkille, että sitä mikä joskus oli, ei enää olekaan. Tilalle on tullut jotain, joka kantaa edellisen sisällään, muttei kuitenkaan ole se. Muuttuminen on siten suhteessa aikaan, sillä on aina menneisyys, johon tätä hetkeä verrataan. Sillä on myös tulevaisuus, sillä muuttuminen ei koskaan lopu, vaan kulkee aina eteenpäin. Muuttuminen kantaa sisällään lineaarista aikakäsitystä.

Aloittaessani projektiani vuonna 2008 olin laulanut musiikkia kahdesta maailmasta, jotka omassa mielessäni olivat hyvin kaukana toisistaan. Ymmärsin, mitä olivat valmiit kappaleet, sellaiset joita toistetaan mahdollisimman samanlaisina vuodesta toiseen, laulajasta riippumatta. Nuoruuteni klassiset laulutunnit ja koulun musiikinopetus olivat iskostaneet tämän tyylilajin tajuntaani. Sitteen tuli vapaa improvisaatio, johon ystäväni kanssa tutustuin vuonna 2006. Aloittaessamme Orfeo-pedagogiset opinnot aloitimme myös äänellä improvisoinnin, vaikkei tämä varsinaisesti Orfeo-pedagogiikkaan kuulunutkaan. Improvisaatio tarjosi minulle tien vapauteen. Kuinka ihanaa oli irrota kappaleista, joka olivat säännelleet minua koko nuoruuteni! Nämä kaksi maailmaa tuntuivat olevan valovuosien päässä toisistaan.

Orfeo-pedagogiikan avulla opin kuuntelemaan Ääntä sydämelläni. Improvisaatio alkoi löytää hetkiä, jolloin

äännet eivät olleet satunnaisesti yhteen lyöttäytyneitä, vaan jatkumoa toisilleen, musiikkia. Samalla alkoi syntyä laulukieli, joka jossain määrin toistaa itseään, mutta joka silti on aina ainutkertainen ja uudellinen, elävä, muuntuva. Laulukielellä olen yhteydessä musiikillisesti aluttomaan ja loputtomaan olotilaan, vain minun kosketuksellani siihen on alku ja loppu. Heikki Laitinen kirjoittaa samansuuntaisesti runolaulajan musiikillisesta olotilasta tehdessään kuvitellun kenttäretken 1800-luvulle (1991: 80). Alun ja lopun välille muotoutuu laulaessani jotain soivaa, jota en ole kokenut kappaleeksi nykyaikaisessa mielessä. Se on kuin yksi raita keskeltä räsymattoa. Kun keskitämme huomiomme vain yhteen raitaan, emme näe raitaa ennen sitä, emmekä raitaa sen jälkeen. Tiedämme kuitenkin, että ne ovat olemassa, sillä yksi raita ei tee räsymattoa. Samoin äänen ja jokaisen lauluksi muovautuneen äänikudelman ympäröi Ääni. Jokainen laulu on jatkoa edelliselle laululle, se sisältää edellisen laulun itsessään, tähän hetkeen muuntuneena.

Muuntelemisen käsitteellä tarkastelen laulamistani prosessinomaisesti. Kirjoitan laulamistani kuin ulkopuolinen, joka näkee yksittäisen laulukerran osana suurempaa kokonaisuutta. Muunteluun sopii, että kun kahden viikon sisällä lauloin yhdeksällä kuvataiteen tunnilla, laulukerrat muistuttivat erehdyttävästi toisiaan. Huomaan pyöritelleeni kerrasta toiseen samoja teemoja niin musiikillisesti kuin mielikuvallisestikin. Lauluhetkessä tilanne on toinen. Laulaessani improvisoin. Aloitan laulamisen siinä hetkessä olevan olotilan, tunteiden ja mielikuvien varassa ilman minkäänlaista esisuunnittelua. Laulaessani en voi muunnella, sillä minulla ei ole mitä muunnella. Elän kokemuksellista aikaa, äänessä olemisen hetkeä ja tilaa.

Hahmotan laulamistani lineaarisen ja kokemuksellisen ajan lisäksi myös syklisen aikakäsityksen suunnasta (Lampikoski 2001: 28–30). Syklinen ymmärrys luo improvisaatiolle puitteet, joissa toimia. Laulamista muodostuu rituaali, joka pitää sisällään valmistautumisen, alun, keskiosan, lopun ja sulkemisen. Valmistautumisen tarkoittaa kohdallani lyhyttä hiljentymistä ja kehoon laskeutumista. Alussa minulle muodostuu kuva siitä, mitä tämänkertainen lauluni tulee käsittelemään. Keskiosa on toimintaa itsessään erilaisine juonenkään-

teineen. Loppu merkitsee rauhoittumista, asettumista takaisin paikalleen. Lopussa tarinalle kurotuu jonkinlainen päätös. Sulkemisella tarkoitan yhteisestä tuokiosta kiittämistä, usein itsekseni hiljaa, joskus ääneenkin. Kiitoksella palautan itseni arkisesti toimivaan tilaan, suljen syvemmän ymmärryksen, johon olen yhteydessä laulamisen aikana. Näin syklistyys auttaa muokkamaan sattumanvaraisesta improvisaatiosta säännönmukaista muuntelua.

Tämän kevään aikana olen huomannut kiinnostuneeni nuotinnetuistakin kappaleista, etenkin kansanomaisesta musiikista. Kansanomaisen laulun voi ajatella tarikoittavan kaikkea, mitä kansa laulaa. Kansanomaisen laulun käsite sisältää paitsi suullisesti periytyneet kansanlaulut, myös ne kirjallisuudesta, taide- tai populaarimusiikista omaksutut laulut, joista on tullut suullista perinnettä niiden levitessä edelleen uusina toisintoina (Asplund 2006: 202). Yhteislaulu pohjautuu luontevasti sille musiikille, jonka paikalla olevat ihmiset jo valmiiksi osaavat. Vanhainkodeilla laulamme suomalaisia kansanlauluja, 1930–40-luvun koululauluja sekä 50-luvun iskelmää. Pienten lasten äitien kanssa olen laulanut mahdollisimman tuttuja tuutulauluja, sekä muita tuttuja lapsekkaita lauluja. Tarkoitukseni ei ole opettaa uusia lauluja, vaan herätellä käyttöön sitä valtaisaan musiikkivarastoa, joka meissä jokaisessa on. Nuotit ja sanat ovat hyviä apuvälineitä muistellessa laulua, josta hallitsee pienen pätkän, mutta jota haluaisi laulaa enemmän. Siirtyessään paperin kautta taas seuraavan laulajan suuhun laulu kulkee sille luontevaa reittiä ja muuntuu kuin luonnostaan. Kun kaksi äitiä laulaa saman kehtolaulun, on siinä jo kaksi eri versiota. Jos tarkkoja ollaan, samakin äiti laulaa laulun kahdella eri tavalla laulaessaan sen kaksi kertaa. Tilanteet elävät, laulu elää, kulkee ja muuntuu.

Tarve vuorovaikutukseen

Olen täällä maan päällä ihmisenä ja ihminen on laumaeläin, joka kaipaa yhteisöä ympärilleen. Toiset meistä ovat sosiaalisempia ja toiset viihtyvät paremmin yksin, mutta jokainen meistä syntyy todelliseksi itsekseen vasta vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa. Aloittaessani tämän projektin kesällä 2008 en ollut

koskaan improvisoinut yksin toisten ihmisten edessä. Koin aluksi voimakasta erillisyyttä toisista ihmisistä. Pidin itseäni kummallisena kaakottajana, joka jostain sisäisestä pakkomielleestä johtuen kulki kesäkahvilan puskissa ja piti ääntä. Ensimmäinen askel kohti toisia tapahtui, kun sain itselleni selityksen, miksi laulan (työpäiväkirja 20.7.08):

Mä olin paikalla muistuttamassa ihmisiä, että laulaminen on olemassa. Että se on täällä, meissä jokaisessa ihmisessä, eikä vain levyillä jossain arjen tuolla puolen, vaan se on arkea. Että laulaa voi kuka vaan, missä vaan, milloin vaan, miten vaan. ... Se on yksi tän mun projektin tarkoituksista. Ei keksiä mitään uutta ja ihmeellistä, vaan muistuttaa siitä, mikä on aina ollut olemassa, mutta helposti unohtuu. Samalla laulaminen julkisella paikalla muistuttaa hitaammasta elämäntavasta. Aina ei tarvitse olla menossa johonkin tai tehdä jotain ns. tuottavaa. Joskus voi vain pysähtyä ja laulaa, ja sehän tietysti tuottaa monenlaisia asioita, kuten vaikkapa iloa.

Minun oli tultava muistuttamaan ihmisiä, jotta muistaisin itsekkin. Muistaisin, kuinka laulamalla voi lopettaa pakenemasta, pysähtyä ja astua sisälle omaan elämään. Selityksen löytäminen heikensi häpeän synnyttämää erillisyyden muuria. Vaikka julkisilla paikoilla laulaessani valtaosa ihmisistä käveli ohitseni minua katsomatta, tulkitsin sen edustavan paikallista käyttäytymiskulttuuria, ei enää omaa omituisuuttani. Joskus joku pysähtyikin ja antoi palautetta. Ensimmäisen vuoden aikana vastaanottamani kommentit koskivat useimmiten laulun kauneutta. Toinen kiitoksen aihe oli se, että laulan julkisella paikalla tuomassa sinne iloa ja elämää. Terveyskeskuksen aulassa sain ainoan kerran surun ilmaistamiseen liittyvää palautetta. Joku oli kävellyt ilmoitautumistiskille ja kertonut, että oven pielessä istuvalla naisella on paha olla ja häntä tarvitsisi varmaankin auttaa. Tämä henkilö oli potilaana mielenveysosastolla ja todennäköisesti tunnisti oman hätänsä minun vaikeuksessani.

Vuorovaikutus toisten kanssa oli kuitenkin hyvin vähäistä, varsinkin ulkosalla laulaessani. Vaikka tarkoitukseni oli alun perin, että laulaisin koko projektin ajan erilaisissa julkisissa sisä- ja ulkotiloissa Sastamalassa,

kyllästyin vuorovaikutuksen vähäisyyteen, ja muutin suunnitelmaani. Otin yhteyttä yläkouluun kuvataiteen opettajaan saadakseni aikaan tilanteen, jossa ihmiset voisivat improvisoida yhdessä kanssani. Olin koettanut aiemmin ohjata ääni-improvisaatioryhmää perhepäivähoitajille ja ymmärtänyt, ettei minulla ollut vielä siihen tarvittavaa taitoa. Teettäessäni toisilla erilaisia vapaita harjoituksia jouduin toimimaan sellaisessa opettajan roolissa, jota en kokenut itselleni ominaiseksi. Simo Skinnari (2004: 202) puhuu opettajasta sisäisten perusarvojen – hyvyyden, kauneuden ja totuuden – herättäjänä, unelmoijana ja unelmien toteuttajana. Tunnen kulkevani samoilla jäljillä. Enemmän kuin opettaa, tahdon luoda ympärilleni olemisen tilan, jossa saatamme kaikki oppia. Enemmän kuin pitää monologia, tahdon luoda dialogia. Enemmän kuin jäädä kiinni siihen keitä me jo olemme, tahdon oppia yhdessä siitä, miksi voisimme tulla.

Tärkeämmäksi kuin yhteisen välineen, äänen, koin dialogisen tilan synnyttämisen ja jakamisen perusidean. Juha Varto (2007: 62–65) kuvaa dialogilla ”väliin koottua”, tietynlaista yhteyttä, jossa välitettävät asiat kootaan väliin. Sana korostaa luottamusta,

Pidin itseäni kummallisena kaakottajana, joka jostain sisäisestä pakkomielleestä johtuen kulki kesäkahvilan puskissa ja piti ääntä.”

antautumista ja vilpittömyyttä. Kuvataidetunneilla lähdin hakemaan oppilaiden kanssa taiteen synnyttämää välitilaa, jossa uudenlaiset kokemisen tavat ja todellisuus ovat mahdollisia. Koen näissä tilanteissa esiin nousevat asiat ja persoonallisuuden piirteet usein todemmiksi kuin ne roolit, joiden varjossa elämme arkeamme. Samantyyppisiä kokemuksia voimauttavien hetkien todemmudesta on Miina Savolaisen valokuvaamalla lastenkodissa kasvaneilla työillä: ”Arki on roolileikkiä, mutta kuvat totta.” (Savolainen 2008: 163.) Laulaessani saan kaivaa itsestäni esille ne piirteet, joille ei muualla ole tilaa. Omassa sisäisessä maailmassani elän Vuokkiniemessä ja Bollywoodissa, jossa laulaminen kytkeytyy luontevasti kaikkeen arkiseen toimintaan: yksinoloon ja yhdessäoloon, illoon ja

suruun, arkeen ja juhlaan. Kuvataidetunneilla minulle lankeaa esilaulajan, pitojen pitäjän osa. Johdatan laullani toisia kohti tuntematonta, ja tunnen heidän joskus käyvänkin siellä.

Olen pyytänyt sekä ylä- että alakoululla vieraillessani oppilailta palautetta. He ovat kirjoittaneet maalaamisen tai piirtämisen lopetettuaan, millaisia tuntemuksia ja mielikuvia laulamisen yhdistäminen kuvan tekemiseen herätti. Yläkoululaisilta sain paljon palautetta, että laulu auttoi rentoutumaan ja unohtamaan kaiken muun. Alakoulussa valtaosa palautteesta oli ”oli kivaa”-tyyppisiä, muutama ”oli tylsää” mahtui myös joukkoon. Jonkun verran sain kommentteja lauluni sanattomuudesta, tai oikeastaan hömppäkielisyudesta. Kerron tarkemmin yhdestä kohtaamisesta yläkoulussa, sillä sen kautta voin hahmottaa selkeästi sanattomuuden merkitystä.

Yhdeksäsluokkalaisten ryhmässä oli takapenkin poikaporukka, joka käyttäytyi juuri niin kuin takapenkin poikien kuului. Valtaosa heistä maalasikin samaan tyyliin, piirroksissa oli huumeneuloja ja hakaristejä. Yksi pojista toimi toisin, vaikka hän käyttäytyikin kuten muutkin pojat, näyttäen vähät välittävänsä yhteisestä toiminnasta. Pitkään odoteltuaan hän kuitenkin alkoi maalata: Hän yhdisti vesivärejä ja liitua, sinistä, punaista, keltaista ja vihreää. Minulle työstä nousee esiin elämän ilo ja pulppuavat värien virrat. Poika teki vielä toisen työn, jossa kirkkaat värit yhdistyivät mustaan sekä kolmannen, johon hän vain kirjoitti kolmivärisesti HULLU. Poika antoi työt viimeisteltyään palautetta seuraavin sanoin: ”Naurettavaa tulla koululle esiintymään aineissa. Suksi vittuun niitten pillereites kans. Hyrkille (sairaalan mielenterveysosasto) vaan tommoset.”

Koin tuon tapauksen hetkenä, jolloin poika päästi irti häntä sitovasta roolista. Vähättelyn ja vihan alta pääsivät hetkeksi nousemaan värit ja kirkkaus. Taiteen terapeuttista voimaa hyödynnetään luovissa terapioiden monin erilaisin tavoin (mm. Hentinen & Mantere & Rankanen 2007). Itse en kuitenkaan ajattele lauluani terapiana, eikä minulla olisi siihen koulutustakaan. Sen sijaan, kohtaan koululaisia mukanani vain kaksi työkalua: läsnäolo ja laulukieli. Laulukieltä käyttäessäni saan voimallisemmin kosketuksen oman kehoni tietoisuuteen, ja voin siten koskettaa myös toisten kehojen viisautta.

Säätelämme rooleja pitkälti sen kautta, mitä päästämme suustamme, mitä ja miten sanomme ja mistä vaikeumme. Kun siirryn kertomaan tuntemuksistani ja mielikuvistani kielellä, jonka merkitykset eivät ole ennalta sovittuja, rikon omatkin urautuneet toimintamallini tulemalla toisten eteen tavalla, jota en itsekään ymmärrä. Annanko silloin toisillekin mahdollisuuden luopua rooleistaan, kenties leikitellä niillä?

Kun vuorovaikutus ei enää liiku symbolisen ymmärryksen tasolla, otan riskin: joko en tule ymmärretyksi lainkaan tai kohtaan ihmisen aiempaa paljaammalla tasolla. Kuvaavaa on kahden kolmasluokkalaisten pojan laulukieltä koskeva keskustelu. Toinen pojista aloitti sanomalla, että tuntui tylsältä odottaa koko ajan, että alkaisin laulaa jotain järkevää. Toinen vastasi siihen innostuneena, että hän kyllä tietää tämän musiikin. Hän ei juuri sillä hetkellä muistanut, mistä musiikki oli tuttua, mutta juuri sellaista laulua hän kuulemma oli odottanutkin. Jälkimmäisen pojan kanssa koin kotoisuuden tunteen, kuin olisimme samasta paikasta lähtöisin.

Laulaessani kuvataiteen tunteilla yksi aseeni on selkeästi ollut odottamattomuus. Kukaan ei ole osannut odottaa sellaista musiikkia, jota olen tuonut luokkahuoneeseen. Silloin myös reaktio on ollut odottamaton. Oppilaista on ennalta arvaamattomassa tilanteessa saattanut nousta esiin yllättäviä piirteitä kaavojen ja roolien ulkopuolelta. Työskentelyni vanhainkodeissa vaikuttaa ulkoisesti aivan päinvastaiselta. Vuorovaikutus vanhusten kanssa on parhaimmillaan lauluissa, jotka mahdollisimman moni osaa, mieluummin vielä ulkomuistista, jos he eivät pysty enää näkemään sanoja. Laulut kertovat vanhuksille ajasta, jolloin he olivat nuoruutensa voimissa, toimeliaita, uteliaita. Vaikka kohtaammekin toisemme ihmisinä juuri siinä hetkessä, musiikillinen side vie meidät kohtaamaan myös menneisyydessä. Kohtaan vanhuksia kuin ääneen lausumattomassa ajatuksessa: Minä tiedän millainen sinä olit silloin, sillä minäkin olen ollut siellä, menneisyydessä, jossa aika kultaa muistot. Meillä jokaisella se on omanlaisemme kuten elämäkin, mutta löydämme sieltä myös toisemme. Olemmehan kaikki ihmisiä.

Toisaalta yleistämisessä on omat riskinsä. Ohjatessani ensimmäistä kertaa yhteislauluiltaa äideille olin mielestäni varmalli pohjalla, olinhan juuri jättänyt taakseni melkein kahdeksan vuotta kestäneen kotiäitiyden. Kasasin nipun varmoja lauluja ja laitoin joukkoon vähän huumoria. Aloitin illan reteästi Dingo *Autiotalolla*. Omassa nuoruudessa Dingo oli maailman kovin juttu, ja kun muutkin olivat nuoria äitejä, ajattelin, että kyllä se pelittää heilläkin. Paikan päällä ymmärsin, etten ehkä olekaan enää niin nuori äiti. Yksi äideistä tuns *Autiotalon* ja lauloi kanssani, muut istuivat hiljaa ja kuuntelivat. Tunnelma lämpeni hitaasti, kunnes vuorossa oli *Tee työtäs* laulelleen. Toin sen mukana iltaan mustaa huumoria, kotiäideillä kun työtä riittää ja laulukin saattaa olla joskus vähissä. Sen laulun sain laulaa aivan itsekseeni. Tuon illan jälkeen ymmärsin, miksi vanhusten laulattaminen oli sujunut paremmin kuin nuorten äitien. Vanhusten kohdalla ymmärsin, etten voi tuntea heitä yhteisen kokemusmaailman tasolla, ainoastaan myötätunnon ja mielikuvien kautta. Äiteihin samastuin liian voimakkaasti. Luulin olevani kuin he, luulin heidän olevan kuin minä. Sittemmin

"Enemmän kuin pitää monologia, tahdon luoda dialogia. Enemmän kuin jäädä kiinni siihen keittä me jo olemme, tahdon oppia yhdessä siitä, miksi voisimme tulla."

olen lähestynyt äitejä avoimemmin mielin, muistaen, että toista ihmistä ei voi tietää (Levinas 1996; sit. Heimonen 2007: 41).

Tarve palvella toisia

Kun olen läsnä kehossani, hyväksyn minussa liikehtivät tunteet sekä annan itselleni ja laululleni luvan muuntaa hetken toivomalla tavalla. Vähitellen minussa herää tarve, ei ainoastaan kohdata toinen ihminen, vaan myös auttaa ja palvella häntä. En palvele häntä nöyrystellen kuin alamainen kuningasta, mutta kylläkin nöyrtyen, olemalla läsnä toista varten. Minun tapani palvella on tuoda ihmisten elämään laulua, erilaisissa sosiaalisissa ja yhteisöllisissä tilanteissa. Tunnen oloni kotoisaksi, kun jokaiselle paikallaolijalle tarjoutuu mahdollisuus ottaa osaa tapahtumaan, olla sivustakatsojan sijaan aktiivinen toimija.

Tunnustan, että projektini ensimmäisenä vuonna minulla oli tahtoa paljon enemmän kuin taitoa. Jostain oli kuitenkin lähdeä liikkeelle. Kuuntelin sydäntäni ja tein sen, mikä tuntui välttämättömältä. Havainnoin omia tarpeitani, jotka eivät aiemmin olleet saaneet tilaa. Tutustuin omaan kehooni ja itseeni laulajana. Samanaikaisesti koetin antaa toisille enemmän kuin mitä minulla oli; jakaa iloa, kun samanaikaisesti purin omaa suruani, antaa toisille voimaa, jota ei itselänikään vielä ollut. Palautteesta päätellen tahto antaa kuitenkin saavutti ihmiset ja auttoi painamaan surun taakan taustalle. Opiskelin voimauttamisen perusasioita kantapäähän kautta. Opin, että saatoin saada voimaa vain vapauttamalla sen itsestäni (Siitonen 1999). Vain siten saatoin luoda tilan, joka mahdollisti toistenkin voimaantumisen. Vuosi käytäntöä opetti enemmän kuin kymmenen kirjaa.

Toisen vuoden aikana olen luonut tilanteita, joissa laulun tarkoituksena on saada toisetkin toimimaan: maalaamaan ja piirtämään koululuokissa ja laulamaan vanhainkodeissa ja yhteislauluilloissa. Pyrin tekemään tilanteet niin helpoiksi, että jokaisen osallistuminen tuntuisi luonteelta ja mahdolliselta. Oma toimintani ei silloin ole pääosassa, vaan tarkoituksena on auttaa oppilaat ja vanhukset toimimaan jollain sellaisella tavalla, jolla he muuten eivät toimisi. Toiminnan tar-

koituksena on omiin tarpeisiin, vaikka tiedostamattomallakin tasolla, tutustuminen ja sitä kautta voimaa antavan hetken kokeminen. Ulkoinen toiminta tarjoaa mahdollisuuden sisäiselle toiminnalle, omien voimaantumisen esteiden irtipäästämiseksi, omien vahvuuksien vahvistamiselle.

Yläkoululaisilta saamani palautteen pohjalta olen opetellut rajaamaan lauluani mahdollisimman hyvin palvelevaksi. Olen ymmärtänyt, että kuvan tekoa varten laulettu improvisaation on todella oltava kuin yksi kuva, yksi kokonaisuus. Laulun on pysyteltävä samassa perustunnelmassa, liikutteltava samoja perusteemoja. Sen on oltava myös lauluna yksi. Maalaamista ja piirtämistä varten laulaminen vaatii myös tietynlaista ilmaisua. Se ei saa olla liian ilmeikästä, liian yllättävää, liian hasua, liian liikkuvaista. ”Liian jotain” vetää koululaisten huomion lauluun ja laulajaan, pois kuvan työstämisestä ja omasta prosessista. Välillä olen tuntenut paineita näiden kaikkien vaatimusten keskellä, kuin olisin jälleen ollut laulamassa valmiiksi kirjoitettua kappaletta, joka minun tuli tarpeeksi hyvin suorittaa. Sitten olen havahdunut ja huomannut, että nämä nuotit olen itse kirjoittanut korvieni väliin. Minulla on vapaus seurata niitä tai olla seuraamatta. Saan itse valita. Se, mikä palvelee parhaiten minua, palvelee myös koululaisia.

Samaisten asioiden kanssa olen paininut vanhus-tenkin seurassa. Olennaista on olla paikalla laulamassa heitä, ei laulamassa heille. Kuunnella sydämellä heitä, vähintään yhtä paljon kuin kappaletta. Välillä innostun liian kanssa, jolloin vanhusten huomio helpommin kiinnittyy minuun kuin kädessä odottaviin monisteisiin. Hyvänä hetkenä huomaan häviäväni taustalle, tarkkailemaan, ihailemaan kuinka antaumuksella laulut virtaavat kuuluville vanhoistakin kehoista ja mielistä. On uskomatonta, millainen määrä lauluja, sävelmiä ja sanoitusten katkelmia ihmiseen mahtuu. Ja millaisen yhteisöllisyyden tunteen laulaminen voi saada aikaan! Arjessaan ihminen tuntuu välillä toimivan kuin hiekkalaatikolla, oli ikä mikä tahansa. Laulun ympärille kerääntyminen saa aikaiseksi yhdessä olon tunteen ilman rajoja. Jokainen on merkityksellinen ihan vain siksi, että on läsnä ja mukana. Ja minä tunnen itseni merkitykselliseksi, koska olen auttanut sitä tapahtumaan.

Lopuksi

Joskus voimaantumisen päättymätön matka on pitkä myös sille, joka pyrkii keskittymään matkalla oloon. Päämäärä houkuttaa ja koukuttaa. Tahtoisin tietää enemmän, vaikkei aika ole vielä kypsä. Keskityn hetkeen ja tarpeisiini. Olen kehossani läsnä. Hyväksyn tunteeni. Muunnun elämän mukana. Kohtaan vastaantulijan avoimena. Palvelen tuntemattomiakin pyyteettömästi. Lopulta kyllästyn elämäni täydellisyysyteen. Odotan sitenkin, että olisin jo perillä. Ja päämäärä antaa odottaa, kunnes opin unohtamaan sen.

Seuraavat askeleeni voin aavistaa. Laulukieleni pyrkii tanssillisempaan suuntaan, se on yrittänyt sitä jo monesti kuvataidettunneilla, mutta on aina tukahdutettu. Tahdon antaa kielelleni tilaa liikkuu ja liikuttaa, ja vaihdan ensi syksynä liikuntatunneille. Se vaatii minulta myös toisenlaista harjoittelua, liikkuvampaa. Yhteislaulutkin tahtovat liikkeelle. Ne ovat kyllästyneet paikallaan seisomiseen, hitaaseen huojumiseen ja verkkaiseen talsimiseen – nekin tahtovat tanssimaan! Tarkoittaisiko se vaikka äitien yhteislauluryhmää, jossa tuttujen kehtolaulujen pohjalta tehtäisiin oma, kehdon rytmisissä askeltava, kehtolaulu? Etkö ole nähnyt, kuinka kehtolaulut tanssivat? Kenties syksy näyttää. ●

Lähteet

- ASPLUND, ANNELI & HOPPU, PETRI & LAITINEN, HEIKKI & LEISIÖ, TIMO & SAHA, HANNU & WESTERHOLM, Simo 2006. *Suomen musiikin historia: Kansanmusiikki*. Porvoo: WSOY.
- HEIMONEN, KIRSI 2007. ”Tanssin lahja”. Bardy, Marjatta & Haapalainen, Riikka & Isotalo, Merja & Korhonen, Pekka (toim.) *Taide keskellä elämää*. Keuruu: Like. S. 39–43.
- HEISKANEN, IRMA 2006. *Lauluinen luontomme*. Heiskanen, Irma & Kailo, Kaarina (toim.) *Ekopsykologia ja perinnetieto*. Tampere: Green Spot. S. 143–175.
- HENTINEN, HANNA & MANTERE, MERI-HELGA & RANKANEN, MIMMU 2007. *Taideterapian perusteet*. Hämeenlinna: Duodecim.
- TIKANGAS-JÄRVINEN, LIISA 2008. *Hyvä itsetunto*. Juva: WSOY.
- KLEMOLA, TIMO 2004. *Taidon filosofia – filosofin taito*. Tampere: Tampere University Press.
- KOIVUNEN, HANNELE 1998. ”Hiljainen tieto luovuuden lähteenä”. Bardy, Marjatta (toim.) *Taide tiedon lähteenä*. Vaasa: Atena Kustannus Oy. S. 201–219.
- LAITINEN, HEIKKI 1991. ”Oma perinne vieraana kulttuurina. 1800-luvun suomalainen kansanmusiikki tutkimuksen kohteena”. Moisala, Pirkko (toim.) *Kansanmusiikin tutkimus. Metodologian opas*. Sibelius-Akatemian julkaisuja 4. Helsinki: VAPK-kustannus. S. 59–85.
- LAMPIKOSKI, TIMO 2001. *Vähemmän on enemmän*. Juva: PS-kustannus.
- LEHTIRANTA, ERKKI 2005. *Musiikin korkeimmat oktaavit – ääni ja musiikki meissä ja maailmankaikkeudessa*. Helsinki: Dialogia.
- NUMMINEN, AVA 2005. *Laulutaidottomasta kehittyväksi laulajaksi. Tutkimus aikuisen laulutaidon lukoista ja niiden aukaisemisesta*. Studia Musica 25. Sibelius-Akatemia.
- SAHA, HANNU 1996. *Kansanmusiikin tyyljiä muuntelu*. Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja 39. Jyväskylä: Kansanmusiikki-instituutti.
- SAVOLAINEN, MIINA 2008. *Maailman ihanin tyttö – The Loveliest Girl in the World*. Helsinki: Blink Entertainment Oy.
- SIITONEN, JUHA 1999. *Voimaantumisteorian perusteiden hahmotte-lua*. Väitöskirja, Oulun opettajankoulutuslaitos. <http://herkules.oulu.fi/isbn951425340X/html/> Luettu 9.4.2010.
- SKINNARI, SIMO 2004. ”Pedagoginen rakkaus”. Juva: PS-kustannus.
- Suuri kansanlaulukirja – 500 suomalaista kansanlaulua. Heikkilä, Olli (toim.). Sulkava: Warner/Chappell Music Finland Oy, 1996.
- TAME, DAVID 1984. *The Secret Power of Music. The Transformation of Self and Society through Musical Energy*. Great Britain: Destiny Books.
- TARKKA, LOTTE 2005. *Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Helsinki: SKS.
- TIMONEN, SENNI 2004. *Minä, tila, tunne – näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan*. Helsinki: SKS.
- TURUNEN, KARI E. 2004. *Tunne-elämä*. Keuruu: Atena Kustannus Oy.
- TÄHTI, TARU 2006. *Viisi kertomusta synnytykslaulusta – Oma ääni antautumisen ja hallinnan välineenä synnytyksessä ja raskausaikana*. Pro gradu -työ. Musiikintutkimuksen laitos, Tampereen yliopisto.
- VARILA, ILMARI 2006. *Orfeo-pedagogiikka. Muodonlaajentamisen kaaven erillisyys, osa IV*. Kaustinen: Varila, Ilmari.
- VARTO, JUHA 2007. ”Dialogi”. Bardy, Marjatta & Haapalainen, Riikka & Isotalo, Merja & Korhonen, Pekka (toim.) *Taide keskellä elämää*. Keuruu: Like. S. 62–65.
- VUORI, HILKKA-LIISA 1995. *Hiljaisuuden syvä ääni*. Helsinki: Kriittinen korkeakoulu.
- VUORI, HILKKA-LIISA & LAITINEN, MARJAANA 2005. *Synnytykslaulu – rentouttava äänenkäyttö synnytyksessä ja raskauden aikana*. Helsinki: Edita.

Liite II: Artikkelii II

”Intohimolla ja sydämellä, kuolemaan saakka”. Palvelukeskuksen asiakkaan musiikillinen toimijuus Musiikkimoottorit-projektissa. *Musiikki* 45/2, 5–27.

5

”Intohimolla ja sydämellä, kuolemaan saakka”

Palvelukeskuksen asiakkaiden musiikillinen toimijuus Musiikkimoottorit-projektissa

Taru Tähti

Musiikkiin ja muihin taidemuotoihin pohjautuvia menetelmiä on käytetty Suomessa mm. sosiaali- ja terveysalan asiakkaina olevien ikäihmisten hyvinvoinnin lisäämiseen 1990-luvun puolivälistä lähtien (Rönkä ja Kuhalampi 2011, 10). Viime vuosina taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksia hyvinvoinnin ja terveyden edistämiseksi on Suomessa vienyttä eteenpäin Opetusministeriön Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia -toimintaohjelma vuosille 2010–2014 (Liikanen 2010). Käsitteet toiminnasta vanhusasiakkaiden kanssa ovat muuttuneet tuona aikana entistä enemmän fyysikeskeisestä ajattelusta aiempaa laaja-alaisempaan hoitotyöhön, jonka tukena voi käyttää luovuutta ja taidelähtöisiä toimintoja (Nietosvuori ja Salonen 2011, 135; Liikanen 2003, 41). Taide- ja kulttuuritoiminnan on havaittu mm. parantavan ikääntyneen kokemaa terveyden tilaa (Taide- ja taiteilijapoliittinen toimikunta 2002, 18), tukevan ikääntyvien omaa aktiivisuutta ja yhteisöllisyyttä sekä ehkäisevän syrjäytymistä (von Brandenburg 2008, 13).

Aloin tammikuussa 2010 ohjata ikäihmisille suunnattuja musiikkituokioita pirkanmaalaisessa ikääntyneiden palvelukeskuksessa. Musiikkituokioilla kiinnostuin erityisesti siitä, kuinka musiikkitoimintaa voisi ohjata osallistujien omista lähtökohdista niin, että vastuu toiminnasta olisi mahdollisimman pitkälle osallistujilla itsellään. Kiinnostavana näyttäytyi myös se, mikä sitoi osallistujat musiikkitoimintaan ja millaisia merkityksiä he antoivat musiikkitoiminnalle ja laajemmin musiikille omassa arjessaan. Löysin musiikkikasvatuksen tutkimuksen parista *musiikillisen toimijuuden* käsitteen (mm. Karlsen 2011), joka tuntui kattavan molemmat mielestäni kiinnostavat ulottuvuudet. Tavoitteeksi omassa musiikkitoiminnan ohjaajan työssäni tuli siten kehittää palvelukeskuksen asiakkaiden musiikillista toimijuutta. Tätä varten suunnittelin ja toteutin palvelukeskuksen asiakkaiden ja henkilökunnan kanssa Musiikkimoottorit-projektin vuosina 2012–2014.

Tarkastelen tässä artikkelissa osallistavan etnografian keinoin, millaisia muotoja palvelukeskuksen asiakkaiden musiikillinen toimijuus sai Musiikkimoottorit-kokeilun aikana: Millaista musiikillista toimintaa palvelukeskuksen asiakkaiden elämään kuului ja kuinka asukkaat vaikuttivat musiikilla omaan elämäänsä? Käyn kuitenkin aluksi läpi ikääntyneitä ja musiikkia koskevaa tutkimusta, sukellan aiempaan musiikillista toimijuutta käsittelevään tutkimukseen ja esittelen lyhyesti palvelukeskuksessa toteutetun Musiikkimoottorit-kokeilun. Siirryn sitten käytännön työn kautta hahmottuneisiin erilaisiin musiikillisiin konteksteihin ja katson, kuinka asiakkaiden musiikillinen toimijuus ilmeni niissä. Lopuksi koko-

an ajatuksiani palvelukeskuksen asiakkaiden musiikillisesta toimijuudesta ja sen tukemisesta Musiikkimoottorit-projektissa.

Ikääntyminen ja musiikki

Musiikin merkitystä ikääntyneille on tutkittu ennen kaikkea hyvinvoinnin näkökulmasta. Musiikkitoiminnan on huomattu vaikuttavan laitoshoidossa asuvien ikääntyneiden mielialan positiivisuuteen, he ovat sosiaalisesti aktiivisempia ja heidän päivittäinen omatoimisuutensa ja muistinsa on merkittävästi parempi kuin musiikkitoimintaan osallistumattomilla (Liikanen 2003; Ruokonen ym. 2011). Hoitohenkilökunnan soittaman taustamusiikin ja laulamisen on todettu tukevan monipuolisesti asiakkaan kognitiivista ja fyysistä toimintakykyä (Götell 2003; Huhtala ja Kolmonen 2012). Muistaakseni laulan -tutkimuksessa (Särkämö ym. 2011) muistisairaat ja heidän tukihenkilönsä kokoontuivat ryhmiin laulamaan ja kuuntelemaan musiikkia. Tutkimus osoitti, että muistisairaana ja tukihenkilön yhteiset musiikkiaktiviteetit voivat kohentaa muistisairaana mielialaa ja vireystilaa siinä kuin musiikkiterapiaan osallistuminenkin.

Ikääntyneiden hoitolaitoksissa järjestettävässä musiikkiterapiassa käytetään usein ryhmätoimintaa sosiaalisen toimintakyvyn ja kommunikaatiotaitojen sekä kognitiivisten taitojen, kuten muistin ja ongelmanratkaisukyvyn, ylläpitämiseen (Aldridge 1996, 195). Musiikilliset taidot säilyvät usein dementiaa sairastavalla hyvin, joten musiikkia on käytetty paljon dementoituneen ikäihmisen kohtamisessa ja kuntoutuksessa (Taipale 1999 ja 2000; Versnik 2010). Musiikkiterapialla ja musiikin käytöllä voidaan hetkellisesti vähentää dementiaapotilaan levottomuutta sekä parantaa vireystilaa, kommunikaatiota ja vuorovaikutusta (Jukkola 1999; Särkämö 2012).

Ikääntyneiden itsenäistä elämää, toimintakykyä ja osallisuutta tuetaan yhä enemmän ennaltaehkäisevästi heidän omassa kodissaan (Sosiaalisesti kestävä Suomi 2010, 12). Kotona asuville ikääntyville on alettu järjestää myös monenlaisia musiikkiprojekteja. Iso-Britanniassa järjestettyihin The Silver Song Club -lauluryhmiin osallistuneet kotona asuvat ikäihmiset kertoivat nauttineensa yhdessä laulamisesta, sillä se auttoi heitä virkistymään ja unohtamaan hetkeksi sairautensa ja ongelmansa (Bungay ja Skingley 2008, 5–6). Lauluryhmäläiset kokivat laulamisen tasa-arvoiseksi yhteen tuovaksi toiminnaksi, joka lisäsi itsetuottamusta ja vähensi irrallisuuden tunnetta. Eläkeliiton järjestämässä hankkeessa Sävel soikoon – Musiikista sisältöä vapaaehtoistoimintaan (2009–2011) pääosin eläkkeellä olevat vapaaehtoiset kokivat musiikillisena vertaisohjaajana toimiessaan tärkeäksi oman aktiivisuutensa ylläpitämisen ja ilon tuottamisen muille ihmisille (Talopoika 2010, 28–29). He näkivät musiikin vaikuttavan itseään iäkkäämpiin ja huonokuntoisempiin vanhuksiin positiivisesti ja tämä antoi voimavaroja sekä uskoa omaan toimintaan.

Myös musiikin harrastamisella on löydetty olevan monenlaisia vaikutuksia kotona asuvien ikääntyneiden elämänlaatuun. Kimmo Lehtosen mielestä mu-

siikkiharrastus sinällään on jo musiikin käyttämistä itsensä hoitamiseen (Lehtonen 2008). Ikääntyvien pianonsoittoharrastusta tutkineen Elina Siirolan (2007, 107) mukaan ikäihmiset kokivat tärkeäksi soittoharrastuksen vaikutuksen mielialaan ja fyysiseen kuntoon. Myös uuden oppiminen oli ikääntyneistä soitonharrastajista innostavaa ja haastavaa. Jyväskylän alueella toimivat seniorikuorolaiset olivat Louhivuoren ym. (2012, 451–452) tutkimuksen mukaan muihin vastaavan ikäisiin suomalaisiin verrattuna tyytyväisempiä omaan elämänlaatuunsa, hyvinvointiinsa, terveyteensä ja kykyynsä selviytyä ympäristön kanssa. Lisäksi kuorolaiset olivat vertailuaineistoa harvemmin tyytymättömiä ihmissuhteisiinsa ja tyytyväisempiä liikuntakykyynsä. Kuorolaulajien sosioekonominen tausta saattoi selittää havaittuja eroja, sillä kuorolaiset osoittautuivat tutkimuksessa keskimääräistä paremmin koulutetuiksi ja he elivät myös vertailuryhmää useammin parisuhteessa.

Tuulikki Laeksen (2013a, 313) mukaan myöhäisikäisille suunnatun musiikkitoiminnan perustelemisessa korostetaan hyvinvoinnin näkökulmaa usein silloinkin, kun toiminnassa ei välttämättä ole kyse sairauksien hoitamisesta tai hoivatyöstä. Laeksen mukaan musiikkitoimintaa ei ole syytä alentaa vain hyvinvointi- ja virkistystoiminnaksi, vaan sekä musisoimisella että oppimisella siinä voi olla tärkeä merkitys ihmisen elämässä. Laes (2013b, 8) ehdottaa, että myöhäisiän musiikkikasvatuksessa keskeisessä asemassa tulisi olla sosiokulttuuriselle ihmiskäsitykselle perustuva musiikillisen toimijuuden vahvistaminen. Ikääntyviä koskevassa musiikin tutkimuksessa musiikillisen toimijuuden käsite on vielä nuori. Sosiaaligerontologiassa – ikääntymiseen liittyvien sosiaalisten ja kulttuuristen ilmiöiden tutkimuksessa – toimijuus on viime vuosina noussut entistä enemmän keskusteluun ja on koettu, että sen kautta voidaan rikkoa ikääntyneille tutkimuksessa tarjottuja identiteettejä (Jyrkämä 2007, 204). Musiikillisen toimijuuden käsitteen kautta ikääntyneet näyttäytyvät paitsi kohteina musiikin vaikutuksille, myös musiikillisina toimijoina, jotka luovat musiikkitoiminnan kautta itselleen mielekästä elämää.

Musiikillinen toimijuus

Eri kulttuureille ominaisia keinoja vaikuttua musiikista ja vaikuttaa musiikilla on tutkittu etnomusikologiassa jo ennen toimijuus-käsitteen käyttöön ottamista. Etnomusikologiassa musiikin nähdään vaikuttavan laajalla tasolla yhteisöön, sen toimintaan ja arvoihin (Kurkela, Leisiö ja Moisala 2003, 61). Etnomusikologian klassikoksi muodostuneessa kirjassaan *The anthropology of music* Alan P. Merriam kirjoitti ihmisen ja musiikin suhteesta toisiaan täydentävillä musiikin käyttämisen (engl. *uses*) ja musiikin tehtävien (engl. *functions*) käsitteillä (1964, 209–216). Musiikin käyttämisellä Merriam tarkoitti ihmisen tapaa liittää musiikki tiettyihin toimintoihin, kuten rakkauslaulun laulaminen rakastetulle, karjankutsu lehmille tai rukouslaulu suunnattuna jumalille. Musiikin tehtävät ovat sen sijaan syvemmällä tasolla olevia syitä musiikin käyttämiseen sekä laajempia

merkityksiä, joita musiikki eri yhteisöissä palveli. Merriam kirjoittaa musiikista jokapäiväisenä ja kokonaisvaltaisena elämän ulottuvuutena, jonka kautta ihmiset ja ihmisyyhteisöt erityisesti suullisen perimätiedon kulttuureissa vaikuttivat elämänsä käytäntöihin ja syvärakenteisiin (emt., 211).

Musiikillinen toimijuus käsitteenä pohjautuu alun perin sosiologiassa käyttöön otettuun toimijuuden käsitteeseen, jonka kautta voidaan tutkia ihmistä toimivana ja elämäänsä vaikuttavana subjektina. Toimijuuden käsite on levinnyt mm. sosiaalityön (Valokivi 2008), aikuiskasvatukseen (Eteläpelto ym. 2011), sosiaaligerontologian (Jyrkämä 2007, 2008 ja 2013) ja kulttuurintutkimuksen (Honkasalo 2008 ja 2012) aloille. Käsite on saanut eri aloilla erilaisia muotoja ja merkityksiä, ja alun yksilökeskeisen ja rationaalisen toimijuuskäsityksen rinnalle on noussut usein moniselitteinen ja hämäräkin toimijuus (Honkasalo ym. 2014, 365), jossa huomio kohdistuu toimijan ja rakenteiden väliseen arkiseen, ajalliseen ja emotionaaliseen vuorovaikutukseen.

Musiikillisen toimijuuden käsite on otettu käyttöön erityisesti musiikkikasvatuksessa. Musiikillisen toimijuuden pohjalla on käsitys musiikista toimintana, josta Christopher Small (1998, 9) käyttää verbiä *to music*. Tämä musiikillinen toiminta, *musicking*, on osallistumista musisoimiseen tai musiikkitoimintaan millä tavalla tahansa: laulamalla, soittamalla, säveltämällä, tanssimalla, kuuntelemalla tai organisoimalla. Smallin käsityksen mukaan ihminen on syntyjään musiikillinen toimija, jolle on luontaista antaa erilaisia merkityksiä musiikille ja hahmottaa sen kautta ennen kaikkea sosiaalisia suhteitaan (emt., 8). Kuten toimijuudesta yleisesti, myös musiikillisen toimijuuden käsitteestä on monenlaisia tulkintoja. Sidsel Karlsenin (2011, 110) mukaan niille yhteistä on, että musiikillinen toimijuus ymmärretään yksilön toimintakapasiteettina suhteessa musiikkiin tai musiikkiin liittyvään tilanteeseen. Karlsen hahmottelee omassa tutkimuksessaan musiikillisen toimijuuden käsitettä linsinä, jonka kautta voi lähestyä oppilaiden musiikin tekemisen ja siitä oppimisen kokemuksia (emt., 108).

Tia DeNora (2000, 5) kirjoittaa musiikista voimavarana, jossa ja jonka kautta toimijuutta ja identiteettiä tuotetaan. Hänelle musiikki hahmottuu olennaisena osana ihmisen yksilöllistä ja yhteisöllistä toimijuutta, ennen kaikkea sosiaalisena voimana, jolla luodaan sosiaalista elämää (emt., 129). Musiikki vaikuttaa mm. tunteisiin, kognitioon, tietoisuuteen, energiatasoon, käsillä olevan tilanteen havainnointiin ja tulkintaan sekä keholliseen käyttäytymiseen (emt., 20). Musiikki tarjoaa DeNoran mukaan vaihtuvan valikoiman muuttujia, joilla ihminen kehystää omaa kokemustaan ja luo sitä kautta toimijuuttaan (emt., 27). Musiikillisella kehystämällä DeNora tarkoittaa ihmisen tapaa heijastaa tai soveltaa musiikin ominaisuuksia johonkin ulkomusiikilliseen. DeNora kirjoittaa laajemmin myös esteettisestä toimijuudesta (engl. *aesthetic agency*), jonka osa musiikin kautta ilmenevä ja tuotettu toimijuus on (emt., 153): *Ollakseen toimija sen kaikissa merkityksissä on ihmisen täytyttävä – edes hetkellisesti – estetiikan eri muodoista.*

Niin etnomusikologi Merriam (1964), musiikkisosiologi DeNora (2000) kuin musiikkikasvatuksen tutkija Karlsenin (2011) erittelevät teksteissään musiikillisen toimijuuden yksilöllisiä ja yhteisöllisiä ulottuvuuksia. Yksilöllisellä tasolla ihmiset ilmaisevat musiikilla tunteitaan ja viihdyttävät itseään. Ihminen käyttää

musiikkia tunteiden ja mielialojensa säätelemiseen, tutkii, rakentaa ja ylläpitää identiteettiään sekä suojelee itseään luodessaan musiikilla oman tilan (ks. myös Saarikallio 2007). Musiikin kautta ihminen voi käsitellä asioita symbolisella tasolla sekä päästä läsnä olevaksi taiteelliselle toiminnalle ominaiseen olemisen tilaan. Musiikki myös herättää ihmisessä fyysisen vasteen ja siten antaa voimaa fyysiseen toimintaan (työ, taistelu tms.). Lisäksi musiikillisten taitojen kehittäminen ja ylläpitäminen on Karlsenin (2011, 114) mukaan osa musiikillista toimijuutta, ja edellytys kaiken muun musiikillisen toimijuuden kokemiselle.

Yhteisöllisellä tasolla musiikin nähdään toimivan kommunikaatiovälineenä. Musiikin kautta voidaan säädellä ja rakentaa sosiaalisia tilanteita sekä tutkia ja luoda sosiaalisia suhteita ja kollektiivista identiteettiä. Musiikilla voidaan koordinoita joukkojen kehollista toimintaa niin jumppatunnilla kuin yökerhoissa. Musiikilla voidaan vahvistaa sosiaaliin normeihin mukautumista, auttaa ylläpitämään sosiaalisia instituutioita ja uskonnollisia rituaaleja sekä kulttuurin jatkuvuutta ja vakautta. Musiikilla vaikutetaan myös yhteisön ja yhteiskunnan yhtenäisyyteen (ks. Eerola 2010) yksilöllisellä ja sosiaalisella tasolla.

Edellisiin kirjoittajiin (erityisesti DeNora 2000) nojaten musiikillisessa toimijuudessa on mielestäni kyse musiikista resurssina tai välineenä, jonka tarjoamiin mahdollisuuksiin tarttuen ihminen voi jäsentää elämänsä ulkomusiikillisia toimintoja sekä yksilöllisellä että sosiaalisella tasolla. Musiikista puhuttaessa on kuitenkin olennaista muistaa, että musiikin aikaansaamia tunteita ja tilanteita ei kukaan kykene ennakoimaan. Uppoamme musiikkiin ja tanssiin halulla ja tietoisesti, jolloin se voi saada meissä aikaan vaikutuksen, jota toivoimmekin. Samanaikaisesti musiikki voi kuitenkin kantaa mukanaan informaatiota, joka myös vaikuttaa meihin ilman, että tiedostamme sitä, ja tavalla, jota emme odottaneet (Tähti 2006, 14). Usein toimijuus kytketään yhteen elämänhallinnan kanssa, mutta tanssija-tutkija Kirsi Heimonen (2011, 43) kirjoittaa taiteen ja elämänhallinnan liitosta koskettavasti: "Lähtökohtaisesti taide kääntyy pois päin hallinnasta, se avaa uusia näköaloja, sotkee tutut kuviot, hajottaa, hämmentää. Elämänhallinnan sijaan ehdotan elämään suostumista sen ennakoimattomuudessaan." Siten musiikillinen toimijuuskin sisältää, paitsi musiikin aktiivisen ja tietoisin käyttämisen oman elämän ja identiteetin luomisessa, myös passiivisena ja tiedostamattomana näyttäytyvän musiikille altistumisen ja musiikin voimille antautumisen osana omaan elämään suostumista ja sen kaikkien osatekijöiden kanssa elämistä.

Musiikkimoottorit-projekti ja sen tuottama aineisto

Tutkimus pohjautuu Musiikkimoottorit-projektiin, jonka toteutin eräissä pirkanmaalaisessa palvelukeskuksessa vuosina 2012–2013. Musiikkimoottoreissa tarkoituksena oli kouluttaa riittävän hyväkuntoisista ja musiikista kiinnostuneista asiakkaista musiikkituokioiden vertaisohjaajia, musiikkimoottoreita. Tarkoituksenani oli lisätä asiakkaiden mahdollisuuksia vaikuttaa palvelukeskuksessa

järjestettävään musiikkitoimintaan sekä ohjata asiakkaita ja henkilökuntaa tekemään yhdessä jotain musiikillista, johon he eivät jatkossa tarvitsisi ulkopuolista musiikin ammattilaista. Osallistavan musiikkitoiminnan kautta tutkin, millaisia muotoja osallistujien musiikillinen toimijuus jo sai ja toisaalta millaisia muotoja se voisi jatkossa saada.¹

Ohjasin osallistavaa musiikkiryhmää palvelukeskuksen asiakkaille syyskuusta 2012 toukokuuhun 2013 joka toinen viikko puolitoista tuntia kerrallaan. Ryhmään osallistui 8–10 vuosina 1921–1953 syntynyttä vakituista asiakasta ja heidän rinnallaan satunnaisesti muita asiakkaita ja henkilökuntaa. Pohdimme yhdessä asiakkaiden kanssa, millaista musiikkitoimintaa asukkaat haluavat ja miten sen voisi palvelukeskuksessa toteuttaa. Kokoonnuimme musiikkitoiminnan parissa mahdollisimman monipuolisesti eri puolilla palvelukeskusta ja hyödynsimme siten niitä resursseja, joita talossa oli jo valmiiksi hankittuina. Pidin myös kahdesti luennon musiikin vaikutuksista ikäihmisen hyvinvointiin. Tein samanaikaisesti yhteistyötä talon henkilökunnan kanssa löytääkseni henkilökunnasta musiikkitoiminnasta kiinnostuneita, jotka tulisivat asiakkaiden tueksi musiikkituokioiden ohjaamisessa. Tavoitteena oli, että vastuu ryhmän ohjaamisesta siirtyy vähitellen minulta henkilökunnan tukemille asiakkaille, ja että he ottavat lähtiessäni yhdessä vastuun asukasvetoisesta musiikkitoiminnasta. Heidän ei siis suinkaan tarvinnut jatkaa ryhmää sellaisena kuin minä olin sitä ohjannut, vaan toteuttaa talossa sellaista musiikkitoimintaa, josta he itse pitävät ja johon talo tarjoaa mahdollisuuksia. Kyseessä oli siten tietynlainen ikäihmisten parissa toteutettu innostamisprojekti (vrt. Kurki 2007).

Osallistava musiikkiryhmä päättyi toukokuussa 2013. Sen jälkeen olen vierailut useamman kerran paikan päällä sekä ollut puhelin- ja sähköpostiyhteydessä talon asiakkaisiin ja henkilökuntaan aina elokuuhun 2014 saakka. Tänä aikana keräämäni aineisto muodostui seuraavanlaiseksi: Kenttäkokemuksista ja niiden herättämistä pohdinnoista koostuva työpäiväkirja (2010–2014), kyselyt Musiikkimoottorit-ryhmäläisille (4.12.2012, 5.3.2013 ja 2.4.2013), Musiikkimoottorit-ryhmäläisten avoimet haastattelut (21.5.2013), Musiikkimoottorit-ryhmää vertaisohjaajana jatkaneen Eeron avoimet haastattelut (24.2.2014 ja 26.5.2014), sähköpostikirjeenvaihto palvelukeskuksen henkilökunnan kanssa (2013–2014) sekä Musiikkimoottorit-ryhmää koskeva sähköpostikysely palvelukeskuksen vastaavalle henkilökunnalle (huhtikuu 2014).

Hahmotan tutkimusotteeni osaksi osallistavan etnografian tutkimuskenttää. *Osallistaminen* on hieman ongelmallinen käsite, koska se sisältää helposti ajatuksen toisen ihmisen aktivoimisesta tai jopa voimaannuttamisesta, toimijuuden tai ”äänien” antamisesta toiselle ihmiselle (Pyyry 2012, 35). Valitsen kuitenkin käyttää osallistamisen käsitettä ja tarkoitan sillä tässä artikkelissa palvelukeskuksen asukkaiden ja henkilökunnan kutsumista mukaan talon musiikkitoiminnan kehittämisprosessiin ja uuden tiedon *kanssatuottamiseen* (Järviluoma ja Leppänen 2004, 36). Osallistava etnografia on juuri sellaisten kenttätötapojen etsi-

¹ Musiikkimoottorit-projektin mahdollisti Sibelius-Akatemian Kehittämiskeskusten myöntämä taloudellinen tuki.

mistä, joissa korostuu vastavuoroisuus ja tasavertaisuus tutkijan ja tutkittavien välillä (Väätäinen 2013, 119; Mackinlay 2010, 105). Musiikkimoottoreissa palvelukeskuksen asiakkaat loivat osallistumisellaan uudenlaisia tilanteita ja tuottivat niiden kautta uudenlaista tietoa, vaikka eivät osallistuneetkaan analyysi- ja raportointityöhön (tarjosin artikkelin päähenkilöksi nousseelle Eerolle kyllä mahdollisuuden). Musiikkimoottorit-projektin ohjausryhmään kuuluneet palvelukeskuksen esimiehet sen sijaan lukivat tämän artikkelin käsikirjoitusvaiheessa ja korjasivat tekstissä käyttämiäni käsitteitä. Osallistavalla musiikkitoiminnalla sekä asiakkaiden ja henkilökunnan kanssa käydyillä keskusteluilla olen pyrkinyt löytämään ratkaisuja palvelukeskuksen musiikkitoiminnan käytännön ongelmiin, ja tämä työ tulee toivottavasti jatkumaan artikkelin julkaisun jälkeenkkin.

Mukana osallistavassa musiikkitoiminnassa

Palvelukeskuksessa työntekijät pyrkivät tukemaan asiakkaiden toimijuutta kuntouttavalla työotteella, jonka tavoitteena on tukea asiakkaan itsenäisyyttä ja omatoimisuutta. Kuntouttavan työotteen mukaisesti ihmisestä itsestään löytyvät ne voimavarat, joita hän tarvitsee kuntoutumiseensa. Kuntouttava työote huomioi asiakkaan kyvyt ja mahdollisuudet ja rakentaa toiminnan niiden varaan. (Vuori-Kemilä ym. 2005, 17.) Käytännössä on kuitenkin huomattu, että ikääntyneiden hoitaminen on usein jo kokonaisvaltaista, mutta ei heidän omista näkemyksistään lähtevää. Vanhuksilla on vain rajoitetusti mahdollisuuksia osallistua elämäänsä koskevaan päätöksentekoon ja toiveet voivat jäädä toteutumatta vanhuksen toimijuuden ollessa heikko (Valokivi 2008, 59–68). Ensisijaisessa asemassa on usein se, mikä määrittellään parhaaksi ratkaisuksi instituution ja olemassa olevien resurssien kannalta (Järnström 2011, 257). Asiakaslähtöisyydelle ja siten toimijuuden tukemiselle aiheuttavat esteitä kiire, haasteelliset työtilanteet ja asiakkaat, työntekijöiden väsymys sekä instituution rutiinit ja säännöt. Vaikeutensa työskentelyyn aikaansaavat myös vanhat asenteet, asiantuntijälähtöisyys, yhteistyöhön liittyvät ongelmat sekä niukat taloudelliset resurssit (Ylinen 2008, 117–118).

Osallistava musiikkitoiminta voi tarjota arjen rutiinien rinnalle kiireettömiä mahdollisuuksia asiakkaan omien tarpeiden kuulemiseen. Osallistavalla musiikkitoiminnalla tarkoitetaan osallistujalähtöistä, aktiiviseen musiikkitoimintaan perustuvaa vuorovaikutuksellista tilannetta, jonka keskiössä on oppijoiden tarpeista käsin määrittyvä oppiminen, osallistuminen tai taiteellinen toiminta sekä merkitykselliset kokemukset ja niiden jakaminen (Huhtinen-Hildén 2013, 15). Osallistavan taidetoiminnan tavoitteena voidaan nähdä valtauttaminen ja taiteellinen tasa-arvo osaamistasosta riippumatta.

Jo pelkkä päätös osallistua musiikkitoimintaan voi olla osoitus musiikkilisestä toimijuudesta ja keinosta vaikuttaa omaan mielialaan. Musiikkitoiminnasta asiakkaat kokivat saavansa virkistystä ja voimaa, hyväntuulisuutta, iloa, lohtua ja rauhaa sielulle. Musiikkituokio toi lisää elämää, auttoi aikaa kulumaan ja laittoi

päivän poikki, *"ettei oo vaan pelkkää makaamista"*. Musiikin koettiin keventävän arkea ja tuovan siihen *"vähän yllätystä"*. Palvelukeskuksen alueella vuokra-asunnossa asunut Eero kertoi jopa, että *"kyllä tää [musiikkitoiminta] mun oli pelastus, kun mä tänne [palvelukeskukseen] muutin"*. Usealla musiikkituokioihin osallistuvalla musiikki oli kulkenut mukana pitkin elämää ja kasvanut osaksi identiteettiä, lida sanoin: *"Kyllä se on paljon antanut, ilman musiikkia ei olisi mitään"*. Näillä ikänsä harrastaneilla oli taustallaan musiikkiharrastuksia konserteissa käymisestä kuoroon ja eri soitinten soittamiseen. Ikä ja sairastaminen toivat mukanaan rajoituksia musiikin harrastamiselle: Simo joutui lopettamaan kuorossa laulamisen ja Eero kitaransoiton halvaantumisensa jälkeen, lida antoi äänilevyt ja pianon pois siinä vaiheessa, kun muutti palvelukeskuksen vuokra-asuntoon. Palvelukeskuksen musiikkitoimintaan osallistuminen auttoi musiikkia säilymään mukana elämässä muiden aiemmin käytössä olleiden musiikin muotojen valikoituessa pois.²

Pohjoiskarjalaisten sydänsairauksia tutkinut Marja-Liisa Honkasalo (2008) kirjoittaa sairaudesta ja vaikeista elämäntilanteista olosuhteina, jotka pienentävät tai haurastavat toimijuutta. Ihmiset, jotka ovat aiemmin tehneet suuria ja muidenkin elämään vaikuttavia ratkaisuja elämässään, muuttavat toimijuuttaan sairauden tai tiukan elämäntilanteen puristaessa pienemmäksi. Toimijuus ei häviä, vaan sen ilmenemismuodot vaihtelevat eri elämäntilanteiden ja elämäntilanteiden mukaan (Jyrkämä 2008, 196). Myöskään musiikillinen toimijuus ei häviä, vaan muuttaa muotoaan vaikkapa kuorossa esiintymisestä laulutuokioihin osallistumiseksi. Ihmisen ikääntyessä ja heiketessä vastuu musiikillisen toimijuuden mahdollistamisesta, ja siitä, että musiikki saa yhä säilyttää paikkansa osana ihmisen identiteettiä, siirtyy yhä enemmän hänen omaisilleen ja hänen kanssaan työskentelevälle henkilökunnalle.

Sosiaalinen identiteetti osallistavassa musiikkitoiminnassa

Kun ihminen muuttaa ikääntyneenä pois kodistaan palveluiden pariin, hän muuttaa myös uudenlaiseen hoitolaitosten sisällä vallitsevaan toiminta- ja hoivakulttuuriin. Laitosten toimintakäytäntöjä määrittävät niihin liittyvät säännöt, jotka voivat olla kirjoitettuja tai kirjoittamattomia, erilaisia normeja tai tavankaltaisia tuntumia siitä, miten asioita toistuvasti, usein lähes itsestään selvästi tehdään (Jyrkämä 2008, 198). Samalla muuttuvat ihmisen toimijuuden muodot ja se, mitä ihmisen toiminnalta, toimintakyvyltä ja toimijuudelta odotetaan. Musiikkitoimintaan osallistuminen voi antaa keinoja sopeutua kaventuneeseen elintilaan ja auttaa luomaan uudenlaisia toimijuuden muotoja.

Ikäihmisten musiikkitoimintaan osallistumisessa keskeiseksi ja tärkeäksi tekijäksi nousi yhdessä oleminen (ks. Sirola 2009, 174). Osa palvelukeskuksen asiakkaista koki itsensä yksinäiseksi asuessaan omassa huoneessa uudessa ym-

² Musiikkimootorit-toimintaan osallistuneiden nimet on muutettu.

päristössä. Arjen vaivojen kerrottiin unohtuvan, kun saa olla mukana hausassa porukassa. Musiikkitoiminta oli tuonut mukanaan uusia kavereita, joiden kanssa oli kiva kokoontua laulamaan, ja joita sittemmin saattoi tavata myös laulamisen ulkopuolella. Yhdessä laulettaessa laulurepertuaari koostui mahdollisimman tuuista, perinteisistä lauluista, sillä hyvä laulu oli sellainen, johon mahdollisimman moni kykeni osallistumaan. Kuulin monia kertoja musiikkitapahtumissa kiitoksia siitä, että laulamme "näitä hyviä vanhoja lauluja, jotka ovat vielä kunnan musiikkia". Kunnan musiikin yhteinen määrittelyminen ja sen pariin yhdessä kokoontuminen loi joukkohenkeä ja mahdollisti yhteisten sukupolvimuistojen jakamisen (vrt. Hohenthal-Antin 2009, 24). Yhteinen laulurepertuaari oli yksi tapa muokata osallistujien sosiaalista identiteettiä ja hahmottaa omaa positiota palvelukeskuksen asiakkaista koostuvassa ryhmässä (ks. Crozier 1997, 72).

Parhaimmillaan osallistujat saivat laulamalla yhteyden myös henkilökuntaan. Työpäiväkirjani kertoo 24.3.11: "*Eero oli otettu, kun kaksi hoitajaa lauloi kerran sen selän takana sen paperista. Se kutsui niitä sen enkelikuoroksi.*" Liikasen mukaan (2010, 39) taide voi toimia siltana henkilökunnan ja asiakkaiden välillä erityisesti silloin, kun kommunikaation vaikeudet estävät suoran dialogin. Sen takia olisi tärkeää, että henkilökunta ehtisi osallistua mukaan musiikkitoimintaan. Toisaalta silloinkin, kun puhekyky on tallella, yhteinen laulaminen syventää dialogia. Arjen keskustelu juuttuu helposti tiettyihin aiheisiin ja tietylle tasolle, ihmiset kommunikoivat ennalta määräytyneistä lähtökohdista käsin. Taidetoiminta antaa mahdollisuuden roolituksen muutokseen ja ilmaisun syventämiseen.

Osallistujien lapsuudesta ja nuoruudesta tutuilla lauluilla määriteltiin ja ylläpidettiin paikallista identiteettiä. Yhteislaulutuokioilla *Satakuntalaisten laulu* oli yksi toivotuimmista lauluista. Satakuntalaisuus tuntui olevan monilla vahva osa identiteettiä ja näyttäytyi myös suhteessa toisiin heimoihin. Karjalasta lähteneille evakoille *Karjalaisten laulu* oli puolestaan merkityksellinen laulu, jota toivottiin useimmiten heti *Satakuntalaisten laulun* jälkeen. Laulua seurasivat usein muistot lapsuudesta ja kodin jättämisestä. Satakuntalaisten ja karjalaisten erotteleminen oli selkeä laulujen kautta tehtävä erottelu muuten ryhmän yhtenäisyyttä korostavissa lauluvalinnoissa. Muutoin yhdessä laulettu laulut ylläpitivät tietynlaista hyvää kansalaisuutta, työteliäisyyttä, uskonnollisuutta, heteroseksuaalisuutta – sitä maailmankuvaa, johon osallistujat olivat lapsena ja nuorena kasvaneet. 1900-luvun alkupuolella syntyneiden kohdalla voidaan vielä puhua sen verran homogeenisesta suomalaisesta kulttuurista, että löytyy lauluja, jotka valtaosa on oppinut koulussa ja tanssilavoilla.

Sukupuoli ei näyttäytynyt tärkeänä asiana laulaessa, sen sijaan paritanssien kautta se nousi luontevasti esiin. Perinteisissä paritansseissa ihminen asettautuu jo otteen perusteella mieheksi tai naiseksi. Ennen sotaa syntyneiden ikäihmisten mielisissä paritanssit kytkeytyvät nuoruuteen (vrt. Liikanen 2003, 115), hameenhelmoihin ja hormonien jylläämiseen – aikaan, jolloin tanssittiin näitä samoja tansseja, osittain luvalla ja osittain salassa, usein ainakin mielessä jotain luvatonta. Palvelukeskuksen tansseihin kokoontui parhaimmillaan kymmeniä asiakkaita ja miehillä oli kova kysyntä, tanssikykyisiä miehiä kun on niin kovin vähän tuossa vaiheessa jäljellä.

Itseäni jäi mietityttämään erityisesti niiden miesten kokemus, jotka eivät enää olleet kykeneviä tanssimaan seisaaltaan. Hyvin automaattisesti miehelle tarjoutuu viejän rooli niin kauan, kun hän kykenee seisomaan, tanssitaidosta riippumatta. Kuinkahan pyörätuolissa istuvat miehet kokivat miehisyytensä silloin, kun minä tai joku muu naispuolinen tanssitti heitä? Ehkä lähtökohta voi olla sama kuin musiikillisen toimijuuden kohdalla: kuinka hahmottuu ihmisen musiikillinen toimijuus silloin, kun hän istuu paikallaan pyörätuolissa ja toinen ihminen tanssittaa häntä – yleensä kun toimijan ajatellaan olevan aktiivinen tekijä, subjekti? Olennaista ehkä on ero tansittamisen ja yhdessä tanssimisen välillä. Pyörätuolissa tanssivan toimijuus voi näyttäytyä hiuksenhienona toimintana, jota osaava ohjaaja tai henkilökunta voi lukea ja tukea. Tunnustan, että itse tanssitin usein pyörätuolissa istuvia, siis otin kiinni pyörätuolista ja liikutin pyörätuolia, kuin olisin tanssinut jonkun seisomiskykyisen kanssa. Joidenkin hoitajien näin tanssivan asiakkaiden kanssa yhdessä niin, että he pitivät kiinni vain asiakkaan käsistä. Tuolloin tanssiminen oli vuorovaikutuksellisempaa ja asiakkaalla oli suurempi mahdollisuus vaikuttaa tanssiin. Tämä tuntuu vielä merkityksellisemmältä miesasiakkaan kanssa tanssiessa: pelkästään käsillä tanssimalla hänelle voi yhä tarjoutua mahdollisuus viemiseen ja sitä kautta paritanssin perinteisen miehen roolin toteuttamiseen.

Musiikin kuunteleminen

Palvelukeskuksessa järjestettyyn musiikkitoimintaan osallistumisen ohella suosittu musiikkiharrastus oli musiikin kuunteleminen. Musiikkia kuunneltiin radiosta, televisiosta, äänilevyiltä ja netistä. Eniten kuunneltiin lapsuuden lauluja, hengellistä musiikkia ja iskelmiä. Musiikin koettiin tuovan hyvää mieltä, hauskuutta ja piristystä, *”ihan lääkettä on kyllä musiikki, kun sitä kuuntelee”*. Positiiviseksi koettiin se, että kun musiikkia kuuntelee, se jää soimaan päähän, jolloin aika ja tekeminen sujuvat mukavammin. Osallistujista Liisa erityisesti kertoi musiikin olevan hänelle *”kaveri arjessa”*, se oli jokin, johon saattoi tukeutua ja josta sai seuraa.

Haastattelemieni Musiikkimoottorit-ryhmäläisten puheissa korostui kyky kohentaa omaa mielialaansa musiikin kuuntelulla. Suvi Saarikallio (2007) on tutkinut musiikin merkitystä tunteiden säätelmissä ja näkee musiikin vaikuttaneen tutkimuksessaan nuorison tunnekokemuksista kolmella tavalla: se melkein poikkeuksetta paransi nuoren mielialaa ja sai olon paremmaksi. Toiseksi se usein lisäsi jo olemassa olevan tunnekokemuksen voimakkuutta ja käänsi nuoren huomion sisäisiin tuntemuksiin. Kolmanneksi musiikki saattoi auttaa nuorta lisäämään ymmärrystään omasta kokemuksestaan. Saarikallion mukaan musiikki voi olla mukana yhtäaikaaisesti monenlaisessa mielialaa säätelvässä strategiassa ja yksi musiikillinen aktiviteetti voi yhtäaikaisesti tyydyttää useammanlaisia musiikillisia tarpeita. Saarikallion oma arvio on, että tutkimustulokset voivat olla

sovellettavissa mille ikäryhmälle tahansa, sillä keinot säädellä omaa mielialaa musiikin avulla eivät ole ikäsidonaisia. (Saarikallio 2007, 30–33.)

Omassa tutkimuksessa musiikin kuuntelemisen vaikutus mielialaan korostui kenties siksi, että siitä musiikin ulottuvuudesta voi olla helpompi puhua kuin esimerkiksi henkilökohtaisen ymmärryksen kasvamisesta. Saattaa myös olla, että haastattelemani ikäihmiset odottivat minun musiikkitoiminnan ohjaajana haluavan kuulla iloisia ja positiivisia asioita musiikista, eikä sitä, kuinka joku laulu tuo mieleen aina jonkin surullisen asian. Huomasin tämän saman ilmiön kuitenkin myös laulutuokioita ohjatessa: kaikkein eniten kysyntää oli lauluilla, jotka saivat hyvälle tuulelle ja auttoivat unohtamaan arjen murheet.

Kun palvelukeskuksessa asuvan ikääntyneen mahdollisuudet vaikuttaa esimerkiksi sairautensa etenemiseen tai omaan hoitosuunnitelmaansa olivat hyvin rajalliset, musiikin kuunteleminen saattoi toimia välineenä rajoitettuun elämäntilanteeseen sopeutumisessa tai jopa sen sietämisessä. Vaikka perinteisesti sietäminen hahmotetaan kärsimyksenä ja kohteeksi alistumisena, Honkasalo (2008, 209) tulkitsee sietämisen olevan toimijuutta pienessä mittakaavassa – siedetään tilannetta, jolle ei voida mitään, ikään kuin toimitaan sietäen. Jotta voidaan toimia sietäen, omalla toiminnalla luodaan sellaisia ajallisia ja tilallisia raameja, joissa eläminen onnistuu (emt., 216). Musiikki auttoi mm. Liisaa muokkaamaan arkisia olosuhteita niin, että ne tukivat hänen jaksamistaan. Liisa kertoi usein istuvansa kotona yksin ja ajattelevansa kipujaan. Musiikin kuunteleminen toi "kaverin" yksinäisyyden keskelle ja täytti siten tyhjää tilaa jollain mielekkäällä katkaisten samalla päässä vellovan negatiivisten ajatusten kehän. Siirtäessään ajatukset pois kärsimyksestä ja antaessaan Liisalle puhtia arjen askareisiin musiikki auttoi elämään mahdollisimman hyvää arkea sen kaiken keskellä, mihin ei itse kyennyt vaikuttamaan.

Kotona laulaminen ja soittaminen

Moni Musiikkimoottorit-ryhmään kuulunut kertoi lauleskelevansa kotona ihan itsekseen. Erityisesti Eerolle ja Ainolle laulaminen ja soittaminen olivat tärkeitä harrastuksia kotioloissakin. Musiikkia ikänsä harrastaneelle Eerolle musiikkituokiot toimivat porttina takaisin laulamisen pariin, kun hän halvaantumisensa jälkeen muutti palvelukeskuksen alueelle asumaan. Seuraavassa työpäiväkirjan otteessa olen tiivistänyt Eeron laulamiseen liittyviä käännteitä keväältä 2011, jolloin kehittelin Musiikkimoottorit-toimintaa:

Eerolla oli poikkeuksellisen kantava ääni ja hänellä oli selvästi paljon kokemusta laulamisesta. Hän viritti usein kanssani keskusteluja laulamisesta ja toivoi kappaleita miltei tauotta niin, etteivät muut osallistujat ehtineet tuoda omaa heikompa ääntään kuuluville. Mietin, mitä keksisin tilanteen muuttamiseksi ja päätin kysyä Eeroa kanssani laulajaksi musiikkituokioilla järjestettäviin päivätansseihin. Eero suostui. Valmistauduimme tansseihin pitämällä kahdet harjoitukset Eerolla haitaristin kanssa (harjoitukset alkoivat aina pullakahveil-

la). Tanssit menivät hienosti. Seuraavalla musiikkituokiolla Eero näytti vakavalta ja kysyi, koska meillä on seuraavia keikkoja tiedossa. Vastasin, etten tee keikkoja näiden musiikkituokioiden ulkopuolella ja että hänen täytyy etsiä muita väyliä omalle musiikilliselle ilmaisulleen. Muutama viikko kului ja Eero mainitsi ohimennen, että oli alkanut käydä myös muualla yhteislaulutuokiolla. Jälleen muutamaa viikkoa myöhemmin Eero tuli yhdellä laulutuokiolla luokseni kasvot hehkuen ja kertoi, että hän oli ollut syntymäpäivillä hanuristin kanssa keikalla ja siitä oli vielä maksettukin. Ja lisäksi Eero oli saanut kehuja ja kyselyjä seuraavalle keikalle. Lopuksi hän mainitsi, että lääkäri oli sanonut Eerolle leikkauksen jälkeen, että sinä et koskaan enää kävele etkä laula. Ja nyt hän teki molempia. (Työpäiväkirja 24.3.2011)

Lauluharrastuksen aloittamisella uudelleen oli iso merkitys Eerolle, joka oli ikänsä laulanut kaikkialla, omien sanojensa mukaan rasitteeksi asti. Laulutaidon menettämisen ja takaisin saamisen kautta laulaminen ei näyttäytynytkään enää riesana, vaan oli merkki elämään paluusta ja sen tarjoamista mahdollisuuksista. Tuon tapahtuman jälkeen Eero kävi jonkun aikaa palvelukeskuksen ulkopuolella eri tahojen järjestämällä laulutuokiolla, kunnes sairastui uudelleen. Eero on kuitenkin myös tämän jälkeen jatkanut esiintymistä niin palvelukeskuksen tapahtumissa kuin muuallakin, esimerkiksi tyttären tyttärensä häissä kesällä 2014.

Kotioiloissa Eero soitti koskettimilla ja lauloi *"aika paljon päivittäin, sen mitä päähän tulee noita kappaleita. Siinä äkkiä menee tunti, kun mä meen siihen [pianon] viereen."* Eero ja naapurissa asuva Aino harrastivat yhdessä laulamista silloin, kun Ainon kunto sen kesti. Aino ja Eero eivät olleet pariskunta, mutta yhteinen musiikin harrastaminen oli tuonut heidät hyvin tutuiksi toisilleen, tehnyt heistä ystäviä. Molemmat musiikin harrastajat tiesivät, että musiikilla oli monenlaisia vaikutuksia ikääntyvien hyvinvointiin. Tärkeintä Eeron mielestä laulamissa oli kuitenkin se, miltä sen aikana ja sen jälkeen itsessä tuntui: *"Ehkä se jonkin verran ehkäsee dementiaa ja parantaa muistia. No mulla on aika hyvä muisti ollu aina, mutta kyllä mä sen laulun jälkeen tiedän, että on hieno olo. Että taivas on auki."* Ikäihmisten teatteriharrastusta tutkinut Leonie Hohenthal-Antin (2009, 18) kirjoittaa luovasta toimintakyvystä yhtenä osana kokonaistoimintakykyä. Taideharrastaja voi kokea taidetoimintansa kautta saman kuin ammattitaiteilija: taidetoiminta on enemmän elämäntapa kuin työ. Itseilmaisun ja luomistyön kautta ikäihmisenkin elämä saa syvemmän merkityksen ja arvon. Vaikka yhteislauluun osallistuminen voidaankin nähdä taideharrastuksena, kotioiloissa hoitolaitoksen vallitseva toimintakulttuuri on löyhemmin läsnä kuin yhteisissä tapahtumissa ja mahdollisuudet oman musiikillisen äänen kuulumiselle ja oman itseilmaisun irtipäästämiselle siten suuremmat.

Sekä Eero että Aino olivat yhä kiinnostuneita oppimaan uusia kappaleita. Lisäksi laulutunneilla nuoruudessaan käynyt Eero siirsi oppimaansa eteenpäin ja opetti Ainolle laulamiseen tarvittavaa hengitystekniikkaa. Heidän musiikkiharrastuksessaan oli yhä mukana tavoitteellisuus ja halu kehittää omia taitoja – kehittyminen toi yhä mielihyvää. Vaikka henkilökunnan näkökulmasta musiikkitoiminta olisi ennen kaikkea asiakkaiden hyvinvointia tukevaa virkistystoimintaa, asiakkaiden oma painopiste toiminnassa voi ollakin muualla tai ainakin

laajempi. Olisi tärkeää, että palvelukeskuksessa kiinnostuttaisiin asiakkaiden luovasta toimintakyvystä ja tuettaisiin siihen liittyvää elinikäistä oppimista. Ikä ei sulje pois ihmisen luontaista oppimishalua ja tarvetta kehittyä, se vain muuttaa oppimisen tapoja ja tavoitteita (ks. Paloniemi 2007, 245).

Levytanssit kotona

Oman kodin vapauttava ilmapiiri oli aistittavissa myös silloin, kun Eero kutsui naapureitaan kotiinsa kahville ja levytansseihin. Ensimmäiset levytanssit järjestettiin osana Musiikkimootorit-toimintaa keväällä 2013. Joimme kahvia, kuuntelimme musiikkia ja tanssimme. Eero hoiti isännän virkaa ja toimi tiskijukkana. Aino keitti kahvia, tarjoilut suunniteltiin ja toteutettiin yhdessä osallistujien voimin. Myöhemmin Eero järjesti silloin tällöin oma-aloitteisesti kotikestejä, joihin hän kutsui paikalle samassa vuokralatossa asuvia. Järjestelyt sujuivat yhä yhdessä tehden ja tehtäviä jakaen. Parhaimmillaan tanssikutsuilla syntyi sellainen tunnelma, joka täytyi saada jakaa muille ja joka laittoi unohtamaan kaikki maantieteelliset rajoitteet:

Eero oli soittanut lauantaina, kun niillä oli ollut ihmisiä kylässä, grammari oli soinut ja he olivat tanssineet. Se oli soittanut kysyäkseen, tuunko mukaan tansseihin. Mä sanoin, että eksä muista, että mä asun nykyään Mikkelissä. Eero sanoi, että muistaa, mutta "meil oli sellanen hurma päällä". (Työpäiväkirja 14.4.2014)

Musiikista ja tanssista sai hyvän syyn kutsua ihmisiä kotiinsa. Eero sanoi suoraan, että hänen täytyy saada, paitsi itselleen, myös muille asukkaille jotain tekemistä, etteivät he vietä koko päivää maaten sängyssä. Omassa kodissa tanssiminen on jotain, mitä voi tehdä spontaanisti tilanteen ja voimien salliessa: *"Ei sellaista joka päivä jaksais, mutta silloin tällöin tulee mieleen"*. Kuten laajemminkin Musiikkimootorit-toiminnassa, levytansseja järjestäessä Eeron ja muiden järjestelyihin osallistuneiden toimijuus näyttäytyi omaan ja toisten elämään vaikuttamisena. Arto Tiihonen ja Esa Pirnes ovat tutkineet positiivisten liikuntakokemusten laatuja ja perustoja (2010). Heidän mukaansa osallisuuskokemus on laadultaan aktiivinen, mutta sen aktiivisuus on perustaltaan ryhmään kuulumisessa ja siinä mukana toimimisessa. Toimijuuskokemuksen laatu sen sijaan on vaikuttava: toimijuudessa pyritään vaikuttamaan sekä omaan että toisten elämään. (Emt., 208.) Aiemmissa kappaleissa on käsitelty palvelukeskuksen asiakkaiden musiikillista toimijuutta, jossa musiikilla on vaikutettu omaan elämään ja identiteettiin, niin yksilölliseen kuin sosiaaliseenkin. Musiikkitoimintaa organisoitaessa vaikuttaminen laajenee itsen ulkopuolelle. Samalla kun halutaan vaikuttaa omaan elämään, halutaan vaikuttaa myös toisten elämään ja yleisemmin siihen, millaista elämää palvelukeskuksen asukkaille on tarjolla.

Käytännössä levytansseihin saattoivat osallistua vain vuokra-asunnoissa asuvat, siinä kunnossa olevat asiakkaat, jotka pääsivät paikalle omin neuvoin. Tehostetuista asumisyksiköistä ja palveluasunnoilta asiakkaita avustetaan kiiree-

seen vedoten vain yhteisiin tiloihin, jotka on rakennettu mahdollisimman lähelle saman katon alle. Vuokratalot ovat varsinaisen palvelukeskuksen vieressä noin 100–200 metrin päässä ja ne on rakennettu fyysisesti esteettömiksi. Musiikkimoottorit-toiminnan osana järjestetyissä levytansseissa itseäni jäi mietityttämään, voiko kiire todella estää tuon matkan kulkemisen, enkä sano, ettei voisi, tiedän henkilökunnan olevan todella kovilla. Koen, että paljon on kyse myös siitä, että on opittu toimimaan erillisissä soluissa, jotka järjestävät oman toimintansa. Vakiintuneen yhteistyön puuttuessa palveluasuntojen ja vuokra-asuntojen välinen 200 metrin matka muuttuu henkisesti paljon pidemmäksi.

Toisaalta henkilökunnan voi olla vaikea saada järjestettyä yllättäviä menoja, kuten asukkaan järjestämiä levytansseja, omaan kireään aikatauluunsa. Säännöllinen toiminta, jonka olemassaoloon on totuttu ja joka muistetaan, on helpompi sijoittaa hoitolaitoksen päiväjärjestykseen. Hoitolaitoksen tehtäväjärjestyksestä muodostuu helposti pysyvä työtapa ja rutiini, joka rajoittaa spontaaniutta ja jouston mahdollisuuksia (Liikanen 2003, 99). Oman kokemuksen pohjalta tuntuisi järkevältä avustaa asiakkaita kyläilemään toisillaan, yksin tai porukalla. Se olisi jotain luontaista, jota ihmiset ovat ikänsä tehneet. Samalla henkilökunta pääsisi vähemmällä kulttuuritoiminnan järjestämisessä, kun asiakkaat tekisivät asioita keskenään.

Palvelukeskuksen asiakas musiikillisena vertaisohjaajana

Musiikkimoottorit-toiminnassa tavoitteenani oli, että osallistujat ottaisivat jollain tapaa yhdessä vastuuta asiakaslähtöisen musiikkitoiminnan jatkuvuudesta. Minun lähtiessäni osallistujat valitsivat kuitenkin Eeron yksin toimintaa jatkavaksi vertaisohjaajaksi. Suurimpana syynä valintaan oli mielestäni tuon sukupolven tottumattomuus jaettuun vastuuseen: heistä tuntui selkeämmältä, että on joku, joka johtaa toimintaa. Toisaalta uskon, että vaikutuksensa oli myös Eeron voimakkaalla persoonallisuudella. Muistan, kuinka laulutuokioita ja Musiikkimoottorit-ryhmää ohjatesani Eero ei juuri koskaan saapunut paikalle yksin. Ennen musiikkituokioihin tai -tapahtumiin lähtemistä Eero kiersi sitkeästi tuttujen musiikista ja laulamisesta kiinnostuneiden asukkaiden ovilla ja keräsi heitä mukaansa vaihtelevalla menestyksellä. Eeron sinnikkyys vaikutti osaltaan siihen, että monesta palvelukeskuksen asukkaasta tuli musiikkituokioiden vakiokävijä.

Eero ryhtyi vertaisohjaajaksi mielellään: *”Mä teen sen sydämestäni, mä haluan ittelleni ja muille mukavia hetkiä.”* Kyselin Eerolta, mitä taitoja hänen mielestään tarvitsee tuollaisen ryhmän ohjaamiseen ja Eero vastasi: *”Ei siinä tarvita taitoja, vaan intohimo. Intohimolla ja sydämellä, kuolemaan saakka.”* Eero sanoikin antaneensa monelle asukkaalle, jopa veljelleen ja hänen vaimolleen, eteenpäin *”sen kipinän”*, joka vie laulun pariin. Samalla laulutapahtumiin liittyvä oheistoiminta ja niiden valmisteleminen laittoivat asukkaita muutenkin liikkeelle: *”He [alakerran rouvat] ei oo vielä tänä vuonna makkaraa ostaneet, mutta nyt*

menivät [kodalla järjestettävää yhteislaulua ja makkaranpaistoa varten] kauppaan ostamaan."

Eero tahtoi jatkaa musiikkitoimintaa juuri yhteislaulun merkeissä ja ohjasi viikoittain kokoontuvaa laulutuokiota henkilökunnan vaihtuvalla tuella. Muis- ta musiikkimooottoreista Aino oli säännöllisesti mukana laulamassa, kantamas- sa vesikannua ja ennen kaikkea Eeron henkisenä tukena. Henkilökunnan tuki ilmeni alkuvaiheessa enemmän tilan ja ajan varaamisena ja varmistamisena sekä vesikannun kantamisena – siis hyvin käytännöllisenä tukena. Eero tarvitsi kuitenkin tukea myös varsinaiseen ohjaustehtävään. Henkilökunnan mukaan vertaisohjaajan *"liian voimakas esiintyminen voi pelästyttää joitakin ikääntyneitä pois ryhmästä"*, joten hoitajia olisi tarvittu huolehtimaan, että kaikki laulupo- rukan jäsenet saivat riittävästi tilaa. Osallistujissa oli myös paljon muisti-, kuu- lo- ja näköongelmaisia, jotka tarvitsivat ammatillista osaamista selviytyäkseen ryhmässä toimimisessa. Henkilökunta oli välillä Eeron kanssa ymmällään, sillä heidän tarjolla olevat aika- ja materiaaliresurssinsa olivat kovin rajalliset, kuten päivätoiminnan ohjaaja totesi: *"Hän tarvitsee henkilökunnalta tukea paljon ja vaatiikin sitä. Nyt on vähän pallo hukassa mitenkähän tässä pitäisi toimia, koska päivätoiminnan asiakkaat ovat päätehtäväni."*

Matkassa oli monenlaisia kommunikaatioon ja sairastamiseen liittyviä mut- kia: välillä laulutuokio peruuntui Eeron joutuessa sairaalaan, välillä Eero saapui väärään aikaan ja välillä hän onnistui suututtamaan osallistujat tilanteeseen kuu- lumattomilla sanavalinnoillaan. Tuulikki Laeksen (2013, 313) mukaan epäon- nistuminen on osa toimijuuden rakentumisen prosessia – ilman sitä oppimisen kokemus voi jäädä etäiseksi. Siten kompurointi ja epäonnistumisen kokemukset ovat väistämättömiä myös musiikilliseksi toimijaksi kasvamisessa. Eero oli vas- toinkäymisistä huolimatta hyvin motivoitunut ja sitoutunut toimintaan *"Mulla on tämä fiilis semmonen, että niin kauan, kun mä tässä asun ja mut hyväksytään täällä, niin mä pyrin laulamaan. Jos ei muut [tule ohjaamaan], niin jatkan yksin. Jos ei [laulutuokiolle] tuu porukkaa, menen osastoille laulamaan."* Musiikkitoi- minta jatkui kuitenkin säännöllisenä koko lukuvuoden 2013–2014 pieniä poik- keuksia lukuun ottamatta. Ryhmän koko vaihteli suuresti: joskus Eero ja Aino olivat keskenään paikalla, joskus tulijoita oli kymmeniä.

Kesän 2014 aikana yksi asumisyksiköiden esimiehistä alkoi osallistua sään- nöllisesti musiikkimooottorien toimintaan ja tukea Eeroa ohjaamisessa. Eero koki, että hänellä itselläänkin oli ollut vaikutusta asiaan: *"Mä soitin yks aamu [asumis- palveluyksikköön] ja [esimies] oli tullu kesälomalta. Se haali niin paljon asukkaita, ettei kaikilla ollu sanoja. Siel oli neljäkymmentä. [Esimies] on ehkä saanut jostain sen kipinän, se on ehkä saanut multa sen laulun kipinän."* Eero koki innostavansa henkilökuntaa musiikkitoimintaan, vaikka useimmiten ajatellaankin, että hen- kilökunnan tehtävä on osallistaa ja innostaa asiakkaita. Parhaimmillaan kyse lienee kohtaamisesta, jossa Eero innostaa intohimoisesti henkilökuntaa musiik- kitoimintaan ja he innostavat Eeroa omaksumaan vertaisohjaajan tehtävässä tärkeitä taitoja, kuten toisten ihmisten kuuntelemista ja heidän mielipiteidensä kunnioittamista (ks. Kurki 2007, 109). Tällaisessa oppimistilanteessa musiikil-

linen vertaisohjaajuus voi tarjota asiakkaalle ja henkilökunnalle tasavertaisen keskusteluaseman vertikaalisen hoitaja–hoidettava-asetelman rinnalle.

Eeron itsevarmuuteen Musiikkimoottorit-projekti vaikutti merkittävästi. Eero kävi ohjaamani ryhmän loppuvaiheista lähtien paljon avoimemmin, henkilökunnan kokemana jopa voimakkaasti, kertomassa, millaista musiikillista toimintaa ja siihen liittyviä asioita hän haluaisi. Vertaisohjaajuus antoi Eerolle uskallusta ja auktoriteettia sekä itsen että ulkopuolisten silmissä ja siten aiempaa suuremman luvan haluta ja ilmaista musiikilliset halunsa. Musiikkitoiminnan organisointiin osallistuminen auttoi Eeroa myös unelmoimaan ja luomaan tulevaisuutta vaikeinakin hetkinä, kuten sairaalaan joutuessa:

”Pyytäisinkö jonkun talon ulkopuolisen ohjaamaan tuokiota?”, kysyin Eerolta. ”Älä kysy! Mun täytyy kokeilla vetää Musiikkimoottoreita. Puhisen intoo. Mä odotan tanssejakin ja karaokee.” Kysyin vielä huolestuneena, kokeeko hän lisästressiä nyt sairaana siitä, että vetää Musiikkimoottoreita. ”Ei, se tuo mulle terveyttä. Heti alko käymään päässä [Musiikkimoottori-asiat], kun mää kuulin sun äänes. Mä oon niin saatanan hullu.” Sanoin Eerolle, että hyvä, kun oot hullu. (Työpäiväkirja 26.8.13.)

Ikääntyessä ihminen alkaa tyypillisesti orientoitua enemmän menneisyyteen liittyviin, muistissa oleviin aineksiin ja ohjata minäänsä niiden varassa (Ropo 1999, 155). Elämänhalun säilymisen kannalta perspektiivi eteenpäin on kuitenkin tärkeä (Jyrkämä 2001, 143). Musiikki ja musiikkitoiminnan päämäärätietoinen suunnitteleminen tarjosivat Eerolle asioita, joita odottaa, ja sitä kautta sillan tulevaisuuteen. Tällöin musiikkitoiminta näyttäytyi myös asiana, johon Eero voi itse elämässään vaikuttaa, vaikka muuhun itsessä ja ympärillään tapahtuvaan (esim. sairauden etenemiseen) ei aina voinutkaan.

Pohdintaa

Musiikillisen toimijuuden käsitteen kautta palvelukeskuksen asiakkaat nousevat esiin musiikillisina subjekteina. He eivät ole vain musiikin kohteita, niin kuin tutkimuksissa käytetyt sanamuodot usein antavat ymmärtää (”musiikki virkistää vanhuksia ja parantaa heidän muistiaan...”), vaan musiikin elämäänsä valitsevia aktiivisia toimijoita. Musiikkimoottorit-projektin aikana palvelukeskuksen asiakkaat vaikuttivat musiikilla mielialaansa, he saivat musiikista virkistystä, voimaa ja lohtua sekä kokivat sen keventävän arkeaan. Järjestetty musiikkitoiminta tarjosi paikan yhdessä ololle sekä uusien ystävyyssuhteiden solmimiselle. Lapsuudesta ja nuoruudesta tutuilla lauluilla osallistujat määrittivät ja ylläpitivät sosiaalista ja paikallista identiteettiään. Musiikkituokioiden ja musiikin kuuntelemisen kautta he löysivät keinoja sopeutua niihin olosuhteisiin, joita elämä sillä hetkellä tarjosi. Musiikin kuunteleminen toimi palvelukeskuksen asiakkaiden arjessa myös ”lääkkeenä” ja ”kaverina” yksinäisissä hetkissä. Hyväkuntoisimpien palvelukeskuksen asiakkaiden musiikkiharrastuksessa oli yhä mukana tavoitteellisuus ja halu kehittää omia taitoja – kehittyminen itsessään toi yhä mielihy-

vää. Laulamalla ja musiikkitoimintaa ohjaamalla asiakkaat loivat myös yhteyttä henkilökuntaan hierarkista hoitaja–hoidettava-suhdetta tasavertaisemmassa ilmapiirissä. Musiikkitoiminnan vertaisohjaajana hyväkuntoinen asiakas saattoi hyödyntää intohimoista suhdettaan musiikkiin ja näyttäytyä samalla aktiivisena vaikuttajana luoden lisää osallistumisen mahdollisuuksia myös heikkokuntoisemmille asiakkaille. Ero musiikin kohteena olemisen ja musiikillisena subjektina toimimisen välillä on toki pitkälti keinotekoinen, sillä musiikillinen toimijuus on useimmiten alitajuista, ei-rationaalisella tasolla toimivaa oman elämän organisointia (ks. DeNora 2000, 158).

Tuin Musiikkimootorit-projektissa palvelukeskuksen asiakkaiden musiikillista toimijuutta ennen kaikkea musiikillisen arjen, musiikkitoiminnan vertaisohjaamisen sekä musiikkitoiminnan järjestämisen näkökulmista. Tavoitteenani oli alun perinkin laittaa jotain alulle ja poistua sitten paikalta seuraamaan kauempaa, kuinka kylvyet siemenet kantaisivat hedelmää. Pitkällä tähtäimellä katsottuna asiakaslähtöisen musiikkitoiminnan tukeminen tarvitsisi taloon pysyvemmän innostajan, joka toimisi korvana ja kannustajana asiakkaiden musiikillisten toiveiden toteuttamisessa – ikääntyneet kun helposti tukeutuvat asiantuntijaan ja jättävät monia oman toimijuutensa mahdollisuuksia käyttämättä (vrt. Laes 2013b, 14). Marja Saarenheimo (2006, 22) kirjoittaa voimaantumistutkimuksessaan sosiaali- ja terveyspalveluissa ilmenevästä paternalismista, jossa asiakkaan mahdollisuus osallistua omaa elämää koskevaan päätöksentekoon mielletään eräänlaisena lahjana asiantuntijalta asiakkaalle. Sama vaara on kytkettynä tällaisessa ajallisesti rajatussa musiikkiprojektissa: palvelukeskuksen asiakkaan musiikillinen osallistuminen ja toimijuus kun eivät ole jotain, jonka musiikkitoiminnan ohjaaja voisi projektin aikana ylhäältä päin lahjoittaa, vaan niitä täytyisi yhdessä toimimalla tutkia, hahmotella ja rikastaa ihmisen loppuelämän ajan. Musiikkimootorit kokoontuvat kuitenkin yhä säännöllisesti laulamaan vertaisohjaaja Eeron ja asumisyksikön esimiehen johdolla, joten projektimuotoinen kokeilu vaikuttaa haasteistaan huolimatta jossain määrin onnistuneelta. Eero ja esimies ovat matkan varrella löytäneet kummallekin uudenlaisen yhteistyömuodon sekä vuorovaikutteisen tavan tutkia ja uudistaa kummankin musiikillista toimijuutta.

Palvelukeskuksen asiakkaiden musiikillista toimijuutta tukevassa projektissa olisi yhtä hyvin voitu tukea ikääntyviä esimerkiksi esiintyjinä tai musiikkiperinnön kantajina. Olisi tuntunut luontevalta, että yksi osa ikääntyvien musiikillista toimijuutta olisi ollut musiikkiperinnön siirtäminen nuoremmille. Tavallaan tätä tapahtuikin, sillä asiakkaiden laulamista lauluista tuli väistämättä tuttuja henkilökunnalle, joka kuuli usein samoja lauluja vuodesta toiseen. Missään vaiheessa näiden neljän vuoden aikana musiikin merkitys kulttuuriperintönä ei kuitenkaan noussut esiin, ei asiakkaiden eikä henkilökunnan puheissa. Mielestäni se kertoo jotain sekä ikääntyneiden kulttuurisen pääoman että musiikin arvostuksesta, tai ennemminkin arvostuksen puutteesta, meidän kulttuurissamme. Musiikki nähdään helposti ikääntyneiden kohdalla vain virikkeenä ja muissa yhteyksissä lähinnä osana kulttuuritaloutta ja -vientiä. Musiikin kulttuuriperinnöllinen arvo ei mielestäni saa nyky-yhteiskunnassa ansaitsemaansa huomiota.

Musiikkimoottorien tapauksessa asiakkaiden musiikillista toimijuutta olisi todennäköisesti voinut tukea myös kouluttamalla henkilökuntaa. Yritin järjestää tällaista koulutusta, mutta annoin henkilökunnan jatkuvan kiireen keskellä liian helposti periksi, eikä koulutus toteutunut. Viestini koulutuksessa olisi ollut selkeä: gerontologisessa tutkimuksessa käytetyn irtautumisteorian mukaan irtautuminen, vetäytyminen vuorovaikutuksesta, on vanhetessa universaali ja väistämätönkin ilmiö, seuraus vanhenemisesta ja vihdoin kuoleman lähestymisestä elinvoimien hiipuesssa (Jyrkämä 2001, 293). Palvelukeskuksen asiakkaisissa on joukossa vielä kuitenkin ihmisiä, joilla intohimo johonkin asiaan saa aikaan yllättävää toimintakykyä juuri sillä kyseisellä osa-alueella, ja tuohon intohimoon kannattaa tarttua. Musiikkimoottoreissa musiikilliseksi vertaisohjaajaksi ryhtyneen Eeron toiminnassa nousi selkeästi esiin, kuinka intohimo musiikkiin antaa voimat toimia sekä oman että toisten hyvinvoinnin eteen.

Jatkossa uutta Musiikkimoottorit-toimintaa aloittaessani keskittäisin enemmän huomiota sekä asiakkaiden ryhmäytymiseen että hoitohenkilökunnan sitoutumiseen. Asiakkaiden ryhmäytymistä voisin tukea vaikkapa vertaisohjaajan roolin pilkkomisella osiin, jolloin valitsisimme ryhmän osallistujia erilaisiin rooleihin laulun aloittajasta juomaveden ja kurkkupastillien tarjoajaan sekä musiikillisia haaveita koskevan keskustelun puheenjohtajaan. Siten useampi osallistuja voisi päästä toimimaan vahvuusalueellaan ja sitoutua ryhmän toimintaan myös ammattilaisohjaajan poistumisen jälkeen. Myös henkilökunnan sitoutumiseen tähtäisin pilottia pitkäjänteisemmin ja kokeilisin, kuinka hoitohenkilökunnan saisi osaksi ohjausryhmää, jotta he olisivat jo alusta mukana suunnittelemassa Musiikkimoottorit-toimintaa oman arkinsa näkökulmasta. Lisäksi pyrkisin aiempaa napakammin toteuttamaan henkilökunnalle suunnattua koulutusta ja sen kautta lisäämään hoitohenkilökunnan ymmärrystä musiikkitoiminnan merkityksistä.

Ava Numminen (2008, 115) on pohtinut, eikö kustannustehokkuutta olisi se, että kunta tai yksityinen hoitokoti maksaisi muusikolle korvauksen siitä, että hän käyttää ammattitaitoaan hyvinvoinnin ja terveyden edistämiseen hoitoyhteisössä. Koska käyttöön otettavaa taiteellista intohimoa ja osaamista löytyy myös hoitolaitosten asiakkailta, olennaista on tukea heitä ottamaan käyttöön heidän luova potentiaalinsa ja toimijuutensa, iästä ja toimintakyvystä riippumatta. Tällöin asiakkaat saavat, paitsi elää oman näköistä elämää ja pysyä itse toimintakykyisempinä ja elämänhaluisempina, myös käyttää omaa osaamistaan laajemmin hoitoyhteisön jäsenten terveyden ja hyvinvoinnin edistämiseen. Mukaan tarvitaan tueksi henkilökuntaa, jolla on Laura Huhtinen-Hildénin (2013, 16) sanoin *pedagogista sensitiivisyyttä* – kykyä kuunnella asiakkaan osaamis- ja potentiaalia, luoda mahdollisuuksia ja laittaa rajoja. Tätähän henkilökunta tekee jo nykyään kuntouttavan työotteen kautta. Toivottavasti jatkossa asiakkaiden toimintakyky ja kuntoutuminen hahmotetaan laajemmin myös taiteellisena ja kulttuurisena toimintakykynä, ja osaksi kuntouttavaa työotetta aletaan hahmottaa myös taide- ja kulttuurilähtöisten menetelmien käyttäminen.

Lähteet

- Aldridge, David. 1996. *Music therapy research and practice in medicine: from out of the silence*. London: Jessica Kingsley Publishing.
- von Brandenburg, Cecilia. 2008. *Kulttuurin ja hyvinvoinnin välisistä yhteyksistä: näköaloja taiteen soveltavaan käyttöön*. Opetusministeriön julkaisuja 2008:12. Helsinki: OPM. Verkkolähde <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2008/liitteet/opm12.pdf> [4.6.2014].
- Bungay, Hilary ja Ann Skinglay. 2008. *The silver song club project: summary of a formative evaluation*. Canterbury: Canterbury Christ Church University.
- Crozier, W. Ray. 1997. Music and social influence. Teoksessa *The social psychology of music*. Toim. David J. Hargreaves ja Adrian C. North. Oxford: Oxford University Press. 67–83.
- DeNora, Tia. 2000. *Music in everyday life*. Cambridge: The Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Eerola, Tuomas. 2010. Evoluutiopsykologia ja musiikki. Teoksessa *Musiikkipsykologia*. Toim. Jukka Louhivuori ja Suvi Saarikallio. Jyväskylä: Atena. 343–354.
- Eteläpelto, Anneli, Tuula Heiskanen ja Kaija Collin. 2011. Vallan ja toimijuuden monisäikeisyys. Teoksessa *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa*. Toim. Anneli Eteläpelto, Tuula Heiskanen ja Kaija Collin. Helsinki: Kansanvalistusseura. 9–30.
- Götell, Eva. 2003. *Singing, background music and music events in the communication between persons with dementia and their caregivers*. Väitöskirja. Huddinge: Karolinska Institutet.
- Heimonen, Kirsi. 2011. Taidelähtöiset menetelmät sosiaali- ja terveysalan henkilökunnan arjessa: miten käy hyvinvoinnin, työn ja taiteen? Teoksessa *Taide käy työssä: taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä*. Toim. Anu-Liisa Rönkä, Ilkka Kuhanen, Minna Liski, Saara Niemeläinen ja Päivi Rantala. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu, sarja C, osa 74. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu. 37–47.
- Hohenthal-Antin, Leonie. 2009. *Muistot näkyviksi: muistelutyön menetelmiä ja merkityksiä*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Honkasalo, Marja-Liisa. 2008. *Reikä sydämessä: sairaus pohjoiskarjalaisessa maisemassa*. Tampere: Vastapaino.
- Honkasalo, Marja-Liisa. 2012. Kulttuuri ja sairaus etnografisena tutkimuskohteena. Teoksessa *Terveyttä kulttuurin ehdoilla: näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*. Toim. Marja-Liisa Honkasalo ja Hannu Salmi. Turku: Turun yliopisto. 439–469.
- Honkasalo, Marja-Liisa, Kaisa Ketokivi ja Anna Leppo. 2014. Moniselitteinen ja hämää toimijuus. *Sosiologia* 51 (4): 365–372.
- Huhtala, Marja ja Hanna Kolmonen. 2012. *Musiikin käyttö pitkäaikaissairaiden ikäihmisten hoitotyössä*. Opinnäytetyö. Rovaniemi: Rovaniemen ammattikorkeakoulu.
- Huhtinen-Hildén, Laura. 2013. Kohti luovaa arkea: kulttuurisen vanhustyön mahdollisuuksista ja haasteista. Teoksessa *Tahtoa, toimintaa ja teoriaa: kulttuurinen vanhustyö nyt ja tulevaisuudessa*. Toim. Katri Leppisaari. Helsinki: Osaattori. Verkkolähde http://uusi.osaattori.fi/media/filer_public/2013/11/25/tahtoa_toimintaa_osaattori.pdf [7.12.2015].
- Jukkola, Risto. 1999. Dementia musiikkiterapian haasteena: yhteislauluun perustuvan musiikkiterapian tarkastelua. Teoksessa *Musiikkiterapian monet kasvot*. Toim. Jaakko Erkkilä ja Kimmo Lehtonen. Jyväskylä: Suomen musiikkiterapiayhdistys. 345–357.
- Jyrkämä, Jyrki. 2001a. Aika tutkimuksessa ja elämänkulussa. Teoksessa *Lapsuudesta vanhuuteen: iän sosiologiaa*. Toim. Anne Sankari ja Jyrki Jyrkämä. Tampere: Vastapaino. 117–157.

- Jyrkämä, Jyrki. 2001b. Vanheneminen ja vanhuus. Teoksessa *Lapsuudesta vanhuuteen: iän sosiologiaa*. Toim. Anne Sankari ja Jyrki Jyrkämä. Tampere: Vastapaino. 267–323.
- Jyrkämä, Jyrki. 2007. Toimijuus ja toimijatilanteet: aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen. Teoksessa *Vanhuus ja sosiaalityö*. Toim. Marjaana Seppänen, Antti Karisto ja Teppo Kröger. Jyväskylä: PS-kustannus. 195–217.
- Jyrkämä, Jyrki. 2008. Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä: hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehyyksi. *Gerontologia* 22 (4): 190–203.
- Jyrkämä, Jyrki. 2013. Kolmas ikä, sukupuoli ja toimijuus. Teoksessa *Miehistä puhetta: miehet, ikääntyminen ja vanhenemisen kulttuuriset mallit*. Toim. Hanna Ojala ja Ilkka Pietilä. Tampere: Tampere University Press. 89–114.
- Järnström, Sanna. 2011. "En tiedä, mitä ne ajattelee mun kohtalokseni": etnografinen tutkimus asiakkuudesta ja asiakaslähtöisyydestä geriatrisessa sairaalassa. Sosiaalityön väitöskirja. Acta Universitatis Tamperensis 1635. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Järviluoma, Helmi ja Taru Leppänen. 2004. "Jos metsään haluat mennä nyt": osallistava musiikkietnografia ja eksymisen metodologia. *Kulttuurintutkimus* 21 (3): 35–41.
- Karlsen, Sidsel. 2011. Using musical agency as a lens: researching music education from the angle of experience. *Research Studies in Music Education* 33 (2): 107–121.
- Kurkela, Vesa, Timo Leisiö ja Pirkko Moisala. 2003. Etnomusiikologia. Teoksessa *Johdatus musiikintutkimukseen*. Toim. Tuomas Eerola, Jukka Louhivuori ja Pirkko Moisala. Helsinki: Suomen musiikkitieteellinen seura. 53–70.
- Kurki, Leena. 2007. *Innostava vanhuus*. Helsinki: Finn Lectura.
- Laes, Tuulikki. 2013a. Myöhäisiän musiikkikasvatus myönteisen ikääntymisen tukijana. Teoksessa *Musiikkikasvattaja: kohti reflektiivistä käytäntöä*. Toim. Marja-Leena Juntunen, Hanna M. Nikkanen ja Heidi Westerlund. Jyväskylä: PS-kustannus. 310–320.
- Laes, Tuulikki. 2013b. Musiikillisen toimijuuden ja voimaantumisen mahdollisuudet myöhäisiän musiikkikasvatuksessa: tapaustutkimus Riskiryhmä-yhtyeestä. *Musiikkikasvatus* 16 (1): 6–17.
- Lehtonen, Kimmo. 2008. Johdatus musiikkipsykoterapiaan. *Psykoterapia* 27 (2): 97–113. Verkkolähde <http://www.psykoterapia-lehti.fi/tekstit/lehtonen208.htm> [5.6.2014].
- Liikanen, Hanna-Liisa. 2003. *Taide kohtaa elämän: Arts in Hospital -hanke ja kulttuuri-toiminta itäsuomalaisen hoitoyksiköiden arjessa ja juhlassa*. Helsinki: Suomen mielenterveysseura.
- Liikanen, Hanna-Liisa. 2010. *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia: ehdotus toimintaohjelmaksi 2010–2014*. Opetusministeriön julkaisuja 2010:1. Helsinki: Opetusministeriö. Verkkolähde <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2010/liitteet/OPM1.pdf> [4.6.2014].
- Louhivuori, Jukka, Eero Siljander, Minna-Liisa Luoma ja Julene K. Johnson. 2012. Senioriorolaulajien sosioekonominen tausta, koettu hyvinvointi ja terveys. *Yhteiskuntapolitiikka* 77 (4): 446–453.
- Mackinlay, Elizabeth. 2010. Big women from Burrulula: an approach to advocacy and applied ethnomusicology with the Yanyuwa aboriginal community in the Northern territory, Australia. Teoksessa *Applied ethnomusicology: historical and contemporary approaches*. Toim. Klisala Harrison, Elizabeth Mackinlay ja Svanibor Pettan. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 96–115.
- Merriam, Alan P. 1964. *The anthropology of music*. Evanston, Ill.: Northwestern University Press.
- Nietosvuori, Leena ja Marita Salonen. 2011. Vohvelitanssit: tukea ja voimaa arkipäivään. Teoksessa *Taide käy työssä: taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä*. Toim. Anu-Liisa Rönkä, Ilkka Kuhanen, Minna Liski, Saara Niemeläinen ja Päivi Rantala. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu, sarja C, osa 74. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu. 131–135.

- Numminen, Ava. 2008. Musiikki hoitolaitoksissa: miten ja miksi? *Musiikkikasvatus* 11 (1–2): 107–117.
- Paloniemi, Susanna. 2007. Ikääntyneiden oppiminen ja oppimisen ohjaaminen. Teoksessa *Aikuiskasvatus tieteenä ja toimintakenttänä*. Toim. Kaija Collin ja Susanna Paloniemi. Jyväskylä: PS-kustannus. 221–247.
- Pirnes, Esa ja Arto Tiihonen. 2010. Hyvinvointia liikunnasta ja kulttuurista: käsitteiden, kokemusten ja vastuiden uusia tulkintoja. *Kasvatus ja aika* 4 (2): 203–235.
- Pyyry, Noora. 2012. Nuorten osallisuus tutkimuksessa. Menetelmällisiä kysymyksiä ja vastausyhteyksiä. *Nuorisotutkimus* 30 (1): 35–53.
- Ropo, Eero. 1999. Minuus, muutos ja oppiminen: elinikäisen oppimisen lähtökohtien teoreettista tarkastelua. Teoksessa *Taide, kertomus ja identiteetti*. Toim. Pia Houni ja Pentti Paavolainen. Acta Scenica 3. Helsinki: Teatterikorkeakoulu. 149–165.
- Ruokonen, Inkeri, Katriina Moilanen, Ritva Ollaranta ja Heikki Ruismäki. 2011. Virkistysverson musiikkitoiminta virittää vanhusten hyvinvointia ja omatoimisuutta. *Musiikki* 41 (1): 56–74.
- Rönkä, Anu-Liisa ja Anja Kuhalampi. 2011. Johdanto. Teoksessa *Taide käy työssä: taide-lähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä*. Toim. Anu-Liisa Rönkä, Ilkka Kuhanen, Minna Liski, Saara Niemeläinen ja Päivi Rantala. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu, sarja C, osa 74. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu. 10–13.
- Saarenheimo, Marja. 2006. Autonomia ja voimaantuminen omaishoidossa. Teoksessa *Yhteinen tehtävä: ryhmästä oivalluksia omaishoittoon*. Toim. Marja Saarenheimo ja Minna Pietilä. Geriatriksen kuntoutuksen tutkimushanke- ja kehittämishanke. Tutkimusraportti 13. Helsinki: Vanhustyön keskusliitto. 15–28.
- Saarikallio, Suvi. 2007. *Music as mood regulation in adolescence*. Jyväskylä studies in humanities 67. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Siirola, Elina. 2007. *Salasoittajat: pianonsoitto ikäihmisten harrastuksena*. Musiikkikasvatuksen lisensiaatintyö. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Siirola, Elina. 2009. Musiikin elinikäinen oppiminen. Teoksessa *Musiikkikasvatus: näkökulmia kasvatukseen, opetukseen ja tutkimukseen*. Toim. Jukka Louhivuori, Pirkko Paananen ja Lauri Väkevä. Jyväskylä: Suomen musiikkikasvatusseura – FISME. 171–188.
- Small, Christopher. 1998. *Musicking: the meanings of performing and listening*. Hanover: University Press of New England.
- Sosiaalisesti kestävä Suomi 2020. Sosiaali- ja terveyspolitiikan strategia*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2011:1. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Verkkolähde http://www.tyosuojelu.fi/upload/STM_strategia_2020.pdf [2.6.2014].
- Särkämö, Teppo, Sari Laitinen, Ava Numminen, Mari Tervaniemi, Merja Kurki ja Pekka Rantanen. 2011. *Muistaakseni laulan: musiikin käyttö muistisairaiden mielialan, elämänlaadun ja kognitiivisen toimintakyvyn tukemisessa*. Miina Sillanpään Säätiön julkaisusarja A:10. Helsinki: Miina Sillanpään Säätiö.
- Särkämö, Teppo. 2012. Musiikkia aivoille: miten musiikki vaikuttaa aivojen toimintaan? Teoksessa *Taidetta ikä kaikki: selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä*. Toim. Jenni Varho ja Mauri Lehtovirta. Helsinki: Helsingin kulttuurikeskus. Verkkolähde http://www.kansalaisareena.fi/Taidetta_ika_kaiikki.pdf [17.6.2014].
- Taide- ja taiteilijapoliittinen toimikunta. 2002. *Taide on mahdollisuuksia: ehdotus valtioneuvoston taide- ja taiteilijapoliittiseksi ohjelmaksi 2002*. Helsinki: Opetusministeriö. Verkkolähde http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2002/liitteet/opm_41_TAO.pdf [4.6.2014].
- Taipale, Markku. 1999. Musiikkiterapia dementian hoidossa. Teoksessa *Musiikkiterapian monet kasvot*. Toim. Jaakko Erkkilä ja Kimmo Lehtonen. Jyväskylä: Suomen musiikkiterapiayhdistys. 333–343.

- Taipale, Markku. 2000. Musiikki dementoituvan ihmisen hoidon välineenä. Teoksessa *Kuntouttava työote dementoituvien hoitotyössä*. Toim. Sirkkaliisa Heimonen ja Päivi Voutilainen. Helsinki: Kirjayhtymä. 65–84.
- Talonpoika, Pauliina. 2010. "Niin rupee silmä kirkastuu": musiikillista vapaaehtoistoimintaa tekevien tuen tarve ja jaksaminen Eläkeliiton Sävel soikoon -hankkeessa. Sosiaalialan koulutusohjelman opinnäytetyö. Vantaa: Laurea ammattikorkeakoulu.
- Tähti, Taru. 2006. *Viisi kertomusta synnytyksessä ja raskausaikana*. Etnomusikologian pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Valokivi, Heli. 2008. *Kansalainen asiakkaana: tutkimus vanhusten ja lainrikkojen osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista*. Sosiaalityön väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Versnik, Vojko. 2010. Solid as stone and bone: song as a bridge between cultures and generations. Teoksessa *Applied ethnomusicology: historical and contemporary approaches*. Toim. Klisala Harrison, Elizabeth Mackinlay ja Svanibor Pettan. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 133–148.
- Vuori-Kemilä, Anne, Sirpa Lindroos, Soili Nevala ja Jukka A. Virtanen. 2005. *Ihmisen hyvä: etiikka lähihoitotyössä*. Helsinki: WSOY.
- Väättäinen, Hanna. 2013. Osallistava tanssintutkimus: soveltavaa etnomusikologiaa ja esitystutkimusta tanssien, keskustellen ja kirjoittaen. Teoksessa *Musiikki kulttuurina*. Toim. Pirkko Moisala ja Elina Seye. Helsinki: Suomen Etnomusikologinen Seura. 119–134.
- Ylinen, Satu. 2008. Eettiset ongelmat gerontologisen sosiaalityön "välitiloissa". *Janus* 16 (2): 112–126. Verkkolähde http://www.sosiaalipoliittinenyhdistys.fi/janus/0208/janus_2_2008_ylinen.pdf [30.5.2014].

"With passion and heart, till death do us part": Musical agency of the clients of the senior services center during the Music Motors project

The article is based on a project called Music Motors (2012–2013), in which clients of a senior services center interested in music were trained to become peer leaders for the music activities of the center. The aim was to increase the clients' possibilities to affect the music activities and to guide the clients and the employees to actualize something musical together without music professionals. Using participatory ethnography, I researched what aspects of musical agency emerged from the everyday activities of the clients during the Music Motors project. According to Sidsel Karlsen, the common feature of different interpretations of musical agency is that it is understood as a human capacity to act in relation to music or in a situation related to music. In this research, I consider musical agency in slightly broader terms: applying music sociologist Tia DeNora's conceptions, I see music as a resource or a medium which offers people possibilities to structure and organize their everyday lives on both an individual and social level. Musical agency consists of practical musical choices and of argumentations and motives behind the choices.

The clients of the senior services center turned out to be musical subjects: the elderly were not only objects of music but also active agents who chose

music to be part of their daily or weekly routines. By participating in music activities, the clients were able to affect their own moods, to bring excitement into their lives and to gain strength and comfort. Participatory music activities offered a social setting where the clients could spend time together and make new friends. By singing well-known songs from their childhood or early adulthood, the clients maintained and reconstructed their social and local identities. Through music the clients also found ways to adapt to the circumstances brought about by their aging. Many clients saw listening to music as "medicine" or "a friend" in lonely moments. Some of the elderly still had ambition and will to develop as singers – development in itself still brought them joy. By singing and peer tutoring the music group, the clients formed an equal connection to members of the health care personnel and were seen as active agents who created new musical opportunities also for other clients in the center. Thus music offered a multifaceted resource for everyday activities, although the possibilities of using the resource were highly dependent on the way the clients were supported by the health care professionals.

FM Taru Tähti (taru.tahti@uniarts.fi) valmistelee väitöskirjaa Taideyliopiston Sibelius-Akatemiassa. Työn aiheena on soveltava taide ja toimijuus hoivatyössä.

Liite III: Artikkelit III

Taidelähtöinen toimijuus hoivatyössä. Esimerkkinä Kulttuurikuntouttajat-koulutus.

Musiikkikasvatus 18/1, 20–41.

20

Taru Tähti

Artikkelit

Taidelähtöinen toimijuus hoivatyössä – Esimerkkinä Kulttuurikuntouttajat-koulutus

Taidetta ja taidekasvatuksen menetelmiä käytetään nykyisin enenevässä määrin erilaisten taitojen oppimiseen. Yksi voimakkaasti nousevista suuntauksista on työelämän kehittäminen taiteen ja kulttuurin keinoin. Taidetoiminnan on tutkittu tukevan kulttuurimyönteisen henkilökunnan työhyvinvointia, voimaannuttavan sekä lisäävän positiivista asennoitumista työhön (Liikanen 2014, 67). Työyhteisössä toteutettu taidetoiminta on herkistänyt kollegoille ja paljastanut tutuista työkavereista uusia piirteitä (Heimonen 2011, 44), jolloin verkoston antama tuki on mahdollistunut uusin tavoin (Luoma-Kuikka 2005, 107). Taidetoiminta on synnyttänyt uusia ideoita ja tarjonnut mahdollisuuksia katsoa työtä uusista näkökulmista (Rantala 2011, 26). Sosiaali- ja terveysalan työyhteisöissä taiteen ja kulttuurin on koettu antaneen hoitajille mahdollisuuden toisenlaiseen hoitamisen tapaan ja toimijuuteen (Rosenlöf 2014, 11). Yksityissektorilla ja johtamiskoulutuksessa on lähestytty taiteen keinoin myös työn johtamisen haasteita (Nissley 2002; Schiuma 2011; Furu 2013).

Tässä artikkelissa tutustutaan Sastamalassa vuosina 2012–13 toteutettuun Kulttuurikuntouttajat-koulutukseen, jossa sosiaali- ja terveysalan työntekijöiden työtapoja kehitettiin taiteen ja kulttuurin keinoin. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen laittoivat alulle Sastamalan seudun sosiaali- ja terveyspalveluiden SOTESin esimiehet, jotka kaipasivat muutosta hoivatyöntekijöiden työotteeseen. He lähtivät hakemaan uudenlaisia ratkaisuja hoivatyöhön yhdessä paikallisten kulttuuri- ja koulutusalan toimijoiden kanssa. Tuloksena syntyi Kulttuurikuntouttajat-koulutus, jonka tavoitteita olivat taiteen ja kulttuurin saatuuden parantuminen ja hyödyntämisen lisääntyminen laitos- ja kotihoidossa sekä sosiaali- ja terveysalan työntekijöiden kuntouttavan työotteen kehittyminen taiteen ja kulttuurin keinoin. Koulutusta päätyi hallinnoimaan Sastamalan kaupungin kulttuuripalvelut, johon tulin itse projektityöntekijäksi ja toimin sitä kautta koordinaattorina, yhtenä koulutussuunnittelijana ja toisena oppimisen ohjaajana. Käytännössä Kulttuurikuntouttajat-koulutus toteutettiin Sastamalan Opiston kautta, ja suunnitteluun ja toteutukseen osallistui lisäksi Sastamalan koulutuskuntayhtymä SASKY. Pilottikoulutukseen (10 op) valittiin erityisesti vanhusten, vammaisten ja pitkäaikaissairaiden kanssa työskenteleviä. Syyskuusta 2012 marraskuuhun 2013 kestänyt koulutus toteutettiin Pirkanmaan taidetoimikunnan ja Taiteen edistämiskeskuksen Pirkanmaan toimipisteen taloudellisella tuella. Koulutuksen päätteeksi kokosimme tulokset verkkojulkaisuun *Kulttuurikuntouttajat – Raportti hankkeesta ja pilottikoulutuksesta* (Tähti ym. 2014).

Tämän artikkelin tutkimuskysymyksenä on, millaisena hoivatyöntekijöiden taidelähtöinen toimijuus näyttäytyi heidän työssään Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen aikana. Artikkelit pyrkii esittelemään taidelähtöisen – taiteen ja kulttuurin keinoin rakentuvan – toimijuuden käsitteen sekä tuottamaan kuvailevaa tutkimusta taidelähtöisestä toimijuudesta hoivatyössä. Esittelen artikkelin aluksi tutkimuksessa käytettyjä käsitteitä sekä toimijuuteen että taidelähtöiseen toimintaan liittyen. Sen jälkeen kuvaan käyttämiäni osallistavan etnografian menetelmiä, jollaisena Kulttuurikuntouttajat-koulutus itsessään tässä tutkimuksessa näyttäytyy. Kuvaan myös koulutuksen tuottaman tutkimusaineiston sekä sen analysoinnin intuitiivisen teemoittelun avulla. Aineiston analyysissä aavaan teemoittain Kulttuurikuntouttajien kokemuksia taidelähtöisestä toimijuudesta. Yhteenvedossa kokoan analyysin tuloksia sekä pohdin taidelähtöisen toimijuuden merkitystä hoivatyölle.

Taidelähtöinen toimijuus

Toimijuus ymmärretään tässä käsitteenä, jonka kautta voidaan tutkia ihmistä toimivana ja elämäänsä vaikuttavana subjektina. Samalla toimijuus nähdään positiivisena kokemukse-
na, jossa vaikutetaan omaan ja parhaimmillaan myös toisten elämään (Pirnes & Tiihonen
2010, 208). Toimijuuden kokemus rakentuu vaihtuvissa tilanteissa ja vuorovaikutuksessa,
ollen yhtäaikaisesti sekä yksilöllistä että kollektiivisesti rakentuvaa (Ojala ym. 2009, 15;
Sugarman & Martin 2011). Kokemuksen syntymiseen vaikuttavat monet arkiset tekijät:
mihin toimijalla on osaamista, mihin hän juuri sillä hetkellä kykenee, mitä hän haluaa,
millaiset tunteet vaikuttavat hänen toimintaansa ja millaiset asiat hän kokee mahdolli-
suuksina tai esteinä (ks. toimijuuden modaliteetit Jyrkämä 2008). Liikun tutkimuksessa
toimijuuden mikrotasolla (Ojala ym. 2009, 16), kun tarkastelen opiskelijoiden yksilötason
kokemuksia, ratkaisuja ja haasteita hoitotyön arjessa.

Kulttuurikuntouttajat-koulutus oli sosiaali- ja terveystieteiden työntekijöiden täydennys-
koulutusta, joten opiskelijoiden toimijuuden vaihtelevat muodot ja haasteet ilmenivät en-
nen kaikkea työpaikalla. Tällöin tärkeinä näyttäytyvät *työ- ja ammatillisen toimijuuden* kä-
sitteet, joilla tarkoitan ihmisen mahdollisuuksia toimia työssään ja vaikuttaa työhönsä. Yk-
silötasolla ammatillinen toimijuus koskee työn tekemisen tapoihin liittyviä valintoja ja
päätöksiä sekä niiden mukaan toimimista (Vähäsantanen 2013, 90). Työyhteisön ja orga-
nisaation tasolla ammatillinen toimijuus liittyy työn olosuhteisiin ja sisältöihin vaikutta-
miseen ja niistä neuvottelemiseen (emt., 90). Lisäksi ammatillinen toimijuus voidaan Vähä-
santasen mukaan ymmärtää oman ammatillisen identiteetin luomisena tai sen uudelleen
pohtimisena. Harteis ja Gollerin (2014, 43–44) mukaan yksilön suuntautuvassa työtoi-
mijuudessa työntekijä tähtää oman itsen muuttumiseen tai ulkoisten asioiden muuttumi-
seen itseä varten. Silloin työntekijä etsii tietoisesti oppimisen ja kehittymisen mahdolli-
suuksia ja luo omaa urapolkuaan. Ulkoisesti suuntautunut työtoimijuus on puolestaan
tavoitteellista toimintaa sen eteen, että kehittää uusia käytäntöjä työpaikallaan. Tällöin
työntekijä nostaa toiminnallaan esiin työpaikalla olevia jännitteitä. Työelämässä toimijuus
näyttytyykin usein yhteisöllisenä ja kollektiivisena (Eteläpelto ym. 2014, 212). Toimijuus
voidaan työelämässä nähdä tavoitteena, jossa kohtaavat niin työntekijöiden vaikutusmah-
dollisuudet kuin työelämän muutosvaatimuksista nousevat uudistamistarpeet (emt., 212).

Kun taide kulkee mukana kehittämis- ja oppimisprosesseissa, käytetään siitä vaihtelevas-
ti erilaisia käsitteitä. Suomessa yleisesti käytössä olevia käsitteitä ovat yhteisötaide (mm. Tai-
pale 2001; Kantonen 2005), soveltava taide (Brandenburg 2008; Huhtinen-Hildén 2013),
taidetoiminta (Rönkä ym. 2013), taiteelliset interventiot (Lehikoinen 2012) sekä taideläh-
töiset interventiot (Korhonen 2012) ja taidelähtöiset menetelmät (Rantala 2011, 2012;
Känkänen 2013). Käsitteet nousevat keskenään erilaisista lähtökohdista ja teorioista tarjo-
ten erilaisia näkökulmia työn, toiminnan ja innovaatioiden kehittämiseen. Kulttuurikun-
touttajat-koulutuksessa käytettiin taidelähtöisiä menetelmiä, joilla Känkänen (2013, 75)
mukaan tarkoitetaan senkaltaista toimintaa, jossa yksilön terveyttä ja hyvinvointia pyritään
lisäämään muun toiminnan lisäksi taiteen ja kulttuurin keinoin ja jossa haetaan taiteen
avulla uusia näkökulmia vaikeasti lähestyttäviin asioihin ja ilmiöihin. Tässä projektissa tai-
de- ja kulttuuritoiminnalle ominaisten lähestymistapojen ja menetelmien tarkoituksena oli
auttaa opiskelijoita löytämään uusia näkökulmia hoitotyön arkeen ja lisätä sitä kautta sekä
opiskelijoiden että heidän asiakkaidensa hyvinvointia. Koulutuksessa tavoiteltiin yksittäisiä
menetelmiä kokonaisvaltaisempaa muutosta omaan työhön, askelta kohti kulttuurista
(mm. Karlsson 2013) tai sosiokulttuurista (Kurki 2007) työtettä, joissa olennaista on
muun muassa kokemusten ja vuorovaikutuksen korostaminen, erilaisille kulttuurisille mer-
kityksille herkistyminen sekä taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksien hyödyntäminen.

Tässä tutkimuksessa huomion keskipisteessä on *taidelähtöisen toimijuuden* käsite, jolla
tarkoitan taidelähtöisin menetelmin, toisin sanoen taiteen ja kulttuurin keinoin, tuettua ja

kehittyvää toimijuutta. Taidelähtöisen toimijuuden lähikäsitteitä ovat taiteellinen (Stolp 2011) ja musiikillinen (Karlsen 2011) toimijuus, jotka ovat käytössä taide- ja musiikkikasvatuksen aloilla. Taidelähtöisen toimijuuden käsitteellä korostan taidelähtöisten menetelmien näkökulmaa, jossa toiminnan tarkoitus on edellä mainitusti osallistujien terveyden ja hyvinvoinnin lisäämisessä sekä uusien näkökulmien hakemisessa vaikeasti lähestyttäviin asioihin. Rönkä ja Kuhalammen (2011, 32) mukaan keskeinen ero taidelähtöisten menetelmien ja taiteen tekemisen välillä on siinä, että taidelähtöisten menetelmien yhteydessä huomio kohdistuu prosessiin: työskentelyn tavoitteena ei ole taideteos, vaan luovuuteen rohkaiseminen ja uusien ajatusten herättäminen. Toimijuuden näkökulmasta taidelähtöisen toiminnan tavoitteena on aikaansaada muutoksia osallistujan toimijuudessa varsinaisen taidelähtöisen toiminnan ulkopuolella. Näin taidelähtöisen toimijuuden käsite linkittyy myös laajennetun toimijuuden käsitteeseen, jolla musiikkikasvatuksen tutkija Tuulikki Laes (2013) kuvaa rokkibändin jäsenyyden aikaansaamia muutoksia ikääntyvien naisten elämäntavassa.

Osallistavaa etnografiaa taidelähtöisestä toimijuudesta hoivatyössä

Hahmotan tutkimusotteeni osaksi osallistavan etnografian tutkimuskenttää. Jo pelkästään etnografiaa on määritelty monin tavoin. Etnografia voidaan ymmärtää koko tutkimusprosessia ohjaavana ja sitä määrittävänä tutkimusotteena (Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 7) jossa tutkija pyrkii tarkastelemaan, kuvailemaan ja ymmärtämään tutkimaansa kohdetta osallistumalla sen piirissä elävien ihmisten arkeen (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006). Etnografialla viitataan tutkijan käyttämien menetelmien kirjoon yleisesti silloin, kun tutkimukseen sisältyy läsnäoloa tutkimuksen kohteena olevassa yhteisössä (Lappalainen 2007; Järviluoma 2013), jolloin osallistuva havainnointi on ensisijainen tiedonhankinnan menetelmä (Moisala & Seye 2013, 43). Etnografinen kenttätyö tuottaa usein kuitenkin monenlaista aineistoa, sillä kenttämuistiinpanojen lisäksi se voi sisältää esimerkiksi haastatteluja, videoita, valokuvia, asiakirjoja, kyselyjä ja henkilökohtaisia dokumentteja (Anttila 1996; Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014). Saadakseen tarvitsemansa aineiston etnografian on monesti luovittava eri roolien ja positoiden välillä (Marttila 2014, 364) ja tehtävä tekstissään nuo positiot näkyviksi.

Etnografista tutkimusta tekevän tutkijan läsnäolo, toiminta ja tutkimuksen tulokset vaikuttavat aina jollain tavalla tutkimuksen kohteina oleviin ihmisiin ja heidän elämäänsä (Moisala & Seye 2013, 38). Osallistavassa etnografiassa tutkija kääntää vaikuttamisen näkyväksi, pyrkii avoimesti vaikuttamaan läsnäolollaan ja ideoillaan sekä koettaa löytää ratkaisuja myös käytännön ongelmiin (ks. Väättäin 2013, 119). Tässä tutkimuksessa Kulttuurikuntouttajat-koulutus näyttäytyy monitaiteisena ja osallistavana tutkimusmenetelmänä, jonka kautta minä osaltani koulutusta suunnitelleena ja ohjanneena olen ollut mukana kutsumassa hoivatyöntekijöitä mukaan heidän työtapojensa kehittämisprosessiin ja sitä koskevan tiedon kanssatuottamiseen (ks. Järviluoma & Leppänen 2004, 36). Osallistamisen tapoja olivat työpajoissa käytetyt taidelähtöiset menetelmät, keskusteleminen ja erilaiset kirjoitustehtävät (ks. myöhemmin luku koulutuksen tuottamasta aineistosta). Osallistavalle etnografialle – ja Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen hengelle – ominaisesti pyrin horjuttamaan perinteistä valta-asetelmaa tutkijan ja tutkittavien välillä luomalla sellaisia kohtaamisia, joissa korostui tutkijan ja tutkittavien välinen vastavuoroisuus ja tasavertaisuus (Väättäin 2013, 119; Mackinlay 2010, 105). Sirpa Lappalaisen (2007, 14) mukaan etnografisen lähestymistavan voima on sen mahdollisuuksissa tuottaa yhteiskunnallisesti merkityksellistä tutkimusta tekemällä näkyväksi erilaisia eroja tuottavia, poissulkevia ja ihmisten toimijuutta rajoittavia käytäntöjä. Osallistava etnografia astuu tässä askelta pidemmälle, kun tutkija pyrkii osallistavilla menetelmillä tukemaan muutosta ja löytämään ratkaisuja eroja tuottaviin ja toimijuutta rajoittaviin käytäntöihin.

Kulttuurikuntouttajat-koulutus

Kulttuurikuntouttajat-koulutus suunniteltiin ja toteutettiin yhteistyössä Sastamalan kasvatust-, taide- ja kulttuuri- sekä sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten kesken. Koulutuksessa määrittelimme kulttuurikuntouttajan kuntouttavaa työotetta käyttäväksi sosiaali- ja terveysalan ammattilaiseksi, joka osaa hyödyntää taiteen ja kulttuurin lähestymistapoja ja menetelmiä työssään. Kunnallisen sosiaali- ja terveystalveluiden tuottajan SOTESin esimiehet olivat alusta saakka mukana suunnittelussa, ja myös koulutukseen otetut 20 opiskelijaa valittiin yhteistyössä heidän kanssaan, sillä ryhmästä 14 opiskelijaa työskenteli SOTESilla. Koulutukseen valittiin ensisijaisesti vanhusten, vammaisten ja pitkäaikaissairaiden kanssa työskenteleviä. Valinnassa painotettiin työntekijän omaa kiinnostusta sekä esimiehen näkemystä siitä, kenelle työntekijälle kulttuurinen työote sopisi luontevasti tai kuka tarvitsisi uutta kipinää työhönsä. Valituilla työntekijöillä oli taustalla vaihteleva määrä taide- ja kulttuuriharrastuksia satunnaisista kesäteatterikäynneistä miltei ammattilaisuuteen saakka. Kaikki koulutukseen hakeneet, ja siten myös valitut, olivat naisia. Koulutuksen alussa tehdyn kyselyn perusteella työntekijät odottivat koulutukselta käytännön esimerkkejä taiteen ja kulttuurin soveltamisesta hoitotyössä (11/20), ryhmän mahdollistamaa vertaistukea, vuorovaikutusta ja verkostoitumista (9/20), inspiraatiota ja uusia näkökulmia työhön (4/20) sekä työssä jaksamista (2/20).

Koulutus koostui kymmenestä pakollisesta ja kahdesta vapaaehtoisesta lähitapaamisesta, etätehtävistä, työelämälähtöisestä kehittämistehtävästä sekä yhdestä kansalaisopiston tarjonnasta valittavasta vapaavalintaisesta kurssista. Tavoitteena oli rakentaa monimuotoinen ja rikas oppimisympäristö, joka mahdollistaisi mielekkään oppimisprosessin ja tukisi oppimista. Lähitapaamisissa käsiteltiin erilaisia hoitotyöhön liittyviä teemoja sekä käytännöllistä tietoa antavilla luennoilla että taidetyöpajoissa. Työpajoissa käytetyillä taidelähtöisillä menetelmillä pyrittiin käsittelemään vaihtuvia teemoja oman tekemisen ja kokemisen kautta, turvallisessa ja leikkisässä ilmapiirissä. Taidetyöpajoissa haluttiin hyödyntää mahdollisimman laajasti paikallisia taide- ja kulttuurialan osaajia. Siksi lähipäivien työpajoissa oli mukana yhteensä seitsemän erilaista taiteen ja kulttuurin muotoa: draama, käsityö, musiikki, kirjoittaminen, tanssi, lukeminen ja kuvataide. Esimerkiksi marraskuussa 2012 teemana oli yhteisöllisyys, jota osallistujat lähestyivät musiikin kautta muun muassa rytmisoittimilla ja omalla äänellä improvisoiden sekä rytmirinkulan kanssa liikkuen. Lähitapaamisten välillä opiskelijat tekivät käytännönläheisiä etätehtäviä, joissa he refleктоivat omia kokemuksiaan tai sovelsivat työpajojen harjoitteita oman työyhteisön tai omien asiakkaiden käyttöön. Näin yksittäisiä taidelähtöisiä kokeiluita ututettiin pienin askelin mukaan opiskelijoiden työhön.

Taidelähtöisiä menetelmiä käytettäessä on muistettava, että varsinaisen luovan tekemisen ohella toimintaan vaikuttavat monet muut tekijät. Näitä ovat esimerkiksi mahdollisuus tehdä jotain täysin erilaista kuin muulloin arjessa, toimintaan osallistuvien kanssa yhdessä muodostetut ja jaetut kokemukset sekä ohjaajien antama pedagoginen tuki, jonka merkitys kasvaa sitä keskeisemmäksi, mitä enemmän toiminnalla tavoitellaan osallisuuden kokemusta ja mitä suurempi rooli toiminnassa on prosessilla (Huhtinen-Hildén 2013, 11). Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa tuettiin taidelähtöisillä menetelmillä opiskelijoiden omaa luovuutta ja itsereflektiokykyä sekä mahdollistettiin vertaistuki ja -oppiminen. Käytimme paljon aikaa myös opiskelijoiden oppimisprosessin ohjaamiseen. Koko koulutuksen ajan opiskelijoiden kanssa toimi kaksi oppimisprosessin ohjaajaa, jotka olivat paikalla jokaisessa lähipäivässä ja ohjasivat opiskelijoita etätehtävien, ja erityisesti kehittämistehtävän, tekemisessä. Jotta kokonaisvaltaisempi oppimisprosessi mahdollistuisi, varasimme koulutukseen aikaa 15 kuukautta (ks. merkittävien oppimiskokemuksien hitaudesta Varila & Rekola 2003, 172).

Osallistujien toimijuuden tukemisen kannalta keskeisessä roolissa oli osallistujien omas-

sa työssä toteutettava kehittämistehtävä. Kehittämistehtävässään he miettivät omasta työstään jonkin kehitettävän asian tai alueen, jota he tutkivat ja kehittivät käytännössä koulutuksessa saamiaan ideoita hyödyntäen. Kehittämistehtävällä sidottiin koulutus tiukasti työpaikan arkeen ja tavoiteltiin siten pysyvää muutosta opiskelijan asenteessa ja toimintatavoissa työpaikalla. Kehittämistehtävässä oli olennaista mieltä kehittämiskohteen realistiisuus, soveltuvuus omaan toimintaympäristöön, työyhteisön mukaan saaminen, yhteistyön tekeminen mahdollisimman laajasti sekä erityisesti toiminnan juurruttaminen: millä keinoin varmistutaan siitä, että toiminta jatkuu myös sen jälkeen, kun koulutus on päättynyt. (Tähti ym. 2014, 24.) Opiskelijat toteuttivat kehittämistehtävissään seuraavia projekteja:

- Palveluasunnoilla työskentelevä lähihoitaja kirjoitti ja kuvitti elämäkaarikansioita palveluasuntojen asukkaille yhdessä asukkaiden, heidän omaistensa ja ystäviensä sekä muun henkilökunnan kanssa.
- Päivätoiminnan työntekijä teki asiakkaidensa kanssa kosketeltavia tauluja kierrätysmateriaaleista sekä koosti tauluista Matildan helmiä -näyttelyn.
- Kaksi tehostetussa asumispalveluyksikössä työskentelevää hoitajaa ideoi ja ohjasi yhdessä poppanankudontapiiriä.
- Sosiaaliohjaaja kokosi muistisairaiden hoitoyksikössä kuluneen vuoden aikana toteutettua kulttuuritoimintaa. Lisäksi hän pohti, miten kulttuuri voi auttaa jatkossa yhtäaikaisesti hänen omassa työssä jaksamisessaan sekä palvella asiakkaiden hyvinvointia.
- Vanhusten vuokratotaloilla työskentelevä kotihoitaja ohjasi lauluhetkiä asukkaille sekä kokosi ja kuvitti vuokratulojen käyttöön laulukansion.
- Työtoiminnan ohjaaja loi toimintakeskukselle blogi-sivut, joita asiakkaat päivittivät ohjatusti yhdessä ohjaajan kanssa.
- Kehitysvammaisten asumispalveluyksikössä työskentelevä lähihoitaja ohjasi luovan toiminnan kerhoa, jonka asiakkaat nimesivät Monivuotiseksi luovuudeksi.
- Työtoiminnan ohjaaja aloitti viittomatuokioiden kehittämisen toimintakeskuksessa.
- Työvalmentaja toteutti yhdessä kuvataideopettajaopiskelijan kanssa työvoiman palvelukeskuksessa kaksi sosiaalisen kuntoutuksen ryhmää Taidepolku 1 ja 2.
- Kehitysvammaisten asumispalveluyksikössä toimiva lähihoitaja alkoi toteuttaa työpaikalleen Snoezelen-menetelmän mukaista rentoutumishuonetta.
- Lähihoitaja ohjasi kehittämistehtävässään karaoketansseja tehostetun palveluasumisen yksiköissä.
- Muistisairaiden kanssa työskentelevä lähihoitaja järjesti päiväkodista lapsia tapaamaan tehostetun palveluasumisyksikön asukkaita.
- Hoitokodin virikeohjaaja alkoi ohjata draama- ja kuvataidepiiriä yhdessä paikallisten draama- ja kuvataiteen ammattilaisten kanssa.

Koulutuksen aloittaneista 20 opiskelijasta 14 raportoi koulutuksen päätteeksi kehittä-

mistehtävästään ja valmistui siten puolitoistavuotisen koulutuksen päätteeksi kulttuurikuntouttajaksi.

Koulutuksen tuottama aineisto, sen analysointi ja siitä kirjoittaminen

Tässä tutkimuksessa on osallistumisen ja tiedon tuottamisen suhteen kaksi toisistaan eravaa vaihetta: Vuosina 2012–14 koulutus, aineistojen kerääminen sekä niistä raportoiminen tuottivat tekemisen ja kokemisen kautta uutta omakohtaista tietoa kaikille koulutukseen osallistuneille, sekä koulutuksessa opiskelleille että koulutuksen opettajille ja suunnittelijoille. Koulutuksen jälkeen tehtäväni on ollut muokata kanssatuotettu tieto tieteelliseksi tutkimukseksi. Kaksoisroolillani oli väistämättä vaikutusta sekä koulutukseen että sen tuottamiin aineistoihin: projektityöntekijänä koordinoin, suunnittelin ja ohjasin sekä tutkijana mietin koulutuksessa tuotettua aineistoa osana laajempaa väitöskirjan kokoista tutkimuskokonaisuutta, jonka osa tämä artikkeli on. Siten näin Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen koko ajan sekä itsenäisenä kokonaisuutena että myös tutkimukseni aineistona. Projektityöntekijän ja tutkijan roolit ruokkivat kokonaisvaltaisesti toinen toistaan: Mitä oivalsimme koulutuksessa käytännön tasolla, ruokki ajatuksiani tutkijana, ja mitä taas pohdin tutkijana, näkyi pian myös koulutuksen suhteen tekemissäni ehdotuksissa.

Artikkelin tutkimusaineisto koostuu valtaosin Kulttuurikuntouttajat-opiskelijoiden kirjoittamista teksteistä. Näitä ovat kehittämistehtäväraportit sekä vapaamuotoiset Minä kulttuurikuntouttajana -tekstit, joita olen ollut mukana ohjaamassa ja ohjeistamassa. Kehittämistehtävästään raportoi yhteensä 14 opiskelijaa, mutta koska kaksi opiskelijaa kirjoitti yhdessä, on raportteja yhteensä 13 kpl. Minä kulttuurikuntouttajana -tekstejä opiskelijat tuottivat koulutuksen aikana kahdesti: Ensimmäisellä kerralla maaliskuussa 2013 tekstin tuottamista pyrittiin helpottamaan ohjeella: “Kirjoita vapaasti otsikolla Minä kulttuurikuntouttajana. Pohdi kuitenkin asiaa eri näkökulmista – tunteet, arvot ja asenteet, taidot ja tiedot.” Toisella kertaa syyskuussa ohjeistus jätettiin pois ja pyydettiin kirjoittamaan vapaasti aiheesta. Minä kulttuurikuntouttajana -tekstejä kirjoitti yhteensä 12 opiskelijaa, jotkut kerran ja toiset kahdesti. Opiskelijat olivat tekstintuottajina hyvin kirjava joukko, raporttien pituudetkin vaihtelivat 2 ja 22 sivun välillä. Toiset hakivat vapaissa teksteissä hyvinkin runomuotoista ilmaisua, toiset kirjoittivat kuin päiväkirjaa ja jotkut taas vastasivat ikään kuin muodolliseen kyselyyn, jonka kysymykset täytyi itse päätellä.

Opiskelijoiden itsetuottaman materiaalin lisäksi aineistossa on mukana kaksi kyselyä, joihin opiskelijat vastasivat toukokuussa ja marraskuussa 2013. Olen laatinut kyselyiden kysymykset yhdessä toisen oppimisen ohjaajan kanssa. Toukokuussa kysymykset käsittelivät itsessä ja työotteessa tapahtuneita muutoksia, koulutuksen käytännön järjestelyjä sekä tulevaisuutta koskevia toiveita. Koulutuksen päätteeksi marraskuussa opiskelijoilta kysyttiin uudelleen itsessä ja työotteessa tapahtuneista muutoksista. Kysyimme myös, mitä muita ajatuksia koulutuksen lähipäivät ja kehittämistehtävän tekeminen työpaikalla olivat herättäneet sekä hyödynsivätkö opiskelijat koulutuksen antamaa mahdollisuutta yhteen vapaaehtoiseen kansalaisopiston kurssiin. Ensimmäiseen kyselyyn vastasi 13 opiskelijaa. Loppukyselyyn vastasivat kaikki 14 viimeiseen lähipäivään osallistunutta opiskelijaa, mutta nämä vastaukset hävisivät postissa. Uuden loppukyselyn vastaukset saimme vain kuudelta opiskelijalta, mikä pienentää aineistoa ja jättää kiinnostavan loppupalautteen paljolti aineiston ulkopuolelle. Mielestäni aineisto kuvaa siitä huolimatta monipuolisesti opiskelijoiden kokemuksia taiteen ja kulttuurin siirtämisestä hoitotyön arkeen. Hävinneet loppupalautteet olivat ikävämpi menetys koulutuksen arvioinnin kuin tämän artikkelin kannalta.

Kulttuurikuntouttajat-opiskelijat antoivat koulutuksen alussa kirjallisen luvan käyttää tuottamaansa aineistoa nimettömänä sekä koulutuksesta raportointiin että tekemääni tutkimukseen. Osallistujien anonymiteetin suojelemiseksi artikkelissa käytetyt nimet eivät ole heidän oikeita nimiään, vaan satunnaisesti valittuja. Samasta syystä artikkelissa ei mainita niiden yksiköiden nimiä, joissa opiskelijat työskentelivät koulutuksen aikana. Hyviin tapoi-

hin kuuluu, että tutkimukseen osallistujille kerrotaan mahdollisimman varhaisessa vaiheessa ja mahdollisimman tarkasti, mitä tutkimus käsittelee (ks. Hirsjärvi ym. 2004, 27). Tutkimuseetiikan kannalta hankalana näyttäytyi se, etten osannut sanoa vielä koulutuksen aikana, mistä näkökulmasta tulen tutkimaan opiskelijoiden tuottamaa aineistoa, vaan näkökulma tarkentui vasta kirjoitusprosessin aikana. Siksi olen antanut miltei valmiin artikkelikäsitelmän kirjoituksen opiskelijoiden, kuten myös koulutuksen ohjausryhmän, luettavaksi, jotta he ovat voineet tarkastaa, kuinka olen tulkinut heidän kokemuksiaan. Pyysin sekä opiskelijoita että ohjausryhmäläisiä kommentoimaan tekstiäni ja osallistumaan siten myös artikkelin kirjoittamiseen, mutta ainoastaan yksi opiskelija vastasi. Kynnys lähteä kommentoimaan tutkimustekstiä sähköpostin välityksellä oli hoivatyöntekijöille liian korkea, joten jatkossa koetan löytää parempia osallistavia menetelmiä myös etnografisen tutkimuksen kirjoitusvaiheeseen.

Olen lähestynyt aineistoa teemoittamalla sitä erilaisiin Kulttuurikuntouttajat-opiskelijoiden toimijuuden kannalta merkityksellisiin näkökulmiin, jotka ovat olleet yhteisiä usealle tutkimusaineiston tuottajalle (ks. Hirsjärvi & Hurme 2004, 173). Eskola ja Suorannan (1998, 179–180) mukaan teemoittelu on suositeltava analyysitapa jonkin käytännöllisen ongelman ratkaisemisessa. Teemoittelun avulla tekstiaineistosta saadaan esille kokoelma erilaisia vastauksia tai tuloksia esiteltäviin kysymyksiin. Itse pyrin näkemään toimijuuden hyvin arkisena ja käytännöllisenä toimintana ja siksi koen yksinkertaisen teemoittelun antavan riittävästi tilaa ja näkyvyyttä aineistolle itselleen ilman pitkälle vietyä teoretisointia. Analysointivaiheessa olen antanut teemojen muodostua intuitiivisesti tai impressionistisesti (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006), eli aineistoa lukemalla ja siitä vaikutelmia ja tunteita saamalla. Samaistun tässä voimakkaasti Fals Bordan (2001, 31) kuvaukseen osallistavasta tutkimuksesta. Bordan mukaan osallistava tutkimus on enemmän kuin tutkimusmetodologia: se on elämänfilosofia, joka antaa käyttäjiensä olla ajattelevia ja tuntevia ihmisiä (thinking-feeling persons). Tunteet ja intuition olen halunnut säilyttää, paitsi Kulttuurikuntouttajat-koulutusta tehdessä, myös aineiston analyysi- ja tutkimuksen kirjoitusvaiheessa.

Siihen, kuinka olen lukenut ja teemoitellut aineistoa, on väistämättä vaikuttanut se hiljainen tieto, mitä minulle kerääntyi koulutusprosessin aikana. Tietyt näkökulmat alkoivat nousta esiin keskusteluissa muita useammin jo koulutuksen aikana ennen varsinaisen aineiston keräämistä, ja se näkyy siinä, mitkä teemat olen kokenut olennaisiksi. Anttilan (2006, 75) näkemyksen mukaan tutkijan hiljainen tieto on erittäin henkilökohtainen asia ja sitä on vaikea saada täsmällisen keskustelun ja keskinäisen kommunikoinnin kohteeksi. Subjektiiiviset näkemykset, intuitio ja aavistuksenomaiset ideat kuuluvat Anttilan mukaan tähän tiedon kategoriaan. Oman subjektiivisuuteni sanallistaminen on tässä tutkimuksessa siten mahdotonta, mutta pidän tärkeänä tuoda esiin, etten pyri objektiiviseen tutkimukseen, yleisesittelyyn aineistosta tai koulutuksen arviointiin, vaan tuomaan esiin erilaisia näkökulmia, jotka näyttäytyvät projektityöntekijä-tutkijan silmin merkityksellisinä. Jos joku toinen tutkija olisi valikoinut aineistosta esiin nousevat kiinnostavat teemat, hänen valintansa olisivat todennäköisesti olleet erilaisia kuin omani (vrt. Stolp 2011, 37).

Kulttuurikuntouttajien kokemuksia taidelähtöisestä toimijuudesta

Aineiston teemoittelussa olennaisina näyttäytyivät viisi näkökulmaa: 1) arkisen toiminnan monipuolistuminen ja kohtaamisen merkityksellisyys, 2) omat kiinnostuksen kohteet työn rikastajana, 3) oman hyvinvoinnin tukeminen taiteella ja kulttuurilla, 4) välineitä oman ammatillisen identiteetin rakentamiseen ja puolustamiseen sekä 5) mahdollisuuksia verkostoitumiseen ja kollektiiviseen huolenpitoon. Seuraavassa analysoin aineistoa näiden teemojen mukaisesti.

Arkisen toiminnan monipuolistuminen ja kohtaamisen merkityksellisyys

Koulutuksen alkaessa taide ja kulttuuri näyttäytyivät monelle hoivatyöntekijälle suurina

sanoina, joiden sovittaminen arkiseen hoitotyöhön tuntui kyseenalaiselta. Lähihoitaja Sari muotoili tämän seuraavasti:

Lähtiessäni tähän koulutukseen sana kulttuurikuntoutaja kuulosti mielestäni vähän turhan ylevältä. Mietin, miten pystyn vastaamaan tähän haasteeseen ja tuomaan työpaikalle ni eri kulttuurimuotoja ja mieltämään kuntouttavaa työtettä uudella tavalla.

Monet osallistujista työskentelivät vanhusten tai vammaisten asumisyksiköissä, joissa taidetta ja kulttuuria oli asiakkaille tarjolla, mutta ennen kaikkea ulkopuolisten ammattilaisten tuomana. Toisaalta monissa yksiköissä kulttuuritoiminta oli jätetty niin sanotuille askartelunohjaajille tai heille, jotka “luontaisemmin touhuvat kaikenlaista”, eivätkä kaikki osallistujat olleet omakohtaisesti pohtineet taiteen ja kulttuurin merkityksiä ja mahdollisuuksia hoivatyön arjessa.

Koulutuksessa ymmärrettiin taide ja kulttuuri hyvin arkisena ja monimuotoisena toimintana. Koulutuksen edetessä osallistujilta alkoikin tulla huomioita siitä, “ettei kaiken tarvitse olla suurta ja kertaluontoista, vaan päivittäiseen työhön voi upottaa paljon kurssin annista (muistelua, sadutusta, musiikkia, arvoituksia yms.)”. Palautteissa tuli ilmi, että osallistujat alkoivat nähdä kulttuurin entistä luontaisempuna, monimuotoisempuna ja laajempuna toiminnan kenttänä, joka oli jotain “enemmän kuin perushoito”. Erään palautteenantajan näkemyksen mukaan kulttuurikuntoutus ei saisi olla niinkään erillistä toimintaa, vaan juuri jokapäiväiseen perushoitoon nivoutuvaa (vrt. Liikanen 2003, 110). Tästä hyvän esimerkin antoivat poppanankudontaa ohjanneet Malla ja Minna, jotka pohtivat kehittämisraportissaan kutomista myös fyysistä toimintakykyä tukevana toimintana:

Mielen virkeyden lisäksi kutoessa tulee yllättävän paljon erilaista liikettä. Asukkaiden liikkuminen rajoittuu usein kävelemiseen ja syömiseen. Harvemmin kurotellaan eteen tai sivulle. Kutoessa voi vielä korostaa liikkeen laajuutta, jolloin sen vaikutus tehostuu. Kaikenlainen liikunta tekee hyvää asukkaiden tasapainolle ja lihaskunnolle.

Käsitysten muuttuessa taide ja kulttuuri alkoivat irrallisuuden sijaan sisäistyä kulttuuriseksi työotteeksi, jossa työntekijän ja asiakkaan välinen kohtaaminen korostui ja sai aiempaa herkempiä sävyjä. Yhden esimerkin kohtaamisesta – hetkestä, jossa asiakas unohtaa hetkeksi kipunsa ja ahdistuksensa – kertoo sosiaaliohjaaja Maria:

Eräs rouva oli jo pari päivää pääasiassa kulkenut käytävillä etsien ja kysellen, ahdistus tuntui pitkän matkan päähän eivätkä rauhoittelut auttaneet. Rouva lähti kuitenkin muiden mukana juhlasaliin päivätansseihin ja yllätti. Mikään mahti maailmassa ei olisi saanut häntä lähtemään kesken pois ja kysymykset ja hämmennys unohtuivat. Hän tanssi toisten kanssa ja itseksensä ja lauloi lähes koko ajan, irrotteli kuin viimeistä päivää. Nauru virtaili kuin se olisi hänen perusenergiaansa. Jenkkitantsit tuntuivat olevan hänelle tyypillisin tapa liikkua. Hän hallitsi tilan ja hänet oli helppo kuvitella sekä tanssilavoille, rantabileisiin pitämään hauskaa että estradille esiintymään. Tartuimme hänen kanssaan yhdessä mikkiin ja kajautimme Keinun kansani säästelemättä tanssiaskelissa. Sukupolvienvälistä tai asemaan liittyvää kuilua ei tuntunut olevan. Yksi niistä hetkistä, jolloin kaikki epäoleellinen ja turha muodollisuus katoaa ja jäljelle jää vain se, mikä on tärkeää.

Kehitysvammaisten asumispalveluyksikössä Monivuotinen luovuus -kerhoa ohjannut Maisa puolestaan korosti kulttuuria yhteisenä toimintana ja kertoi huomanneensa, “että yhteiset toimintahetket vahvistavat sidettämme eri lailla kuin arjen toimet. Teemme jotakin erilaista yhdessä, rauhassa toisiimme sekä itseemme keskittyen.” Maisan mukaan toi-

minta onnistuu parhaiten, kun otetaan kaikkien osallistujien taidot ja tarpeet huomioon. Hoivatyöntekijöiden kokemukset kohtaamisesta sopivat hyvin Satu Itkosen (2013, 45) käsitykseen kulttuurisesta vanhustyöstä, joka – kun se puetaan luonnollisen vuorovaikutuksen tavaksi eikä joksikin niin vaikeaksi, että täytyy olla alalla erityiskoulutettu – ei vaadi monivuotista koulutusta, vaan käsillä olevan hetken ja kiinnostuksen ihmisen kohtaamiseen ja vuorovaikutukseen.

Koulutuksen aikana hoivatyöntekijät alkoivat nähdä aiempaa enemmän mahdollisuuksia pienelle ja luovalle yhdessä tekemiselle arkisten rutiinien keskellä. Arkinen kulttuuritoiminta koostui pienistä teoista ja siirroista, joilla sujuvoitettiin arkea ja pidettiin sitä yllä, jolloin suuruuden sijaan tärkeämmäksi nousi tekojen säännöllisyys. Yhdistän tämän Marja-Liisa Honkasalon (2008) pienen toimijuuden käsitteeseen ylläpitämisen ulottuvuuden kautta: hoitotyön arjessa ei ole tarvetta luoda suurta, vaan ylläpitää iloa ja hyvinvointia pienillä arkisilla valinnoilla. Honkasalo kirjoittaa sairaudesta ja vaikeista elämäntilanteista olosuhteina, jotka pienentävät tai haurastavat toimijuutta. Ihmiset, jotka ovat aiemmin tehneet suuria ja muidenkin elämään vaikuttavia ratkaisuja elämässään, muuttavat toimijuuttaan sairauden tai tiukan elämäntilanteen puristaessa pienemmäksi. Toimijuus ei häviä, vaan sen ilmenemismuodot vaihtelevat eri elämäntilanteiden ja elämänvaiheiden mukaan (Jyrkämä 2008, 196). Koen tämän heijastelevan ikääntyneiden ja sairaiden kanssa työtään tekevän hoitohenkilökunnankin toimijuuteen: kun asiakkaiden elinpiiri ja toimijuus pienenevät, myös hoitohenkilökunnalle riittävät aiempaa pienemmät teot.

Omat kiinnostuksen kohteet työn rikastajana

Koulutuksen alkaessa tuli esiin, että hoivatyöntekijöillä oli taustallaan monenlaista taiteeseen ja kulttuuriin liittyvää harrastusta ja koulutusta, joiden hyödyntäminen työpaikalla oli kuitenkin näyttänyt haasteellisenä. Kehittämistehtävissä kannustettiin työntekijöitä tämän haasteen ratkaisemiseen, sillä kokeilun oli tarkoitus pohjautua mahdollisimman vapaasti heidän omiin kiinnostuksen kohteisiinsa ja osaamiseensa sekä niiden soveltamiseen ja kehittämiseen. Tavoitteena oli tuoda mukaan työntekijöiden omaa henkilökohtaista kädenjälkeä ja persoonallista työtettä.

Omat harrastukset, tai jopa entinen haaveammatti, löysivätkin usein paikkansa omasta kehittämistehtävästä. Konkreettinen esimerkki tästä oli lähihoitajana työskennellyt Malla, joka oli opiskellut valokuvaajaksi lähes 30 vuotta aiemmin, mutta lopettanut tuolloin koulun kesken ja siirtynyt monen mutkan kautta hoitotyöhön. Myöhemmin hän oli halunnut vaihtaa jälleen alaa ja palata taiteen pariin, mutta uudelleen kouluttautuminen ei ollut enää mahdollista. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen aikana Malla oppi ymmärtämään, että hän saattoi nykyisessä työssäänkin toteuttaa taiteellisuuttaan ja että hänellä oli taustansa vuoksi paljon annettavaa asiakkailleen. Kehittämiprojektissaan hän alkoi yhdessä samassa dementiayksikössä työskentelevän lähihoitajan kanssa ohjata poppanankudontapiiriä, molemmat hoitajat kun harrastivat sillä hetkellä kutomista. He organisoivat asumisyksikköön myös näyttelytilan, jossa sekä asukkaiden että vieraillevien taiteilijoiden työt pääsivät näkyville. Mallan, sekä toisen hoitajan Minnan, kuvataide- ja käsityötaustan vuoksi toimintaan kuuluvien yksityiskohtien – millaiset kangaspuut olivat tarkoitukseen sopivat, mistä saatiin poppanan kuteita ja mihin taulukiskot kannatti asentaa – miettiminen sujui luontevasti.

Kehitysvammaisten toimintakeskuksessa työskentelevä työtoiminnan ohjaaja Sirkka oli puolestaan opiskellut tukiviittomia muutama vuosi aiemmin ja jossain vaiheessa haaveillut jopa ammatin vaihtoa viittomakielen tulkiksi. Ajan kanssa viittomien käyttäminen omassa työssä oli kuitenkin jäänyt. Omassa kehittämistehtävässään Sirkka lähti soveltamaan aiemalla kurssilla oppimaansa ja kokeilemaan erilaisia muotoja, kuinka viittomia kannattaa heidän asiakkailleen opettaa: “Käytän vähän erilaisia tapoja eri kerroilla ja haen sitä tapaa, joka olisi paras. Onko se se, että on konkreettisia esineitä mukana vai onko se lorut yms.

pienet tarinat.” Toimivaksi osoittautuivat monisteet, joihin oli sekä piirretty viittoma että kirjoitettu viittoman nimi. Tuokioiden jälkeen monisteet ripustettiin roikkumaan pyykkinarulle, jotta kaikki saivat palata niihin halutessaan. Koulutuksen päättyessä joulun alla 2013 Sirkka ideoi joulukalenterin, jonka jokaisesta luukusta tuli esiin jokin viittoma. Viittomakursilla hankitut taidot antoivat Sirkan toiminnalle pohjan, jota hän nyt kehitti uusilla ideoilla uudenaissa tilanteissa.

Omien kiinnostuksenkohteiden tuominen työpaikalle sai muutaman hoivatyöntekijän miettimään, kuinka oman harrastuksensa voi yhdistää työhönsä niin, ettei kuitenkaan tulla asiakkaille sitä, mistä itse on kiinnostunut, vaan kuuntelee asiakkaiden tarpeita ja tekee toimintaa juuri heitä varten. Esimerkiksi poppanankudontaa dementiakodilla ohjannut lähihoitajakaksikko pohti asiaa seuraavasti:

Yritänkö tässä kaupata omia harrastuksia muille, vai onko oikeasti kyse siitä, mitä ihmiset haluaisivat tehdä? Samaan aikaan kuuli kuitenkin ympäriltä asukkaiden toiveita. He haluaisivat tehdä käsitöitä, vaativiakin. Jos tästä projektista on iloa edes yhdelle asukkaalle, on tavoite saavutettu.

Työntekijät ottivat siten lähtökohdaksi, että kaikkea uudenlaista, asiakkaita kunnioittavaa toimintaa kannattaa kokeilla ja kuulostella tehdessä palautetta. Leonie Hohenthal-Antinin mukaan (2009, 30) uskomme usein tietävämmä paremmin kuin niin sanottuihin erityisryhmiin kuuluvat itse, mitä he tarvitsevat, mitkä ovat heidän kulttuuriset tarpeensa. Tässä piilee vaara, että sorsomme aliarvostukseen, esimerkiksi tarjoamme vanhuksille vain bingoa ja virsiä. Koulutuksessa nousi muutaman kerran esiin, että osallistujat olivat valmiita tekemään asiakkaiden kanssa melkein mitä tahansa muuta, mutta eivät enää askartelemaan punatulkkuja. Liian lapselliset ja asiakkaita latistavat perinteiset virikkeet kaipaavat rinnalleen vaihtoehtoja.

Vapaa-ajan kiinnostuksenkohteiden ja omien haaveiden tuominen osaksi omaa työtä rikasti hoivatyöntekijöiden työnkuvaa lisäämällä tarjolla olevia vaihtoehtoisia toimintamalleja ja laajensi näin heidän ammatillista toimijuuttaan. Vapaa-ajan harrastukset saattoivat tuoda mukanaan työhön myös rikkaamman tunteiden kirjjon, samaa iloa ja onnistumista, mitä ne antoivat vapaa-ajallakin. Jokinen ja Luoma-Keturi (2006, 63) kysyvät, voiko ihminen jakautua kahtia siten, että kytkee tunteensa ja tarpeensa on/off-tilaan sen mukaan, onko hän vapaa- vai työajallaan. Pohdintoissaan he päätyvät siihen, että työelämään liittyvien tarpeiden ja tunteiden tunnistaminen ja niiden kautta oppiminen on parempi ratkaisu kuin niiden sulkeminen pois työelämästä. Tarpeiden ja tunteiden näkökulmasta harrastuksilla on merkittävä tehtävä: harrastamalla täytetään tarpeita, joihin työ- ja perhe-elämä eivät pysty vastaamaan. Kun opiskelijat toivat harrastuksia, tai haaveammatteja, osaksi omaa työtään, yksityis- ja työelämän välinen raja liudentui. Kulttuurikuntouttajien kohdalla rajan madaltuminen näyttäytyi positiivisena. On kuitenkin muistettava, että ammatillisen ja yksityisen minän ja toimijuuden välillä saa ja on hyväkin olla raja, joka suojelee ihmisen minää ja antaa liikkumavaraa persoonallisuuden eri puolille.

Oman hyvinvoinnin tukeminen taiteella ja kulttuurilla

Tärkeän lähtökohdan taiteen ja kulttuurin soveltamiselle omassa hoitotyössä muodostivat lähitapaamisten taidelähtöiset työpajat. Työpajoissa onohdettiin asiakkaat ja keskitettiin työntekijöiden omaan elämys- ja kokemusmaailmaan sekä yksilöllisellä että yhteisöllisellä tasolla. Kannustimme osallistujia antamaan aikaa itselleen, uskaltautumaan omalle epämu-kavuusalueelle ja nauttimaan – kokemaan jotain uutta niin ihmisenä kuin työntekijänäkin. Moni koulutukseen osallistunut korostikin antamassaan palautteessa juuri sitä, kuinka tärkeää oli päästä itse tekemään ja kokemaan. Työpajoihin osallistuminen koettiin virkistävänä, inspiroivana ja voimaannuttavana. Monet kertoivat heittäytymiskykyä, rohke-

utensa ja spontaaniutensa lisääntyneen työpajoissa tehtyjen harjoitusten ansiosta. Useampi palautetta antanut kertoi harjoitteita tehdessään olleensa “kuin terapiassa” tai että “taiteen terapeuttisuus on tuntunut”. Mitä vastaajat sitten tarkoittivatkaan taiteen terapeuttisuudella, jää osin hämäräksi. Maisa kuitenkin avasi omaa näkökulmaansa ja kertoi tehneensä syvällisen matkan itseensä ja omaan ammatillisuuteensa. Riikan palautteen mukaan taide-toiminta toi riittävän turvallisesti omalle epämukavuusalueelle ja laittoi kohtaamaan itsessä pimennossa säilyneitä piirteitä: “On ollut hieno retki tutustua omaan itseeni, löytää itsestä uusia puolia. Olen aina ollut kova jännittäjä ja mieluummin sivuun jäävä, nyt on ollut ‘pakko’ tulla mukaan. Se on tehnyt hyvää.”

Joillekin hoivatyöntekijöille taide ja kulttuuri olivat merkityksellisiä lataajia myös vapaa-ajalla. Työssään kulttuurikuntouttaja mietti toiminnan asiakkaan lähtökohdista, joten vapaa-ajalla oli tärkeää keskittyä täysin rinnoin omiin taiteellisiin ja kulttuurisiin tarpeisiin ja kiinnostuksen kohteisiin, sosiaaliohjaaja Marian sanoin:

Minun on oleellista muistaa ensi vuonna huolehtia myös siitä, että laulaminen ei jää pelkäksi ‘työvälineeksi’, vaan laulan henkilökohtaisessa elämässäni mielekkäällä tavalla ja sopivissa ympäristöissä. Tärkeää on, että esiinnyn ja toteutan näyttämöllistä puolta itsessäni.

Erityisen tärkeänä akkujen lataajana rakkaat taideharrastukset saattoivat näyttytyä silloin, kun voimat olivat huvenneet liiaksikin. Työvoiman palvelukeskuksessa työskennellyt Hanna koki, että senhetkisessä kiireisessä elämäntilanteessa oli hänen vuoronsa olla (kulttuuri)kuntoutujana, jotta hän kykenisi jatkossa taas toistenkin huomioimiseen:

Tällä hetkellä olen sellainen, ettei ole kulttuurikuntouttaja, koska oma väsymys on suuri ja energia melkein nollassa. Mutta uskoisin, että jokaiselle kulttuurikuntouttajalle tulee samanlaisia hetkiä. Aina ei jaksaa, eikä tarvitsekaan jaksaa. Tässä nyt kyllä on sen ainakin huomannut todella hyvin, että jos haluaa olla kulttuurikuntouttaja (muukin kuntouttaja) on äärimmäisen tärkeää pitää omasta hyvinvoinnistaan huolta. Ja kulttuurikuntouttaja ei voi toimia, jos on jatkuvasti kiire. Eli minä kulttuurikuntouttajana tällä hetkellä pistän omaksi tavoitteekseni tehdä asioita, joista saan voimaa (maalaaminen, ystävät, lukeminen, lepääminen), jotta voisin taas ammentaa omasta energiastani muille.

Vaikka Hannan kokemukset olivat sillä hetkellä rankkoja, saattoivat ne tarjota tärkeän väylän hänen ammatillisuutensa kehittymiselle. Voimien loppuminen ja niiden kerääminen luovan tekemisen, läheisten ihmisten ja levon kautta kerryttivät Hannan kokemuksellista pankkia, hänen omaa kokemusasiatuntijuuttaan. Tällainen kokemus syventyy kokemukselliseksi oppimiseksi, kun ihminen tulee tapahtuvasta tietoiseksi, kuten Hanna yllä vapaamuotoista Minä kulttuurikuntouttajana -tekstiä kirjoittaessaan. Hän nimittäin ensin kirjoitti otsikoksi vahingossa *Minä kulttuurikuntoutujana*, huomasi sitten sanavalintansa ja alkoi pohtia tekstissään, mistä tuo sanavalinta oikein kertoi.

Suuri merkitys hoivatyöntekijöiden hyvinvoinnille oli myös sillä kulttuurisella toiminnalla, jota he toteuttivat omassa työssään. Työntekijät kokivat, että työhön oli tullut kulttuurisen työotteen kautta lisää mielekkyyttä ja nautintoa. Joku osallistujista kertoi kokevansa koko työnsä positiivisempänä, kun voi ja osasi käyttää “kulttuurin tukemaa kuntouttavaa työotetta”. Ilo ja mielihyvä saattoivat pulputa omista onnistumisista, kuten Riikalla, joka oli tyytyväinen kuvittamaansa lauluvihkoon kovasta itsekritiikistään huolimatta. Suurin ilon herättäjä tuntui kuitenkin olevan asiakkaissa syttynyt ilo. Onni työntekijälle saattoi tulla pienistä asioista, joilla hän sai jollain tapaa katkaistua asiakkaan tasaista arkipäivää. Virikeohjaaja Marin suurin ilo oli seurata hymy huulilla keskittyneesti maalaavia asukkaita ja kuunnella “iloisten mummojen” muisteluja ja tarinoita. Lähihoitaja Maisan työyhteisöltään keräämässä palautteessa muutkin työntekijät kertoivat saaneensa työhönsä

lisää mielekkyyttä Monivuotinen luovuus -kerhosta ja ennen kaikkea siitä, että asukkaat olivat kerhosta innoissaan. Eräs työntekijöistä oli kuvannut, että kerhossa “hän ja asukkaat lähtevät kukkimaan sisältä”. Kulttuurikuntouttajien ilo syntyi tällöin onnistuneesta asiakaiden arjen kanssarakentamisesta (ks. Järvikoski & Karjalainen 2008, 91). Kanssarakentajuudella Järvikoski ja Karjalainen (2008) tarkoittavat irrottautumista asiakasta luokitavista vajavuuksista ja tilanteeseen kätkeytyvien voimavarojen ja luovien mahdollisuuksien asiantuntevaa etsimistä. Taide ja kulttuuri tarjosivat arkeen välineitä ja mahdollisuuksia asiakkaan voimavarojen käyttöönottamiseen. Ilo onnistumisesta ja osallisuudesta oli molemmipuolinen.

Välineitä oman ammatillisen identiteetin rakentamiseen ja puolustamiseen

Vaikka ammatillinen toimijuus – ja siten myös työhön liittyvä taidelähtöinen toimijuus – rakentuvatkin vuorovaikutussuhteissa, yksilöllisten ja sosiaalisten resurssien sitomana ja rajaamana (Vähäsantanen 2013, 91), edellisissä kolmessa teemassa olen tutkinut hoivatyöntekijöiden toimintatapoja ja niiden muutoksia hyvin yksilökeskeisesti. Tässä luvussa keskiöön nousee, kuinka koulutukseen osallistuneet hahmottivat ja rakensivat kulttuurikuntouttajuuttaan omassa työyhteisössään. Koulutuksen aikana monet kulttuurikuntouttajat määrittivät uudelleen rooliaan työyhteisössä. He saivat koulutuksen myötä luvan erilaisiin ja moninlaisiin tapoihin toimia, vaikka sitä ei olisi aiemmin ollut – lähihoitaja Kaijan sanoin koulutus antoi hänelle mahdollisuuden toimia tärkeänä pitämänsä elämäntapa- ja näkökulman hyväksi kehittämistehtävän muodossa. Kulttuuristen työmenetelmien koulutuksia ohjanneen Ava Nummisen (2011, 30) mukaan sote-työntekijät kokevat tiedon saamisen tärkeäksi, sillä vaikka hoitajilla olisi omakohtaisia kokemuksia tilanteista, joissa laulaminen tai tanssiasteleat ovat helpottaneet esimerkiksi muistisairaana asukkaan kanssa toimimista, laulua tai tanssia ei mielletä välttämättä "oikeiksi" keinoiksi ennen kuin joku asiantunteva taho "oikeuttaa" niiden käyttämisen. Koulutukseen osallistuminen antoi sekä ulkoisesti uskottavuutta että opetti taitoja, jotka liittyivät toimijaksi kasvamiseen: omaan hiljaiseen tietoon luottaminen, omien näkökulmien tietopohjainen perustelevuus, asioiden loppuun vieminen ja olemassa oleviin resursseihin suhteuttaminen. Näillä taidoilla opiskelijat saivat usein läpi omanlaisensa tavan tehdä työtä siinä vaiheessa, kun muut työntekijät eivät vielä ymmärtäneet toimintatavan merkitystä.

Esimerkkinä työyhteisössä kehittyvästä toimijuudesta kerron kehitysvammaisten asuntolan ohjaaja Annasta. Anna oli aiemmin työskennellyt asuntolassa, jossa oli käytössä Snoezelen-periaatteen mukainen lepohuone³ ja kokenut sen toimivaksi. Koulutuksessa idea Snoezelen-huoneesta nousi uudelleen esille, ja Anna päätti kysyä työyhteisössään, josko heille voitaisiin rakentaa metsähuone asiakkaiden rauhoittumista varten. Esimies lähti mukaan ideaan, mutta tilan puutteen vuoksi metsähuone jouduttiin tekemään henkilökunnan kokous- ja taukokuoneeseen. Tämä tuotti aluksi vastustusta, mutta kun esimies sai sisustussuunnittelijaopiskelijan tekemään lopputyönsä metsähuoneesta, työyhteisö alkoi hyväksyä idean. Asiaan löydettiin jopa työntekijöiden kannalta positiivinen näkökulma: oli mukavampaa viettää “palaverit viihtyisässä metsähuoneessa, joka tarjoaa elämyksellisemmän tuokion ja auttaa saamaan helpommin oikeita päätöksiä ja ratkaisuja neuvotteluissa.” Anna toimi metsähuoneen rakentamisessa asiantuntijana sen kokemuksen pohjalta, joka hänellä oli edellisestä työpaikasta. Koulutukseen osallistuminen sai aikaan sen, että Anna toisaalta uskalsi tuoda asiansa entistä painokkaammin ja pitkäjänteisemmin esiin ja toisaalta hänen asiaansa kuunneltiin. Koulutuksen myötä hän alkoi näyttävästi työyhteisössään aiempaa rohkeammin kulttuurisen lähestymistavan osaajana.

Valtaosin koulutukseen osallistuneet kokivat saaneensa tukea ja ymmärrystä työyhteisöltään. Esimiehet suhtautuivat kulttuuritoimintaan poikkeuksetta kannustavasti, mikä on erittäin tärkeää uudenlaisen työkulttuurin luomisen kannalta (ks. Huhtinen-Hildén 2014, 5). Monien toimintaan kohdistui työyhteisöstä koulutuksen mukanaan tuomia odotuksia,

jotka he kokivat jopa jonkinlaisina paineina, jotka loivat kuitenkin enemmän positiivista kuin negatiivista stressiä. Työyhteisöihin mahtui myös niitä jäseniä, jotka eivät ymmärtäneet kulttuurisen työotteen merkitystä. Virikeohjaaja Marilta kysyttiin, miksi taas pitää olla joku ryhmä: "Eikö vanha ihminen saisi elää jo arvokasta vanhuuttaan ilman hössötyksiä?" Lähihoitaja Maisan työyhteisöönkin kuului henkilö, joka ei ymmärtänyt lainkaan Maisan yrityksiä liittää kulttuuria arjen pieniin tilanteisiin: "Haasteena on sitten kuunnella hänen negatiivisia ajatuksiaan tehdessäni työtä hyvin ja asiakkaan parasta ajatellen." Molemmat kulttuurikuntouttajat kuitenkin puolustivat päättäväisesti omaa näkökantaansa, Maisa jopa niin rohkeasti, että yllätti itsensäkin: "Olen nyt päättänyt, että joka kerta hänen sanoessaan jotain, mikä pahoittaa mieleni, sanon heti suoraan hänelle: Miksi loukasi? yms. Uskon, että hän lopettaa. Ennen en ole uskaltanut 'taistella' aina." Koulutuksen myötä usko omaan tekemiseen oli vahvistunut niin, että opiskelijat seisoivat aiempaa jämäkämmin oman tekemisensä takana. Anita Saaranen-Kauppinen (2014, 64) näkee jämmäkkyyden haastavana sosiaalisena taitona, josta tulee tulevaisuudessa entistä oleellisempi sosiaalisen toiminnan elementti: Globaalissa turbulentsissa työelämässä "selkärangan" säilyttäminen ja rakentavassa hengessä toteutettu lujuus on vaativaa ja kuitenkin välttämätöntä työtoimijuuden ja työyhteisöjen kehittymiselle.

Yleisesti ottaen opiskelijat saivat melko vapaasti viedä ideoitaan eteenpäin työyhteisössä niin kauan, kun se ei edellyttänyt osallistumista muilta työyhteisön jäseniltä. Vaikeudet nousivat esiin usein siinä vaiheessa, kun muita työtovereita pyydettiin mukaan suunnittelemaan tai toteuttamaan toimintaa. Marin, joka järjesti asiakkailleen draama- ja kuvataidekerhoa, kokemuksen mukaan "jotenkin oletetaan, kun opistolta tulevat ohjaajat niin voidaan vain asukkaat työntää piiriin ja itse häipyä paikalta, mutta mielestäni hoitajien mukana olo olisi tosi tärkeää ja myös ohjaajien toivomus oli, että hoitajia olisi mukana." Ehkä hoitajien poistuminen johtui osittain siitä, että toiminta oli ulkopuolelta tullessaan työyhteisölle vierasta, eivätkä he tienneet, kuinka olisivat löytäneet siinä oman paikkansa. Taide- ja kulttuuri- sekä sosiaali- ja terveystalon toimijat kantavat mukanaan erilaisia toimintatapoja ja -kulttuureita, joiden yhteensovittaminen voi vaatia pitkän tutustumisvaiheen.

Päinvastainen kokemus työyhteisön mukaan saamisesta oli Maisalla, joka ohjasi Monivuotisen luovuuden kerhoa yhdessä muiden työntekijöiden kanssa. Maisan periaatteisiin kuului, että jokainen hoitaja saa itse päättää, mitä tekee asukkaiden kanssa kerhossa, ja pysyä siten omalla mukavuusalueellaan. Kehittämistehtävän aikana viisi Maisan työyhteisön jäsentä innostui tekemään asiakkaiden kanssa erilaisia asioita retkistä leivontaan ja konsertteihin. Tekemisen vapaus ylettyi myös aikatauluihin:

Kerhon piti olla ensin aina samana päivänä samaan kellon aikaan, mutta muutin käytäntöä, sillä se ei meidän talossa toiminut. Kieltämättä pelkäsin että toiminta harvenee jos sitä ei ole erikseen suunniteltu, mutta toisin kävi. Kerhokerrat lisääntyivät. Ainakin kerran viikossa on joku meistä hoitajista pitänyt kerhotoimintaa.

Nämä kuusi työntekijää pitivät yhdessä kerhovihkoa, johon he kirjoittivat joka kerta, mitä he olivat tehneet ja ketkä asukkaat olivat kulloinkin osallistuneet kerhoon. Näin he loivat tasapuolisia osallistumisen mahdollisuuksia niin asiakkaille kuin vaihtuville kerhon ohjaajillekin. Maisa toimi ryhmässä, paitsi itse kulttuurikuntouttajana suhteessa asiakkaisiin, myös toisten työntekijöiden toimijuuden mahdollistajana. Harteis ja Goller (2014, 43–44) kutsuvat Maisan ja aiemmin mainitun Annan⁴ toimijuuden kaltaista työtoimijuutta ulkoisesti suuntautuneeksi toimijuudeksi. Tällainen toimijuus on tavoitteellista toimintaa, jolla työntekijä kehittää, muuttaa tai luo uusia käytäntöjä työpaikalla laajemmin oman työnkuvansa ulkopuolella. Tällöin työntekijä on valmis myös nostamaan esiin työpaikalla olevia jännitteitä ja vastaamaan niihin omalla toiminnallaan.

Mahdollisuuksia verkostoitumiseen ja kollektiiviseen huolenpitoon

Kulttuurikuntouttajat-koulutus järjestettiin Sastamalassa, joka on vuonna 2009 perustettu noin 25000 asukkaan pikkukaupunki lounaisella Pirkanmaalla. Kaupunki koostuu entisestä Vammalan kaupungista sekä entisistä Mouhijärven ja Äetsän kunnista. Samaan aikaan Sastamalan kanssa syntyi Sastamalan seudun sosiaali- ja terveyspalvelut SOTEsi, joka tuottaa sosiaali- ja terveyspalveluita Sastamalan lisäksi myös Punkalaitumelle. Koulutuksen aikaan 2012–13 Sastamala oli vielä hyvin nuori kaupunki, eivätkä toimijat tunteneet toisiaan kovin hyvin eri puolilla asukasluvultaan pientä, mutta pinta-alaltaan suurta paikkakuntaa. Siksi koulutusta suunniteltaessa pidimme tärkeänä ottaa koulutukseen mukaan mahdollisimman laajasti eri puolilla Sastamalaa työskenteleviä sote-työntekijöitä auttaaksemme heitä verkostoitumaan keskenään. Koulutukseen valituista 20 opiskelijasta 16 työskenteli eri puolilla Sastamalaa, niin entisten Vammalan, Mouhijärven kuin Äetsänkin alueilla.

Verkostoitumisen tukemista pidettiin koulutuksessa erittäin tärkeänä myös työn paikkalaan pysyvän luonteen vuoksi: sosiaali- ja terveysalan lähityöntekijöiden työ tapahtuu useimmiten hyvin paikallisesti oman työyksikön sisällä, jolloin uusiin työntekijöihin tutustutaan lähinnä palveluja tarjoavan organisaation sisäisen kierron kautta. Palautteiden perusteella Kulttuurikuntouttajat-opiskelijat arvostivat sitä, että he pääsivät tutustumaan toisiin alan työntekijöihin ja vaihtamaan heidän kanssaan ajatuksia ja kokemuksia sekä hoitotyön arjesta että taide- ja kulttuurikokeiluistaan. Palautteissa ryhmän vertaistuen koettiin antavan voimaa: ”Välillä töissä vähemmistössä, kun kulttuuri aiheena, joten on ollut todella voimaannuttavaa vaihtaa ajatuksia samanhenkisten ihmisten kanssa.” Työntekijät sovelsivat koulutuksessa oppimiaan harjoitteita omien asiakkaidensa kanssa ja jakoivat kokemuksiaan. He jakoivat innokkaasti keskenään myös omien hoitoyksikköidensä parhaita käytäntöjä ja kokeilivat niitä omassa työssään. Vertaistuen ja -oppimisen kautta osallistujien tietotaito karttui paljon enemmän kuin mitä pelkät kouluttajat olisivat kyenneet antamaan. Ryhmäläisten keskinäinen tuki ja luottamus on nähty merkittävänä oppimista edistävänä tekijänä muissakin koulutuksissa, joissa sosiaali- ja terveysalan työntekijöitä on opastettu taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksista hoitotyössä (mm. Heimonen 2011, 42; Itkonen 2013, 45).

Koulutuksessa kokemuksiaan ja ideoitaan jakamalla työntekijät rakensivat paitsi omaa, myös kollektiivista tietotaitoa, jota ei olisi syntynyt ilman heidän jokaisen panosta. Jaana Parviaisen (2006, 156) mukaan kollektiivinen tiedonrakennus on hyödyllistä ja jopa välttämätöntä asiantuntijuudelle sinänsä, ei vain asiantuntijoille tai organisaatiolle. Yhteisessä keskustelussa ja reflektiossa ideat hioutuvat ja kokemukset jalostuvat askeleen eteenpäin kohti käytännöllisiä ratkaisuja. Koen kulttuurikuntouttajien synnyttäneen koulutuksen aikana paikkakunnalle yhteistä asiantuntijuutta, jotain yksilöitä laajempaa, jolla oli vaikutuksensa hoitoyksiköihin eri puolilla Sastamalan aluetta. Kun tietotaitoa luotiin kollektiivisesti, se myös kasvoi kollektiivisesti ja tässä tapauksessa ennen kaikkea paikallisesti.

Omissa kehittämissuhteissaan jotkut kulttuurikuntouttajat laajensivat yhteistyötä oman yksikkönsä ulkopuolelle: Lähihoitaja Malla muun muassa ohjasi karaokelaulua ja -tansseja toisessakin asumisyksikössä, ja kierrätystauluja päivätoiminnan asiakkaiden kanssa tehnyt lähihoitaja Maisa vei puolestaan tauluja näyttille terveyskeskukseen ja vuodeosastolle. Kehittämissuhteissaan aikana hoivatyöntekijät verkostoituivat laajalti muutenkin kuin keskenään. He osallistivat asiakkaiden omaisia esimerkiksi pyytämällä heitä tuomaan poppanan kuteita tai valokuvia tai kutsumalla heidät ransittamaan hoitoyksikön asukkaita. Jotkut opiskelijat tekivät yhteistyötä paikallisten vapaaehtoisten kanssa, jotka esimerkiksi neuvoivat poppanan kudonnassa tai soittivat levyjä vanhalla gramfonilla. Miltei puolet hoivatyöntekijöistä teki yhteistyötä myös paikallisten kulttuurialan ammattilaisten sekä kasvatus- ja kulttuurialan organisaatioiden kanssa. Verkostoitumisen ja yhteistyön kautta asiakkaille tarjoutui paljon laajempi kirjo osallistumisen mahdollisuuksia kuin mitä työntekijät yksin olisivat pystyneet tarjoamaan. Samalla ammattilaisten tarjoama taide- ja kult-

tuuritoiminta saattoi toimia kulttuurikuntouttajien lisäkoulutuksena. Näin kävi Marille, joka organisoï kansalaisopiston opettajia pitämään asiakkailleen kuvataide- ja draamakerhoa: “Itse olen myös saanut tältä kuvataide/draama-retkeltä monenlaisia eväitä työhöni. Olen oppinut erilaisia maalaustekniikoita ja värien käytön maailmaa.”

Tutkimuksissa ja raporteissa nousevat toisinaan esiin sosiaali- ja terveys- sekä taide- ja kulttuurialojen väliset ristiriitaisuudet ja yhteisten käsitteiden puuttuminen (mm. Liikainen 2003; Rönkä & Kuhalampi 2011; Rumbold 2014). Tässä aineistossa jonkinlaisista yhteistyön haasteista kertoivat aiemmin esiin tullut draama- ja kuvataideryhmää organisoïnut Mari sekä Hanna, joka organisoï työvoiman palveluyksikköön taideryhmää yhdessä ulkopuolisen taideopettajan kanssa:

Taidepolun kuluessa olen huomannut, että yhteistyö ulkopuolisen toimijan kanssa on haastavaa, koska hän ei tunne [organisaatiomme] käytäntöjä. Pattitilanteista kuitenkin selvitettiin keskustelemalla ja tuomalla rehellisesti esiin omia näkemyksiämme Taidepolun tarkoitukselta asiakkaille.

Yhteistyötä helpottavana tekijänä saattoi olla kulttuurikuntouttajien oma tahtotila: he olivat yhteistyössä aloitteen tekijöitä ja siten valmiiksi motivoituneita ja halukkaita luomaan yhteistä ymmärrystä uudenlaisen toiminnan saavuttamiseksi.

Hyvinvointipalvelujen tuottamisen nähtiin pitkään kuntahallinnossa kuuluvan ainoastaan sosiaali- ja terveyssektorille (Varho 2011, 19). Viime vuosien aikana on vahvistunut kuitenkin käsitys, jonka mukaan asukkaiden hyvinvoinnin edistäminen tulee huomioida kaikilla kunnan toimialoilla. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa opiskelijoista kehittyi paikallisia toimijoita, jotka paitsi muokkasivat omaa työnkuvaansa, myös paransivat taitteen saatavuutta ja työllistivät ideoillaan paikallisia kulttuurityöntekijöitä. Yhteistyön kautta vanhusten, vammaisten ja pitkäaikaissairaiden hyvinvointi näyttäytyi laajempaa paikallisen yhteisön vastuuna, ei ainoastaan siihen koulutetun hoitohenkilökunnan tehtävänä. Monialainen yhteistyö ja kollektiivinen vastuunkantaminen tuottivat sekä aiempaa monipuolisempia osallistumisen mahdollisuuksia asiakkaille että rikkaampia oppimisen paikkoja paikallisille sote-, taide- ja kulttuurialan ammattilaisille.

Yhteenveto ja pohdinta

Olen esitellyt tässä artikkelissa hoivatyöntekijöiden taidelähtöisen toimijuuden ulottuvuuksia, merkityksiä ja rajoitteita Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen aikana. Koska koulutuksessa kehitettiin osallistujien työhön liittyviä toimintatapoja taiteen ja kulttuurin keinoin, on koulutuksessa rakentunut taidelähtöinen toimijuus kytkeytyntyn osaksi hoivatyöntekijöiden työ- ja ammatillista toimijuutta. Harteis ja Gollerin (2014, 44) käsityksen mukaan työtoimijuus pitää sisällään yksilöllisiä kykyjä, asenteita ja uskomuksia, jotka tuovat mukanaan yksilöllistä riippumattomuutta työpaikan ulkoisista olosuhteista. Työtoimijuuden ylläpitäminen vaatii strategioita, joilla kehittää ja uudistaa omia kykyjä ja pätevyyttä. Tulkintani mukaan Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen taidelähtöiset menetelmät tukivat hoivatyöntekijöitä heidän pyrkimyksissään kehittää omaa työtötta itselle sopivaksi ja luoda strategioita arjessa toimimiseksi. Opiskelijat pyrkivät koulutuksen aikana omilla päätöksillään ja omalla toiminnallaan asioihin, joita he pitivät tärkeinä, ja etsivät niihin liittyviä ratkaisuja arkisessa vuorovaikutuksessa yhdessä asiakkaidensa ja työyhteisöjensä kanssa taiteen ja kulttuurin keinoin.

Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa taide ja kulttuuri näyttäytyivät ennen kaikkea uudenlaisten mahdollisuuksien tarjoajana: Koulutukseen osallistuneet hoivatyöntekijät alkoivat ymmärtää taiteen ja kulttuurin aiempaa toiminnallisempaa ja vuorovaikutteisempaa, jolloin heidän itsensä tuottama taide- ja kulttuuritoiminta saattoi tuoda arkista vaihte-

lua ja kohtaamisen mahdollisuuksia jokapäiväisissä työtilanteissa. Omien taide- ja kulttuuriharrastusten – jopa entisten haaveammattien – ja niiden kautta kerääntyneen tietotaidon tuominen omaan työhön rikasti opiskelijoilla käytössä olleita valinnan mahdollisuuksia ja lisäsi omaa mielenkiintoa työn tekemiseen. Taide ja kulttuuri tarjosivat opiskelijoille mahdollisuuksia oman hyvinvoinnin arvostamiseen ja tukemiseen asiakkaan hyvinvoinnin rinnalla, he saivat virkistystä ja voimaa sekä koulutuksen työpajoista, taide- ja kulttuuriharrastuksista että työssä toteuttamastaan taide- ja kulttuuritoiminnasta. Taide ja kulttuuri toivat mukanaan myös välineitä ja tilaisuuksia uudelleenpohtia ja -rakentaa omaa roolia työyhteisössä sekä osallistaa samalla muuta työyhteisöä toimimaan asiakkaiden kanssa uusin keinoin. Lisäksi taide- ja kulttuuritoiminnan kautta hoivatyöntekijät verkostoituivat aiempaa laajemmin paikallisten sosiaali- ja terveys- sekä taide- ja kulttuurialan osaajien kanssa, mikä paransi taiteen saatavuutta ja laajensi paikallisen yhteisön mahdollisuuksia ottaa vastuuta erityisesti vanhusten, vammaisten ja pitkäaikaissairaiden hoidosta.

Taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksia ja hyvinvointivaikutuksia tutkittaessa on muistettava, ettei taidelähtöinen toiminta aina herätä osallistujissa pelkkiä positiivisia tunteita (vrt. Sederholm 2001, 9). Tässä aineistossa kokemukset taiteen epämiellyttävyydestä tai ahdistavuudesta eivät juurikaan nousseet esille. Ainoana hankalana asiana ilmenivät taide-toimintaan osallistumisen ja sen toteuttamisen pintaan nostamat pelot, mutta nekin tämän tutkimusaineiston tuottaneet kykenivät kohtaamaan ja voimaantuivat tuossa prosessissa. Positiivinen käsitys taiteesta saattoi johtua osittain siitä, että opiskelijat saivat pitkälti itse määritellä ohjaamansa ja organisoimansa taide- ja kulttuuriaktiiviteetin, jolloin he saattoivat pysyä riittävästi omalla mukavuusalueellaan ja saivat tunteen subjektiudesta ja tilanteen hallinnasta. Voi myös olla, että ne opiskelijat, joissa taide herätti negaatioita, jäivät pois kesken koulutuksen (koulutuksesta valmistui 14/20 opiskelijasta) tai jättivät kirjoittamatta ikävistä kokemuksistaan. Kenties ryhmän positiivinen henki loi odotuksia positiivisesta kirjoittamisesta, eikä ikävämpiä tunteita haluttu tuoda eriävinä mielipiteinä esiin. Voi myös olla, että opiskelijoiden oli ylläpidettävä itsessään uskoa taiteen ja kulttuurin “rajattomiin mahdollisuuksiin”, jotta he kykenivät viemään toimintaansa eteenpäin ja vakuuttamaan työyhteisöjään toiminnan merkityksestä.

Suuri syy hoivatyöntekijöiden erittäin positiivisiin kokemuksiin taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksista oli varmaan myös se, että aineisto oli kerätty vain koulutuksen ajalta, eikä sen jälkeistä aikaa ole tarkasteltu lainkaan tässä artikkelissa. Koulutuksen aikana uudenlainen tekeminen näyttäytyi positiivisena ja kiehtovana, niin hoivatyöntekijöiden kuin heidän työyhteisöjensä silmin. Jos hoivatyöntekijöitä olisi haastateltu uudelleen esimerkiksi puoli vuotta koulutuksen päättymisen jälkeen, he olisivat ehkä edenneet oppimisprosessissaan ja saaneet myös pettyneitä ja kriittisiä sävyjä positiivisten taidekokemusten rinnalle. Tästä viitteitä antaa lähihoitaja Riikan viesti, jonka sain ainoana opiskelijakommenttina tähän artikkeliin heinäkuussa 2015:

Koulutuksen aikana toimintani työpaikalla ei oikeastaan paljonkaan muuttunut. En saanut muita mukaan ehdotuksiini. Työtahti oli ja on niin kiireinen, että ei ollut/ole aikaa toteuttaa mitään toiminatuuksioita tms. Tosin käytin itse pienenpienetkin hetket työn lomassa siihen, että luin ääneen, jutustelin, lauloin, kyselin sananparsia, ulkoilutin. Pienikin hetki on tärkeä.

Asukkaiden yhteistä oleskelutilaa ei vieläkään ole. Voi kokoontua vain taivasalla. Kesän kotajuhlat on pidetty ulkosalla, vappu- ja joulujuhlat [vierieisen palvelukeskuksen] salissa. Jokaisessa tilaisuudessa on laulettu lauluvihostani lauluja, tai sitten olen erikseen koonnutt monisteelle aiheeseen sopivia lauluja. Sananparsia tai vastaavia on kyselty jokaisessa juhlassa. Jostain syystä minusta on tehty se henkilö, joka kaiken ideoi. Onneksi nyt on yksi kesäijäinen, joka on innokas touhuamaan samanmoista.

Vanha, pieni taukotupa on jonkun aikaa ollut tyhjiillään. Olen puoli vuotta pommittanut pomoa ja pomonpomoa, jotta tilasta saataisiin asukkaiden kokoontumistila. Haluaisin niin alkaa vetää asukaskokouksia siellä kerrankuussa, olisi tila askartelulle sun muulle. Tilaa voisi yhdessä koristella vuodenaikojen ja juhlapyhien mukaan ym., mutta asia ei vaan etene. Saa nähdä. Että tällaisia ajatuksia kulttuurityöstä työpaikallani.

Vaikka työntekijöiden näkemykset taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksista avartuivat koulutuksen aikana, koulutus ei ehtinyt kovin paljon vaikuttaa vielä työyksiköissä vallalla oleviin käsityksiin hoivatyöstä. Aineiston mukaan esimiehet suhtautuivat kulttuuritoimintaan poikkeuksesta kannustavasti koulutuksen aikana, mutta on toinen asia kyetä esimiehenä pitkällä tähtäimellä luomaan työntekijöille sellaisia olosuhteita, joissa taide- ja kulttuurimenetelmien toteuttaminen olisi mahdollista. Hoivatyöntekijöiden mahdollisuudet toteuttaa taide- ja kulttuuritoimintaa työssään kytkeytyvät myös heidän esimiestensä toimijuuteen – missä määrin esimiehillä on mahdollisuuksia ja resursseja muuttaa yksikkönsä hoivatyön käytäntöjä, vaikka he niin haluaisivatkin? Jotta kulttuurikuntouttajien taidelähtöistä toimijuutta kyettäisiin tukemaan pidemmällä tähtäimellä, täytyisi koulutus- ja kehitystyön jatkoa paikkakunnalla tulevaisuudessakin. Onneksi työ on käynnissä: Sastamalassa on Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen jälkeen pidetty muun muassa Kulttuuri kuntouttaa -verkostotapaamisia (kevät 2014) sekä työpajoja (2014–2015), joissa kulttuurikuntouttajat veivät eteenpäin oman kehittämistyönsä kokemuksia ja tuloksia muille hoitajille ja edelleen muihin työyhteisöihin. Siirtymällä koulutuksen osallistujista työpajojen opettajiksi ja luennoitsijoiksi tuettiin kulttuurikuntouttajien toimijuutta edelleen koulutuksen päättymisen jälkeen.

Taiteen ja kulttuurin keinoin ei voida hoivatyössä vaikuttaa mataliin palkkoihin tai kiristyneisiin henkilöstöresursseihin, jotka vaikeuttavat hoivatyöntekijöiden suoriutumista työssä (Nissi 2014, 341). Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa saadun kokemuksen mukaan taidelähtöiset menetelmät rikastavat kuitenkin sosiaali- ja terveysalan työntekijöiden toimijuutta tarjoamalla uudenlaisia merkityksiä, lähestymistapoja ja toimintastrategioita arjen tilanteisiin. Koska toimijuus muodostuu ja kehittyy vuorovaikutuksessa (Jyrkämä 2008; Ojala ym. 2009; Vähäsantanen 2013), muutokset yhden osapuolen toimijuudessa vaikuttavat myös muiden osapuolten toimintatapoihin ja -mahdollisuuksiin. Vaikka taidelähtöisen toiminnan keskipisteessä olivat lähityöntekijät, toiminta vaikutti välillisesti myös asiakkaisiin, työyhteisöihin ja paikalliseen yhteistyöhön sosiaali- ja terveys- sekä taide- ja kulttuurisektoreiden välillä. Taidelähtöiset menetelmät näyttäytyivät alkutaipaleellaan olevana mahdollisuutena tukea, paitsi yksilöiden toimijuutta, myös kollektiivista kehitystä kohti paikallista osallisuutta ja kulttuurista hyvinvointia.

Musiikkikasvatuksen näkökulmasta katsottuna soveltavilla taide- ja kulttuuriprojekteilla on annettavaa myös muusikoiden ja musiikkikasvattajien koulutukselle. Monenlaisia keinoja yksittäisistä luokkahuoneiden ulkopuolisista projekteista kokonaisuun soveltavaa taidetta painottaviin musiikkipedagogikoulutuksiin on jo vuosia ollut käynnissä eri puolilla Suomea: Muun muassa Turun Ammattikorkeakoulussa tehdyssä yhteisömuusikkokokouksessa huomattiin, että musiikkipedagogien vuorovaikutustaidot, kyky toimia yllätyksellisissä ja ennakoimattomissa tilanteissa sekä omien tunteiden käsitteleminen kehittyivät sairaala- ja hoivakotiympäristössä työskennellessä (Björkman & Perälä 2011). Metropolia Ammattikorkeakoulun eri-ikäisten väestöryhmien kanssa toteutettuun Kulttuurisilta-hankkeeseen osallistuneet musiikkipedagogiopiskelijat kokivat puolestaan muun muassa ammatillisen omakuvansa laajentuneen ja oppivat näkemään musiikinopetuksen aiempaa monipuolisempana ja kokonaisvaltaisempana (Huhtinen-Hildén 2010, 45). Tarvetta eri sektoreiden välisiä rajoja ja rakenteita rikkovalle sekä uusia näkökulmia avaavalle korkeakoulutasoiselle musiikkikoulutukselle on varmasti tulevaisuudessa vielä entistä enemmän. ■

Lähteet

- Anttila, P.** 1996. Tutkimisen taito ja tiedonhankinta: taito-, taide- ja muotoilualojen tutkimuksen työvälineet. Helsinki: Akatiimi Oy.
- Anttila, P.** 2006. Tutkiva toiminta ja ilmaisu, teos, tekeminen. Hamina: Akatiimi Oy.
- Björkman, P.-M. & Perälä, L.** 2011. Musiikkipedagogina Tyksin lastenkllinikalla ja Kotikunnas-palvelutalossa. Teoksessa L.-M. Lilja-Viherlampi (toim.) Iloa ja eloa musiikkitoiminnasta sairaala- ja hoivakotiympäristöissä. Turun Ammattikorkeakoulun raportteja 107, 11–27. <http://julkaisut.turkuamk.fi/isbn9789522161871.pdf> Luettu 7.8.2015.
- Brandenburg, C. von** 2008. Kulttuurin ja hyvinvoinnin välisistä yhteyksistä. Näköaloja taiteen sovelta-vaan käyttöön. Opetusministeriön julkaisuja 2008:12. <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2008/liitteet/opm12.pdf?lang=fi> Luettu 15.5.2015.
- Eskola, J. & Suoranta, J.** 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.
- Eteläpelto, A. & Vähäsantanen, K. & Hökkä, P. & Paloniemi, S.** 2014. Miten käsitteellistää ammatillista toimijuutta työssä? Aikuiskasvatus 3, 202–214.
- Fals Borda, O.** 2001. Participatory (Action) Research in Social Theory: Origins and Challenges. Teoksessa P. Reason & H. Bradbury (toim.) Handbook of Action Research. Great Britain: SAGE Publications, 27–37.
- Furu, P.** 2013. Jazzia johtamiseen – anna osajien loistaa. Helsinki: Sanoma Pro.
- Harteis, C. & Goller, M.** 2014. New Skills for New Jobs: Work Agency as a Necessary Condition for Successful Lifelong Learning. Teoksessa T. Halttunen, M. Koivisto & S. Billett (toim.) Promoting, Assessing, Recognizing and Certifying Lifelong Learning. International Perspectives and Practices. Springer Science+Business Media Dordrecht, 37–56.
- Heimonen, K.** 2011. Taidelähtöiset menetelmät sosiaali- ja terveysalan henkilökunnan arjessa – Miten käy hyvinvoinnin, työn ja taiteen? Teoksessa A.-L. Rönkä, I. Kuhanen, M. Liski, S. Niemeläinen & P. Rantala (toim.) Taide käy työssä – Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu, sarja C, osa 74. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu, 37–47. <http://www.taikanhanke.fi/binary/file/-/id/1/fid/554> Luettu 26.8.2015.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H.** 2004. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Helsinki University Press.
- Hirsjärvi, S. & Remes, P. & Sajavaara, P.** 2004. Tutki ja kirjoita. Jyväskylä: Tammi.
- Hohenthal-Antin, L.** 2009. Muistot näkyviksi. Muistelutyön menetelmiä ja merkityksiä. Juva: PS-kustannus.
- Honkasalo, M.-L.** 2008. Reikä sydämessä: sairaus pohjoiskarjalaisessa maisemassa. Tampere: Vastapaino.
- Huhtinen-Hildén, L.** 2010. Musiikista sydämen asia. Teoksessa L. Huhtinen-Hildén, T. Raninen & T. Ranta-Meyer (toim.) Soivia kohtaamisia. Helsinki: Metropolia Ammattikorkeakoulu, 41–51.
- Huhtinen-Hildén, L.** 2013. Kohti luovaa arkea – Kulttuurisen vanhustyön mahdollisuuksista ja kehittämishaasteista. Teoksessa K. Leppisaari (toim.) Kulttuurinen vanhustyö nyt ja tulevaisuudessa – Tahtoa, toimintaa ja teoriaa. Helsinki: Osaattori ja Lasipalatsin Mediakeskus Oy, 8–21. http://uusi.osaattori.fi/media/filer_public/2013/11/25/tahtoa_toimintaa_osaattori.pdf Luettu 12.5.2015.
- Huhtinen-Hildén, L.** 2014. Perspectives on professional use of arts and arts-based methods in elderly care. Arts & Health: An International Journal for Research, Policy and Practice, DOI: 10.1080/17533015.2014.880726.
- Hämeenaho, P. & Koskinen-Koivisto, E.** 2014. Etnografian oluttuvuudet ja mahdollisuudet. Teoksessa P. Hämeenaho & E. Koskinen-Koivisto (toim.) Moni-oluttainen etnografia. Helsinki: Ethnos ry, 7–31.

- Itkonen, S.** 2013. Matkalla muutokseen? Hoivahenkilöstön taidekuvatyöpajoista. Teoksessa K. Leppisaari (toim.) Kulttuurinen vanhustyö nyt ja tulevaisuudessa – Tahtoa, toimintaa ja teoriaa. Helsinki: Osaattori ja Lasipalatsin Mediakeskus Oy, 38–49. http://uusi.osaattori.fi/media/filer_public/2013/11/25/tahtoa_toimintaa_osaattori.pdf Luettu 12.5.2015.
- Jokinen, E. & Luoma-Keturi, N.** 2006. Elinikäisestä oppimisesta välineitä itsensä toteuttamiseen työelämässä. Teoksessa J. Mäkinen, E. Olkinuora, R. Rinne & A. Suikkanen (toim.) Elinkautisesta työstä elinikäiseen oppimiseen. Keuruu: PS-kustannus, 61–73.
- Jyrkämä, J.** 2008. Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä. Hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehyykseksi. *Gerontologia* 4, 190–203.
- Järvikoski, A. & Karjalainen, V.** 2008. Kuntoutus monitieteisenä ja -alaisena prosessina. Teoksessa .P. Risänen, T. Kallanranta & A. Suikkanen (toim.) Kuntoutus. Keuruu: Duodecim, 80–93.
- Järviluoma, H. & Leppänen, T.** 2004. "Jos metsään haluat mennä nyt". Osallistava musiikkietnografia ja eksymisen metodologia. *Kulttuurintutkimus* 21, 3, 35–41.
- Järviluoma, H.** 2013. Etnomusikologia ja etnografian kirjoittaminen. Teoksessa P. Moisala & E. Seye (toim.) Musiikki kulttuurina. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura, 97–118.
- Kanttonen, L.** 2005. Telta: kohtaamisia nuorten taidetyöpajoissa. Helsinki: Like & Taideteollinen korkeakoulu.
- Karlsen, S.** 2011. Using musical agency as a lens: Researching music education from the angle of experience. *Research Studies in Music Education* 33, 2, 107–121.
- Karlsson, L.** 2013. Jos mielesi on murheellinen, ala laulaa ja soittaa suloista laulua. Kulttuuri ja toimijuus Roihuvuoren monipuolisessa palvelukeskuksessa. Opinnäytetyö, Lahden ammattikorkeakoulu.
- Koskinen, M. & Nybacka, H.** 2006. Snoezelen – valkoinen huone. Snoezelen-menetelmän mukaisen aistihuoneen suunnittelu ja toteutus toiminnallisena opinnäytetyönä. Opinnäytetyö, Jyväskylän ammattikorkeakoulu. <http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/17915/TMP.objres.369.pdf> Luettu 21.4.2015.
- Korhonen, S-M.** 2012. Taidelähtöiset interventiot henkilöstön ja organisaation kehittämisessä. Teoksessa P. Rantala & S-M. Korhonen (toim.) Uutta osamista luomassa – Työelämän kehittäminen taiteen keinoin. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 61, 25–30. <http://www.taikananke.fi/binary/file/-/id/4/fid/1253/> Luettu 29.7.2015.
- Kurki, L.** 2007. Innostava vanhuus. Helsinki: Finn Lectura.
- Känkänen, P.** 2013. Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa – kohti tilaa ja kokemuksia. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, tutkimus 109. http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/104494/URN_ISBN_978-952-245-911-4.pdf?sequence=1 Luettu 13.2.15.
- Laes, T.** 2013. Musiikillisen toimijuuden ja voimaantumisen mahdollisuudet myöhäisiän musiikkikasvatuksessa. Tapaustutkimus Riskiryhmä-yhtyeestä. *Musiikkikasvatus* 16, 1, 6–17.
- Lappalainen, S.** 2007. Johdanto – Mikä ihmeen etnografia? Teoksessa S. Lappalainen, P. Hynninen, T. Kankkunen, E. Lahelma & T. Tolonen (toim.) Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus. Tampere: Vastapaino, 9–14.
- Lehikoinen, K.** 2012. Taiteelliset interventiot ja taiteen soveltava käyttö työyhteisöissä: ajatuksia tutkimustarpeista ja tietopohjan vahvistamisesta. Teoksessa P. Rantala & S-M. Korhonen (toim.) Uutta osamista luomassa – Työelämän kehittäminen taiteen keinoin. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 61, 18–23. <http://www.taikananke.fi/binary/file/-/id/4/fid/1253/> Luettu 29.7.2015.

- Liikanen, H.-L.** 2003. Taide kohtaa elämän. Arts in Hospital -hanke ja kulttuuritoiminta itäsuomalaisten hoitoyksiköiden arjessa ja juhlassa. Helsinki: Suomen mielenterveysseura.
- Liikanen, H.-L.** 2014. TAIDETTA ja työn iloa! KULTA-tutkimus 2012–2013. https://www.skr.fi/sites/default/files/tiedostot/Kulta-hanke_raportti_valmis.pdf Luettu 9.4.2015.
- Luoma-Kuikka, A.** 2005. Draamatyöskentely terveydenhuollon lähiesimiesten täydennyskoulutuksessa. Teoksessa P. Korhonen & R. Airaksinen (toim.) Hyvä hankaus – teatterilähtöiset menetelmät oppimisen ja osallisuuden mahdollisuuksina. Helsinki: Teatteri-korkeakoulu, 102–109.
- Mackinlay, E.** 2010. Big Women from Burrulula. An Approach to Advocacy and Applied Ethnomusicology with the Yanyuwa Aboriginal Community in the Northern Territory, Australia. Teoksessa K. Harrison, E. Mackinlay & S. Pettan (toim.) Applied Ethnomusicology: Historical and Contemporary Approaches. UK: Cambridge Scholars Publishing, 96–115.
- Marttila, A.** 2014. Tutkijan positiot etnografisessa tutkimuksessa – kentän ja kokemuksen dialoginen rakentuminen. Teoksessa P. Hämeenaho & E. Koskinen-Koivisto (toim.) Moniulotteinen etnografia. Helsinki: Ethnos ry, 362–392.
- Moisala, P. & Seye, E.** 2013. Musiikintutkija ihmisten keskellä – etnomusikologinen kenttätyö. Teoksessa P. Moisala & E. Seye (toim.) Musiikki kulttuurina. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura, 29–56.
- Nissi, K.** 2014. Etnografisia reflektioita sairaanhoidon kentältä. Teoksessa P. Hämeenaho & E. Koskinen-Koivisto (toim.) Moniulotteinen etnografia. Helsinki: Ethnos ry, 333–361.
- Nissley, N.** 2002. Art-Based Learning in Management Education. Teoksessa C. Wankel & R. DeFillippi (toim.) Rethinking Management education for the 21st Century. USA: Information Age Publishing, 27–62.
- Numminen, A.** 2011. Kulttuurityövälineet ikäihmisten hoidossa. Teoksessa J. Varho & M. Lehtovirta (toim.) Taidetta ikä kaikki – Selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä. Helsingin kulttuurikeskus, 30–31. http://www.kansalaisareena.fi/Taidetta_ika_kaiikki.pdf Luettu 14.5.2015.
- Ojala, H. & Palmu, T. & Saarinen, J.** 2009. Paikallaan pysyvää ja liikkeessä olevaa – Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoleen. Teoksessa H. Ojala, T. Palmu & J. Saarinen (toim.) Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa. Tallinna: Vastapaino, 13–38.
- Parviainen, J.** 2006. Kollektiivinen tiedonrakentaminen asiantuntijatyössä. Teoksessa J. Parviainen (toim.) Kollektiivinen asiantuntijuus. Tampere: Tampere University Press, 155–187.
- Pirnes, E. & Tiihonen, A.** 2010. Hyvinvointia liikunnasta ja kulttuurista. Käsitteiden, kokemusten ja vastuiden uusia tulkintoja. Kasvatus & Aika 4, 2, 203–235.
- Rantala, P.** 2011. Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöihin: prosessionalyysi. Teoksessa A.-L. Rönkä, I. Kujanen, M. Liski, S. Niemeläinen & P. Rantala (toim.) Taide käy työssä – Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu, sarja C, osa 74. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu, 16–29. <http://www.taikahanke.fi/binary/file/-/id/1/fid/554> Luettu 26.8.2015.
- Rantala, P.** 2012. Taidelähtöiset menetelmät työyhteisöissä: tarpeita rakenteiden muutokselle. Teoksessa P. Rantala & S.-M. Korhonen (toim.) Uutta osaamista luomassa. Työelämän kehittäminen taiteen keinoin. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 61, 14–17. <http://www.taikahanke.fi/binary/file/-/id/4/fid/1253/> Luettu 8.4.2015.
- Rosenlöf, A.-M.** 2014. Rakenteita ratkomassa. Kulttuurisen seniori- ja vanhustyön käytäntöjä ja toimintamalleja. Taiteen edistämiskeskus. http://www.taika.fi/fi/web/varsinais-suomi/rakenteita_ratkomassa Luettu 30.4.2015.
- Rumbold, B.** 2014. Evidence in Practice. Nurturing Aesthetic Reflexivity. Journal of Applied Arts & Health 5, 2, 263–271.

- Rönkä, A.-L. & Korhonen, P. & Liski, M. & Rantala, P. & Sainio, E. & Vanhanen, E.** 2013. Taidetta työelämään. Valtakunnallisen TAIKA-hankekokonaisuuden toimenpiteet ja tulokset. Yhteenvetoraportti. <http://www.taikananke.fi/binary/file/-/id/1/fid/1418/Luettu 29.7.2015>.
- Rönkä, A.-L. & Kuhalampi, A.** 2011. Sanoilla yli sektorirajojen. Teoksessa A.-L. Rönkä, I. Kuhanen, M. Liski, S. Niemeläinen & P. Rantala (toim.) Taide käy työssä – Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu, sarja C, osa 74. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu, 30–34. <http://www.taikananke.fi/binary/file/-/id/1/fid/554/Luettu 26.8.2015>.
- Saaranen-Kauppinen, A. & Puusniekka, A.** 2006. KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto [verkkojulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/> Luettu 22.5.2015.
- Saaranen-Kauppinen, A.** 2014. Sosiaaliset taidot: näkökulmia toimijuuteen ja hyvinvointiin työelämässä. Teoksessa P. Kuusela & M. Saastamoinen (toim.) Hyvän elämän sosiaalipsykologia. Toimijuus, tunteet ja hyvinvointi. Kuopio: UNIpress, 54–67.
- Schiama, G.** 2011. The Value of Arts for Business. USA: Cambridge University Press.
- Sederholm, H.** 2001. Taide on vahva lääke. Teoksessa I. Ukkola (toim.) Parantava taide. Taideoppikirja lähi- ja perushoitajille. Pieksämäki: TJS, 8–21.
- Stolp, M.** 2011. Taidetta, vastustusta, leikkiä ja työtä? Lasten toimijuus 6-vuotiaiden teatteriprojektissa. *Jyväskylä Studies In Humanities* 170, Jyväskylän yliopisto.
- Sugarman, J. & Martin, J.** 2011. Theorizing Relational Agency, *Journal of Constructivist Psychology*, 24:4, 283–289, DOI: 10.1080/10720537.2011.593455.
- Taipale, M.** 2001. Taidetoiminta vanhustenhoitotyössä. Teoksessa I. Ukkola (toim.) Parantava taide. Taideoppikirja lähi- ja perushoitajille. Pieksämäki: TJS, 79–94.
- Tähti, T. & Kaartokallio, H. & Pitkänen, M.** 2014. Kulttuurikuntouttajat – Raportti hankkeesta ja pilottikoulutuksesta. http://www.sastamalanopisto.fi/sivu.tmpl?sivu_id=7563. Luettu 30.8.2015.
- Varho, J.** 2011. Kunta ikäihmisten hyvinvoinnin edistäjänä. Teoksessa J. Varho & M. Lehtovirta (toim.) Taide ikä kaikki – Selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä. Helsingin kulttuurikeskus, 18–21. http://www.kansalaisareena.fi/Taidetta_ika_kaikki.pdf Luettu 14.5.2015.
- Varila, J. & Rekola, H.** 2003. Mitä on työssä oppiminen? Teoreettisia ja empiirisiä näkökulmia työssä oppimiseen. *Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia* no. 83. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Vähäsantanen, K.** 2013. Vocational Teachers' Professional Agency in the Stream of Change. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 460. Jyväskylä: Jyväskylä University.
- Väätäinen, H.** 2013. Osallistava tanssintutkimus. Teoksessa P. Moisala & E. Seye (toim.) Musiikki kulttuurina. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura, 119–136.

Viitteet

[1] Taide- ja kulttuurityöpajojen sisältöjä on avattu verkkojulkaisussa Kulttuurikuntouttajat – Raportti hankkeesta ja pilottikoulutuksesta (Tähti ym. 2014).

[2] Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen suunnittelusta ja sisällöistä kerrotaan tarkemmin verkkojulkaisussa Kulttuurikuntouttajat – Raportti hankkeesta ja pilottikoulutuksesta (Tähti ym. 2014).

[3] Huoneessa tähdätään huolellisesti valittavien aisti-impulssien kautta sekä asiakkaan rauhoittumiseen että aktivoitumiseen (ks. lisää Koskinen & Nybacka 2006).

[4] Vaikka Maisa ja Anna onkin nostettu tässä esimerkeiksi, oli kulttuurikuntouttajien joukossa myös muita, joiden kokeilut ylettyivät oman työnkuvan ulkopuolelle ja osallistivat työyhteisöä laajemmin.

Abstract

The study reported in this article contributes to the discussion of applied art and art-based education in social and health care. The study focuses on the case of Kulttuurikuntouttajat (Cultural Rehabilitators) training, in which art-based methods for social and health care professionals were developed in Sastamala, Finland. Within this training, the researcher worked as a tutor, an education planner and a coordinator, collecting data through a participatory ethnography approach. This article discusses how the art-based agency of the health care workers emerged and was constructed through their training and work.

For the health care workers, art-based learning as part of the Kulttuurikuntouttajat training offered new possibilities for developing their own professional agency by offering new meanings, approaches and strategies to apply to everyday situations of health care work. The health care workers started to see art and culture as something that was connected to their ordinary activities conducted between themselves, clients and co-workers. Art and culture was also seen to relate to particular encounters workers experienced in their rehabilitative work that they found particularly touching. As part of the training, art-base methods seemed to offer opportunities to support not only the agency of individuals, but also the collective social and health care community, in working towards local participation and cultural well-being. ■

Tämä kirjoitus on osa Suomen Akatemian Strategisen tutkimuksen neuvoston ArtsEqual-hanketta (hankenumero 293199).

Liite IV: Artikkelit IV

Vanhustyön lähiesimies musiikillisena toimijana. *Etnomusikologian vuosikirja* 29/1, 1–29.

Taru Tähti

VANHUSTYÖN LÄHIESIMIES MUSIIKILLISENA TOIMIJANA

Musiikkia ja muuta taidetoimintaa viedään nykyisin suorastaan trendinomaisesti perinteisen taiteen kentän ulkopuolelle. Esimerkiksi sosiaali- ja terveyspalveluissa musiikkitoimintaa toteuttavat niin muusikot, musiikkikasvattajat kuin musiikkiterapeutitkin. Väestön ikääntyessä hyvin tärkeänä musiikkitoiminnan kohderyhmänä näyttäytyvät sosiaali- ja terveyden hoidon asiakkaina olevat ikäihmiset, joiden hyvinvointiin musiikkitoimintaan osallistuminen vaikuttaa positiivisesti (esim. Hara 2011; Liikanen 2003; Särkämö ym. 2011; Tähti 2015a; Versnik 2010). Viime aikoina tutkijat ovat kiinnostuneet myös hoivatyöntekijöiden roolista musiikkitoiminnan järjestämisessä sekä musiikin vaikutuksista heidän työhyvinvointiinsa (mm. Liikanen 2014; Numminen 2011; Rautiainen-Keskustalo ym. 2014; Tähti 2015b).

Kun musiikki- ja taidetoimintaa toteutetaan osana ikääntyneiden hoivaa ja hoitoa, vanhustyön lähiesimiehet nousevat tärkeään rooliin. Lähiesimiesten kulttuuritoimintaan liittyvistä näkemyksistä ja kokemuksista ei ole kuitenkaan vielä kirjoitettu paljon. Suomalaisissa hanke- ja tutkimusjulkaisuissa sote-esimiehistä kirjoitetaan portinvartijoina, jotka ovat vastuussa kulttuurisille työmenetelmille suotuisan ilmapiirin luomisesta ja kipinän sytyttämisestä työntekijöissä (Hinttala & Varho 2010: 26–27; Känkänen 2013: 106; Rautiainen-Keskustalo ym. 2014: 20). Osastonhoitajan ja talon johdon toivotaan mahdollistavan luovuus ja antavan luvan kulttuuritoiminnan toteuttamiseen (Seppänen & Varho 2010: 29). Johtajan tehtävänä on kannustaa henkilökuntaa perehtymään vanhuksen elämänkulkuun,

jotta virikkeellinen hoiva kykenee vastaamaan asiakkaan elämäntyyliin ja tarpeisiin (Räsänen 2011: 77). Esimiehen luoma myönteinen ilmapiiri on edellytys luovalle ja aktivoivalle työskentelytavalle, jossa samalla sekä asiakkaat että ammattilaiset itse voimaantuvat (Matilainen 2011: 64). Lähiesimiehet näyttävät teksteissä aktiivisina toimijoina, joilla on valtaa ja joihin kohdistuu sen vuoksi paljon odotuksia.

Vanhustyön lähiesimiehet ovat kuitenkin ihmisiä, joiden toimintaa ja toimijuutta mahdollistavat ja rajaavat niin omat mielenkiinnonkohteet, työpaikan ihmissuhteet kuin yhteiskunnan arvo-, resurssi- ja asenneilmastokin (Räsänen 2011: 75). Löytämäni raportit ja tutkimukset jättävät kertomatta siitä, millaisia lähiesimiehet itse ovat toimijoina sekä millaiset tekijät ja olosuhteet mahdollistavat ja rajaavat sitä toimintaa, jota kulttuurin ammattilaiset odottavat heiltä.

Tässä tutkimuksessa pääosaan nousevat vanhustyön lähiesimiehet ja heidän musiikillinen toimijuutensa. Tutkin kahden tutkimuskysymyksen avulla, miten lähiesimiesten musiikillinen toimijuus ilmeni ja rakentui: Miten lähiesimiehet vaikuttivat musiikkitoiminnalla vanhuspalveluiden arkeen? Kuinka vanhuspalveluiden sosiokulttuuriset käytännöt vaikuttivat lähiesimiesten musiikillisen toimintaan? Tutkimus pohjautuu taidelähtöisten hyvinvointipalveluiden kehittämistyöhön, jota olen soveltavana etnomusikologina tehnyt yhteistyössä Sastamalan seudun sosiaali- ja terveystieteiden (myöhemmin SOTESI) lähiesimiesten kanssa. Kehittämistyö sisältää kaksi kokeilua: Pienempänä pilottina olemme vieneet eteenpäin ikääntyneiden palvelukeskuksessa toteutettavaa Musiikkimoottorit-ryhmää, jossa asiakkaat ja työntekijät ohjaavat yhdessä musiikkitoimintaa ilman ulkopuolista musiikin ammattilaista. Toinen yhteistyöprojektimme on ollut sastamalalaisten organisaatioiden yhteistyönä järjestämä Kulttuurikuntouttajat-koulutus, jossa hoivatyöntekijät ovat pohtineet taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksia työssään. Olen itse työskennellyt näiden palveluiden kehittämisessä koordinaattorina, musiikkitoiminnan ja oppimisen ohjaajana sekä yhtenä suunnittelijana vuosina 2012–2014. Etnografisin menetelmin – osallistuen ja osallistaen, kysellen ja haastatellen – kerätty tutkimusaineistoni on koottu vuosina 2012–2016.

Hahmotan tutkimukseni osaksi soveltavaa etnomusikologiaa, jonka Titon (2015: 4) määrittelee yhteisössä toteutettavaksi musiikilliseksi väliintuloksi, jonka tavoitteena on hyödyttää yhteisöä. Lainaan tuekseni toimijuustutkimusta ensisi-

jaisesti musiikkikasvatuksen ja -sosiologian sekä aikuiskasvatuksen aloilta. Esitelen artikkelissa ensin musiikillisen toimijuuden käsitteen sekä tutkimuksellisen lähestymistapani kehittävän etnografian. Siirryn sitten käsittelemään vanhustyön lähiesimiesten musiikillista toimijuutta neljän teeman alla. Lopuksi vedän yhteen tutkimuksen tuloksia ja pohdin musiikin mahdollisuuksia vanhustyössä.¹

Musiikillinen toimijuus

Toimijuus käsitteenä on levinnyt sosiaalitieteistä monille tutkimuskentille, joissa se on saanut erilaisia muotoja ja tulkintoja. Toimijuuden käsitteen avulla tutkin ihmistä tai yhteisöä arkisia valintoja tekevänä ja siten omaan ja toisten elämään vaikuttavana subjektina. Koska toimijuus liittyy yksilön kykyyn tehdä valintoja ja päätöksiä, se liittyy siten aina myös yksilöllä käytettävissä olevaan valtaan (Giddens 1984: 9). Valintoja tehdessään ihminen ei ole irrallinen toimija, vaan hänen toimintansa kytkeytyy kiinteästi sosiokulttuurisiin rakenteisiin, jotka sekä rajoittavat ja määräävät että samanaikaisesti myös ohjaavat ja mahdollistavat ihmisten ja yhteisöjen toimintaa (emt: 25). Käytännössä toimijuus muotoutuu arkisissa tilanteissa, vuorovaikutussuhteissa yhdessä toisten toimijoiden kanssa (ks. Ojala ym. 2009: 14). Toimijuuden käsite liitetään usein aktiivisuuteen, suunnitelmallisuuteen ja näkyviä tuloksia tuottavaan toimintaan, mutta myös passiivisena näyttäytyvä toiminta, kuten paikalleen pysähtyminen (Gordon 2005), mukautuminen ja kieltäytyminen (Åkerblad 2014) tai sietäminen ja unohtaminen (Honkasalo 2008) voivat olla tapoja ilmentää toimijuutta. Toimijuus kytkeytyy vuorovaikutteisesti identiteetin käsitteeseen, jolla tässä artikkelissa tarkoitetaan ihmisen yksilöllistä ja dynaamista käsitystä omasta itsestään.

Musiikillisen toimijuuden käsitteellä voidaan edellistä mukaillen kuvata ihmistä musiikillisia ja musiikkitoimintaan liittyviä valintoja tekevänä subjektina, joka vaikuttaa valinnoillaan omaan ja toisten elämään. Musiikillisen toimijuuden käsitettä on käytetty musiikkisosiologian ja musiikkikasvatuksen tutkimuksessa. Ihmistä ”musiikillisenä toimijana kulttuurissa” on tutkittu etnomusikologiassa pitkään ennen varsinaisen toimijuus-käsitteen käyttöön ottamista. Olen itse kuitenkin kokenut mielekkääksi tuoda mukaan etnomusikologiseen pohdintaani

¹ Tutkimus on toteutettu osana Suomen Akatemian Strategisen tutkimuksen neuvoston Tasa-arvoinen yhteiskunta -ohjelmasta rahoitettua ArtsEqual -hanketta (hankenumero 293199).

toimijuuden käsitteen, sillä sitä on käytetty enenevässä määrin viimeisen parinkymmenen vuoden aikana niillä aloilla, joilla itse toimin soveltavana etnomusiikologina vanhushpalveluissa ja aikuiskoulutuksessa. Yhdistävän käsitteen käyttäminen helpottaa monialaista toimintaa sekä tutkimuksen tekemistä.

Musiikillisen toimijuuden taustalla on käsitys musiikista toimintana, josta Christopher Small (1998: 9) käyttää verbiä *to music*. Tämä musiikillinen toiminta, *musicking*, on osallistumista musisoimiseen tai musiikkitoimintaan millä tavalla tahansa: laulamalla, soittamalla, säveltämällä, tanssimalla, kuuntelemalla tai organisoimalla. Smallin mukaan *musicking* sulkee sisäänsä kaiken toiminnan ja käytänteet, joilla luodaan musiikillista performanssia. Myös tässä tutkimuksessa musiikki nähdään toimintana, ja kaikki musiikkiin suoraan tai välillisesti liittyvä toiminta käsitetään musiikillisenä toimintana. Musiikillisen toimijuuden käsitteestä on musiikkikasvatuksen puolella monenlaisia tulkintoja erilaisin painotuksin. Karlsenin (2011: 110) mukaan yhteistä näille erilaisille musiikillisen toimijuuden tulkinnoille on, että toimijuus ymmärretään yksilön toimintakapasiteettina suhteessa musiikkiin tai musiikkiin liittyvään tilanteeseen. Karlsen (2011) korostaa musiikillisella toimijuudella olevan sekä yksilöllinen että yhteisöllinen ulottuvuutensa. Musiikillisen toimijuuden (esim. Karlsen 2014; Karlsen 2011; Karlsen & Westerlund 2010) käsitteen lisäksi toimijuudesta keskustellaan musiikkikasvatuksen kentällä mm. pedagogisen toimijuuden (Rikandi 2012), eettisen toimijuuden (Allsup & Westerlund 2012), laajennetun toimijuuden (Laes 2013), kehollisen toimijuuden (Juntunen 2015) ja poliittisen toimijuuden (Laes 2017) käsittein.

Musiikkisosiologi Tia DeNoralle (2000: 129) musiikki hahmottuu olennaisena osana ihmisen yksilöllistä ja yhteisöllistä toimijuutta, ennen kaikkea sosiaalisena voimana, jolla luodaan sosiaalista elämää. Musiikki tarjoaa DeNoran (2000: 27) mukaan vaihtuvan valikoiman muuttujia, joita käyttäen ihminen voi toiminnallaan kehystää omaa kokemustaan ja luoda toimijuuttaan. Musiikillisella kehystämällä hän tarkoittaa ihmisen tapaa heijastaa tai soveltaa musiikin symbolisia ominaisuuksia johonkin ulkomusiikilliseen. DeNora (2013) on lähestynyt musiikin ja hyvinvoinnin suhdetta myös musiikillisen turvapaikan käsitteellä. Hän tarkoittaa turvapaikalla käsitteellistä tilaa, jonka henkilö voi luoda missä ja milloin vain vahvistaakseen ja ylläpitääkseen terveyttään. Musiikillinen turvapaikka tarjoaa kaksi erilaista näkökulmaa terveyden ja hyvinvoinnin ylläpitämiseen: Se voidaan nähdä toimintana, jossa henkilö vaikuttaa sosiaaliseen ympäristöönsä

musiikin tarjoamalla symboliikalla tai materiaalilla siten, että hänen ja mahdollisesti myös ympäristön hyvinvointi lisääntyy. Toisaalta musiikillinen turvapaikka voidaan nähdä pakona pois jostain. Tällöin henkilö poistaa tai etäännyttää musiikillisella toiminnalla niitä kivun tai stressin aiheuttajia, jotka ovat muutoin läsnä sosiaalisessa ympäristössä. (DeNora 2013: 136.)

Tutkimuksessa lähestyn musiikillisen toimijuuden käsitteellä niitä musiikillisiä ja musiikkitoimintaan liittyviä valintoja, tekoja ja ratkaisuja, joita lähiesimiehet tekevät vanhustyön arjessa ja joilla he siten vaikuttavat vanhuspalveluiden organisaation arkeen. Lähiesimiesten työhön liittyvää musiikillista toimijuutta tutkiessa tärkeänä näyttäytyy myös *ammattillisen toimijuuden* käsite, jolla tarkoitetaan työntekijän mahdollisuuksia tehdä valintoja työssään ja vaikuttaa siten omaan ja toisten työhön. Yksilötasolla ammatillinen toimijuus kytkeytyy työn tekemisen tapoihin liittyviin valintoihin ja päätöksiin sekä niiden mukaan toimimiseen (Vähäsantanen 2013: 90). Työyhteisön ja organisaation tasolla ammatillinen toimijuus liittyy työn olosuhteisiin ja sisältöihin vaikuttamiseen ja niistä neuvottelemiseen (emt.). Lisäksi ammatillinen toimijuus voidaan Vähäsantanen mukaan ymmärtää oman ammatillisen identiteetin luomisena tai sen uudelleen pohtimisena. Toimijuus voidaan työelämässä nähdä tavoitteena, jossa kohtaavat niin työntekijöiden vaikutusmahdollisuudet kuin työelämän muutosvaatimuksista nousevat uudistamistarpeet (Eteläpelto 2014: 212).

Kehittävä etnografia tutkimuksellisena lähestymistapana

Soveltava etnomusikologia on monipuolinen ja kehittyvä tieteenala, jonka tavoitteena on laajentaa ja syventää perinteistä akateemista näkökulmaa käytännön ongelmien ratkaisemiseen etnomusikologisen tiedon avulla (Harrison & Pettan 2010: 14–15). Soveltavaa etnomusikologiaa ohjaavat sosiaalisen vastuun, ihmisoikeuksien sekä kulttuurisen ja musiikillisen tasa-arvon periaatteet (Titon 2015: 4). Harrisonin (2016: 18) näkemyksen mukaan soveltavan etnomusikologin työn tarkoituksena on hyödyttää tai ratkaista ongelmia yhdessä tai useammassa instituutiassa. Tämä määritelmä sopii hyvin omaan väitöstutkimukseeni, jossa olen keskittynyt vanhuspalveluiden eri toimijoiden (ikääntyneet, hoivatyöntekijät ja lähiesimiehet) musiikillisen toimijuuden kehittämiseen ja siten laajem-

min katsottuna vanhuspalveluorganisaation käytänteiden kehittämiseen musiikkitoiminnan keinoin. Tämä artikkeli on osa väitöstutkimusta tuoden esiin lähiesimiesten näkökulman. Soveltavaa etnomusikologiaa on toteutettu myös muualla Suomessa esimerkiksi Kansanmusiikki-instituutissa (Aho 2011) sekä tamperelaisessa Kulttuuriosuuskunta Uulussa, jonka toiminnassa etnomusikologista tietoa käytetään moniarvoisen ja -muotoisen yhteiskunnan rakentamiseen ja säilyttämiseen (Käppi 2011: 8).

Omassa soveltavan etnomusikologin työssäni olen hahmotellut, kuinka voisin tutkimusotteessani yhdistää etnomusikologiseen kenttätöyöhön kuuluvan etnografisen perinteen sekä palveluiden kehittämistyölle ominaisen osallistavan ja voimavaralähtöisen työotteen. Näin on syntynyt lähestymistapa, jota kutsun kehittäväksi etnografiaksi. Tutkimusmenetelmässä etnografiaa hyödynnetään palvelun tai yhteisön käytänteiden kehittämiseen. Tässä tutkimuksessa kehittevä etnografia on pitänyt sisällään neljä osittain päällekkäistä vaihetta: Musiikkimoottorit-toiminnan ja Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen kehittämistyön, aineiston tuottamisen kehittämisprosessin yhteydessä, aineiston analysoimisen sekä kirjoittamisen. Kuvaan vaihteita tässä luvussa.

Etnografialla viitataan tutkijan käyttämien menetelmien kirjoon yleisesti silloin, kun tutkimukseen sisältyy läsnäoloa ja kenttätöytä tutkimuksen kohteena olevassa yhteisössä (Lappalainen 2007; Järviluoma 2013; Fetterman 2015). Tällöin osallistuva havainnointi on ensisijainen tiedonhankinnan menetelmä (Moisala & Seye 2013: 43). Saadakseen tarvitsemansa aineiston etnografian on monesti luovittava eri roolien ja positioiden välillä (Marttila 2014: 364), kuten minäkin tein ohjaajana, koordinaattorina, tutkijana, naisena ja muualta Suomesta tulleena kulttuurialan ammattilaisena. Toimiessani musiikkitoiminnan ohjaajana vuosina 2010–2012 tutustuin vanhustyön lähiesimiehiin, jotka esiintyvät tässä artikkelissa nimillä Seija, Riitta ja Elina. Yhdessä muiden sastamalalaisten toimijoiden kanssa lähdimme kehittämään Musiikkimoottorit-ryhmää ja Kulttuurikuntouttajat-koulutusta.

Palvelukeskuksessa toimivan Musiikkimoottorit-ryhmän tarkoituksena on ollut tuottaa asiakkaiden ja työntekijöiden yhdessä ohjaamaa musiikkitoimintaa. Tavoitteena on näin kannustaa asiakkaita ja henkilökuntaa käyttämään heidän omaa musiikillista osaamistaan sekä lisätä asiakkaiden mahdollisuuksia vaikuttaa palvelukeskuksessa järjestettävään toimintaan. Ohjasin itse osallistavaa musiikkiryhmää palvelukeskuksen asiakkaille syyskuusta 2012 toukokuuhun

2013 joka toinen viikko, jolloin tavoitteena oli kouluttaa riittävän hyväkuntoisista ja musiikista kiinnostuneista asiakkaista musiikkituokioiden vertaisohjaajia, musiikkimoottoreita (ks. tarkemmin Tähti 2015a). Sain tuekseni ohjausryhmän, johon kuuluivat tämän tutkimuksen päähenkilöistä osastonhoitaja Seija sekä palvelukoordinaattori Elina. Lisäksi tein yhteistyötä silloin palveluohjaajana ja myöhemmin osastonhoitajana työskennelleen Riitan ohjaaman talotoimikunnan kanssa. Keväällä 2013 vastuu Musiikkimoottorien ohjaamisesta siirtyi henkilökunnan tukemille asiakkaille, jolloin Elina siirsi ryhmän päivätoiminnan alaisuuteen. Ryhmä etsi kompastellen paikkaansa osana päivätoimintaa, kunnes Seija otti ryhmän vastuulleen kesällä 2014. Musiikkimoottorit-ryhmä kokoontuu edelleen kerran viikossa asiakkaiden, omaisten ja henkilökunnan voimin, lomina ja sairastapauksia lukuun ottamatta.

Kulttuurikuntouttajat-koulutuspilotti suunniteltiin ja toteutettiin Sastamalan Opiston opetuksena vuosina 2012–2013. Kansalaisopiston lisäksi koulutuksen suunnitteluun ja toteutukseen osallistuivat SOTESi, Sastamalan Kulttuuripalvelut sekä Sastamalan koulutuskuntayhtymä SASKY. Vanhustyön esimiehistä Elina ja Seija olivat alusta saakka mukana suunnittelussa. Myös koulutukseen otetut 20 opiskelijaa valittiin yhteistyössä heidän kanssaan, sillä ryhmästä 14 opiskelijaa työskenteli SOTESilla (ks. koulutuksesta tarkemmin Tähti ym. 2014). Koulutuksen aikana Elina oli mukana ohjausryhmässä sekä työskenteli kouluttajana yhdessä lähipäivässä. Seija puolestaan toimi koulutuksessa kehittämisprojektien ohjaajana sekä hoivatyöntekijöiden kirjoittamien suunnitelmien ja raporttien kommentoijana.

Puolitoistavuotisen koulutuksen päätteeksi 14 hoivatyöntekijää valmistui kulttuurikuntouttajaksi. Syksyllä 2016 Sastamalan Opistolla käynnistyi toinen Kulttuurikuntouttajat-kierros, jonka suunnittelussa Elina ja Seija olivat myös mukana.

Yhteinen taidelähtöisten hyvinvointipalveluiden kehittäminen on tarkoittanut tutkijan näkökulmasta sekä osallistumista että osallistavien tilanteiden luomista. Kehittämistyössä on ollut runsaasti osallistavan etnografian piirteitä. Osallistavassa etnografiassa tutkija kääntää vaikuttamisen näkyväksi, pyrkii avoimesti vaikuttamaan läsnäolollaan ja ideoillaan sekä koettaa löytää ratkaisuja käytännön ongelmiin luoden tasavertaisuutta ja vastavuoroisuutta osallistujien välille (ks. Mackinlay 2010: 105; Väättäinen 2013: 119; Tähti 2015b: 22). Käytännössä tä-

mä on tarkoittanut, etten ole itse tarjonnut ratkaisuja kehitettäviin tilanteisiin ja käytänteisiin, vaan olen pyrkinyt luomaan aiheeltaan rajatun tilan, jossa kentän toimijat ovat voineet jakaa asiantuntemustaan ja kehittää ratkaisuja. Osallistavien toimintatapojen tarkoituksena on ollut, paitsi palvelujen kehittäminen, myös keskustelun lisääminen sekä osallistujien itseluottamuksen ja yhteisöllisyyden vahvistaminen (vrt. Tan 2015: 128).

Etnografinen kenttätyö tuottaa usein monenlaista aineistoa, sillä kenttämistienpanojen lisäksi se voi sisältää esimerkiksi haastatteluja, videoita, valokuvia, asiakirjoja, kyselyjä ja henkilökohtaisia dokumentteja (Anttila 1996; Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014). Kehittämisprosessin aikana keräsin monenlaista aineistoa, joka kuvasi sekä palvelujen kehittämisprosessia että osallistujien musiikkilista toimijuutta. Tätä artikkelia kirjoittaessani hyödynnän seuraavia aineistoja:

- työpäiväkirjani sekä Musiikkimoottoreiden että Kulttuurikuntouttajien osalta vuosilta 2012–2015
- kyselyt Musiikkimoottorit- ja Kulttuurikuntouttajat-kokeiluissa mukana olleille esimiehille keväällä 2014 (yksisivuisiin kyselyihin vastasivat molempien kokeiluiden osalta Seija ja Elina)
- ryhmähaastattelu syksyllä 2015 (H1)
- puhelinhaastattelut Seijalle (H2), Riitalle (H3) ja Elinalle (H4) kesällä 2016

Artikkelissa esiintyvistä lähiesimiehistä ryhmähaastatteluun osallistuivat Seija ja Elina. Keskustelussa johdattelin keskustelua tutkimusaiheen kannalta tärkeisiin teemoihin ja rohkaisin esimiehiä kommentoimaan toistensa vastauksiin. Tallensin tunnin kestäneen keskustelumme ja litteroin sen analyysia varten. Valitsin tiedonkeräämisen tavaksi ryhmäkeskustelun, sillä koin esimiesten välisen vuorovaikutuksen voivan tuottaa vastauksia sellaisiin kysymyksiin, joita en itse olisi osannut kysyä (ks. Valtonen 2005: 224). Toisaalta jälkikäteen koin ryhmäkeskustelun haittapuoleksi sen, että ryhmässä keskustelu ei syventynyt niin henkilökohtaiselle tasolle kuin esimerkiksi kahdenkeskisissä käytäväkeskusteluissa, joissa tilanne on intiimimpi ja luottamuksellisempi. Epävirallisissa tilanteissa ilman tallennusta käymäni keskustelut olen kirjannut muistinvaraisesti työpäiväkirjaani. Materiaalin epävirallisuuden vuoksi en viittaa näihin keskusteluihin suoraan, vaan annan näiden keskusteluiden lähinnä vaikuttaa siihen, kuinka tulkitsen käytössäni olevaa haastattelumateriaalia. Puhelimessa toteutetuissa

teemahaastatteluiissa syvensin niitä teemoja, jotka olivat näyttäytyneet tärkeinä aiemmassa tutkimusaineistossa. Puhelinhaastattelut kestivät jokaisen esimiehen kohdalla noin tunnin ajan. Tallensin ryhmähaastattelut ja puhelinhaastattelut sekä litteroin ne analyysia varten. Nämä haastattelulitteraatiot ovat tutkimukseni pääaineisto. Viitataan haastatteluihin artikkelissa tunnuksilla H1, H2 jne.

Vaikka palveluita kehittäessä teimme lähiesimiesten kanssa yhteistyötä, olen analysoinut aineiston yksin. Lähestyin aineistoa teemoitellen sitä lähiesimiesten toimijuuden kannalta mielekkäisiin näkökulmiin. Analysointivaiheessa olen antanut teemojen muodostua intuitiivisesti tai impressionistisesti (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006), eli aineistoa lukemalla ja siitä vaikutelmia ja tuntumia saamalla. Analyysiin vaikutti suuresti tekemäni kenttätyö: sen aikana nähdyt ja koetut tilanteet antoivat minulle hiljaista tietoa, jolle aineisto puolestaan antoi sanat. Anttilan (2006: 75) näkemyksen mukaan tutkijan hiljainen tieto – subjektiiviset näkemykset, intuitio ja aavistuksenomaiset ideat – on erittäin henkilökohtainen asia ja sitä on vaikea saada täsmällisen keskustelun ja keskinäisen kommunikoinnin kohteeksi. Omassa kenttätyössäni kehittämisprosessi syntyi yhteistoiminnassa osallistujien välille, ja tämä on varmasti vaikuttanut siihen, että aineisto näyttäytyi minulle erilaisten sosiaalisten roolien ja vuorovaikutussuhteiden valossa. Vaikka otanta ei olekaan laaja, koen, että pitkäaikainen tuttavuuteni lähiesimiesten kanssa tuo aineistoon tarvittavaa syvyyttä. Tutkimuseettisesti olisi tärkeää, ettei Seijan, Riitan ja Elinan todellisia henkilöllisyyksiä voida tunnistaa (Flick 2009: 40). Artikkelissa kirjoitetaan kuitenkin pienen, nimetyn suomalaisen kaupungin kunnallisista sosiaali- ja terveystalv palveluista, joten halutessaan esimiesten tunnistaminen on tämän tekstin pohjalta mahdollista, vaikka heidän nimensä onkin muutettu. Olen kuitenkin saanut luvan tekstin julkaisemiseen tällaisenaan.

Kirjoittamisvaiheessa olen nähnyt tämän etnografisen tekstin vanhuspalveluiden toimintakulttuurin representaationa, jossa olen kirjoittajana nostanut esiin valikoituja, sekä tutkimuksen että kehittämistyön kannalta olennaisia, piirteitä (Van Maanen 2011: 1). Olen pyytänyt artikkelin päähenkilöitä osallistumaan artikkelin kirjoittamiseen siinä määrin, kun heillä on ollut aikaa: lähiesimiehet ovat lukeneet artikkelin kaksi eri versiota ja kommentoineet niitä. Kirjoittaessani olen ajatellut Seijaa, Riittaa ja Elinaa yhtenä artikkelin lukijakuntana ja olen koettanut tuoda tekstiin näkökulmia, jotka voisivat auttaa heitä näkemään omaa

toimintaansa kauempaa. Olen myös pyrkinyt tuomaan esiin heidän osaamistaan, onnistumisiaan ja voimavarojaan, kuten olen yrittänyt tehdä muussakin yhteisessä kehittämistyössä, tukeakseni ja kannustaakseni yhteisöä kehittämään toimintaansa myös jatkossa.

Kehittävä etnografia on siten soveltavaa tutkimusta, joka pyrkii kehittämään toimintaa sekä tutkimustuloksilla että sillä, kuinka tutkimustuloksista kommunikoidaan. Kehittävä etnografia on temaattisesti hyvin lähellä soveltavassa antropologiassa käytössä olevaa kehittämisetnografiaa (*ethnography of development*; mm. Mosse 2005 ja Englund 2006). Kehittämisetnografiassa kuitenkin tutkitaan kehittämistyötä, kun taas kehittävä etnografia on omassa tutkimuksessani osa kehittämistyötä ja sitä kirjoitetaan, paitsi kehittämistyöstä, myös kehittämistyötä varten (*ethnography for development*). Kehittävällä etnografialla pyritään viemään eteenpäin sitä kehittämistyötä, josta etnografia kertoo, jolloin tutkimukseen osallistujia pidetään yhtenä tärkeänä etnografian kohdeyleisönä – kirjoitetaan heistä, heidän kanssaan ja heille.

Avaan seuraavaksi lähiesimiesten musiikillista toimijuutta teemoittain: Ensimmäisenä teemana nostan esiin lähiesimiehen käytännön musiikkitoiminnan toteuttajana ja sitä kautta ikäihmisten hyvinvoinnin tukijana. Toinen teema korostaa lähiesimiehen roolia hoivatyöntekijöiden ohjaajana ja kannustajana. Kolmannessa teemassa lähiesimies näyttäytyy hoivayhteisön musiikillisten verkostojen rakentajana. Neljäs teema rakentuu esimiesten omien työssä jaksamisen ja työssä kehittymisen kokemusten ympärille.

Lähiesimies ikääntyneiden hyvinvoinnin ja toimijuuden tukijana

Sastamalan seudun sosiaali- ja terveystalveissa vanhuspalveluiden tavoitteena on ikääntyneiden hyvinvoinnin edistäminen heidän itsemääräämisoikeuttaan kunnioittaen sekä omatoimista selviytymistään tukien (SOTESI 2017). Hoivapalveluissa toteutettavan musiikkitoiminnan tarkoituksena on palvella vanhuspalveluiden laajempia tavoitteita ja olla siten yksi keino, jolla lisätään ikääntyneiden hyvinvointia. Haastattelemieni kolmen lähiesimiehen mukaan musiikki tarjoaa monenlaisia mahdollisuuksia ikääntyneiden hyvinvoinnin tukemiseen. Olennaista heidän mukaansa on musiikin tiivis yhteys tunteisiin: asukkaat voivat saada musiikista iloa ja lohdutusta, ilmaista itseään ja tunteitaan sekä myös kä-

sitellä tunteitaan. Seija kertoi, kuinka tärkeää hänestä on laulamisen asukkaalle tuoma tunne, että asukas kelpaa vielä johonkin ja tuntee itsensä tarpeelliseksi osana lauluporukkaa: "Kun elämä laitokseen muuttaessa on kaventunut, oman arvon tunto helposti menee siinä ihan, tai tulee semmosia synkkiä ajatuksia" (H1). Laulaminen toi asukkaille jaksamista ja elämän mielekkyyden tunteen saaden heidän silmänsä säihkymään. Kertoessaan ohjaamistaan Musiikkimooottorit-lauluhetkistä Seija korosti, että on yllätyksellistä, millaisia tunteita mikäkin kappale kenenkin kohdalla herättää: tunteet eivät ole ennakoitavissa (H2).

Lauletuista kappaleista keskustellessaan Seija käytti hoitoalan koulutustaan ja osaamistaan ja auttoi asukkaita siten käsittelemään tunteita, joita kappaleet herättivät. Tämä nousi esiin esimerkiksi veteraanipäivän yhteydessä, kun Musiikkimooottoreihin osallistuneet asukkaat eivät halunneet laulaa "Partisaanivalssia", koska pelkäsivät sen nostavan esiin surullisia muistoja (H2). Keskustelun jälkeen laulu päätettiin laulaa kiitollisuudella heille, jotka ovat aikoinaan puolustaneet Suomea. Seija halusi kääntää ajatuksen niin päin, että asukkaina olevat ovat tehneet jo oman osuutensa, ja nyt on nuorempien sukupolvien vuoro ponnistella maamme puolesta. Näin "Partisaanivalssin" laulaminen ja sen ympärillä käyty keskustelu muuntuivat keinoksi työstää asukkaiden suhdetta muistoihinsa ja muistojen herättämiä tunteita sekä kummankin osapuolen sukupolvi-identiteettiä. "Partisaanivalssin" äärellä laulajat ilmaisivat ja jakoivat kulttuurilleen merkityksellisiä arvoja, siirsivät historiallisia tarinoita eteenpäin sukupolvelta toiselle ja näin ylläpitivät kulttuuriperintöä sekä kulttuurin jatkuvuutta (Merriam 1964: 225; Small 1998: 113). Samalla laulajat muokkasivat yhdessä niitä kulttuurisia muistoja, jotka rakentavat jatkossa heidän identiteettiään suomalaisina ja oman sukupolvensa edustajina.

Motivoivana toimintana laulaminen auttaa Seijan mielestä puheen tuottamisessa sekä hengittämisessä niitä asiakkaita, joilla on esimerkiksi afasia tai muuten vaikeuksia puhumisessa ja äänenkäytössä (H1). Laulaessa uskallus tuottaa ääntä lisääntyy ja sitä kautta puhuminen paranee. Näin laulaminen tukee asiakkaan puheen käynnistyessä sekä hänen kognitiivista että fyysistä toimintakykyään. Asiakkaiden välillä voi olla suuriakin eroja siinä, millaisesta musiikista kukakin motivoituu. Seijan mukaan musiikkivalinnat nostavat esiin erilaisia persoonia ja näkyville pääsee se, "minkä taustakulttuurin osana ihminen tunnistaa itsensä" (H2). Kun yksi haluaa palata musiikin kautta lapsuuteensa Karjalaan, toinen

kaipaa tanssilavoille tai paljon matkustelleena vaikkapa Moskovaan. Asiakas voi ilmaista ja rakentaa identiteettiään myös kieltäytymällä tarjotusta musiikkitoiminnasta, kuten Seija kertoo: "Meil on yks asukas, joka ei hyväksy muuta kun hengelliset, hän laulaa niitä. Hän on hiljaa, jos lauletaan jotakin muuta. Elikkä hänellä on niin vahva se hengellinen tausta ja hän kokee, että sen kautta hän elää." (H2) Tällöin ikääntynyt voi näyttäytyä musiikillisesti passiivisena kieltäytyessään osallistumasta yleiseen musiikkitoimintaan. Hänet tunteva työntekijä, tässä tapauksessa lähiesimies, kuitenkin ymmärtää, että asukas ilmaisee omaa vakaumustaan, identiteettiään ja musiikillista toimijuuttaan kieltäytymällä ja jäämällä pois (ks. DeNora 2000: 73). Kieltäytymällä määritellään, mitä ei olla, ja siten myös mitä ollaan – millaisen musiikin tarjoamat omakuvat istuvat asiakkaalle itselleen sopiviksi. Musiikillisia tilanteita lukiessaan ja lauluvalintoja tehdessään lähiesimies kontrolloi tilanteiden rakentumista sekä asukkaille tarjoutuvia musiikillisen toimijuuden mahdollisuuksia (emt.: 17). Näin hän myös osoittaa valinnoillaan, millaiset vakaumukset ja identiteetit ovat sallittuja ja hyväksyttäviä vanhuspalveluissa.

Sosiaali- ja terveyspalveluissa vanhuksilla on vain rajoitetusti mahdollisuuksia osallistua elämäänsä koskevaan päätöksentekoon ja toiveet voivat jäädä toteutumatta vanhuksen toimijuuden ollessa heikko (Valokivi 2008: 59–68). Musiikkitoiminta on paikka, jossa ihmisten musiikillinen osaaminen voi nousta tärkeämmäksi kuin heidän roolinsa hierarkiassa. Lähiesimiesten mielestä musiikki- ja kulttuuriosaamista voi olla kenellä tahansa yksikön jäsenellä roolista riippumatta, Elinan sanoin: "jokainen on yhtä arvokas siinä" (H1). Esimiehet kokevat tärkeäksi, että asukkaiden olemassa olevaa osaamista – kuten laulurepertuaaria ja runonlausumistaitoja – käytetään kaikkien yksikössä toimivien iloksi ja hyödyksi. Olennaista olisi Seijan mukaan herätä ajatukseen, että asukkaat ja työntekijät voivat viettää aikaa yhdessä muutenkin kuin hoitotoimenpiteiden yhteydessä. Seijan mukaan musiikkitoiminta luo yhteenkuuluvaisuutta asiakkaiden ja työntekijöiden välille (kysely 1). Parhaimmillaan "joskus saa nauttia toisesta ja joskus saa antaa itse toiselle nautinnon" (H2), jolloin tekeminen yksikön toimijoiden välillä on vuorovaikutteista ja vastavuoroista (vrt. Pothoulaki ym. 2012: 62). Numminen (2008: 114) kirjoittaakin, että musiikki ryhmätoimintana edistää vuorovaikutusta potilaiden ja hoitohenkilöstön välillä, koska musiikki on olennaiselta olemukseltaan sosiaalista. Tällöin musiikki voi toimia hoivayksikössä sosiaalisena alustana, jossa osallistujien elämänkokemus ja potentiaalinen osaami-

nen pääsevät käyttöön. Esimiehen kannattelemana yhteisön jäsenten osaaminen muodostaa elämänhistorioista ammentavan pohjan sille, mitä kaikkea yksikössä on mahdollisuus toteuttaa ilman ulkopuolista työvoimaa.

Lähiesimies hoivatyöntekijöiden työtapojen kehittäjänä

Vaikka musiikkia tuodaan vanhuspalveluihin ensisijaisesti asukkaita varten, haastatteleman lähiesimiehet pitivät tärkeänä sitä, että hoivatyöntekijät voivat saada musiikkitoiminnassa kokonaisvaltaisesti käyttöön omaa osaamistaan ja luovuuttaan. Suurena esteenä kokonaisvaltaisen hoitotyön kehittämiseksi esimiehet näkivät työntekijöiden rohkeuden puutteen (ks. myös Räsänen 2011: 76; Numminen 2011: 63). Palvelukoordinaattori Elinan mukaan musiikkia käytetään hoitotyössä arkaillen, koska usein ajatellaan, että pitäisi olla hyvä laulaja, jotta voisi laulaa asiakkaiden kanssa (H₁). Kaikkien kolmen lähiesimiehen mielestä oli tärkeää, että esimies näyttää omalla kohdallaan esimerkkiä kulttuuritoimintaan osallistumisessa ja sen arkisessa toteuttamisessa. Esimerkiksi Riitta kannusti esimiehenä työntekijöitä ”hyppäämään reunalta” ja tekemään asioita uusin tavoin (H₃). Siksi hän käytti itsekin laulua aamutoimien ja kävelyn rytmittäjänä (hoivaulusta mm. Götell 2003), vaikka ujustelikin laulamista toisten kuullen, ja antoi näin itselleen luvan laulaa niillä taidoilla, joita hänellä oli. Seija kannusti puolestaan oman yksikkönsä työntekijöitä sanomalla: ”Tule niillä avuilla mitä sinulla on, että sinun ei tarvitse olla hyvä ja taiteellinen tässä ja osata laulaa. Voi laulaa nuotin vierestä ja joka kerta taputetaan itellemme laulun jälkeen.” (H₂) Rohkais- tessa on Seijan ja Elinan mielestä oltava kuitenkin varovainen, ettei työntekijää manipuloida sellaiseen toimintaan, jota hän ei koe omakseen (H₁). Elina kertoi oppineensa Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen jälkeisiä työpajoja suunnitellessa, kuinka tärkeää on, että esimiehet jättäytyvät sivuun eivätkä puutu liikaa, vaan antavat työntekijöille riittävästi tilaa, kannustusta ja resursseja toiminnalle (H₁). Kun kulttuurikuntouttajat saivat itse tehdä päätöksiä ja suunnitella, toiminta profiloitui työntekijöiden omaksi jutuksi.

Hoivan ja kulttuurin yhdistämistä käsittelevissä tutkimuksissa korostuu usein, kuinka laitoksissa kaikki tapahtuu tiettyyn kelloaikaan ja kuinka vaikea tuohon vakiintuneeseen aikatauluun on tehdä muutoksia (mm. Liikanen 2003:

99; Seppänen & Varho 2010: 28). Myös haastattelemani esimiesten puheissa aikataulut ja niiden uudelleen rakentaminen olivat paljon esillä. Aikataulut eivät kuitenkaan näyttäneet vakiintuneina, vaan ihmisten rakentamina, joihin voitiin vaikuttaa ja hakea uusia vaihtoehtoja. Riitta ja Seija huomioivat muun muassa työvuorosuunnittelussa sen, kuinka he järjestäisivät mahdollisuuksia oman henkilökunnan järjestämälle musiikki- ja muulle toiminnalle (H₂; H₃). Seijan yksikön henkilökunnalta on tullut esimerkiksi toivomus työvuoron vaihtumisesta niin, että yksi iltavuoro olisi pysyvästi klo 11–19, jolloin nimenomaan toteutetaan jotain asukkaiden toivomaa tai henkilökunnasta viriävää toimintaa. Seija kertoo myös katselevansa päivän aikatauluja aamuisin yhdessä työntekijöiden kanssa, jolloin he miettivät, mihin hetkeen musiikki tai muu toiminta voisi juuri tänään sopia: ”et vähän ajallisestikin herätellä, että hei, tuossa olis se mahdollisuus” (H₂). Lähiesimiesten mielestä on tärkeää tarvittaessa päästä eroon ajatuksesta, että musiikille täytyy olla etukäteen järjestetty aika. Heidän mukaansa olennaista olisi, että musiikki ja muut kulttuurin muodot pääsisivät sisään hoitotoimenpiteisiin ja ne nähtäisiin siten enemmän ajan säästämisen keinoina kuin ajan tuhlaajina. Siten samalla, kun etsitään aikaa musiikkitoiminnalle, musiikkitoiminnan avulla kehitetään hetkessä elävää työn tekemisen tapaa, jossa asioita voitaisiin toteuttaa myös improvisoiden.

Monissa kyselyissä ja tutkimuksissa henkilöstöressurssien puute nousee esteeksi kulttuuritoiminnan kehittämiseksi (esim. Numminen 2011: 63). Haastattelemani lähiesimiehet eivät kysyttäessä kokeneet musiikkitoiminnan esteeksi ajan puutetta, vaan heidän mielestään kyse oli ajan käyttämisestä oikein. Hoivatyöntekijöiden haaste on Seijan mukaan se, että he eivät uraudu itselleen tuttuihin tapoihin, vaan näkevät ympärillä avautuvat hetket ja mahdollisuudet (H₂). Tässä kohtaa kiire, ajan puute resurssina, nousee esimiesten mielestä vaikuttavaksi, näkökykyä kaventavaksi tekijäksi. Käytettävissä olevaan työaikaan tai työntekijöiden määrään esimiehet eivät kuitenkaan itse voineet vaikuttaa, sillä Riitan sanoin ”resurssit on tosi tarkat” (H₃). Lähiesimiehet näkevät työntekijöiden lähellä työskennellessään työntekijöiden tarpeet, mutta eivät välttämättä pysty vastaamaan niihin, sillä resurssit määritellään valmiiksi päällikkötasolla. Romppanen & Kallasvuon (2011: 11–12) mukaan lähiesimies joutuu jatkuvasti pohtimaan, ketä oikeastaan palvelee, ja tasapainottelemaan työnantajana edustamisen ja omien työntekijöiden puolustamisen välillä. Rajallisista resursseista johtuen esimiesten

ja työntekijöiden ainoaksi vaihtoehdoksi jäi jäsentää aikaa toisin: aikataulutulla ja tarttumalla ympärillä avautuviin hetkiin ja mahdollisuuksiin.

Useimmiten esimiestä pidetään portinvartijana, joka mahdollistaa tai estää asiakkaille suunnatun musiikkitoiminnan toteuttamisen vanhuspalveluissa. Tämän aineiston mukaan myös työntekijät voivat hidastaa esimiesten haluja tuoda hoivayksikköihin uusia hoitamisen ja kuntoutuksen menetelmiä. Musiikkimoottorit-ryhmää aloitellessaan Seija kertoi saaneensa työntekijöiltä negatiivista palautetta, kun työntekijät eivät ymmärtäneet, miksi esimies käytti aikaansa ryhmän ohjaamiseen:

Luin henkilöstökyselystä, että esimies on sellainen, joka on jossain kaiken maailman hilupippaloissa, vai mikä se oli (naurua). Sitten mä rupesin miettiä itsekseäni, että missäs pippaloissa mä juoksen, se taitaa olla se Musiikkimoottorit. (H1)

Seijan ja Elinan mielestä esimies onneksi kestää paremmin kuin muut työntekijät saadessaan kritiikkiä kulttuuritoiminnasta (H1). Seija käsitteli omaa tilannettaan ottamalla työyhteisössään useamman kerran puheeksi, miksi hän käyttää aikaansa Musiikkimoottoreihin: ”mä oon kertonut nämä perusteet, miksi oon tällaisessa mukana ja siitä on keskusteltu monta kertaa palaverissa, että mitä se kuntoutuksen näkökulmasta tuottaa näille asukkaille” (H2). Seuraavassa henkilöstökyselyssä ei negatiivista palautetta työntekijöiltä enää tullut.

Esimiehen musiikkitoimintaan kannustava, rutiineja rikkova ja yksilöllinen työote ei välttämättä miellytäkään kaikkia työntekijöitä. Huoli omasta osaamattomuudesta tai riittämättömyydestä voi saada työntekijän vastustamaan itselleen vieraampaa työn tekemisen tapaa Räsänen (2011: 76). Ollakseen uskottava työtapojen kehittäjä esimiehen on ensin annettava lupa itselleen tehdä omaa hoito- ja esimiestyötään niillä avuilla ja keinoilla, jotka ovat juuri itselle ominaisia. Lähiesimiehen ammatillisen identiteetin ja toimijuuden neuvottelu on aina persoonallisen ja sosiaalisen vuoropuhelu, jossa hän neuvottelee asemansa suhteessa vallitsevaan sosiaaliseen todellisuuteen (Eteläpelto ja Vähäsantanen 2010: 62–63). Siten toteuttaakseen musiikki- ja kulttuuritoimintaa omalla työajallaan myös lähiesimiehen täytyy perustella ja rakentaa toiminta pitkäjänteisesti osaksi omaa ammatillista identiteettiään, jotta työntekijät hyväksyvät toiminnan. Musiikkitoimintaa ohjaamalla lähiesimies voi viedä eteenpäin itselleen tärkeitä asioita

– ihanteita, kiinnostuksen kohteita ja tavoitteita – ja kehittää siten samanaikaisesti sekä organisaationsa toimintakulttuuria että omaa ammatillista toimijuuttaan (ks. Eteläpelto ym. 2014: 212).

Lähiesimies yhteisöllisyyden ja verkostojen rakentajana

Työelämässä toimijuus näyttäytyy usein yhteisöllisenä ja kollektiivisena: toimijana voi olla tiimi, osasto, työpaikka, organisaatio tai muu yhteenliittymä (Eteläpelto ym. 2014: 212). Eräs tärkeä osa lähiesimiesten musiikillista toimijuutta onkin kollektiivisuuden ja erilaisten verkostojen rakentaminen. Verkostot ja niiden mukanaan tuoma yhteisöllinen osaaminen voivat syntyä hoitoyksikön sisällä, hoitoyksiköiden välillä tai hoitoyksiköiden ja paikallisten musiikkitoimijoiden välillä. Hoitoyksiköiden sisällä toteutettua musiikkitoimintaa ja siihen liittyvää vuorovaikutusta olen kuvannut edellisissä luvuissa. Tässä luvussa keskityn hoitoyksiköiden väliseen toimintaan sekä laajempien paikallisten verkostojen rakentamiseen.

Hoitoyksiköiden välisellä tasolla lähiesimiehet ovat tehneet yhteistyötä Musiikkimoottoreissa, jossa toiminta rakentuu palvelukeskuksen yksiköiden asiakkaiden ja työntekijöiden osaamiselle. Kun lopetin ryhmän ohjaamisen keväällä 2013, Elina siirsi vastuun ryhmästä päivätoiminnan työntekijöille. Hän koki, että ”myös laaja-alainen ennaltaehkäisevä toiminta on osa päivätoimintaa ja siihen voi käyttää työaika” (työpäiväkirja 17.8.2013). Työntekijöillä oli kuitenkin huolehdittavana oma iso porukansa, eikä heidän aikansa riittänyt antamaan tukea siinä määrin kuin ryhmän vertaisohjaajana toiminut 70-vuotias Eero olisi sitä tarvinnut. Kesällä 2014 Seija alkoi asumisyksikön esimiehenä ottaa vastuuta Musiikkimoottoreiden eteenpäin viemisestä, ja ryhmä on tällä hetkellä vahvasti hänen vastuullaan. Seijan mielestä yhteisöllisen näkökulman rakentamisessa ei ole erikseen asukkaita ja työntekijöitä, vaan on ihmisiä, jotka ovat kiinnostuneet asioista ja tykkäävät toimia ja kokeilla (H1). Seija näkee itsensä yhtenä toiminnan moottorina, ja on saanut sinnikkäällä ja suunnitelmallisella toiminnallaan rinnalleen muitakin moottoreita palvelukeskuksen eri yksiköistä. Jokaisessa palvelukeskuksen yksikössä on vähintään yksi tukihenkilö – asukas, omainen, kuntouttavassa työtoiminnassa työskentelevä tai työntekijä – joka osallistuu toiminnan ylläpitämiseen ja tulee paikalle ohjaamaan toimintaa silloinkin, jos Sei-

ja ei pääse paikalle. Tällä yksiköiden välisellä yhteistyöllä toiminnalle on saatu jatkuvuutta, eikä ryhmä ole täysin riippuvainen Seijan menoista tai esimerkiksi vertaisohjaaja Eeron terveydentilasta.

Tärkeää palvelukeskuksen yksiköiden välisen yhteistyön kannalta on yksiköiden esimiesten välisen yhteistyön sujuvuus. Palvelukeskuksessa järjestetään yhteistä musiikkia sisältävää toimintaa niin yhteisissä tiloissa kuin omissa yksiköissäkin. Elina ja Seija ovat molemmat vuosien varrella kiinnittäneet huomiota siihen, kuinka yksiköiden välinen kilpailu saattaa heikentää mahdollisuuksia yhteistyöhön ja sitä kautta hidastaa koko palvelukeskuksen kulttuuritoiminnan ja palvelun laadun kehittymistä (H1). Seija kokee ovien sulkeutuvan yhteiseltä toiminnalta silloin, kun joku esimiehistä tähtää vain oman yksikkönsä toiminnan kehittämiseen ja sulkee muut toiminnan ulkopuolelle. Tärkeää olisi molempien esimiesten mielestä toiminnan avoimuus, yhteinen visiointi ja tilan jakaminen, kuten Seija kertoo:

Et jotenkin se yhteinen näky, mihin ollaan etenemässä ja mitä yhdessä voidaan tehdä. Ja meil on jokaisella se vahvuus ja ulottuvuus, mitä voidaan käyttää hyväksi, eikä tarvi olla se paras, joka paikassa. Antaa tilaa loistaa muille. Tai antaa tilaa sillai, että yhdessä loistamme. (H1)

Seijan visiossa yhdessä tekemiseen tarvitaan, paitsi toisten vahvuuksia ja osaamista, myös niiden tarvitseman fyysisen ja henkisen tilan antamista. Tilan antaminen on kaivattu toimijuuden muoto, johon itse pyritään ja jota muilta esimiehiltä kaivataan. Se mahdollistaa yhteistyön ja parhaimmillaan myös yhdessä loistamisen. Tilan antamisen voi ulkopuolelta tulkita myös vetäytymisenä tai passiivisuutena, jos ajatellaan tilan antamisen vastakohtaksi tilan ottaminen. Gordon (2005: 129) toteaa artikkelissaan, että on monimutkaisempaa jäljittää sisäistä toimijuuden tuntoa kuin sellaista toimijuutta, jolla on ulkoisesti havaittavia vaikutuksia. Toimijuuden tunteella tai tunnolla Gordon (emt.: 119) tarkoittaa käsitystä siitä, että ihminen on oman elämänsä subjekti, "minä", joka päättää ja toteuttaa päätöksiä. Sisäisen toimijuuden tunteen näkökulmasta tilan antamisen voisi ajatella aktiivisena tilan hallinnasta luopumisena (vrt. Åkerblad 2014: 146). Joidenkin esimiesten vahva yksilöllinen toimijuus saattaa tällöin näyttäytyä tulppana laajemmalle yksiköiden väliselle, organisaation sisäiselle muutokselle.

Toisaalta haastattelemanani esimiehet eivät välttämättä nähneet niitä suhdetoimijuuden esteitä, joiden kautta jokin kollegoista tulkitsi tilanteita ja teki toimintastrategioita. Kenties hän oli valinnut haavoittuvan yksilöllisen toimijuuden, koska ei omassa tulkinnassaan kokenut toiminnalle löytyvän muita tasavertaisia vastuunkantajia (vrt. Heiskanen & Lavikka 2014: 174)?

Musiikkitoiminnan kannalta on iso merkitys myös sillä, millaiset yhteydet hoitoyksiköiden työntekijöillä on paikallisiin musiikkitoimijoihin. Hoitoyksiköissä järjestetään säännöllisesti asukaskokouksia, joissa asukkaat voivat toivoa, mitä toimintaa yksiköissä järjestetään. Monesti musiikki on mukana toivelistalla ja henkilökunnan tehtäväksi jää miettiä, millä keinoin toiveet toteutetaan. Riitta kertoo, että hänen yksikössään ”se on nyt ollu pääsääntöisesti mun roolini että ja järjestellä se, mitä se musiikki on” (H3). Jo näiden kolmen lähiesimiehen välillä näyttää olevan isoja eroja siinä, kuinka paljon kontakteja kenelläkin on musiikkitoimijoihin. Toisaalta esimerkiksi päivätoiminnassa musiikkiesitysten hankinta ei ole lähiesimiehen, vaan työntekijöiden vastuulla. Kontaktien määrä vaikuttaa luonnollisesti siihen, kuinka monipuolista musiikkitarjontaa yksiköissä on. Lähiesimiehet tukeutuvat pitkälti vapaaehtoiseihin musiikin harrastajiin sekä seurakunnan ja musiikkikoulujen kautta saataviin esiintyjiin. Maksullisia musiikin ammattilaisia käytetään lähinnä yksiköiden yhteisissä juhlissa muutaman kerran vuodessa.

Hyvinvointipalvelujen tuottamisen nähtiin pitkään kuntahallinnossa kuuluvan ainoastaan sosiaali- ja terveyssektorille (Varho 2011: 19). Tämä näkyy aineistossani siinä, että lähiesimiehillä on hyvin laajat ammatilliset verkostot, jotka kokemukseni mukaan kuitenkin koostuvat erilaisista sosiaali- ja terveysalan ammattilaisista. Monialaisuuden nähdään siten toteutuvan ensisijaisesti sosiaali- ja terveysalan asiantuntijoiden kanssa työskentelemällä. Viime vuosien aikana on kuitenkin valtakunnallisesti vahvistunut käsitys, jonka mukaan asukkaiden hyvinvoinnin edistäminen tulee huomioida kaikilla kunnan toimialoilla (emt.). Musiikkitoimijoiden kanssa tehtävässä yhteistyössä vanhusten hyvinvointi näytetään näin laajempaan paikallisen yhteisön vastuuna, ei ainoastaan siihen koulutetun hoitohenkilökunnan tehtävänä. Lähiesimiesten työyksiköissä sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten sekä taide- ja kulttuurialan ammattilaisten välinen verkostoituminen oli vielä aluillaan, ja siten yhteisten toimintamallien sijaan kiinni yksittäisten työntekijöiden valinnoista ja ratkaisuista. Parhaimmillaan monialainen yhteistyö ja verkostomuotoinen vastuunkantaminen tuottavat kuitenkin

sekä aiempaa monipuolisempia osallistumisen mahdollisuuksia asukkaille että rikkaampia oppimisen paikkoja paikallisille sote- ja musiikkialan ammattilaisille (vrt. Tähti 2015b: 34).

Lähiesimiehen työhyvinvointi ja oma ammatillinen identiteetti

Edelliset musiikillisen toimijuuden muodot ovat liittyneet lähiesimiehen rooliin musiikkitoiminnan mahdollistajana, mutta aineiston perusteella musiikki näyttäytyi merkityksellisenä myös esimiesten itsensä kannalta. Esimerkiksi asukkaiden tunnekokemukset herättivät tunteita myös lauluhetkiä ohjaavassa esimiehessä. Seija kertoi, että kun hän näkee laulaessa asukkaiden heräävän eloon ja innostuvan, muistelevan ja keskustelevan, se on hänestä kaikkein palkitsevinta: "Kun näkee sen ilon. Joku jo sanokin siinä ryhmässä, että tällä jaksaa vaikka kuinka pitkään, nyt tuli hyvä mieli." (H2). Musiikki herätti välillisesti tunteita myös esimiehessä, vaikka hänen tarkoituksensa olikin ensisijaisesti tarjota asukkaille mahdollisuus muistelemiseen ja tunteiden ilmaisemiseen. Seija kertoikin vienneensä Musiikkimooottoreita sitkeästi eteenpäin asukkaiden ohella myös itsensä vuoksi, sillä se on hänelle yksi tärkeä työssä jaksamisen ulottuvuus: "Mä nautin ihan suunnattomasti siitä" (H2). Hän kertoi lauluhetken tuovan hengähdystauon arkiseen päivärhythmiin: "Mä oon perustellut tätä sillä, että sekä työyhteisö, asukkaat että minä, minäkin, kyllä minä sen ihan reilusti myönnän, et se on myös henkireikä mulle, koska silloin saa olla ja laulaa" (H2). Näin Seija määritteli, että laulaminen on työssä sallittu "olemisen tapa" (Karlsen 2011: 114) ja että hän saa hoivatyöntekijänä käyttää positiivisia kokemuksiaan – kulttuuritoiminnan kautta syntyneitä "henkireikiä" – resursseina, joiden kautta hän määrittelee ja neuvottelee omaa ammatillisuuttaan (vrt. Vähäsantanen 2013: 74).

Lähiesimiehen omaa työssä jaksamista saattoivat tukea myös ne hetket, jolloin hän osallistui vanhuspalveluissa tarjolla oleviin konsertteihin. Elina kertoi omasta konserttikokemuksestaan Kulttuuri kuntouttaa -verkoston tapaamisessa seuraavasti:

Me istuttiin siellä penkeillä ja toinen soitti sellasta, vähän se tahti kiihtyikin, oisko se ollu kannel tai... ja toinen sitten huiski semmosella oksalla. Ja mullaki oli

ollu sillai, että oli ollu aamupäivä jotenki kauheen kiireinen ja must tuntu, et mä ihan tunsin, et mä vaivuin semmoseen nirvanaan siinä (naurua). Et mä vaan olin ja nautin, et tää on ihanaa, tää on niin ihanaa. Että tuli sellanen hirveen hyvä olo. Et mä aattelin, et kyllä tällaisia hetkiä saa olla työssä kans, et tulee hyvä olo (naurua). (H1)

Konsertissa tarjolla ollut musiikki oli Elinalle uutta ja outoa, joten hän ei lähtökohtaisesti tullut paikalle muokkaamaan tunteitaan tai olotilaansa johonkin tiettyyn suuntaan. Elina oli mukana esimiehenä antamassa tukensa tilaisuudelle, hän istui ja kuunteli musiikkia. Ulkoisesti passiivisena näyttäytyvästä toiminnasta aktiivista toimijuuden rakentamista tekee se itsereflektio, jota Elina teki musiikkia kuunnellessaan, kun hän kävi läpi tilanteen itsessään esiin nostamia tunteita. Elina tunnusteli ensin olotilaansa ja päätteli sitten itsereflektion kautta, että tällaisia tunteita saa tuntea työssä ja hän antaa itselleen luvan näihin tunteisiin. Romppanen & Kallasvuo (2011: 125) toteavat, että työelämässä ja johtamisessa ei nykyisin ole muodikasta puhua tunteista. Joillakin työpaikoilla se saattaa olla jopa kiellettyä, koska tunteita pidetään työhön kuulumattomina. Musiikillinen kokemus voi laajentaa esimiehen kuvaa siitä, millaiset tunteet ovat työssä sallittuja ja työhön kuuluvia. Musiikin herättämien positiivisten tunteiden kautta esimies opettelee sallimaan itselleen positiivisia tunteita työssään, lisää ymmärrystä itsestä työntekijänä ja näin kehittää omaa työhön liittyvää identiteettiään ja toimijuuttaan (Harteis & Goller 2014: 43–44).

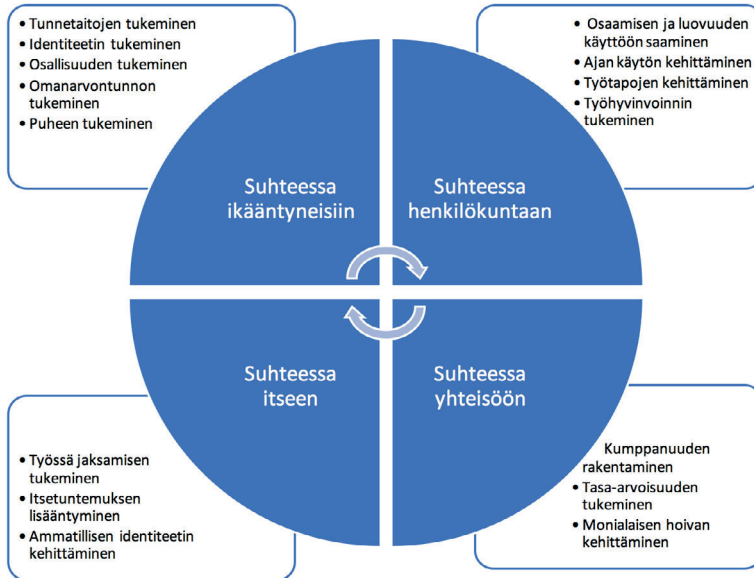
Myös lähiesimiesten tekemistä rajaavat siihen myönnetyt resurssit, vaikka niistä puhutaankin vähemmän kuin varsinaiseen hoitotyöhön myönnettyistä resursseista. Tietyissä määrin esimiehet saattavat päättää omista työtehtävistään ja järjestää siten itsensä musiikkitoimintaan omia työtehtäviään järjestelemällä. Esimerkiksi Seija kertoi järjestävänsä itsensä Musiikkimoottoreihin mahdollisimman usein juuri priorisoimalla töitään: ”Mä koen sen niin tärkeenä, että mä vaan järjestän sen, että mä pääsen. Se on tärkeysjärjestyksessä siellä etupäässä.” (H2). Aina ei Seijan lähteminen muista töistä kuitenkaan onnistu ja silloin Musiikkimoottoreita ohjataan toisten voimin. Lisäksi Kulttuurikuntouttajat-hankkeen aikana kävi ilmi, että lähiesimiehistä sekä Seija että Elina olisivat halunneet osallistua enemmän koulutuksen lähipäiviin, jos se olisi työajan kannalta ollut mahdollista. Mielenkiintoista on, että vaikka esimiesten mielestä ajan puute ei ollut este työntekijöiden toteuttamalle kulttuuritoiminnalle, he kokivat sen kui-

tenkin edellisessä luvussa esteeksi omalle kulttuuriosallistumiselleen. Johtuuko tämä työnkuvien erilaisuudesta, toiminnalliseen työhön kun voi olla helpompi upottaa kulttuurisia elementtejä kuin tietokonetyöhön ja palavereihin? Vai onko resurssien rajallisuus vain helpompi todeta syyksi omalla kohdalla ja odottaa muiden osalta kehittymistä ajanhallinnassa ja kulttuurisessa työotteessa?

Yhteenveto ja keskustelua

Tässä artikkelissa olen tutkinut musiikillisen toimijuuden käsitteen avulla sitä, kuinka lähiesimiehet vaikuttivat musiikkitoiminnalla oman organisaationsa arkeen ja oman ammatillisen identiteettinsä kehittymiseen sekä kuinka vanhuspalveluiden sosiokulttuuriset käytännöt vaikuttivat lähiesimiesten musiikillisen toimintaan. Lähiesimiehistä kirjoitetaan hankeraporteissa ja tutkimuksissa usein toimijoina, joilla on valtaa tehdä päätöksiä ja joihin kohdistuu sen vuoksi paljon odotuksia. Tämän aineiston perusteella lähiesimiehen musiikillinen toimijuus on kuitenkin tiiviissä vuorovaikutussuhteessa työ- ja hoivayhteisön muiden toimijoiden kanssa: toisaalta lähiesimiehet mahdollistivat ja rajasivat toiminnallaan asiakkaiden, työntekijöiden ja kollegoiden musiikillista toimijuutta, toisaalta muiden työntekijöiden asenteet ja tekemiset sekä annetut resurssit vaikuttivat heidän omiin mahdollisuuksiinsa viedä musiikki- ja muuta kulttuuritoimintaa eteenpäin. Näin vanhustenhoitoyhteisön jäsenet muodostavat yhdessä toimintaympäristön, joka rajaa ja määrää sekä toisaalta ohjaa ja mahdollistaa heidän yksilöllistä ja yhteisöllistä musiikillista toimijuuttaan (ks. Giddens 1984: 25; Karlsson 2011).

DeNoran (2013) musiikillisen turvapaikan käsitteen kaksijakoisuutta hyödyntäen voidaan nähdä, että lähiesimiehet löysivät musiikista sekä sosiaalisen alustan organisaation käytänteiden kehittämiseen että yksityisen tilan musiikin herättämien kokemusten reflektointiin ja arjesta irtautumiseen. Seuraavaan kuvaan on koottu lähiesimiesten musiikillisen toimijuuden ulottuvuuksia suhteessa toisiin vanhustenhoitoyhteisön toimijoihin:

Kuvio 1: Lähiesimiesten musiikillinen toimijuus suhteessa yhteisön muihin toimijoihin

Lähiesimiehillä oli osaltaan valtaa ja keinoja vaikuttaa siihen, millaista kulttuuritoimintaa resursseilla toteutetaan, muttei mahdollisuutta vaikuttaa resurssien laajuuteen. Haastattelemani lähiesimiehet eivät kuitenkaan vaatineet musiikkitoimintaan enempää aikaa tai rahaa. Lähiesimiehet ovat väliportaassa erilaisessa roolissa kuin hoivatyöntekijät ja ottivat resurssit siksi ikään kuin kiinteinä, annettuina. He saattoivat miettiä hienovaraisesti muutoksia (esim. poikkeuksellisesti ylimääräinen työntekijä iltapahtumaan tai perintörahan käyttäminen kulttuuritoimintaan), mutta muuten he keskittyivät siihen, millaisilla käytännön ratkaisuilla saataisiin toteutettua paras mahdollinen. Kenties esimiehet purnasivat keskenään, mutta minulle, musiikkitoiminnan ohjaajalle ja tutkijalle, he eivät valittaneet koko tuona aikana, kun olemme tunteneet vuodesta 2010. Aineistoa läpi käydessä huomasin myös, että esimiesten tarinat liittyivät useimmiten muihin kuin heihin itseensä, vaikka yritinkin saada heitä puhumaan heidän omista musiikillisista kokemuksistaan. Esimiehinä he ovat tottuneet varmasti kiinnittämään huomion muihin ja olemaan hyödyllisiä muita varten, jolloin omat kokemukset ja huomion kiinnittäminen omaan hyvinvointiin ei nouse helposti keskusteluun. Lisäksi musiikin ja hyvinvoinnin yhteydestä puhuttaessa on muistettava, että vaikka tässä tutkimuksessa esimiehet kokivat musiikkitoimintaan osallistumisen työhyvinvointia tukevana, on aiemmissa tutkimuksissa

osoitettu taiteen hyvinvointivaikutusten olevan kytköksissä työntekijöiden kulttuurimyönteisyyteen (Seppänen ja Varho 2010: 29; Liikanen 2014: 67).

Ammattimuusikoiden, jotka tarjoavat esityksiään ja osallistavia musiikkituokioitaan hoivayksiköihin, on hyvä ymmärtää, että he eivät tuo musiikkiaan musiikilliseen tyhjiöön, vaan tarjoavat palvelullaan lisäarvoa jo olemassa olevaan musiikillisten toimijoiden yhteisöön. Tämän tutkimuksen mukaan palvelukeskuksessa on jo lähtökohtaisesti hoivamusiikkia, hetkessä ideoituja musiikkituokioita, henkilökunnan suunnittelemaa musiikkituokioita sekä vapaaehtoisten tarjoamaa musiikkia. Tätä kaikkea on tarjolla arjessa jo ennen kuin ammattimuusikko kutsutaan paikalle. Toisaalta mitä enemmän asiakkaiden ja henkilökunnan itse tuottamaa musiikkitoimintaa on jo valmiiksi, sitä otollisempi maaperä on yleensä myös musiikin ammattilaisten esityksille ja arvostukselle.

Van Burenin (2010: 202) mielestä aika on kypsä sille, että etnomusikologit ryhtyvät voimallisemmin muutoksen tekijöiksi yhteiskunnassa. Soveltavana etnomusikologina pyrin vaikuttamaan siihen, että jatkossa sosiaali- ja terveysalan projekteja ja koulutuksia suunniteltaessa huomioitaisiin myös lähiesimiesten ja päälliköiden henkilökohtainen suhde taiteeseen. Tämän päivän työelämässä jatkuva kiire ja työn kasvavat vaatimukset eivät aina jätä aikaa ja tilaa oman työtoiminnan ja sen vaikutusten reflektoinnille, vaikka tämä olisi välttämätöntä työssä oppimiselle ja identiteetin uudelleenmäärittelylle erityisesti aloilla, joissa oma minuus ja tunteet ovat vahvasti mukana, kuten hoitoalan tehtävissä (Eteläpelto & Vähäsantanen 2010: 48). Oman musiikillisen kokemuksen ja toiminnan kautta esimiehille voi aueta uusia mahdollisuuksia kiinnostua itsestään sekä ammatillisena että taiteellisena toimijana ja merkitysten antajana (ks. Huhtinen-Hildén 2014: 5) sekä ymmärrystä ja välineitä sosiaali- ja terveysalan hoiva- ja työyhteisöiden arkisiin haasteisiin.

Lähteet

Aineisto

- H1 Sastamala 2.9.2015. Ryhmähaastattelu (Seija, Elina). Haastattelija Taru Tähti. Tallenne tutkijan hallussa.
- H2 6.5.2016. Puhelinhaastattelu (Seija). Haastattelija Taru Tähti. Tallenne tutkijan hallussa.
- H3 22.6.2016. Puhelinhaastattelu (Riitta). Haastattelija Taru Tähti. Tallenne tutkijan hallussa.
- H4 6.7.2016. Puhelinhaastattelu (Elina). Haastattelija Taru Tähti. Tallenne tutkijan hallussa.
- Työpäiväkirja 2012–2016. Tutkijan hallussa.
- Kyselyt Musiikkimootorit-kokeiluun osallistuneille esimiehille. Huhtikuu 2014. Tutkijan hallussa.

Tutkimuskirjallisuus

- Aho, Marko (2011) "Kansanmusiikki-instituutti. Soveltavan etnomusikologian laboratorio". *Musiikin suunta* 4/2010–1/2011, 13–19.
- Allsup, Randall E. & Westerlund, Heidi (2012) "Methods and situational ethics in music education". *Action, Criticism, and Theory for Music Education* 11(1): 124–48.
- Anttila, Pirkko (1996) *Tutkimisen taito ja tiedonhankinta. Taito-, taide- ja muotoilualojen tutkimuksen työvälineet*. Helsinki: Akatiimi Oy.
- Anttila, Pirkko (2006) *Tutkiva toiminta ja ilmaisu, teos, tekeminen*. Artefakta 16. Hamina: Akatiimi.
- Buren, Kathleen J. Van (2010) "Applied Ethnomusicology and HIV and AIDS. Responsibility, Ability and Action". *Ethnomusicology* 54(2), 202–223.
- DeNora, Tia (2000) *Music in Everyday Life*. Cambridge: The Press Syndicate of the University of Cambridge.
- DeNora, Tia (2013) *Music Asylums. Wellbeing through Music in Everyday Life*. Surrey: Ashgate Publishing.
- Englund, Harri (2006) *Prisoners of Freedom. Human Rights and the African Poor*. Berkeley: University of California Press.

- Eteläpelto, Anneli & Vähäsantanen, Katja (2010) "Ammatillinen identiteetti persoonallisena ja sosiaalisena konstruktiona". *Samalta viivalta* 4. Toim. Tuuli Asunmaa ja Pekka Räihä. Jyväskylä: ps-kustannus, 45–68.
- Eteläpelto, Anneli & Vähäsantanen, Katja & Hökkä, Päivi & Paloniemi, Susanna (2014) "Miten käsitteellistää ammatillista toimijuutta työssä?" *Aikuiskasvatus* 3/2014, 202–214.
- Fetterman, David. M. (2015) "Ethnography in Applied Social Research". *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (2nd Edition). Toim. James D. Wright. Amsterdam: Elsevier Ltd., 184–191.
- Flick, Uwe (2009) *An Introduction to Qualitative Research*. London: Sage.
- Giddens, Anthony (1984) *The Constitution of Society*. Berkeley: University of California Press.
- Gordon, Tuula (2005) "Toimijuuden käsitteen dilemmoja". *Ihmistieteet tänään*. Toim. Anneli Meurman-Solin & Ilkka Pyysiäinen. Helsinki: Gaudeamus, 114–130.
- Götell, Eva (2003) *Singing, background music and music events in the communication between persons with dementia and their caregivers*. Huddinge: Karolinska Institutet.
- Hara, Mariko (2011) "Music in Dementia Care. Increased understanding through mixed research methods". *Music and Arts in Action* 3(2), 34–58.
- Harrison, Klisala (2016) "Why Applied Ethnomusicology?" *Applied Ethnomusicology in Institutional Policy and Practice*. Toim. Klisala Harrison. Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences 21. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies, 1–21.
- Harrison, Klisala & Pettan, Svanibor (2010) "Introduction". *Applied Ethnomusicology. Historical and Contemporary Approaches*. Toim. Klisala Harrison, Elizabeth Mackinlay & Svanibor Pettan. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 1–20.
- Harteis, Christian & Goller, Michael (2014) "New Skills for New Jobs. Work Agency as a Necessary Condition for Successful Lifelong Learning". *Promoting, Assessing, Recognizing and Certifying Lifelong Learning. International Perspectives and Practices*. Toim. Timo Halttunen, Mari Koivisto & Stephen Billett. Dordrecht: Springer, 37–56.
- Heiskanen, Tuula & Lavikka, Riitta (2014) "Päluottamusmies Aliisan tarina". *Aikuiskasvatus* 34 (3), 164–177.
- Hinttala, Marja-Leena & Varho, Jenni (2010) "Johtajan tehtävänä on mahdollistaa henkilökunnan luovuus". *Taidetta ikä kaikki. Selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä*. Toim. Jenni Varho & Mauri Lehtovirta. Helsinki: Helsingin kulttuurikeskus, 26–27. http://www.kansalaisareena.fi/Taidetta_ika_kaiikki.pdf (luettu 9.8.2016).
- Honkasalo, Marja-Liisa (2008) *Reikä sydämessä*. Tampere: Vastapaino.

- Huhtinen-Hildén, Laura (2014) "Perspectives on professional use of arts and arts-based methods in elderly care". *Arts & Health. An International Journal for Research, Policy and Practice*, DOI: 10.1080/17533015.2014.880726, 1–12.
- Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (2014) "Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet". *Moniulotteinen etnografia*. Toim. Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto. Helsinki: Ethnos ry, 7–31.
- Juntunen, Marja-Leena (2015) "Pedagoginen kokeilu integroida iPadin käyttö, luova tuottaminen ja keholliset työtavat peruskoulun seitsemännen luokan musiikinopetuksessa. Tapaustutkimus toimijuuden näkökulmasta". *Musiikkikasvatus* 18(1), 56–76.
- Järviluoma, Helmi (2013) "Etnomusikologia ja etnografinen kirjoittaminen". *Musiikki kulttuurina*. Toim. Pirkko Moisala ja Elina Seye. Suomen etnomusikologisen seuran julkaisuja 21. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura, 97–118.
- Karlsen, Sidsel (2011) "Using musical agency as a lens. Researching music education from the angle of experience". *Research Studies in Music Education* 33(2): 107–121.
- Karlsen, Sidsel (2014) "Exploring democracy. Nordic music teachers' approaches to the development of immigrant students' musical agency". *International Journal of Music Education*, 32(4), 422–436.
- Karlsen, Sidsel & Westerlund, Heidi (2010) "Immigrant students' development of musical agency. Exploring democracy in music education". *British Journal of Music Education* 27(3), 225–239.
- Känkänen, Päivi (2013) *Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa. Kohti tilaa ja kokemuksia*. Tutkimus 109. Helsinki: Terveysten- ja hyvinvoinnin laitos. http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/104494/URN_ISBN_978-952-245-911-4.pdf (luettu 13.6.2016).
- Käppi, Petra (2011) "Uulu – elävää perinnettä ja matkoja marginaaliin". *Musiikin suunta* 4/2010–1/2011, 6–12.
- Laes, Tuulikki (2013) "Musiikillisen toimijuuden ja voimaantumisen mahdollisuudet myöhäisiä musiikkikasvatuksessa. Tapaustutkimus Riskiryhmä-yhteestä". *Musiikkikasvatus* 16(1), 6–17.
- Laes, Tuulikki (2017) *The (Im)possibility of Inclusion. Reimagining the Potentials of Democratic Inclusion in and through Activist Music Education*. *Studia Musica* 72. Helsinki: Sibelius Academy of the University of the Arts Helsinki.
- Lappalainen, Sirpa (2007) "Johdanto. Mikä ihmeen etnografia?" *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Toim. Sirpa Lappalainen, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elina Lahelma ja Tarja Tolonen. Tampere: Vastapaino, 9–14.
- Liikanen, Hanna-Liisa (2003) *Taide kohtaa elämän. Arts in Hospital -hanke ja kulttuuritoiminta itäsuomalaisien hoitoyksiköiden arjessa ja juhlassa*. Helsinki: Suomen mielenterveysseura.

- Liikanen, Hanna-Liisa (2014) *TAIDETTA ja työn iloa! KULTA-tutkimus 2012–2013*. https://www.skr.fi/sites/default/files/tiedostot/Kulta-hanke_raportti_valmis.pdf (luettu 24.2.2017).
- Mackinlay, Elizabeth (2010) "Big Women from Burrulula. An Approach to Advocacy and Applied Ethnomusicology with the Yanyuwa Aboriginal Community in the Northern Territory, Australia". *Applied Ethnomusicology. Historical and Contemporary Approaches*. Toim. Klisala Harrison, Elizabeth Mackinlay & Svanibor Pettan. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 96–115.
- Marttila, Annamaria (2014) "Tutkijan positiot etnografisessa tutkimuksessa. Kentän ja kokemuksen dialoginen rakentuminen". *Moniulotteinen etnografia*. Toim. Pilvi Hämeenaho ja Eerika Koskinen-Koivisto. Helsinki: Ethnos ry, 362–392.
- Matilainen, Irmeli (2011) "Luovat menetelmät iäkkäiden arjessa. Haasteita ja mahdollisuuksia". *Luovaa lystiä. Luovat menetelmät osana hoitotyötä*. Toim. Petri Jussila. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 126. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu, 62–69. http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/38539/JAMKJULKAISUJA1262011_web.pdf (luettu 9.8.2016).
- Merriam, Alan P. (1964) *The Anthropology of Music*. Evanston: Northwestern University Press.
- Moisala, Pirkko & Seye, Elina (2013) "Musiikintutkija ihmisten keskellä. Etnomusikologinen kenttätyö". *Musiikki kulttuurina*. Toim. Pirkko Moisala ja Elina Seye. Suomen etnomusikologisen seuran julkaisuja 21. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura, 29–56.
- Mosse, David (2005) *Cultivating development. An Ethnography of Aid Policy and Practise*. London: Pluto Press.
- Numminen, Ava (2008) "Musiikki hoitolaitoksissa: miten ja miksi?" *Musiikkikasvatus* 11 (1–2): 107–117.
- Numminen, Ava (2011) "Lauluvalmennus". *MielenMuutos pitkäaikaishoidossa*. Toim. Ulla Eloniemi-Sulkava & Niina Savikko. MielenMuutos -tutkimus- ja kehittämishanke, tutkimusraportti 3. Helsinki: Vanhustyön keskusliitto, 61–64. http://www.vtkl.fi/document/1/1519/d505fb7/Mielenmuutos_Raportti_3_Indd.pdf (luettu 9.8.2016).
- Ojala, Hanna & Palmu, Tarja & Saarinen, Jaana (2009) "Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa. Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoleen". *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Toim. Hanna Ojala, Tarja Palmu & Jaana Saarinen. Tampere: Vastapaino, 13–38.
- Pothoulaki, Maria & MacDonald, Raymond & Flowers, Paul (2012) "An interpretative phenomenological analysis of an improvisational music therapy program for cancer patients". *Journal of Music Therapy* 49(1), 45–67.

- Rautiainen-Keskustalo, Tarja & Raudaskoski, Sanna & Colliander, Marjukka & Pimiä, Annina & Rantanen, Anna & Teikari, Anne (2014) "Moniaineksinen etäkonsertti. Neksusanalyysi musiikillisen toiminnan tutkimusmetodinä". *Musiikki* 1-2/2014, 6–28.
- Rikandi, Inga (2012) *Negotiating Musical and Pedagogical Agency in a Learning Community. A Case of Redesigning a Group Piano Vapaa Säestys Course in Music Teacher Education*. Helsinki: Sibelius-Akatemia.
- Romppanen, Birgitta & Kallasvuo, Anita (2011) *Johtajuuden rakentuminen. Eväitä lähijohtamiseen*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Räsänen, Riitta (2011) "Johtamisen merkitys luovien menetelmien käytössä". *Luovaa lystiä. Luovat menetelmät osana hoitotyötä*. Toim. Petri Jussila. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 126. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu, 74–78. http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/38539/JAMKJULKAISUJA1262011_web.pdf (luettu 16.8.2016).
- Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna (2006) *KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus> (luettu 22.8.2016).
- Seppänen, Senja & Varho, Jenni (2010) "Taide hoitotyön arjessa". *Taidetta ikä kaikki. Selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä*. Toim. Jenni Varho & Mauri Lehtovirta. Helsinki: Helsingin kulttuurikeskus, 28–29. http://www.kansalaisareena.fi/Taidetta_ika_k kaikki.pdf (luettu 9.8.2016).
- Small, Christopher (1998) *Musicking. The Meanings of Performing and Listening*. Middletown: Wesleyan University Press.
- sOTESi (2015) Sastamalan seudun sosiaali- ja terveystyöpalvelut / Asumispalvelut http://www.sotesi.fi/sivu.tmp?siivu_id=6027 (luettu 13.2.2017).
- Särkämö, Teppo & Laitinen, Sari & Numminen, Ava & Tervaniemi, Mari & Kurki, Merja & Rantanen, Pekka (2011) *Muistaakseni laulan. Musiikin käyttö muistisairaiden mielialan, elämänlaadun ja kognitiivisen toimintakyvyn tukemisessa*. Miina Sillanpään Säätiön julkaisusarja A:10. Helsinki: Miina Sillanpään Säätiö.
- Tan, Sooi Beng (2015) "Cultural Engagement and Ownership through Participatory Approaches in Applied Ethnomusicology". *The Oxford Handbook of Applied Ethnomusicology*. Toim. Jeff Todd Titon & Svanibor Pettan. Oxford: Oxford University Press, 109–133.
- Titon, Jeff Todd (2015) "Applied Ethnomusicology. A Descriptive and Historical Account". *The Oxford Handbook of Applied Ethnomusicology*. Toim. Jeff Todd Titon & Svanibor Pettan. Oxford: Oxford University Press, 4–28.
- Tähti, Taru (2015a) "Intohimolla ja sydämellä, kuolemaan saakka. Palvelukeskuksen asiakkaan musiikillinen toimijuus Musiikkimootorit-projektissa". *Musiikki* 45(2), 5–27.

- Tähti, Taru (2015b) "Taidelähtöinen toimijuus hoivatyössä. Esimerkkinä Kulttuurikuntouttajat-koulutus". *Musiikkikasvatus* 18(1), 20–41.
- Valokivi, Heli (2008) *Kansalainen asiakkaana. Tutkimus vanhusten ja lainrikkojien osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Valtonen, Anu (2005) "Ryhmäkeskustelut – millainen metodi?" *Haastattelu – tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Toim. Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula. Tampere: Vastapaino, 223–241.
- Van Maanen, John (2011) *Tales of the Field. On Writing Ethnography*. Chicago: University of Chicago Press.
- Varho, Jenni (2010) "Kunta ikäihmisten hyvinvoinnin edistäjänä". *Taidetta ikä kaikki. Selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä*. Toim. Jenni Varho & Mauri Lehtovirta. Helsinki: Helsingin kulttuurikeskus, 18–21.
- Versnik, Vojko (2010) "Solid as stone and bone. Song as a bridge between cultures and generations". *Applied ethnomusicology. Historical and contemporary approaches*. Toim. Klisala Harrison, Elizabeth Mackinlay & Svanibor Pettan. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 133–148.
- Vähäsantanen, Katja (2013) *Vocational Teachers' Professional Agency in the Stream of Change*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 460. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Väättäinen, Hanna (2013) "Osallistava tanssintutkimus". *Musiikki kulttuurina*. Toim. Pirkko Moisala & Elina Seye. Suomen etnomusikologisen seuran julkaisuja 21. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura, 119–136.
- Åkerblad, Leena (2014) *Epävarmuuden tuolla puolen. Muuttuvat työmarkkinat ja prekaari toimijuus*. Dissertations in Social Sciences and Business Studies No 73. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.

Liite V: Kulttuurikuntouttajat-hankeraportti

Tähti, T. & Kaartokallio, H. & Pitkänen, M. 2014. Kulttuurikuntouttajat – Raportti hankkeesta ja pilottikoulutuksesta. http://www.sastamalanopisto.fi/sivu.tmp?siivu_id=7563.

Kulttuurikuntouttajat

Kulttuurikuntouttajat

Raportti hankkeesta ja pilottikoulutuksesta

Taru Tähti, Heidi Kaartokallio ja Marita Pitkänen

Sisällys

1. Johdatus Kulttuurikuntouttajat-hankeeseen	5
2. Kulttuurikuntouttajat-hankkeen tavoitteet	6
Taiteen ja kulttuurin saatavuuden parantuminen ja hyödyntämisen lisääntyminen laitos- ja kotihoidossa	6
Sosiaali- ja terveysalan työntekijöiden kuntouttavan työotteen kehittyminen taiteen ja kulttuurin keinoin	8
Paikalliseen yhteistyöhön pohjautuvan sosiaali-, terveys- ja kulttuurialaa yhdistävän toimintamallin luominen	9
3. Yleistä Kulttuurikuntouttajat-koulutuksesta	9
4. Kulttuurikuntouttajat-opetuksen toteutus	13
Teemalliset työpajat ja niihin liittyvät oppimistehtävät	13
Tutustuminen ja soveltava draama	14
Tunteet ja luova muistelutyö	15
Yhteisöllisyys ja musiikki	16
Kommunikaatio ja kirjoittaminen	18
Oppiminen ja tanssi	19
Suvaitsevaisuus ja kirjallisuus	20
Muistaminen ja kuvataide	22
Rahoittaminen ja soveltava draama	23
Kehittämistehtävät	24
Elämänkaarikansio	25
Matildan helmiä	26
Kudontapiiri	26
Kulttuurivuosi ja työssä jaksaminen	27
Laulukansio ja lauluhetket	28
Blogi toimintakeskukselle	29
Monivuotinen luovuus	30
Tukiviittomat käyttöön	30
Taidepolku	31
Metsähuone	32

Karaoketanssit – Juhlaa arjen keskelle	33
Lapset ja vanhukset yhteen	34
Draama- ja kuvataidepiiri	34
Oppimisen ohjaaminen	35
5. Paikallinen osallistuminen ja verkostoituminen koulutuksen tuottamisessa	38
Ohjausryhmän toiminta	39
Paikalliset asiantuntijat opettajina	41
Vaihtuvat opetustilat	42
6. Kulttuurikuntouttajat-hankkeen tavoitteiden toteutuminen	44
Taiteen ja kulttuurin saatavuuden parantuminen ja hyödyntämisen	
lisääntyminen laitos- ja kotihoidossa	44
Oppimistehtävien vaikuttavuus	45
Kehittämistehtävien vaikuttavuus	48
Hoitohenkilökunnan kuntouttavan työotteen kehittyminen taiteen ja	
kulttuurin keinoin	50
Muutokset omissa voimavaroissa ja ammatillisuudessa	51
Muutokset omissa toiminnassa työyhteisön jäsenenä	52
Muuttunut suhde taiteeseen ja kulttuuriin	53
Kulttuurikuntouttajat-koulutus toimintamallina	54
Hoitavan henkilökunnan ohjaaminen ja tukeminen	54
Paikallisyhteisön osallistuminen ja verkostoituminen ⁵⁶	
Toimintamalli – tuote vai hyvä tapa toimia?	56
7. Juurruttaminen - Kulttuurikuntoutuksen jatkuvuus paikkakunnalla	58
Kulttuuri kuntouttaa -verkostotapaamiset	58
Kehittämistehtävien sisältöjen ympärille syntyneet työpajat	59
8. Johtopäätöksiä	61
9. Lähteet	64

1. Johdatus Kulttuurikuntouttajat-hankkeeseen

Taide ja kulttuuri saavat nyky-yhteiskunnassa yhä laaja-alaisempia merkityksiä. Hyvinvointivaltion murroksessa ja kulttuuriteollisuuden taloudellisen arvon kasvaessa on alettu puhua kulttuuriosaamisesta, jonka Wilenius (2004, 59) määrittelee kolmen ulottuvuuden kautta. Kulttuuriosaaminen voidaan nähdä kykyä kehittää kulttuuriseen pääomaan liittyviä tuotteita, palveluja ja toimintamalleja. Toisaalta kulttuuriosaamisella tarkoitetaan myös kulttuurista lukutaitoa, siis kykyä tulkita omasta kulttuuristamme ja muista traditioista lähtöisin olevia merkkejä ja symboleja. Kolmanneksi kulttuuriosaaminen merkitsee kykyä synnyttää sellainen organisaatiokulttuuri, jonka puitteissa luovat ja innovatiiviset ratkaisut voivat nousta esiin.

Sastamalassa 1.3.2012–31.12.13 toteutetussa Kulttuurikuntouttajat-hankkeessa kehitettiin paikallisella tasolla kaikkia kolmea kulttuuriosaamisen ulottuvuutta. Keskeiseksi sisällöksi hankkeessa nousi sosiaali- ja terveysalan työntekijöille tarkoitettu Kulttuurikuntouttajat-täydennyskoulutuksen paikallinen suunnittelu, toteutus, arviointi ja mallintaminen. Tarkoituksena oli yhdessä

suunnitellen ja toteuttaen luoda tietoa ja toimintaa yhdistävä, arjen työtilanteisiin kytkeytyvä ja paikallisiin resursseihin pohjautuva koulutuspaketti, joka olisi myöhemmin muunneltavissa erilaisille kohderyhmille. Kulttuurikuntouttajat-pilottikoulutukseen valittiin erityisesti vanhusten, vammaisten ja pitkäaikaissairaiden kanssa työskenteleviä. Pirkanmaan taidetoimikunta ja Taiteen edistämiskeskuksen Pirkanmaan toimipiste myönsivät Sastamalassa toteutettavalle hankkeelle 11 000 euroa pilottikoulutuksen suunnitteluun, toteuttamiseen ja mallintamiseen.

Hanketta koordinoi Sastamalan kaupungin kulttuuripalvelut, joka teki yhteistyötä Sastamalan Opiston, Sastamalan seudun sosiaali- ja terveyspalveluiden SOTESin sekä Sastamalan koulutuskuntayhtymän SASKYn kanssa. Tämän raportin ovat yhteistyössä kirjoittaneet Taru Tähti (Sastamalan Kulttuuripalvelut), Heidi Kaartokallio (Sastamalan Opisto) ja Marita Pitkänen (SOTESi).

Hankkeen aikana syntyi paikallisesta sosiaalisesta ja kulttuurisesta pääomasta ammentava Kulttuurikuntouttajat-toimintamalli, jossa ohjataan ja tuetaan käytännön työtä tekeviä hoitajia/ohjaajia löytämään ja käyttämään omaa luovuuttaan ja taidelähtöisiä menetelmiä sekä kannustetaan paikallisia sosiaali-, terveys- ja kulttuurialan toimijoita verkostoitumaan ja osallistumaan koulutuksen opetukseen ja organisointiin. Sektorit ylittävässä toiminnassa kulttuuri-, sosiaali- ja terveysalan osaajat ovat saaneet kehittää omaa kulttuurista lukutaitoaan, etsiä yhteistä

kieltä ja löytää yhteisiä tavoitteita.

Toimintamallin kehittämisen ohella hankkeella oli muitakin tavoitteita, jotka samalla kertoivat toimintamallin vaikuttavuudesta. Näitä tavoitteita olivat taiteen saatavuuden parantuminen ja hyödyntämisen lisääntyminen paikallisissa sosiaali- ja terveysalan organisaatioissa sekä niissä työskentelevien hoitajien ja ohjaajien kuntouttavan työotteen kehittyminen taiteen ja kulttuurin keinoin. Koulutuksen lähtökohtana oli tarjota opiskelijoille tukea oman ammatillisuuden kehittymiseen ja oman ammatillisen kasvuprosessin reflektointiin. Työpaikoilla kehitettävän taide- ja kulttuuritoiminnan myötä opiskelijoiden työpaikoissa alettiin entistä enemmän kiinnittää huomiota taiteen ja kulttuurin saatavuuden parantamiseen. Opiskelijoiden kyky lukea omassa hoitoyksikössä vallalla olevaa hoito- ja yhteistyökulttuuria lisääntyi, mikä puolestaan avasi mahdollisuuksia etsiä uudelleen omaa roolia työyhteisössä ja vaikuttaa omalta osaltaan idearikkaan ja voimaannuttavan työilmapiirin syntyyn.

Tässä Kulttuurikuntouttajat-hankkeen käytännönläheisessä loppuraportissa käymme läpi hankkeen tavoitteita, toteutusta, tavoitteiden toteutumista sekä kulttuurikuntoutumisen juurruttamista Sastamalassa vuosina 2012–14. Toivomme hankkeesta tehtyjen käytännön ratkaisujen avaamisesta olevan iloa ja hyötyä muille kulttuuri- ja sote-sektorien välisessä maastossa seikkaileville. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksesta valmistuneen lähihoitajan arjen kulttuuriosaamista henkivin sanoin: ”Toiminta lähtee ihmisestä, ei pelkästään

yhdestä, vaan kaikista. Täytyy tarjoilla mahdollisuuksia, ei pelkästään viedä tilaisuuksia pois. Kaikki onnistuu, kun vaan on halua ja mielikuvitusta. Kysele, havainnoi, tarkkaile, kuuntele.”

2. Kulttuurikuntouttajat-hankkeen tavoitteet

Annoimme Kulttuurikuntouttajat-hankkeen tavoitteiden muhia rauhassa ennen vakiintumistaan, jotta ne tarkentuisivat osuviksi juuri näille henkilöille juuri tässä kontekstissa. Seuraavat tavoitteet vakiintuivat opiskelijaryhmän löytäessä riittävän pysyvän muotonsa syksyn 2012 aikana.

Taiteen ja kulttuurin saatavuuden parantuminen ja hyödyntämisen lisääntyminen laitos- ja kotihoidossa

Suomen valtion kulttuuripolitiikan tavoitteisiin ja keskeisimpiin toimenpiteisiin vuonna 2013 kuuluu kaikkien väestö- ja kansalaisryhmien kulttuuriosallistumisen edellytysten lisääminen. Kulttuuripoliittisten ratkaisujen tavoitteena on parantaa kulttuuripalveluiden tasa-arvoista saatavuutta, saavutettavuutta ja moninaisuutta ottaen huomioon eri ikä- ja väestöryhmien tarpeet (Talousarvioesitys 2013). Opetusministeriön *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia – toimenpideohjelmassa vuosille 2010–14* yhtenä painopistealueena hahmotellaan taidetta ja kulttuuria osana nykyistä kokonaisvaltaisempaa sosiaali- ja terveyshuoltoa.

Sosiaali- ja terveydenhuolto on suurten rakenteellisten uudistusten edessä. Sosiaali-

ja terveyshuollon rakenteiden ja myös toimintaympäristöjen kehittämisessä korostetaan kuntoutuksen merkitystä asiakkaan itsenäisen selviytymisen ja osallistumismahdollisuuksien lisäämisessä. Ihanteellisena kuntoutuksen tavoitteena nähdään kuntoutujan tasavertaisen yhteiskunnallisen osallistumisen mahdollistaminen ja tasa-arvon lisääntyminen. Kuntoutuksen kohteena on siten kuntoutujan lisäksi myös koko kuntoutujan toimintaympäristö oman elämänpiiriin fyysisistä puitteista aina laajemmalle yhteiskunnalliseen ilmapiiriin ja asenteisiin. Kuntoutuksen tavoitteena on siten aina osallistumisen esteiden poistaminen ja yhteiskunnallisen asenneilmapiirin muuttuminen suvaitsevampaan suuntaan. (Härkäpää & Järviskoski 2012b, 5-6). Parhaimmillaan taide- ja kulttuuritoiminta tarjoavat mahdollisuuksia asiakkaan kuntoutumisen tukemiselle, hänen nähdäksi ja kuulluksi tulemiselle ja voidaan nähdä, että se sellaisenaan on osa asiakasta osallistavaa toimintakulttuuria ja -ympäristöä.

Taiteella ja kulttuurilla tarkoitamme tässä hankkeessa luovaa itseilmaisua ja esteettistä asennoitumista elämään ja ympäristöön (Liikanen 2003, 26). Taide- ja kulttuuritoiminta on yksilöitä, heidän potentiaaliaan ja toimintakykyään huomioivaa toimintaa, joka hyvin usein sosiaali- ja terveyskontekstissa on yhdessä

toteutettua ja myös yhteisöllisiä tarpeita palvelevaa. Taide- ja kulttuuritoiminta on jatkumoa perinteiselle hoitolaitoksissa toteutetulle viriketoiminnalle. Erona kuitenkin on taiteen ja luovan toiminnan hahmottaminen olennaisena osana ihmisen minuutta (Erkkilä & Rissanen 2008, 683). Taide nähdään tällöin ihmiselle synnynnäisenä ja luontaisena toimintana, johon jokaisella on tarve ja oikeus ikään, sukupuoleen, seksuaaliseen suuntautumiseen, kieleen, vammaisuuteen, etniseen, uskonnolliseen ja kulttuuriseen taustaan tai varallisuuteen katsomatta (Kulttuuri – tulevaisuuden voima 2010, 17).

Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa opiskelivat vanhusten, vammaisten ja pitkäaikaissairaiden kanssa toimivat sosiaali- ja terveysalan työntekijät. Tavoitteena oli heidän ymmärryksensä lisääntyminen taiteen ja kulttuurin merkityksestä laitos- ja kotihoidon asiakkaille ja asukkaille. Pyrimme innostamaan hoitohenkilökuntaa käyttämään taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksia työssään sekä taiteen ja kulttuurin itseisarvon että sen välineellisen arvon vuoksi. Opiskelijoiden kasvavan taidemyönteisyyden toivoimme lisäävän verkostoitumista laitoksissa vierailevien ulkopuolisten harrastaja- ja ammattitaiteilijoiden kanssa ja siten vaikuttavan myös vierailujen määrän kasvuun.

Sosiaali- ja terveysalan työntekijöiden kuntouttavan työotteen kehittyminen taiteen ja kulttuurin keinoin

Kuntoutus on suunnitelmallista ja tavoitteellista toimintaa, jonka avulla tuetaan ihmisten toimintakykyä ja hänen kokonaisvaltaista selviytymistään. Tavoitteena on hyvinvoinnin ja onnellisuuden lisääntyminen. Kuntoutuksen keskiössä on kuntoutuja omine tarpeineen, tavoitteineen ja toimintaympäristöineen. Kuntoutuksella pyritään kuntoutujan valtaistumiseen (empowerment), joka edellyttää kokonaisvaltaista käsitystä siitä, minkälaiset asiat vaikuttavat kuntoutumiseen. (Härkäpää & Järvikoski 2012b, 5-6). Keskeistä on kuntoutujan osallisuuden tukeminen niissä ryhmissä ja yhteisöissä, joihin hän kuuluu ja yleensäkin osallistumisen mahdollistaminen

mahdollisimman normaaliin elämään.

Kuntouttava työote hoitajan työssä tarkoittaa siis kuntoutujan oman toimijuuden mahdollistamista ja maksimoimista kaikissa päivittäisissä toiminnoissa siinä ympäristössä ja yhteisössä, jossa hän elää. Kuntoutuja nähdään aktiivisena toimijana passiivisen hoidon kohteena olemisen sijasta. Toimijuuden mahdollistaminen edellyttää kuntoutujan toiminnan esteiden tiedostamista ja niiden pois raivaamista. Yksilöllisyyden tunnistaminen ja kunnioittaminen on kuntouttavassa työotteessa oleellisen tärkeää ja se tarkoittaa asiakkaan kohtaamista ainutkertaisena ja hänen elämänkulkunsa ja elämäntilanteensa huomioon ottamista kaikissa arkisissa tilanteissa (Heimonen & Voutilainen 2006, 57–68).

Taide ja kulttuuri tarjoavat mahdollisuuksia kuntouttavan työotteen kehittämiseen. Soveltavalle taidetoiminnalle ominainen dialoginen, luova ja osallistava työote voi jo sinällään tuoda syvyyttä ja sujuvuutta arjen kohtaamisiin. Lisäksi taiteiden kirjo tarjoaa monenlaisia menetelmiä käytettäväksi laitospa ja kotihoidon virikkeellisen arjen tukemisessa. Kulttuuriset lähestymistavat voivat motivoida niin asiakasta kuin hoitajaakin kuntoutumista tukevassa toiminnassa ja auttaa hoitajaa samalla ottamaan vastuuta omasta tavastaan tehdä työtä.

Paikalliseen yhteistyöhön pohjautuvan sosiaali-, terveys- ja kulttuurialaa yhdistävän toimintamallin luominen

Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia – toimenpideohjelmaa 2010–14 siteeraten ” maailmalla tehdyt selvitykset ovat osoittaneet todeksi sen, että kulttuuriin sijoitettu euro poikii viisi takaisin”. Kulttuuri ja taide luovat uutta elämää ja hyvinvointia, työpaikkoja ja yrittäjyyttä sekä lisäävät monin tavoin alueiden elinvoimaa. Panostamalla kulttuuriin voidaan säästää myös sosiaali- ja terveydenhuollon alati paisuvissa kustannuksissa.

Kulttuurikuntouttajat-hanke pyrki edustamaan uudenlaista ajattelua toiminnan organisoimisesta aikana, jolloin sekä kulttuuri- että sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuudesta ja kustannustehokkuudesta käydään kiivasta keskustelua. Maassamme tehdään myös voimakkaita rakenteellisia uudistuksia sekä kuntataloudessa että sosiaali- ja terveyspalvelujen organisoinnissa valtakunnallisesti. Kulttuurikuntouttajat-hankkeessa toiminta perustuu paikalliseen yhteistyöhön yli palvelusektorirajojen sekä osallistuvan ja osallistavan ajattelumallin juurruttamiseen mahdollisimman monelle eri toiminnan tasolle.

Työryhmämme näkemyksen mukaan verkostomainen toiminta eri tasoilla voi johtaa parhaaseen yhteistyömalliin, jolla voidaan lisätä henkilökohtaisia kulttuurin hyvinvointivaikutuksia ja samalla puolustaa kulttuurintuotannon oikeutusta yhteiskunnallisesti. Pitkän tähtäimen kiinnostuksen kohteena on myös Kulttuurikuntouttajat-mallin taloudellinen arvo: Voimmeko luoda kulttuuri- ja sote-alan

paikallisilla resursseilla taloudellisesti kannattavan tuotteen?

3. Yleistä Kulttuurikuntouttajat-koulutuksesta

Kulttuurikuntouttajat-täydennyskoulutus oli laajuudeltaan 10 opintopistettä ja kestoltaan 15 kuukautta. Pilottikoulutuksen pedagogiset ratkaisut perustuivat valtaosin yhteisöllisen ja kokemuksellisen oppimisen periaatteisiin (ks. esim. Henry 2004, 158–163) ja oppimisen ohjauksessa korostui mentorointimainen ohjaustapa (Leskelä 2006, 164–187 sekä Ruohotie 2006, 113–119). Kokonaisuuden toteutuksessa hyödynnettiin sulautuvan oppimisen periaatteita (ks. esim. Bonk & Graham 2006, 549–567) yhdistäen lähi- ja verkko-opetusta, erilaisia opetusmenetelmiä ja pedagogisia ratkaisuja. Tavoitteena oli rakentaa monimuotoinen, rikas oppimisympäristö, jonka mahdollistaa mielekkään oppimisprosessin ja tukee oppimista. Kokemuksellisen oppimisen perusajatus siitä, että ihminen oppii kokeilemalla asioita käytännössä ja omia kokemuksiaan refleктоimalla, oli perustana sekä lähipäivien sisältöjen ja opetusmenetelmien valinnassa että useimpien etätehtävien ja kehittämistehtävän tekemisessä.

Koulutuksen lähtökohtana oli tarjota opiskelijoille eväitä ja tukea oman ammatillisuuden kehittymiseen ja sen pohtimiseen. Yhteisöllisen oppimisen periaatteiden mukaisesti keskeistä oli tarjota mahdollisuus omien ideoiden ja kokemusten ja/tai kasvuprosessin reflektointiin yhdessä muiden opiskelijoiden kanssa. Pyrimme aikaansaamaan mahdollisimman paljon

konkreettisia uusia kokeiluja taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksien hyödyntämisestä erilaisissa toimintaympäristöissä ja kehittämään niitä yhdessä pohtien ja ideoiden toimiviksi. Yhteisöllisen työskentelyn tuloksena opiskelijat alkoivat oma-aloitteisesti kehittää eri paikoissa kokeiltuja toimintamalleja yhdessä mahdollisimman laajalti erilaisissa toimintaympäristöissä sovellettaviksi toimintamalleiksi.

Koulutus koostui kymmenestä pakollisesta ja kahdesta vapaaehtoisesta lähitapaamisesta, etätehtävistä, työelämälähtöisestä kehittämistehtävästä sekä yhdestä kansalaisopiston tarjonnasta valittavasta vapaavalintaisesta kurssista. Tehtäviä työstettiin yhdessä ja yksityisesti Moodle-verkko-oppimisympäristössä, joka toimi myös opetuksen organisoinnin välineenä. Koulutuksen toteutuksessa oli keskeisessä roolissa kehittämistehtävä. Erityisen paljon panostettiin opiskelijoiden oman luovuuden ja ammatillisen toimijuuden tukemiseen sekä vertaisoppimisen ja vertaistuen mahdollistamiseen. Tämä edellytti voimakasta panostusta myös opiskelijoiden oppimisprosessin ohjaamiseen.

Alkuperäisenä tavoitteenamme oli saada pilottikoulutukseen mukaan 20 hengen ryhmä, jossa puolet opiskelijoista olisi tehnyt työtään sote-alalla ja puolet kulttuurialalla. Yllätykseksemme 29 hakijasta ainoastaan 4 oli kulttuurityöntekijöitä, muut 25 työskentelivät sosiaali- ja terveysalalla. Syyskuun alussa valitsimme opiskelijoista 20-henkisen ryhmän, jossa kulttuuria edusti 4 ja sote-alaa 16 henkilöä. Kaikki valitut henkilöt eivät kuitenkaan ottaneet koulutuspaikkaa

vastaan. Lopulta ainoastaan yksi kulttuurialan toimija jäi ryhmään, ja hänelläkin oli sosiaalialan tutkinto. Näin Kulttuurikuntouttajista tuli sosiaali- ja terveysalan täydennyskoulutusta.

Pilotissa painopiste oli vanhusten, vammaisten ja pitkäaikaissairaiden kanssa työskentelevissä, mutta monipuolisuuden vuoksi otimme mukaan myös muiden kohderyhmien kanssa toimivia. Koulutuksen alkaessa opiskelijoista 11 työskenteli ensisijaisesti vanhusten ja 6 vammaisten parissa. Opiskelijoista 3 laitettiin kategoriaan muut: he toimivat työvoimakoulutuksessa, perheneuvolassa ja lasten sosiaalityössä. Tästä 20 opiskelijan ryhmästä 14 opiskelijaa työskenteli Sastamalan kunnallisella sosiaali- ja terveystalouden tuottajalla SOTESilla. Muulla työnantajalla Sastamalassa toimineita oli kaksi, joista toinen teki työtään yksityisessä hoitokodissa ja toinen työvoiman palvelukeskuksessa. Muualla kuin Sastamalassa työtään koulutuksen alkaessa teki neljä opiskelijaa (Helsinki, Kokemäki, Lavia ja Ylöjärvi). Hankkeen päättyessä Kulttuurikuntouttajat-koulutuksesta valmistui 14 opiskelijaa.

Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen opettajat olivat yhtä lukuun ottamatta paikallisia oman alansa asiantuntijoita ja vaihtuivat joka lähipäivä. Paikallisten kouluttajien rinnalle Kulttuurikuntouttajiin tahdottiin mukaan yksi vieraileva asiantuntija. Ulkopuolisen asiantuntemuksen ensisijaisena tarkoituksena oli tuoda opiskelijoiden ja paikallisten kouluttajien saataville sellaista asiantuntemusta, joka paikkakunnalta vielä puuttuu. Päädyimme valitsemaan pilottikoulutuksen vierailevaksi

asiantuntijaksi luovan muistelutyön kouluttajan YTT Leonie Hohenthal-Antinin (katso lisätietoja Hohenthal-Antinista www.leoniehohenthal.com). Pääsääntöisesti toinen lähipäivien kouluttajista tuli sosiaali- ja terveysalalta ja toinen työskenteli taiteen ja kulttuurin parissa, tosin joukossa oli toimijoita, jotka jatkuvasti sukuloivat niiden kahden kentän välimaastossa. Kouluttajat suunnittelivat lähipäivän opetuksen yhteistyössä toistensa ja oppimisprosessin ohjaajien kanssa.

Lähitapaamiset järjestettiin seuraavan aikataulun mukaisesti:

13.9.12 Tutustuminen ja soveltava draama (klo 12–16)

20.9.2012 Opetusta ja ohjausta Moodlen käyttöön (klo 18.30–20.30, vapaaehtoinen)

25.10.12 Tunteet ja luova muistelutyö (klo 9-16)

22.11.12 Yhteisöllisyys ja musiikki (klo 12–16)

13.12.12 Kommunikaatio ja saduttaminen (klo 9-16)

24.1.13 Oppiminen ja tanssi (klo 12–16)

21.2.13 Suvaitsevaisuus ja kirjallisuus (klo 12–16)

21.3.13 Muistaminen ja kuvataide (klo 9-16)

25.4.13 Rahoittaminen ja soveltava draama (klo 10.30–16)

16.5.13 Kehittämistehtäväsuunnitelmien esitleminen (klo 9-16)

10./12.9.13 Pienryhmätapaaminen

kehittämistehtävien parissa (klo 9-12, vapaaehtoinen)

14.11.13 Kehittämistehtävien toteutumisen esitleminen (klo 9-16)

Koulutuksessa käytiin läpi syyskuusta 2012 huhtikuuhun 2013 seitsemän taiteen lajia ja lisäksi erilaisia teemoja, jotka liittyvät taiteen lajien soveltamiseen kuntoutuksessa. Teemat ja työpajat olivat kestoiltaan vain 2 oppituntia, joten painotus oli enemmänkin maistiaisten ja kipinän tarjoamisessa kuin varsinaisen taidon kehittämisessä. Lähipäiviin pyrittiin jättämään aina aikaa opiskelijoiden kokemusten jakamiseen liittyen edellisen lähipäivän teemoihin, työpajoihin ja niiden soveltamiseen omilla työpaikoilla.

Jokaisella opiskelijalla oli mahdollisuus osallistua yhdelle Sastamalan Opiston järjestämälle kurssille lukuvuonna 2012–13 ilman lisämaksua. Opiskelija sai vapaasti valita itseään kiinnostavan kurssin, jonka hän koki tukevan oppimisprosessiaan. Yhteensä kahdeksan opiskelijaa otti vapaavalintaisen kurssin. Kurssin aikana käytyjen keskustelujen perusteella koimme, että vain muutama innostui ottamaan ihan uuden kurssin, valtaosa kävi kurssilla, jolla kävisi muutenkin, mutta sai sen tätä kautta vuoden ajan ilmaiseksi. Useat mainitsivat ajan puutteen tai kolmivuorotyön syyksi siihen, että jättivät vapaavalintaisen kurssin pois.

Kun 8/20 opiskelijaa osallistui vapaavalintaiselle kurssille, kurssin mukana olo koulutuksessa näyttäytyi mielekkäänä, muttei välttämättömänä osana koulutusta. Toisaalta ideana se, että jokaista opiskelijaa tuetaan yhteisten opintojen rinnalla siinä, missä itse tahtoo kehittyä tai mistä itse saa

eniten voimia, on hyvä. Kiinnostavaa oli myös, että opiskelijat kävivät keskenään samoilla kursseilla, jolloin vapaavalintaiset kurssit saattavat lisätä opiskelijoiden välille syntyvää yhteistoimintaa. Kaiken kaikkiaan kansalaisopiston kurssi jäi melko pieneksi ja huomaamattomaksi osaksi koulutusta. Se ei juurikaan noussut esiin lähipäivien aikana opiskelijoiden omissa keskusteluissa eikä myöskään heidän koulutuksesta antamissaan palautteissa.

Kaikki lähipäivät järjestettiin fyysisesti eri paikoissa, joita olivat Sastamalan kaupungin alueella sijaitsevat sosiaali-, terveys-, kulttuuri- ja koulutuspalveluja tuottavien tahojen toimintatilat: Hopun palvelukeskus, Sastamalan pääkirjasto, Sastamalan seurakuntatalo, Suomalaisen kirjan museo Pukstaavi, Kulttuuritalo Jaatsi, Sastamalakoti, Karkun kotitalous- ja sosiaalialan oppilaitos, Sastamalan toimintakeskus, Vexve Areena, Kannarin huoneteatteri ja Sastamalan Opisto. Lähipäiviin varattiin aikaa koulutuspaikkoihin tutustumiseen paikallisen oppaan johdolla. Hyvänä esimerkkinä tästä on lokakuinen lähipäivä, jonka kahvituolla Kulttuuripalvelut tarjosi ravintoa niin ruumille kuin sielulle: kahvin ja pullan kyytipoikana Arja Valtonen esitteli Jaatsin historiaa talon entisen emännän Matilda Gallénin roolissa. Oppimisympäristön hajauttamisella eri toimintaympäristöihin lisättiin opiskelijoiden paikallistuntemusta ja se nähtiin merkittäväksi tavaksi paikallisen verkostoitumisen edistämiseksi. Koulutuspaikkojen vaihtuminen sai hyvää palautetta niin opiskelijoilta kuin opettajiltakin.

Kulttuurikuntouttajissa huomion painopiste

oli sosiaali- ja terveysalan työntekijöiden potentiaalisen osaamisen käyttöön saamisessa sekä heidän verkostoitumisensa tukemisessa ja aktivoimisessa. Opiskelijoiden antamassa palautteessa nousi vahvasti esiin, että he kokivat antoisaksi toistensa tapaamisen lähipäivien aikana. Ryhmästä saatiin voimaa ja vertaistukea omaan työhön ja työssä jaksamiseen. Tapaamisissa oli antoisaa kohdata muita samanlaisissa tilanteissa ja olosuhteissa työtä tekeviä:

”Välillä töissä vähemmistössä, kun kulttuuri aiheena, joten on ollut todella voimaannuttavaa vaihtaa ajatuksia samanhenkisten ihmisten kanssa.” Opiskelijat kehuivat ryhmäänsä myös hyväksi innostumaan muiden tekemisistä, ja samanlaista palautetta antoivat koulutuksessa vierailleet opettajat: *”Positiivinen, innokas, kyselevä, keskusteleva, kommentoiva ja aidosti asiasta kiinnostuneena kuunteleva ryhmä.”*

Opiskelijat vaihtoivat koulutuksessa ideoitaan ja innostuivat toistensa kokeiluista. Spontaaneja yhteistyöehdotuksia sekä keskustelun tasolla liikkuneita suunnitelmia ja sopimuksia yhteisistä tapahtumista virisi opiskelijoiden kesken. Vielä hankkeen aikana ei yhtään yhteistyöprojektia kuitenkaan ehtinyt käynnistyä.

Kulttuurikuntouttajatäydennyskoulutuskokonaisuuden hinnaksi muotoutui pilotoinnin ajaksi 85 euroa. Tavoitteena oli, että koulutuksen hinta ei muodostuisi esteeksi kenenkään koulutukseen osallistumiselle. Työnantajien toivottiin maksavan työntekijöiden osallistumisen, ja näin kävikin 19/20 opiskelijan kohdalla.

4. Kulttuurikuntouttajat-opetuksen toteutus

Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen rungon muodostivat teemalliset työpajat sekä opiskelijan omalla työpaikallaan toteuttama kehittämistehtävä. Olennaiseen rooliin nousi myös oppimisen ohjaus.

Teemalliset työpajat ja niihin liittyvät oppimistehtävät

Lähitapaamisissa yhdistettiin tiedollista ja toiminnallista oppimista vaihtuvien teemojen puitteissa. Teemaa käsiteltiin joka kerta käytännöllistä tietoa antavalla luennolla sekä jonkin taiteen lajin työpajassa. Useimmilla kerroilla luento tarjoi aluksi antamaan pohjatietoa, jonka jälkeen siirryttiin käsittelemään samaa asiaa taiteen kautta toiminnallisesti. Koulutuksen lähitapaamisiin liittyvät etätehtävät olivat tehtäviä, joiden suunnittelusta ja arvioinnista vastasivat kunkin kerran opettajat. Tyypillisesti ne olivat päivän teemaan ja/tai työpajaan liittyviä, omalla työpaikalla sovellettavia tehtäviä tai ne liittyivät lähitapaamisen annin reflektointiin ja oman ammatillisuuden arviointiin.

Kiitosta sekä opiskelijoilta että opettajilta sai *”teorian ja soveltamisen duetto”* sekä pajojen

jättäminen loppupäivään. Koulutuksen väljyyttä, vaihtelevuutta ja avoimuutta kiiteltiin kehuen opetusta mielenkiintoiseksi ja käytännönläheiseksi: *”ei liian koulumaista/kaavamaista”*. Useampi opiskelija mainitsi pitäneensä vaihtuvista luennoitsijoista (*”mainioita, innostuneita, innostavia”*) ja juuri siitä, että he ovat vaihtuneet. Näin koulutukseen saatiin rikkaammin uudenlaisia menetelmiä ja näkökulmia. Opiskelijat kokivat lähitapaamiset erityisen antoisiksi myös siksi, että ne mahdollistivat samanhenkisten ihmisten tapaamisen ja vuorovaikutuksen, jolla oli suuri merkitys omien tehtävien tekemisessä, motivoitumisessa ja innostuksen säilymisessä.

Lähipäivien pituus sai sen sijaan osakseen kritiikkiä. Pilottikierroksella koulutuksen 10 lähipäivästä viisi oli kokonaisia päiviä ja viisi iltapäiviä. Monet opiskelijat toivoivat kaikkien lähipäivien olevan jatkossa kokonaisia päiviä, sillä päivien koettiin monesti jääneen kesken. Opiskelijoiden mielestä kokonaiset päivät ovat helpommin järjestettävissä työpaikalla. Sekä opiskelijoiden että muutaman opettajan palautteissa nousi esille, osittain päivien lyhyteen liittynyt, lähipäiviä vaivannut kiire. Lähipäivissä tuntui *”olevan liikaa asiaa samassa paketissa”*, jolloin käsitellyt asiat jäivät kesken eikä keskittymiskyky enää riittänyt.

Seuraavaksi avaamme teemallisia työpajoja ja niihin liittyviä oppimistehtäviä toteutumisjärjestyksessä syyskuusta 2012 huhtikuuhun 2013.

Tutustuminen ja soveltava draama

Koulutuksen ensimmäinen lähipäivä syyskuussa oli iltapäivänmittainen. Teemoina olivat tutustuminen ja osallistava draama. Draamaharjoitukset tutustuttivat uusia opiskelijoita, paikalla olleita oppimisen ohjaajia sekä ohjausryhmäläisiä luonnollisestuntuisesti toisiinsa. Orientaatio koulutukseen Koulutus aloitettiin Kulttuurikuntouttajat – työryhmän ja -koulutuskokonaisuuden esittelyllä. Päivän aluksi paikalle päässeet yhteistyökumppanit esittäytyivät. Sen jälkeen opintoprosessin ohjaajat kävivät läpi koulutuksen sisältöjä ja vastailivat opiskelijoiden kysymyksiin.

Tauon jälkeen iltapäivä jatkui kahden draamapedagogin ohjaamalla osallistavan draaman työpajalla. Työpajan harjoitusten tavoitteena oli auttaa ryhmäläisiä tutustumaan toisiinsa, synnyttää luottamusta opiskelijoiden ja ohjaajien välille sekä antaa opiskelijoille helppoja harjoitteita käytettäväksi omassa työyhteisössään. Erityisesti ensimmäisellä kerralla tuntui tärkeältä aloittaa pienillä ryhmässä tehtävillä harjoituksilla, joissa kukaan ei joudu varsinaisesti esiintymään (Mäkisalo-Ropponen 2008, 94). Työpaja koostui mm. seuraavista harjoitteista:

Vieressäni on tyhjä paikka

Järjestetään tuolit piiriin, yksi tuoli enemmän kuin osallistujia. Se, kenen vasemmalla tai oikealla puolella tyhjä paikka on, aloittaa sanomalla: "Vieressäni on tyhjä paikka ja haluaisin siihen hänet, joka...(ulkoista kuvailua, tietoja, ajatuksia, nimi tms. toisesta piiriläisestä)." Itsensä tunnistava piiriläinen siirtyy tyhjälle paikalle. Samalla hän voi

kertoa nimensä piiriläisille. Vuoro siirtyy seuraavalle, jonka vasemmalle tai oikealle puolelle tyhjä paikka on nyt siirtynyt. Leikkiä jatketaan niin kauan, että jokainen on saanut vaihtaa paikkaa.

Jaettu muisto ja patsas

Tilanteen ja ryhmän mukaan soveltaen osallistajat kertovat ensin teemaan, päivään tai aiheeseen liittyvän muiston, joko pareittain, pienryhmissä tai koko ryhmälle. Tämän jälkeen osallistajat tuottavat patsaan muistostaan, joko pareittain, pienryhmissä tai koko ryhmänä. Patsaat voidaan käynnistää liikkumaan ja ääntelemän ja pysäyttää lopuksi.

Janoja

Määritetään tilaan jana (tai esim. vuodepotilaiden kohdalla käsi ylös - alas tai pää vasemmalle – oikealle). Janan päät ovat kaksi ääri vaihtoehtoa ja jana niiden välillä kaikki vivahteet siltä väliltä. Ohjaajat luovat yhdessä osallistujien kanssa kysymyksiä ja vaihtoehtoja, ensimmäiseksi tehdään jokin helppo kysymys, jolla harjoitellaan harjoituksen ideaa. Vastaus kysymykseen ilmaistaan seisomalla siinä kohden janaa, minkä itse kokee oikeaksi (vuodepotilailla esim. liikuttamalla käsi tai pää tiettyyn kohtaan kuviteltua janaa). Janan tarkoitus on tuottaa ja kertoa mielipiteitä ja ajatuksia non-verbaalisti, ja samalla reflektoida, kuinka toisten mielipiteet vaikuttavat omaan mielipiteeseen.

Tämän kerran oppimistehtävässä opiskelijoita pyydettiin tekemään jokin draamatyöpajan harjoitteista yhdessä valitsemansa ryhmän (perhe/ystävät/työyhteisö/asiakkaat) kanssa ja jakamaan kokemuksensa Moodlessa

toisten opiskelijoiden kanssa.

Tunteet ja luova muistelutyö

Toisen lähipäivän teemana olivat Tunteet ja luova muistelutyö. Vierailleva asiantuntija luovan muistelutyön kouluttaja Leonie Hohenthal-Antin luennoi aamupäivällä aiheesta Eletyn elämän näyttämöt – kipua ja iloa. Hohenthal-Antin käsitteli luovaa muistelutyötä menetelmänä, joka käyttää muistelua virittäviä toimintamuotoja systemaattisella tavalla. Muistia voidaan herätellä toiminnallisilla ja luovilla virikkeillä kuten musiikilla, tanssilla, maalaamisella, draamalla jne. Lisäksi erilaisia kuvia, esineitä, materiaaleja, ääniä, makuja ja tuoksuja voidaan käyttää apuna muistelussa. Muistelun yhteyttä taiteisiin alkoi aktiivisesti kehittää Pam Schweitzer 1980-luvulla. Muistelutyön luovien menetelmien keskus avattiin Lontooseen 1987. Talo tarjosi mm. elävää historian opetusta sekä muisto- ja teemarasioiden rakentamista.

Samalla ajatuksella perustettiin Kotkaan vuonna 2005 Muistojen talo, jonka taiteellisena johtajana Hohenthal-Antin toimii. Muistojen talo kuuluu eurooppalaiseen muistelutyöverkostoon ja on ollut mukana mm. hankkeessa, jossa eurooppalaiset rakensivat muistorasioita

toisen maailmansodan päättymisen 60-vuotisjuhlan kunniaksi. Muistorasioilla tarkoitetaan teksteistä, kuvista, esineistä ja erilaisista dokumenteista koostuvaa, rasiaan rakennettua kolmiulotteista kollaasityötä. Muistorasia on samalla yksilön elämänhistorian, -tyylin tai -vaiheen visuaalinen luova teos. Muistorasiassa pääsee esille yksilön visuaalinen muistomaailma, jossa henkilökohtainen kokemus tulee näkyväksi ja ylittää ns. virallisen historiatiedon. Muistorasioita voi koota monista lähtökohdista. Yksi yleisesti käytetty on elämän huippu- ja kohokohdat. Ne ovat vahvimpia muistoja, jotka kantavat ja joihin on hyvä palata elämän koetellessa.

Toinen Leonie Hohenthal-Antinin paljon käyttämä luovan muistelun muoto on draamaimprovisaatio. Improvisaatiossa kootaan ihmisiä yhteen jakamaan muistoja ja rakentamaan tuttuja tilanteita, joihin muistisairas voi menestyksekkäästi osallistua. Improvisaatio tarjoaa mahdollisuuden elää elämän onnellisimpia hetkiä uudelleen, Muistojen talolla on näytelty mm. häitä. Olennaista on pitää huomio positiivisissa muistoissa ja tarjota mahdollisuus itseilmaisuun ja nuoruuden vitaalisuuden uudelleen kokemiseen. Luova toiminta synnyttää tekijässään flowta iästä riippumatta. Luova muistelutyö tarjoaa Hohenthal-Antinin mukaan elämälle merkityksiä, auttaa unohtamaan jokapäiväiset huolet ja parhaimmillaan jopa sairauden.

Ilmapäivällä Hohenthal-Antinin työpajassa opiskelijat pääsivät tutustumaan käytännössä niin draamallisiin harjoitteisiin kuin muistorasian rakentamiseenkin. Seuraavassa

esiteltävät, luennolla ja työpajassa tehdyt, harjoitteet on muokattu Hohenthal-Antinin kirjasta *Muistot näkyviksi – Muistelutyön menetelmiä ja merkityksiä* (2009).

Virittäytyminen muistojen maailmaan

- *Kuunnellaan silmät kiinni musiikkia ja siirrytään mielessä lapsuuden pihamaisemiin. Jaetaan kokemus parin kanssa.*

Lattialla tai pöydällä on esillä vanhoja postikortteja. Jokainen valitsee kortin, joka tuo mieleen jonkin lapsuuteen liittyvän tapahtuman. Muistot jaetaan parin kanssa. Seuraavaksi jokainen valitsee kortin, joka tuo mieleen jonkin nuoruuteen liittyvän tapahtuman. Muistot jaetaan parin kanssa. Lopuksi voidaan vielä siirtyä aikuisuuteen: valitaan aikuisiän muistoon liittyvä postikortti ja jaetaan muisto parin kanssa.

Mennään seuraavaksi pienryhmiin. Ryhmissä kaikkien kortit laitetaan esille ja luodaan korttien pohjalta tarina, joka voi perustua joko mielikuvitukseen tai ryhmäläisten muistoihin. Kaikki osallistuvat tarinan luomiseen. Lopuksi ryhmät jakavat tarinansa toisten ryhmien kanssa.

Rakennetaan teemasasia

Muodostetaan pienryhmiä. Tehtävänä on yhdessä valita jokin yhteinen teema. Teema voi olla lähes mikä vain, mahdollisimman monelle tuttu ja ennen kaikkea positiivisia tunteita herättävä.

Laitetaan esille postikorttien lisäksi kankaita ja pieniä esineitä. Jokainen ryhmä tarvitsee esim. pahvilaatikon, johon rakentaa teemasasian.

Teeman löydyttyä rakentaminen voi alkaa. Kaikki esillä oleva materiaali on ryhmien käytössä. Seiniä voi päällystää kuvilla ja kankailla. Esineitä sommittelemalla aihe kirkastuu.

Ryhmä miettii rasialle nimen. Jokainen ryhmä esittelee rasiansa muille, ja jokainen voi kertoa omasta osuudestaan. Jakamiselle tulee varata riittävästi aikaa, jotta jokainen voi kertoa tuntemuksistaan.

Oppimistehtäväksi opiskelijat saivat haastatella jotakuta (asiakas, isovanhempi) joulukuun liittyvistä muistoista (leikit, ruuat, lahjat jne.) ja miettiä, kuinka muistojen pohjalta voisi luoda asiakkailleen toiminnallisen tuokion. Harjoituksen toteutuksesta kerrottiin Moodlessa kirjallisesti tai valokuvalla.

Yhteisöllisyys ja musiikki

Marraskuussa Kulttuurikuntouttajat tapasivat yhteisöllisyyden ja musiikin merkeissä. Yhdessä musisoimalla ihmiset ovat kautta aikojen etsineet yhteistä ääntä ja säveltä, luoneet ryhmää koossa pitäviä rituaaleja sekä pönkittäneet yhteishenkeä tuleviin

taisteluihin valmistauduttaessa. Toisaalta yhdessä musisoiminen voi tuoda pintaan mm. koulun laulukoetradition kautta (Numminen 2005, 56) syntyneitä kulttuurisia käsityksiä musiikillisesta osaamisesta. Luottamuksellisessa yhteisössä musisoidessa nämä molemmat puolet voivat nousta esiin ja keskustelun aiheeksi.

Päivän aloittaneella Terveyttä ja pitkää ikää yhteisöllisyydestä -luennolla psykoterapeutti-työnohjaaja kävi ensin läpi yhteisöä ja yhteisöllisyyttä käsitteinä. Yhteisöllä tarkoitetaan ihmisten välisten suhteiden kokonaisuutta eli sosiaalista järjestelmää sekä pysyvää tai pitkäkestoista kuulumista johonkin ihmissuhdeverkostoon (perhe-, sukulais-, ystävyys, työ-, harrastus- ja uskonnollinen yhteisö). Nämä ryhmät voivat muodostua yksilöitä yhdistävän ominaisuuden, samojen mielenkiinnon kohteiden, yhteisten tavoitteiden tai muiden vastaavien asioiden perusteella.

Seuraavaksi tutustuimme Kuuban terveydenhuoltomalliin Pirjo Lindforsin (2007) artikkeliin nojautuen. Kuubassa tavoitteeksi on asetettu tuottaa maksimaalista terveyttä minimihinnalla. Tärkeiksi osatekijöiksi koettiin tällöin mm. tervehtiminen osoituksena yhteisöön kuulumisesta, koskettaminen, hellittely ja hierominen, avuliaisuus, päivittäiset kiitokset ja kehut sekä arvostuksen ja kunnioituksen saaminen ja antaminen. Tärkeinä terveyden kannalta pidetään myös huumoria, erotiikkaa sekä puhumista: yhteisössä jaetaan tietoa ja hoidetaan ongelmat keskustelemalla. Lopuksi opiskelijat pohtivat, mihin ryhmiin he ovat elämänsä aikana kuuluneet, kuinka ryhmät ovat muuttuneet ja miten ne ovat elämään

vaikuttaneet.

Yhteisöllisyyslennolta opiskelijat saivat tehtäväksi joko kirjoittaa ihmissuhteiden ja työhistorian merkityksestä omassa elämässä tai vaihtoehtoisesti piirtää ystävyyspuu: *”Voit miettiä ihmissuhteita kuvitellun ystävyyspuun avulla. Kirjota juureen ja runkoon sinulle merkityksellisten ihmisten nimet, ne jotka ovat sinua auttaneet ja tukeneet elämässä ja joilta olet saanut voimia. Laita lähelle runkoa ne, joilla on suuri merkitys ja latvoihin ne, joilla on vähäisempi merkitys.”*

Työpajassa tutkimme yhteisöllisyyttä musiikin keinoin sekä lasten että ikääntyneiden kanssa työtään tekevän muskariohjaajan johdolla. Harjoituksissa painotettiin leikillisyyttä ja kuuntelemista osana yhteisöllisyyden rakentumista. Tuokion harjoituksista seuraavassa kaksi esimerkkiä:

Silmät kiinni -improvisaatio

Kaikki istuvat piirissä. Keskelle asetetaan kasa soittimia, joista jokainen hakee itselleen yhden tai halutessaan useammankin. Joukosta valitaan yksi, joka nousee ympyrän ulkopuolelle muiden selän taakse. Tämän henkilön tehtävänä on soittaa muita: Muiden takana kiertäessä hän koskettaa valitsemiaan henkilöitä ja nämä alkavat soittaa. Henkilö voi lopettaa soittamisen koskettamalla samaa henkilöä uudelleen. Kappale loppuu, kun jokainen henkilö on sammutettu. Sama harjoitus tehtiin ilman soittimiakin, omalla äänellä ja kehosoittimilla.

Rytmirinkula

Kaikki asettuvat piiriin ja ottavat kiinni suuresta, värikkäästä jumppakuminauhasta: rytmirinkulasta. Rinkulan kanssa voidaan

ryhmässä harjoittaa perusrytmiä, joka vaatii toimiakseen kaikkia koordinaatiokyvyn osaluaita (Utriainen 2013, 14). Rinkulaa voidaan nostaa ja laskea istuen ja kiertää ympyrässä liikuttamalla oikealla kädellä rinkula vasemman vierelle. Rytmirinkulan kanssa voidaan myös liikkua erilaisin tavoin, kunhan pysytään piirumuodostelmassa. Vain rinkulan ja ryhmän koko luovat rajat yhteiselle ideoinnille.

Kommunikaatio ja kirjoittaminen

Vuoden 2012 viimeisessä lähipäivässä vietettiin iltapäivä kommunikaation ja sanataiteiden parissa. Kirjoittaminen toimii väylänä itsen kuuntelemiseen ja omaan luovuuteen tutustumiseen (mm. Cameron 2008). Saduttaminen – tai laajemmin tarinattaminen – on yleisimmin lasten kanssa käytetty menetelmä, joka on osoittautunut toimivaksi kaikenikäisten, verbaaliin ilmaisuun kykenevien henkilöiden kanssa (Hohenthal-Antin 2009, 88).

Karkun kotitalous- ja sosiaalialan oppilaitoksen opettaja aloitti iltapäivän luennolla ”Kommunikaatio ja vuorovaikutus vanhus- ja vammaistyössä”. Opiskelijat olivat saaneet ennakkotehtäväksi pohtia omia

vuorovaikutustaitojaan työpaikalla sekä lukea *Vanhuksen kohtaamiseen liittyviä eettisiä kysymyksiä* -artikkelin Sairaanhoidaja-lehdestä (2009/9), ja näistä keskusteltiin luennon lomassa.

Kävimme läpi vuorovaikutusta yhteistoiminnallisena prosessina, jossa puhuja ja kuuntelija vaikuttavat toisiinsa. Tärkeää on, että molemmat osapuolet käyttävät yhteistä kieltä, tai sellaista keinoa, jota molemmat osaavat sekä käyttää että ymmärtää. Näin ollen osapuolet ymmärtävät käymänsä keskustelun mahdollisimman samalla tavalla sekä saavuttavat yhteisymmärryksen myös tunteen tasolla. Vuorovaikutustilanne on vain hetken asia. Aikaa ei kulu toimivaan ja onnistuneeseen vuorovaikutukseen yhtään enemmän kuin epäonnistuneeseen. Hoitotyöntekijän tehtävänä on päättää, tekeekö hän vuorovaikutteista työtä vai suorittaako erilaisia työ- ja toimenpidetehtäviä. ”*Suurin osa valinnoista tapahtuu omien korvien välissä.*”

Mitkä asiat sitten voivat olla esteinä onnistuneelle kommunikaatio tai vuorovaikutustilanteelle? Sellaisia ovat ainakin kiire, ennakkoluulot ja – käsitykset, loukatuksi tuleminen tunne, avuttomuuden tunne, asiakkaiden turha siirteleminen yksiköstä toiseen, asiakkaan tunteiden ja osaamisen vähättely sekä verukkeet ja loukkaava huumori. Lopuksi saimme vielä tutustua I-HO-SI-ajattelumalliin, jossa: Ihmisenä voit kokea ja ymmärtää monia asioita siksi, että ne ovat meille tyypillisiä, tavallisia ja ihmisyyteen kuuluvia; HOitajana tai hoitoa kohtaavana kannat mukana monia rooleja, malleja ja erilaista tieto- sekä

taitoperustaa; Sinä yksilönä koet tilanteet ja olet niissä osallinen omien toimintatapojesi ja elämäkulkusi mukaisena.

Työpaja koostui omasta kirjoittamisesta sekä toisen kertoman tarinan muistiin kirjoittamisesta. Aluksi ilmaisuaineiden suunnittelijaopettaja ohjasi opiskelijoita työpajassa vapaaseen assosiaatiokirjoittamiseen:

”Virittle kirjoittamalla 3-10 minuuttia keskeyttämättä aloittaen Minä olen.. / Minä tunnen.. Anna käden kirjoittaa vapaana, ilman tietoista ohjausta, kontrollia tai tavoitetta. Jatka kirjoittamista säädetty aika, Jos kirjoittaminen ei etene, niin kirjoita, ettei etene. Pääasia on, että kirjoitat koko annetun ajan. Juo lasi vettä. Alleviivaa kirjoittamistasi katkelmista kaksi plus kaksi ydinlausetta tai - fraasia. Kirjoita niiden tiivistelmä: aforismi, iskulause tai käyttöohje. Juo lasi vettä. Katso ulos. Kirjoita vapaasti assosioiden: Näen .. / Kuulen... / Kehossani tuntuu.. / Ulkomaailma ajattelee minusta.. Kirjoita pieni rakkauskirje itsellesi edellisen pohjalta. Piirrä ei-kirjoituskädelläsi (yleensä vasen) kuva itsestäsi jossain hyvässä tilanteessa kauan sitten. Juo lasi vettä. Katso kuvaa kuin näkisit sen ensimmäistä kertaa, ja kirjaa siitä muutama huomio. Kirjoita päiväkirjamerkintä jostain muutaman viime vuoden aikana elämässäsi tapahtuneesta asiasta. Päätä merkintä kysymykseen. Kirjoita teksti kaiken tämän pohjalta. Lue se, muokkaa. Pyydä palautetta, lue ja muokkaa, tai jätä odottamaan seuraavaa kirjoitusrupeamaa.”

Oman kirjoittamisen jälkeen opiskelijat valmistautuivat

kuuntelemaan toisiaan saduttamisen – tai tarinattamisen - kautta.

”Tarinattaja pyytää tarinan kertojaa kertomaan tarinan. Hän kirjoittaa sen muistiin sana sanalta juuri niin kuin se kerrotaan. Kun se on valmis, tarinattaja lukee sen ääneen, ja tarinan kertoja voi muuttaa sitä, jos haluaa. Tarinan kertojan (etu)nimi ja päiväys kirjataan mukaan. Tarina voi jäädä kertojansa omaksi, tai se voidaan liittää johonkin kokonaisuuteen, kuinka sovitaan. Tarinatta voi perheessä, työpaikalla, junamatkalla, tuttujen kesken, vieraiden kanssa, juhlassa, arkena..”

Oppiminen ja tanssi

Tammikuun lähipäivässä musiikkiopiston rehtori sekä Saskyn koulutusohjaaja, joka on koulutukseltaan mm. tanssi- ja draamaterapeutti, yhdistivät osaamisensa toiminnallisen oppimisen kautta. Toiminnallisella oppimisella tarkoitetaan oppijan osallistumisen ja aktiivisuuden, erityisesti konkreettisen tekemisen korostamista oppimisprosessissa. Toiminnallisen oppimisen muotona tanssi perustuu kinesteettiseen oppimiseen ja ajatukseen siitä, että tapamme ja mahdollisuutemme hahmottaa maailmaa ovat sidoksissa kehollisuutemme. Ajattelumme rakentuu sille, miten kehomme vastaanottaa, kuljettaa ja tuottaa tietoa, miten aivot ja hermosto osallistuvat sen kuljettamiseen ja tulkintaan sekä miten konkreettisesti toimimme fyysisessä, sosiaalisessa ja ideaalisessa maailmassa (Anttila 2009, 84–92). Tässä lähipäivässä pääpaino oli omasta itsestä oppimisessa tanssin ja liikkeen avulla.

Aluksi luennoitsija avasi erilaisia oppimiskäsityksiä ja oppimistyyplejä ja pohdittiin yhdessä oppimisen kontekstuaalisuutta sekä sitä, miten eri aistien välittämää informaatiota voidaan hyödyntää oppimisprosessin tehostamisessa. Lähipäivää edelsi ennakkotehtävä, jossa virittäydettiin Elli Rantasen pro gradun ja Merja Koparen opinnäytetyön innoittamana pohtimaan sitä, millainen oppija olen ja mikä on minulle ominainen tyyli oppia asioita. Aihetta sovellettiin haastamalla opiskelijat miettimään, miten voisi helpoiten oppia vaikkapa uuden laulun. Tehtävät käytiin läpi luennolla ja niistä virisi jonkin verran keskustelua.

Luovan tanssin ja liikkeen kautta toiminnalliseen oppimiseen – työpajaan ohjeistettiin ennakkoon: Varustaudu asuun, jolla on mukava liikkua ja rentoutua, paljaat jalat tai luistamattomat sukat jalkaan. Tanssi on luonteeltaan luovaa liikkumista ja rentoutumista, jossa korostuu vuorovaikutuksellisuus, aistiminen, itsen ja ryhmän kehollinen kuunteleminen ja luovuus. Keho, aistit, hengitys ja kontakti yhdessä ajan, tilan ja energian kanssa ovat elementtejä, joita päivän aikana kokeillaan ja tutkitaan. Opitaan toiminnallisesti asioita kehosta ja keholla, käyttämällä enemmän sanatonta kommunikaatiota kuin sanallista. Työpajassa käytiin läpi mm. liikepeilausta lämmittelyharjoituksena.

Liikepeilaus

Kaikki seisovat ympyrässä. Musiikki laitetaan soimaan. Jokainen osallistuja näyttää vuorollaan jonkin liikkeen tai liikkeitä, muut seuraavat johtajaa ja toistavat liikkeit. Tämä voidaan tehdä joko niin, että jokainen

näyttää

yhden liikkeen kerrallaan ja sitten vuoro vaihtuu, tai niin, että jokainen saa keksiä liikkeitä niin kauan kuin haluaa ja sitten vasta vaihdetaan vuoroa. Osallistujat voivat myös liikkua pois piiristä, mutta ryhmän koossa pysymisen kannalta on tärkeää palata omalle paikalleen aina oman vuoron päätteeksi.

Työpaja päättyi yhteiseen pohdintaan ja kokemusten jakoon, miltä nyt tuntuu ja mitä ajatuksia ja tuntemuksia harjoitukset itsessä herättivät, sekä siihen, miten niitä voisi soveltaa tai hyödyntää omassa työssään.

Suvaitsevaisuus ja kirjallisuus

Helmikuussa keräännymme toimintakeskukselle suvaitsevaisuuden ja kirjallisuuden pariin. Kirjallisuus näyttäytyi kiinnostavana keinona pohtia omia ennakkoluuloja ja käsityksiä suvaitsevaisuudesta. Vuorovaikutuksellista luovaa lukemista ja kirjoittamista käytetään melko laajasti työmuotona eri hoitolaitoksissa niin ryhmissä kuin yksilöllisestikin (Lundahl, Hakonen & Suomi 2007, 262), sekä harrastus- että terapiatoimintana.

Toimintakeskuksen vastaava ohjaaja laittoi opiskelijoita miettimään suvaitsevaisuutta toiminnallisesti leikkien ja maalaten. Tutustuimme myös toimintakeskukseen rakennettuun Snoezelen-periaatteita noudattavaan rentoutushuoneeseen, jossa hieroimme ja pajasimme toisiamme. Seuraavassa on yksi esimerkki ohjaajan teettämistä harjoituksista. Harjoitus on avattu siten, että sen toteuttaminen mm. kehitysvammaisten kanssa on

mahdollisimman helppoa.

Sininen hetki

Tarvikkeet: Varjokangas, käy myös esimerkiksi hallaharso; CD-soitin ja CD-levy tai hiljaisuus ja vain tekemisen äänet; Palloja, jos haluat pompotella niitä kankaan päällä, käy myös muut esineet; Tarvittaessa kuvat, lehdet, sakset, teippi, liima jne.; Seinälaput, kynät/tussit (huomioi, ettei seinä likaannu, jos tussi menee paperin läpi).

Toiminta: Ollaan ympyrämuodostelmassa seisoen. Taustalla soi CD-levyllä musiikkia tai ollaan hiljaa. Asiakkaat asettuvat kankaan ympärille ja ottavat siitä kiinni kahdella kädellä. Seurataan ohjaajan liikkeitä ja tehdään yhdessä samaa liikettä yhtä aikaa. Liikkeitä voi olla esimerkiksi:

- *Varjon nostaminen ylös ja alas hitaasti/nopeasti*
- *Varjon nostamista aaltomaisesti edeten oikealta vasemmalle*
- *Varjoa ei nosteta, vaan kävellään sen kanssa ympyrää*
- *Varjo nostetaan pikaisesti taivasiin, juostaan kyykkyympyrän keskelle ja sidotaan tukevasti varjo kiinni pyllyn alle ns. ilmatiiviisti*
- *Varjon alla voi myös maata ja tuntea ilmapinnan kehollaan*
- *Varjon päälle voi laittaa esimerkiksi palloja ja tarkoituksena on liikuttaa varjoa siten, etteivät pallot pääse putoamaan*

Seinällä on sinisiä papereita, jaetaan osallistujille kyniä ja he käyvät kirjoittamassa harjoitukseen liittyviä elämyksiään, kokemuksiaan ja tuntejaan lyhyesti

ranskalaisin viivoin. Seinälapuille voi myös piirtää tai etsiä lehdistä kuvia, reipiä/leikata ne irti ja kiinnittää seinälle.

Suvaitsevaisuus-pajan oppimistehtäväksi opiskelijat saivat valita joko a tai b:

a: Tuottakaa kirjallinen suunnitelma aistielämyshetkestä oman työpaikkanne asiakkaille ja huomioikaa heidän erityistarpeensa.

b: Tutustu Snoezelen materiaaliin. (Koskinen & Nybacka 2006: Snoezelen – Valkoinen Huone.) Luokaa työpaikallenne suunnitelma Snoezelen-tilasta. Mihin huoneeseen sen voisi rakentaa, millaisia materiaaleja tilaan tarvitaan tai mitä materiaaleja työpaikan kätöksistä löytyy jo valmiina? Minkä tyyppinen toiminta asiakasryhmällemme voisi olla kohdennetuin?

Suvaitsevaisuuden teemoja kaunokirjallisuudessa -työpajassa rauhoituimme pöydän ympärille keskustelemaan kaunokirjallisuudesta. Työpajaa ohjaava informaattikko oli antanut ennakkoon luettavaksi kaksi suvaitsevaisuutta ja suvaitsemattomuutta käsittelevää tekstiä, joista kurssilaiset saivat valita tai lukea molemmat. Vaihtoehdot olivat Alice Munron *Lasten leikkiä* (novellikokoelmassa *Liian paljon onnea*) ja Velma Wallisin *Kaksi vanhaa naista*.

Opiskelijat saivat ennakkotehtävän valitsemaansa tarinaan liittyen: *Pohdi seuraavia asioita ja kirjaa halutessasi ajatuksiasi ylös.*

1. *Minkälaisia ennakkoluuloja tarinassa esiintyy ja kuka mielestäsi on ennakkoluuloinen?*
2. *Kenen näkökulmasta tarina kerrotaan ja vaikuttaako kertojan näkökulma siihen,*

millainen tarina on?

3. Tunnistatko tarinasta ilmiöitä, jotka näkyvät myös oikeassa elämässä tai tulevat vastaan omassa työssäsi?

4. Millaisia muita ajatuksia tai tunteita tarina herättää sinussa?

Aiheista keskusteltiin ja niitä mietittiin yhteisvoimin työpajassa.

Muistaminen ja kuvataide

Muistamista ja kuvataidetta yhdistävä iltapäivä koostui SOTESin muistihoitajan ja Vammalan seudun taideyhdistyksen puheenjohtajan ohjaamista työpajoista. Tavoitteena oli tuoda esille keinoja, kuinka kuvaa, värejä ja näköaistia voidaan käyttää muistamisen tukena. Erityisesti värit sisältävät henkilökohtaisia muistoja ja kulttuurista symboliikkaa, joita voidaan ilmaista ja joista voidaan keskustella kuvataidetyöskentelyn keinoin (Lundahl, Hakonen & Suomi 2007, 261).

Miltä muistisairaus tuntuu? -iltapäivän aloitti SOTESin muistihoitaja johdattelemalla opiskelijoita muistisairaana ihon alle: Miltä tuntuu herätä aamulla tai ottaa käteen joku esine, kun ei muista missä on tai mitä sillä esineellä tehdään? Pöydälle levitettiin kassillinen meille tuntemattomia tavaroita, joista saimme ”muistella” ja arvailla, mitähän ihmeitä ne olivat. Harva tunnisti esineitä ja

saimme siten maistiaisen ei-tunnistamisesta sekä hämmennyksestä, jonka se tuottaa.

Seuraavaksi keskustelimme muistisairautta kantavan ihmisen kohtaamisesta.

Hoitohenkilökunnan on olennaista muistaa, että kohdattavana on ihminen, jolla on muistisairaus, ei dementikko, dementoitunut, höppänä tai seniili. Jokainen muistisairauden kanssa elävä ihminen on isä/äiti, puoliso, ystävä, sukulainen, lapsi, asiakas tai asukas – tavallinen ihminen, jonka muuttuneen käytöksen takana on ihmisen tarve sopeutua tilanteeseen ja hallita omaa elämäänsä.

Muistisairaudet oireilevat muistin heikkenemisenä, minuuden hahmotuksen ja tunteiden erittelyn alentumisena, aika- ja paikkaorientaation muutoksina, elämän rytmityksen ja selkeyden vähenemisenä sekä keskittymis- ja arviointikyvyn heikkenemisenä. Ihmistä kohdatessa on hyvä muistaa, ettei meistä kukaan saa toimitettua toisen muistia takaisin.

Kohtaamisen ohjenuoraksi käyvät muistihoitajan antamat kymmenen käskyä:

1. Älä väittele (ei ole väliä, oliko joku oikeassa).
2. Älä nolaa (ei se enää osaa tai muista).
3. Älä kiellä (kokeile älä-sanana sijaan sopsisiko, voisitko...).
4. Älä testaa (muistatko, osaatko vielä, tunnetko...).
5. Älä aliarvioi tai yliarvioi (ei se enää osaa tai kyllä se sen osaa).
6. Älä moiti (kato nyt ihmisparka, voi sua, kui nyt tollai...).
7. Älä huuda (ihminen ei ymmärrä, mistä huuto johtuu).
8. Älä pakota (ei lisää ymmärtämistä, suostuttele).
9. Älä vaadi (sun täytyy muistaa, osata,

pystyä...).

10. Älä realiso (nyt on, nyt ollaan)

Kohtaamisessa tärkeää on pysähtyä, keskittyä mukavaan yhdessä oloon ja sukeltaa mukaan muistisairaahan maailmaan. Lopuksi muistihoitaja antoi opiskelijoille tehtävän: *”Kirjoita kirje muistisairaalle läheiselle, asiakkaalle tai tutulle. Ota kirje mukaasi seuraavaan lähipäivään, jossa tehtävä puretaan pareittain. Voit päättää itse, annatko kirjeen lähipäivän jälkeen oikeasti kirjeen saajalle, se ei ole välttämätöntä.”*

Loppupäivästä Vammalan Taideyhdistys ry:n puheenjohtaja Maija-Liisa Tenhunen ohjasi opiskelijoita värien ja maalaamisen kautta heidän omiin muistoihinsa. Opiskelijoita pyydettiin mm. maalaamaan tai piirtämään lempiväriinsä huomioiden, että lempiväri voi olla useiden värien tai sävyjen summa. Maalaamisen jälkeen käytiin yhdessä keskustelua, mitä lempiväriin maalaaminen opiskelijoissa herätti: Mikä lempivärisi oli juuri maalaushetkellä? Mitä koet sen värin kertovan sinusta juuri nyt? Millaisia muistoja siihen väriin liittyy? Miten tätä tehtävää voisi soveltaa sen asiakasryhmän kanssa, jonka parissa työskentelet?

Työpajassa nousseen ideoiden työstäminen jatkui kotiin annettussa kuvataidetehtävässä: *”Kirjaa ylös ideoita, joita kuvan tekeminen ja purkaminen sinussa herätti. Laita ylös ne asiat, jotka nousivat mieleesi ja sanoit tunnilla. Kirjaa myös ne, jotka syystä tai toisesta jäivät sanomatta. Huomioi ajatuksissasi sekä itsesi että se asiakasryhmä, jonka parissa työskentelet. Mieleen nousseista asioista voi olla hyötyä sinulle ja muille arkisissa tilanteissa.”*

Rahoittaminen ja soveltava draama

Viimeisenä teemallisena lähipäivänä kokoonnuimme viettämään iltapäivää rahoittamisen ja soveltavan draaman parissa. Raha on ikuista, vain taskut vaihtuvat – soveltavan draaman työpajassa paikalliset harrastajateatterilaiset jatkoivat samantyyppisillä osallistavan draaman harjoitteilla, joiden kanssa käynnistelimme koulutusta syyskuussa 2012 ja sulkiivat näin ympyrän. Yhtenä teemana draamaharjoitteissa pyöri raha, ennen kaikkea työpaja loi yhteistä rentoa ilmapiiriä ennen resursseista keskustelemista mm. seuraavanlaisella tunneharjoituksella.

Tunnejono

Jakaudutaan pienryhmiin. Ryhmäläiset menevät jonoon. Ohjaaja kertoo jonossa ensimmäisenä olevalle jonkun tunteen, jota hänen on ilmaistava ilman sanoja seuraavana jonossa olevalle, mutta ihan niin pienenä kuin vain osaa. Tunne siirretään aina seuraavalle koko ajan kasvattaen, niin että

viimeisenä jonossa seissyt ilmaisee jo tosi, tosi voimakkaasti samaa tunnetta, jota ensimmäinen ilmaisi vain hiukan. Lopuksi keskustellaan yhdessä tuosta tunteesta – mitä kukakin oli tuntenut ilmaisevansa.

Päivän lopuksi SOTESin palvelukoordinaattori ohjasi keskustelua kulttuurikuntouttamiseen tarvittavista resursseista. Aluksi käytiin keskustelua siitä, millainen toiminta mahtuu osaksi omaa työtä ja mihin kannattaa hakea ulkopuolista rahoitusta ja ulkopuolisia tekijöitä. Tutustuimme erilaisiin, erityisesti Pirkanmaalla järjestettävää kulttuuri- ja hyvinvointitoimintaa varten luotuihin, rahoitusväyliin.

Seuraavaksi keskusteltiin projektin osatekijöistä ja siitä, miten kehittämistehtävä näyttäytyy projektina. Sitä varten on tehtävä suunnitelma, mietittävä tehtävän tavoitteet ja keinot, joilla päästä niihin, aikataulu, toimintaan osallistuvat tekijät ja kohteena olevat tahot sekä mietittävä käytettävissä olevia resursseja. Resursseja pohdittaessa on huomioitava niin aineelliset (tilat, työvälineet, materiaalit, raha) kuin aineettomatkin resurssit (aika, osaaminen, yhteistyöverkostot, motivaatio). Oppimistehtäväksi rahoitussessiosta opiskelijat saivat arvioida ja pohtia, mitä resursseja heidän kehittämistehtävänsä toteuttaminen edellyttää.

Kehittämistehtävät

Monitaiteisen eri teemoja käsittelevän opetuksen jälkeen keskityttiin käsittelemään opiskelijoiden henkilökohtaisia kehittämissuunnitelmia.

Kehittämistehtävässään opiskelija mietti omasta työstään jokin kehitettävän asian tai alueen, jota hän tutki ja kehitti käytännössä koulutuksessa saamiaan ideoita hyödyntäen. Kehittämistehtävällä sidottiin koulutus tiukasti työpaikan arkeen ja tavoiteltiin siten pysyvää muutosta opiskelijan asenteessa ja toimintatavoissa työpaikalla.

Kehittämistehtävässä oli olennaista miettiä kehittämiskohteen realismisuus (mm. talous, aika- ja henkilöresurssit, soveltuvuus omaan toimintaympäristöön, miten saada oma työyhteisö (asteittain) mukaan toimintaan, yhteistyön tekeminen mahdollisimman laajasti sekä erityisesti toiminnan juurruttaminen: millä keinoin varmistetaan siitä, että toiminta jatkuu myös sen jälkeen, kun koulutus on päättynyt).

Toukokuun lähipäivässä mietimme keskustellen projektiin tarvittavia resursseja, mahdollisia haastavia tilanteita, palautteen keräämistä asiakkailta ja työyhteisöltä sekä idean jatkuvuuden turvaamista. Keskusteluun osallistuivat opiskelijoiden ja oppimisen ohjaajien lisäksi kaksi paikallista arjen asiantuntijaa SOTESista: tehostetun palveluasumisyksikön osastonhoitaja sekä vammaispalvelupäällikkö.

Opiskelijoilla oli puolisen vuotta aikaa toteuttaa omia suunnitelmiaan omilla työpaikoillaan ja loppuseminaariin keräännymme marraskuussa Jaatsille. Paikalle oli kutsuttu opiskelijoiden lisäksi heidän esimiehensä, keskeyttäneet

opiskelijat, koulutuksessa opettaneet sekä ohjausryhmä. Kehittämistehtäviä kommentoimassa olivat jälleen samat paikalliset arjen asiantuntijat. Jokaisella 14 opiskelijalla ideat olivat lähteneet käyntiin ja toisilla oli jo enemmänkin kerrottavaa. Opiskelijat kertoivat kokemuksistaan, asiakkailtaan ja työyhteisöltään saamasta palautteesta sekä näyttivät toimintatuokioissa otettuja valokuvia. Koulutuksessa toteutetut kehittämistehtävät olivat hankkeen vaikuttavuutta ajatellen niin merkittävässä roolissa, että esittelemme seuraavassa opiskelijoiden palauttaman kehittämistehtäväraportin pohjalta jokaisen tehtävän idean, tavoitteen ja toteutuksen sekä asiakkailta ja työyhteisöltä saadun palautteen.

Elämänkaarikansio

Palveluasunnoilla työskentelevä lähihoitaja teki elämänkaarikansioita palveluasuntojen asukkaille yhdessä asukkaiden, heidän omaistensa ja ystäviensä sekä muun henkilökunnan kanssa. Elämänkaarikansion tarkoituksena on antaa vastaus kysymykseen ”kuka minä olen”. Kansio tukee ajatusta kohdata ihminen kokonaisuutena huomioiden hänet yksilönä, eikä pelkästään sairauksiin tutustumisen kautta. Asukasta on helpompi tukea ja kannustaa ”tekemään” juuri hänelle mielihyvää tuottavia asioita, kun on tutustunut hänen elämäänsä muokanneisiin merkityksellisiin asioihin. Elämänkaarikansioista muotoutui asukkaan kotiin tehtävä muovitaskullinen kansio, joka sisälsi tekstiä ja valokuvia hänestä sekä hänelle tärkeistä asioista. Asiat tuotiin esille lämminhenkisesti ja kauniisti kunnioittaen asukkaan tahtoa ja mitä hän halusi itsestään kertoa tai jättää kertomatta.

Haastattelutilanteessa hoitaja pyrki kirjoittamaan tiedon asukkaan/omaisen omin kertomin sanoin. Tärkeää oli saada tuotoksessa näkymään asukkaan omaa persoonaa. Kuvia räpsittiin työstön aikana, lisäksi haastateltava/omainen toimittivat kuvamateriaaleja ja yhdessä mietittiin kuvatekstejä. Osallistuminen kansion tekemiseen on asukkaalle täysin vapaaehtoista.

Kaikki asukkaat, joilla on valmis kansio, ovat olleet siihen tyytyväisiä. Eräs nainen sanoi ”vahtivansa sitä, ettei kukaan vie pois”. Omaiset ovat halineet ja tykänneet. Haastattelujen myötä tuli esille kipeitäkin asioita, jolloin omainen ja haastateltava kävivät läpi omia ratkaisemattomia tuntojaan. Tuli anteeksipyyntöjä toisiltaan ja pohdintoja, mitä tekisivät nyt toisin, jos olisi mahdollisuus vaikuttaa asioihin. Lopuksi kuitenkin halauksia ja sanottiin, että on huojentunut olo.

Työyhteisössä kaikki ovat antaneet positiivista palautetta tutustuessaan uusiin kansioihin. Tehtävän toteuttamisen aikana yksi työntekijä lähti mukaan tekemään kansiota asukkaalle: ”Tässä on hyvä edetä pienin askelin ja uskoisinkin, että saan vielä työyhteisöstäni lisää hoitajia toimimaan tämän asian hyväksi.” Esimies on ollut tyytyväinen kansion toteutukseen ja toivoo hoitajien lukevan kansioita. ”Itse voin kertoa saaneeni tämän kehittämistehtäväni myötä hoitotyössäni uskoa siihen seikkaan, että juuri minulla on mahdollisuus olla asukkaalle se ”rinnalla kulkija”, joka on halunnut tutustua häneen ja pitää hänen elettyä elämäänsä merkityksellisenä.”

Matildan helmiä

Päivätoiminnan työntekijä teki asiakkaidensa kanssa kosketeltavia tauluja kierrätysmateriaaleista. ”Päivätoiminnan porukassa on näkynyt hyvin vahvasti alkavan muistisairauden myötä syntynyt häpeä. Näin ollen syntyi tarve saada nämä ihmiset nähdyksi, kuulluksi ja merkitykselliseksi. Mietin, miten tuottaa heille ilon, tyytyväisyyden ja pätevyyden kokemuksia sekä lisätä kulttuuristen työmuotojen käyttöä tämän porukan kanssa.”

Päivätoiminnan toimiston kaapista löytyi pahlilaatikko, joka oli pullollaan villalangasta kudottuja neliönmuotoisia paloja. Palat oli kutonut aikanaan päivätoiminnassa käynyt asiakas. Siitä lähti idea taulukollaasista, johon porukka alkoi virkata kukkasia neliöiden koristeeksi. Tärkein ajatus oli saada ihmiset innostumaan ja unohtamaan suorituspainheet. Tauluprojekti jakaantui suunnitellusti kolmeen päivätoimintakertaan. Ensimmäisellä kerralla alkukankeutta oli nähtävissä, mutta porukka sai valmiiksi yhden taulun. Seuraavalla kerralla pöytien ympärille kerääntyivät melkein kaikki innokkaana ja tilanne alkoi sujua kuin itsestään. Kolmas kerta meni jo omalla painollaan: ”Ihanaa oli nähdä niin miehet kuin naiset sommittelemassa kangastilkkuja

yhteen, hahmottelemassa lentäviä perhosia kokonaisuuteen, liimaamassa yhdessä tuumin paloja pohjapahviin ja pitämässä kehyksistä kiinni, kun yksi nitoi tauluja kiinni kehyksiin.” Ryhmä piti vielä nimiraadin ja keksi teoksille yhdessä nimet.

Taulut kerättiin päivätoiminnan tiloihin, mutta kaikki ei suinkaan mahtunut seinille. Näin ollen syntyi tarve saada taulut johonkin näkyville. Osa tauluista asetettiin näytille terveyskeskuksen vastaanoton tiloihin, joitakin vietiin vuodeosastolle potilaiden iloksi. Kesän alussa ryhmä teki ystävyysretken lähellä sijaitsevaan vanhusten palveluasumisyksikköön ja vei yhden taulun heille tuliaisiksi. Heinäkuulla työt pääsivät esille Lavia-viikon taidenäyttelyssä.

Projektiin osallistujat ovat olleet tyytyväisiä siitä, että ovat saaneet jotain näkyvää ja kuuluvaa aikaiseksi. Heidän saamansa palaute on selvästi ollut suitsutusta niin korville kuin mielelle. Vielä kun taulukollaasia kävivät taidenäyttelyssä katsomassa ihmiset kunnanjohtajaa myöten, on tyytyväisyys näkynyt kaikkien kasvoilta.

Kudontapiiri

Kaksi tehostetussa asumispalveluyksikössä työskentelevää hoitajaa alkoivat yhdessä ideoida ja ohjata poppanankudontapiiriä: ”Halusimme saada asukkaille jotain tekemistä, jotain muuta kuin askartelua. Ajatus lähti liikkeelle omasta kiinnostuksesta. Idean alkuaikoina suurin osa yksikön asukkaista oli naisia ja moni heistä oli tehnyt ikänsä upeita käsitöitä. Meidän lisäksi me kudontaa harrastaa kaksi hoitajaa, joten kudonnan valitsemien oli helppoa.”

Kangaspuut he saivat toisen yksikön päivätoiminnasta lainaksi. Ensimmäinen loimi tilattiin käsityökeskuksesta. Sastamalan opiston piirien alettua hoitajat laittoivat kudekeräyksen pystyyn, joten poppanakudetta on saatu lahjoituksina omaisilta ja harrastajilta. Kevään ja kesän aikana käytiin muistelemalla muutaman asukkaan kanssa läpi kangaspuiden osia ja kankaan kutomista. Asukkaat kertoivat tekemistään käsitöistä: raanuista, matoista ja kirjontatöistä. Talvella järjestettiin myös näyttely asukkaiden jo aiemmin tekemistä käsitöistä. Tarkoitus on samalla avata pysyvä näyttelytila hoitoyksikköön ja pyytää mukaan paikallisia taiteilijoita, käsityöläisiä, henkilökuntaa ja omaisia. Näyttelyn avajaiset ovat aina pieni juhlatilaisuus.

Hoitajista ”on ollut ihana nähdä miten töiden ihastelu on kohottanut asukkaiden itsetuntoa. Ajatus kangaspuiden ääreen palaamisesta on aiheuttanut monenlaisia tunteita - toiset ovat epäilleet osaavtko enää, jotkut sanovat, että ovat kutomisensa kutoneet, eivätkä halua enää kokeillakaan, ja toiset eivät malta odottaa, että pääsevät näyttämään miten se tehdään.” Monet omaiset ovat iloisesti yllättyneitä, että tällaiseen toimintaan löytyy intoa. Useimmat ovat lupautuneet tuomaan näyttelyä varten puolisoitensa, vanhempiensa tai isovanhempiensa käsitöitä ja kertomaan niiden synnystä.

Työtoverit ovat kannustaneet ja auttaneet esim. kangaspuiden kokoamisessa ja loimen asentamisessa. Jotkut ovat suhtautuneet epäilevästi siltä osin, että löytyykö asiakkaiden ohjaamiseen aikaa muiden töiden ohella. Tarkoitus ei ole kuitenkaan istua puiden ääressä tunti tolkulla, vaan

pieniä hetkiä kerrallaan. ”Kehittämistehtävän aikana joutui miettimään omia taitoja ja kiinnostuksia ja opimme viemään suunnitelman toteutukseen asti.

Huomasimme, kuinka tärkeää on perustella ajatukset, niin että niihin saadaan kannatusta. Huomasimme myös, kuinka pienillä asioilla arkeen saadaan vaihtelua.”

Kulttuurivuosi ja työssä jaksaminen

Sosiaaliohjaaja kokosi kehittämistehtävässään sitä kulttuuri-toimintaa, mitä muistisairaiden hoitoyksikössä oli kuluneen vuoden aikana toteutettu. Lisäksi hän pohti, miten kulttuuri voi auttaa jatkossa sekä hänen omassa työssä jaksamisessaan sekä palvella samalla asiakkaiden hyvinvointia.

Yhteisöllisyyden tukeminen ja lisääminen on yksi sosiaaliohjaajan työtehtävistä. Mieluisaa ja tervetullutta uudenlaista toimintaa olisivat asukkaiden ja henkilökunnan (sekä omaisten) yhteiset rentoutushetket säännöllisesti järjestettyinä. ”Kiireen keskellä on välillä pysähdyttävä ja ensi vuodesta on tulossa ilmeisen tiukka, joten vauhdin tunnetta ja levottomuutta ei ehkä kukaan kaipaa enempää kuin sitä joka tapauksessa järjestetään ja tarjoillaan.” Rentoutushetkissä voi käyttää esim. tarinoita, runoja, äänimaljoja, musiikkia ja hierontaa.

Henkilökohtaisia kohtaamisia arjessa opiskelija oli toteuttanut lähinnä spontaanisti tilaisuuden tullen, mutta voisi jatkossa suunnitella aikatauluun tilaa kohdata tavoitteellisesti yhtä asukasta kerrallaan, niin että asukkaita olisi muutamia tietyn ajanjakson ajan ja sitten asukkaat vaihtuisivat. Yksilöllistä huomiota antava yhteinen tekeminen olisi asukkaasta ja hänen mielenkiinnonkohteistaan lähtöisin ja voisi

pitää sisällään taide- ja kulttuuritoimintaa. ”Olen kokenut itselleni kaikista mielekkäimpinä ja palkitsevimpina laulu- ja tanssihetket tilaisuuden tullen arjen keskellä, joko kahdenkeskisinä kohtaamisina tai isommalla porukalla. Nämä ovat olleet niitä hetkiä, jolloin ehkä parhaiten muistan, miksi teen tätä työtä.” Taiteellisesti suuntautuneelle sosiaaliohjaajalle oli oleellista muistaa ensi vuonna huolehtia siitä, että taide ei jää pelkäksi ”työvälineeksi”, vaan että hän laulaa, tanssii ja kirjoittaa myös henkilökohtaisessa elämässään mielekkäällä tavalla ja sopivissa ympäristöissä: ”Tärkeää on myös, että esiinnyn ja toteutan näyttämöllistä puolta itsessäni.” Menneestä vuodesta päällimmäisenä opiskelijalle jäi tunne, että hän haluaa hahmottaa toimintaa muutaman päälinjan kautta ja vähentää rönsyilyä joka suuntaan. Sitä kautta jaksaa paremmin keskittyä ja paneutua asiaan, jota on juuri sillä hetkellä tekemässä, mikä on asiakkaillekin antoisampaa: ”Tapanani on innostua liikaa, jolloin tulen haaliseksi turhan paljon ohjelmaa kalenteriin ja silloin lopulta väsähdän, kun energiaa paneutua oleelliseen ei olekaan.”

Laulukansio ja lauluhetket

Vanhusten vuokratotaloilla työskentelevä kotihoitaja ohjasi lauluhetkiä asukkaille sekä kokosi ja kuvitti vuokratalojen käyttöön laulukansion. Vuokrataloilla ikääntyneet asuvat omissa asunnoissaan, eikä yhteistä oleskelutilaa ole. Kehittämistehtävän tarkoituksena oli luoda vuokrataloille lisää yhteistä toimintaa sekä mukana kuljetettavan laulukansion kautta luoda mahdollisuuksia pieniin arkisiin lauluhetkiin.

Kansioiden laulut rajattiin vanhoihin kansakoululauluihin, kansansävelmiin, isänmaallisiin lauluihin, valsseihin ja tangoihin. Kansiossa oli mukana kymmenen tietoisuutta musiikin ja laulamisen kuntouttavasta vaikutuksesta. Opiskelija kuvitti sekä laulut että tietoisuutta ja kopioi 30 yhteensä kansiota. Laulukansiot valmistuivat juhannusviikolla. Juhannusaatonaattona opiskelija piti Juhannusviikon Lauluhetken. Lisäksi palveluasunnoilla oli neljä lauluhetkeä aina päiväkahvien aikaan. Palveluasuntojen laulutuokioiden ohjelmarunko oli aina sama: Alkulaulu ja loppulaulu toistuivat joka kerta samoina. Joka kerralla oli jokin aihe. Laulujen lomassa juotiin kahvia ja käytiin läpi laulujen herättämiä muistoja sekä sanojen merkityksiä (esim. punapaula, suu on supukka, mutta toista syltä, kuudan yöt).

Jälkeenpäin moni laulamassa ollut kehui tilaisuuksia ja sanoivat, että näitä täytyisi olla lisää: ”Näin sanoivat nimenomaan ne, jotka eivät itse laulaneet. Eli he olivat nauttineet tunnelmasta, musiikista, laulujen synnyttämistä muistoista. Usein on parvekkeelta huudettu perääni, että ”kerääs nyt ne lauluvihkos ja ruvetaan laulaan!”. On ikävä vedota heille kiireeseen.”

Palveluasuntojen hoitajat tuntuivat ymmärtäneen lauluhetkien tärkeyden. Hoitajat ovat antaneet positiivista palautetta myös laulukansioista, sen selkeydestä, hyvästä tekstistä ja kuvista. ”Jotkut sanoivat, että on hienoa, kun joku viitsii/jaksaa laulaa ja pitää viriketuokioita, kun itsestä ei ole siihen.”

”Lauluvihkoa oli ihana koota ja kuvittaa. Itsekritiikki oli tietysti kova, mutta olen tyytyväinen lopputulokseen. Sain taas uutta rohkeutta vetää lauluryhmää. En ole koskaan osannut laulaa oikein. Mutta opiskeluaikanani ymmärsin musiikin ja laulamisen tärkeyden muistisairaiden hoidossa. Ja sen, että voit laulaa heidän kanssaan, vaikka se menisikin nuotin vierestä.”

Blogi toimintakeskukselle

Työtoiminnan ohjaaja halusi luoda toimintakeskukselle blogi-sivut, joita asiakkaat voisivat ohjatusti päivittää yhdessä ohjaajan kanssa. Asiakkaat ovat nykyisin itse kiinnostuneita ja innostuneita tietokonetyöskentelystä. Blogin kirjoittamisella saadaan uudenlaista kuntouttavaa toimintaa asiakkaille. Samalla Toimintakeskusta tehdään tunnetummaksi ja

näkyvämmäksi ihmisten keskuudessa. Toimintakeskuksessa muodostettiin ryhmä kehitysvammaisista ihmisistä, jotka olivat innokkaita ja halukkaita tarttumaan aivan uudenlaiseen toimintamuotoon. Ryhmäläiset saivat miettiä ja ideoita aiheita, joista halusivat kirjoittaa. Yksi ryhmästä oli käynyt valokuvauskurssilla, joten oli luonnollista, että hän toimi useimmiten kuvaajana. ”No, tuliko niitä aiheita ja ideoita? Voi! Väki innostui ja syytyi yhtä paljon kuin minä itse! Kaikki ryhmäläiset halusivat kokeilla kirjoittamista ja, kun se oma teksti näkyi koneella, tuntui se heistä mahtavalta! – Sellaisen käsityksen heistä sain.”

Kuinka blogi-juttu sitten syntyy? ”Ensin asiakas kertoo minulle tekstin aiheen. Juttelemme aiheesta yhdessä. Asiakas luonnostelee tekstin paperille. Kun teksti on asiakkaan mielestä valmis, katsomme sen yhdessä läpi. Haluan varmistua, että ymmärrämme kirjoitetun tekstin samalla tavalla. Mietimme yhdessä lauseita. Sorkin valmista kirjoitusta niin vähän kuin mahdollista, jotta ajatus säilyisi sellaisena, kuin asiakas on halunnut asiat ilmaista. Lauseita kuitenkin yhdessä pilkomme, laitamme väliin pisteitä, jotta juttua olisi muiden ihmisten helpompi lukea. Tämän jälkeen kirjaan itseni Bloggeriin (vain minulla on tunnukset päästä lisäämään uutta materiaalia) ja asiakas pääsee itse kirjoittamaan luomaansa juttua. Kun kirjoitus on valmis, tallennamme jutun ja samalla myös julkaisemme sen kaikkien nähtäväksi. Näin helppoa se siis on!”

Toimintakeskuksen ohjaajien mielestä blogissa pääsee näkyviin asiakkaan oma ääni, jolloin se lisää asiakkaan itseilmaisua ja

vaikutusmahdollisuuksia. Opiskelija itse kokee kehittyneensä tietokonetäydäntelyssä kehittämistehtävän aikana. ”Olen myös oppinut ja päässyt osalliseksi kehitysvammaisen ihmisen ajatusmaailmaan aivan eri tavalla kuin normaalissa arjessa. Uskon, että blogi-ryhmä on lähentänyt meitä toisiimme ja ihmisistä on tullut aivan uusia piirteitä ja luonteita esille.”

Tutustu blogiin:

<http://sastamalantoimari.blogspot.fi/>

Monivuotinen luovuus

Kehitysvammaisten asumispalveluyksikössä työskentelevä lähihoitaja alkoi ohjata luovan toiminnan kerhoa, jonka asiakkaat nimesivät Monivuotiseksi luovuudeksi. ”Loppuvuodesta 2012 saimme joukkoomme kolme uutta lähihoitajaa lisää ja koin, että nyt tässä olisi mahdollisuus, joka on käytettävä. Ennen meidän talossa harrastettiin paljonkin, mutta jossakin ajan saatossa se jäi. Asukkaat vanhenivat ja hoitotoimenpiteisiin meni enemmän aikaa.” Luovaa toimintaa oli tarkoitus harrastaa joka toinen viikko tavoitteina mm. yhteisöllisyyden vahvistaminen yksikössä, arjesta irtautuminen sekä kuuntelemisen taidon kehittyminen. Nämä tavoitteet tarkoitettiin niin asukkaille kuin vetäjillekin: ”Koen, että meillä molemmilla osapuolilla on näissä asioissa kehittymisen mahdollisuus.”

Kerho käynnistyi asukaslähtöisellä toimintatavalla. Kaikki asukkaat saivat esittää ehdotuksensa kerhon nimeksi ja saivat esittää toiveita, mitä he halusivat siellä tehdä. Niiden toiveiden pohjalta toimintaa alettiin toteuttaa. Myös jokainen hoitaja saa itse päättää, mitä tekee asukkaiden kanssa

kerhossa ja pysyä siten omalla mukavuusalueellaan. Kerhossa tehdään ”retkiä konsertteihin, torille yms. Olemme harrastaneet kulttuurua, liikuntaa ja kaikkea maan ja taivaan väliltä; meikkikerhosta omaan taidenäyttelyyn kunniakirjoineen. Syyskuun loppuun mennessä olimme saaneet kaikkien toiveet ainakin kerran toteutettua. Meillä on kerhovihko, johon kirjoitamme joka kerta, mitä olemme tehneet sekä ketkä asukkaat ovat kulloinkin osallistuneet kerhoon. Näin pysymme ajan tasalla ajatellen tasapuolisuutta. Ne asukkaat, jotka eivät kuntosaa vuoksi pysty osallistumaan tähän toimintaan, saavat viikottain muuta aktiiviteettiä.”

Kaikki hoitajat ovat pitäneet kerhotoimintaa positiivisena asiana. Opiskelijan tekemien palautehaastatteluiden mukaan kerhotoiminta on kehittänyt asukkaiden sosiaalisia, psyykkisiä ja fyysisiä taitoja. Yhteiset toimintahetket vahvistavat asiakkaiden ja työntekijöiden välistä sidettä erilailla kuin arjen toimet. ”Asukkaat ovat innoissaan ja se antaa hoitajan työhön mielekkyyttä lisää. Hoitaja kuvasi sitä sanoen, että hän ja asukkaat lähtevät kukkimaan sisältä.”

Tukiviittomat käyttöön

Työtoiminnan ohjaaja aloitti viittomatuokiot

kehitysvammaisten toimintakeskuksessa. Hän oli aiemmin opiskellut tukiviittomia joitakin vuosia sitten, mutta niiden käyttäminen oli jäänyt. Tuokioiden tavoitteena oli oppia yhteisiä viittomia, jotka helpottavat kommunikaatiota asiakkaiden ja ohjaajien välillä työpäivän aikana. Tavoitteena oli myös, että asiakkaat alkaisivat viittoja keskenään ja siten saataisiin koko toimintakeskuksen väellä käyttöön yhteinen kieli.

Tuokioita pidettiin koko syyskuun viikossa. Yleensä lähes koko toimintakeskuksen väki ohjaajat mukaan lukien osallistui tukioihin. ”Tuokio alkoi aina vanhan kertauksella. Kun ne sujuvat pääosin hyvin, siirrytään uusiin. Kerralla opetellaan noin 5-7 viittomaa. Tuokiot eivät voi olla kovin pitkiä ajallisesti, sillä asiakkaiden keskittyminen loppuu melko nopeasti. Olen pitäytynyt noin 15–20 min. mittaisissa hetkissä. Käytän vähän erilaisia tapoja kerroilla ja haen sitä tapaa, joka olisi paras. Onko se se, että on konkreettisia esineitä mukana vai onko se lorut yms. pienet tarinat. Ajatus on kuitenkin: Keep it simple.”

Jokaisesta opetellusta viittomasta on olemassa kuvallinen moniste, johon on kirjoitettu myös viittoman nimi. Tuokion jälkeen monisteet ripustetaan ”pyykkinarulle”, jossa ne ovat seuraavaan kertaan. Sieltä jokainen voi käydä tarkistamassa, miten sana viitottiinkaan. Parin kerran jälkeen monisteet siirretään muovitaskuihin kansioon, josta ne on helppo ottaa myöhemmin käyttöön. ”Erityisen iloinen olen siitä, että sellaisetkin henkilöt, joiden arvelin olevan haasteellisempia mukaan lähtijöitä, ovat olleet innostuneita tuokioista. Tuokioita on mukava suunnitella, kun tietää, että ne

otetaan vastaan iloisella mielellä. Viittomia käytämme joka päivä yhä enemmän. Se tuo asiakkaan ja ohjaajan välille sopivasti vuorovaikutusta. Itse olen saanut tuokioista ennen kaikkea paljon hyvää mieltä ja onnistumisen elämyksiäkin. Samalla kertaan jo oppimiani asioita uudelleen. Lisäksi koen antavani työyhteisölleni tarpeellisia välineitä asiakkaiden kanssa toimimisessa.”

Taidepolku

Työvoiman palvelukeskuksen kädentaito-osaston vastaava työvalmentaja toteutti yhdessä kuvataideopettajaopiskelijan kanssa kaksi sosiaalisen kuntoutuksen ryhmää: Taidepolku 1 ja 2. Kehittämistehtävän tarkoituksena oli järjestää kuvataiteen mahdollisuuksia hyödyntäen asiakkaille ryhmäpalveluja, jotka tukivat arjen hallintaa sekä asiakkaan voimaantumista: ”Taidetta jokainen tekee omista lähtökohdistaan käsin - siinä missä toinen haluaa piirtää/maalata mallista - toinen haluaa tuoda tunteitaan esiin. Tämä kaikki on mahdollista.” Taidepolku 1 toteutettiin keväällä ja Taidepolku 2 heti seuraavana syksynä.

Ensimmäisellä Taidepolulla ryhmiä oli kaksi: toisessa ryhmässä toimivat ns. menevämmät asiakkaat ja toisessa ryhmässä ns. hiljaisemmat asiakkaat. Kokoontumiskerroilla asiakkaat työskentelivät ennakkoluulottomasti ja ”hihat heiluen”. Töitä syntyi runsaasti. Tuntui, että aika ei riittänyt ja kokoontumiskerrat lopuivat kesken. Jokainen osallistuja antoi luvan käyttää töitään taidenäyttelyssä. Osa asiakkaista auttoi näyttelyn rakentamisessa ja heistä löytyi jälleen uusia taitoja mm. sommittelun saralla. Taidenäyttely oli koko kesän auki työvoiman palvelukeskuksen

tiloissa.

Syksyllä paikallisen kansalaisopisto lähti mukaan Taidepolun järjestämiseen ja Taidepolku-ryhmästä tuli osa Sastamalan Opiston kursseja. Mukaan otettiin sekä vanhoja että uusia taidepolkulaisia: ”Alkuhaastattelut olivat helpommat kuin ensimmäisen taidepolun kohdalla. Perusteluja ei tarvittu laisinkaan niin paljon kuin ensimmäisellä kerralla. Luulemme, että tähän vaikutti taidepolku 1 näyttelyn pitäminen [palvelukeskuksessa], jolloin työt olivat läsnä jokapäiväisessä toiminnassamme ja täten taidepolku tuli tutummaksi. Lisäksi Taidepolku 1:n asiakkaat markkinoivat positiivisessa mielessä Taidepolkua.” Toinenkin kurssi päättyi taidenäyttelyyn, tällä kertaa ikäihmisten palvelukeskuksen näyttelytilassa.

Työvalmentajat huomasivat asiakkaissa hyvää muutosta taidepolun aikana sekä sen jälkeen. He kokivat, että Taidepolku tuki asiakkaan uskoa omiin taitoihinsa, itsensä ilmaisua, keskustelurohkeutta ja ryhmätyöskentelyä. ”Itsestä oli hieno huomata, kuinka pääsääntöisesti asiakkaat olivat uppoutuneet hyvällä tavalla tähän uuteen maailmaan. Monen asiakkaan kohdalla minut yllätti juuri tämä uskallus ja yhden asiakkaan työt olivat jopa niin voimakkaita sekä vaikuttavia, että istuin vain pitkään paikallani katselemassa niitä enkä tiennyt mitä olisin sanonut.”

Metsähuone

Kehitysvammaisten asumispalveluyksikössä toimiva lähihoitaja alkoi toteuttaa työpaikalleen Snoezelen-menetelmän mukaista rentoutumishuonetta: ”Työpaikalla esiintyy levottomuutta ja sitä kautta tulee haasteellisia tilanteita. Itselläni alkuperäisenä

ajatuksena oli, että [asukkaat] saisivat rauhallisemman ja tasapainoisemman kodin tai ainakin tilan, jossa voi helpommin päästä rentoutuneeseen olotilaan.” Opiskelija oli aiemmin työskennellyt yksikössä, jossa rentoutumishuone oli ollut ahkerassa käytössä. Metsäteeman ympärille luotua huonetta käytettäisiin yksilöllisesti tai pienenä ryhmänä huomioiden asukkaan mahdolliset erityistarpeet, kuten pyörätuolin. Huone toimisi ”rauhottavana, lämminhenkisenä, jossa rauhoittava meditatiivinen musiikki, metsän äänet, lintujen laulut, veden solina tai hiljainen tuuli henkäilee”. Myös tuoksuilla ja valaistuksella haettaisiin tilaan sopivaa tunnelmaa.

Suurin haaste idean läpiviemisessä oli, että ainoa mahdollinen tila, johon metsähuone voitiin rakentaa, oli henkilökunnan tauko- ja kokoushuone. Aluksi suunnitelma herätti hieman epäilyä ja ristiriitaisia tunteita henkilökunnassa, myös pelkoa taukotilan menettämisestä. Esimiestaholta opiskelija sai kuitenkin hyväksynnän ideasta, ja se helpotti aiheen eteenpäin viemistä. Lähipiiristä löytyi henkilö, joka on sisustusalan opettaja ja esimies oli yhteydessä häneen huoneen ideoinnista. Sitä kautta löytyi valmistuva sisustusartesaani, joka lupautui suunnittelemaan ja toteuttamaan metsähuoneen, joka palvelee myös henkilökunnan taukohetkiä ja talossa tapahtuvia erilaisia palavereja. Myöhemmin aihe onkin otettu vastaan myönteisemmällä mielellä, onhan suunnitelma nyt osaavissa käsissä ja siinä otetaan huomioon tilan eri käyttötarkoitukset.

Sisustusartesaani lähti annettujen rajojen ja määrärahojen puitteissa suunnittelemaan ja kehittämään tilaa. Suunnittelija kirjaa

kaluste-ehdotukset ja laitehankinnat, joita toteutetaan sitä mukaa, kun budjetti antaa myöten. Kuitenkaan kaikkeen ei välttämättä heti tarvita rahaa, esimerkiksi kirjasto on oivallinen paikka lainata rentoutukseen liittyviä äänitteitä.

”Oman henkilökohtaisen ja ammatillisen kasvun osalta olen saanut hieman lisää rohkeutta tuoda omia näkemyksiä esiin ja itseluottamus omaan ammattitaitoon on kasvanut [metsähuonetta toteuttaessa]. Pitkällinen työkokemukseni mm. eri asumisyksiköissä on asia, jota käytän rohkeammin työssäni.”

Karaoketanssit – Juhlaa arjen keskelle

Lähihoitaja ohjasi kehittämistehtävässään karaoketansseja tehostetun palveluasumisen yksiköissä. Karaoketansseja hän on ennenkin järjestänyt työssään, tosin harvakseltaan ja täysin yksin toimien. Tarkoitus on kehittää toimintaa niin, että siitä tulisi säännöllistä ja useamman eri toimipisteen sisällä tapahtuvaa toimintaa. Asiakkaiden, omaisten, työntekijöiden ja eri yhteistyötahojen välinen side olisi tarkoitus saada vahvemmaksi. Tärkeää olisi myös, että vanhainkotien ovet avautuisivat ja ihmisten olisi helpompi piipahtaa katsomassa omiaan

tai vaikka vieraampiakin vanhuksia ja tuoda samalla tuulahdus maailmalta.

Ensimmäiset tanssit järjestettiin vanhusten viikolla: ”Saliin veimme suurimman osan ... asukkaista. Omaisia oli mukana muutamia, olimme tiedottaneet asiasta sekä omilla ilmoitustauluilla että SOTESin tapahtumasivulla. Muuten toteutimme tanssit omalla porukalla, ”matalalla profiililla”. Tanssit onnistuivat upeasti, lattialle kertyi parituntisen tilaisuuden aikana muutamia pareja. Koko porukalla laulettiin, kaikki tanssivat kukin omien resurssien mukaan. Pyörätuolissa ja sängyssä olevat asukkaat osallistuivat tanssiin myös.” Palaute omaisilta oli pelkästään positiivista. Eräskin tytär oli ihmeissään, miten paljon hänen äitinsä vielä muistaa laulunsanoja. Intervalliasiakkaan omainen tanssitti työntekijöitä ja kertoi, että tanssit pelastivat hänen päivänsä.

Muutamaa viikkoa myöhemmin opiskelija kävi pitämässä pienen laulu/tanssituokion toisessa yksikössä, tunnustelemassa ”maaperää” ja tutustumassa asiakkaisiin, työntekijöihin ja tiloihin. Hän opetti samalla yksikön työntekijöille karaokelaitteiden käytön, jotta he voivat järjestää lauluhetkiä omallakin porukalla. ”Karaoketanssit on työpaikallani helppo järjestää ja siihen kykenee muutkin työntekijät. Innostusta työntekijäkunnassamme on.”

”Näin alussa koen, että tanssien järjestäminen on paljon kiinni omasta osuudestani. Tarkoitus on, että muutkin työntekijät kantaisivat tästä vastuuta ja eri yhteistyötahot osallistuvat toimintaan. Toivon, että tanssit koettaisiin aina ”Hyvän mielen tansseina” ja että niiden järjestäminen ja toteuttaminen olisi

mielekäästä ja helppoa. Tarjoamalla asiakkaille mahdollisimman hyvää ja kokonaisvaltaista hoitoa ja huolenpitoa saa myös itse enemmän, muutakin kuin palkan tililleen.”

Lapset ja vanhukset yhteen

Muistisairaiden kanssa työskentelevä lähihoitaja järjesti päiväkodista lapsia tapaamaan tehostetun palveluasumisyksikön asukkaita. ”Ajatushan lähti siitä, kun omien lasteni isovanhemmat ovat niin nuoria ja haluaisin kumminkin, että lapset näkisivät vanhuksia. Itse käytän lapsiani työpaikallani aina silloin tällöin, kun vaan aikaa on. Omat lapseni eivät ole tässä päiväkodissa, mutta halusin mahdollistaa muillekin lapsille vanhusten tapaamisen. Käydessäni lasten kanssa työpaikallani olen huomannut, että vanhukset ilahtuvat ja lähtevät helpommin tekemään asioita lapsien ansiosta.”

Tavoitteena oli, että lapset kyläilisivät kaksi kertaa syksyisin ja kaksi kertaa keväisin. Syksyn aikana lapset kävivät kerran laulamassa: ”Asukkaamme tykkäsivät, kun lapset lauloivat ja toiset asukkaista yhtyivät heidän lauluunsa. Vanhukset muistivat lapsien käyneen, vielä viikon päästäkin, eli ilmeisesti oli mieluinen vierailu.” Ajankohtana oli pikkujouluaika, joten lapset lauloivat joululauluja tonttulakit päässä.

Työyhteisö on antanut vierailusta positiivista palautetta ja ”se, mikä tässä jutussa oli aivan huippua oli se, että hoitaja, joka aikoinaan kysyi, että miksi aina lapsia, oli myös innoissaan tästä vierailusta”. Kehittämistehtävän tärkein opetus opiskelijan näkökulmasta oli se, ettei toiminnan tarvitse aina olla suurta ja ihmeellistä, vaan ihan arkiset asiat voivat tuottaa toisille ihmisille

suurta iloa.

Draama- ja kuvataidepiiri

Hoitokodin virikeohjaaja aloitti yhteistyön paikallisten draama- ja kuvataiteen ammattilaisten kanssa ja he yhdessä alkoivat ohjata draama- ja kuvataidepiiriä. Toiminnan tavoitteena oli tuoda asukkaiden arkeen iloa ja muistorikkaita hetkiä sekä antaa heille mahdollisuus tutustua teatterin ja kuvataiteen tekemiseen. Toisena tavoitteena oli kehittää yhteistyötä paikallisen teatterin ja kansalaisopiston taiteen ammattilaisten kanssa.

Draama- ja kuvataidepiiriin ovat osallistuneet niin kehitysvammaiset kuin mielenterveyspuolen ja vanhusten osaston asukkaat. Joka tapaamiskerralla on ollut eri teema. Teema on esitelty joko kuvan tai esineen muodossa ja siitä on herätelty mukavia rupattelutuokioita. Niiden jälkeen ovat halukkaat saaneet maalata teemasta tulleita ajatuksiaan tai jotain muuta, mitä itse ovat halunneet. Ne, jotka eivät ole halunneet maalata, ovat muistelleet vanhoja aikoja tai

muuten vain jutelleet kuulumisia. Muisteluhetkissä on esim. valmistettu sahtia, laitettu pitoja, tanssittu häitä ja käyty kansakoulua. Syyslukukauden päätteeksi taideteoksista kerättiin näyttely.

Opiskelijan asukkailta kuulema palaute on ollut hyvin positiivista: ”Kovasti odotellaan ja kysellään, onko tänään taas se maalauspiiri ja koska taas se komee mies tulee pitämään sitä ryhmää :) Eräs mummu totesi ryhmän alussa, että eihän yleensä lehmä jätä, mutta nyt hän hankki karjakon, jotta pääsee tänne ryhmään.” Ryhmän ohjaajat ovat myös luoneet omalla empaattisella ja kiireettömällä olemuksellaan rauhallisen ja turvallisen tunnelman ryhmän osallistujiin.

”Vaikeutena olen pitänyt toisten hoitajien ryhmään mukaan saamista. Jotenkin oletetaan, kun [muualta] tulevat ohjaajat niin voidaan vain asukkaat työntää piiriin ja itse häipyä paikalta. Mielestäni hoitajien mukana olo olisi tosi tärkeää ja myös ohjaajien toivomus oli, että hoitajia olisi mukana. Mutta paljon olen myös saanut positiivisia kannustavia sanoja.” Opiskelijan oma ammattitaito on kasvanut draaman ja kuvataiteen ammattilaisten kanssa työskennellessä: ”Olen oppinut erilaisia maalaustekniikoita ja värien käytön maailmaa. Mutta suurin ilo on ollut seurata hymy huulilla keskittyneesti maalaavia asukkaitamme, ja kuunnella iloisten mummojen muisteluja ja tarinoita.”

Oppimisen ohjaaminen

Koko koulutuksen ajan opiskelijoiden kanssa toimi kaksi paikallista oppimisprosessin ohjaajaa, joista toinen työskenteli suunnittelijaopettajana Sastamalan Opistolla

ja toinen Kulttuurikuntouttajat-hankkeen projektityöntekijänä Sastamalan Kulttuuripalveluissa. Suunnittelijaopettaja toi mukaan aikuiskoulutuksen (erityisesti sosiaali- ja terveysalan ammatillinen koulutus) ja kuntoutuksen osaamistaan. Toisena ohjaajana toiminut projektityöntekijä toi koulutukseen soveltavan taiteen ja kulttuurisen kestävyuden näkökulmaa tehden samalla väitöskirjansa kenttätyötä Kulttuurikuntouttajissa.

Oppimisprosessin ohjaajat olivat paikalla jokaisessa lähipäivässä, myös oppitunneilla ja työpajoissa, joten he tunsivat opetuksen sisällöt perinpohjaisesti. He ohjasivat opiskelijoita etätehtävien, ja erityisesti kehittämistehtävän, tekemisessä Moodlen, sähköpostin ja puhelimen välityksellä. Huhtikuussa opiskelijoille tarjottiin mahdollisuus kehittämistehtävän henkilökohtaiseen ohjaukseen niin, että molemmat ohjaajat olivat paikalla. Tämän mahdollisuuden hyödynsi kahdeksan opiskelijaa.

Tavoitteena oli, että ohjausta olisi opiskelijalle tarjolla aina, kun hän kokee sitä tarvitsevansa. Joidenkin opiskelijoiden kohdalla etä- ja kehittämistehtävien kirjoittaminen sekä tietokoneen käyttäminen tuottivat haasteita, jolloin ohjaajat pehmittivät tilanteita parhaansa mukaan esimerkiksi ottamalla vastaan käsin kirjoitettuja tekstejä ja viestittelemällä puhelimitse niille, jotka eivät käyttäneet sähköpostia. Haasteita toi myös erilaisista elämäntilanteista johtuen koulutuksesta valmistuminen: Rästiin jääneitä tehtäviä ja kehittämistehtävien loppuraportteja otettiin vastaan vielä useampi kuukausi koulutuksen

hypätä hetkeksi toisiin saappaisiin ja miettiä, oltaisiko hän itse valmentajan esittämän suunnitelman ja millaisilla ehdoilla.

Muutenkin lähipäiviä muovattiin vaihtuvien tarpeiden mukaan. Esimerkiksi huhtikuussa päivä aloitettiin paria tuntia suunniteltua aiemmin, kun yksi opiskelijoista korvasi poissaolojaan narsismia käsittelevällä monologilla (puhe ja laulu) ja sen päätteeksi vietettiin nyyttäreitä.

Oppimisen ohjaajat olivat puolivuotisen tauon aikana saatavilla, ja pyysimmekin alkusyksystä opiskelijoita kirjoittamaan Moodleen, kuinka projektit ovat edenneet. Lisäsimme alkuperäiseen opetussuunnitelmaan yhden aamupäivän kestävän pienryhmäohjauksen syyskuulle, sillä koimme opiskelijoiden tarvitsevat lisätukea meiltä ja ennen kaikkea toisiltaan näin pitkän tauon keskellä. Yhdeksän opiskelijaa osallistui syyskuisille lisäohjauskerroille. Osalla kehittämistehtävään liittyvät ajatukset olivat painuneet kesäaikana syrjään ja niitä heräteltiin kirjoittamisen ja keskustelemisen avulla. Tärkeintä oli kuitenkin kuulumisten ja kokemusten vaihto opiskelijoiden välillä. Oppimisen ohjaajien pedagogiseen otteeseen oltiin opiskelijoiden taholla tyytyväisiä: *”Tärkeää oli myös se, että meitä arvostettiin opettajien taholta ja sen tunsin. Tunsimme olevamme jotain hyvää. Saimme jakaa tunteitamme ja osaamistamme ja se antoi valtavasti hyvää energiaa.”*

Varsinaisten oppimisprosessin ohjaajien lisäksi opiskelijat saivat kehittämistehtäviinsä ohjausta kahdelta ulkopuoliselta asiantuntijalta. SOTESin tehostetun

palveluasumisyksikön osastonhoitaja sekä vammaispalvelupäällikkö olivat paikalla kehittämistehtävien suunnittelu- ja raportointipäivinä toukokuussa ja marraskuussa 2013 ja antoivat opiskelijoille myös kirjallista palautetta kehittämistehtävistä. Kirjallista palautetta opiskelijat saivat myös oppimisprosessin ohjaajilta. Kirjalliset palautteet opiskelijat saivat todistuksen mukana postitse.

Kuten edellä on mainittu, opettajat tapasivat toisensa ennen yhteistä lähipäivää ja suunnittelivat lähiopetuksen sisältöä ja etätehtävää yhdessä opintoprosessin ohjaajan kanssa. Antamassaan palautteessa opettajat kokivat saamansa ohjauksen tarpeelliseksi ja myös riittäväksi. Kun kyseessä oli pilottikoulutus, jotkut opettajat olivat epävarmoja siitä, mitä heiltä odotetaan. Yhteinen keskusteluhetki *”avasi problematiikkaa ja antoi hyviä ideoita”*. Ohjaus koettiin riittävän väljäksi, annettujen raamien sisällä jäi tilaa opettajien omalle luovuudelle. Palautteen perusteella myös opettaja voimaantuu yhdessä tekemisestä ja kaipaa yksinäisen työnsä vastapainoksi dialogia: opetuksen, sen tavoitteiden ja siinä käytettävien menetelmien ideoimista yhdessä muiden kanssa. Tämä merkittävä asia vaatisi jatkossa vielä suunnitelmallisempaa kehittämistä.

Oppimisprosessin ohjaajat osallistuivat myös ohjausryhmän kokouksiin ja toimivat tiedon välittäjinä opiskelijoiden, opettajien ja ohjausryhmän välillä. Hankkeen ohjausryhmä seurasi koulutuksen etenemistä koko hankkeen ajan ja pystyi siten yhdessä oppimisen ohjaajien kanssa tekemään nopeitakin päätöksiä tilanteen sitä vaatiessa.

Tällainen tilanne syntyi esimerkiksi syksyn 2012 alussa opiskelijaryhmän selkiytyessä: Koulutus muuttui kulttuuri- ja sote-alan toimijoiden yhteiskoulutuksesta sosiaali- ja terveysalan työntekijöiden täydennyskoulutukseksi.

5. Paikallinen osallistuminen ja verkostoituminen koulutuksen tuottamisessa

Kulttuurikuntouttajat-koulutusta suunnitella ja toteuttaa tuntui olennaiselta pyrkiä yksittäisten hoitajien kouluttamisen sijaan laajempaan paikallisen hoitokulttuurin muutukseen. Yhdeksi keinoksi tähän nähtiin koulutuksen paikalliseen osallistumiseen ja verkostoitumiseen pohjautuva suunnittelu ja toteutus. Näin pyrittiin tukemaan yhteisvoimin hoitohenkilökunnan asenteiden ja käytäntöjen tasolla tapahtuvaa muutosta, lisäämään paikallisten sosiaali-, terveys- ja kulttuurialan toimijoiden välistä yhteistyötä, vaikuttamaan paikalliseen hoitokulttuuriin koulutuksessa opiskelevia yksilöitä laajemmalla ja yksittäistä hanketta pitkäjänteisemmällä tasolla sekä kehittämään toimintamalli, jonka avulla voidaan jatkossakin tuottaa koulutusta paikallisin voimavaroin.

Paikallisten sosiaali-, terveys- ja kulttuuriosajien osallistumiseen ja verkostoitumiseen pohjautuen koulutus rakentui sosiaali-, terveys- ja kulttuurisektoreiden eri tasoilla työskentelevien ihmisten mahdollisimman tasavertaisten kohtaamisten varaan.

Tavoitteena oli, että niin opiskelijat, opettajat kuin ohjaajatkin saisivat kasvattaa ymmärrystään ja tietotaitoaan taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksista osana kokonaisvaltaista hyvinvointia sekä saada voimia yhdessä tekemisestä.

Saimme Kulttuurikuntouttajat-hankkeelle ulkopuolista rahoitusta Pirkanmaan taidetoimikunnalta 5 000 euroa vuodelle 2012 ja 6 000 euroa vuodelle 2013. Ulkopuolisen rahoituksen suhteellinen vähäisyys laittoi osaltaan miettimään jakamiseen pohjautuvia ratkaisuja. Käytännössä osallistuminen ja verkostoituminen tarkoittivat mahdollisimman laaja-alaista osaamisen, materiaalisten resurssien ja vastuun jakamista. Voimakas paikallinen tahtotila koulutuksen toteuttamiseen auttoi ratkaisujen löytämisessä.

Seuraavassa avaamme osallisuuteen ja verkostoitumiseen pohjautuvan organisoinnin kannalta olennaiseksi nousseita käytännön ratkaisuja. Vaikka tekstissä keskitytäänkin ohjausryhmän toimintaan, paikallisten asiantuntijoiden opetuksen järjestämiseen ja opetustilojen jakamiseen, on tärkeänä nähty myös laajemmin paikallinen osallisuus. Koulutuksen suunnitteluvaiheessa yhteistyötä tehtiin mm. Sastamalan Vanhusneuvoston kautta paikkakunnan

ikääntyneiden kanssa, Kulttuurifoorumilla paikallisten kulttuuritoimijoiden kanssa sekä paikallisissa hoitolaitoksissa kiertämällä paikallisen koti- ja laitoshoidon kanssa.

Ohjausryhmän toiminta

Paikallinen organisaatiotason yhteistyö lähti alun perin kehittämään jo keväällä 2011, jolloin SOTESin palvelukoordinaattorin aloitteesta järjestettiin ikäihmisten kulttuuritoiminnan kehittämiseen tähtäävä tapaaminen. Yhteistyötä jatkettiin seuraavaksi ikäihmisten kulttuuriverkosto – tapaamisissa, joita Sastamalan kulttuuripalvelut järjesti Sastamalassa syksyllä 2011 yhteistyössä SOTESin kanssa. Tapaamisissa poukkoili monenlaisia ideoita, niiden joukossa tarve taidelähtöisiä menetelmiä hyödyntävään koulutukseen, johon voisivat osallistua niin sosiaali- ja terveystoimijat kuin kulttuurialankin toimijat.

Tammikuussa 2012 ikäihmisten kulttuuriverkostossa yhteistyötä tehneet SOTESin ja Kulttuuripalveluiden edustajat etsivät paikallisia yhteistyökumppaneita kulttuurin hyvinvointivaikutuksiin perehdyttävän koulutuskokonaisuuden hahmottelua varten. Mukaan suunnittelutyöhön pyydettiin toimijoita paikallisista oppilaitoksista: Sastamalan

Opistosta ja Sastamalan koulutuskuntayhtymän SASKY:n hallinnoimasta, lähihoitajia kouluttavasta Karkun kotitalous- ja sosiaalialan oppilaitoksesta. Koulutuksen kehittäminen ja toteuttaminen nousivat koetusta tarpeesta muuttaa paikallisia hoitokäytäntöjä ja organisaatiotason toimijoiden uskosta, että asioita voidaan lähteä yhdessä muuttamaan. Mukana olevat organisaatiot Sastamalan Kulttuuripalvelut, Sastamalan Opisto, SOTESi ja SASKY olivat ensimmäistä kertaa mukana yhteisessä hankkeessa. Heidän edustajistaan koottiin ohjausryhmä, joka kokoontui tiiviisti koko hankkeen ajan, yhteensä 14 kertaa. Ohjausryhmässä työskenteli jokaiselta yhteistyökumppanilta vähintään yksi edustaja: Sastamalan Kulttuuripalveluista kulttuurijohtaja, Sastamalan opistolta rehtori ja kaksi suunnittelijaopettajaa, Sotesilta palvelukoordinaattori ja vammaispalvelupäällikkö sekä SASKYstä koulutus­päällikkö.

Jokaisen organisaation rooli muotoutui hankkeen tarpeiden mukaisesti. Sastamalan Kulttuuripalvelut hallinnoi hanketta ja kantoi päävastuun hankkeen etenemisestä ja sen käytännön toteuttamisesta. Kulttuurijohtaja ja projektityöntekijä vastasivat hakemuksista, raportoinneista ja tilityksistä. Projektityöntekijä oli mukana niin koulutussuunnittelijana, oppimisen ohjaajana kuin koordinaattorinakin. Sastamalan Opisto kantoi vastuun koulutuksen järjestämisestä eli paikallisesta opetuksesta, pedagogisesta sisällöstä ja paikallisten kouluttajien palkkioista. Rehtori sekä ilmaisuaineiden suunnittelijaopettaja olivat ideoimassa koulutusta ja osallistuivat myöhemminkin ohjausryhmään aikansa

sallimissa rajoissa. Kotimaisista hankkeista ja hyvinvointialan koulutuksista vastaava suunnittelijaopettaja oli päävastuussa koulutuskokonaisuuden pedagogisista ratkaisuista sekä hankkeen paikallisista jatkosuunnitelmista. Hän vastasi projektityöntekijän kanssa matkan varrella suunnitelmiin tulleista monista muutoksista sekä opiskelijoiden ja opettajien ohjaamisesta ja osallistui tämän raportin kirjoittamiseen.

Alueen suurin sosiaali- ja terveysalan työnantaja SOTEsi maksoi 14 opiskelijan koulutuksen ja antoi työntekijöilleen luvan osallistua Kulttuurikuntouttajat-lähipäiviin työajalla. Kaksi SOTEsin esimiestason työntekijää, palvelukoordinaattori ja vammaispalvelupäällikkö, oli mukana ohjausryhmässä. Karkun kotitalous- ja sosiaalialan oppilaitos (osana SASKYa) tarjosi hankkeen käyttöön Moodle-oppimisolun. Lisäksi oppilaitoksen koulutuspäällikkö toimi mukana ohjausryhmässä.

SOTEsin palvelukoordinaattorin ja vammaispalvelupäällikön koulutuksen suunnittelu- ja markkinointivaiheessa SOTEsin sisällä tekemä työ nousi hankkeen onnistumisen kannalta todella tärkeäksi. Koulutuksen kehittäminen juuri paikallisen sote-alan tarpeita vastaavaksi muovasi sisältöjä olennaisesti alusta saakka. Toisaalta se, että palvelukoordinaattori ja vammaispalvelupäällikkö markkinoivat koulutusta aktiivisesti SOTEsin esimiehille ja hoitotyöntekijöille tuotti koulutukseen 29 hakijaa, joista 20 oli SOTEsin työntekijöitä.

Yhteistyökumppanit, jotka eivät aiemmin olleet työskennelleet samassa hankkeessa, kokivat yhteistyön toimivaksi ja innostavaksi.

Hankkeen myötä kulttuuri-, ja sosiaali- ja terveysalojen yhteistyön tekeminen on ollut konkreettisempaa, laajempaa ja organisoidumpaa kuin aiemmin paikkakunnalla. Ohjausryhmän jäsenet iloitsivat monipuolisesti eri alojen osaamista edustavasta ohjausryhmästä ja arvostaneet toistensa ammattitaitoa. Toisten työaluetta koskeva ymmärrys lisääntyi. Haasteeksi yhteistyön kannalta koettiin aikataulujen yhteen sovittaminen ja ajan puute. Palkitsevaksi kuitenkin koettiin se tunne, kun yhdessä kehitetty idea saatiin yhdessä muutettua onnistuneeksi hankkeeksi.

Ohjausryhmän jäsenet kokivat, että hankkeella on tuotu monenlaista uutta ja hyvää kaupunkiin: Ensinnäkin hanke on tuonut uudenlaista ajattelua ja konkreettisia toimintamalleja paikalliseen hoitotyöhön: kulttuurista otetta kuntoutukseen ja arjen kulttuurin virkistämistä. Toiseksi koulutus tarjosi opiskelijoille onnistumisen kokemuksia ja lisäsi heidän työhyvinvointiaan. Sen myötä: *”onnistumiskokemukset ovat laajenneet heidän työyhteisöihinsä ja asiakkaiden hyvinvointikokemuksiksi”*. Hankkeessa saatiin vahvistettua sote-alan työntekijöiden uskoa omaan kykyihinsä tuottaa erilaista kulttuuria ja tehdä yhteistyötä arjen elävöittämiseksi. Kolmanneksi hanke sai ohjausryhmän jäseniä huomaamaan, miten paljon erilaista osaamista oman kaupungin alueella onkaan. Paikalliset taloudelliset ja asiantuntijaresurssit saatiin uudella tavalla käyttöön. Yhdessä paikallisten toimijoiden kanssa rakennettiin koko ketju alkuideasta asiakkaalle asti. Neljänneksi hanke tarjosi onnistumisen kokemuksia myös ohjausryhmälle ja lisäsi uskoa ja innostusta paikallisten yhdessä toteutettavien

hankkeiden tekemiseen jatkossa. Viidentenä positiivisena asiana nähtiin uusi koulutustuote, konsepti, jota voidaan hyödyntää jatkossakin, yhdessä jalostettavilla tavoilla.

Paikalliset asiantuntijat opettajina

Paikallisten asiantuntijoiden valitsemisella opettajiksi pyrittiin sekä monipuolisen opetuksen tuottamiseen paikallisin voimavaroin että sosiaali-, terveys- ja kulttuurialojen toimijoiden verkostoitumiseen ja sitä kautta mahdollisten uusien projektien syntyamiseen.

Yhteistyöpainotuksesta johtuen yksi koulutuksen erityispiirteistä olikin opetus- ja ohjaushenkilökunnan suuri määrä, koulutuksessa kun oli opettajia (15) ja ohjaajia (3) eli yhteensä enemmän kuin valmistuneita opiskelijoita (14). Tämä saattoi osaltaan tuoda koulutukseen hajanaisuutta, kun koulutusta suunniteltaessa koetettiin tasapainotella mahdollisimman laajan verkoston synnyttämisen ja mahdollisimman toimivan opetuskokonaisuuden rajaviivalla. Opettajakunta oli opettamiskokemuksen määrältään hyvin vaihteleva: Jokainen oli oman alansa asiantuntija ja jotkut sen lisäksi ammatikseen opettavia, toiset taas harvemmin tai jopa elämänsä ensimmäistä kertaa opettavia. Opiskelijoilta saimme kuitenkin laajemmin kiitosta monipuolisuudesta kuin moitetta repaleisuudesta.

Ensisijaisesti koulutuksessa käytettiin opettajia, jotka olivat koulutuksen suunnitteluvaiheessa kuukausipalkkaisessa työsuhteessa jollain yhteistyökumppanilla. Tällä tavoin saimme opettajakuntaan mukaan Sastamalan Opiston ilmaisuaineiden suunnittelijaopettajan ja SASKYn sosiaali- ja terveysalan opettajan. SOTESi henkilökunnasta opettajina toimivat vammaispalvelupäällikkö, kehitysvammaisten avotyön vastaava ohjaaja, muistihoitaja ja palvelukoordinaattori.

Toisena tärkeänä kriteerinä oli luoda yhteyksiä muihin paikkakunnan kulttuuri- ja sote-alan osajiin, niin yrittäjiin, free lancereihin ja kuin muissa kulttuuriorganisaatioissa työtään tekeviin, ja saada heidät mukaan paikalliseen ”kulttuuri ja hyvinvointi -osaajapankkiin”. Sastamalan Opisto maksoi näiden yhdeksän tuntiopettajan opetuspalkkion (yksi opettaja oli mukana kahdesti). Näiden opettajien kautta toimintaan saatiin kytkettyä myös paikallinen kirjasto, musiikkiopisto, harrastajateatteri ja taideyhdistys.

Paikallisten opettajien (14) välistä yhteistyötä ruokittiin koulutuksen aikana niin joukko- kuin kahdenkeskisilläkin tapaamisilla. Yhteistapaamisia järjestettiin hankkeen aikana neljä: Opettajien yhteinen alkutapaaminen järjestettiin lounaan, tutustumisen ja koulutuskokonaisuuden esittelyn merkeissä. Syyskuussa opettajille annettiin omaa Moodle-opetusta. Kouluttajille tarjottiin myös mahdollisuutta osallistua Leonie Hohenthal-Antinin luovan muistelutyön yleisöluennolle. Koulutuksen päätteeksi kaikki opettajat kutsuttiin paikalle

koulutuksen viimeiseen lähipäivään kuuntelemaan ja kommentoimaan opiskelijoiden kehittämistehtävien toteutusten ja tulosten esittelyjä. Tilaisuudesta riippuen paikalle saapui 2-7 opettajaa.

Verkostoitumisen ja yhteisöllisyyden tunteen kannalta tärkeänä pidimme myös kahdenkeskisiä tapaamisia lähipäivien opetusta suunniteltaessa. Kouluttajat tapasivat toisensa ennen yhteistä lähipäivää ja suunnittelivat lähiopetuksen sisältöä ja etätehtävää yhdessä opintoprosessin ohjaajan kanssa. Tavoitteena oli tutustuttaa kouluttajat toisiinsa ja antaa heidän kypsytyllä toistensa ideoita sekä luoda mahdollisimman yhtenäinen ja tarkoituksenmukainen koulutuskokonaisuus opiskelijoita ajatellen. Yhtä työparia lukuun ottamatta (aikataulut eivät järjestyneet) kaikki lähipäivien opettajaparit tapasivat toisensa ja oppimisprosessin ohjaajan. Käytännössä jotkut opettajat toimivat itsenäisemmin ja toiset taas loivat kiinteämmin toisiinsa kytkeytyneen kokonaisuuden.

Seminaaripäivään osallistuneelta kulttuurialan opettajalta saimme tärkeää palautetta, joka koski kulttuuri- ja sote-alan opettajien erilaista asemaa koulutuksessa. Kulttuurikuntouttajissa opettaneet sosiaali- ja terveysalan toimijat olivat kaikki kuukausipalkkaisessa työssä paikallisessa sote- tai koulutusalan organisaatiossa. Näin he saattoivat osallistua sekä opettajien yhteistapaamisiin että opetuksen yhteiseen suunnittelemiseen omalla työajallaan ja saada siitä palkkaa. Kulttuuriopettajista sen sijaan valtaosa oli free lancereita. Heille sekä

tilaisuuksiin että yhteiseen koulutuksen suunnitteluun osallistuminen oli vapaaehtoistoimintaa, sillä heille maksettiin koulutuksessa palkka vain sen työpajan osalta, jonka he ohjasivat. Jatkossa tämäntyyppistä koulutusta järjestettäessä olisi varattava rahaa kulttuurialan free lance -opettajien verkostoitumistilaisuuksiin osallistumiseen, jotta he olisivat tasaverhoisessa asemassa sosiaali- ja terveysalan toimijoiden kanssa. Tätä kautta kulttuurialan toimijoita saataisiin kenties runsaammin osallistumaan yhteisiin tapaamisiin, pilottikierröksellä esim. seminaaripäivään osallistuneista opettajista 4/5 oli sote-alan toimijoita.

Paikallisten kouluttajien rinnalle Kulttuurikuntouttajiin tahdottiin mukaan yksi vierailtava asiantuntija tuomaan opiskelijoiden ja paikallisten kouluttajien saataville sellaista asiantuntemusta, joka paikkakunnalta vielä puuttuu. Leonie Hohenthal-Antinin luennon ja työpajan kustannukset jaettiin Kulttuuripalveluiden ja SOTESin kesken.

Vaihtuvat opetustilat

Kaikki lähipäivät järjestettiin fyysisesti eri paikoissa, joita olivat Sastamalan kaupungin alueella sijaitsevat sosiaali-, terveys-, kulttuuri- ja koulutuspalveluja tuottavien tahojen toimintatilat. Tiloja vaihtamalla haettiin paikkoja, jotka sopisivat senkertaisen opetuksen aiheeseen, tukisivat oppimista ja antaisivat opetukselle mahdollisesti uusia ulottuvuuksia. Oppimisympäristön hajauttamisella eri toimintaympäristöihin lisättiin myös opiskelijoiden paikallistuntemusta. Koulutuspaikkojen

vaihtuminen sai hyvää palautetta niin opiskelijoilta kuin opettajiltakin.

Koulutuspaikkojen hajauttaminen tarjosi myös yhden mahdollisuuden yhteistyökumppanien omavastuuosuuden ja järjestelyvastuun jakamiseen. Kulttuuripalveluiden tiloista Kulttuuritalo Jaatsia käytettiin kahdesti, Sastamalan Opiston tiloista lainattiin Kannarin huoneetatteria ja Opiston päätalon Järvisalia. SOTESi lainasi tilojaan Hopun palvelukeskuksessa ja toimintakeskuksessa kahteen lähipäivään ja Saskyn tiloista saimme lainata luokkahuonetta sekä Karkun kotitalous- ja sosiaalialan oppilaitoksessa että Vexve Areenalla.

Opetustilojen vaihtuminen mahdollisti yhteistyön tekemisen muidenkin paikallisten organisaatioiden kanssa. Leonie Hohenthal-Antinin vierailua varten lainasimme tiloja seurakunnalta sekä Suomalaisen kirjan museosta Pukstaavista. Vaihdossa seurakunnan ja Pukstaavin työntekijät saivat osallistua Hohenthal-Antinin yleisöluennolle luovasta muistelutyöstä sekä osittain myös työpajaan. Ulkopuolista luennoitsijaa tilatessa tuntui mielekkäältä, että useat paikalliset tahot pääsisivät annista osallisiksi, paikalla olikin nelisenkymmentä henkeä. Joulukuussa 2012 saimme lainata yksityisen vanhusten palvelutalon kokoushuonetta. Palvelutalo sai samalla ravintolapalveluilleen lisää maksullisia asiakkaita sekä mahdollisuuden tehdä toimintaansa tunnetuksi alan toimijoiden keskuudessa.

Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen puitteissa vietii eteenpäin verkostoa, joka kytkee paikalliset sosiaali-, terveys- ja kulttuuripalveluiden asiakkaat yhteen

palveluita järjestävien sosiaali-, terveys- ja kulttuuriorganisaatioiden kanssa. Paikallinen sosiaali-, terveys- ja kulttuuritoimijoiden verkosto on sektoreita ylittävältä olemukseltaan horisontaalinen ja muuntuva (ks. Parkkola 2012, 117), ja siinä tapahtuvien kohtaamisten ja muutosten seuraaminen on kokonaisuutena mahdotonta. Edellä mainittujen tekijöiden ohella mm. Sastamalan Opiston kurssitoiminta laajeni opiskelijoiden kehittämistehtävien välityksellä yksityiseen hoitokotiin sekä työvoiman palvelukeskukseen. Osallistumisen ja verkostoitumisen kautta yhteistyö toimijoiden välillä lisääntyi useammalla tasolla ja löysi uudenlaisia muotoja. Kulttuurikuntouttajat on esimerkki positiivisesta kierteestä, jossa paikallisyhteisö tuottaa yhdessä yhteisöllisyyttä ja osallisuutta tukevaa toimintaa.

Jatkon kannalta on mietittävä, millä hinnalla tällaista koulutusta olisi käytännössä mahdollista tuottaa, pilottikoulutuksen hinta kun oli vain 85 euroa. Oppimisen ohjauksella oli koulutuksessa niin korostunut rooli, että sen vaatimat työtunnit nostavat korkealle koulutuksen palkkakustannuksia. Toisaalta koulutuksen nimellinen hinta kertoo vain sen, mitä se tuli maksamaan koulutuksen itse maksaneelle opiskelijalle. Suurimman osan koulutuksesta maksoi SOTESi, joka maksoi varsinaisten koulutusmaksujen lisäksi antamalla opettajia, tiloja, palkallista työaika jne. Jatkossa harkitsemme, onko järkevämpää pitää osallistumismaksu pienenä ja jakaa opetuksen järjestämiskustannuksia kuin korottaa osallistumismaksua. Yksi mahdollinen vaihtoehto on se, että osallistumismaksu nousee huomattavasti niiden kohdalla, jotka

eivät osallistu järjestämiskustannuksiin (näin toimitaan usein muuallakin).

6. Kulttuurikuntouttajat-hankkeen tavoitteiden toteutuminen

Hankkeen aikana olemme keränneet tavoitteiden toteutumisen arviointia varten aineistoa niin opiskelijoilta, opettajilta kuin ohjausryhmäläisiltäkin. Opiskelijoilta on kerättyä kaikki koulutuksen aikana tehdyt etätehtävät sekä kehittämistehtäväraportit. Kehittämistehtäväraporttiin opiskelijoita pyydettiin kirjaamaan, paitsi omia näkemyksiään, myös asiakkaiden ja työyhteisön antamaa palautetta omasta toiminnasta. Lisäksi pyysimme koulutuksen aikana neljä palautekyselyä ja kaksi vapaamuotoisesti kirjoitettua Minä Kulttuurikuntouttajana -tekstiä kertomaan opiskelijoiden omin sanoin asioista, joita emme huomanneet kysyä. Opettajia pyydettiin täyttämään palautekysely sähköpostitse oman opetuskertansa jälkeen, ja ohjausryhmältä pyysimme palautetta kahdesti.

Taiteen ja kulttuurin saatavuuden parantamista ja hyödyntämisen lisääntymistä laitos- ja kotihoidossa arvioimme ennen

kaikkea laadullisesti. Kuvailimme opiskelijoiden oppimis- ja kehittämistehtäviensä kautta toteuttamaa taide- ja kulttuuritoimintaa sekä arvioimme opiskelijoiden projekteja asiakkailta saadun palautteen valossa. Kulttuurikuntouttajien ollessa paikallisesti tuotettu hanke on kiinnostavaa myös, kuinka moni opiskelija toi opintojensa kautta taide- ja kulttuuritoimintaa Sastamalaan ja erityisesti osaksi kunnallisia sosiaali- ja terveystalvueluita (SOTESi). Kuntouttavan työotteen kohdalla huomioimme niin asiakkailta kuin työyhteisöltäkin tulleen palautteen opiskelijan oman reflektion ohella.

Uudenlaista toimintamallia kehittäessä olemme pohtineet kovasti, mikä oikein on se toimintamalli, josta olemme hankkeen ajan puhuneet: Onko se koulutustuote vai onko kyseessä ennemminkin paikalliselle verkostolle ominainen tapa toimia? Tässä raportissa toimintamalli käsitetään koulutuksena, didaktisina ja sisällöllisinä ratkaisuinä sekä sen suunnittelulle ja toteuttamiselle ominaisina verkostoinä.

Taiteen ja kulttuurin saatavuuden parantuminen ja hyödyntämisen lisääntyminen laitos- ja kotihoidossa

Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa pyrittiin taiteen ja kulttuurin monipuolisuuden ja määrän lisäämiseen laitos- ja kotihoidossa. Tätä tavoiteltiin sekä lähipäivissä annettujen etätehtävien kautta että ennen kaikkea kehittämistehtävällä, jonka jokainen opiskelija toteutti omalla työpaikallaan. Kehittämistehtävän kannalta pidimme tärkeänä jatkuvuuden näkökulmaa: Kuinka opiskelija voisi suunnitella oman projektinsa

alusta asti niin, että toiminta jatkuisi koulutuksen jälkeen ja laajenisi opiskelijan oman tekemisen ohella yhteiseksi tekemiseksi työyhteisössä?

Oppimistehtävien vaikuttavuus

Kuten opetuksen toteutuksesta kertovassa luvussa on tullut ilmi, jokaiseen Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen lähipäivään liittyi 1-2 etätehtävää, joko etu- tai jälkikäteen toteutettavia. Ensimmäisen lähipäivän soveltavan draaman työpajasta opiskelijat saivat kotiläksyksi kokeilla jotain pajassa tehtyä harjoitusta omin päin perheenjäsenien, ystävien, työyhteisön tai asiakasryhmän kanssa ja raportoida tästä Moodleen. Koska tehtävä oli koko koulutuksen ensimmäinen, haluttiin opiskelijoille jättää vapaus harjoitella kulttuuritoiminnan ohjaajan roolia työpaikan ulkopuolella. Harjoituksen teki omien asiakkaidensa kanssa kuusi ja työyhteisönsä kanssa kolme opiskelijaa.

Kotihoidossa työskennellyt lähihoitaja sovelsi draamaharjoitusta arkisessa tilanteessa yhdessä asukkaan kanssa: *"Hauskaa oli ja nauruakin väliin lipsahdelti... Minusta tärkeintä oli tässä meidän tuokiossamme jutustelu ja toisillemme kysymysten esittely oli hyvää vuorovaikutusta ja "muistijumppaa". Huomasin, että toinen osapuoli usein kohdisti kysymyksensä juuri minuun. Esimerkiksi hän kysyi: "Kukahan mahtoi tässä taannoin keittää mikrossa riisipuurot pitkin laitteen seiniä?". No minähän se tietty olin, kun en parka ymmärtänyt ensin laittaa hiutaleita veteen ja sitten vasta lopuksi maitoa."*

Muut opiskelijat kokeilivat harjoitusta laitoshoidossa tai toimintakeskuksessa.

Heidän kommenteissaan nousi yllätys siitä, että harjoituksen tekeminen oli asiakkaille "kivutonta" ja että asiakkaat rohkaistuivat toimimaan yhdessä uudella tavalla, jotkut näyttämään jopa uusia puolia itsestään. Ohjeita tarvitsi toistaa usein mm. muistisairaiden ja kehitysvammaisten kanssa työskennellessä, mutta toistaminen kannatti, kun yhdessä tekeminen toi puhetta, naurua ja onnistumisen iloa.

Harjoitteiden tekeminen työyhteisön kanssa herätti ennen kaikkea hyvää keskustelua. Sosiaalisen kuntoutuksen parissa työskentelevä opiskelija näki harjoituksen jälkeen työyhteisöään muuttunein silmin: *"Harjoitteen jälkeen syntyi hyvä keskustelu. Osan mielestä tämä ei palvelisi meidän asiakaskuntaamme ollenkaan ja osan mielestä palvelisi vallan hyvin. Yksi piti touhua vallan hulluna. Osan mielestä asiakkaat eivät uskaltaisi lähteä tähän mukaan ja osan mielestä juuri tällaiset harjoitteet olisivat hyväksi tuomaan itsetuntoa lisää. Itse huomasin, että ne jotka lähtivät harjoitteeseen epäluuloisimmin, olivat niitä, joiden mielestä harjoite oli humpuukia tai että se ei palvelisi asiakkaita. Ihmettelemään jäin myös sitä, kuinka totutuista tavoista pidetään kiinni ja uusi koetaan uhkana. Jo pelkkä tuolien siirto sai osan "purnaamaan". Pakostakin kävi mielessä kysymys, kuinka nämä työkaverit käsittelevät hyvinkin muuttuvaa ja yllätyksellistä työtämme."*

Yksi opiskelijoista käytti draamaharjoitteita apuna työyhteisön haasteellisen tilanteen käsittelemisessä: *"Sen verran täytyy osastomme tämän hetkisestä tilanteesta kertoa, että työyhteisömme hajoaa ensi*

maanantaina ja osaston toiminta puolittuu. Mielialat on melko haikeat muutosten edessä, sillä meillä on ollut niin loistava työyhteisö. Niinpä muokkasin harjoitteita vastaamaan työyhteisömme tämän hetkistä tilannetta ja kenties edesautoin työyhteisöä tuomaan vielä enemmän julki tuntemuksiaan muutoksista näin draaman merkeissä.”

Lisäksi työyhteisön jäsenten palautteessa tuli ilmi, kuinka he kokivat, että mielipiteen ilmaisu voi olla rohkeampaa toiminnallisen menetelmän kautta. Draamaharjoitusten ohjaaminen koettiin myös oivana paikkana näyttää ujoimmille työkavereille mallia, että työntekijänä voi sekoilla sanoissaan ja poiketa käsikirjoituksesta, ja selvitä silti yhteisestä retkestä draaman maailmaan.

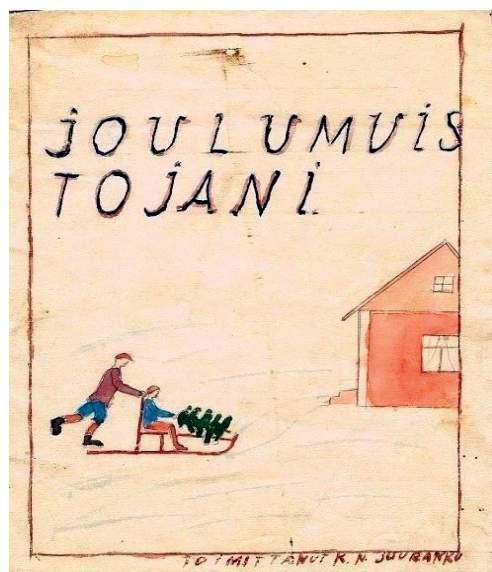
Tunteet ja luova muistelutyö – lähipäivässä lokakuussa Leonie Hohenthal-Antin antoi opiskelijoille tehtäväksi haastatella jotakuta ikäihmistä hänen lapsuuden joulustaan mahdollisimman yksityiskohtaisesti.

Haastattelun jälkeen tuli vielä miettiä, mitä haastattelumateriaalilla voisi tehdä: Millaisen toiminnallisen asian opiskelijat keksisivät, mitä joulun alla voisi asiakkaiden kanssa tehdä?

Opiskelijoista neljä teki tämän harjoituksen asiakkaan kanssa, useimmat haastattelivat perheen jäsentä tai naapuria. Useimmilla harjoituksen tekeminen jäi haastattelemiseen, eikä muovautunut omalla asiakasryhmällä sovellettavaksi toiminnaksi. Neljällä asiakkaiden kanssa toimineella opiskelijalla oli kuitenkin positiivisia kokemuksia kerrottavanaan. He kirjoittivat Moodleen, että asukkaat olivat onnellisia ja innoissaan, kun saivat kertoa joulukokemuksistaan.

Juttutuokioiden pohjalta syntyi kolmenlaista asiakkaiden kanssa toteutettua toimintaa: lähihoitaja askarteli muistisairaiden asukkaiden kanssa talolle omat joulukoristeet ja hoitokodin virikeohjaaja synnytti asukkaiden joulutarinoiden pohjalta joulutarinan runoineen ja lauluineen. Kotihoidon työntekijälle selvisi, että hänen yli 90-vuotias asiakkaansa oli kirjoittanut vuonna 1934 Joulumuistojani-nimisen teoksen: *”Viikon kuluttua keskustelustamme sain käteeni jo kellastuneen teoksen. Kannot olivat nätisti kuvitetut ja etukannessa luki alakulmassa ”Toimittanut ...”. Oli antoisaa sukeltaa ihan kuin oikeasti tämän miehen lapsuuteen ja jouluisiin tunnelmiin. Otin kopiot tästä upeasta teoksesta. Tämä kertomus luetaan meidän joulujuhlassamme ja siitä tehtyä kopiota saavat kaikki katsoa. Tietysti me esittelemme ”Joulumuistojani” teoksen tekijän myös kaikille juhlassa oleville.”*

Marraskuisen yhteisöllisyys ja musiikki – lähipäivän etätehtävässä mietittiin ihmissuhteiden merkitystä omassa elämässä

itseksensä piirtämällä tai kirjoittamalla. Joulukuussa kommunikaatio ja saduttaminen – lähipäivän tehtävä oli lukea etukäteen opettajan Moodleen laittama materiaali. Lähitapaaminen järjestettiin Sastamalakodilla ja alun perin tarkoituksena oli antaa asukkaiden saduttamiseen liittyvä tehtävä. Tilanne kuitenkin eli ja tämä tehtävä jäi tekemättä. Jälkikäteen ajateltuna kommunikaatio-aiheisen lähipäivän tehtävä olisi voinut olla jollain tapaa kommunikatiivisempi.

Myös tammikuussa Oppiminen ja tanssi – lähipäivän etätehtävä tehtiin itseksensä kotona, sillä se koostui erilaisia oppimisen tapoja käsittelevästä etukäteisluettavasta. Helmikuussa aiheena oli suvaitsevaisuuden ja kirjallisuuden kohtaaminen. Kirjallisuuteen liittyvän etukäteistehtävän lisäksi Toimintakeskuksen vastaava ohjaaja antoi tehtävän: Pohtikaa yhdessä, mitkä rentoutus- ja aististimulointimenetelmissä (vaihtoehtoja paperilla) sopisivat oman työpaikkanne asiakkaisiin (lapset, nuoret, vanhuksat jne.). Mitä hyötyä Snoezelen-toiminnasta heille voisi olla? Tehtävän toteuttaminen työpaikalla jätettiin vapaaehtoiseksi. Kuusi opiskelijaa päätti testata suunnitelmaansa.

Neljä heistä ohjasi erilaisia rentoutustuokioita asiakkaille, kaksi ryhmän kanssa ja kaksi asiakkaan omassa kodissa kahden kesken. Palaute oli positiivista, ja eräs asiakas oli maininnut, että rentoutuminen oli tuonut hänelle oikein makeat yöunet. Kaksi opiskelijaa työskenteli samassa tehostetun palveluasumisen yksikössä ja päätti yhdessä suunnitella ja toteuttaa valkoisen huoneen omalle työpaikalleen. He saivat luvan muuttaa yhden tällä hetkellä

tyhjänä olevista asuinhuoneista valkoiseksi huoneeksi, kunhan se olisi helposti muunnettavissa takaisin asuinhuoneeksi tarvittaessa. Kustannussyistä he eivät voineet maalata huoneen seiniä ja lopulta päätyivätkin siihen, että ”*kokonaan valkoinen huone ei luultavasti olisikaan asukkaillemme paras vaihtoehto - se voisi aiheuttaa turvattomuuden tunnetta ja aistimuksen, että kaikki leijuu*”. Verhoilemalla jo olemassa olevaa, tuomalla varastossa olevan käyttöön ja lahjoitusten avulla opiskelijat saivat muutettua asuintilan vaaleaksi ja rauhalliseksi rentoutushuoneeksi, jossa muistisairaana vanhuksen aisteja herätellään mm. äänien, tuoksujen ja kosketuksen keinoin.

Maaliskuun kaksi etätehtävää käsitelivät sekä muistamista että kuvataidetta. Molemmissa edistettiin omaa ymmärrystä ja luovuuden esiintuomista itseksensä kirjoittamalla. Huhtikuun lähipäivässä teemana oli rahoittaminen ja soveltava draama, ja etätehtävällä pohjustettiin omaa kehittämistehtävää.

Asiakkaiden kanssa toteutettavia toiminnallisia tehtäviä oli siten koulutuksen kehittämistehtävään pohjustavassa alkuvaiheessa kolme kymmenestä. Näiden kolmen tehtävän kautta opiskelijat järjestivät koti- ja laitoshoidon asiakkaille yhteensä 16 toiminnallista hetkeä draaman, muistelun ja kosketuksen parissa. Jälkikäteen katsottuna toiminnallisuutta olisi voinut suosia etätehtävissä enemmän ja säännöllisemmin. Toistuvalla asiakkaisiin suuntautuvalla toiminnalla rohkeus uudenlaisen työtteen ja ammatillisen roolin kasvattamiseen olisi voinut kasvaa nopeammin ja

yhteisöllisemmin kuin itsekseen asioita pohtimalla.

Yhtä tärkeää kuin suoraan kentällä toimiminen on joka tapauksessa ollut, että itsekseen lukemalla ja kirjoittamalla toteutettavien etätehtävien kautta opiskelijat ovat saaneet eteenpäin kasvuprosessia omassa itsessään, ajattelumaailmassaan ja mahdollisuuksiensa miettimisessä. Näin etätehtävät ovatkin olleet monipuolisempia kuin suoraa taiteen ja kulttuurin viemistä työpaikoille ja tähänneet useammalla tasolla pitkäkestoiseen oman luovuuden esiin tuomiseen opiskelijoiden omassa työssä.

Kehittämistehtävien vaikuttavuus

Kehittämistehtävä oli Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa olennaisin keino parantaa taiteen ja kulttuurin saatavuutta ja hyödyntämistä koti- ja laitoshoidossa. Kehittämistehtävässä opiskelija mietti omasta työstään jokin kehitettävän asian tai alueen, jota hän tutki ja kehitti käytännössä koulutuksessa saamiaan ideoita hyödyntäen. Kehittämistehtävällä sidottiin koulutus tiukasti työpaikan arkeen ja tavoiteltiin siten pysyvää muutosta opiskelijan asenteessa ja toimintatavoissa työpaikalla. Kehittämistehtävässä oli olennaista miettiä kehittämiskohteen realismi (mm. talous, aika- ja henkilöresurssit, soveltuvuus omaan toimintaympäristöön, miten saada oma työyhteisö (asteittain) mukaan toimintaan, yhteistyön tekeminen mahdollisimman laajasti sekä erityisesti toiminnan juurruttaminen: millä keinoin varmistetaan siitä, että toiminta jatkuu myös sen jälkeen, kun koulutus on päättynyt. Koulutuksen 20 aloittaneesta opiskelijasta 14 pysyi koulutuksessa toukokuulle ja toteutti

kehittämistehtävänsä. Opiskelijoista 13/14 toi omassa kehittämistehtävässään jotain uutta toimintaa omalle työpaikalleen. Joidenkin projektit olivat voimakkaammin taidelähtöisiä, maalaamisen, kutomisen tai karaoketanssien ympärille syntyneitä. Toisissa projekteissa kyse oli enemmän uudenlaisen yhdessä toimimisen kulttuurin synnyttämisestä, kuten silloin, kun viittomilla luotiin kaikille yhteistä kieltä tai kun laitettiin alulle lasten ja vanhusten välisiä kohtaamisia. Jonkun kohdalla toiminta lähti liikkeelle nopeammin, toisten kohdalla kyse oli enemmän asian alulle saattamisesta ja tulevaisuuden toiminnan mahdollisuuksien kartoittamisesta.

Opiskelijat pyysivät kehittämistehtäväraporttiaan varten asiakkailtaan palautetta kehittämästään toiminnasta, toiset pyysivät palautetta kirjallisesti ja toiset suullisesti. Asiakkaiden antama palaute on ollut poikkeuksetta positiivista: ”On mielekästä puuhata”, ”tuo iloisuutta elämään” ja ”voi sanoa mielipiteensä”. Toimintoihin on osallistuttu innokkaasti, niille on pyydetty jatkoa ja toiminta on markkinoinut itse itseään. Monille ikääntyneille ja kehitysvammaisille sanallisen palautteen antaminen on vaikeaa. Yhtä merkityksellistä kuin sanallinen palaute on myös ”nähty palaute”, kohtaamiset, hymyt ja kirkkaat silmät, joista opiskelijoiden kehittämisraportit kertovat. Kulttuuritoiminnan saatavuuden parantuminen on tarkoittanut noina hetkinä myös elämän merkityksellisyyden lisääntymistä. Kehittämistehtävänsä tehneistä opiskelijoista yhdeksän työskenteli Sastamalan kunnallisella sosiaali- ja terveystalouden

tuottajalla SOTESilla, muilla työnantajilla Sastamalassa työskennelleitä oli kaksi. Muualla kuin Sastamalassa kehittämistehtävänsä toteutti kolme opiskelijaa (Helsinki, Kokemäki ja Lavia). SOTESilla on Sastamalassa kahdeksan ikäihmisten asumispalveluyksikköä, joista neljään Kulttuurikuntouttajat-koulutus toi lisää taide- ja kulttuuritoimintaa. Lisäksi ikäihmisten osalta taide- ja kulttuurikokemusten mahdollisuuksia ikäihmisille lisäsivät kaksi kotihoidon puolella opiskellutta hoitajaa. Kehitysvammahuollon avohuollon yksiköitä SOTESilla on Sastamalassa kolme ja näistä jokaisesta yksiköstä koulutuksessa oli mukana yksi kehittämistehtävän toteuttanut työntekijä.

Opiskelijoiden kehittämistehtävässä jatkuvuus huomioitiin suunnitteluvaiheesta lähtien. Kehittämistehtävien toteutusvaiheessa kaikki 14 opiskelijaa tekivät työtään eri yksiköissä, joten jokainen opiskelija oli omillaan niin kehittämistehtävänsä toteuttamisen kuin toiminnan jatkuvuudenkin suhteen. Jokainen opiskelija oli huomioinut kehittämistehtävässään kulttuuritoiminnan jatkuvuuden. Valtaosalla oli tehtynä konkreettisia suunnitelmia, kuinka toiminta kytketään jatkossakin osaksi oman työpaikan arkea ja ”normaalielämää”. Asiakkaat toivoivat poikkeuksetta jatkoa toiminnalle, mutta resurssien löytyminen arjessa tuntui monista opiskelijoista haasteelliselta. Erityisesti kotihoidossa kiire tuppaa usein jyräämään yhdessä tekemisen: ”Usein on Lemmenpolun parvekkeelta huudettu perääni, että ” kerääs nyt ne lauluvihkos ja ruvetaan laulaan!”. On ikävä vedota heille kiireeseen. Työpäivät on todella hektisiä.

Ylimääräiseen ei oikeasti tunnu jäävän aikaa.” Asiakkaiden innon ajateltiin kuitenkin auttavat siinä, että toiminta jatkuisi: ”Haasteena tulee olemaan aika. Miten jatkossa päivitämme sivuja niin, ettei tule liian pitkiä taukoja... Aiheista ei ainakaan tule olemaan pulaa – asiakkailta itseltään tulee ideoita ja ajatuksia.”

Toisaalta opiskelijat pyrkivät selättämään kiireen jakamalla vastuuta toiminnasta toisille työntekijöille: ” Uskon tai ainakin haluan uskoa että näiden viiden hoitajan esimerkki ja asukkaiden ilo tarttuu myös ajan myötä näiden kuuden hoitajan ajatuksiin ja saa heidätkin toimimaan.” Jatkuvuutta useampaan suunnitelmaan toi jo sovittu tai suunnitelmissa oleva yhteistyö muiden paikallisten toimijoiden kanssa, esim. Taidepolku 3:n järjestäminen osana Sastamalan Opiston opetusta. Yhteistyötä lähti viriämään myös Kulttuurikuntouttajien välillä: ”Suunnitelmissa olisi myös toteuttaa päivä esim: 50–60 luvun hengessä. Ehdotukseni olisikin teille rakkaat kulttuurikuntouttaja ystäväiseni löytyisikö teiltä kiinnostusta lähteä yhdessä toteuttamaan ja järjestämään iltamia ...n suulissa.” Joillakuilla oli suunnitelmissa myös toiminnan levittäminen muihin SOTESi:n yksiköihin: ”Tammikuussa keräämme seuraavan kerran palautetta. Miltä kutominen tuntuu, onko kaikki aivan turhaa vai kehitämmekö ajatusta eteenpäin ja myymme idean myös muihin yksiköihin.”

Kehittämistehtävien kautta monet opiskelijoiden työyhteisöjen jäsenet ja asiakkaiden omaiset ovat tulleet tietoisiksi ja kiinnostuneet kulttuurin merkityksestä. Myös paikalliset vapaaehtoistyön tekijät olivat

halunneet olla mukana kehittämishankkeissa eri tahoilla. Opiskelijat ovat koulutuksen aikana innostuneet toistensa suunnitelmista ja alkaneet miettiä, kuinka meillekin saisi tuota samaa toimintaa seuraavaksi. Siten taiteen ja kulttuurin saatavuuden parantuminen ja hyödyntämisen lisääntyminen jatkuvat ja laajentuvat omalla painollaan, eikä jatkuvuutta voida yksiselitteisesti arvioida vain tämänhetkisen tiedon tai jo tällä hetkellä tehdyn perusteella.

Hoitohenkilökunnan kuntouttavan työotteen kehittyminen taiteen ja kulttuurin keinoin

Kuntouttava työote perustuu toimintakyvyn käsitteeseen. Kuntouttava työote tarkoittaa asiakkaan voimavaroja ja mahdollisuuksia korostavaa toimintakyvyn tukemista ja hänen toimintaympäristöönsä vaikuttamista ja se nähdään hyvän hoidon edellytyksenä. Kuntouttava työote perustuu nykyään myös vahvasti käsitykseen kuntoutuksen vuorovaikutteisesta. Vuorovaikutusta kuntoutujan ja ympäristön välillä tulisi tukea kaikilla toimintatasoilla ja kaikin mahdollisin keinoin. Se tarkoittaa kaikkia niitä asioita, joiden kanssa asiakas on välittömästi ja välillisesti tekemisissä ja jotka vaikuttavat hänen hyvinvointiinsa ja toimintakykyynsä.

Ympäristöllä on fyysinen, henkinen, sosiaalinen ja hengellinen ulottuvuus. Se tarkoittaa myös kuntoutujan yksilöllisten tarpeiden ja erityisesti oman toimijuuden tukemista ja mahdollistamista kaikin tavoin. Kuntoutujakeskeisessä toiminnassa korostetaan kuntoutujan subjektiivista ja vaikutusmahdollisuuksia sekä kiinnitetään huomiota rajoitusten sijasta voimavaroihin ja mahdollisuuksiin (Koskinen, Pitkälä & Saarenheimo 2008, 550).

Hoivatyöntekijän ammatillisuus koostuu monesta eri osatekijästä ja kuntouttava työote edellyttää vahvaa ammatillisuutta. Yksi osa-alue ammatillisuudessa on persoonallinen identiteetti ja sen vahvistuminen on keskeisesti mukana ammatillisuuden kasvuprosessissa (Eteläpelto & Vähäsantanen 2006, 26–43 sekä Hakkarainen & Jääskeläinen 2006, 90). Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa tarjottiin opiskelijalle mahdollisuus tulla oman kokemuksen kautta tietoisemmaksi omasta identiteetistään, luovuudestaan, taidoistaan ja kiinnostuksen kohteistaan ja näin edistää oman identiteetin kasvun kautta kuntouttavan työotteen käyttöä.

Opiskelijoiden kuntouttavan työotteen kehittymistä arvioitiin heidän antamiensa palautteiden sekä kehittämistehtäväraporttien perusteella. Palautekyselyissä (toukokuu ja marraskuu 2013) opiskelijoilta kysyttiin ”*Koetko itsessäsi ja työotteessasi tapahtuneen muutoksia koulutuksen aikana? Jos koet, niin minkälaisia ja mistä arvelet niiden johtuvan?*”. Toukokuussa 12/13 opiskelijasta ja marraskuussa 14/15 opiskelijasta koki itsessään ja työotteessaan tapahtuneen

muutoksen positiiviseen suuntaan. Molemmissa kyselyissä opiskelijat kokivat muutoksia tapahtuneen sekä asenteen, tiedon että taidon tasolla. Ainoastaan yksi opiskelija vastasi marraskuun kyselyssä, että ei tunnistanut itsessään tapahtuneen mitään muutoksia.

Kehittämistehtävän yksi osa oli tehtävän ja sen vaikutusten arviointi. Opiskelijoita ohjeistettiin kehittämistehtävän ohjeistuksessa refleктоimaan kehittämistehtävän vaikutuksia omaan henkilökohtaiseen ja ammatilliseen kasvuunsa ja pohtimaan, oppiko jotakin tai muuttuiko jokin itsessä kehittämistehtävän työstämisen aikana. Vastaukset – kuten kysymyksiin - oli muotoiltu hieman väljemmin kuin vastaukset välipalautteiden kysymyksiin. Opiskelijoiden kokemukset tapahtuneista muutoksista olivat sekä palautekyselyissä että kehittämistehtäväraportissa kuitenkin samansuuntaisia, joten muutokset on seuraavassa jaoteltu yhteisten teemojen alle.

Muutokset omissa voimavaroissa ja ammatillisuudessa

Moni korosti palautteessaan saaneensa koulutuksesta virkeyttä ja positiivista energiaa arjen haasteiden keskelle. Opiskelijat kuvailivat kirjoituksissaan muutoksia siinä, miten he kokevat oman identiteettinsä hoitotyöntekijänä. Kuvailussa nousee esiin inspiroituminen ja voimaantumisen kokemukset. Koulutusta kuvattiin esimerkiksi matkana omaan itseensä, omaan persoonallisuuteen ja sen eri puoliin: *”syvällinen matka itseensä sekä ammatillisuuteen”*. Eräs opiskelija kertoi koulutukseen osallistumisen olleen kuin terapiassa olisi käynyt. Joku sanoi

kehittyneensä ihmisenä koulutuksen aikana. Useassa palautteessa näkyi myös uskalluksen, rohkeuden ja itsevarmuuden lisääntyminen: *”Oma toiminta ei ole kaatunut jatkuvaan kyseenalaistamiseen ja turhaan harkintaan (voiko näin toimia?), kun on saanut muilta tukea siihen, että voi*. He kokivat itsessään käynnistyneen oppimisprosessin sekä *”jatkavansa oppimista vielä koulutuksen päätyttyä.”* Koulutuksessa saadut ideat antoivat intoa oman työn uudenlaiseen toteuttamiseen. Jollekulle kurssi antoi mahdollisuuden, *”kunnan sysäyksen”*, toteuttaa työssään jotain, josta oli haaveillut jo pitkään, ja haaveen todeksi eläminen antoi voimaa. Opiskelijan ymmärrys oman identiteetin merkityksestä hoivatyössä lisääntyi selvästi, sillä esiin nousi myös usko siihen, että hoitajana voi olla hyvä silloinkin, kun viihtyy töissä: *”Koen olevani hyvä lähihoitaja ja siinä samalla saan tehdä itselleni mieluisia juttuja”*.

Opiskelijat kertoivat muutoksista suhtautumisessa asiakkaisiin myös eettisellä tasolla käyttämällä sanoja *”empaattisempi, armollisempi, lempeämpi”*. Myös syvällinen oman työn merkityksen reflektointi kuvaa eettisellä tasolla tapahtuneita muutoksia: Joku opiskelijoista kuvasi asiakkaille järjestettyjen toimintatuokioiden olleen *”niitä hetkiä, jolloin ehkä parhaiten muistan, miksi teen tätä työtä, ja mikään ei onneksi estä toteuttamasta niitä tulevana vuonna myös.”* Lisäksi useat opiskelijat kokivat, että etä- ja kehittämistehtävien myötä toteutetut yhteiset toimintahetket luovat mahdollisuuksia oppia ymmärtämään asiakas tasavertaisena ja lisäämään ymmärrystä hänen kokemusmaailmastaan. Asiakkaista on noussut esiin uusia piirteitä ja

vuorovaikutussuhteet ovat syventyneet. Koulutuksen aikana läpi käydyn prosessin vaikutukset omaan ammatillisuuteen ovat ainakin osalla opiskelijoista olleet niin syviä, että on todennäköistä, että ne näkyvät jatkossakin muuttuneena työotteena.

Taide- ja kulttuuritoiminnan tarjoama mahdollisuus itsensä kuuntelemiseen ja itsensä, asiakkaiden ja työyhteisön näkemiseen uudella tavalla avasi uinuvia tai arjen alle peittyneitä voimavaroja, ja useampi opiskelija kertoi palautteessaan jaksaneensa paremmin töissä. Taidelähtöisiä menetelmiä onkin viime aikoina käytetty useammassa työhyvinvointihankkeessa (ks. mm. Taide käy työssä ja Taiten tuottoa). Hienoa oli huomata, että vaikka emme varsinaisesti tavoitelleetkaan työntekijän voimaantumista tai työhyvinvoinnin kasvua, kuntouttavan työotteen persoonalähtöinen kehittäminen toi tällaisia vaikutuksia mukanaan.

Muutokset omassa toiminnassa työyhteisön jäsenenä

Opiskelijat kokivat muutoksia siinä, miten he kokivat itsensä ja toimintansa työyhteisön jäsenenä. On tyypillistä, että työpaikalla roolit ovat hyvinkin vakiintuneita sen suhteen, kuka *”luontaisemmin jättäytyy perush. ja touhuaa niin sanottua aktiviteettia*

esim. talon ulkopuolella.” Koulutukseen osallistumisen ja sen aikana heränneen ymmärryksen myötä roolit voitiin laittaa uudelleen keskusteluun ja perushoidossa vankkumattomasti pitäytynyt saattoi alkaa aktiivisemmaksi kulttuurin tuojaksi. Moni totesi palautteessaan, että koulutuksen aikana sai uskallusta, rohkeutta ja itsevarmuutta tuoda asioitaan ja omaa työtötään esille työyhteisössä: *”Nykyään olen rohkeampi töissä. En enää ajattele, mitä muut ajattelee. Täällä on oppinut, että voi pelleilläkin.”* Oma asenne saattoikin muuttua niin päin, että arkailun sijaan opiskelija koki antavansa työyhteisölleen tarpeellisia välineitä asiakkaiden kanssa toimimiseen.

Tärkeää yksittäisten työkalujen ja -menetelmien ohella oli, että opiskelijat oppivat viemään oman ideansa suunnitelman kautta toteutukseen asti. Moni opiskelija koki oppineensa perustelemaan entistä paremmin, miksi taide ja kulttuuri muodostavat tärkeän osan hoitotyötä. Kehittämistehtävää toteuttaessaan opiskelijat näkivät omien perusteltujen ideoiden menevän läpi ja saavan kannatusta. Motivaatio omanlaisen toiminnan eteenpäin viemiseen kasvoi ja opiskelijat saivat rohkeutta matkalla kompasteluun: *”Olen oppinut että pienestäkin yrittämisestä voi pitkässä juoksussa seurata paljon hyvää. Kaikki ei aina mene suunnitelmien mukaan mutta siitä ei kannata lannistua vaan soveltaen ja kaikkien taidot ja tarpeet huomioon ottaen onnistutaan aina.”*

Opiskelijat olivat avautuneet myös käyttämään toiminnassaan tarjolla olevia yhteistyömahdollisuuksia: *”Yksin ei tarvi kaikkea tehdä vaan muiden mukaan*

saaminen auttaa suoriutumaan.” Yksi opiskelijoista mainitsi, että hän huomaa jakavansa tietojaan ja taitojaan enemmän toisille työntekijöille ja on ymmärtänyt ns. hiljaisen tiedon jakamisen merkityksen elämässään. Yllättäen eräs opiskelija kertoi opiskelijoiden ohjaamisenkin tuntuneen koulutuksen myötä helpommalta: *”Johtuisiko siitä että olen saanut lisää itsevarmuutta.”*

Muuttunut suhde taiteeseen ja kulttuuriin

Konkreettisella tasolla lähipäivät antoivat opiskelijoille uusia ideoita ja inspiraatiota omaan työhön. Opiskelijat oppivat uusia työkaluja ja tapoja niin opettajilta kuin toisiltaan ja ottivat niitä käyttöön työssään. Eri taiteen lajit ja harjoitteet olivat siirtyneet arkeen jossain määrin, ainakin etätehtävien kautta, mutta monilla myös niiden ulkopuolella ja joillain jopa

”pysyvästi”, osaksi omaa työtettä. Useampi opiskelija kuvasi koulutuksen aikana tapahtunutta muutosta askeleena uuteen, esimerkiksi: ”Uudet tuulet virisivät omassa toimenkuvassa ja työpaikalla”.

Konkreettisella tasolla opiskelijat kertoivat mm. musiikin käytön lisääntymisestä, runonlausunnan ottamisesta ohjelmistoon, elokuvatuokioiden ja kutsuvieraiden kutsumisen lisäämisestä. Lisäksi oli alettu suunnitella ja toteuttaa töitä näyttelyä varten ja hyödynnetty kielen ja kirjallisuuden kuntouttavia mahdollisuuksia esimerkiksi muistelun, sadutuksen ja arvoitusten muodossa arjen piristeinä.

Muutama opiskelija kuvaili palautteessaan, kuinka oma suhde kulttuuriin oli muuttunut koulutuksen aikana. He olivat tunteneet taiteen terapeuttisen vaikutuksen ja innostuneet siitä. Vaikka monilla oli jonkinlainen viriketoiminta kulkenutkin jo aiemmin osana omaa työkuva, kokivat he kulttuurin luontaisemmaksi työvälineeksi koulutuksen jälkeen. Eräs opiskelija kuvaa tähän liittyviä tuntemuksiaan seuraavasti: *”Lähtiessäni tähän koulutukseen sana kulttuurikuntouttaja kuulosti mielestäni vähän turhan ”ylevältä”. Mietin, miten pystyn vastaamaan tähän haasteeseen ja tuomaan työpaikalleni eri kulttuurimuotoja ja miettimään kuntouttavaa työtettä uudella tavalla. Nähdessäni koulutuksen sisällön innostuin kovasti ja koulutuksen aikana intoni on säilynyt ja näen tulevaisuudessa itseni hyvinkin selvästi kulttuurikuntouttajana ilman, että se enää kuulostaisi liian ylevältä.”* Opiskelijan käsitys taiteesta ja kulttuurista oli arkistunut ja siten sen toteuttaminen jokapäiväisessä työssä oli tullut

mahdolliseksi. Useampi opiskelija olikin yllätynyt siitä, kuinka pienillä asioilla arkeen voi saada vaihtelua tai kuinka helppo oma kehittämistehtävä lopulta olikaan toteuttaa.

Arkistumisen ohella kulttuurisuhde oli monilla myös laajentunut. Taiteen ja kulttuurin nähtiin kantavan mukanaan hyvää oloa, tunteiden kirjoa ja yhdessä tekemisistä. Taide ja kulttuuri koettiin mahdollisuutena tuottaa uusia näkemyksiä omaan (hoito)työhön ja lisätä keskustelua piiloon hautautuvista aiheista omassa työyhteisössä.

Muutamalla opiskelijalla omien läheisten kanssa toteutettu etätehtävä tai oma kehittämistehtävä siirtyi osaksi yksityiselämää ja tuli siellä merkitykselliseksi. Omien vanhempien tai appivanhempien joulumuistojen jakaminen toi lisää ymmärrystä läheisten elämästä ja sitä kautta myös omista juurista. Erityisen koskettavasti koulutuksen osallisuudesta hänen yksityiselämässään kertoo seuraava opiskelija: *”Kootessani viimeisiä lauluvihkoja tuli voimakas tarve mennä laulamaan oman muistisairaana äitini kanssa näitä lauluvihon lauluja. Niinpä juhannusaattona istuin kaksin äitin kanssa sohvalla ja lauloimme 18 laulua! Äiti muisti suurimman osan ulkoa, osan vain hyräili. Laulujen sanat vaan tuli sieltä syvältä jostain. Hetki oli minulle - ja varmasti äitillekin tärkeä. Muuten meidän on vaikea lähestyä toisiamme. Tätä hetkeä ei olisi tullut ilman lauluvihkoa...”*. Tämä oli yksi niistä asioista, jota koulutuksessa ei tavoiteltu, mutta jotka tulivat työntekijän persoonasta lähtevän kehittämistavan vuoksi kuin lisänä. Uudenlaisten taiteen ja kulttuurin mahdollistamien hetkien kokeminen omassa yksityiselämässä lisäsivät todennäköisesti

ymmärrystä myös taiteen merkityksestä asiakkaiden elämässä.

Kulttuurikuntouttajat-koulutus toimintamallina

Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen aikana muotoutui uudenlainen sosiaali- ja terveysalan työntekijöiden täydennyskoulutus taide- ja kulttuuritoiminnan mahdollisuuksista hoitotyössä. Kulttuurikuntouttajat-toimintamallissa hoitotyön muutosta tuetaan kahdella tasolla:

- 1) Ohjaamalla ja tukemalla käytännön työtä tekeviä hoitajia/ohjaajia löytämään ja käyttämään omaa luovuuttaan ja taidelähtöisiä menetelmiä.
- 2) Auttamalla paikallisia sosiaali-, terveys- ja kulttuurialan toimijoita verkostoitumaan ja osallistumaan koulutuksen opetukseen ja organisointiin. Toimintamallin tavoitteena on luoda toimijoiden keskuuteen vahva yhdessä tekemisen tahtotila. Sen kautta voidaan lisätä yhteistyötä, ymmärrystä ja konkreettisia tekoja taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksista hyvinvoinnin edistämiseksi.

Hoitavan henkilökunnan ohjaaminen ja tukeminen

Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa ymmärretään taide, kulttuuri ja luovuus

laaja-alaisesti. Tavoitteena on ohjata opiskelijoita ymmärtämään, että taide koskettaa jokaista, kuuluu kaikille ja on osa jokaisen ihmisen täysipainoista elämää ja hyvinvointia.

Kulttuurikuntouttajat kutsuu opiskelijoita tiedostamaan ja pohtimaan kuntoutus- ja työkuultuuria omalla työpaikallaan. Asenteet ja käytännöt ovat vaihtuvissa kulttuurisissa ja yhteiskunnallisissa olosuhteissa syntyneitä. Omassa työssään jokainen työntekijä voi miettiä, millainen asenne kannattaa ja millainen käytäntö on arvokas. Henkilökohtaisella tasolla omaan työhönsä ja laajemmalla tasolla oman työpaikan hoitokulttuuriin voi jokainen työntekijä vaikuttaa omalla toiminnallaan.

Kulttuurikuntouttajissa oppimisen ohjauksella on tärkeä rooli opiskelijan matkan kanssakulkijana. Oppimisen ohjaajat osallistuvat kaikkiin lähipäiviin, ohjaavat erityisesti kehittämistehtävän tekemisessä ja toimivat apuna aina, kun opiskelijalla on kysyttävää. Eri aloja edustava kahden ohjaajan työpari löytää oppimisprosessin varrella ilmenevissä tilanteissa laajakatseisempia ja osuvampia ratkaisuja

.
Koulutus koostuu kahdesta lomittain menevästä vaiheesta: Ensimmäisenä on intensiivisempi jakso, joka muodostuu teemallisista lähipäivistä, ja sitä seuraa edellistä selkeämmin työelämään suuntautuva kehittämistehtäväjakso.

Ensimmäisen vaiheen lähipäivät koostuvat ihmisten kohtaamiseen ja luovuuteen liittyvien vaihtuvien teemojen ja eri taiteenlajien kohtaamisista. Luennoilla,

työpajoissa ja lähipäivissä annettuja etätehtäviä tekemällä opiskelijat saavat omakohtaista kokemusta taide- ja kulttuuritoimintaan osallistumisesta sekä käytännön ideoita pienimuotoisen kulttuuritoiminnan toteuttamiseen. Oman luovuutta herätellään ja samalla jo viritellään pohdintoja omasta tavasta tehdä työtä. Tässä vaiheessa toiminnan painopiste on ensisijaisesti opiskelijan omien ajatuksiin ja tunteisiin tutustumisessa. Etätehtävien kautta koulutus näkyy myös asiakkaille ja työyhteisölle. Ensimmäiseen vaiheeseen kuuluvat olennaisesti myös vertaisten kanssa syntyvä dialogi ja sen kautta oppiminen, vertaistuen antaminen ja saaminen sekä oppimisen ohjaajalta saatu arvostus, kannustus ja rohkaisu.

Kulttuurikuntouttajat-lähipäivien sisällöt perustuvat paikallisten sosiaali-, terveys- ja kulttuurialojen asiantuntijoiden ideoiden ja osaamisen yhdistämiseen. Opetus suunnitellaan yhteistyössä opettajien ja oppimisen ohjaajien kesken. Monitaiteisessa koulutuksessa voidaan painottaa niitä taiteen ja kulttuuritoiminnan aloja, jotka ovat paikallisesti vahvoja osaamisalueita.

Toisessa vaiheessa opetuksen painopiste siirtyy työntekijän luovuuden ja kiinnostuksen kohteiden konkretisoimiseen ja työotteen kehittämiseen kehittämistehtävän keinoin. Tehtävän määrittely jätetään mahdollisimman avonaiseksi ja opiskelijalähtöiseksi. Kehittämistehtävässä opiskelijat pyrkivät lisäämään luovuutta, yhteistyötä, ymmärrystä ja konkreettisia tekoja taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksista hyvinvoinnin edistämisessä. Työntekijät kehittävät omaa

toimintaansa asiakkailta ja työyhteisöltä kerätyn sekä oppimisen ohjaajilta saamansa palautteen perusteella. Kehittämistehtävänsä myötä työntekijä pyrkii saamaan alkuun konkreettista toimintaa ja etsii uudistuvaa, luovuutta lisäävää ja itselleen ominaista tapaa tehdä työtään. Kehittämistehtävä pyrkii sitomaan mukaan myös asiakkaat ja työyhteisön.

Opiskelijan alkuun saattaman toiminnan pitkäkestoisuutta ja jatkuvuutta pohjustetaan koko koulutuksen ajan.

Kulttuurikuntouttamisen juurruttamiseksi opiskelijoita kannustetaan löytämään yhdessä tekemiseen pohjautuvia ratkaisuja arjen tilanteisiin – yksin tehdyt projektit käyvät raskaiksi ja loppuvat usein nopeasti. Yhteistyötä sekä yksiköiden sisällä että yksiköiden välillä tuetaan. Yhteistyöhön muiden opiskelijoiden kanssa kannustetaan.

Paikallisyhteisön osallistuminen ja verkostoituminen

Kulttuurikuntouttajissa pyritään mahdollisimman monentasoiseen yhteistyöhön ja verkostoitumiseen paikallisten sosiaali-, terveys- ja kulttuuritoimijoiden välillä. Verkoston tarkoituksena on tuottaa koulutusta paikallisin ideoin ja resurssein, tukea esimies- ja organisaatiosolta uusia asenteita ja käytäntöjä oppivia työntekijöitä sekä tuoda jatkuvuutta kulttuurikuntouttamiseen ja auttaa sen juurruttamisessa yksilöitä laajemmalle hoitokulttuurin tasolle. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen käynnistäminen ja toteutus pohjautuvat ideoiden, resurssien ja vastuun jakamiseen paikallisten organisaatioiden välillä. Käytettävissä olevia resursseja ja koulutuksen

kuluja jakamalla pyritään tuottamaan mahdollisimman laadukasta koulutusta mahdollisimman pienin kustannuksin. Yhdessä paikallisten toimijoiden kanssa rakennetaan ketju sote- ja kulttuurisektorien organisaatioista asiakkaille saakka.

Osallistumalla Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen organisointiin ja antamalla resursseja kouluttautumiseen työnantajataho antaa painoarvoa taiteen ja kulttuurin merkitykselle hoitotyössä. Kouluttautumisen kautta opiskelijat saavat luvan järjestää aktiviteetteja osana työtään ja kohdata asiakkaita kulttuurin keinoin. Näin kulttuurin merkitys kuntoutumiselle korostuu ja sen arvostus lisääntyy.

Kulttuurikuntouttamisen paikallista jatkuvuutta ja juurruttamista pohditaan yhdessä myös organisaatiosalla. Kulttuurikuntouttajat-hanke ei pääty varsinaisen koulutuksen loppumiseen, vaan vasta uuden toiminnan alkamiseen. Toivottavaa on, että myös jatkuvuuden osalta vastuu jakautuu vuorotellen ja tasaisesti.

Toimintamalli – tuote vai hyvä tapa toimia?

Hanketta aloitellessa ideanamme oli rekisteröidä kehitettävä koulutus ja myydä sitä mahdollisesti muuallekin Suomeen. Pohdimme rekisteröinnin mahdollisuuksia ja tarpeellisuutta useampaan kertaan. Onko Kulttuurikuntouttajat vain yksi vaihe yhteisöllisessä sote- ja kulttuurialaa uudistavassa toiminnassa paikkakunnalla ja sellaisena kimmoke tulevalle toiminnalle, joka nousi Kulttuurikuntouttajissa mukana olleiden ideoista? Vai onko Kulttuurikuntouttajat-koulutuksessa jotain

sellaista, joka kannattaa pysäyttää ja rekisteröidä sellaisenaan? Ja vaikka koulutuksen elämänkaari olisikin vasta aluillaan, onko ”Kulttuurikuntouttajat” – tavaramerkki silti rekisteröitävä ja onko hyvä hetki rekisteröidä se nyt vai kenties vasta myöhemmin?

Yhdeksi hankaluudeksi ilmaantui se, että tavaramerkki täytyy rekisteröidä tietysti jonkun nimiin. Tällaisessa yhteistyöhankkeessa on hankalaa nähdä, kenelle tavaramerkki rekisteröitäisiin, kun alun perin on pyritty siihen, ettei se olisi kenenkään omaisuutta, vaan perustuu ideoiden, resurssien ja vastuun jakamiseen. Kyselimme Sastamalan kaupungin lakimieheltä, kuinka hänen mielestään tilanne tulisi ratkaista ja voisimmeko me esimerkiksi perustaa yhdistyksen, joka hallinnoisi ja myisi Kulttuurikuntouttajat-koulutusta. Kaupunki ei voi kuitenkaan olla yhdistyksen jäsen, joten se idea täytyi haudata.

Mietimme myös rajallisia käytännön mahdollisuuksia, jotka yhteistyökumppaneilla on jatkossa laittaa Kulttuurikuntouttajat-tuotteen myymiseen, markkinointiin ja tuottamiseen: kenellä olisi osoittaa siihen riittävästi aikaa ja resursseja, jotta koulutus saataisiin pyörimään sellaisessa mittakaavassa, että rekisteröinti ja tuotteistaminen olisi järkevää. Lisäksi pohdimme, pysäyttäisikö rekisteröinti koulutuksen kehittymisen. Jos ja kun Kulttuurikuntouttajat-koulutus järjestettäisiin uudelleen Sastamalassa tai jossain muualla Suomessa, onko rekisteröinnistä hyötyä, antaako se valmiit rajat ja helposti sovellettavan formaatin vai rajoittaako se

tulevia koulutuksen suunnittelijoita ja toteuttajia?

Patentti- ja rekisterihallitus sanoo verkkosivuillaan seuraavaa: ”Suomessa tavaramerkin rekisteröiminen ei ole edellytyksen käyttämiselle. Yksinoikeuden tavaramerkkiin voi saada myös käytön kautta vakiinnuttamalla. Tavaramerkkiä voi siis käyttää, vaikkei sitä olisi rekisteröitykään.” Jos haluamme säilyttää nimen, koulutus täytyy siis ainakin vakiinnuttaa, vaikkei sitä rekisteröisikään. Tällä hetkellä Kulttuurikuntouttajat-toimintamallin jatko on avoinna. Tulevana syksynä koulutusta ei ala, mutta syksy 2015 on keskustelun alla. Suurimpana haasteena näemme jatkossa osalta koulutuksen hinnan: kuinka koulutusta saadaan järjestettyä kohtuuhinnalla ilman ulkopuolista rahoitusta? Vaikka tulevaisuus onkin avoinna, on tärkeää kertoa Kulttuurikuntouttajista tiedotusvälineissä, seminaareissa ja konferensseissa, jotta koulutus tulee mahdollisimman laajaan tietoisuuteen.

7. Juurruttaminen - Kulttuurikuntoutuksen jatkuvuus paikkakunnalla

Koimme alusta saakka olennaiseksi miettiä sosiaali-, terveys- ja kulttuuritoimijoiden välille syntyvän yhteistyön jatkuvuutta – niin monta onnistunutta projektia on jäänyt projektiksi ilman, että siinä opittuja käytäntöjä olisi saatu osaksi kentän arkea. Jatkuvuutta mietittiin hankkeessa niin opiskelija- kuin organisaatiotason toiminnassa.

Helmikuussa 2013 kysyimme opiskelijoilta kiinnostusta jatkokoulutukseen. Silloin 12/13 opiskelijaa ilmoitti olevansa kiinnostuneita jatkosta, mikäli elämäntilanne vain sen sallii. Toiveissa heillä oli jatkokoulutuksen aikana syventää Kulttuurikuntouttajissa käsiteltyjä aiheita ja *”seurata esim. kehittämistehtävien luomaa pohjaa ja jatkuvuutta työpaikoilla: mitä uutta löytyi, mitä yllättävää tapahtui, miten jatkaa tästä. Helposti asiat meinaavat hautautua ”perusarjen” alle, eikä enää muisteta, että arki voisi olla toisenlaista.”* Jatkolta toivottiin myös entistä osallistavampaa opetusta sekä harjoittelua oikeiden asiakkaiden kanssa. Yksi opiskelijoista pyysi lyhytkurssia kaikille paikallisten hoitoyksiköiden työntekijöille: *”olisi hyvä, että ei olisi ainoa, joka on saanut uusia ajatuksia työntekoon.”* Opiskelijat toivoivat keskusteluissa jatkossa verkoston ylläpitämistä, jotta alulle lähteneet yhteistyöideat pääsisivät etenemään. Pohdinnan alla olikin järjestää koulutuksen jatkoksi Kulttuurikuntouttajat 2 – koulutuksen, jossa painopiste siirtyisi voimakkaammin työntekijästä asiakkaan kokemuksiin ja työntekijän ja asiakkaan

välisen vuorovaikutuksen tukemiseen. Koulutuksen lähestyessä loppuaan syksyllä 2013 alkoikin osoittautua tärkeämmäksi kulttuurikuntouttajien koulutuksessa saaman osaamisen levittäminen ja juurruttaminen sosiaali- ja terveydenhuollon kentälle kuin heidän jatkokouluttamisensa yksittäisinä toimijoina. Järkeviltä tuntuivat pienet toiminnot, joita Kulttuurikuntouttajissa mukana olleet tahot kykenivät järjestämään ilman uutta ulkopuolista rahoitusta: vuorossa olivat Kulttuuri kuntouttaa - verkostotapaamiset ja opiskelijoiden kehittämistehtävien sisältöjen ympärille syntyneet työpajat.

Kulttuuri kuntouttaa - verkostotapaamiset

Kulttuurikuntouttajat koulutuksen myötä kehittyi idea verkostotapaamisista, joissa voisi tavata tuttuja sekä saada ja jakaa voimaa ja innostusta omaan ja muiden

arkeen. Ilmaiset Kulttuuri kuntouttaa -verkostotapaamiset ovat kaikille avoimia, vapaamuotoisia kahvikupin ääressä vietettyjä hetkiä. Verkostotapaamiset pyrkivät tarjoamaan tukea koulutuksen aikana jo virinneille ajatuksille ja projekteille, pitämään yllä ja luomaan uusia verkostoja alalla toimivien välille sekä suunnittelemaan yhdessä kulttuuri- ja hyvinvointialan yhteistä toimintaa paikkakunnalle. SOTESi alueen suurimpana sosiaali- ja terveysalan työntekijänä sitoutui siihen, että verkostotapaamiset olivat heidän työntekijöilleen palkallista työaika.

Kulttuuri kuntouttaa -verkostotapaamiset järjestettiin Sastamalan Opistolla 8.1. ja 12.3. sekä Kiikan Kannarilla 7.5.2014. Tammikuun tapaamisessa keskusteltiin kevään tapaamisten sisällöistä ja tavoitteista. Verkostotapaamisessa syntyi idea työpajoista, joiden sisältöinä kehittämistehtävät olisivat. Sen taustalla oli halu jakaa hyväksi havaittuja ideoita, käytänteitä ja toimintamalleja alueellisesti kaikkien hyödynnettäväksi. Seuraavassa verkostotapaamisessa saatiinkin jo aikaiseksi suunnitelma kuudesta työpajasta vuoden 2014 aikana.

Toukokuun verkostotapaamiseen yhdistettiin pälkäneläisen Vapaa kulttuurituotantopaja Pakun kanssa tuotettu hyvinvointipäivä. Tuolloin kuultiin Maija Gerlanderin luento ja sen jälkeen oli mahdollisuus osallistua taiteilijaduo Duo Mitrej:n elämykselliseen työpajaan. Gerlanderin luento käsitteli vuorovaikutuksen ja hyvinvoinnin välisiä yhteyksiä ja viestintätilanteen kontekstuaalisuutta. Luento viritti kuulijoita pohtimaan sosiaalisen tuen merkitystä

hoitajan ammatillisessa viestinnässä sekä moniammatillisen ryhmän viestinnän haasteita. Työpajassa keskityttiin läsnäoloon ja yhteiseen ja yhdistävään kokemukseen, joka syntyi ajatusten ja sanojen jakamisesta sekä fyysisestä kosketuksesta.

Kehittämistehtävien sisältöjen ympärille syntyneet työpajat

SOTESin jatkotavoitteena on alkaneen kulttuurikuntouttajatoiminnan juurruttaminen vanhus- ja vammaistyöhön. Verkostotapaamisissa syntyi idea työpajoista, joissa Kulttuurikuntouttajat jakavat osaamistaan kollegoilleen. Työpajojen toteutus ja sisältö suunniteltiin työryhminä. Opiskelijat jakautuivat työryhmiin sen mukaan, mihin teemaan heidän kehittämistehtävänsä liittyi. Lisäksi työryhmiin osallistui Sastamalan opiston suunnittelijaopettaja ja Sotesin palvelukoordinaattori. Jokaisen työpajan toteuttamista varten järjestettiin oma suunnittelupalaveri, jossa opiskelijoiden aktiivinen rooli oli keskeinen. Lähtökohtana oli, että he vievät eteenpäin oman kehittämistyönsä kokemuksia ja tuloksia muille hoitajille ja edelleen muihin työyhteisöihin.

Kuudessa työpajassa esitellään kaikille kiinnostuneille opiskelijoiden kehittämistehtävinä syntyneitä ideoita ja toimintamalleja, joita eri tavoin eri paikoissa soveltamalla voidaan lisätä sekä asiakkaiden että työntekijöiden hyvinvointia ja työn iloa. Työpajojen resursoinnista on päävastuussa SOTESi. Työpajojen aiheet ovat: 1. työpaja huhtikuussa: Eletty elämä – Muistojen merkitys hoitotyössä

2. työpaja toukokuussa: Viestinnän ja vuorovaikutuksen monet mahdollisuudet hoitotyössä

3. työpaja kesäkuussa: Kesäkarket

4. työpaja elokuussa: Keho ja mieli. Hyvinvointi ja työyhteisöt.

5. työpaja syyskuussa: Kädentaidot.

6. työpaja (ajankohta tarkentuu myöhemmin): Itseilmaisu.

Ensimmäisen työpajan teema oli eletty elämä- muistojen merkitys hoitotyössä. Työpajaan osallistui 12 hoitajaa. Työpaja käynnistyi muisteluteemaan johdatuksella, jonka yksi opiskelijoista oli koonnut kirjallisuuden ja koulutuksen pohjalta. Käytännön tekniikkoina esiteltiin sekä muistorasia että elämänkaarikansio. Opiskelijat olivat tuoneet mukanaan kaksi muistorasiaa. He kertoivat muistorasian kokoamisen prosessista ja sen vaikutuksista hoitajan ja vanhuksen väliseen vuorovaikutukseen. Opiskelijoilla oli mukana myös muutamia asiakkaiden elämänkaarikansioita, joiden esittelyyn he olivat saaneet asiakkaiden luvan. Yksi opiskelijoista kertoi elämänkaarikansion kokoamisesta ja oppaasta, jonka oli laatinut helpottamaan kollegoitaan kansion kokoamisessa. Työpajassa käytiin läpi kansio, jonka hoitaja ja asiakas olivat yhteistyössä koonneet. Asiakas ja hänen omaisensa olivat erittäin tyytyväisiä siihen, että kansio oli koottu ja sen koettiin kohottaneen asiakkaan itsetuntoa. Hoitaja kertoi, että hänen oma ymmärryksensä kasvoi kansion kokoamisen myötä ja hän tunsikin kuunnelleensa aidosti asiakasta ja toimineensa tämän tulkkinä.

Työpajan antina olivat, paitsi valmiit tuotokset, niin myös hoitajien kertomukset sekä muistorasioiden että elämänkaarikansioiden kokoamisen prosessista. He arvioivat näiden kokoamisen toimineen asiakkaalle myönteisenä ja joskus eheyttävänäkin kokemuksena ja lisäksi he arvioivat itse oppineensa ja kehittyneensä omassa työssään.

Toimintamallin näkökulmasta työpajoja voidaan ajatella myös yhdessä kehitetyn toimintamallin kolmantena vaiheena. Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen ensimmäinen vaihe koostuu vaihtuvateemaisista lähipäivistä, toisessa vaiheessa opetuksen painopiste siirtyy työntekijän luovuuden ja kiinnostuksen kohteiden konkretisoimiseen ja työotteen kehittämiseen kehittämistehtävän keinoin. Kolmannessa vaiheessa opiskelijat vahvistavat yhteisöllisyyttään ja siirtyvät itseohjautuvampaan rooliin: he ovat itse toimintaansa ohjaavia ammattilaisia, jotka ryhtyvät yhdessä suunnittelemaan ja toteuttamaan omien oppimisprosessiensa ja niiden myötä syntyneen hiljaisen tiedon siirtämistä laajemmin alueellisten sote-yhteisöjen hyödyksi.

Yhteistuotetussa toimintamallissa paikalliset kulttuuri-, sote- ja kasvatusalan organisaatiot loivat poikkisektorisella yhteistyöllään puitteet, joiden sisällä paikalliset kulttuuri-, sosiaali- ja terveysalan asiantuntijat kehittivät teemapäivien sisältöjä ja lopulta opiskelijat itse siirtyivät opetuksen sisällöntuottajiksi. Paikallinen kulttuuri ja hyvinvointi – alan asiantuntemus kasvoi, ja kasvanut asiantuntemus saatiin yhteiseen käyttöön mahdollisimman pian.

Hankkeessa luotu Kulttuurikuntouttajat-koulutus koostui lähipäivistä, etätehtävistä, kehittämistehtävistä ja vapaavalintaisesta kurssista sekä koko koulutuksen ajan jatkuvasta oppimisen ohjauksesta. Ensimmäiset kahdeksan lähipäivää koostuivat ihmisten kohtaamiseen ja luovuuteen liittyvien vaihtuvien teemojen ja eri taiteenlajien kohtaamisista. Viimeisinä kahtena lähipäivänä keskityttiin kehittämistehtävään, jonka kautta opiskelijat toivat taide- ja kulttuuritoimintaa omille asiakkailleen.

8. Johtopäätöksiä

Kulttuurikuntouttajat-hankkeessa kehitettiin paikallista kulttuuriosaamista tukeva toimintamalli, jossa paikalliset sosiaali-, terveys- ja kulttuurialan toimijat suunnittelivat ja toteuttivat yhteistyössä sosiaali- ja terveysalan täydennyskoulutusta taiteen ja kulttuurin mahdollisuuksista hoitotyössä. Sosiaali- ja terveysalan työntekijöitä kouluttamalla tavoiteltiin taiteen ja kulttuurin saatavuuden parantumista ja hyödyntämisen lisääntymistä laitos- ja kotihoidossa sekä hoitohenkilökunnan kuntouttavan työotteen kehittymistä. Paikalliseen osallistumiseen ja verkostoitumiseen pohjautuvalla suunnittelulla ja toteutuksella pyrittiin tukemaan yhteisvoimin hoitohenkilökunnan asenteiden ja käytäntöjen tasolla tapahtuvaa muutosta, lisäämään paikallisten sosiaali-, terveys- ja kulttuurialan toimijoiden välistä yhteistyötä, vaikuttamaan paikalliseen hoitokulttuuriin koulutuksessa opiskelevia yksilöitä laajemmalla ja yksittäistä hanketta pitkäjänteisemmällä tasolla sekä kehittämään toimintamalli, jonka avulla voidaan jatkossakin tuottaa koulutusta paikallisin voimavaroin.

Opetussisältöjä pidettiin valtaosin onnistuneina. Myös oppimisen ohjaus ja koulutuksen mahdollistama lähihoitajien/ohjaajien työn arvostus, jaettu asiantuntijuus sekä vertaistuki nousivat merkityksellisiksi tekijöiksi koulutuksen onnistumisessa ja tavoitteiden saavuttamisessa. Jatkossa voimme kuitenkin miettiä, kannattaisiko koulutuksen selkiyttämiseksi lähipäivien aiheita ja taiteen lajeja / kulttuuritoiminnan muotoja rajata lukumäärältään, ja antaa siten enemmän aikaa yksittäisiin teemoihin ja osallistavaan toimintaan. Opiskelijoiden väliselle keskustelulle on myös jatkossa varattava aikaa reilummin kuin pilottikoulutuksessa.

Laitos- ja kotihoidon asiakkaiden taiteen ja kulttuurin saatavuus parani koulutuksen aikana opiskelijoiden toteuttamien etä- ja kehittämistehtävien avulla. Asiakkaat lähtivät helposti mukaan työntekijän muuttuvaan työkuvaan, kulttuuritoimintaan, jota ohjaa jo valmiiksi tuttu, asiakkaiden toimintakyvyn ja persoonallisuuden tietävä ammattilainen. Kuntouttavan työotteen kehittyminen taiteen ja kulttuurin keinoin toi mukanaan muutosta

opiskelijoiden ammatillisessa toimijuudessa: itsetuntemuksessa, asiakkaan kohtaamisessa, innostuksen ja rohkeuden lisääntymisessä, hiljaisen tiedon jakamisessa ja työhyvinvoinnissa. Opiskelijoiden käsitykset taiteesta ja kulttuurista arkistuivat ja taide- ja kulttuuritoiminta löysi aiempaa laajemmin paikkansa osana opiskelijoiden tapaa tehdä hoitotyötä. Tämä osaltaan paransi taiteen ja kulttuurin saatavuutta myös koulutuksen päätyttyä.

Paikalliset sosiaali-, terveys- ja kulttuuritoimijat osallistuivat toimintamallissa mahdollisimman laajalti koulutuksen suunnitteluun ja toteuttamiseen.

Kokosimme alusta lähtien paikallisia sosiaali-, terveys- ja kulttuurialan ihmisiä yhteen pohtimaan kumpaakin alaa koskettavia ongelmia ja niiden mahdollisia ratkaisuja.

Yhteisön toimijat jakoivat keskenään osaamista, resursseja ja vastuuta. Paikalliset asiantuntijat toimivat koulutuksen organisoijina, opettajina ja ohjaajina. Mm. kehittämistehtävien kautta palveluketju ja hankkeen vaikutukset saatiin ulottumaan organisaatiotasolta aina opiskelijoiden työyhteisöihin, asiakkaisiin ja asiakkaiden omaisiin saakka. Kantavana ajatuksena oli pitkin matkaa, että meillä yhteisönä on halua, osaamista ja resursseja tuottaa alueellisesti hyvää kohtuullisin kustannuksin.

Hankkeen aikana alkaneelle toiminnalle saatiin myös jatkuvuutta Kulttuuri kuntouttaa -verkostotapaamisten ja kehittämistehtävien

sisältöjen ympärille syntyneiden työpajojen kautta. Jatkossa verkostotapaamisia ja työpajoja voidaan ajatella myös yhdessä tuotetun toimintamallin jatkumona lähipäivien ja kehittämistehtävän jälkeen. Alun perin vuonna 2011 sosiaali-, terveys- ja kulttuurialan toimijat aloittivat yhteistyön Sastamalan seudun sosiaali- ja terveyspalvelut SOTESin aloitteesta, ja seuraavaksi Sastamalan kaupungin kulttuuripalvelut kehitti toimintaa Ikäihmisten Kulttuuriverkostossa 2011 sekä nyt Kulttuurikuntouttajat – hankkeessa 2012–13. Vuonna 2014 alkaneesta toiminnasta vastaavat Sastamalan Opisto ja SOTESi, joten vetovastuu kiertää ja laajenee.

Paikallisten kulttuuri- ja hyvinvointisektorien yhteistyössä on tähdätty koko hankkeen ajan siihen, että toiminta ei olisi kehenkään tiettyyn ihmiseen tai

mihinkään tiettyyn tahoon kytkeytyvää, vaan että saamme aikaiseksi yhdessä laajempaa paikallisen hoivakulttuurin muutosta.

Hankkeen yhtenä tavoitteena oli luoda toimintamalli, jota voitaisiin pilottivaiheen jälkeen soveltaa eri ympäristöissä ja eri kohderyhmillä. Toimintamallin eli Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen jatko paikkakunnalla jäi avoimeksi hankkeen päättyessä. Emme nähneet järkeväksi aloittaa heti perään uutta koulutusta, sillä aika ja energia kannattaa mieluummin suunnata Kulttuurikuntouttajat koulutuksen aikaan saamien muutosten juurruttamiseen ja koulutuksen vaikuttavuuden turvaamiseen.

Suunnitelmissa on, että koulutus jatkuu jossain vaiheessa Sastamalassa. Toiveena on myös löytää muualta Suomesta yhteistyökumppaneita, joiden kanssa toimintamallia voisi kehittää edelleen uudessa ympäristössä, uusilla toimijoilla ja mahdollisesti uudella kohderyhmällä.

Kulttuurikuntouttajat-hanke on ajankohtainen Suomessa, jossa ikääntyvä sosiaali- ja terveystalvveluja tarvitseva väestönosa kasvaa ja vammaisten ja ikääntyvien toimintakykyä pyritään edistämään. Taidelähtöiset menetelmät sekä kulttuuripalveluiden saatavuuden mahdollistaminen tuovat merkittäväällä tavalla ikääntyvien ja vammaisten omaa ääntä kuuluville, tukevat heidän aktiivisuuttaan sekä lisäävät heidän kokemaansa yhteisöllisyyden tunnetta ja näin ehkäisevät syrjäytymistä (Branderburg 2008, 13). Hanke osoitti myös sen, kuinka merkityksellisiä taide ja kulttuuri voivat olla hoitotyöntekijöille itselleen, heidän persoonansa ja ammatillisuutensa kehittymiselle. Tanssija-tutkija Kirsi Heimosen (2011, 43) mukaan sosiaali- ja terveyshuollon työntekijät ovat portinvartijoita, ja jos he kokevat taiteen ja taidelähtöiset menetelmät merkityksellisiksi elämässään, niin muutos on mahdollinen koko yhteisössä.

Kulttuurikuntouttajat edustaa sosiaali-, terveys- ja kulttuurialojen poikkisektorista toimintaa. Sektorien verkostoituminen ja yhteistyö loi rajapinnoilla liikuttaessa mahdollisuuksia uudennlaiselle luovuudelle

sekä ideoiden, resurssien ja myös vastuun jakamiselle. Kulttuurikuntouttajat on esimerkki sosiaalisesti kestävästä toimintamallista. *Sosiaalisesti kestävä Suomi 2020 – Sosiaali- ja terveyspolitiikan strategiassa* (2010) korostetaan osallisuuden vahvistamista, vahvaa sosiaalista yhteenkuuluvuutta sekä uudenlaisia palvelujen rakenteita ja toimintatapoja. Kulttuurikuntouttajissa osallisuutta ja yhteenkuuluvuutta tuettiin monitasoisesti organisaatioiden, sosiaali-, terveys- ja kulttuurialan asiantuntijoiden, hoitotyöntekijöiden sekä asiakkaiden kanssa yhdessä tasavertaisesti kohtaamalla. Osallistamalla yhteiseen toimintaan paikallisverkosto tuotti palveluja ensisijaisesti oman verkostonsa jäsenille. Sosiaali- ja terveyshuollon rakenteiden uusiutuessa Kulttuurikuntouttajat tarjoaa varteenotettavan ja muuntautumiskykyisen mallin paikallisten hyvinvointipalvelujen tuottamiselle.

9. Lähteet

Anttila, Eeva 2009. Mitä tanssija tietää? Kehollinen tieto ajattelun ja oppimisen perustana. *Aikuiskasvatus* 2/2009, s. 84-92.

Bonk, C & Graham, C. 2006. *The Handbook of Blended Learning. Global perspectives, local designs*. San Francisco: Pfeiffer.

Branderburg, Cecilia von 2008. *Kulttuurin ja hyvinvoinnin välisistä yhteyksistä. Näköaloja taiteen soveltavaan käyttöön*. Opetusministeriön julkaisuja 2008:12.

Cameron, Julia 2008. *Tie luovuuteen. Henkinen polku syvempään luovuuteen*. Keuruu: Like.

Erkkilä, Jaakko & Rissanen, Paavo 2008. Taiteet ja kuntoutuminen. Teoksessa *Kuntoutus* (toim.) Rissanen, P & Kallanranta, T & Suikkanen, A. Keuruu: Duodecim.

Eteläpelto, P & Vähäsantanen, K. 2006. Ammatillinen identiteetti persoonallisena ja sosiaalisena konstruktiona. Teoksessa *Ammatillisuus ja ammatillinen kasvu* (toim). Eteläpelto, A & Onnismaa, J. Aikuiskasvatuksen 46. vuosikirja. s. 26–29.

Haho, Annu 2009. Vanhuksen kohtaamiseen liittyviä eettisiä kysymyksiä. http://www.sairaanhoitajaliitto.fi/ammattilliset_urapalvelut/julkaisut/sairaanhoitaja-lehti/9_2009/etiikka/vanhuksen_kohtaamiseen_liittyvia/ Luettu 13.5.2014.

Hakkarainen, P & Jääskeläinen, P 2006. Osaamisesta ammatinhallintaan. Teoksessa *Ammatillisuus ja ammatillinen kasvu* (toim). Eteläpelto, A & Onnismaa, J. Aikuiskasvatuksen 46. vuosikirja. s. 88–93.

Heimonen, Kirsi 2011. Taidelähtöiset menetelmät sosiaali- ja terveysalan henkilökunnan arjessa – Miten käy hyvinvoinnin, työn ja taiteen? Teoksessa *Taide käy työssä. Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä* (toim.) Rönkä, A-L & Kuhanen, I & Liski, M & Niemeläinen, S & Rantala, P. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisusarja C, osa 74, s. 37–47.

Heimonen, S & Voutilainen, P 2006. *Avaimia arviointiin. Dementoituvien kuntoutumista edistävä hoitotyö*. Helsinki: Edita.

Henry, J 2004. Creative collaboration in organizational settings. Teoksessa *Collaborative Creativity. Contemporary perspectives* (ed.) Miell, D & Littleton, K. London: Free Association Books, s. 158–163.

Hohenthal-Antin, Leonie 2009. *Muistot näkyviksi – Muistelutyön menetelmiä ja merkityksiä*. Juva: PS-kustannus.

Härkäpää K, & Järvikoski, A 2012. *Kuntoutus ja kuntoutuksen teoriat osa II: Toimintakyky, toimijuus ja tavoiteorientaatio kuntoutuksessa*. Oppimateriaali. Lapin yliopisto. Kuntoutustieteen aineopinnot.

Kopare, Merja 2007. *Aisteihin pohjautuvat oppimistyylit ja rytmien oppiminen huilunsoitossa*. Opinnäytetyö. Jyväskylän ammattikorkeakoulu.

Koskinen, Maiju & Nybacka, Heli 2006: *Snoezelen – Valkoinen Huone. Snoezelen-menetelmän mukaisen aistihuoneen suunnittelu ja toteutus toiminnallisena opinnäytetyönä*. Jyväskylän ammattikorkeakoulu, toimintaterapian koulutusohjelma, opinnäytetyö.

Kulttuuri – tulevaisuuden voima. Toimikunnan ehdotus selonteoksi kulttuurin tulevaisuudesta. Opetusministeriön julkaisuja 2010:10.

Leskelä, J 2006. Mentorointi ja ammatillinen kasvu. Teoksessa *Ammatillisuus ja ammatillinen kasvu* (toim). Eteläpelto, A & Onnismaa, J. Aikuiskasvatuksen 46. vuosikirja. s. 164–187.

Liikanen, Hanna-Liisa 2003. *Taide kohtaa elämän*. Keuruu: SMS-Julkaisut.

Liikanen, Hanna-Liisa 2010. *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia – ehdotus toimenpideohjelmaksi vuosille 2010–14*. Opetusministeriön julkaisuja 2010:1.

Lindfors, Pirjo 2007. Tutkimuksia, kokemuksia ja ajatuksia yhteisöllisyyden terveysvaikutuksista. Psykoterapia (2007), 25(1), s. 21–37.

Lundahl, Raija & Hakonen, Sinikka & Suomi, Asta 2007. Taide ja kulttuuri – innovaatiota seniori- ja vanhustyöhön. Teoksessa Vanhuus ja sosiaalityö: sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä (toim.) Seppänen, Marjaana & Karisto, Antti & Kröger, Teppo. Jyväskylä: PS-kustannus, s. 253–269.

Mäkisalo-Ropponen, Merja 2008. Yhteisöllistä oppimista draaman avulla. Teoksessa Hyvä hankaus: teatterilähtöiset menetelmät oppimisen ja osallisuuden mahdollisuuksina (toim.) Korhonen, Pekka & Airaksinen, Raija. Helsinki: Draamatyö, s. 92–97.

Numminen, Ava 2005. Laulutaidottomasta kehittyväksi laulajaksi. Tutkimus aikuisen laulutaidon lukoista ja niiden aukaisemisesta. Studia Musica 25, Sibelius-Akatemia.

Parkkola, Timo 2012. Entäs jos mä vaan haluan olla kaikkien kanssa? Verkosto, tila, klusteri, mosaiikki, luovuus. Teoksessa *Tilaa verkostoille! Luovan talouden verkostojen määritelmiä, toimijoita ja solmukohtia* (toim.) Parkkola, T. Humanistinen ammattikorkeakoulu. Sarja B:

Projektiraportit ja selvitykset 22, s. 104–125.

Patentti- ja rekisterikeskuksen verkkosivut:

<http://www.prh.fi/fi/tavaramerkit/useinkysyttya.html#02>. Luettu 15.1.14.

Rantanen, Elli 2010. *Toiminnalliset oppijat koulunkävijöinä. Tekemisen ja kokemisen kautta oppiminen ja koulussa suoriutuminen*. Kasvatustieteen pro gradu – tutkielma. Tampereen yliopisto.

Ruohotie, P 2006. *Metakognitiiviset taidot ja ammatillinen kasvu asiantuntijakoulutuksessa*. Teoksessa *Ammatillisuus ja ammatillinen kasvu* (toim). Eteläpelto, A & Onnismaa, J. Aikuiskasvatuksen 46. vuosikirja, s. 113–119

Sosiaalisesti kestävä Suomi 2020 – Sosiaali- ja terveyspolitiikan strategia. Sosiaali- ja terveysministeriö. 2010.

Talousarvioesitys 2013 /80. Taide ja kulttuuri.

<http://budjetti.vm.fi/indox/download.jsp;jsessionid=12DFBA6282C92BFEEFC056108D8A247E7?lang=fi&file=/2013/tae/valtiovarainministerionKanta/YksityiskohtaisetPerustelut/29/80/80.pdf>. Luettu 27.11.12.

Utriainen, Heidi 2013. *Motoriikkaa leikkeihin: Kuinka lapsen motorista kehitystä voidaan tukea musiikkileikkikoulussa*. Metropolia Ammattikorkeakoulu, Musiikin koulutusohjelma, opinnäytetyö.

Wilenius, Markku 2004. *Luovaan talouteen: Kulttuuriosaaminen tulevaisuuden voimavarana*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Liite VI: Kysely Musiikkimoottorit-ryhmäläisille 5.3.2013

Musiikkimoottorit 2012–13

Päivämäärä: _____

Nimi: _____

1. Mikä saa sinut osallistumaan Musiikkimoottoreihin?

2. Mitä tahtoisit tehdä tai oppia Musiikkimoottoreissa?

3. Mitä musiikki antaa sinulle arjessa ja juhlassa?

Kiitos vastauksistasi!

Liite VII: Kysely Musiikkimoottorit-ryhmäläisille 2.4.2013

Musiikkimoottorit 2.4.13

Kysely ryhmän jatkumisesta

Nimi: _____

Musiikkimoottorit-ryhmä loppuu tällä tietämällä toukokuussa 2013.

Tahtoisitko, että ryhmä jatkuisi sen jälkeen? Kyllä / Ei

Miksi?	täysin eri mieltä				täysin samaa mieltä
Musiikkiryhmässä käyminen virkistää minua.	1	2	3	4	5
On mukava viettää aikaa yhdessä toisten kanssa.	1	2	3	4	5
Nautin laulamisesta.	1	2	3	4	5
Musiikin hyvinvointivaikutukset kiinnostavat minua.	1	2	3	4	5
Olen ikäni harrastanut musiikkia ja tahdon harrastaa yhä.	1	2	3	4	5

Muu syy, mikä?

Jos ryhmä jatkuu:

Missä sen olisi sinun kannaltasi hyvä kokoontua?

Kuka sitä voisi ohjata vai tarvitseeko se ohjaajaa?

Mitä tahtoisit, että ryhmässä tehdään?

Liite VIII: Kysely Musiikkimoottorit-ryhmäläisille 14.5.2013

MUSIIKKIMOOTTORIT 14.5.13

Nimi: _____

Olen pitänyt	en yhtään	vähän	neutraali	jonkun verran	paljon
yhteislaulusta	1	2	3	4	5
karaokesta	1	2	3	4	5
tansseista	1	2	3	4	5
vertaisohjaajan juhlista	1	2	3	4	5
ohjaajan toimintatavoista	1	2	3	4	5

Musiikkimoottorit-ryhmä on kokoontunut kahden viikon välein. Se on ollut mielestäni

1) liian harvoin 2) sopivasti 3) liian usein.

Musiikin hyvinvointivaikutusten opiskelemista oli ryhmässä mielestäni

1) liian vähän 2) sopivasti 3) liian paljon.

Kyselyiden täyttäminen on ollut mielestäni

1) ikävää 2) ok 3) mukavaa.

Kiitos vastauksistasi!

Liite IX: Musiikkimoottoreita koskeva kysely lähiesimiehille 31.3.2014

Musiikkimoottorit

Kysely Hopun palvelukeskuksen henkilökunnalle 310314

Vastaajan asema/tehtävä ja yksikkö:

1. Osallistuuko yksikkönne asiakkaita Musiikkimoottoreiden toimintaan? Kuinka moni osallistuu ja kuinka usein he osallistuvat?

2. Mitkä asiat vaikuttavat mielestäsi siihen, että asiakkaanne osallistuvat /eivät osallistu Musiikkimoottoreiden toimintaan?

3. Mitä etuja näet siinä, että palvelukeskuksen asiakkaat ohjaavat itse musiikki- tai muuta harrastustoimintaa?

4. Mitä haasteita näet siinä, että palvelukeskuksen asiakkaat ohjaavat itse musiikki- tai muuta harrastustoimintaa?

5. Millaiseksi koet yleisellä tasolla musiikin merkityksen asiakkaillenne?

6. Millaiseksi koet yleisellä tasolla musiikin merkityksen henkilökunnallenne?

7. Mitä muuta tietoa tahtoisit antaa Musiikkimoottorit-ryhmästä tai muusta palvelukeskuksen musiikkitoiminnasta?

Kiitos vastauksistasi!

Liite X: Kysely Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen osallistujille 21.2.2013

Palautetta Kulttuurikuntouttajat-lähipäivistä 21.2.2013

Syyskuu 2012: Tutustuminen ja draama

Lokakuu 2012: Tunteet ja luova muistelutyö

Marraskuu 2012: Yhteisöllisyys ja musiikki

Joulukuu 2012: Kommunikaatio ja tarinajako

Tammikuu 2012: Oppiminen ja tanssi

Vastaa seuraaviin väitteisiin:

samaa mieltä

eri mieltä

Lähipäivät ovat olleet irrallisia kokonaisuuksia.

I-----I

Lähipäivät toistuvat liian samanlaisina.

I-----I

Koen oppineeni jotain uutta **jokaisena** lähipäivänä.

I-----I

Pystyn hyödyntämään lähipäivien antia konkreettisesti omassa työssäni.

I-----I

Mitä muita ajatuksia lähipäivät ovat sinussa herättäneet?

Kiitos palautteesta!

Liite XI: Kysely Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen osallistujille 15.5.2013

Palautekysely Kulttuurikuntouttajat-opiskelijoille 150513

Koetko itsessäsi ja työotteessasi tapahtuneen muutoksia koulutuksen aikana?

Jos koet, niin minkälaisia ja mistä arvelet niiden johtuvan?

Minkälaista palautetta haluaisit antaa koulutuksen käytännön järjestelyistä?

Jos Kulttuurikuntouttajille järjestettäisiin jatkokoulutusta, olisitko kiinnostunut osallistumaan? Mitä toivoisit jatkokoulutukselta?

Kiitos vastauksistasi!

Liite XII: Kysely Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen osallistujille 13.12.2013

Palautekysely Kulttuurikuntouttajat-opiskelijoille 13.12.2013

Opiskelijan nimi:

1. Koetko itsessäsi ja työotteessasi tapahtuneen muutoksia koulutuksen aikana? Jos koet, niin minkälaisia ja mistä arvelet niiden johtuvan?

2. Mitä muita ajatuksia

a) koulutuksen lähipäivät ovat sinussa herättäneet?

b) kehittämistehtävän tekeminen työpaikalla on sinussa herättänyt?

3. Otitko koulutuksen aikana vapaaehtoisen kurssin? Jos otit, mikä se oli?

4. Millä ammattinimikkeellä työskentelet tällä hetkellä?

Kiitos!

Liite XIII: Kysely Kulttuurikuntouttajien esimiehille helmikuussa 2014

Kysely Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen opiskelijoiden esimiehille

Nimi:

Asema/tehtävä ja yksikkö:

Kenen Kulttuurikuntouttajat koulutukseen osallistuneen opiskelijan esimies olet?

1. Mitkä tekijät mielestäsi vaikuttivat siihen, että työntekijäsi lähti mukaan koulutukseen?

2. Mitä odotit koulutuksen antavan yksikölle?

3. Koulutus päättyi marraskuussa 2013. Oletko huomannut muutoksia opiskelijan tavassa tehdä työtä? Jos olet, niin minkälaisia?

4. Koitko koulutuksen jollain tapaa vaikuttavan opiskelijan rooliin työyhteisössä?

5. Kuinka työyhteisönne suhtautui koulutukseen?

6. Mitä koulutus antoi mielestäsi asiakkaillenne?

7. Saiko yksikkönne koulutuksen kautta uusia yhteistyökumppaneita paikallisista sosiaali-, terveys- ja/tai kulttuurialan toimijoista? Jos sai, niin kerro lisää!

8. Mitä muuta palautetta tahtoisit antaa koulutuksesta?

9. Onko yksikkönne kiinnostunut jatkossa olemaan mukana taide- ja kulttuuritoiminnan mahdollisuuksia kehittävässä projekteissa? Mitä tahtoisit toteutettavan seuraavaksi?

Kiitos vastauksistasi!

Liite XIV: Kysely Kulttuurikuntouttajat-koulutuksen ohjausryhmälle tammikuussa 2014

Palautekysely Kulttuurikuntouttajat-ohjausryhmälle tammikuu 2014

1. Millainen on ollut

a)sinun roolisi Kulttuurikuntouttajat-hankkeessa?

b)organisaatiosi rooli Kulttuurikuntouttajat-hankkeessa?

2. Kuinka paljon olet tehnyt hankkeeseen liittyviä työtunteja vuoden 2013 aikana (omavastuuosuuden kartoittaminen)?

3. Millaiseksi olet kokenut yhteistyön tekemisen hankkeessa? Mitkä ovat olleet suurimmat haasteet yhteistyön tekemisessä? Mikä on ollut palkitsevinta?

4. Mitä uutta ja/ tai tärkeää hankkeessa on saatu mielestäsi aikaan?

5. Missä hankkeeseen liittyvissä asioissa tai tilanteissa olisi mielestäsi kannattanut toimia toisin.

6. Millä tavoin sinä ja/tai organisaatiosi suunnittelette olevanne mukana Kulttuurikuntouttajat-pilotin jatkosuunnitelmissa?

7. Olisitko kiinnostunut tekemään yhteistyötä samojen kumppanien kanssa jossakin muussa hankkeessa tulevaisuudessa?

8. Mainitse muutamia mielestäsi tärkeimpiä asioita tämän tyyppisen verkostoyhteistyön onnistumisessa.

9. Mitä muuta haluaisit sanoa?

Kiitos vastauksistasi!

STUDIA MUSICA 91

PAINETTU

ISBN 978-952-329-270-3

ISSN 0788-3757

PDF

ISBN 978-952-329-271-0

ISSN 2489-8155

**TAIDE-
YLIOPISTO**

X SIBELIUS-AKATEMIA

SOVELTAJAKOULUTUS
MuTri-tohtorikoulu